

DEĐIŐEN DÜNYADA AİLE

XII. ULUSLARARASI

DİN GÖREVLİLERİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTÇİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bilal KARA

Dr. Öğr. Üyesi İhsan SÜTŐURUP

Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN

Arş. Gör. Rale Zehra CENGİZ

DEĞİŞEN DÜNYADA AİLE
XII. ULUSLARARASI DİN GÖREVLİLERİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bilal KARA
Dr. Öğr. Üyesi İhsan SÜTŐURUP
Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN
Arş. Gör. Rale Zehra CENGİZ

Mehir Vakfı Yayınları

Yayın No: 19

Yayıncı Sertifika No: 41953

ISBN: 978-975-92428-8-6

Mizanpaj ve Kapak Tasarımı:

 DİZGİ MİZANPAJ.COM

1. Baskı - Aralık 2023

Baskı, Cilt:

Servet Ofset Ltd. Őti.
Matbaacılar Sitesi Yayın Cad. 9. Blok No: 50 Karatay/Konya
Tel: 0332 342 02 32 Fax: 0332 342 02 33
Baskı Tarihi: Aralık 2023

MEHİR VAKFI YAYINLARI

Musalla Bağları Mah. Sarnıç Sk. No: 2 Selçuklu/Konya
Tel: 0332 236 14 16 Fax: 0332 236 14 65

www.mehir.org • bilgi@mehir.org

facebook.com/mehirvakfi

twitter.com/mehirvakfi

youtube.com/mehirvakfi

instagram.com/mehirvakfi

tr.linkedin.com/mehirvakfi

Mehir Vakfı

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yer alan yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

MEHİR VAKFI ÇATISI ALTINDA FAALİYET GÖSTEREN KURULUŞLARIMIZ.

www.mehirgenc.org

bilgi@mehirgenc.org

[f /mehirgenc](https://www.facebook.com/mehirgenc)

[@konyagencmehir](https://www.instagram.com/konyagencmehir)

[genc.mehir](https://www.instagram.com/genc.mehir)

www.mehirailedernegi.org

bilgi@mehirailedernegi.org

[f /m.ailedernegi](https://www.facebook.com/m.ailedernegi)

[@aile_mehir](https://www.instagram.com/aile_mehir)

[mehirailedernegi](https://www.instagram.com/mehirailedernegi)

www.konyadostluk.org

bilgi@konyadostluk.org

[f /dostlukdernegi](https://www.facebook.com/dostlukdernegi)

[@dostluk_dernegi](https://www.instagram.com/dostluk_dernegi)

[dostlukgrubudernegi](https://www.instagram.com/dostlukgrubudernegi)

www.merhametplatformu.org

bilgi@merhametplatformu.org

[f /merhametplatformu](https://www.facebook.com/merhametplatformu)

[@merhametplatfrm](https://www.instagram.com/merhametplatfrm)

[merhametplatformu](https://www.instagram.com/merhametplatformu)

MEHİR VAKFI OLARAK ÜYESİ OLDUĞUMUZ KURULUŞLAR

T.G.T.V. (Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı)

İ.D.S.B. (İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği)

T.G.S.P. (Türkiye Gençlik STK'ları Platformu)

Milli İrade Platformu

Filistin Platformu

Yazarlar

Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY

Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

Doç. Dr. Ümit Harun AKKAYA

Doç. Dr. Harun Çağlayan

Dr. Öğr. Üyesi Sedat TUNA

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEDİK

Dr. Öğr. Üyesi Aykut KAYA

Dr. Mehmet ÖDEMİŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mikail İPEK

Dr. Tuncay CEYLAN

Dr. Selahattin YILMAZ

Arş. Gör. Esra Nur ÇİFTÇİ

Gülgün TEKERLEK

Sultan İSLAM

Cemile KAPLAN

Hacer KAPTAN

Mücahit GÖKTAŞ

Havva KÖSE

Hatice AKSU ERGÜL

Nagehan İPEK

Bu eser, 20-21 Ekim 2023 tarihinde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde gerçekleştirilen “Değişen Dünyada Aile” temalı XII. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu’nda sunulan bildirilerin geliştirilerek kitaplaştırılmış halidir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	11
ORYANTALİSTLERİN HZ. PEYGAMBER'İN EVLİLİKLERİNE YAKLAŞIMLARI	13
Giriş.....	13
1. Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Evliliklerine Farklı Disiplinler Açısından Yaklaşımları.....	17
1.1. Tarihsel Yaklaşım ve Kültürel Görecilik.....	18
1.2. Psikolojik Analiz.....	18
1.3. Polemikçi Eleştirisi.....	19
2. Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Evliliklerine Yönelik Tenkitleri	20
2.1. Hz. Peygamber'in Nefsî Arzuları Sebebiyle Çok Evlilik Yaptığı İddiası	21
2.2. Hz. Âişe'nin Yaşının Evliliğe Uygun Olmadığı İddiası ..	22
2.3. Evlatlığının Eşi Zeyneb bint Cahş'la Evliliğinin Örfeye Uygun Olmadığı İddiası	26
3. Hz. Peygamber'in Çok Evliliklerinin Gerekçeleri.....	30
3.1. Siyasî ve Kabilevi Sebepler.....	31
3.2. Eşleri Vastasıyla Sunneti Yayımak ve Kadınları İrşat Etmek ..	32
3.3. Hukuk Sistemi Tesis Etmek ve Ümmetine Örnek Olmak ..	33
3.4. Sosyal Sorumluluklarını Yerine Getirmek	34
Değerlendirme.....	35
Kaynakça.....	37
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS KİTAPLARINDA AİLE	41
Giriş	41
1. Yöntem	44
1.1. Desen.....	44
1.2. Veri Toplama Aracı	44
1.3. Veri Analizi.....	44
1.4. Geçerlilik ve Güvenirlik	45
2. Bulgular ve Yorum	45
2.1. Biyolojik Fonksiyon.....	45
2.2. Psikolojik Fonksiyon.....	47
2.3. Sosyalleştirme Fonksiyonu.....	48
2.4. Koruyuculuk Fonksiyonu	49
2.5. Ekonomik Fonksiyon.....	51
2.6. Boş Zaman Değerlendirme Fonksiyonu.....	53
2.7. Eğitim Fonksiyonu.....	54
Değerlendirme.....	56
Kaynakça	59
AKIŞKAN MODERN DÜNYADA AİLEDE KUŞAKLAR ARASI İLİŞKİLER VE DİN	61
Giriş.....	61
1. Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernite	62
2. Kuşak Kavramı, Kuşaklar Arası İlişkiler	67
3. Bir İlişki Biçimi Olarak İletişim ve Kuşaklararası İletişim	69
4. Akışkan Modern Dünyada Ailede Kuşaklar Arası İlişkiler ve Din..	70
Değerlendirme	73
Kaynakça	73
AİLE İÇİ İNANÇ SORUNLARINA HZ. PEYGAMBER'İN YAKLAŞIMI	77
Giriş	77
1. Kişilik Gelişimi, Toplum ve Aile.....	79
2. Nebevî Örnekte Aile Birliği ve İnanç Özgürlüğü	82
2.1. Hz. Peygamber ve Aile Yaşantısı.....	82
2.2. Aile Üyeleri Arası İnanç Farklılıkları.....	84
Değerlendirme	89
Kaynakça	91
AİLE İÇİNDE KÜLTÜREL DEĞERLERİN KORUNMASI VE GELECEK NESİLLERE AKTARILMASINDA DESTANLARIN ROLÜ VE ÖNEMİ	93
Giriş.....	93
1. Anne / Baba Sevğisi / Rızası.....	94
2. Evlenme/Düğün.....	95
3. Eşine Hürmet Etmek.....	96

4. Ad Verme	97	11. Terbiyeli Olmak.....	103
5. Birlik-Berberlik-Dayanışma	98	12. Yalancı Olmamak	103
6. Misafirperverlik.....	98	13. İnançlı Olmak / Kutsallık (Dini Değer)	103
7. Komşuluk Hakkı.....	99	14. Bayrak Sevgisi	104
8. Hayırseverlik / Yardım	99	15. Barış-Güvenlik	105
9. Erdemli Olmak-İyilikseverlik-Bağışlayıcılık	100	Değerlendirme.....	106
10. Namuslu Olmak	102	Kaynakça	107

CÂHİLİYE DÖNEMİNDE İSLÂMİ DÖNEMDE AİLE VE AİLEDE DEĞERLER EĞİTİMİ 109

Giriş.....	109	3.4. Misafire İkram	116
1. İslâm Öncesi Dönemde Nikâh ve Aile	110	3.5. Komşu Hakkı.....	117
2. Değer ve Ailede Değerler Eğitimi.....	111	3.6. Babaların Değerler Eğitimi Tavsiyeleri	118
3. Câhiliye Dönemi Araplarında Aile İçinde Değerler Eğitimi. 112		3.7. Evlatların Tavsiyelere Karşı Tutumları	123
3.1. Babaların Çocuklarına Karşı Hassasiyeti	112	4. İdeal Gençlik.....	124
3.2. Babaların Çocuklarına Verdiği Önemli Öğütler.....	113	Değerlendirme	125
3.3. Misafirin Karşılınması	116	Kaynakça	125

EBEVEYNLERİN DİNİ TUTUMLARININ ÇOCUK RUH SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI 127

Giriş.....	127	3.1. Aile Yapısı ve Çocuk Ruh Sağlığı	133
1. Temel Kavramlar	128	3.2. Aile İçi İletişim ve Çocuk Ruh Sağlığı.....	135
1.1. Din, Dindarlık ve Dini Tutum	128	3.3. Dini Şahsiyet İnşası, Ahlak Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı.....	136
1.2. Aile	129	Değerlendirme.....	139
1.3. Çocuk Ruh Sağlığı.....	130	Kaynakça	141
2. Aile ve Din İlişkisi	131		
3. Ebeveynlerin Dini Tutumları ile Çocuk Ruh Sağlığı İlişkisi ..	133		

FRANSIZ SÖMÜRGE SİYASETİ VE AİLE YAPISINA YÖNELİK UYGULAMALARI: CEZAYİR ÖRNEĞİ 145

Giriş.....	145	3. Kalenin İçten Fethi: Sömürgecilerin Kadına Yönelik Uygulamaları.....	148
1. Türklerin Anadolu'ya Gönderilmeleri.....	146	Değerlendirme.....	150
2. Sömürge Düzenine İsyân ve Sonuçları	147	Kaynakça	150

AİLE İÇİ SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE BABANIN ROLÜ:

YUSUF KISSASI ÖRNEKLİĞİ 153

Giriş.....	153	2.2. İlimli/Yumuşak Üslup Kullanmak.....	158
1. Yusuf Kıssası ve Hz. Yakup'un Ailevi Sorunları	154	2.3. İkna Edici Konuşmak.....	160
1.1. Yusuf Kıssası.....	155	2.4. Sabırlı ve Ümitvar Olmak	162
1.2. Hz. Yakup'un Ailevi Sorunları	156	2.5. Yaşananlardan Ders Çıkarıp Yeni Taktikler Uygulamak ..	163
2. Hz. Yakup'un Kardeşler Arası Sorunların Çözümüne Yönelik Prensipleri	157	2.6. Hata Yapan Çocukları Dışlamadan Affetmek/Af Dilemek.....	165
2.1. Ortaya Çıkabilecek Soruna Dair Öngöründe Bulunup Tedbir Alma	158	Değerlendirme.....	166
		Kaynakça	168

DİNİ KİMLİĞİN TEŞEKKÜLÜNDE EPİGENETİK BİR UNSUR OLARAK AİLENİN ROLÜ..... 171

Giriş	171	3. Dini Kimliğin Oluşumunda Ailenin Rolü	181
1. Kimlik ve Dinî Kimlik	172	Değerlendirme.....	184
2. Epigenetik	179	Kaynakça	185

AİLE İÇİ İLETİŞİMİ OLUMSUZ ETKİLEYEN İNANÇ PROBLEMLERİ	187
Giriş.....	187
1. Bazı İnkârcı Akımların Tanrı Tasavvuru.....	190
1.1. Deizm	190
1.2. Agnostisizm.....	193
1.3. LGBT	194
2. İnanç Durumunun Aile İçi İletişime Etkileri.....	195
Değerlendirme.....	198
Kaynakça	200
KADININ BOŞANMA TALEBİNDE (MUHÂLEADA) KOCANIN RIZASI PROBLEMİ.....	201
Giriş.....	201
1. Muhâleada Kocanın Rızasının Gerekip Gerekmediği İle İlgili Görüşler	203
1.1. Muhâleayı Kocanın Rızasına Bağlayanlar	203
1.2. Kocanın Rızasına Bağlamayanlar	204
2. Ahval-i Şahsiyye Kanunlarına Göre Muhâleada Kocanın Rızası..	207
2.1. Muhâleada Kocanın Rızasını Şart Koşmayan Kanunlar..	207
2.2. Muhâleada Karı Kocanın Rızasını Şart Koşan Kanunlar..	209
3. Muhâleale Nasıl Bir Ayrılık Çeşidi Olduğu	211
3.1. Bâin Sayan Ülkeler.....	211
3.2. Fesih Sayan Ülkeler	211
4. Muhâleanın Değerlendirmesi	212
4.1. Hakkın Suistimali Açısından Muhâleanın Değerlendirilmesi	212
4.2. Muhâleale/İftidanın Mahkeme Denetiminde Meydana Gelmesi.....	213
4.3. Muhâleada Bedel Miktarı	214
4.4. Bakara 229. Ayetinin Tefsiri Açısından Değerlendirme	215
4.5. Talâk Ve İftidâ Farkı	216
4.6. Hangi Durumlarda İftida Ve Muhâlealeaya Başvurulacağı	216
4.7. Tefrik Sebepleri Oluşturduğunda Muhâleale İftidâyâ Değil Mahkemeye Başvurulması.....	217
4.8. Muhâleanın Nasıl Bir Ayrılık Çeşidi Olduğu	218
4.9. İftidanın Kadına Ait Müstakil Bir Boşama Yolu Oluşu	219
4.10. Boşanmalarda Zararın İzale Edilmesi	221
Değerlendirme.....	222
Kaynakça	223
TAŞIYICI ANNELİK VE AİLE YAPISINA ETKİSİ	225
Giriş.....	225
1. Taşıyıcı Anneliğin Tanımı ve Türleri.....	226
2. İlahi Kaynaklı Dinlerin Taşıyıcı Anneliğe Bakışı	228
3. Taşıyıcı Annelik ve Aile	231
Değerlendirme.....	239
Kaynakça	240
SANATIN AİLE ÜYELERİNİN DUYGUSAL VE RUHSAL SAĞLIĞINA KATKISI VE UYGULAMA YOLLARI	243
Giriş.....	243
1. Çalışmanın Konusu	244
2. Çalışmanın Amacı.....	247
3. Çalışmanın Önemi	248
4. Çalışmanın Kaynakları ve Yöntemi	249
5. Çalışmanın Sonuçları ve Genel Değerlendirme.....	250
6. Öneriler.....	251
Değerlendirme	252
Kaynakça	253
MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜNÜN AİLEYE ETKİLERİ	255
Giriş.....	255
1. Mahremiyet	256
1.1. Kavramsal Çerçeve.....	256
1.2. Türk Toplumunun Sosyo- Kültürel Farklılıklarının Mahremiyete Yansımaları	257
1.3. Toplumsal Değişme ve Mahremiyetin Dönüşümü.....	257
1.4. Modernite ve Mahremiyet.....	259
1.5. Post-Modernite ve Mahremiyet.....	260
1.6. Gözetim Toplum ve Mahremiyetin Dönüşümü	261
2. Aile.....	262
2.1. Aile Tanımlamaları.....	262
2.2. Ailenin İşlevleri.....	263
2.3. Türk Aile Yapısı	263
2.4. Modernite Etkisinde Ailede Yaşanan Değişimler	264
3. Alo Fetva Hattına Gelen Sorular Üzerinden Mahremiyetin Dönüşümünün Aile Üzerindeki Etkisinin Analizi.....	266
3.1 Alo Fetva Hattı	266
3.2. Mahremiyetin Dönüşümünün Aile Üzerindeki Etkileri	266
3.2.1. İtaat Ve Rol Paylaşımındaki Değişim	266
3.2.2. Aile İçi İlişkilerde Sorunlar.....	267
3.2.3. Nikah ve Nikahlanma	268

3.2.4.Mahremiyetin Dönüşümünde Kitle İletişim Araçları Ve Sosyal Medyanın Etkisi	269	Değerlendirme.....	270
3.2.5.Mahremiyetin Dönüşümü ve Boşanma	269	Kaynakça	273

TÜRKİYE'DE AİLEDE MANEVİYAT ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRMESİ.....277

Giriş	277	2.1. Yöntem.....	288
1. Aile-Maneviyat-Din	278	2.2. Evren ve Örneklem.....	289
1.1. Aile.....	278	2.3. Verilerin Toplanması Ve Analizi.....	290
1.2. Maneviyat: (Spirituality).....	280	2.4.Bulgular	290
1.3. Din.....	282	3. Türkiye'de Son Yirmi Yılda "Aile Ve Maneviyat"	
1.4. Maneviyat,Din ve Aile Arasındaki İlişki	283	Konularının Bir Arada İncelendiği Çalışmaların Listesi	294
2. Ailede Maneviyat Üzerine Yapılan Çalışmaların		Değerlendirme.....	295
Değerlendirilmesi.....	288	Kaynakça	300

MUHÂLEAYA BOŞANMA TAZMİNATI OLARAK BAKILABİLİR Mİ?.....303

Giriş.....	303	1.3. Türk Hukukunda Boşanma Tazminatı	310
1. Boşanma Tazminatı	304	2. Muhâleada Tazminat Unsurları	313
1.1. İslâm Hukukunda Tazminatla İlişkili Kavramlar	305	Değerlendirme.....	318
1.2. Tarafların Ayrılık Sürecinde Tazminat Örnekleri	307	Kaynakça	318

AİLEDE MAHREMİYET EĞİTİMİ.....323

Giriş	323	Değerlendirme.....	327
1. Ailede Mahremiyet Eğitimi	324	Kaynakça	328

DEĞERLERE BAĞLI BİR YAŞAM SÜRMENİN AİLE İÇİ HUZURUN SAĞLANMASINA KATKISI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA.....329

Giriş	329	Kaynakça	337
1.Yöntem.....	330	Ekler.....	339
2. Bulgular.....	331	EK-1-	339
Değerlendirme	337	KAVANOZ ETKİNLİĞİ ÖRNEK FOTOLAR.....	339

AİLE İÇİ İLETİŞİMDE YAPILAN HATALAR: TEORİ VE PRATİK ARASINDAKİ UÇURUM.....341

Giriş.....	341	1.1. Ebeveyn-Çocuk İletişimi Nasıl Olmalı?.....	345
1. Aile.....	342	1.2. Ebeveyn-Ergen İletişimi.....	347
1.1. Ailede Sevgi.....	342	1.3. Eşler Arası İletişim	348
1.2. Anne Etkisi.....	343	Değerlendirme.....	350
1.3. Kamusal Alan Ve Kadın.....	344	Kaynakça	351
1. İletişim.....	344		

ÖN SÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

İslâm'da ailenin toplumun temel yapı taşı olduğu, milletin ve devletin geleceğinin aile müessesesinin sağlam olmasına dayandığı hususunda herkes hem fikirdir. Hem dinimiz hem de ondan beslenen örf, aile kurumuna büyük değer atfetmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, durumu evlenmeye elverişli olan ve evlilik sorumluluklarını yürütebilecek olan bekâr ve dulların evlendirilmesini emretmektedir (en-Nûr 24/32). Örnek aile hayatıyla Müslümanların takip etmesi gereken bir rehber olan Hz. Peygamber (s.a.v.) de *“Ey Gençler! Sizden evlenme imkânı bulan evlensin; zira evlilik gözü harama bakmaktan, tenasül uzvunu zinadan alıkoyar. Evlenmeye gücü yetmeyen de oruç tutsun; zira orucun şehveti kıran bir gücü vardır”* (Ebû Dâvûd, “Nikâh”,1; İbn Mâce, “Nikâh”,1) buyurarak evliliği teşvik etmekle kalmamış, evliliği kolaylaştırıcı birtakım tedbirler almıştır.

Huzurlu bir aile; istikrar, sevgi ve güvenlik kaynağı olup üyelerine duygusal, maddi ve manevi destek ve genel refah için elverişli bir ortam sağlar. Kur'an'da eşlerin birbirleri için örtü olduğu, aralarına Allah tarafından muhabbet ve şefkat konduğu ifade edilir. Bu sebeple aile mutluluk kaynağıdır. Ailenin diğer fonksiyonlarından biri de dinî ve millî değerlerine bağlı, iyi eğitim almış, sağlam, sağlıklı ve milletine yararlı nesiller yetiştirmektedir. Bu ebeveynin ve devletin temel sorumlulukları arasındadır.

Bununla birlikte modern çağın imkân ve yenilikleri, hızlı teknolojik gelişmeler ve değişen toplumsal normlar, aile kurumunu tehdit eden pek çok problemi beraberinde getirmiş ve aile yapısında potansiyel tehlikelere ve krizlere yol açmıştır. Teknoloji, bir yandan bütün dünyada insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırırken aile fertleri arasında yüz yüze iletişimin azalmasına ve “dijital kopukluk” yaşanmasına ve buna bağlı bazı problemlere yol açmıştır. Aile müessesesini tehdit eden krizlerden ilki, evliliklerin ötelenmesi ya da evlilik dışı birlikteliklerdir. Kariyer hedefleri, ekonomik ya da sosyal bazı sebeplerle aile ve ebeveynlik sorumluluklarını üstlenmek istememe evlilikleri geciktirdiği ya da daha az tercih edilir hâle getirdiği gibi evli çiftler arasında çocuk sahibi olmayı öteleme ya da hiç çocuk sahibi olmamaya sebep olmaktadır.

Diğer bir meydan okuma ve kriz; modern çağda ailenin köklü ve yüce değerler üzerine kurulamaması, ahlâki yozlaşma, finansal zorluklar, iletişim bozukluğu gibi sebeplerle giderek artan boşanma oranlarıdır. Nitekim günümüzün en acil sorunlarından biri olan boşanma oranlarındaki endişe verici artış, aile yapımızı tehdit etmekte; ebeveynin sevgi, ilgi ve otoritesinden uzak yetişen çocuklar problemini doğurmaktadır. Nitekim TÜİK verilerine göre evlenen çiftlerin sayısı 2021 yılında

563 bin 140 iken 2022 yılında 574 bin 358'e yükselmiştir. "Kaba evlenme hızı" 2022 yılında binde 6,76 olarak gerçekleşmiştir. 2001-2020 yılları arasındaki istatistiklere göre evlilik yaşı erkeklerde ortalama 27,9, kadınlarda 25 yaş olarak tespit edilmiştir. Boşanan çiftlerin sayısı 2021 yılında 175 bin 779 iken 2022 yılında ise 180 bin 954'e yükselmiştir. 2001'de kaba boşanma hızı binde 1,41 iken 2021'de binde 2,07'ye, 2022 yılında binde 2,13'e yükselmiştir. Kısaca bu verilerden boşanma oranlarının arttığı gözlemlenmektedir. Başka sebepleri de olmakla beraber İslâmî ve ailevî değerlerdeki aşınmalar geleneksel aile yapımıza tehdit oluşturmaktadır. Bu erozyonun önüne, ancak fert-toplum, millet-devlet ve ilgili bütün kurumların işbirliği ile ve topyekûn bir seferberlikle geçilebileceği açıktır. Memnuniyet verici husus ise 2021 sonuçlarına göre Yaşam Memnuniyeti Araştırmasında ise fertlerin % 67,6 oranla kendilerini en çok ailelerinin mutlu ettiğini ifade etmiş olmalarıdır. Bunu %16,8 ile çocuklar, % 4,1 ile eş, % 4 ile anne/baba yine % 4 ile kendisi ve % 2,1 ile torunlar takip etmiştir. Bu verilerden ailenin yüksek bir oranda mutluluk kaynağı olarak değerlendirildiği görülmektedir (<https://data.tuik.gov.tr>).

Elinizdeki çalışma, mezkûr problemlere dikkat çekmek ve çözümünü hususunda mütevazı bir katkı sağlamak amacıyla bugüne kadar on bir farklı tema altında gerçekleştirilen "Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu'nun on ikincisi olan ve 20-22 Ekim 2023 tarihleri arasında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Yunus Emre Camii Vakfı'nın (YECVA) koordinasyonunda, İzmir Valiliği ve İzmir İl Müftülüğü'nün katkılarıyla İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen sempozyumda sunulan tebliğlerin kitap bölümü olarak neşrinden ibaret olup "hızla değişen dünyada aile müessesesi" farklı disiplinlerin zaviyesinden ele alınmaya çalışılmıştır. Kitapta; Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Evliliklerine Yaklaşımları, Akışkan Modern Dünyada Ailede Kuşaklar Arası İlişkiler ve Din, Aile İçi İnanç Sorunlarına Hz. Peygamber'in Yaklaşımı, Aile İçinde Kültürel Değerlerin Korunması ve Gelecek Nesillere Aktarılmasında Destanların Rolü ve Önemi, Câhiliye Dönemi'nde İslâmî Dönemde Aile ve Ailede Değerler Eğitimi, Ebeveynlerin Dini Tutumlarının Çocuk Ruh Sağlığı Üzerindeki Yansımaları, Aile İçi Sorunların Çözümünde Babanın Rolü:Yusuf Kıssası Örneği, Dinî Kimliğin Teşekkülünde Epigenetik Bir Unsur Olarak Ailenin Rolü, Aile İçi İletişimi Olumsuz Etkileyen İnanç Problemler, Kadının Boşanma Talebinde (Muhâleada) Kocanın Rızası Problemi, Taşkıncı Annelik ve Aile Yapısına Etkisi, Sanatın Aile Üyelerinin Duygusal ve Ruhsal Sağlığına Katkısı ve Uygulama Yolları, Mahremiyetin Dönüşümünün Aileye Etkileri, Türkiye'de Ailede Maneviyat Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirmesi, Muhâleaya Boşanma Tazminatı Olarak Bakılabilir Mi?, Değerlere Bağlı Bir Yaşam Sürmenin Aile İçi Huzurun Sağlanmasına Katkısı Üzerine Bir Çalışma, Aile İçi İletişimde Yapılan Hatalar: Teori ve Pratik Arasındaki Uçurum başlıkları altında yirmi çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışmanın ilim dünyasına hayırlı ve faydalı olmasını, bunu benzer çalışmaların takip etmesini diliyor; ortaya çıkmasında emeği geçenlere ve değişik kademelerde destek veren kurum ve kuruluşlara, eserin basımı gerçekleşirken yayınevi mensuplarına teşekkür ediyoruz. Çalışmak bizden, takdir ve tevfiğ Allah'tandır.

EDİTÖRLER

ORYANTALİSTLERİN HZ. PEYGAMBER'İN EVLİLİKLERİNE YAKLAŞIMLARI

Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY¹

Giriş

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ve sünneti sadece Müslümanların değil, erken dönemden itibaren reddiye müelliflerinin ve misyonerlerin, müteakiben *oryantalist*lerin, günümüzde tercih edilen tabirle çağdaş Batılı gayr-i müslim İslâm araştırmacılarının da akademik çalışmalarına konu olmuştur.² Temelleri daha önceye dayansa da sömürge döneminde ortaya çıkan, akademik olduğu kadar siyasî yönleri de bulunan, Doğu toplumlarının kültürel, sosyal ve dinî yönlerine odaklanan bir çalışma alanı olarak *sistematik oryantalizm* ve bu alanda faaliyet gösteren oryantalistler; Hız. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını, özelde evliliklerini kültürel, dinî ve akademik geçmişlerinden etkilenen farklı bakış açılarıyla inceleyip çoğu kere önyargılı olarak değerlendirmişlerdir. Öyle ki bazıları en genç eşi Hız. Âişe (ö. 58/678) ile Resûlullah (s.a.v.) arasındaki, evlenmeleri sırasındaki yaş farkını ve Âişe'nin küçük yaşta evlenmesini eleştirmiş, bazıları Resûlullah'ın evlatlığı ve azatlısı Zeyd b. Hârise'nin (ö. 8/629) eşi Zeyneb bint Cahş'tan (ö. 20/641) boşandıktan sonra Hız. Peygamber'in onunla evlenmesini tenkit konusu yapmıştır. Kimileri ise Hız. Peygamber'in evliliklerinde dönemin çok eşli doğasını yanlış yorumlamış, her bir evliliğin arkasındaki özel şart ya da siyasî stratejiyi göz ardı etmiş ve onun evliliklerini çağdaş Batı standartlarına göre değerlendirmiştir. Ancak bu eleştirilerde vahyin yanı sıra 7. yüzyıl Arap Yarımadası'nın coğrafî, tarihî,

- 1 Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ibrahim.kutluay@ikcu.edu.tr orcid.org/0000-0003-31499556
- 2 Sidney H. Griffith, "The Prophet Muhammad: His Scriptures and His Message According to the Christian Apologies in Arabic and Syriac From The First Abbasid Century", *The Life of Muhammad*. Edit Uri Rubin. (Asgate: Variourum. 1998), 345.

siyasî, kültürel, sosyal ve ekonomik şartlarının büyük ölçüde göz ardı edildiği dikkat çekmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber söz konusu olduğunda, Batılı ya da Doğulu gayr-i müslim İslâm araştırmacılarının ilk sorguladıkları hususların başında onun misyonundan ziyade evlilikleri gelmekte ve bu hususta onlar Hz. Peygamber'i zevk peşinde koşan ve kadın düşkünü gibi çirkin nitelendirmelerle kınamaktadırlar. Hz. Peygamber'i bu hususta tenkit eden oryantalist ve araştırmacıların her şeyden evvel çok evliliğin dönemin kültüründe tabii bir durum olarak değerlendirildiğini, ayrıca diğer peygamberlerin hayatında da görülen bir olgu olduğunu dikkate almadıkları görülmektedir. Öyle ki *Kitâb-ı Mukaddes*'te çok evliliğin peygamberlere bir nimet olarak verildiği belirtilmiştir. Meselâ Hz. İbrahim, Ya'kub, Dâvûd ve Süleyman gibi peygamberlerin birden fazla eşi vardı. Hatta I. Krallar (Kings) 11: 3'de Hz. Süleyman'ın yedi yüz hanımı ve üç yüz cariyesinin olduğundan, II. Samuel 5: 13; 12: 8'de Hz. Dâvûd'un evliliklerinden bahsedilir.³ İsrail oğulları arasında da çok evliliğin yaygın olduğu görülür.

İslâm'ın *polijeniyi*⁴ değil *monogamiyi* savunduğu ilk dikkat çekeceğimiz husustur. Öyle ki birden fazla hanımla aynı anda evli olma, bir kural değil istisnadır. Bunu İslâm ihdas etmemiş, aksine onu kadınlar lehine düzenlemiş ve ıslah etmiştir. Bu konudaki “*Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır*”⁵ âyetinin özellikle yetimleri barındıran velilere hitap ettiğini gözden kaçırmamak gerekir. Hz. Peygamber'in damadı ve kuzeni Hz. Ali'nin Fâtıma hayatta iken onun üstüne Hişâm b. Muğire oğullarından Ebû Cehil'in (Amr b. Hişâm) Müslüman olan kızı Cüveyriye bint Ebî Cehl ile evlenmek istemesine, kızı Fâtıma'yı üzeceği gerekçesiyle izin vermediği⁶ dikkate alındığında, ikinci evlilikte ilk eşin rızasının gözetilmesi gerektiği, birden fazla kadınla evliliğin zarurî hâllerde başvurulacak şartlara bağlı bir uygulama olduğu, bazı sosyal problemlere çözüm getirmeyi, maddî ve manevî ihtiyaçları gidermeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Vurgulanması gereken ikinci husus; Kur'an'ın, nâzil olduğu dönemdeki mevcut uygulamaları dikkate aldığıdır. O dönemde erkekler, velisi olduğu yetim kızlarla mallarının başkasına gitmemesi için onlardan hoşlanmadıkları hâlde evlenir ya da onların mehirlerini az verirlerdi. Yukarıda mealini zikrettiğimiz âyette yetim kızları himaye etmekte olan erkeklere hür kadınlarla evlenme im-

3 I Kings. Erişim 10. 11. 2023 <https://www.biblegateway.com>

4 Birden fazla eşi olmak demekse de burada kastettiğimiz “erkeğin birden fazla hanımla aynı anda evli olması”/taaddüd-i zevcât/*polijenidir*; bu sebeple metinde *poligami* yerine bu tabiri tercih edeceğiz.

5 en-Nisâ 4/3.

6 Buhâri, “Nikâh”, 109, “Fedâilü's-sahabe”, 16; Müslim, “Feâilü's-sahâbe, 96; *Müsned*, 26/46, 31/226-228.

kânı verilmiş ve bu haksızlığa sapmalarına gerek olmadığı belirtilmiştir. Yetimleri barındırmayan erkeklere ise tek eşle yetinmeleri tavsiye edilmiş, birden fazla evlilik yapacaklarsa, eşler arasında sevgi gibi hususlarda tam bir adalet mümkün olmasa da en azından onlarla ilgilenmede ve mâli konularda adaletli davranmaları şartı getirilmiştir.⁷

Dikkatlerden uzak tutulmaması gereken diğer bir husus, İslâm'dan önce Arap Yarımadası'nda kadınlarla evlilikte herhangi sayı sınırının olmadığıdır. Bu yüzden pek çok erkeğin dörtten fazla eşi vardı. İslâm, tedricilik prensibi gereği buna bir sınırlama getirmiştir.⁸ Kur'ân, bazı şartlar altında dört evliliğe ruhsat verse de erkeğin eşleri arasında adaletli davranmasını şart koşar ve mutlak adaleti gerçekleştirmenin mümkün olmadığını vurgulayarak tek eşle yetinmesini tavsiye eder. Hatta âyette “*Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın*”⁹ buyurularak bir vakıya işaret edilir. Eşler arasında adaletle davranmanın yanı sıra *taaddüt-i zevcâtı*, nafakayı temin edebilecek imkânın olması,¹⁰ bu evliliğin ferdî¹¹ ve ictimâî bir zaruretten kaynaklanması gibi üç temel şarta bağlar. İslâm hukukuna göre en-Nisâ 4/3, 139. âyetlerde ifade edildiği üzere birden fazla evlilik, zikrettiğimiz şartlara riayet edilmesi kaydıyla mübah¹² olsa da mutlak bir hak değildir. Bu şartlar mevcut değilse ve *mefsedete* yol açarsa kocanın ikinci bir eş almasına izin verilmez ve kadın kocasının çok evliliğini onaylamaya zorlanamaz.¹³ Zikrettiğimiz bu bilgilerden birden fazla kadınla aynı anda nikâhlı olmanın/ *taaddüt-i zevcâtın* meşru, ahlâkî ve hukukî bir kurum olduğu, ancak şartlara bağlandığı ve karşılıklı rızaya dayanması gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁴

Son olarak birden fazla kadınla evlilik hususunu isabetli bir şekilde değerlendirebilmek için Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamdaki evlilik uygulamalarını ve çok evliliğin gerekçelerini bilmek gerekmektedir. Bedevî toplumda kabileler

7 Muhammed Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 4/226-229; Muhammed Hüseyin b. Muhammed et-Tabâtabâî, *el-Mîzan fî tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1973), 1/195-209.

8 el-Ahzâb 33/53.

9 en-Nisâ 4/129.

10 Bk. en-Nisâ, 4/3, 34; en-Nûr 24/33.

11 Kadının kısır olduğunun tespit edilmesi, müzmin hastalığı ya da biyolojik kusuru, erkeğin zinaya düşme tehlikesi gibi.

12 Bu konuda icmâdan bahsedilmektedir. Ebû Ceyb, Sa'dî. *Mevsûatü'l-icma' fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1984) 2/1087.

13 Aslında çok eşlilik Osmanlı'da olsun, İslâm ülkelerinde olsun çok yaygın bir uygulama değildir. Ortaylı'ya göre 1885-1906 yılları arasında Osmanlı'da bunun oranı % 2,51 ile % 2,61 arasındadır. Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 123-126.

14 Geniş bilgi için bk. İbrahim Yılmaz, “İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar”, *Bilimname* 37/1 (2019), 564.

arası savaşlar, saldırılar, adam kaçırmalar gibi sebeplerle nüfus dengesi erkekler aleyhine bozuluyordu. Kabilenin reisi ve erkekleri, kendilerini savunabilmek için daha çok erkek çocuğa sahip olmak istiyorlardı. Ayrıca çok evlilik hem bir güç ve zenginlik alâmeti hem de kabile üyelerine karşı hâkimiyet sağlamda da etkiliydi. O dönemde koca, sahip olduğu cariyelerinden de istifade edebilirdi. Ancak böyle bir cârîye, kocasından çocuk doğurması (ümmü veled) durumunda cârîye olarak satılamaz ve kocası öldüğünde hür kabul edilirdi. Netice olarak konu ile ilgili ahkâmı, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemdeki kültürel şartları ve uygulamaları dikkate almadan İslâm'da evlilik kurumunu *hareem* imajıyla sunmak, Kur'ân'ın hükmünü ve maksadını anlamamak ya da kasıtlı olarak tahrif etmektir.

Hız. Peygamber'in evlilikleri ile ilgili oryantalistik literatüre gelince, genel olarak bu konuya erken dönem reddiyelerde ve Hız. Peygamber'in biyografisine dair kitaplarda değinilmiştir. George Sale (1697-1736) giriş olarak kaleme aldığı Kur'ân tercümesinin *A Comprehensive Commentary on The Quran Comprising Sale Translation and Preliminary Discourse*'da¹⁵ Hız. Peygamber'in evlilikleri ile ilgili bazı hususlara temas etmiştir. William Muir, *The Life of Mahomet*¹⁶ adlı eserinde; Gustav Weil, *Mohammed der Prophet*'da,¹⁷ David Samuel Margoliouth (1858-1940) *Mohammed and the Rise of Islam* adlı eserinde bu konu ile ilgili en fazla değerlendirme yapan oryantalsitlerdir.¹⁸ William Montgomery Watt (1909-2006), *Muhammad and the Christian: A Question of Marriage* ile *Aisha, the Wife of Muhammad* adlı çalışmalarında Hız. Peygamber'in evliliklerini ve Âişe'nin hayatını inceleyerek onun karakteri, fıkıh ve hadis ilmine katkıları üzerinde durmuştur. Ayrıca o, *Muhammad at Mecca*'de¹⁹ Resûlullah'ın Hız. Hatice ile, *Muhammad at Medina*²⁰ adlı kitabında ise Âişe ile evliliğine de temas etmiştir. Çağdaş İngiliz araştırmacı Karen Armstrong, Hız. Muhammed'in biyografisine dair *Muhammad: A Prophet for Our Time*²¹ adlı eserinde Hız. Âişe'nin Hız. Peygamber nezdindeki kıymeti, İfk hâdisesi ve Âişe'nin mâsum olduğunun âyetle tescillenmesi ve ilmî birikimi gibi hususlara değinmiş,²² ayrıca Hız. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş'la evliliği ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmıştır. Nabia Abbott, *Aishah: The Beloved of Mohammed*'i²³ Âişe'ye tahsis etmiştir. Amerikalı İslâm araştırmacısı Carl W. Ernst, *Following Muhammad: Rethinking Islam in the*

15 Allahabad: R.S. Publishing House, 1979.

16 Londra: Smith, Elder & Co., 1858-1861.

17 Stuttgart: y.y. 1843.

18 London: Knickerborker Press, 1905.

19 Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Mecca*, Oxford: The Clarendon Press, 1960.

20 Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Medina*, Oxford: The Clarendon Press, 1956.

21 New York: Harper Collins, 2007.

22 Karen Armstrong, *Muhammad: a Prophet for Our Time* (New York: Harper Collins, 2007), 162-163.

23 London: y.y. 1985.

*Contemporary World*²⁴ adlı kitabında Hz. Âişe'nin hayatına ve ashâb arasındaki yerine değinmiş ve bazı tahliller yapmıştır. Dawid S. Powers, *Zayd*²⁵ isimli kitabında Zeyd b. Hârise'nin hayatı, köle olarak satılması, ailesinin Mekke'de onu bulması, Hz. Peygamber tarafından evlat edinilmesi, Zeyneb bint Cahş'la evliliği ve ondan boşandıktan sonra eşi ile Resûlullah'ın evlenmesi gibi hâdiseleri ele almış ve bunları tarihte ve Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen benzer olaylar üzerinden değerlendirerek Hz. Peygamber'e yönelik birtakım tenkitlerde bulunmuştur. Bu konu Türk akademisyenlerin de yoğun ilgisine mazhar olmuştur.²⁶

Bu çalışmada ise Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) evlilikleriyle ilgili olarak oryantalistlerin ileri sürdüğü görüşler tespit edilip onların meseleyi nasıl değerlendirdikleri, bu husustaki farklı yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Çalışmamız Resûlullah'ın (s.a.v.) birden fazla kadınla evlenmesi, Hz. Âişe ile evliliği ve evlatlığının eşi Zeyneb bint Cahş ile evliliği hakkındaki oryantalistlerin yorum ve tenkitleri olmak üzere üç hususla sınırlıdır. Amacımız mezkûr evliliklerin mahiyetini ve sebeplerini ortaya koyarak oryantalistlerin tenkitlerinin isabetli olup olmadığını değerlendirmektir.

1. Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Evliliklerine Farklı Disiplinler Açısından Yaklaşımları

Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in evliliklerine yaklaşımları genel olarak *Müslümanların yaklaşımı* ve *Batılı oryantalistlerin yaklaşımı* şeklinde iki kategoride değerlendirilebilir. Müslümanların yaklaşımını kendi içinde *meseleyi geleneksel kabullere göre değerlendirenler*, diğeri *modern kriterlere göre değerlendirenler* şeklinde gruplandırmak; oryantalistlerin yaklaşımını ise *mutedil yaklaşım*, *ön yargılı yaklaşım* diye iki grupta değerlendirmek mümkündür.²⁷ Hz. Peygamber'in evliliklerini tenkit konusu yapmayan oryantalistleri de ikiye ayırmak isabetli olacaktır: Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber'in hayatına dair kitap telif ettiği hâlde onun evliliklerine yönelik herhangi bir değerlendirme yapmamış olanlar, diğeri ise bu konuyu değerlendirmekle beraber tenkit konusu yapmaya-

24 The University of North Carolina Press: Accessible Publishing Systems, 2010.

25 Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014.

26 Doğrudan bu konuyu ele alan çalışmaların başında İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin ve Mehmet Özdemir'in birlikte telif ettikleri *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel, 2011) gelmektedir. Rıza Savaş, "Hz. Âişe'nin Evlenme Yaşı ile İlgili Farklı Bir Yaklaşım". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1995), 139-144; Erul, Bünyamin. "Hz. Âişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu On Dokuz mu?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19/4 (2006), 637-649. Seyfettin Erşahin, "Batılı Oryantalistlerin Hz. Âişe Konusuna Yaklaşımı", *Mü'minlerin Annesi Hz. Âişe Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (2017), 99-116.

27 Erşahin, "Batılı Oryantalistlerin Hz. Âişe Konusuna Yaklaşımı", 100-101; Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 345-346.

rak normal karşıladıkları anlaşılmalıdır. Çalışmamızın asıl konusu oryantalistlerin Hz. Peygamber'in evliliklerine farklı yaklaşımları olduğundan geleneksel İslâm âlimleri gibi düşünenler araştırmanın dışında olup onlara sadece ismen işaret edilmekle iktifa edilecek ve oryantalistlerin/ Batılı gayr-i müslim araştırmacıların bu husustaki tenkitleri öncelenip incelenecektir. Buna göre oryantalistlerin ya da Batılı gayr-i müslim İslâm araştırmacılarının Hz. Peygamber'in evliliklerini üç farklı açıdan analiz ettikleri ifade edilebilir.

1.1. Tarihsel Yaklaşım ve Kültürel Görecilik

Oryantalistler arasında, Montgomery Watt gibi, Hz. Peygamber'in evliliklerini tenkit etmeyen ya da müslüman âlimler gibi değerlendirenler bulunmaktadır. Bunlar bu hususta tarihsel yaklaşım ve kültürel göreceliği savunmaktadırlar. Buna göre bazı oryantalistler, 7. yüzyıl Arabistan'ının evlilik uygulamalarının günümüz Batı normlarından önemli ölçüde farklı olabileceğini kabul ederek kültürel göreceli bir bakış açısını benimserler. Bu akademisyenler, Hz. Peygamber'in evliliklerini, *anakronik* yargılardan kaçınarak kendi dönemi bağlamında anlamak gerektiğini vurgularlar. Bu yaklaşım, tarihî figürlere ve kültürlere modern değerlerin empoze edilmesinden kaçınmayı amaçlamaktadır. Bunlara göre Hz. Peygamber'in evliliklerini 7. yüzyıl Arabistan'ın tarihî ve kültürel bağlamı içinde anlamak gerekmektedir. Zira o dönemde evlilikle ilgili uygulama ve normlar farklıydı; dolayısıyla bu evlilikleri günümüz şart ve standartlarına göre değerlendirmek yanlış yorumlara yol açabilir. Özetle bunlar Hz. Peygamber'in evliliklerini İslâmî gelenek çerçevesinde inceleyerek daha incelikli bir bakış açısı benimsemişlerdir. Hz. Peygamber'in eylemlerini İslâmî, teolojik ve fikhî bir bakış açısıyla anlamaya çalışarak İslâmî kaynaklar ve âlimlerle etkileşim kurmaya gayret ederler.

Bu yaklaşımı eleştirenler ise bu metodun genç kızların erken yaşta evlendirilmesi gibi günümüzde ahlâkî ve hukukî açıdan sorunlu kabul edilen uygulamaları haklı çıkarmak için kullanılabileceğini savunmaktadır. Bunlara göre, ahlâkî standartlar evrensel olmalı ve tarihsel görecelikten bağımsız değerlendirilmelidir.

1.2. Psikolojik Analiz

Bazı akademisyenler ve psikologlar, Hz. Peygamber'in evliliklerini psikolojik bir perspektiften analiz etmeye ve bu evliliklerde yer alan motivasyonları ve duyguları anlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda *psikolojik analiz metodu*, Hz. Peygamber'in evliliklerinin sebep ve sonuçlarını anlamak için psikolojik tahlilin uygulanmasını içermektedir. Nitekim bilinçdışı zihnin gizli arzu ve motivasyonları sebebiyle davranış ve düşüncelerimiz önemli ölçüde şekillen-

dirdiğini iddia eden²⁸ Sigmund Freud (1856-1939) gibi Batılı akademisyenler, Hz. Peygamber'in evliliklerini psikanalize tâbi tutmaya çalışmış, onun hayatı ve ilişkileri hakkında çeşitli teoriler öne sürmüşlerse de bu yaklaşım genellikle 7. yüzyıl Arabistan'ın kültürel ve tarihsel bağlamına dair derin bir kavrayıştan yoksundur.

Doğrusu bu metodu benimseyenler genellikle somut delillerden mahrumdurlar ve analistin önyargılarından etkilenebilirler. Bundan dolayı eleştirmenler, tarihî figürlerin, özellikle de dinî liderlerin psikolojik analizlerinin spekülatif ve öznel olduğunu savunmaktadır.

1.3. Polemikçi Eleştiri

Bazı oryantalist, araştırmacı ya da münekkitler, konuya polemikçi ve eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşarak Hz. Peygamber'i, hatta bir bütün olarak İslâm'ı tenkit etmeyi hedefleyip onun batıl bir din olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadırlar. Meselâ bazıları Hz. İsa'nın hiç evlenmediğini esas alıp Hz. Peygamber'in birçok kadınla evlenmesini tenkit etmekte, Resûl-i Ekrem'le evlendiği tarihte Hz. Âişe'nin yaşının küçük olması gibi hususları öne çıkararak onun hak peygamber olamayacağını iddia etmektedirler.²⁹

Ayrıca bazı oryantalistler Arap âdetlerine aykırı bularak Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş'la evlenmesini tenkit etmekte, bununla birlikte Arap geleneklerine uygun ve dinen meşru olduğu hâlde “çağdaş Batı değerlerine” ya da “evrensel değerler”e uygun düşmediği gerekçesiyle bu evliliği eleştirmekte, dolayısıyla kendileriyle çelişmektedirler. Ne var ki onlar Hz. Dâvûd ve Süleyman'ın çok evliliklerini tenkit etmeyerek bu hususta çifte standart bir tutum içindedirler.³⁰ Bundan dolayı George Sale (1697-1736), Hz. Peygamber'in evliliklerini Hıristiyanlıktaki uygulamalarla mukayese şeklindeki yaklaşımın, bir standarta sahip olmadığından iddiaların ilmi olmadığını, bunun Hz. Muhammed'i doğru değerlendirmeye engel teşkil ettiğini belirtme ihtiyacı hissetmiştir. Ona göre Hıristiyanlığın karşı çıktığı birden fazla kadınla bir aynı zamanda evli olma, Hz. Muhammed döneminde Doğu'da yaygın bir gelenektir ve gayr-i ahlâkî görülüyordu. Kaldı ki İslâm ve Hz. Peygamber *polijeniye* bir sınır getirmiştir.³¹ Hülâsa, bu yaklaşımın temel zaafı, genellikle 7. yüzyıl Hicaz bölgesinin daha geniş tarihsel ve kültürel bağlamını göz ardı etmesi, Sâmî-Arap geleneklerini ve coğrafyayı dikkate almamasıdır.

28 Erich Fromm, *The Revision of Psychoanalysis* (New York: Open Road, 1992), 12-13.

29 Armstrong, *Muhammad: a Prophet for Our Time*, 156.

30 Erşahin, “Batılı Oryantalistlerin Hz. Âişe Konusuna Yaklaşımı”, 102.

31 George Sale, *A Comprehensive Commentary On The Quran Comprising Sale Translation And Preliminary Discourse* (Allahabad: R.S. Publishing House, 1979), 71-72; Erşahin, “Batılı Oryantalistlerin Hz. Âişe Konusuna Yaklaşımı”, 103.

2. Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Evliliklerine Yönelik Tenkitleri

İslâm'a karşı erken dönemde reddiye yazan bazı araştırmacılar, İslâm'ın benimsenmesinde ve hızla yayılmasında onun çok evliliğe izin vermesinin etkili olduğunu iddia etmişlerdir.³² Zira Katolik'te tek evlilik esas olduğu gibi boşanmaya da izin verilmez. Buna mukabil, onlara göre, Kur'ân'da dört kadınla evlenilebileceğinin bildirilmiş olması, bu ruhsattan yararlanmak isteyen gayr-i müslimlerin İslâm'ı tercih etmelerinde müessir bir rol oynamıştır. Nitekim Hz. Muhammed bağlılarına cennette eşler, her türlü içecekler ve sınırsız zevk vadetmiştir.³³ Tevrat ve İncil'de çok evliliği yasaklayan bir hüküm bulunmamasına rağmen günümüzde uygulama farklıdır. Birden fazla kadınla evlenme (polijeni) ve boş(n)ma hususunda İslâm, mevcut Hıristiyanî anlayıştan ayrılmaktadır. Zira Hıristiyanlık'ta cennette müminler, melekler gibi yaşayacaklar ve eşleri olmayacaktır.³⁴ Bununla birlikte George Sale, Kur'ân'ın ve Hz. Muhammed'in sınırsız biçimde hür kadın ve cariye ile evlenileceği hakkını getirdiği şeklinde Batıda yaygın olan zannın doğru olmadığını, Kur'ân'ın bunu azamî dört eş olarak sınırlandırdığını vurgular.³⁵

Bu iddiada bulunanların ihmal ettiği husus, Câhiliye dönemde Mekke toplumunda çok eşlilik yaygın olup ve hanım sayısı belli bir sayı ile mukayyet değilken İslâm'ın buna bir sınırlama getirdiğidir. İddia ettikleri gibi olsaydı İslâm'ın tek eşliliği tavsiye etmemesi gerekirdi. Ayrıca erkekler, birden fazla kadınla evlenebilme lehine olduğu için, İslâm'ı benimsiyorlarsa, kendi aleyhlerine olduğu için kadınların bunun aksine davranmaları gerekir. Böyle bir şey olmamıştır. Netice olarak bu iddiayı ileri sürenlerin İslâm'ın geldiği dönemdeki yerel ve toplumsal şartları dikkate almadıkları anlaşılmaktadır. Bazı müsteşriklerin ise, aşağıda ele alınacağı üzere, Hz. Peygamber'in evliliklerini tabii gördükleri ve bu hususta saygılı bir üslup kullandıkları görülmektedir.

Oryantalistlerin Hz. Peygamber'e evlilikleri konusunda yönelttikleri tenkitler; *polijeni*, onun küçük yaştaki Âişe'yle ve evlatlığının hanımı Zeyneb bint Cahş'la evlenmesi şeklinde üç maddede toplanabilir. Önce bunların sebeplerine dair oryantalistlerin iddiaları zikredilecek, ardından İslâm âlimlerinin bunlara verdikleri cevaplar üzerinde ana hatlarıyla durulacaktır.

32 Nitekim halife Abdülmelik'le Michael adındaki Mar Sabas keşişi arasında geçen münazara da keşiş halifeye, Saint Paul'un oruç ve kutsallıkla insanları idare ettiğini, ahirette yeme - içme ve evlilik yerine, ebedî krallığı vaad ettiğini; Muhammed'in ise kendisine inananlara dünyada ve ahirette adi zinayı ve (pek çok huri ile) evliliği vadettiğini ifade etmiştir. bk. Hoyland, Robert G. "The Earliest Christian Writings on Muhammad: An Appraisal", *The Biography of Muhammad*, ed. Harald Motzki (Leiden, Boston, Köln: Brill, 2000), 288.

33 George Sale, "Preliminary Discourse/Giriş", *Koran: The Alcoran of Muhammed* (London: C. Ackers, ts London: C. Ackers, ts.), 101-102.

34 Matta, 22/30: "Diriliştten sonraki hayatta insanlar ne evlenir, ne de evlendirilir, gökteki Tanrı'nın melekleri gibidir".

35 Sale, "Preliminary Discourse/Giriş", *Koran: The Alcoran of Muhammed*, 133.

2.1. Hz. Peygamber'in Nefsî Arzuları Sebebiyle Çok Evlilik Yaptığı İddiası

Hz. Peygamber'in nefsî arzuları sebebiyle çok evlilik yapmış olduğu iddiası, onu hak peygamber olarak tanımayan oryantalistlerin bu husustaki tenkitlerinin medarını teşkil etmektedir. Öyle ki Hz. Muhammed'in Hatice'nin ölümünden sonra yaptığı çok sayıda evliliği birçok oryantalist ya da Batılı gayr-i müslim araştırmacı büyük bir tutkuyla ele almış³⁶ ve Resûlullah (s.a.v.) hakkında "nefsî arzularının esiri", "kadın düşkünü" gibi son derece çirkin değerlendirmeler yapmıştır. Bunların siyasi, dinî ve fikrî farklılıkları sebebiyle önyargı ile hareket ettikleri, bu sebeple Hz. Peygamber'i şehvî arzularının esiri, ahlâkî zafiyet içinde biri olarak takdim ettikleri ve dolayısıyla böyle birinin peygamber olamayacağını iddia ettikleri görülmektedir. Meselâ İskoç asıllı İngiliz müsteşrik William Muir (1819-1905) Hz. Peygamber'in Hatice ile evliliğinde ona hep sadık olduğunu, eşlerine karşı sevecen davrandığını ve iyi bir aile reisi olduğunu beyan etse de Hz. Peygamber'in evliliklerini kendi zaviyesinden değerlendirmiş ve böyle bir tercihte bulunmasını tek eşliliği öngören Hıristiyanlıktan uzaklaşıp Yahudi geleneğini benimsemesi olarak yorumlamıştır. Onun iddiasına göre Hz. Peygamber'in çok evlilik yapmasının sebebi cinsî arzularını tatmin etmek ve statüsünü sağlamlaştırmaktır.³⁷ Muir'in dikkatinden kaçan husus, İnciller'de tek eşlilik şartının bulunmamasıdır.

Alman oryantalizminin 19. yüzyılın ilk yarısındaki önemli temsilcilerinden Gustav Weil (1808-1888), Hz. Peygamber'in vahiy aldığına inanmadığı için vahyi kendi arzu ve menfaatine alet ettiğini, yaptıklarını vahiyle gerçekleştirmiş gibi sunduğunu düşünmektedir. Weil, İfk hâdisesi yüzünden Hz. Âişe'yi yeren şair Hassan b. Sâbit'e (ö. 60/680) Hz. Muhammed'in ihsanlarda bulunarak onu tekrar övmesini sağladığını iddia etmiştir.³⁸ Ayrıca o, 56 yaşındaki Hafsa bint Ömer (ö. 45/665 [?]), Zeyneb bint Huzeyme (ö. 4/625) ve Ümmü Seleme (ö. 62/681) ile evlenmesini kendisini zaptedememesi olarak değerlendirmektedir. Kur'ân'ın vahiy eseri olmadığına inanan İngiliz şarkiyatçı David Samuel Margoliouth (1858-1940) da Hz. Peygamber'in kadınlara karşı zaafı olduğunu, bu arzusunu ancak Medine döneminde gerçekleştirme imkânı bulduğunu, bunu ya Meymûne gibi dul ve zarif/dürüst kadınların kendilerini ona sunmasıyla³⁹ ya da Arap Yarımadasının farklı yerlerinden gelen tekliflerle gerçekleştirdiğini iddia eder.⁴⁰

36 David Samuel Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam* (London: Knickerborker Press, 1905), 176.

37 Muir, *The Life of Mahomet*, 3/24; Sarıçam vd. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 312.

38 Gustav Weil, *Mohammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt* (Stuttgart, 1843), 150-160.

39 el-Ahzâb 33/50'da buna işaret edilir. Ondan sonra Resûlullah'ın evlenmesi yasaklanmıştır.

40 Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, 351.

Her şeyden evvel Hz. Peygamber'in ilk evliliğini iki kez dul kalmış, iki çocuğu olan ve kendisinden on beş yaş büyük olan kırk yaşındaki Hz. Hatice ile yaptığı, onunla yirmi beş yıl evli kaldığı, o hayatta iken hiçbir evlilik yapmadığı, otuz sekiz yıllık evlilik hayatının ancak son dokuz senesini çok eşli olarak geçirdiği dikkate alındığında daha baştan bu iddiaların temelsiz olduğu anlaşılır. Kaldı ki evliliklerinin sebebi nefsi arzuları olsaydı bunu gençken gerçekleştirmesi daha makul olurdu. Esasen Akkad'ın (1384/1964) da ifade ettiği gibi evlenme fırsatı bulamayan Hz. İsa, cinsî arzusu yetersiz olmakla itham edilmeyeceği gibi siyasî, irşadî, teşriî, ictimai sebeplerle elli yaşından sonra gerçekleştirdiği evlilikleri yüzünden Hz. Peygamber de tenkit edilemez.⁴¹

2.2. Hz. Âişe'nin Yaşının Evliliğe Uygun Olmadığı İddiası

Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in evlilikleri konusunda dile doladıkları hususlardan biri de Hz. Âişe'nin evlilik yaşı meselesidir. Modern dönemde, zamanın anlayışının da etkisiyle Hz. Âişe'nin evlendiği sırada kaç yaşında olduğuna dair rivayetlere kuşku ile bakılmaktadır. Bu sebeple farklı rivayetler ve modern dönemdeki çalışmalar dikkate alındığında Hz. Âişe'nin zifafa girdiğinde yaşının dokuz ile on dokuz arasında olabileceği anlaşılmaktadır.⁴²

İslâm ulemâsının bu meseleyi *savunmacı*, *literal/lafzî ve hermenötik (yorumlamacı) yaklaşım* olmak üzere üç farklı kategoride değerlendirdiği görülmektedir.⁴³ *Savunmacı yaklaşımı* benimseyenler, bu konudaki tenkitleri göğüslemek amacıyla ilgili rivayetleri dikkate alarak Âişe'nin zifafa girdiğinde yaşının dokuz ile on dokuz arasında bir yaşta olduğunu ispat etme çabası içindedirler. *Literal yaklaşımı* benimseyeler ise dokuz yaşını kültür ve örfün makul gördüğünü, yaş meselesini kendi şartları içinde değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedirler. Denise A. Spellberg gibi *hermönetik/yorumlamacı yaklaşımı* benimseyenler, rivayetlerde belirtilen rakamlardan ziyade olayın nasıl sunulduğuna, nişanlılık için niçin altı yaş vurgusunun yapıldığına, bekâretin toplumda neye karşılık geldiğine ve nasıl algılandığına, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'nin yaşı küçük olduğu için ona gösterdiği sevgi, mûsamaha ve sabra vurgu yapmaktadır.⁴⁴

Bu konudaki görüşleri; *dokuz yaşından büyük olmadığını savunanlar* ve *kesinlikle dokuz yaşından büyük olduğunu savunanlar* şeklinde iki grupta mütalaa

41 Bk. Abbas Mahmud el-Akkad, *Abkariyyetü Muhammed* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1980), 85-112.

42 Bk. Selçuk Coşkun, "Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örnekleminde Bir İnceleme)", *EKEV Akademi Dergisi* 8/20 (2004), 189; Ali Tekkoyun, *Oryantalistlerin Hz. Âişe Anlatımlarına Metodolojik Bir İnceleme* (İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 119.

43 Tekkoyun, *Oryantalistlerin Hz. Âişe Anlatımlarına Metodolojik Bir İnceleme*, 122.

44 Denise A. Spellberg, *Politics, Gender, and the Islamic Past: The Legacy of 'A'isha Bint Abi Bakr* (New York: Columbia University Press, 1994), 40.

etmek mümkündür. Gerek *polijeninin* gerekse kızların yaşları daha küçükken evlendirilmelerinin Arab-Sâmi geleneği olduğu belirtilmelidir. Öyle ki Âişe, Hz. Peygamber'le Medine döneminde evlenmeden evvel, Mekke döneminde müşrik Cübeyr b. Mut'im b. Adî ile nişanlıydı, din farklılığından ve Hz. Ebû Bekir Müslüman olduğu için damadını de etkiler diye aralarındaki nişan bozuldu. Ayrıca Araplarda bir kız ay hâli olmaya başlar başlamaz kadın olarak değerlendirilir ve evlendirilebilirdi.⁴⁵ Sıcak iklime sahip coğrafyalarda kız çocuklarının ergenlik süresi daha erken gerçekleştiği, Hicaz'da bunun sekiz-dokuz yaşlarına tekabül ettiği bilinmektedir. Nitekim Tirmizî, cariyeye dokuz yaşına geldiği zaman kadın sayılacağına dair Hz. Âişe'nin görüşünü nakletmiştir.⁴⁶ Ebû Salih, mahallesindeki bir kızın dokuz yaşında gebe kaldığından,⁴⁷ Şâfiî (ö. 204/820) Tihame'de (Batı Arabistan) kadınların dokuz yaş gibi erken bir yaşta ergenliğe ulaştıklarından bahsetmiştir. Ayrıca o, San'a'da (Yemen) yirmi bir yaşında bir büyükanne gördüğünü bildirmiştir. Aynı şey el-Hasan b. Sâlih'ten (ö. 169/785-86) de rivayet edilmiştir. Erkekler de bazen çok küçük yaşta evlendirilirdi; meselâ Abdullah b. Amr b. el-Âs, babası Amr'dan sadece on iki yaş küçüktü.⁴⁸ Bununla beraber Adil Salahî, sıcak iklimde yaşayan kız çocuklarının daha erken buluşa erdiklerinin ve erişkin hâle geldiklerinin ispatlanabilir bir husus olmadığını öne sürer.⁴⁹

Dokuz yaşını esas alanların delilleri bazı hadis ve tarih kaynaklarında Âişe'nin evlendiğinde yaşının dokuz olduğunu ifade eden rivayetlerdir.⁵⁰ Bunlara göre Hz. Hatice hicretten üç yıl kadar önce vefat etti. Resûlullah, Hz. Âişe ile dokuz yaşında iken zifafa girdi. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) kaydettiğine göre Resûlullah vefat ettiğinde Âişe on sekiz yaşında idi.⁵¹ Bu durumda onun dokuz yaşında evlendiği anlaşılır. Nitekim Montgomery Watt ve Nabia Abbott,⁵² Âişe'nin evlendiğinde on yaşından büyük olmadığını, çocuk yaşta olduğu için oyuncaklarını yeni evine beraberinde götürdüğünü, hem çocukluk yaşında hem de evlendikten sonra diğer eşlerine göre daha güzel ve biraz da babası Ebû Bekir'in statüsünden dolayı en gözde eşi olduğunu belirtmiştir.⁵³

45 Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Camii't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 4/208; Montgomery Watt, "Aisha", *The Encyclopedia of Islam*. ed. H. A. R. Gibb vd. (Leiden: Brill, 1986). 1/307.

46 Tirmizî, "Nikâh", 19; Mübarekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Camii't-Tirmizî*, 4/34.

47 Spellberg, *Politics, Gender, and the Islamic Past*, 39-40.

48 Asma Sayeed, *Women and the Transmission of Religious Knowledge in Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 27-29.

49 Adil Salahî, *Muhammad: His Character and Conduct* (United Kingdom: The Islamic Foundation, 2013) 203.

50 Ebû Abdillah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 8/58-60; Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 44; Müslim, "Nikâh", 84.

51 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988), 3/161.

52 Nabia Abbott, *Aishah The Beloved of Mohammed* (London: y.y. 1985), 6-7.

53 W. Montgomery Watt, "Aisha", 1/307.

Diğer grup ise Âişe'nin zifafa girdiğinde kesinlikle dokuz yaşından büyük olduğunu savunmaktadır. İbn Hişâm (ö. 218/833) dokuz ya da on yaşında olduğunu kaydeder.⁵⁴ Taberî (ö. 310/923) ise Âişe'nin Câhiliye döneminde (M.S. 610'dan önce) doğduğunu öne sürer ki bu durum, evlendiğinde onun yaklaşık on iki yaşında ya da daha büyük olduğu anlamına gelir.⁵⁵ Öztürk'e göre Hz. Peygamber ile evlendiğinde Âişe, en az on dört – on beş yaşlarındadır.⁵⁶ Ömer Rıza Doğrul, kardeşi Esmâ'nın yaşını, Âişe'nin faaliyetlerini de dikkate alarak Hz. Âişe'nin yaşının on yedi-on sekiz civarında olduğunu savunur.⁵⁷ Savaş ise bazı hadis ve tarih kaynaklarında konu ile ilgili rivayetleri dikkate alarak Âişe'nin zifafa girdiğinde yaşının on yedi olduğunu tespit etmiştir.⁵⁸ İngiliz mühtedi Ruqaiyyah Waris Maqsood, Âişe'nin zifafının on dokuz yaşında gerçekleştiğini on yedi delil zikrederek ispat etmeye çalışmıştır.⁵⁹ Hülâsa, Coşkun'un da ifade ettiği üzere Hz. Hatice, Âişe, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma ve Âişe'nin ablası Esmâ ile ilgili tarihlendirmelerden hareketle Âişe'nin evlendiğindeki yaşının sekiz (zifafa girdiğinde dokuz) ile yirmi bir arasında değişen yaşlarda olduğu sonucuna ulaşılabilir.⁶⁰

Öte yandan yaşı küçük olan kızlarla evlenme Batı'da da yaygındı. Meselâ 1199- 1216 yılları arasında tahtta kalan İngiliz kralı John (1166 - 1216), otuz üç yaşında iken on iki ya da on dört yaşındaki Isabella of Angoulême (1188- 1246) ile yirmi dört Ağustos 1200'de evlenmiştir.

Dikkat çekicidir ki Hz. Peygamber'i çeşitli yönlerden tenkit eden muhaliflerin hiçbiri Âişe'nin evlilik yaşından dolayı onu tenkit etmemişlerdir; zira Âişe'nin evlendiğinde yaşı küçük olsa da bu, o dönemin normlarına göre olağan kabul ediliyordu. Öyle ki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi o, Hz. Peygamber'le evlenmeden evvel başka biriyle nişanlıydı; nişan bozulduktan sonra evlendiler. Ayrıca Hz. Peygamber'in kızı Rukiye Hz. Osman ile; Hz. Ömer, Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'le yaşları on civarında iken evlenmişlerdir.⁶¹

54 Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye li İbn Hişâm*, 2/644. thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 2/644.

55 Spellberg, *Politics, Gender, and the Islamic Past: The Legacy of 'A'isha Bint Abi Bakr*, 197-198.

56 Yaşar Nuri Öztürk, *Asrı Saadet'in Büyük Kadınları* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1998), 34.

57 Ömer Rıza Doğrul, "Hz. Aişe". *Büyük İslam Tarihi: Asr-ı Saadet* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1974), 147-150. Rıza Savaş da on yedi yaşında olduğunu savunur ve coğrafi olarak dokuz yaşındaki kızların gelişmiş oldukları tezini ilmi ve savunabilir bulmaz. Bk. Rıza Savaş, "Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı ile İlgili Farklı Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1995), 139.

58 Rıza Savaş, "Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı ile İlgili Farklı Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 139.

59 Bk. Ruqaiyyah Waris Maqsood, *Hazrat A'isah Siddiqah: A Study of Her Age at the Time of Her Marriage* (Birmingham: Islamic Presentation Centre International, 1996), 7-16.

60 Coşkun, "Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örneğinde Bir İnceleme)", 189; Tekkoyun, *Oryantalistlerin Hz. Âişe Anlatımlarına Metodolojik Bir İnceleme*, 119.

61 Geniş bilgi için bk. Erul, "Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu On Dokuz mu?", 641-642.

Oryantalistlerin bu husustaki yaklaşımları ise üç kısma ayrılabilir: Âişe'nin yaşı ve zifafa girme yaşını *dönemin örf ve şartları göre değerlendirip tabii görenler*, diğeri bunu *eleştiri konusu yapanlar*, üçüncü grup *herhangi bir değerlendirme yapmayanlardır*. Meselâ Fransız şarkiyatçılar Émile Dermenghem (1892-1971) ve Maxime Rodinson (1915-2004), İtalyan şarkiyatçı Leone Caetani (1869-1935) ve İngiliz şarkiyatçı Montgomery Watt (1909-2006) Hz. Âişe'nin evlilik yaşını dönemin şartlarını dikkate alarak tabii görmüşlerse de⁶² Ortadoğu kökenli Amerikan şarkiyatçı Nabia Abbott (1897-1981) ve Hollandalı şarkiyatçı Reinhart Dozy (1820-1883) eleştiri konusu yapmışlardır.⁶³

D. A. Spellberg ve Kecia Ali, hermönetik bir yaklaşımla Âişe'nin kendi yaşını küçük göstermesini, Âişe'nin Müslüman bir ailede doğduğunu öne çıkarması, hem dinî hem de cinsî yönden saflığına vurgu yapması olarak değerlendirir ve bunun sebebi olarak Hz. Âişe-Ebü Bekir ile Hz. Fâtıma-Ali arasında rekabeti gösterir.⁶⁴

Dikkat çekicidir ki İslâmî literatürde, Âişe'nin evliliğinin genç yaşta olması üzerinde pek durulmadığı gibi zifaf yaşı da ciddi bir polemik konusu olmamıştır.⁶⁵ Hz. Âişe'nin evlilik yaşı daha sonraki Müslüman âlimlerin de ilgisini çekmemiş, ortaçağ ve erken modern Hıristiyan polemikçiler tarafından da üzerinde durulmamıştır.⁶⁶ Erken dönem oryantalist yazarlar, Hz. Muhammed'e ve İslâm'a karşı küçümseyici bir yaklaşım sergilemelerine rağmen⁶⁷ Âişe'nin yaşına değil, Hz. Muhammed'in çok evlilik yapması, siyasî nedenlerle evlenmenin etik olup olmadığı gibi konulara odaklanmışlardır.⁶⁸ Ancak birkaçı, Doğu'nun cinsel açıdan sapkın uygulamaların yaygınlaştığı sıcak bir yer olduğu yönündeki çağdaş anlayışa atıfta bulunarak pasif bir şekilde ve herhangi bir tenkitte bulunmadan yaş farkını açıklamayı tercih etmiştir.

Dönemin Araplarının, aşağıda ele alınacağı üzere, Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd b. Hârise'den (ö. 8/629) boşanan Zeyneb bint Cahş (ö. 20/641) ile evlenmesini örfe uygun görmedikleri için tenkit ettikleri dikkate alındığında Âişe'nin zifafa girdiği yaşa dair bir kınamada bulunmamaları ya dokuz/on yaşının zifaf için normal görüldüğünü ya da Âişe'nin yaşının anılandan büyük olduğunu gös-

62 Mehmet Azimli, "Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Tartışmalarında Savunmacı Tarihçiliğin Çıkması", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2003), 35.

63 Spellberg, *Politics, Gender, and the Islamic Past*, 40; Ali Kecia "Mother of the Faithful". *The lives of Muhammad* (Harvard: Harvard University Press 133 (2014), 189-190.

64 Ali Kecia, "Mother of the Faithful", 157.

65 Spellberg, *Politics, Gender, and the Islamic Past: the Legacy of A'isha bint Abi Bakr*, 40; Ali Kecia, "Mother of the Faithful", 189-190.

66 Ali Kecia, "Mother of the Faithful", 158.

67 Meselâ Blaise Pascal (1623-62) Hz. Muhammed'in hiçbir mucizesinin ve gayben haber vermesinin vaki olmadığını iddia ederek onun sahte peygamber olduğunu ifade etmiştir. bk. Hoyland, G. "The Earliest Christian Writings on Muhammad: An Appraisal". 276.

68 Kecia Ali, "Mother of the Faithful", 158-159, 161-162.

terir. Hangisi esas alınır sa alınsın bu, yaşadıkları toplumun örfüne uygun düşmektedir.

Hülâsa sahih hadis kaynaklarındaki pek çok rivayet esas alındığında, Âişe'nin zıfafa yaşını daha ileriki yaşlarda olduğunu söylemeye imkân vermemektedir. İlmî ve tutarlı olma noktasında bunları olduğu gibi kabul etme, bu yaşın mezkûr dönem ve coğrafyada olağan karşılandığını ifade etmekle yetinmek durumundayız. Hz. Peygamber'le Âişe'nin evlendiği kesin ve tarihî bir kesinlik ifade ediyorsa da hangi yaşta zıfafa girdiğine dair bilgiler, kesin ve mutlak bir tarihe işaret etmemektedir. Bununla birlikte Âişe'nin dokuz yaşında olduğunu ifade eden rivayetin Hişam b. Urve tarafından babası Urve vasıtasıyla Âişe'den nakledildiğini ve Irak menşeli olduğunu, Hicâz'da bilinmediğini, dolayısıyla onun bu kanalla gelen rivayetlerine itimat edilmeyeceğini ifade ederek ayrıca çeşitli hesaplama ve delillerle onun on dört-on dokuz yaşlarında olması gerektiğini ispatlamaya çalışan araştırmacıların da olduğunu hatırlatmalıyız.⁶⁹ Erul ise her iki tarafın delillerini zikredip değerlendirdikten sonra, bu konudaki rivayetlerin *âhâd* türünden olduğunu, yakîni bilgi ifade etmeyeceği kanaatine varmıştır. Bu sebeple ona göre hangi yaş tercih edilirse edilsin "bu konunun, kendi tarihî ve sosyal bağlamı içerisinde değerlendirilmesi en tutarlı yol" dur.⁷⁰ Âişe, ablası Esmâ'dan on yaş küçüktü. Esmâ, hicret esnasında 27 yaşında olduğuna göre, Âişe'nin bu sırada 17 yaşında olması gerekir. Âişe'nin 605 ya da 610'da doğduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Kısaca dokuz yaşına dair rivayetlerle daha ileriki yaşlarda olduğuna delalet eden rivayetler birlikte değerlendirildiğinde ve Doğrul, Savaş ve Maqsood'un sıraladığı delillerden hareketle hadislerde zikredilen "dokuz" rakamının esasen kesin bir tarihi belirtmek amacına matuf olmadığı, Hz. Âişe'nin rekabet dolayısıyla kendi yaşını küçük göstermek istemesinden kaynaklandığı, neticede zıfafa girdiğinde on yedi ya da on sekiz yaşında olduğu ifade edilebilir. Daha önemlisi hangi yaş esas alınır sa alınsın Hz. Peygamber'in evliliklerinin modern paradigmanın kriterlerine göre değerlendirilmesi bir yanılgı ve eksiklik; meseleyi onun yaşadığı coğrafyanın ve dönemin siyasî, sosyal, dinî ve kültürel şartları çerçevesinde tahlil etmek gerekmektedir. Böyle yapıldığında günümüzün değer yargılarından hareketle tenkide konu olan hususların 7. Yüzyıl Arap Yarımadası'nda toplum tarafından tabii karşılandığı ve sorun olarak görülmediği anlaşılacaktır.

2.3. Evlatlığının Eşi Zeyneb bint Cahş'la Evliliğinin Örfü Uygun Olmadığı İddiası

Ortaçağ Hıristiyan dünyasında ve bazı oryantalistler arasında, Hz. Peygamber'in halasının kızı olup evlatlığı Zeyd b. Hârise'den boşanan eşi Zeyneb bint

69 Maqsood, *Hazrat A'isah Siddiqah: A Study of Her Age at the Time of Her Marriage*, 3-16.

70 Erul, "Hz. Âişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu On Dokuz mu?", 649.

Cahş'la (ö. 20/641) evlenmesi de tenkit edilmiş ve İslâm karşıtı propagandacılar tarafından istismar edilmiştir.⁷¹

Zeyneb bint Cahş, Allah Resûlü'nün halası Umeyme bin Abdülmüttalib'in kızı ve Abdullah b. Cahş'ın kız kardeşiydi. Zeyneb, Hz. Hatice'nin kölesi olup Resûlullah'a hediye ettiği ve Resûlullah'ın azat edip evlatlık edindiği Zeyd b. Hârise ile biraz gönülsüz olarak evlendirildi. Zeyd esasen hür bir çocukken kaçırılarak köle yapılmıştı. İslâm'ın sınıf farkını reddettiğini göstermek için o Zeyneb bint Cahş ile evlendirildi. Zeyneb, kendisinin Abdülmüttalib'in torunu olduğunu, kocasının ise azat edilmiş bir köle olduğunu (asabiyye) öne sürerek Zeyd'in kendisine denk olmadığını düşünüyordu. Buna rağmen Zeyneb, dul olan Zeyd b. Hârise ile evlenmişse de evlilikleri problemliydi; zira hırçın bir kadındı ve sözleriyle Zeyd'i üzüyordu.⁷² Bu sebeple Zeyd onu boşamak için çok uğraştı, Allah Resûlü boş(a)n-mamasını tavsiye ettiyse de evlilikleri yürümeyince boşandılar. Bazı İslâm tarihi ve tefsir kaynaklarında geçen Hz. Peygamber'in Zeyd'in evine gittiğinde kapıda gördüğü Zeyneb'in güzelliğini fark ettiği, "*Sübhânallah! Kalpler üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunan Allah noksan sıfatlardan münezzehtir*" diyerek bunu beyan ettiği şeklinde rivayetler vardır.⁷³ Doğrusu Hamîdullah'ın dediği gibi Resûlullah'ın bu sözünün anlamı, Zeyd'in ilk eşi esmer tenli Habeş bir kadın olan Ümmü Eymen'le geçinen Zeyd'in nasıl olur da Zeyneb'le ünsiyet kurmadığına dair hayretini ortaya koymaktır.⁷⁴ Müslüman karşıtı propagandacılar ise Zeyd'in boşanmasına Hz. Peygamber'in sebep olduğu, Zeyneb'i evinde açık vaziyette gördüğü için ona gönlünün kaydığı, yukarıda zikrettiğimiz sözlerle bunu ızhar ettiği gibi iftiralarla bu evliliği de tenkit etmişlerdir.⁷⁵ Hâlbuki Hz. Peygamber'in Zeyd'e, evliliğini sürdürmesini tavsiye ettiği Kur'ân'la sabittir.⁷⁶ Resûlullah, halasının kızı olan Zeyneb'i daha önceden tanıyordu, tesettür henüz farz olmamıştı. Ayrıca Zeyneb'in ailesi, kızlarını Resûlullah'a (s.a.v.) vermek istiyorlardı. Müsteşriklerin iddiası doğru olsaydı, onu Zeyd'le evlendirmeden önce onunla kendisi evlenirdi. Kaldı ki otuz beş yaşına gelmiş olan Zeyneb, Watt'ın dediği gibi (eskisi kadar) çekici değildi.⁷⁷

Câhiliye anlayışı gereği Zeyd asıl babasına değil evlat edinene "Zeyd b. Muhammed" şeklinde nispet ediliyordu. "*Evlâtlıklarınızı babalarımın soy ad-*

71 N. Daniel, *Islam and the West, the Making of an Image* (Edinburgh 1960), 31, 97-100, 292.

72 Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 83; Nesâî, "İşretü'n-nisâ", 3.

73 Mükâtil b. Süleyman, *Tefsirü Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şahâta (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1423), 3/492.

74 Muhammed Hamidullah, "Zeyneb bint Cahş", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/358.

75 L. Marracci, *Prodromus ad refutationem Alcorani*, Padua 1691, 562; N. Daniel, *Islam and the West, the making of an image* (Edinburgh 1960), 31, 97-100, 292; V. Vacca, "Zaynab bt. Djahsh", *The Encyclopedia of Islam*, ed. H. A. R. Gibb vd. (Leiden: Brill, 1986), 485.

76 el-Ahzâb 33/37.

77 Montgomery Watt, *Muhammad: Prophet and Statesman* (Oxford: Oxford Press, 1974), 158.

larıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır...”⁷⁸ âyeti bu bâtil anlayışı ortadan kaldırdı. Câhiliye anlayışının aksine, evlatlığın evlatlık edinilen kişinin gerçek oğlu olmadığını ve onun boşadığı eşiyile evlatlık edinilenin evlenebileceği hükmünü uygulamak üzere Resûlullah (s.a.v.) Zeyneb’le daha sonra evlendi.⁷⁹ Hakikat bu iken bazı oryantalistler, âyette geçen emre dikkat etmeksizin Hz. Peygamber’in Zeyneb’le evlenmesini onun güzelliği sebebiyle olduğunu iddia etmişlerdir. Dikkat etmedikleri husus ise bu evliliğin ilahî izinle gerçekleşmesidir. Ancak müsteşrikler Kur’ân’ın vahiy mahsulü olduğuna inanmadıkları için bu âyeti kendisinin tasarladığını iddia etmektedirler.⁸⁰

Montgomery Watt,⁸¹ C. E. Bosworth⁸² ve Karen Armstrong⁸³ bazı tarih ve tefsir kitaplarında da nakledilen yukarıda kaydettiğimiz bilgileri iktibas etmişlerdir. Muir; bu evliliğin, Arap örfünde olmayan bir skandal olduğunu, Zeyd’e “hanımını tut” sözünün gönülsüzce söylendiğini iddia etmektedir.⁸⁴ Theodor Nöldeke (1836-1930), Hz. Peygamber’in Arap örfünde izin verilmeyen bu uygulamayı Zeyneb’e olan sevgisi sebebiyle caiz hâle getirdiğini ve hanımı Zeyneb’i boşaması için Zeyd’i teşvik ettiğini iddia etmektedir.⁸⁵

David S. Powers, *Zayd* isimli eserinde Zeyd’in hayatının yanı sıra Zeyneble evliliği ve ondan boşanmasını geniş şekilde ele almıştır. O, Alfred Guillaume’nin (1888-1965) *The Life of Muhammed A Translation of Ishaq’s Sîrat Rasûl Allah*⁸⁶ adlı çalışmasına atıfta bulunarak Resûl-i Ekrem hakkında, onun güzelliği ile dikkat çeken Zeyneb’e âşık olduğu, Zeyd ile evli iken onu evinde tesettürsüz vaziyette gördüğü gibi ismet sahibi peygambere yakışmayan çirkin itham ve iftiralarda bulunmaktadır.⁸⁷ Ayrıca bu konudaki rivayetleri Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) zikretmişlerse de İbn Kesîr⁸⁸

78 el-Ahzâb 33/5.

79 Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, Oxford: At The Clarendon Press, 1956), 314.

80 Sigismund Wilhelm Koelle, *Muhammed and Muhammedanism, Critically Considered* (London: 1889), 81-83.

81 Watt, *Muhammad at Medina*, 329-330.

82 C. E. Bosworth, “Zaynab bt. Djahsh”, *Encyclopaedia of Islam*, P. J. Bearman vd. (Leiden: Brill, 2002), 11/484-485.

83 Armstrong, *Muhammad: A Prophet for Our Time*, 155.

84 Muir, *The Life of Mahomet*, 3/128.

85 Theodor Nöldeke, *Das Leben Muhammeds Nach den Quellen populær dargestellt* (Hannover: C. Rümpler, 1863), 124-125; ayrıca bk. Sarıçam vd. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 316.

86 Oxford: Oxford University Press, 1955.

87 David S. Powers, *Zayd* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014), 35; Bu kitapla ilgili bir değerlendirme için bk. David S. Powers, *Zayd* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014), 174. tanıtın İbrahim Kutluay. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 147-156.

88 Bk. Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İbn Kesîr, *Tefsîru'l- Kur'ân'l-azîm* (Muhtasar), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420 /2000),1503.

ve İbn Hacer⁸⁹ (ö. 852/1449) münker olduğu için bunlara yer vermemişlerdir; zira bu rivayetlerin isnadında yalancı râviler bulunmaktadır. Keza Powers'ın kullandığı kaynaklardan olan Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) bu konuyla ilgili naklettiği rivayetler⁹⁰ *münker* ve *garîb* olarak değerlendirilmiştir.⁹¹ Ne var ki Powers bu rivayetlerin güvenilir olup olmadığına hiç temas etmemektedir. Ayrıca o, Ahzâb sûresinin 37. âyetini yanlış yorumlayarak Hz. Muhammed'in gelini Zeyneb'e olan sevgisini içinde gizlediğini iddia etmiştir. Hâlbuki Allah Resûlü'nün "içinde gizlediği şey" farklı yorumlar olmakla beraber aslında "Zeyd'in eşini boşamasını arzu etmesi" değil, Allah'ın kendisine Kur'ân'da yer almayan vahiy türüyle bildirdiği üzere "Zeyd'in Zeyneb'ten boşanacağı ve kendisinin eşi olacağı"dır.⁹² Zira Resûl-i Ekrem, Yahudi ve münafıkların "Hz. Muhammed gelini ile evlendi" şeklindeki kınama ihtimallerini ve insanların fitneye düşme tehlikesini dikkate almıştır.

Bazı oryantalistler, zoraki bir şekilde Hz. Dâvûd'un Bet Şaba (Bathsheba) ile evlenmesi ile Hz. Peygamber'in Zeyneb'le evlenmesi arasında benzerlik kurmaya çalışmışlardır. Bu benzetme son derece isabetsizdir. *Kitabı-ı Mukaddes*'te geçen⁹³ bir ifadeye göre Hz. Dâvûd, güzelliğinden etkilendiği evli bir kadın olan Bat-Şeba (Bathshaba) ile önce zina etmiş ve sonra onunla evlenebilmek için komutan olan kocası Hittî Uriya'yı (Uriah the Hitite) en tehlikeli cepheye göndererek savaşta ölmesine sebep olup⁹⁴ eşiyile evlenmiştir.⁹⁵ Zikredilen bu fiiller peygamberlerin ismet sıfatıyla örtüşmemektedir. Dâvûd'un peygamber değil kral olduğu iddia ediliyorsa peygamber olmayan birini Hz. Peygamber'le mukayese etmek doğru değildir. Kaldı ki Zeyd b. Hârîse'nin komutan olarak katıldığı dokuz seriyyeden sekizi Hz. Peygamber'in Zeyneb'le evlenmesinden sonradır.

Hülâsa Zeyd'in Zeyneb'le evliliği Câhiliye anlayışı olan üstünlüğün soyla olduğunu reddedip bunu takvaya bağlayan İslâmî paradigmanın bir sonucudur. Hz. Peygamber'in Zeyneb'le Zeyd'den boşandıktan sonra gerçekleşen evliliği ise evlatlıkların, evlatlık edinenin gerçek oğul ve kızı hükmünde olmadığını göstermek ve evlatlıklarının eşleriyle evlenmenin haram olduğu şeklindeki Câhiliye inancı ile Ortadoğu'da ve Yahudi şeriatinde,⁹⁶ evlat edinen babanın, oğulluğun

89 İbn Hacer, *Fethü'l-bâri bi şerhi Sahihi'l-Buhâri*, 9/479.

90 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 3/413.

91 Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdürrezâk Hamdi. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1418/1997), 14/169.

92 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/168; İbn Hacer, *Fethü'l-bâri bi şerhi Sahihi'l-Buhâri*, thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 9/479.

93 II. Samuel 11/1-27 ve II. Samuel 12/1-25. <https://www.biblegateway.com>

94 II Samuel 10/1-5; David S. Powers, *Zayd* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014), 63.

95 Powers, *Zayd*, 43.

96 Bk. Leviticus (Levililer) 18/15 (New Translation of the Holy Scriptures, Pennsylvania 1984).

hanımıyla –oğlu boşansa da- evlenmesi haram olmasını ve bu fiili işleyen cezaya müstehak olduğu⁹⁷ şeklindeki inancı ortadan kaldırmaktır.⁹⁸

3. Hz. Peygamber'in Çok Evliliklerinin Gerekçeleri

Her şeyden evvel yukarıda da vurguladığı üzere Resûlullah'ın (s.a.v.) takriben otuz sekiz yıllık evlilik hayatının son dokuz yılında çok eşli olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır. Hz. Peygamber, Âişe'den sonra beş yıl içinde dokuz kadınla daha evlenmiş olup bunların hepsi dul, birkaçı istisna yaşlı ve bir kısmı çocuklu hanımlardır. Vurgulanmalıdır ki o, evlendiği yaşlı ve dul hanımlarının hiçbirini boşayıp başka kadınlarla evlenmemiştir. Nefsânî arzuları sebebiyle evlenseydi bunun aksinin olması beklendi. Kaldı ki “*Bundan sonra sana (mevcut eşlerinin üstüne dışındaki) kadınlar (la evlenmen) helal olmaz*”⁹⁹ âyeti onları boşamasını ve daha fazla evliliğini yasaklamıştır.

Şu hâlde elli yaşından sonra vefatına kadar on yıl içinde on civarında hanımla evlenmiş olmasının kesinlikle siyasî, dinî, sosyal, ekonomik ve psikolojik birtakım sebepleri vardır. Bunları göz ardı edip meseleyi sırf cinsî yönden izah edip tek bir sebebe irca etmek akıl dışıdır. Nitekim Allah Resûlü'nün ilk evliliğini yaptığı yirmi beş yaşından itibaren eşi Hz. Hatice vefat edinceye kadar (620) tek eşli olarak yaşadığı, ikinci evliliği Hatice'nin geride bıraktığı altı yetime bakmak üzere dul ve beş çocuklu ve tecrübeli Sevde bint Zem'a (ö. 23/644) ile gerçekleştirdiği, Âişe ile evleninceye kadar üç yıl boyunca tek eşli (Sevde) olarak yaşadığı, Medine döneminde ise toplamda on bir ya da on iki kadınla nikâh kıydığı ve vefat ettiğinde nikâhı altında dokuz hanımının olduğu, bu hanımları içinde sadece Hz. Âişe'nin bâkire, diğerlerinin ya kocalarının savaşlarda vefat etmiş yetimleri olan dul, birkaçı hariç ya da yaşlı kadınlar olmaları sebebiyle himayeye muhtaç durumda buldukları, bazı hanımlarının ise kabile liderlerinin kızları olduğu dikkate alındığında oryantalistlerin bu konudaki iddialarının ilmî bir temelini olmadığı görülecektir. Ayrıca Resûlullah'ın sünnetini takip etmek isteyen bir Müslümanın ilk eşi vefat edinceye kadar onun üstüne başka bir kadınla evlenmemesi, onun yaptığı gibi eşlerine karşı bütün sorumluluklarını hassasiyetle ve adaletle yerine getirmesi gerekir. Daha önce de ifade edildiği gibi Hişâm b. el-Muğîre oğulları kızlarını Ali ile evlendirmek istediklerinde Resûlullah'ın damadı Ali'ye eşi Fâtıma hayatta iken ya da kocası Ali kendisini boşamadan başka bir kadınla evlenmesine “*Fâtıma benden bir parçadır, onu üzen beni de üzer*” buyurarak izin vermemesi,¹⁰⁰

97 Leviticus (Levililer) 18/29.

98 “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.*” (el-Ahzâb 33/40).

99 al-Ahzâb 33/52.

100 Buhârî, “Nikâh”, 109, “Fedâilü's-sahâbe”, 16; Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 95-96; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 13; İbn Mâce, “Nikâh”, 56; Müsned, 31/240.

tek eşliliği esas aldığını, böyle bir evliliğin kadının iznine tâbi olduğunu ve kendi evliliklerinin aşağıda özetleyeceğimiz sebep ve hikmetleri olduğunu göstermektedir.

3.1. Siyasî ve Kabilevî Sebepler

Mekke toplumunda siyasî ittifaklar, güçlü bir kabileye mensubiyet ya da önde gelen bir kabile liderinin himayesinde olmak, güven içinde yaşayabilmek için fevkalâde önemli idi. Meselâ Hz. Peygamber, Tâif dönüşü Mekke'ye yeniden girebilmek ve can güvenliğini sağlamak için Mekke'nin ileri gelenlerinden Mut'im b. Adî'nin (ö. 2/623) koruması altına girmeyi talep etmiş,¹⁰¹ Mut'im onu koruması altına aldığını ilan etmiştir.¹⁰²

Aynı bağlamda Hz. Peygamber'in bazı evlilikleri, çeşitli Arap kabileleriyle ittifakını güçlendirmesini sağlamıştır. Yakın arkadaşları Hz. Ebû Bekir'in kızı Âişe ve Hz. Ömer'in kızı Hafsa (ö. 45/665 [?]) ile evlenerek aralarındaki dostluğu daha da kuvvetlendirmiştir.¹⁰³ Nitekim Humphrey Prideaux (1648 -1724), William Muir, Margoliouth, Guillaume¹⁰⁴ ve Watt evlilikler vasıtasıyla siyasî ittifak arayışına ve dostluğu artırma arzusuna dikkat çekmişler, Armstrong da Hz. Peygamber'in bazı evliliklerinin siyasî amaçları olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Hz. Peygamber, akrabalıktan ziyade ideolojiye (din kardeşliğine) dayanan farklı bir klan yapılanması tesis etmeye çalışmıştı. Bununla birlikte kan bağı hâlâ çok değerliydi.¹⁰⁵ Maxime Rodinson (1915-2004) gibi Batılı araştırmacılara göre ise bu evlilik Ebû Bekir'in bir ittifak arayışının sonucudur; o, kızını Hz. Peygamber'le evlendirerek kendi konumunu güçlendirmiş olmaktadır. Keza kocası Ebû Seleme Uhud'da şehit olduktan sonra dört çocuğuyla dul kalan Ümmü Seleme (ö. 62/681), Mekke'in en güçlü kabilelerinden olan Mahzum oğullarına mensuptu.¹⁰⁶ Resûlullah'ın yirmi sekiz yaşındaki bu akıllı ve hikmet sahibi kadınla siyasî ve sosyal sebeplerle evlendiği anlaşılmaktadır. Bunların yanında onun Kureyş'in güçlü liderlerinden biri olan Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habîbe/Remle (ö. 44/664) ile evliliği, eski düşmanlarıyla bağlantı kurmasına yardımcı olmuştur. Ümmü Habîbe, Ubeydullah b. Cahş ile evliydı ve birlikte ikinci Habeşistan hicretine katıldılar. Ubeydullah orada dinini değiştirerek Hıristiyan oldu. Ümmü Habîbe ondan ayrı-
lıp Müslüman olarak kaldı. O günlerde Ebû Süfyan, Medine'ye hicret etmiş olan

101 Guillaume, *Islam*, 37.

102 Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb Bağdâdî, *Kitâbü'l-Muhabber*, tsh. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dârü'l-Âfâk'l-Cedide, ts.), 11; Nüreddin el-Halebî, *İnsânü'l-'uyûn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 1/43.

103 Sariçam vd. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 312.

104 Alfred Guillaume, *Islam* (Middlesex: Penguin Books, 1954), 37.

105 Armstrong, *Muhammad: a Prophet for Our Time*, 93.

106 Armstrong, *Muhammad: a Prophet for Our Time*, 141.

Müslümanları ve İslâm'ı yok etmek için bir ordu tanzim etmek üzereydi. Resûl-i Ekrem, Ümmü Habîbe ile evlenerek hem onu koruması altına almış hem de akrabalık ilişkisi sebebiyle Ebû Süfyân'ı bu amacından çevirme stratejisi takip etmiştir. Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Huzeyme (ö. 4/625) ile evlenmesi, Âmir b. Sa'saa kabilesiyle bozulan ilişkileri düzeltmeye hizmet etmiştir. Yine Safiyye bint Hüvey (ö. 50/670), Yahudi kabillerinden Nâdir oğulları lideri Hüvey b. Ahtab'ın kızıdır. Kocasını hicri yedinci yılda Hayber Gazve'sinde öldürüldü ve Safiyye Müslümanlar tarafından esir alındı ve Dihye b. Halîfe'nin (ö. 50/670) hissesine düştü.¹⁰⁷ Allah Resûlü, Nadir oğulları kabilesinin hanımefendisi olan bu dul kadınla İslâm'ı kabul etmesi hâlinde kendisiyle evleneceğini ifade edince Safiyye kabul etti.

Müslümanlara karşı savaş hazırlığı içinde olan Müstalik oğullarına karşı gerçekleştirilen gazvede Müslümanlar galip geldiler. Esir alınanlar arasında kabile liderinin kızı Cüveyriye bint el-Hâris (ö. 56/676) de vardı. Hz. Peygamber'in onunla evlenmesi sonucu Müstalik oğullarıyla akrabalık oluştuğundan ashâb hisselerine düşen esirleri serbest bırakıldılar. Bu jeste karşı Müstalik oğulları İslâmiyet'i seçti. Âişe'nin "Kavmine karşı en fazla hayrı dokunan kadın olarak Cüveyriye'den başkasını bilmiyorum"¹⁰⁸ sözü bunu ifade etmektedir. Bu stratejinin başarısını Muir¹⁰⁹ ve Theodor Nöldeke (1836-1930) de kabul etmektedir.¹¹⁰ Hubert Grimme (1864-1942) bu evliliklerde siyasî sebeplerin yanında ekonominin de müessir olduğunu söyler. O, "Yetim kızların hakkına riayet edemeyeceğinizden endişe ederseniz hoşlarınıza giden kadınlardan ikişer, üçer ve dörder nikâhlayın..."¹¹¹ âyetinde zikredilen rakamları toplayarak Hz. Muhammed'in evliliklerinde on bir sayısına ulaştığını iddia eder.¹¹² Margoliouth ise bu sebeplere erkek çocuğuna sahip olma hırsını da ekler.¹¹³

3.2. Eşleri Vasıtasıyla Sünneti Yayımak ve Kadınları İrşat Etmek

Genç, orta yaşlı ve ihtiyar olmak üzere her yaş grubundan oluşan Ezvâc-ı tâhîrât'ın Sünnet'in tebliğinde ve ümmeti kadınlarının irşadında önemli rolleri bulunmaktadır. Ashâb kadınları, erkeklere sormadıkları kadınlarla ilgili meseleleri Ezvâc-ı tâhîrât sayesinde öğrenebilmişlerdir. Resûlullah (s.a.v.) eşlerini bu hususta istihdam etmiş, İslâm ahkâmı ve sünnetin her bir yönü sonraki nesillere Ezvâc-ı tâhîrât

107 Bk. Ebû Muhammed Cemalüddin İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye li İbn Hişâm*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1375/1955).2/331, 646; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 5/234.

108 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/294-295.

109 Muir, *The Life of Mahomet*, 3/242; Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 316.

110 Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 316.

111 en-Nisâ 4/3.

112 Hubert Grimme, *Muhammed I: Das Leben* (Münster: 1892), 139.

113 Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, 176.

sayesinde aktarılabilmektedir. Her biri, mensup olduğu kabile ile iletişimi daha verimli hâle getirmiştir. Kadın sahâbilerin irşadında, fıkhıta ve hadislerin neşrinde Ezvâc-ı tâhirât içinde Âişe'nin müstesna bir yeri vardır. Meselâ Arap şiirine ve ensâba dair derin vukûfiyeti ile dikkat çeken ve zeki, hafızası güçlü bir kadın olarak Hz. Âişe, Sünnet'in öğretilmesi ve tatbik tarzında, Hz. Peygamber'in hadislerinin naklinde ve İslâm hukukuna dair meselelerde de aktif rol almıştır. O, Resûlullah'la yedi yıl evli kalmış, vefatından sonra kırk yedi sene boyunca, Resûlullah'tan doğrudan işittiği hadisleri ve onun sünnetini rivayet etmiş, ayrıca fıkıh ilmiyle uğraşmıştır.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra uzun bir hayat süren ve ashâbın hafızları arasında ismi zikredilen Ümmü Seleme (ö. 62/681) de Hız. Peygamber'den öğrendiklerini nakletme ve çağdaşlarını eğitime imkânı bulmuş¹¹⁴ ve 378 hadis rivayet etmiştir. Başta kadın sahâbiler olmak üzere ashâb, Allah Resûlü'nün aile hayatını, erkeklere soramayacakları kadınlarla ilgili meseleleri daha çok mü'minlerin anneleri olan ezvâc-ı tâhirattan öğrenmişlerdir. Onlar, çağdaşları olan kadınları eğitmişler, kendilerine sorular sorulara fetva vermişlerdir.

3.3. Hukuk Sistemi Tesis Etmek ve Ümmetine Örnek Olmak

Resûl-i Ekrem'in evlilikleri; ümmeti için de örnek teşkil etmiş, onlara İslâm'da evliliğin ve aile hayatının kurallarını, âdabını ve önemini öğretmiş, eşlere nezaket ve hakkaniyetle nasıl davranılacağını göstermiş ve evlilik hayatının çeşitli yönleri hakkında ümmetine rehberlik etmiştir.

Resûl-i Ekrem'in bazı evlilikleri Allah'tan gelen vahyin ardından gerçekleşmiştir. Meselâ yukarıda incelediğimiz Zeyneb bint Cahş ile evliliği, evlat edinilen bir oğlun eski eşiyle evlenmenin yasak olduğuna dair sosyal ve kültürel bir tabuyu yıkmak içindir.¹¹⁵ Çocuk evlat edinilebilir, ancak onu babasına nispet etmek gerekir.¹¹⁶

Kadının da evlenme teklifinde bulunabileceği ve mehir hakkından vaz geçebileceğine örnek olarak Meymûne/Berre bint Hâris el-Hilâliye'nin (ö. 51/671) evliliği örnek verilebilir. Meymûne'nin kocası hicrî yedinci yılda vefat edince o, Resûlullah'la bir bedel/mehir istemeden evlenme arzusunu izhar etti. Allah Teâlâ, el-Ahzâb sûresinde böyle bir evliliğe izin verdiğini Resûlüne beyan etti.¹¹⁷

114 M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 42/329.

115 el-Ahzâb 33/37.

116 el-Ahzâb 33/4.

117 "Ey peygamber! Mehirlərini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği cãriyelerini, seninle birlikte hicret eden amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca mümin bir kadın kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar, peygamber de onunla evlenmek isterse, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere, onu da sana helal kıldık." el-Ahzâb 33/50.

Hız. Peygamber'in eşleri, İslam'da kadınların statüsü konusunda yapılan devrim niteliğindeki değişikliklerde hayati bir rol oynamış, bu değişikliklerin örneklerini oluşturmuşlardır. Hız. Peygamber'in eşlerine karşı davranışları sevgi, şefkat, saygı ve haysiyet çerçevesinde olduğu için, onu takip edenler onu örnek almışlardır.

3.4. Sosyal Sorumluluklarını Yerine Getirmek

Hız. Peygamber (s.a.v.) sosyal sorumluluklarını yerine getirmek için ilk eşi Hatice'nin ölümünden sonra birkaç kez evlenmiştir. Kocasını Habeşistan hicreti sırasında vefat etmiş elli beş yaşında, uzun boylu, iri, dul ve beş çocuklu bir kadın olan Sevede bint Zem'a ile evlenmesi,¹¹⁸ onu Hız. Hatice'den olan ve öksüz kalan çocukları Zeyneb, Rukayye, Ümmü Gülsüm, Fâtıma ile oğulları Kâsım ve Abdullah'la ilgilenmesi içindir. Zira onun kendi toplumundaki dul ve yetimlere bakma ve onları koruma konusunda bir rolü vardı. Evliliklerinin birçoğunu, kendilerine ve ailelerine destek olmak amacıyla Sevede bint Zem'a'dan başka, Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe gibi dul kadınlarla yapmıştır. Kureyş'in liderlerinden Ebû Süfyan'ın kızı olan Ümmü Habibe, kocası Ubeydullah irtidat ettiği için ondan boşanmış ve hicret ettiği Habeşistan'da bir çocuğuyla kocsasız ve kimsesiz kalmıştı. Resûl-i Ekrem'in evlenmesi hem siyaseten bir hamle, hem Ebû Süfyan'ın kalbinin İslâm'a ısındırılması, hem de mağdur durumdaki bir kadına lütuf olmuştur. Keza Hız. Peygamber'in yaşlı ve desteğe muhtaç bir dul olan Zeyneb bint Hüzeyme (ö. 4/625) ile evlenmesi, toplumun savunmasız ve zor durumdaki kadınlarına yönelik şefkat ve ilgisinin bir örneğidir. Özetle ifade edersek kadınların genellikle sınırlı haklara ve korumaya sahip olduğu bir toplumda, Hız. Peygamber'in bazı evlilikleri kadınların onurunu koruma ve refahlarını sağlamaya yöneliktir.

Hız. Peygamber'in dokuz hanımı¹¹⁹ varken hangi gerekçeyle olursa olsun artık bunlardan birini boşayıp başka bir hür kadınla evlenmesi âyetle yasaklanmıştır.¹²⁰ Zira boşadığı hanımıyla başka birinin evlenmesi, Peygamber eşleri "müminlerin anneleri" olarak nitelendiğinden¹²¹ haramdı. Onlardan birini boşaması durumunda boşanan eşi zor durumda kalacaktı. Görüldüğü gibi zikrettiğimiz sebepler, aldığı hanımların sosyal statüleri ve kapasiteleri dikkate alındığında Hız. Peygamber'in nefsi arzuları için değil ferdi, eğitim-öğretim, sosyal, dini-teşriî, siyasi birtakım maksatlar için birden fazla evlilik gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

118 *Müsned*, 5/92.

119 Âişe bint Ebi Bekir, Hafsa bint Ömer, Ümmü Habibe bint Ebî Süfyan, Sevede bint Zem'a, Ümmü Seleme bint Ebi Ümeyye, Safiyye bint Huyey, Meymune bint Hâris, Zeyneb bint Cahş, Cüveyriyye bint Hâris (r.a)'dır.

120 el-Ahzâb 33/52.

121 el-Ahzâb 33/6.

Değerlendirme

Bazı oryantalistlerin Hz. Peygamber'i (s.a.v.) *polijeni*, Âişe'nin evlilik yaşı ve Resûlullah'ın evlatlığı Zeyd b. Hârise'den boşanmış olan Zeyneb bint Caş ile evliliği gibi üç noktada tenkide tâbi tuttukları görülmektedir. Oryantalistlerin bu hususta benimsediği çeşitli yaklaşımlar ise bakış açılarının çeşitliliğini ve kendi kültürel değerlerini ve yargılarını yansıtmaktadır. Bazı oryantalistler tarihî kaynakları eleştirel bir gözle inceleyip bağlamı anlamaya çalışırken, bazıları ise bir taraftan İslâmî kaynakları güvenilir bulmakta, diğer taraftan kendi düşüncelerini destekleyen kaynakları muteber addedip polemik amacıyla kullanmakta sakınca görmemekte ve tutarlı davranmamaktadırlar. Dolayısıyla bazı oryantalistlerin bu hususu önyargılı olarak değerlendirdiklerini dikkate alarak çalışmalarına eleştirel bir gözle yaklaşmak gerekmektedir.

Kısaca Hz. Peygamber'in evliliklerini *Müslümanların yaklaşımı* ve *Batılı oryantalistlerin yaklaşımı* şeklinde iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Müslümanların yaklaşımı ise kendi içinde *meseleyi geleneksel kabullere göre değerlendirenler*, diğeri *modern kriterlere göre değerlendirenler* şeklinde; Batılı oryantalistlerin yaklaşımı ise *mutedil yaklaşım*, *ön yargılı/ideolojik yaklaşım* olarak iki grupta değerlendirilebilir.

Bazı oryantalistler Hz. Peygamber'in evliliklerini ilâhî özellikleri atfettikleri Hz. İsa üzerinden ve Hıristiyanî paradigmaya ve Batı değerlerine göre değerlendirmekte ve Hz. Muhammed'le onu mukayese etmektedirler. Evlilikleri üzerinden Hz. Peygamber'i tenkit etmek ve ahlâkî zaaf içinde olduğunu iddia etmek, nübüvveti ve onun misyonunu anlamamak ve konuyu istismar etmektir. Zira Akkad'ın ifadesiyle hiç evlenmediği için Hz. İsa'ya cinsî arzusu yetersizdi demeyeceği gibi birçok sebebe bağlı olarak elli yaşından sonra gerçekleştirdiği evlilikleri sebebiyle de Hz. Peygamber tenkit edilemez. Vurgulanmalıdır ki tek eşlilik/*monogami* Kur'ân'ın öngördüğü evlilik tipidir; *polijeni* ise savaş, salgın, tabii âfet gibi hâdisler sonucu erkek nüfusunun azalması gibi demografik ya da kadının vazifelerini yapacak durumda olmaması gibi sihhî ve zaruri hâllerde fert ve toplum hayatında doğabilecek sosyal, ahlâkî ve ekonomik problemlere karşı getirilen ara ve geçici bir çözümden ibarettir. Polijenin, eşler arasında adaletle davranma, nafakayı temin edebilecek maddî imkâna sahip olma, ferdî ya da sosyal bir zaruretten kaynaklanma gibi üç şartı bulunmakta ve ilk eşin rızasının alınması uygun görülmektedir. Oryantalistlerin tutkuyla ele aldıkları ve bunu kullanarak nezih ve toplumun gözü önünde bir hayatı olan Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le evliliğinin teşriî ve kültürel sebepleri vardır ve vahyin yönlendirmesi doğrultusunda gerçekleşmiştir.

İslâm ulemâsı Hz. Peygamber'le Âişe'nin "zifaf yaşı" ile ilgili olarak *savunmacı*, *lafzî/literal* ve *hermönetik/yorumlayıcı* olmak üzere üç farklı yaklaşım ser-

gilemişlerdir. Konu ile ilgilenen oryantalistlerin ise bu hususta *bu olaya temas etmeyenler, dokuz ya da on yaşını zıfaf için dönemin şartları ve örfü gereği tabii görenler, tenkit konusu yapanlar* şeklinde üç farklı yaklaşım sergiledikleri söylenebilir. Son tahlilde Resûlullah'ın Hz. Âişe ile evlendiği, tarihî bir kesinlik ifade ediyorsa da hangi yaşta zıfafa girdiğine dair bilgiler, kesin ve mutlak bir tarihe işaret etmemektedir; zira bu konudaki rivayetler âhâd türünden olup yakînî bilgi ifade etmezler. Ancak dokuz yaşını tercih edenler de ileriki yaşlarda olduğunu savunanlar da İslâmî kaynaklardan kendi görüşlerini destekleyen deliller bulabilirler. Bizim görüşümüz en küçük yaş olarak gösterilen dokuz yaşının o dönemde bir sorun teşkil etmediği, tabii karşılandığı ve tenkide hiç konu olmadığıdır. Bunun sorun olması, çağdaş paradigma açısından dır. Dolayısıyla bu ankronizmi görmek gerekmektedir. Şu hâlde Hz. Peygamber'in kendi döneminde son derece tabii karşılanan bu evliliğinin evrensel bir özellik teşkil etmediği, o döneme has olduğu, hangi yaş tercih edilirse edilsin "bu konunun, kendi tarihî ve sosyal bağlamı içerisinde değerlendirilmesinin en tutarlı yol olduğu" ifade edilebilir.

Daha başta onu hak bir peygamber olarak kabul eden bir Müslüman, peygamber olarak seçilen birinde *emanet* ve *sıdk* gibi vasıfların zorunlu olduğuna inanır. Allah Resûlü'nün ahlâkının Allah tarafından övüldüğünü bilir ve böyle davranır. Onu peygamber olarak değil, *heretik* bir inanç sahibi, sahte peygamber, şarlatan gibi sıfatlara tavsif eden bir zihniyet ise ona her türlü yakışsız sıfatı yakıştırmakta beis görmez. Ancak tarafsız olarak bakıldığında akıl ve izan şunu düşündürmektedir: Kadın düşkün olan biri yirmi beş yaşında iken kırk yaşında iki kocadan boşanmış dul bir kadın olan Hz. Hatice ile evlenmez ve onunla, o vefat edinceye kadar tek eşi olarak yaşamaz; otuz dokuz yıllık evlilik hayatının yirmi sekiz yılını tek eşi olarak geçirmez. Ayrıca ancak ilk eşinin vefatından sonra dul bir kadınla evlenmez; hiç evlenmemiş Âişe ile evlendiğinde on sekiz yaşında bir kadın olan Hafsa bint Ömer, Cüveyriye, Ümmü Habibe, Ümmü Seleme gibi yirmili yaşlarda olan eşleri istisna edilirse evliklerini dul, çocuklu ve yaşlı kadınlarla gerçekleştirmez. Elbette Resûl-i Ekrem sağlıklı bir insan olarak meşru çerçevede fizikî ihtiyaçları için evlenmiştir. Ancak bunun Mekke döneminde Hz. Hatice'nin gücü dolayısıyla bu amacını ertelediği, arzularını bastırdığı, ancak onun vefatını müteakip Medine'ye hicretinden sonra vahiyden bağımsız olarak dilediği gibi hareket ettiğini ileri sürmek nübüvveti hiç anlamamaktır. Hz. Peygamber'in birden fazla eşinin olmasının siyasî, sosyal, teşriî, iktisâdî ve eğitimle ilgili sebepleri bulunmaktadır. O, kabile liderlerinin kızlarıyla evlenerek siyasî yönden İslâm'ın güçlenmesini, eşleri kanalıyla kadınların eğitimini, Sunnet'in öğrenilmesini ve hukuk sistemi tesis etmeyi amaçlamıştır. Nitekim W. Montgomery Watt gibi bazı oryantalistler ise *anakronizme* düşmeden Hz. Peygamber'in evliliklerini tarihî, kültürel ve coğrafî şartları dikkate alarak değerlendirmenin

daha isabetli olacağını vurgulamışlardır. Humphrey Prideaux, William Muir, Margoliouth, Guillaume ve Watt Hz. Muhammed'in evliliklerde siyasî, sosyal şartları dikkate aldığını, meselâ Âişe ile evlenmesinde Ebû Bekir ile bağlarını güçlendirmeyi umduğunu, Ümmü Habibe ile evliliğinde Kureyş'in ileri gelenlerinden Ebû Süfyan'ın düşmanlığını azaltma, Cüveyriye, Safiyye gibi kabile liderlerinin kızlarıyla evlenme siyasî bir stratejinin eseridir. Zira günümüzde olduğu gibi diğer kabile ya da devletlerde bu vesile ile bağları güçlendirme arzusu Arap kültüründe yaygın olarak evlilik için bir temel oluşturmaktaydı.

Öte yandan günümüzde seküler toplumlarda ve Hıristiyan kültüründe tek evlilik esas olsa da bu çağın sorunu, milyonlarca erkeğin nikâh dışı birlikteliklerinin ya da metresinin olduğu gerçeğidir. Bu pozisyonda olmaktansa zaruret hâli olan savaş, salgın vb. olağanüstü durumlarda demografik dengesizlik sonucu, kadın sayısının dengesiz bir şekilde artması gibi hâllerde kadınların ikinci eş olarak kanuni ve statüsü belli bir evlilik ve aile hayatı içinde yaşaması, şartlar düzeline kadar, muvakkat ve mukayyet bir çözüm, daha saygın ve kadın lehine bir durum olarak değerlendirilebilir. Aksi takdirde elli milyon civarında kadının dul, erkeklerin onda birinin gay olduğu Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde, kadınların içinde buldukları ailevî ve sosyal zorluklara nasıl bir çözüm getirileceği, onlara nasıl bir alternatif sunulacağı üzerinde durulmalıdır. Sonuç itibarıyla Hz. Peygamber'in evlilikleri, bazı oryantalistlerin yaptığı gibi ön yargılı olarak ve onun yaşadığı dönemin coğrafi, kültürel, sosyal ve siyasî şartları dikkate alınmadan günümüz paradigmalarından hareketle (anakoronizm) değerlendirilirse isabetli sonuçlar elde edilemez.

Kaynakça

- Abbott, Nabia. *Aishah: The Beloved of Mohammed*. London: y.y. 1985.
- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ali, Kecia. "Mother of the Faithful". *The Lives of Muhammad*. Harvard: Harvard University Press 133 (2014), 155–199.
- Armstrong, Karen. *Muhammad: a Prophet for Our Time*. New York: Harper Collins, 2007.
- Azimli, Mehmet. "Hz. Aişe'nin Evlilik Yaşı Tartışmalarında Savunmacı Tarihçiliğin Çıkmazı". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2003), 28-37.
- Biblegateway. New International Version (NIV) Erişim: 2 Ekim 2023. <https://www.biblegateway.com>
- Bosworth, C. E. "Zaynab bt. Djaḥsh". *Encyclopaedia of Islam/ EF²* (İng.), P. J. Bearman vd. 11/484-485. Leiden: Brill, 2002.
- Buhârî. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fi. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ: Sahihu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn. 1413/1992.

- Coşkun, Selçuk. "Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örneğinde Bir İnceleme)". *EKEV Akademi Dergisi* 8/20 (2004), 177-196.
- Daniel, N. *Islam and the West the Making of an Image*. Edinburgh: yy. 1960.
- Doğrul, Ömer Rıza. "Hz. Aişe". *Büyük İslam Tarihi: Asr-ı Saadet*, Muharrir: Mevlânâ Şibli. çev. Ömer Rıza Doğrul, Günümüz Türkçesine Aktaran: Osman Zeki Mollamehmedoğlu, İstanbul: Eser Kitabevi, 1974.
- Ebü Ceyb, Sa'di. *Mevsûatü'l-icma' fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu On Dokuz mu?". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*19/ 4 (2006), 637-649.
- Erşahin, Seyfettin. "Batılı Oryantalistlerin Hz. Âişe Konusuna Yaklaşımı". *Mü'minlerin Annesi Hz. Âişe Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (2017), 99-116.
- Fromm, Erich. *The Revision of Pshcoanalysis*. New York: Open Road, 1992.
- Griffith, Sidney H. "The Prophet Muhammad: His Scriptures and His Message According to the Christian Apologies in Arabic and Syriac From The First Abbasid Century". *The Life of Muhammad*. Edit. Uri Rubin. 345-392. Asgate: Variourum. 1998.
- Grimme, Hubert. *Muhammed I: Das Leben*. Münster: 1892.
- Guillaume, Alfred. *Islam*, Middlesex: Penguin Books, 1954.
- Halebi, Nüreddin. *İnsânü'l-'uyûn*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Hamidullah, Muhammed. "Zeyneb bint Cahş". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/357-358. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed. *Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Hacer, *Fethü'l-bâri bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye li İbn Hişâm*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. Mısır: Mustafa el-Bâbi el-Halebi, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Ali Şîri. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-ümem*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ümmü Seleme". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/328-330. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdürrezâk Hamdi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1418/1997.
- Maqsood, Ruqaiyyah Waris. *Hazrat A'isah Siddiqah (R.A.A) A Study of Her Age at the Time of Her Marriage*. United Kingdom: IPCI: Islamic Vision, 1996.
- Marracci, L. *Prodromus ad refutationem Alcorani*. Padua, y.y. 1691.

- Muir, William. *The Life of Mahomet, with Introductory Chapters on the Original Sources for the Biography of Mahomet, and on the Pre-Islamite History of Arabia*. Londra: Smith, Elder & Co., 1858-1861.
- Mükâtil b. Süleyman, *Tefsirü Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şahâta. Beyrut: Dâru İhyâi'türâs, 1423.
- Mübârekpurî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Camii't-Tirmizi*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccac. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ: Sahihu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunus: Dâru Sahnûn. 1413/1992.
- New Translation of the Holy Scriptures*. "Leviticus/Levililer". Pennsylvania, 1984.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Asrı Saadet'in Büyük Kadınları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1998.
- Powers, David S. *Zayd*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014.
- Powers, David S. *Zayd*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014. tanıtın İbrahim Kutluay. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 147-156.
- Sale, George. *A Comprehensive Commentary on The Quran Comprising Sale Translation and Preliminary Discourse*. Allahabad: R.S. Publishing House, 1979.
- Sale, George. *Koran: The Alcoran of Muhammed*. London: C. Ackers, ts.
- Sarıçam, İbrahim – Erşahin, Seyfettin - Özdemir, Mehmet. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel, 2011.
- Savaş, Rıza. "Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı ile İlgili Farklı Bir Yaklaşım". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1995), 139-144.
- Sayeed, Asma. *Women and the Transmission of Religious Knowledge in Islam*. Cambridge: Cambridge University Press. 2013.
- Spellberg, Denise A. *Politics, Gender, and the Islamic Past: the Legacy of A'isha bint Abi Bakr*. New York: Columbia University Press, 1994.
- Salahi, Adil. *Muhammad: His Character and Conduct*. United Kingdom: The Islamic Foundation, 2013.
- Savaş, Rıza. "Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı ile İlgili Farklı Bir Yaklaşım". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 139-144.
- Sprenger, Aloys. *The Life of Mohammad: from Original Sources*. Allahabad: Presbyterian Mission Press, 1851.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin b. Muhammed. *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1973.
- Tekkoyun, Ali. *Oryantalistlerin Hz. Aişe Anlatımlarına Metodolojik Bir İnceleme: Evlilik Yaşı Ve İfk Hadisesi*. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- The Koran*. Trc. George Sale. London: Frederick Warne and Co. Ltd, ts.
- The Koran*. Trc. George Sale. "Giriş", Edward Denison Ross. London: Frederick Warne and Co. Ltd, ts.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Kütübü's-sitte ve şürûhuha: Sünenü't-Tirmizî*. fihrist Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları; Tunis: Dâru Sahnûn, 1992/1412.
- Vacca, V. "Zaynab bt. Djahsh". *The Encyclopedia of Islam*. ed. P. J. Bearman vd. 11/485-486. Leiden: Brill, 1986.
- Watt, W. Montgomery. "Aisha". *The Encyclopedia of Islam*. ed. H. A. R. Gibb vd. 1/307-308. Leiden: Brill, 1986.
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Mecca*, Oxford: At The Clarendon Press, 1960.
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Medina*, Oxford: The Clarendon Press, 1956.
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad: Prophet and Statesman*. Oxford: Oxford Press, 1974.
- Weil, Gustav. *Mohammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt*. Stuttgart: y.y. 1843.
- Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar". *Bilimname* 37/1 (2019), 559-591.

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS KİTAPLARINDA AİLE

Dr. Tuncay CEYLAN¹
Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK²

Giriş

Örgün din eğitiminin dışında veya yanında din eğitimi isteğinde ya da ihtiyacında olan bireylerin dini bilgi, ilgi ve duygularını geliştirmek amacıyla yapılan eğitimlere yaygın din eğitimi denir.³ Yaygın din eğitiminin hedef kitlesi okul öncesi çocukları, okula devam eden öğrenciler, okula gitmemiş veya örgün eğitimi tamamlamış genç ve yetişkinlerdir.⁴ Yaygın din eğitiminin gerçekleştirildiği kurumlar ise camiler, Kur'an kursları, çocuk ıslah evleri, cezaevleri, huzur evleri, yetiştirme yurtları ve hastanelerdir.⁵

Yaygın din eğitiminin önemli kurumlarından biri de ailedir. Aile; anne, baba, çocuklar, kimi zaman da yakın akrabalarından oluşan, nikâh adı verilen hukuki bir işlemle kurulan ve toplumun temelini oluşturan en küçük toplumsal kurumdur.⁶ Aile, birey sayısına veya bireyin aile içindeki rolüne göre sınıflandırılmaktadır. Buna göre anne, baba ve çocuklardan oluşan aileye çekirdek aile denir. Modern dönemde görülen bu aile çeşidinde daha çok birey ön plandadır. Çekirdek aileden oluşan bireylerin bir arada yaşadığı aile ise geniş aile olarak

1 Milli Eğitim Bakanlığı, tuncyceylan@gmail.com, ORCID:0000-0001-7864-8999

2 Atatürk Üniversitesi, eyupsimsek@atauni.edu.tr, ORCID:0000-0002-4393-7616

3 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010), 181-182.

4 Mehmet Bulut, *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimideki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 31.

5 Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı*, Ed. Recai Doğan – Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 283.

6 Hikmet Yıldırım Celkan, "Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile", *Aile ve Toplum* 1/1 (Mart 1991), 1; Hüseyin Ağca, *Ailede Eğitim* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 2-3, 9.

isimlendirilmektedir. Geleneksel toplumlarda görülen bu aile çeşidinde erkek cinsiyet ve yaşlılık belirleyici etkindir.⁷

Aile, tarihin en eski ve en temel kurumlarından biri sayılmaktadır. Çünkü yapı ve işlevleri açısından farklılıklar olsa da hemen her toplumda aile kurumuna rastlanılmıştır.⁸ Bu durum ailenin insan için taşıdığı fonksiyonlarla açıklanabilir. Bu fonksiyonlar; biyolojik, psikolojik, sosyalleştirme, koruyuculuk, ekonomik, boş zaman değerlendirme ve eğitim şeklinde sıralanabilir.⁹ Ailenin sahip olduğu bu fonksiyonlar, aileyi toplumun ve toplumsal yapının vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir.¹⁰ Bu bakımdan aile, yalnızca çocuğun fiziksel anlamda büyüdüğü bir yer olmayıp çocuk için her şeydir.¹¹

Aile, okul öncesi dönemin yanı sıra okul döneminde de öğrenciler üzerinde etkili olan önemli kurumlardan biridir.¹² Bu durum dini eğilimlerin oluşması ve şekillenmesi açısından da geçerlidir. Çünkü ailede edilen dini bilgi, duygu ve beceriler, okul dönemi ve sonrasında kazanılan dini kimliğin ve dini anlayışın temelini teşkil etmektedir. Çocuklar, ailede anne, baba ve ailenin diğer bireylerini taklit ederek ve onlarla özdeşim kurarak dini kişiliklerini oluşturmakta ve hayatın dini boyutunu anlamaya çalışmaktadır.¹³ Bu çerçevede aile, çocukların dini kimliklerini şekillendirmede ve dine karşı olumlu tutum geliştirmede çocuklara katkı sağlayan önemli bir kurumdur.

Sanayileşme, modernleşme, küreselleşme ve kentleşmenin de etkisiyle günümüzde aile kurumuna yönelik çeşitli riskler ortaya çıkmıştır. Boşanma, nikâhsız birliktelik, tek ebeveynli aile, evlilik dışı çocuk yapma, eşcinsel evlilik, çocuk sahibi olmayı reddetme ya da geciktirme gibi pek çok etken aile kurumuna yönelik oluşan tehditler arasında sıralanmaktadır. Bu tehditler, toplumsal yapının önemli bir ögesi olarak değerlendirilen ailenin fonksiyonlarını yerine getirme konusunda sorunlara neden olmaktadır.¹⁴ Bu durum da ailenin, bireyin dini kişiliğinin oluşmasında, hayatı dini açıdan yorumlamada ve dini eğilimleri şekillendirmedeki etkisini olumsuz açıdan etkilemektedir. Bu ne-

7 Kasım Karataş, "Toplumsal Değişme ve Aile", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 12/2 (2001), 92-95.

8 Kadir Aslan, "Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar", *Ege Eğitim Dergisi* 1/2 (2002), 26.

9 Emre Kongar, *İzmir'de Kentsel Aile* (Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1972), 12; Celkan, "Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile", 1; Ali Bayer, "Değişen Toplumsal Yapıda Aile", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2013), 124.

10 Ünal Şentürk, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", *Aile ve Toplum Dergisi* 4/14 (2008), 10.

11 Mustafa Köylü, "Ailede Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 309.

12 Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 169-170.

13 Antoine Vergote, "Çocukta Din", Çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 316-317.

14 Şentürk, "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", 8.

denle genelde herkese, aileden etkilenme düzeyleri daha çok olduğu için de özelde ilköğretim öğrencilerine¹⁵ aile kurumunun doğru bir şekilde tanıtılması önem arz etmektedir.

Öğrencilere ailenin tanıtılmasında kullanılabilir öğretim materyallerinden biri ders kitaplarıdır. Bir öğretim materyali olarak ders kitaplarının aile kurumunu ele alış tarzı, öğrencilerin aileye yaklaşım biçimlerini etkilemektedir.¹⁶ Ders kitaplarında ailenin öğrencilere doğru bir biçimde tanıtılması, öğrencilerin aileden olumlu açıdan yararlanmalarına ve aileye ilgi duymalarına katkı sağlayacaktır. Ders kitaplarında ailenin eksik veya yanlış tanıtıldığı aksi bir durum ise öğrencilerin aile kurumuna şüphe ile yaklaşmalarına, aile kurumuna yeterli önemi vermemelerine ve aileden yarar sağlayamamalarına neden olabilir. Bu bağlamda ailenin ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı konusunun araştırılması bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de okutulmakta olan zorunlu derslerden biri de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleridir. Bu derslerde en çok kullanılan öğretim materyallerinden biri ders kitaplarıdır.¹⁷ Literatürde DKAB ders kitaplarının içeriği, tasarımı, kullanımı ve yeterlikleri tematiği altında çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹⁸ Fakat DKAB ders kitaplarında ailenin önemi, fonksiyonları, gerekliliği, kısacası ailenin tanıtımıyla ilgili bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu durum ise alanda araştırılması gereken bir konu olarak değerlendirilmiştir. Bu ihtiyaç kapsamında yapılan çalışmanın problem cümlesi şöyle belirtilebilir: *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarına aile konusu nasıl yansımıştır?*

Ortaöğretime göre ilköğretim dönemindeki öğrencilerin üzerinde ailenin etkisi daha yoğun hissedilmektedir.¹⁹ Bu nedenle çalışmada ilköğretim DKAB ders kitapları incelemeye alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı ilköğretim DKAB ders kitaplarında aile kurumunun nasıl ele alındığını belirlemek ve değerlendirmektir. Araştırma ders kitaplarında konuyla ilgili ihtiyaç, eksiklik ve beklentilere ışık tutması açısından literatüre katkı sağlayacak niteliktedir.

15 Peker, *Din Psikolojisi*, 167-168.

16 Cevat Alkan, *Eğitim Ortamları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1979), 245-246.

17 M. Şevki Aydın, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1996), 93-94.

18 Emine Keskiner, “Öğretim Materyali Olarak İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına Dair Bir Araştırma”, *Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi*, ed. Recep Kaymakcan vd., (İstanbul: DEM Yayınları, 2011); Kamil Şahin, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Ders Kitabı İnceleme Kriterlerine Göre Değerlendirilmesi (Muğla İl Örneği)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

19 Peker, *Din Psikolojisi*, 167-168.

1. Yöntem

1.1. Desen

Araştırmada nitel bir yöntem olarak durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması deseni, araştırma probleminin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesini, açıklanmasını ve incelenmesini sağlamaktadır.²⁰ Araştırmada ailenin ilköğretim DKAB ders kitaplarına yansımaları bir durum olarak belirlenip bu konunun ayrıntılı olarak incelenmesi amaçlandığı için bu yöntem kullanılmıştır.

1.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmanın veri toplama kaynağı doküman incelemesidir. Nitel tekniklerden olan doküman incelemesi, araştırma problemiyle ilgili kitaplardan, makalelerden, raporlardan, dergilerden vb. belgelerden veri toplama tekniğidir.²¹ Araştırmada ailenin ders kitaplarına yansıma durumu, ilköğretim 4 ila 8. sınıf DKAB ders kitaplarıyla sınırlandırılmıştır.²² Çünkü okul ile birlikte aile, gelişim özellikleri gereği özellikle ilköğretim öğrencileri üzerinde daha çok etkilidir.

1.3. Veri Analizi

Elde edilen veriler içerik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir.²³ Bu amaçla nitel araştırma veri analiz süreçleri izlenmiştir.²⁴ Buna göre analiz sürecinde öncelikle veriler toplanıp hazırlanmış, sonra okunup bilgisayara kaydedilmiştir. Daha sonra veriler kodlanmış ve kodlar belirlenen temalar altında toplanmıştır. Son olarak ise ulaşılan bulgular temalar altında işlenip yorumlanmıştır.

Temalarla ilgili analizleri desteklemek için kitaplardan doğrudan/dolaylı alıntılar yapılmıştır. Temalar altında belirlenen kodların hangi sınıf, ünite ve konuya ait olduğu birer kod isimle gösterilmiştir. Örneğin “7.5.1.” künyeli kodlama “7. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabı, 5. ünite, 1. konu” anlamına gelmektedir.

20 John W. Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, Çev. ed. Selçuk Beşir Demir, (Ankara: Eğiten Kitap Yayınlar, 2017), 14.

21 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2018), 230-231.

22 Hulusi Yiğit vd., *İlkokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022); Hulusi Yiğit vd., *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022); Sadullah Macit, *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6 (İstanbul: FCM Yayıncılık)*; Selahattin Çamyar - Hacer Yıldız, *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7* (Ankara: Gün Yayıncılık, 2022); Sabahattin Nayir vd., *Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022).

23 Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, 197-200.

24 John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018), 182-187.

1.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmanın geçerliği ve güvenirliliği için çeşitli stratejiler kullanılmıştır.²⁵ Geçerlik için verilerden elde edilen kod ve temalar betimlenmiştir. Uzman görüşü alınarak araştırmanın tarafsızlığı sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın güvenirliliği için ise tema ile verilerin tutarlıkları sıklıkla kontrol edilip iç kontrolün sağlanması amaçlanmıştır. Yanı sıra araştırma süreci ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

2. Bulgular ve Yorum

Bulgular, ailenin fonksiyonlarıyla ilgili ders kitaplarında belirlenen temalar üzerinde analizler yapılarak yorumlanmıştır. Bu temalar; biyolojik, psikolojik, sosyalleştirme, koruyuculuk, ekonomik, boş zaman değerlendirme ve eğitim olarak belirlenmiştir. Bulgular, temalar başlığında aşağıda incelenmiştir.

2.1. Biyolojik Fonksiyon

Ailenin en temel fonksiyonu biyolojik olma özelliğidir. Bu fonksiyon, insanın doğumu ve ailenin kurulması ile ilgilidir. Bu fonksiyonu ile aile, neslin devamını sağlayarak toplumun varlığını temin etmektedir.²⁶ Ailenin biyolojik fonksiyonu, bir yandan toplumsal varlığı sağlarken diğer yanda da bedenen ve ruhen sağlıklı nesillerin devamını temin etmektedir.²⁷

DKAB ders kitaplarında ailenin biyolojik özelliğiyle ilgili çeşitli veriler belirlenmiştir. Bu veriler kodlanıp biyolojik fonksiyon teması altında toplanmıştır. Bu tema altında belirlenen kod ve kitaplar aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 1: Biyolojik Fonksiyona İlişkin Bulgular

Tema	Kodlar	Kitap
Biyolojik	İnsan bir anne babadan gelmektedir. Aile, toplumun temelidir. Ailenin kurulması için evlenilmelidir.	4.4.1.; 5.4.5. 6.1.1.; 6.1.6.; 6.4.3.; 7.4.2.; 8.1.1.; 8.1.2.; 8.1.3.; 8.3.2.; 8.4.6.; 8.5.3.

Ders kitaplarında ailenin biyolojik fonksiyonu insanın yaratılışı, aile kurumunun birey ve toplum için önemi ve aile kurmanın teşvik edilmesi kodlarıyla

25 Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, 194-197, 251-252.

26 Celkan, "Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile", 1.

27 Köylü, "Ailede Din Eğitimi", 313.

belirlenmiştir. Ders kitaplarında tüm insanların Hz. Âdem ve Havva'nın çocukları olduğu, insanların var olmak için bir anne ve babaya ihtiyaç duydukları vurgulanmıştır. Bu durum bazı kitaplarda “*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık.*” (8.4.6.) ayetine ve “*Ey insanlar! Babanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır.*” (6.4.3.) hadise atıf yapılarak dile getirilmiştir. Kimi ders kitaplarında ise canlıların doğumu, gelişimi ve üremesi gibi olaylar Allah'ın yarattığı biyolojik yasalar çerçevesinde değerlendirilmiştir (8.1.1.). Bazı kitaplarda da insanın biyolojik gelişimi evreler halinde dile getirilmiştir. Buna göre insanın sırasıyla topraktan, nutfeden, kan pıhtısından, bebeklik, çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık dönemlerinden geçtiği vurgulanmıştır (8.1.3.).

Aile, ders kitaplarında toplumun temeli olarak nitelendirilip huzurlu ve sağlıklı bir toplumun ancak huzurlu ailelerden oluşabileceği vurgulanmıştır: “*Aile toplumun temelidir. Huzurlu ve sağlıklı toplumlar huzurlu ailelerden oluşur.*” (5.4.5.) Aile, toplumun varlığı ve devamlılığının garantisidir. Toplumsal bir kurum olarak aile, akrabalık ilişkileri oluşturarak toplumsal dayanışmayı güçlendirmekte ve huzur ortamına zemin hazırlamaktadır. Bu kapsamda güçlü aile, güçlü bir toplumun oluşmasını sağlamaktadır.²⁸ Ders kitaplarında huzurlu bir toplumun ancak huzurlu bir aileden oluşabileceğine değinilmesi, öğrencilere ailenin bir huzur ortamı olması gerektiğine yönelik mesajlar içermektedir.

Bazı kitaplarda ailenin biyolojik fonksiyonu neslin korunması kapsamında değerlendirilmiştir. Buna göre toplumun devamı için neslin korunması zorunlu bir gereklilik olarak değerlendirilmiş, neslin korunması da ailenin kurulmasına bağlanmıştır: “*Neslin korunması toplumun devamı için bir zorunluluktur. Neslin korunabilmesi sağlıklı bir aile kurmakla mümkündür.*” (8.3.2.) Ailenin kurulmasının ise nikâh ile olması gerektiği vurgulanmıştır. Nikâh da “*aile kurumunun temeli*” şeklinde nitelendirilmiştir. İslam dininin evlilik ve aile kurmayı teşvik ettiği, bu nedenle nikâh üzerinde önemle durduğu şu hadisle belirtilmiştir. “*Ey gençler! Aranızda gücü yeten evlensin.*” (8.3.2.) Aile neslin devamı ve düzenini sağlamada meşru bir zemin oluşturmaktadır.²⁹ Ders kitaplarında bu meşru zeminin nikâh ile olması gerektiği belirtilmiş ve insanların evlenmesi teşvik edilmiştir. Ders kitaplarında ailenin kurulması için evliliğin teşvik edilmesi kayda değer bir bulgudur. Çünkü TÜİK verilerine göre Türkiye’de her geçen yıl boşanma sayısı artmaktadır. Buna göre 2020 yılında 136.570, 2021 yılında 175.779 ve 2022 yılında ise 180.954 boşanma gerçekleşmiştir.³⁰ Bu bağlamda kitaplarda ailenin korunmasının vurgulanması önemlidir.

28 Remziye Ege, “Ailede Din Eğitimi”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Ed. Recai Doğan – Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 355.

29 Ege, “Ailede Din Eğitimi”, 354.

30 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri (4 Şubat 2023)*.

Ailenin biyolojik fonksiyonu evrensel bir özelliğe sahiptir. Doğmak, büyümek ve gelişmek insan dışındaki canlılar için de söz konusudur. Fakat insan sahip olduğu özellikler sayesinde biyolojik varlığını aşarak bir kültür oluşturur ve medeniyet inşa eder.³¹ Ders kitaplarında ailenin biyolojik fonksiyonu insanın doğup büyümesi gibi evrensel özelliklerle birlikte, aile kurumunun nikâh gibi insan türüne özgü iradi ve amaçlı kültürel bir akitte bağlanması önemli bir bulgudur. Bu durum ailenin, DKAB kitaplarda yalnızca biyolojik bir kurum olarak ele alınmadığına yanı sıra ailenin belli bir kültür ve medeniyet oluşturmak için gerekli bir kurum şeklinde değerlendirildiğine işaret etmektedir.

2.2. Psikolojik Fonksiyon

Ailenin en temel fonksiyonlarından biri psikolojik fonksiyondur. Aile ortamı, çocuğun ruh sağlığını koruması, geliştirmesi ve benliğini gerçekleştirme açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu durum da ailenin psikolojik fonksiyonuyla ilişkilendirilmektedir.³²

DKAB ders kitaplarında ailenin psikolojik özelliğine yönelik veriler belirlenip kodlanmış ve bunlar psikolojik fonksiyon teması altında birleştirilmiştir. Psikolojik fonksiyon teması altında toplanan kod ve kitaplar aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 2: Psikolojik Fonksiyona İlişkin Bulgular

Tema	Kod	Kitap
Psikolojik	İnsan, sevgi ve şefkat ihtiyaçlarının giderilmesi için bir ailede yaratılmıştır. Anne babalar çocuklarını sevgi ve merhametle büyütür	4.1.1.; 4.2.2.; 5.1.3.; 6.3.1.; 8.3.2.

Ders kitaplarında ailenin psikolojik fonksiyonu, ailenin sevgi ve şefkat yeri olduğu ve çocukların böyle bir ortamda doğup yetiştirildikleri kodlarıyla belirlenmiştir. Kitaplarda insanın sevgi ve şefkat gibi duygusal ihtiyaçlarının karşılanması için Allah'ın insanı bir ailede var ettiği belirtilmiştir: “*Sevgi ve şefkat gibi çeşitli ihtiyaçlarımızın karşılanması için bizi bir aile içinde var eder.*” (5.1.3.) İnsanın öncelikli psikolojik ihtiyacı duygusal ihtiyaçlardır. Bir çocuğun bedensel ve ruhsal açıdan gelişmesi için biyolojik ihtiyaçlar kadar sevgi, şefkat, merhamet,

31 Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1997), 25.

32 Aslan, “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”, 26-27.

güven gibi duygusal ihtiyaçlara da gereksinim vardır. Bu ihtiyaçların karşılanması için en ideal yer ise aile ortamıdır.³³

Kitaplarda anne ve babaların çocuklarına ilgi gösterdikleri, çocuklarını sevgi ve şefkatle karşılıksız büyüttükleri belirtilmiştir: “*Sevgi ve merhametle çocuklarını büyütür, çocuklarına maddi ve manevi her türlü konuda destek verirler.*” (4.2.2.) İnsan psikolojik hayatında önemli bir değere sahip olan benlik saygısı aile ortamında meydana gelir.³⁴ Çocuğun benlik saygısı ise anne babanın çocuğa verdikleri değerle, gösterdikleri ilgi, şefkat ve merhametle oluşur.³⁵ Ailede bireyler arası oluşan duygusal bağ, çocuğun kişilik, zihni ve duygusal gelişimini sağlamaktadır. Ailede ortamında benlik saygısını kazanamamış ve yeterli düzeyde kendisiyle duygusal bağ kurulamayan çocuklar içe kapanık ve çekingenlik, özgüven eksikliği, koku gibi çeşitli davranış bozuklukları yaşayabilir.³⁶

2.3. Sosyalleştirme Fonksiyonu

Ailenin temel fonksiyonlarından biri de çocuğu sosyalleştirmesidir. Sosyalleşme, kişinin toplumdaki ortak hayat unsurlarını öğrenmesi ve benimsemesi sürecidir. Bireyin yaşadığı topluma uyumlu ve yararlı birey olmasıdır.³⁷ Ailenin sosyalleştirme özelliği, kültürel taşıyıcılık rolünü üstlenmesi açısından ayrıca toplumsal bir fonksiyondur.³⁸ Çünkü aile bir yandan toplumun sahip olduğu kültürel değerleri korurken, diğer yandan da bu kültürel değerleri yeni nesle aktarmaktadır.³⁹ Bu nedenle aile birincil toplumsallaşma kurumu olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰

DKAB ders kitaplarında ailenin çocuğu sosyalleştirmesiyle ilgili kodlar belirlenmiş ve bu kodlar sosyalleştirme fonksiyonu teması altında toplanmıştır. Bu tema altında belirlenen kod ve kitaplar aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 3: Sosyalleştirme Fonksiyonuna İlişkin Bulgular

Tema	Kod	Kitap
Sosyalleştirme	Çocuk, dini ve ahlaki değerleri ailede anne babasından öğrenir. Toplum içerisindeki kültürel değerler aile tarafından çocuklara aktarılmaktadır.	4.1.1.; 4.2.1.; 4.2.2.; 4.3.2.; 5.2.5.; 5.3.1.; 5.3.2.; 5.3.3.; 5.3.4.; 5.3.5.; 5.4.2.; 5.5.3.; 6.2.1.; 6.3.4.; 7.1.3.; 7.2.2.; 7.3.1.; 7.4.2.; 7.5.1.; 7.5.2.; 8.1.3.; 8.2.1.; 8.2.3.; 8.4.2.; 8.4.3.; 8.4.6.; 8.5.1.; 8.5.2.

33 Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, 313-314.

34 Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, 313.

35 Haluk Yavuzer, *Anne-Baba ve Çocuk* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1995), 41.

36 Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, 313-314; Aslan, “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”, 26-27.

37 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 164-165.

38 Özer Ozankaya, *Toplumbilim* (İstanbul: Cem Yayınları, 1991), 215; Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, 314.

39 Celkan, “Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile”, 1-2.

40 Karataş, “Toplumsal Değişme ve Aile”, 91.

Ders kitaplarında ailenin sosyalleştirme fonksiyonuna her sınıf kademesinde değinildiği tespit edilmiştir. Kitaplarda ailenin sosyalleştirme fonksiyonu, çocukların gündelik hayatta toplumda nasıl davranacakları ile ilgili ilkeleri anne babalarından öğrendikleri ve kültürel değerlerin ailede çocuğa aktarıldığı kodlarıyla belirlenmiştir. Kitaplarda çocukların aile bireylerine, arkadaşlarına, komşularına, kısacası insanlara karşı saygı, sevgi, merhamet, sorumluluk, paylaşma, yardımlaşma, arkadaşlık, güven, hoşgörü, itaat, dürüstlük gibi kültürümüzde de var olan ahlaki değerlerle yaklaşmaları, nezaket kurallarına dikkat etmeleri gerektiği vurgulanmıştır (4.1.1., 4.2.1., 5.4.1., 5.4.2., 6.2.1., 8.1.3.). Çocukların bu kültürel, dinî ve ahlaki değerleri anne babalarından öğrenerek uyguladıkları şöyle belirtilmiştir: “*Birey dinî değerleri, güzel ahlaki davranışları anne babasından öğrenerek hayata geçirir.*” (8.3.2.) Bazı kitaplarda ise Hz. Peygamberin aile hayatından örnek davranışlar gösterilerek eşlerin, babaların, dedelerin, komşuların hak ve sorumlulukları belirtilmiştir (5.4.2., 5.4.3., 5.4.4., 5.4.5.). Çocuğun kültürel kimliği ilk olarak ailede oluşur ve gelişir. Çocuk topluma ait değer yargıları, hayat görüşleri, örf ve adetleri ailesinden edinir.⁴¹ Bu bakımdan kitaplarda öğrenci dikkatlerinin ailenin kültür taşıyıcılık ve değer aktarma işlevine çekilmesi önemlidir.

Toplumun değer yargılarının aktarıldığı ve sosyalleşmenin en yoğun yaşandığı yer ailedir.⁴² Çünkü dünyaya gelen çocuğun ilk sosyal çevresi ailesidir. Çocuk kime nasıl davranacağını, nasıl iletişim kuracağını, nasıl sosyal bir varlık olacağını, kısacası içinde bulunduğu topluma nasıl ait olacağını ilk örneklerini aile ortamında görmekte ve öğrenmektedir. Bu şekilde çocuk toplum içerisinde kendisine bir yer edinmeye çalışmaktadır.⁴³ Bu özelliklerinden dolayı çocuk için aile ilk ve temel sosyalizasyon ortamıdır.⁴⁴ Ders kitaplarında da öğrencilerin başta aile bireyleri olmak üzere, sosyal hayatta etkileşime girdikleri bireylere karşı saygı, sevgi, sorumluluk, yardımlaşma gibi temel ahlaki değerlere uygun davranışları gerektiğine ve bu konuda anne ve babalarından yardım almaları gerektiğine vurgu yapılmıştır.

2.4. Koruyuculuk Fonksiyonu

İnsan dünyaya geldiği andan itibaren savunmasız ve korunmaya muhtaçtır. Burada ailenin koruyuculuk görevi ortaya çıkmaktadır. Çünkü insanın korunma temel ihtiyacı ailesi tarafından karşılanmaktadır.⁴⁵ DKAB ders kitaplarında ailenin koruyuculuk göreviyle ilgili bazı veriler kodlanmış ve bunlar koruyucu-

41 Ege, “Ailede Din Eğitimi”, 360.

42 Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi* (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1990), 2.

43 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 132.

44 Aslan, “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”, 27.

45 Kongar, *İzmir’de Kentsel Aile*, 12; Celkan, “Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile”, 1.

luk fonksiyonu teması altında bir araya getirilmiştir. Koruyuculuk fonksiyonu teması altında belirlene kod ve kitaplar aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 4: Koruyuculuk Fonksiyonuna İlişkin Bulgular

Tema	Kod	Kitap
Koruyuculuk	Aile, çocuğun güvenlik ihtiyacını karşılamaktadır. Aile, kötü alışkanlıklara karşı çocukları ve gençleri koruyan bir kurumdur. Aile, yetişkinlerin gerilimlerden korunduğu bir ortamdır	4.1.1.; 4.2.2.; 5.1.3.; 6.3.1.; 8.3.2.

Kitaplarda ailenin koruyuculuk fonksiyonu, çocukların güvenlik ihtiyacının aile bireyleri tarafından karşılanması, ailenin kötü alışkanlıklara karşı çocukları ve gençleri koruması ve ailenin huzur ortamı olarak yetişkin bireyleri koruması kodlarıyla ele alınmıştır. Kitaplarda bebeklik ve çocukluk dönemlerinde bireyin korunması için çocuğun bir ailede yaratıldığı belirtilmiştir: “Allah,...bebeklik ve çocukluk dönemimizde iken korunma, beslenme, güvenlik...gibi çeşitli ihtiyaçlarımızın karşılanması için bizi bir aile içinde var eder.” (5.1.3.) Yanı sıra çocuğun barınma temel ihtiyacı aile tarafından karşılandığı için çocuk varlığının aile ile mümkün olduğu şöyle belirtilmiştir: “İnsan bakıma muhtaç olarak doğar...barınma gibi temel ihtiyaçları aile büyükleri tarafından karşılanır.” (4.2.7.) Aile küçük yaşta ve korunmaya ihtiyacı olan üyesini korumakla görevlidir. Bunun doğal bir sonucu olarak da her çocuk bir aileye mensubiyetiyle güvenlik ihtiyacını karşılamaya çalışmaktadır. Bu yolla çocuk yeni bir gruba katılıp becerilerini geliştirme fırsatı yakalar.⁴⁶

Bazı kitaplarda ailenin koruyuculuk görevi, ailenin çocukları ve gençleri kötü alışkanlıklar konusunda bilgilendirmeleri açısından ele alınmıştır: “Aileler, çocukları ve gençleri sigara, içki, kumar ve uyuşturucu maddelerin zararlarıyla ilgili bilinçlendirmelidir. Onları iyi ve güzel alışkanlıklara yönlendirmelidir.” (6.3.3.) Bu dönemde çocukların ilgisi dışarıya yönelmeye başlamaktadır. Çocuklar aile bireylerinin yanı sıra arkadaşları ve yakın çevredeki kişilerle de etkileşime girmektedir.⁴⁷ Çocuklar kendini kabul ettirme, gruba dâhil olma, özentî, merak vb. nedenlerden dolayı sigara, uyuşturucu, kumar gibi çeşitli zararlı alışkanlıklara yönelebilir. Bu nedenle ders kitaplarında ailenin çocukları ve gençleri zararlı alışkanlıklara karşı bilgilendirerek korumaya çalışması değerli bir bulgudur.

Gündelik yaşamdaki sıkıntılara karşı yetişkinlerin huzur bulmak için aileye sığınmaları da ailenin koruyuculuk işlevine yöneliktir. Zira yetişkin bireyler için

46 Aslan, “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”, 27.

47 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 173.

aile, günlük yaşamdaki kargaşa, gerilim ve bunalımlardan sığınılan güvenli bir limandır.⁴⁸ Bu durum ders kitaplarında ailenin huzur ortamı olduğu, eşlerin birbirlerine karşı bağlılık ve sevgilerini artırdığı vurgusuyla dile getirilmiştir: “*Ken-dileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerin-dendir.* (8.3.2.) DKAB ders kitaplarında ailenin koruyuculuk görevi hem bebek-lerin korunma, güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını gidermek hem gençleri zararlı alışkanlıklara karşı korumak hem de yetişkinlerin huzur bulacakları bir kurum şeklinde geniş bir açıdan ele alınmıştır.

2.5. Ekonomik Fonksiyon

Ailenin yeme, içme gibi temel ekonomik sorumlulukları bulunmaktadır. Yanı sıra ailenin geleceğe yönelik bazı iktisadi hazırlıkları yapması da beklen-mektedir. Bu ise ailenin ekonomik fonksiyonuyla ilgilidir.⁴⁹ DKAB ders kitapla-rında ailenin, çocuğun ekonomik ihtiyaçlarını gidermesine yönelik bazı veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler kodlanıp ekonomik fonksiyon teması altında toplanmıştır. Ailenin ekonomik fonksiyonu teması altında belirlenen kod ve ki-taplar aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 5: Ekonomik Fonksiyona İlişkin Bulgular

Tema	Kod	Kitap
Ekonomik	İnsanın beslenme ihtiyacının karşılanması için bir ailede yaratıldı. Birey ailesine bakmakla sorumludur.	5.1.3.; 5.2.2.; 6.3.1.; 7.4.3.; 8.2.2.; 8.3.2.

Ders kitaplarında ailenin ekonomik fonksiyonu, insanın yeme, içme, ba-rınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir ailede yaratıldığı ve bireyin ailesine bakması kodlarıyla belirlenmiştir. Bazı kitaplarda yeme, içme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçların karşılanması için insanın bebeklik ve çocukluk döneminde bir ailede yaratıldığı vurgulanmıştır: “*Allah,...bebeklik ve çocukluk dönemimizde iken ...beslenme...ihtiyaçlarımızın karşılanması için bizi bir aile içinde var eder.*” (5.1.3.) “*İnsanın, yeme, içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçları aile büyükleri tarafından karşılanır.*” (4.2.7.) Ders kitapların-da yetişkinlik dönemlerinde de bireyin temel ihtiyaçlarının ailede karşılandığı Veda Hutbesine atıf yapılarak dile getirilmiştir: “*Kadınların sizin üzerinizdeki*

48 Karataş, “Toplumsal Değişme ve Aile”, 90.

49 Ağca, *Ailede Eğitim*, 102-103.

hakları geleneklere uygun biçimde yiyecek ve giyeceklerini sağlamanızdır.” (7.4.3.) İnsan, yeme, içme, giyinme, barınma gibi en temel ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacak şekilde dünyaya gelir. Bu dönemde anne baba başta olmak üzere aile bireyleri çocuğun bu temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu durum ailenin, insanın temel yaşam alanı olduğuna işaret etmektedir. Aile bu özelliğini sonraki dönemlerde de devam ettirmektedir. Birey yetişkinlik dönemlerinde de yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını bir aile içerisinde karşılamaktadır. Fakat bu dönemde aile fertlerinin birlikte çalışmaları ve aile ekonomisine katkı sağlamaları beklenmektedir.⁵⁰

Ders kitaplarında ailenin temel ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması, bir Müslümanın ailesine karşı görevleri arasında sayılmıştır: *“Bir Müslümanın kendisi ve ailesinden bakmakla yükümlü olduğu kimseler...” (8.2.2.)* Kitaplarda, ailenin temel ekonomik ihtiyaçları karşılanırken iki ilkeye dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır: çalışmak ve israf etmemek. Bazı kitaplarda ailenin temel ihtiyaçlarının faiz, rüşvet, kumar gibi haksız kazanç yollarıyla değil, helal yollardan çalışarak kişinin kendi emeğiyle kazanması, üretmesi gerektiği vurgulanmıştır. Konuyla ilgili *“İnsan için ancak çalıştığıının karşılığı vardır.”* ayetine ve *“Hiç kimse kendi el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.”(8.3.2.)* hadisine atıf yapılarak ekonomik sorumluluklarını yerine getirmek için bireyler çalışma ve üretmeye teşvik edilmiştir. Günümüzde aile kurumunun kendi tüketimi için üretim yapmasında değişikliklerin olduğu, ailenin üretici değil tüketici bir rol üstlendiği kaydedilmektedir.⁵¹ Bu bakımdan ders kitaplarında ailenin ekonomik ihtiyaçları için bireyin çalışmaya ve üretim yapmaya teşvik edilmesi önemlidir.

Ailenin temel ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında dikkat edilmesi istenen diğer bir ilke israfın yapılmamasıdır. Bazı kitaplarda israf, malı koruma yollarından biri olarak değerlendirilmiştir. Yanı sıra israf *“İnsanları ve toplumları yoksullaştıran kötü davranışlardan biri” (8.3.2.)* olarak nitelendirilmiştir. Bazı kitaplarda, İslam dininin yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçların giderilmesinde insanların ölçülü davranmalarını istediği belirtilmiştir. Bu bağlamda *“Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (5.4.5.)* ayetine de atıf yapılarak İslam dininin israfı yasakladığı vurgulanmıştır. Kitapta evde temel ihtiyaçların karşılanmasında israf olarak değerlendirilen bazı davranışlara örnekler verilmiştir. Buna göre yemeklerin çöpe atılması, ihtiyaç fazlası giysilerin alınması, ışıkların ve suyun açık bırakılması israf olarak değerlendirilmiştir (5.4.5.). Ticaret Bakanlığı tarafından Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre ailelerde yiyecek, su, giyecek, enerji tüketiminde israf yapılmakta olup bu durum

50 Karataş, “Toplumsal Değişme ve Aile”, 91-93.

51 Karataş, “Toplumsal Değişme ve Aile”, 91-92.

ülke ekonomisine zarar vermektedir.⁵² Bu bağlamda ders kitaplarında ailede israf konusuna değinilmesi önemlidir. Fakat bu konunun sadece 5. ve 8. sınıflarda yer alması bir eksiklik olarak da görülebilir.

2.6. Boş Zaman Değerlendirme Fonksiyonu

Boş zaman, kişinin kendisi ve başkaları için tüm zorunluluk ve bağlantılardan bağımsız olarak kurtulduğu, kendi irade ve isteğiyle seçtiği bir işle, faaliyetle uğraştığı zamana denir.⁵³ Uyumak, yemek yemek ve çalışmakla geçirilen vaktin dışındaki zaman boş zaman olarak nitelendirilmektedir. Boş zaman değerlendirme ise eğlenmek, dinlenmek, gezmek ve kafa dinlendirmek için geçirilen zamana, yapılan faaliyetlere denir.⁵⁴

Ailenin önemli fonksiyonlarından biri de boş zaman değerlendirme fonksiyonudur. Bu fonksiyon ailenin tercih ve istekleri doğrultusunda dinlenmek, eğlenmek, gezmek gibi çeşitli özelliklerini içermektedir.⁵⁵ DKAB ders kitaplarında ailenin boş zaman değerlendirme özelliğiyle ilgili kodlar belirlenmiş ve bunlar boş zaman değerlendirme fonksiyonu teması altında bir araya getirilmiştir. Bu tema altında belirlenen kod ve kitaplar aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 6: Boş Zaman Değerlendirme Fonksiyonuna İlişkin Bulgular

Tema	Kod	Kitap
Boş Zaman Değerlendirme	Aile bireyleri bayram, kandil, oruç günlerini birlikte geçirmektedir. Zamanın çoğu aile bireyleriyle geçirilmektedir	4.1.1.; 4.5.3; 5.2.2.; 5.2.3.; 5.5.4.; 6.5.2.; 6.2.3.; 8.4.6.

Ders kitaplarında ailenin boş zaman değerlendirme fonksiyonu, bayramlarda, kandillerde, namazlarda, ramazanda aile bireylerinin birlikte hareket ettikleri, insanların zamanlarını aile bireyleriyle birlikte evlerde geçirdikleri kodlarıyla belirlenmiştir. Bazı kitaplarda ramazan ayında ailede oruç heyecanının yaşandığı, çocukların da oruç tutmaya özendirildiği dile getirilmiştir. Bayramın yaklaşmasıyla birlikte ise çocukların ebeveynleriyle birlikte bayram alışverişi için gezdikleri, bayramda akraba ziyaretlerinin yapıldığı, aile bireylerinin birlikte sevindikleri, eğlendikleri, vakit geçirdikleri belirtilmiştir: “*Aile fertleri evde bir*

52 Türkiye Cumhuriyet Ticaret Bakanlığı (TCTB), *Türkiye İsrar Raporu* (Aralık 2018).

53 Mahmut Tezcan, *Boş Zamanlar Sosyolojisi* (Ankara: Doğan Matbaası, 1977), 4.

54 A. Ferhan Oğuzhan, *Eğitim Üzerine* (Ankara: Ülku Yayınları, 1966), 30.

55 Kongar, *İzmir’de Kentsel Aile*, 12.

araya gelip birbirlerinin bayramlarını tebrik ederler. Ramazan Bayramı süresince akrabalar, komşular, tanıdıklar, dostlar ve arkadaşlar birbirini ziyaret edip bayramlaşırlar.” (6.5.2.) Kandil gecelerinde de aile bireylerinin birlikte vakit geçirdikleri belirtilmiştir: “Kandil gecelerinde anne babalar kandil simidini alıp aile fertlerine, komşulara ikram ederler.” (6.5.2.) Bazı kitaplarda Muharrem ayında aşurelerin yapılıp dağıtıldığı, yeni doğan çocuklar ve erkek çocukların sünneti için Kur’an-ı Kerim ve mevlit okutulduğu, yemek yenildiği, eğlenildiği dile getirilmiştir (5.5.4.). Özel gün ve gecelerde yapılan bu faaliyetler, ailenin boş zaman değerlendirme fonksiyonunun toplumsal birlik ve beraberliğe katkı sağladığı şeklinde değerlendirilebilir.

Ailenin boş zaman değerlendirme fonksiyonu bir taraftan aile bireyleri arasındaki etkileşimi artırırken, diğer taraftan da çocukların dinî merasimlere karşı ilgisini artırmaktadır. Çocuklar aile bireyleriyle birlikte namaz, oruç, bayram, kandil vb. dini ibadetlere katılarak bu ibadetlerin oluşturduğu manevi atmosferi tecrübe etmektedirler. Böylece çocukların ilgi ve dikkatleri dini ritüellere çekilir ve çocuklar ibadetleri yapmaya motive olurlar.⁵⁶

2.7. Eğitim Fonksiyonu

Ailenin en temel fonksiyonlarından biri de eğitimcilik fonksiyonudur. Aile eğitimi, eğitimin temeli ve başlangıcıdır.⁵⁷ Dil öğrenimi, kabul edilen davranış biçimleri, adet, alışkanlık ve gelenekler, görgü kuralları, kültürel miras, dini ve ahlaki değerler gibi birçok şey bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde ilk olarak ailede öğrenilir.⁵⁸ Bu açıdan çocuğun ilk eğiticisi anne babası ve diğer aile bireyleridir.

Ailenin eğitim fonksiyonunun DKAB ders kitaplarında vurgulandığı belirlenmiştir. Konuyla ilgili belirlenen veriler kodlanıp ailenin eğitim fonksiyonu teması altında toplanmıştır. Bulgular ise aşağıda gösterilmiştir.

Çizelge 7: Eğitim Fonksiyona İlişkin Bulgular

Tema	Kod	Kitap
Eğitim	Aile, ilk eğitim kurumudur. Çocuk, ailede çeşitli dini ve ahlaki değerleri öğrenir. Öğrenciler, eğitimleri konusunda ailelerinden yardım almalıdır.	4.1.1.; 4.2.2.; 4.3.2.; 5.1.6.; 5.4.1.; 6.2.1.; 6.2.3.; 6.3.1.; 6.3.2.; 6.3.3.; 6.5.1.; 7.1.2.; 7.1.4.; 7.1.6.; 8.1.1.; 8.3.2.; 8.5.2.

56 Peker, *Din Psikolojisi*, 167-170.

57 Beyza Bilgin, *İslam'da Çocuk* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986), 128; M. Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2001) 14-17.

58 Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim Batı Eğitim Sistemiyle Mukayeseli* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlar, 1989), 134-136; Yurdagül Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 22.

Ders kitaplarında ailenin eğitim fonksiyonu, ailenin ilk eğitim kurumu olması, bireyin ailede çeşitli ahlaki değerleri öğrenmesi ve okul sürecinde öğrencilerin aile bireylerinden yardım alması kodlarıyla belirlenmiştir. Bazı ders kitaplarında aile, bireyin eğitim aldığı ilk sosyal kurum olarak belirlenmiştir. Bu durumun da İslam'ın aileye değer vermesinin nedeni olduğu şöyle dile getirilmiştir: “İslam dininin aileye verdiği önem, kişinin ilk eğitim aldığı sosyal kurum olmasından kaynaklanır.” (8.3.2.) Aile, eğitim açısından en verimli sonuçların alındığı ilk eğitim kurumudur. Çünkü insanlar, ilk çocukluk yıllarında kendisine öğretilenleri tereddütsüz kabul etmektedir.⁵⁹ Her ne kadar ailede öğrenilen bilgi, tutum ve davranışlar okuldakiler kadar planlı, sistemli ve düzenli olmasa da çocuk okulda öğrenmediği pek çok bilgi, beceri ve yeteneği ailede edinir. Yani sıra bireyin bilgi, tutum ve davranışlarının şekillenmesinde ailede alınan eğitimin etkisi büyüktür. Zira kişinin sonradan edindiği bilgi, tutum ve davranışlar ailede öğrenilenler üzerine inşa edilmektedir.⁶⁰

Ders kitaplarında çocukların çeşitli dini ve ahlaki, milli ve manevi değerleri ailede öğrendikleri, bu nedenle de ailenin bir okula benzediği belirtilmiştir: “Birey ailede iyiyi doğruyu öğrenir. Toplum içinde nasıl davranacağını anne babasından öğrenir. Birey dinî değerleri, güzel ahlaki davranışları anne babasından öğrenerek hayata geçirir. Bu yönüyle aile bir okul gibidir...Çocuklar milli ve manevi değerleri, sevgi, şefkat, merhamet, birlikte iş yapma gibi ahlaki değerleri de aile ortamında edinirler.” (8.3.2.) Çocuklar doğru davranışları ailede öğrendiği gibi çeşitli yanlış ve zararlı davranışları da ailesinden öğrenebilir. Bazı ders kitaplarında yeni alışkanlık ve davranış kazanma döneminde olan çocukların ve gençlerin, aile büyüklerini örnek aldıkları, onlara özendikleri, onları taklit ettikleri belirtilerek şuna dikkat çekilmiştir: “Eğer bu kimselerin sigara, içki ve kumar gibi kötü ve zararlı alışkanlıkları varsa çocuklar ve gençler bundan olumsuz etkilenebilirler. Onlara özenip zararlı alışkanlıklara yönelebilirler.” (6.3.2.) Çocuklar, aile bireylerini örnek alarak davranışlarını şekillendirmeye çalışırlar. Aile bireyleri olumlu açıdan çocukları etkileyebileceği gibi olumsuz açıdan da etkileyebilirler. Bu nedenle ailenin eğitim konusundaki ilk görevi olan çocuğa örnek olma görevini bilinçli bir şekilde yapması önemlidir.⁶¹

Çocuk dini ve ahlaki değerlerle ilk olarak ailede karşılaşmaktadır. Çocuğun ailedeki bu ilk etkileşimi, sonraki dini gelişimi açısından çok önemlidir. Çocuk taklit ve özdeşim yoluyla ailede etkileş kurduğu anne, baba ve ailenin diğer bireylerinden kendi dini tutum ve davranışlarının temellerini atar ve dini kimliğini

59 İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi Eğitimin Psikolojik Temelleri* (Ankara: Gül Yayınevi, 1988), 47-52; Peker, *Din Psikolojisi*, 167-168.

60 Vergote, “Çocukta Din”, 316-317; Peker, *Din Psikolojisi*, 169-170; Köylü, “Ailede Din Eğitimi”, 314.

61 Ege, “Ailede Din Eğitimi”, 358.

oluşturmaya başlar.⁶² Aile üyelerinin çocuğu dini ve ahlaki değerlerle ilgili etkilemeleri ve bu konudaki öğretici rolleri bilinçli, sistemli ve planlı eylemlere dayanırsa çocukta olumlu bir dini kimlik geliştirir. Ailedeki dini ve ahlaki etkilenmeler ve öğretici roller bilinçdışı, gelişigüzel, tesadüfü ve rastlantısal davranışlara dayanırsa çocukta yanlış dini bilgi ve davranışlar görülebilir.⁶³ Ders kitaplarında da ailedeki bilinçli etkilenmelerin çocukta olumlu etki bıraktığı, bilinçsiz etkilenmelerin ise çocukta yanlış davranışlara neden olduğu vurgulanmıştır.

Ders kitaplarında ailenin okul döneminde de çocuklar için bir eğitim kurumu olduğu vurgulanmıştır. Kitaplarda üniteye hazırlık sorularında konuyla ilgili öğrencilerin ailelerine soru sormaları, onlardan bilgi almaları istenmiştir: “Hz. Peygamberin yetişmesinde emeği olan kişilerin isimlerini büyüklerinize sorarak defterinize not ediniz.” (5.4.1.) Bazı ders kitaplarında ise öğrencilerin bir konuyu araştırırken aile bireylerinden yardım almaları gerektiği belirtilmiştir: “Çocuklar da ev ödevlerini yaparken, bir konuyu araştırırken büyüklerinden destek isteyebilir.” (4.2.2.) Okul dönemi, eğitimin sorumluluğunu aile ile paylaşmakla birlikte ailenin eğitimcilik fonksiyonu önemini devam ettirmektedir.⁶⁴ Okul döneminde yeni bilgi ve beceriler öğrenen çocuk, bunların sağlamlasını aile ortamında yapmakta, sınamakta ve içselleştirmektedir.⁶⁵ Ailenin eğitimcilik fonksiyonunun bu etkisinden dolayı okulun aile ile yapacağı iş birliği öğrencilerin öğrenmeleri üzerinde önemli olumlu etkiler bırakmaktadır. Yapılan saha çalışmaları da bu durumu doğrulamaktadır.⁶⁶ Din eğitimi konusunda da aile, okul döneminde öğrencilerin dini bilgi, duygu ve davranışlarını oluşturmalarında başvurmaları gereken önemli bir kurumdur.⁶⁷ DKAB ders kitaplarında da öğrencilerin dini öğrenmelerini oluşturmaları sürecinde aile bireylerine danışmaları istenerek okul ile aile işbirliğine zemin hazırlandığı söylenebilir.

Değerlendirme

Aile toplumu oluşturan en küçük yapı birimidir. Aile birey ve toplumu etkilemesi açısından geniş bir etki alanına sahiptir. Gelişim özellikleri gereği ailenin üzerinde etkili olduğu gruplardan biri ilköğretim öğrencileridir. Öğrencilere ailenin tanıtılmasında kullanılabilecek öğretim materyallerinden biri ders kitaplarıdır. Bu araştırma, ilköğretim DKAB ders kitaplarına aile konusunun nasıl yansıtıldığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bulgular ailenin temel fonksiyonla-

62 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 171-173; Ege, “Ailede Din Eğitimi”, 358-363

63 Vergote, “Çocukta Din”, 316-317.

64 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 173.

65 Ege, “Ailede Din Eğitimi”, 361.

66 Erten Gökçe, “İlköğretimde Okul Aile İşbirliğinin Geliştirilmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7/7 (2000), 207-208.

67 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 173.

rıyla ilgili ders kitaplarında belirlenen temalar üzerinde analizler yapılarak değerlendirilmiştir. Bu temalar; biyolojik, psikolojik, sosyalleştirme, koruyuculuk, ekonomik, boş zaman değerlendirme ve eğitimidir.

Kitaplarda ailenin biyolojik fonksiyonuyla ilgili insanların bir anne babadan doğdukları, ailenin toplumun temeli olduğu ve ailenin kurulması için evliliğin teşvik edildiği tespit edilmiştir. Bu temada, toplumun devamlılığı için neslin korunması ve bunun da nikâh ile sağlanması gerektiğine dikkat çekildiği belirlenmiştir. Buna göre evrensel bir özellik taşıyan ailenin biyolojik fonksiyonu, ders kitaplarında insan türüne özgü bir şekilde değerlendirilmiştir.

Kitaplarda ailenin psikolojik fonksiyonuyla ilgili insanın sevgi, şefkat ve merhamet gibi ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması için bir ailede yaratıldığı, ailenin sevme, sevilme ve huzur ortamı olduğu ve ebeveynlerin de çocuklarını böyle bir ortamda yetiştirdikleri bulguları tespit edilmiştir. İnsanın sevgi, şefkat gibi temel psikolojik ihtiyaçlarının giderilmesi için en uygun yer aile ortamıdır. Bu bakımdan kitaplarda ailenin psikolojik fonksiyonunun çocukların ruhsal gelişimlerine katkı sağlayacak şekilde ele alındığı söylenebilir.

Kitaplarda ailenin sosyalleştirme fonksiyonuyla ilgili ailenin toplumdaki kültürel, dini ve ahlaki değerleri çocuğa aktaran bir kurum olarak değerlendirildiği belirlenmiştir. Yanı sıra çocuğun sosyal hayatta annesi, babası, ailenin diğer bireyleri, komşusu, arkadaşları kısacası diğer insanlarla nasıl etkileşime girmeleri gerektiğine yönelik ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler ise kültürel değerlere ilişkin kurallar üzerinde ayet ve hadislerle desteklenerek inşa edilmiştir. Ailenin sosyalleştirme teması, kitaplarda sıklıkla vurgulanarak öğrencilerin toplum içerisindeki davranışlarına yönelik ilkeler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kitaplarda ailenin koruyuculuk fonksiyonu üç yönden ele alınmıştır. Bunlardan birincisi dünyaya savunmasız gelen bebeğin korunma, barınma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların aile tarafından karşılanması. İkincisi ailenin çocuk ve gençlik dönemlerinde sigara, uyuşturucu, içki, kumar gibi zararlı alışkanlıklara karşı onları bilgilendirerek koruması. Üçüncü ise yetişkinlik döneminde bireyin gündelik hayattaki gerilimlerden, sorunlardan ailesine sığınarak huzur bulması. Buna göre ders kitaplarında ailenin koruyuculuk fonksiyonu bebeklik, çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerini kapsayacak şekilde geniş bir perspektiften değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Fakat kitaplarda anne, baba, dede, nine gibi aile bireylerinin ihtiyarlık dönemlerinde korunmalarına ve bakımlarının yapılmasına yönelik bir bilginin yer almaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Kitaplarda ailenin ekonomik fonksiyonu insanın yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması ve bireyin ailesinin bakımını üstlenmesi şeklinde ele alınmıştır. Kitaplarda ailenin temel ekonomik ihtiyaçları karşılanırken iki ilkenin dikkate alınması gerektiği belirlenmiştir: çalışmak ve israf yapmamak.

Bu kapsamda birey çalışarak, üreterek aile ekonomisine katkı sağlamalıdır. Evde yeme, içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlar karşılanırken israftan kaçınılmalıdır.

Kitaplarda ailenin boş zaman değerlendirme fonksiyonu ramazan, bayram, kandil gibi özel gün ve gecelerde aile bireylerinin birlikte vakit geçirdikleri, eğlendikleri şeklinde değerlendirilmiştir. Boş zaman değerlendirme fonksiyonu ile aile bireyleri arasında bir birlik olduğu ve dini ritüellerin uygulanmasıyla çocukların dini kimliklerinin oluşmasına katkı sağlandığı söylenebilir.

Kitaplarda ailenin eğitim fonksiyonu ise ailenin ilk eğitim kurumu olduğu, çocukların ailede çeşitli dini ve ahlaki değerleri öğrendikleri ve okul sürecinde öğrencilerin ailelerinden yardım almaları gerektiği şeklinde ele alınmıştır. Kitaplarda ailenin eğitim fonksiyonunun okul öncesi dönemin yanı sıra okul döneminde de devam ettiği, ailedeki eğitimin ise daha çok değer eğitimiye yönelik ilkeler çerçevesinde ele alındığı belirlenmiştir.

DKAB ders kitaplarında aile müstakil bir konu olarak değil, işlenen konular bağlamında ele alınmıştır. Fakat sınıf kademesi ve konuya göre ders kitaplarında aile vurgusu farklı sıklıklarda işlenmiştir. Bu bağlamda ders kitaplarında aile daha çok sosyalleştirme fonksiyonunun yanı sıra eğitim fonksiyonu üzerinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu durumun öğrencilerin aile kurumunu bütüncül bir şekilde değerlendirememelerine neden olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte ders kitaplarında aile, sosyalleştirme ve eğitim fonksiyonlarıyla anne, baba, ailenin diğer bireyleri, komşular ile çocukların/öğrencilerin karşılıklı sorumlulukları boyutuyla öne çıkarılmıştır. Ele alınan sorumluluklar ise Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve Hz. Peygamberin hayatından örnekler gösterilerek ahlaki değerler üzerinde somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu durumun da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programının öğrencilerin "*Ahlaki değerleri tanımaları ve bunları içselleştirmeleri*" ile konunun "*Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu temel ilkeler çerçevesinde ele alınması*" amacına⁶⁸ uygun düştüğü söylenebilir.

Araştırmada ulaşılan bulgular çerçevesinde şunlar önerilebilir:

- Ders kitaplarında aile temel fonksiyonları kapsamında tüm kademelerde benzer sıklıklarda vurgulanabilir.
- Ders kitaplarında aile görsellerle, alıştırmaya ve etkinliklerle desteklenerek işlenebilir.
- Ders kitaplarında ailenin yaşlı üyelerine karşı sorumluluklar ele alınabilir.
- Araştırmacılar ailenin farklı branştan ders kitaplarına nasıl yansıdığını araştırarak konuyla ilgili ortak sorun, ihtiyaç ve beklentileri belirleyebilir.

68 Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)* (Ankara: MEB 2018), 8.

Kaynakça

- Ağca, Hüseyin. *Ailede Eğitim*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Alkan, Cevat. *Eğitim Ortamları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1979.
- Aslan, Kadir. “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”. *Ege Eğitim Dergisi* 1/2 (2002), 25-33.
- Ay, M. Emin. *Ailede Ve Okulda İdeal Din Eğitimi*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2001.
- Bayer, Ali. “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 Aralık 2013. 101-129.
- Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim Batı Eğitim Sistemiyle Mukayeseli*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlar, 3. Baskı, 1989.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık, 3. Basım, 1997.
- Bilgin, Beyza. *İslam'da Çocuk*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986.
- Bulut, Mehmet. *Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Çev. ed. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap Yayınlar, 2017.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018.
- Çamyar, Selahattin - Yıldız, Hacer. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7*. Ankara: Gün Yayıncılık, 2022.
- Doğan, Recai. “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”. *Din Eğitimi El Kitabı*. Ed. Recai Doğan - Remziye Ege. 215-294. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı, 2017.
- Ege, Remziye. “Ailede Din Eğitimi”. *Din Eğitimi El Kitabı*. Ed. Recai Doğan – Remziye Ege. 353-369. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Gökçe, Erten. “İlköğretimde Okul Aile İşbirliğinin Geliştirilmesi”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7/7 (2000), 204-209.
- İbrahim Ethem Başaran. *Eğitim Psikolojisi Eğitimin Psikolojik Temelleri*. Ankara: Gül Yayınevi, 9. Baskı, 1988.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2018.
- Karataş, Kasım. “Toplumsal Değişme ve Aile”. *Toplum ve Sosyal Hizmet* 12/2 (2001), 89-98.
- Keskiner, Emine. “Öğretim Materyali Olarak İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına Dair Bir Araştırma”. *Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi*. ed. Recep Kaymakcan vd. 455-468. İstanbul: DEM Yayınları, 2011.
- Kongar, Emre. *İzmir’de Kentsel Aile*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1972.
- Köylü, Mustafa. “Ailede Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. Ed. Mustafa Köylü – Nurullah Altaş. 309-348. İstanbul: Ensar Yayınları, 4. Baskı. 2015.

- Macit, Sadullah. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* 6. İstanbul: FCM Yayıncılık.
- Mehmedoğlu, Yurdağul. *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, Ankara: MEB 2018.
- Nayir, Sabahattin vd., *Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* 8. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022.
- Oğuzhan, A. Ferhan. *Eğitim Üzerine*. Ankara: Ülkü Yayınları, 1966.
- Ozankaya, Özer. *Toplumbilim*. İstanbul: Cem Yayınları, 1991.
- Peker, Hüseyin *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Sayın, Önal. *Aile Sosyolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Şahin, Kamil. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders ve Öğretmen Kılavuz Kitaplarının Ders Kitabı İnceleme Kriterlerine Göre Değerlendirilmesi (Muğla İl Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şentürk, Ünal. "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler". *Aile ve Toplum Dergisi* 4/14 (2008), 7-32.
- TCTB, Türkiye Cumhuriyet Ticaret Bakanlığı. *Türkiye İsrar Raporu* (Aralık 2018). https://tuketici.ticaret.gov.tr/data/5e6b33e913b876e4200a0101/Turkiye_Israf_Raporu_2018.pdf
- Tezcan, Mahmut. *Boş Zamanlar Sosyolojisi*. Ankara: Doğan Matbaası, 1977.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 4. Baskı, 2010.
- TUİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri (4 Şubat 2023)*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statistikleri-2022->
- Vergote, Antoine. "Çocukta Din", Çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 315-329.
- Yavuzer, Haluk. *Anne-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1995.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Yıldırım Celkan, Hikmet. "Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile". *Aile ve Toplum* 1/1 (Mart 1991), 1-4.
- Yiğit, Hulusi vd. *İlkokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* 4. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022.
- Yiğit, Hulusi vd. *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* 5. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2022.

AKIŞKAN MODERN DÜNYADA AİLEDE KUŞAKLAR ARASI İLİŞKİLER VE DİN

Doç. Dr. Ümit Harun AKKAYA¹

Giriş

Modernite toplumlari pek çok yönüyle etkilemiş ve dönüőtürmüş önemli bir sürece işaret eder. Bireyin yaşam biçimini kurgulayıőından, toplumsal yapının inşasına, hayata dair yeni çözümlerden, toplumsal hayatı derinden etkileyen geniş ölçekli sosyal problemlere varana dek pek çok mesele modernite ile birlikte düşünülebilir. Modernite, bireyi ve aile kurumunu sarsıcı biçimde etkilemiştir. Farklı yaş gruplarında yer alan aile bireyleri, modernitenin getiri ve götürülerinden farklı biçim ve derecelerde etkilenmiştir. Farklı biçimlerde adlandırılrsa da bir de modernite sonrası dönem ve bu dönemin toplumsal hayata yansımaları da hepimizi ilgilendiren önemli bir sorunsaldır. Bu yeni dönem bireyi, aileyi ve toplumu etkilediği gibi dini ve dini kurumları da etkilemiştir. Hayatın hemen her boyutunu ilgilendiren modernite sonrasına ilişkin ortaya konan isimlendirmelerden biriside ünlü sosyolog Zygmunt Bauman tarafından yapılan “Akışkan Modernite” isimlendirmesidir. Bu çalışmanın çatısı oluşturulurken Bauman’ın günümüze bakışı ve değerlendirmelerini içeren akışkan modernite kavramı ve bu kavramsallaőtırmanın zeminini oluşturan düşünce sisteminden hareketle bir çalışma deseni oluőturulmaya maya çalışılmıştır. Bu çerçevede öncelikle Zygmunt Bauman ve akışkan modernite kavramı üzerinde durulmuş, ardından kuşaklar ve kuşaklar arası ilişkiler meselesine değinilmiştir. Sonrasında ise akışkan modern dünyada kuşaklar arası ilişkiler ve din meselesi irdelenmiş, çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

¹ Doç. Dr. Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi, harunakkaya@kayseri.edu.tr
Orcid: 0000-0002-9351-9711

1. Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernite

Zygmunt Bauman insanı ve toplumu ilgilendiren pek çok meselede ortaya koyduğu bakış açısı ve görüşleriyle son dönemde sosyal bilimler alanında iz bırakan önemli sosyologlardan birisidir. 2017 yılında 91 yaşında hayatı sona eren Polonyalı sosyolog, ardında farklı dillere çevrilmiş pek çok önemli eser bırakmıştır. Meslek hayatının sonlarında Leeds Üniversitesinde çalışmalarını sürdüren ünlü sosyolog toplumbilim alanında önemli izler bırakmıştır. Bauman'ın çalışmaları özellikle sosyoloji pratiğinin merkezindeki önemli konulara vurgu yapan önemli metinler içermektedir.² Bauman, postmodern felsefenin hem sosyoloji alanına uyarlanması hem de teorik düzeyde etkin bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğini savunan fikirleriyle öne çıkar. O, özgürlüğü toplumsal bir ilişki biçimi olarak değerlendirmektedir. Özgürlük, bağlar ve iletişim, bu ekseninde ele alınmalıdır.³

Zygmunt Bauman'ın, modernite, postmodernite, özgürlük, küreselleşme, aşk, eğitim, kimlik, sosyalizm, etik, kapitalizm gibi pek çok önemli konuyu ele aldığı bilinmektedir.

Zygmunt Bauman, günümüzde toplumsal ve gündelik hayattaki dönüşüm ve değişimin izah edilmesi ve yorumlanması noktasında öne çıkan sosyal bilimcilerden birisi olarak kabul edilir.⁴ Akışkan modernite kavramı günümüz toplumsal yapısı ve işleyişinin daha doğru anlaşılabilmesi bakımından önemli bir kavramsallaştırma olarak kabul edilebilir.⁵ Bauman, günümüz tarihsel evresini isimlendirme çabasında, "postmodernite" terimi yerine, "akışkan modernite" terimini kullanmayı tercih etmiştir.⁶

Kısaca Bauman'ın akışkan modernite kavramı şu kısa cümle ile ifadelendirilebilir: "Katı olan her şey akışkanlaşıyor."

Bauman'ın katı olarak vasıfladığı şey modernitedir. Akışkan modernite kavramı ise Bauman tarafından modernite sonrasını ifade etmek için kullanılmıştır. Katılık çoğu zaman ağırlık, hareketsizlik, yerleşik olma, izafi istikrar ile beraber düşünülürken; akışkanlık ise, sürat, hareketlilik ve dinamizm ile birlikte düşünülmektedir.⁷ Bizler için belki de hayatımızın en önemli boyutunda konumlanan kimliklerimizi anlamak için de bu perspektifi dikkate almak durumundayız. Akışkan modern dünyamızda kendimizi hayat boyu hatta hayat

2 Mustafa Günerigök, "Zygmunt Bauman ve Din: Tanrı, İnsan ve Belirsizlik", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/13 (2009), 118.

3 İsmail Cem Feridunoğlu, "Zygmunt Bauman Metinlerinde Sosyal Medya ve Özgürlük Olgusu" 2/5 (2019), 162.

4 Hakan Erkılıç, "Dijital Sinema Teorisi Üzerine: Akışkan Sinema ve Akışkan Sinema Teorisi", *SineFilozofi Dergisi* 2/4 (2017), 59.

5 Erkılıç, "Dijital Sinema Teorisi Üzerine: Akışkan Sinema ve Akışkan Sinema Teorisi", 59.

6 Emre Öztürk, "Bir 'Sosyolog-Felsefeci' Olarak Zygmunt Bauman'ın Akışkan Modernite Analizinde Mülteciler ve Mültecilik", *Sosyoljik Düşün* 2/2 (2017), 3.

7 Erkılıç, "Dijital Sinema Teorisi Üzerine: Akışkan Sinema ve Akışkan Sinema Teorisi", 60.

boyu olmasa dahi uzunca bir zaman tek bir kimliğe adamamız riskli bir tercih gibi görünmektedir. Kimlikler günümüzde artık bir elbise gibi giyip sergilemek içindir; elde tutmak ya da saklamak için değil.⁸ Çünkü serbest süzülen yükümlülüklerden uzak bireyin popüler kahraman kabul edildiği şu akışkan modern dönemde ‘sabit olmak’ -esnemez ve geri dönülmez biçimde ‘tanımlanmak’- git-tikçe daha çok eleştirilen bir özelliktir.⁹

Bauman, kendi ifadeleriyle “katı” ve “akışkan” kavramlarını şu şekilde be-timlemiştir:

“Sıvıların katılar gibi belli bir şekli yoktur. Deyim yerindeyse ne mekânsal ne de zamansal olarak sabit bir konumları vardır. Katılar belirgin mekânsal boyutlara sahiptir fakat zamanın (akışına karşı koyarak veya geçişini önemsiz-leştirerek) etkisini nötralize ederler; dolayısıyla katılar için zaman boyutunun önemi yoktur. Oysa akışkanlar, belli bir şekli uzun zaman koruyamazlar; her an şekil değiştirmeye hazırdırlar. Dolayısıyla akışkanlarda önemli olan, boşlukta kapladıkları yerden çok, zamanın akışıdır. Evet, boşlukta bir yer kaplarlar fakat bu durum geçicidir, ‘her an’ değişebilir. Katılar, bir anlamda, zaman boyutunu ortadan kaldırır, oysa sıvılar için asıl önemli olan şey, zamandır. Katıları tanım-larken zaman boyutunu yok sayabiliriz; akışkanları tanımlarken ise, zaman bo-yutunu konu dışında tutmak yapılacak en ciddi hatalardan biri olur. Akışkanları tanımlamak fotoğraf çekmek gibidir ve çerçevenin alt kısmında hep bir tarih ve zaman bilgisi olması gerekir.”¹⁰

Bauman’a göre akışkan modern dünya bireyselleşmenin yoğun olduğu tüke-tici kültürü üzerinde de geçmişe oranla daha fazla baskı yapmaktadır. Toplumsal hayatın en önemli boyutları bu durumdan etkilenmekte, bireylerin hayat strate-jileri bir anlamda ele geçirilmektedir.¹¹

Bauman’a göre modernite olduğu yerde durmamaktadır. Dolayısıyla ne tür bir moderniteden bahsedildiği önem kazanmaktadır. Bu çerçevede günümüzde-ki durum “geç” modernite, “postmodernite” ya da “akışkan” modernite olarak tanımlanabilmektedir. Bauman, modernitenin bazı yeni ve farklı yollarla akış-kanlaştığını ifade etmektedir.¹²

Modern dünyada değişim daha hızlı gerçekleşmektedir. Bağlantılı biçimde günümüz modern toplumlarının değişken karakterlerine bağlı olarak bu top-lumların “akışkan” aşamada bulunduğunu ifade etmektedir.

8 Zygmunt Bauman, *Kimlik*, çev. Mesut Hazır (Ankara: Heretik Yayınları, 2017), 109.

9 Bauman, *Kimlik*, 41.

10 Zygmunt Bauman, *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, çev. Hakan Keser (İstan-bul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 26.

11 Zygmunt Bauman, *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, çev. Osman Yener (İstanbul: Can Yayınları, 2018), 20.

12 Zygmunt Bauman, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 12-15.

Düşünce hayatının ilk evrelerinde Bauman daha çok modernite eleştirisi ile gündeme gelmiştir. O, sosyal ve düşünsel dönüşümleri bir dönemin sonu veya yeni (-post) bir dönemin başlangıcı olarak değil, söz konusu dönemin devamlılığı ve farklı biçimleri üzerinden tanımlamayı tercih etmiştir.¹³ İçinde yaşadığımız dönemi postmodern, geç modern veya hiper-modern olarak nitelendirilen süreç, Bauman tarafından “akışkan modern” olarak kavramsallaştırılmıştır.¹⁴ Özellikle hayatının son 20 yılında postmodernitenin gittikçe moderniteye benzemeye başladığı fikrinden hareketle, postmodernite üzerine yazdıklarını da gözden geçirmek suretiyle yeni bir sosyolojik paradigma olan “akışkan modernite” kavramını türetmiştir.¹⁵

Bauman'a göre dünya 'akışkan' olarak tanımlanmaktadır çünkü tüm sınırlar gibi pek fazla durağan kalamamakta, şeklini koruyamamaktadır. Dünyadaki hemen her şey durmaksızın değişmektedir. Halihazırda ilgilendiğimiz konular, hayallerimiz ve korkularımız, imrendiklerimiz ve öğrendiklerimiz olmak üzere pek çok şey bu değişime tabi görünmektedir. Diğer yandan planlar yaparak içinde bulunduğumuz koşullar da sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Kimi zaman bizi mutlu edecek kimi zamansa mutsuzluğa götürecek pek çok unsur çevremizden akıp gitmektedir. Kısaca akışkan modern dünyamız, bizleri sürekli şaşırtmaya devam etmektedir. Bu değişken dünyanın karakteristiğine bağlı olarak bugün bize yanlış görünen yarın doğru olabilmekte, bugün anlamlı görünen ise yarın garip ya da anlamsız gelebilmektedir. Dolayısıyla Bauman'a göre günümüzün de moda söylemiyle 'esnek' olmamız gerekmektedir. Bağlantılı biçimde birey hayat serüveninde yaşantılananlar ya da yaşantılabileceklerle ilintili çok daha fazla bilgiye muhtaçtır. Bununla beraber bilgiye erişim imkanları da artık eskisi gibi değildir. Günümüz internet çağında artık 'bilgi otobanlarımız' söz konusudur. Bauman bu durumun iyi mi yoksa kötü mü olduğunu da tartışmaya açmaktadır. Atalarımızı zorlayan yetersiz bilgi akışı şimdi bizleri boğulmakla tehdit eden belki ondan daha kötü bir bilgi akışı sorunuyla yer değiştirmiştir. İnsan artık önemsiz ve yararsız bilgi yığınları içerisinde faydalı olanı ayırmakta güçlük çekmektedir.¹⁶

Akışkan modern dünyada, insanlar arasındaki bağların sağlamlığına benzer şekilde 'şey'lerin sağlamlığı da bir tehdit olarak görülebilmektedir. Kısaca sağlık, dayanıklı, sürekli ve katı olana yeni dünyada yer yok gibi görünmektedir. Bu durumun da iletişim süreçlerini pek de olumlu etkilemeyeceği aşikardır.¹⁷

13 Emre Ezgin, “Akışkan Modern Dünyada Prekaryalaşma: Baumancı Bir Bakış”, *Anemon Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2022), 217.

14 Birsan Banu Okutan, “Akışkan Modern Zamanlarda Kadın ve Din: Yaşama Üslubundan Hayat Tarzına Habitusun Değişimi”, *Dini Araştırmalar* 19/49 (2016), 230.

15 Günerigök, “Zygmunt Bauman ve Din: Tanrı, İnsan ve Belirsizlik”, 119.

16 Zygmunt Bauman, *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, çev. Pelin Sıral (İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2014), 17-18.

17 Bauman, *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, 95.

Akışkan modernlik müphem olanın, süreksizliğin artması olarak da anlaşılabilir. Belirlilik ve düzenliliklerin yerine geçici karşılaşmaların, süreksiz ilişki ve iletişim biçimlerinin geçmesini niteler.¹⁸ Bu dünyada bağlar veya bağlanmalar ardıl karşılaşmalardır, kimlikler genellikle art arda giyilen maskelerdir, hayat hikâyeleri ise uçucu hatıraların bir araya gelmelerinden öte bir şey değildir.¹⁹ Bir diğer deyişle “akışkan modernlik” bireylerin edimlerini, alışkanlıklara ve rutinelere dönüştürme fırsatı dahi bulamadan değiştiren bir durum olarak da anlaşılabilir.²⁰ Kısaca her şey değişmekte ve kalıcı olan her şey ise gittikçe ortadan kalkmaktadır. Tecrübe edilen gerçeklik geçmişten keskin biçimde koparıldığı için sadece ayakta kalabilmekte, kök salamamaktadır.²¹ Artık bireyin seçimlerini belirleyen yapılar flulaşmış, rutinler ve kabul edilebilir davranış kalıpları görünmez olmuştur.²²

Hayat serüvenimizdeki cevabı kolayca bulunamayacak olsa da sorulması gereken sorulardan birisi de akışkan modern dünyanın insanın sırtına yüklediği pek çok muğlak ve ağır yük, bu yükün beraberinde getirdiği acının²³ gündelik yaşamdaki karşılığı ve ilişkilere yansımaları olsa gerek. Ancak bu yük ve beraberindeki acıda hayat sürdürükçe sürecek gibi görünmektedir.

Akışkan modern dünyada insanlar giderler ve gelirler, fırsatlar birden ortaya çıkarlar ve çağrılır çağrılmaz da kaybolup giderler, talihse insana önce güler sonra küser. İnsanlar partnerler ararlar ve kırılğanlığın tedirginliğinden uzaklaşmak gayesiyle “işkilere girer” ancak nihayetinde önceki tecrübelerinden de daha can yakıcı ve çetin kırılğanlıklarla yüzleşmek durumunda kalabilirler.²⁴

Akışkan modern dünyanın bireyinin gelir düzeyine ilişkin istatistiksel artışın paralelinde, modern akışkan tüketimin doymak bilmez kaygılarının yaydığı stresin yol açtığı muazzam ve gittikçe artan payı tam anlamıyla ölçebilmek olası görünmemektedir.²⁵ Kaygılarla birlikte yükselen stres, edinilen herhangi bir meta ile ölçülebilir mi sorusu ise zaman zaman kulaklarda yankılanmaktadır. Kişinin sürekli olarak yüklendiği bu kaygı ve stresin öteki ile iletişimine etkisi de göz ardı edilemez. Akışkan modern hayatın garip doğasında “kesin ve belirleyici önlemler”e bağlı umutlar da daha ortaya çıkar çıkmaz kaybolmaktadır.²⁶ Akış-

18 Zygmunt Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 38-45.

19 Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, 39.

20 Zygmunt Bauman, *Akışkan Hayat*, çev. Akın Emre Pilgür (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 7.

21 Mustafa Solmaz - Ersoy Özmen Alkan, “Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani Birlik-teliklerin Geçici Hale Gelişi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (2021), 389-391.

22 Bauman, *Akışkan Hayat*.

23 Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk, İnsan İlişkilerinin Kırılğanlığına Dair*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Versus Kitap, 2012), 12.

24 Bauman, *Akışkan Aşk, İnsan İlişkilerinin Kırılğanlığına Dair*, 45.

25 Bauman, *Akışkan Aşk, İnsan İlişkilerinin Kırılğanlığına Dair*, 99.

26 Bauman, *Akışkan Aşk, İnsan İlişkilerinin Kırılğanlığına Dair*, 149.

kanlığı doğası gereği kesinlik ve uzun vadeli umutlardan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Akışkan modern toplum “koru dolu bir hayatı yaşanabilir kılmaya çalışan bir mekanizma” olarak da kabul edilebilir. Korkuları bir bir kontrol etmeye çalışan moderniteden oldukça farklı şekilde, akışkan modernite korkulara karşı savaşmanın hayat boyu süren bir eylem olduğunu ortaya koymuştur.²⁷

Akışkan modern cesur yeni dünya ile tanışan nesillerin rahatsızlıklardan bir diğeri de depresyondur. Kaldı ki depresyon önceki nesilleri günümüz kadar etkilememiştir. Bu noktada işsizlik olgusuyla geçmişe oranla daha fazlaca yüzleşiyor olmak her ne kadar travmatik olsa da bu rahatsızlığın tek nedeni gibi de görünmemektedir.²⁸ Bauman’ın ifadesiyle “Akışkan modernite fazlalıkların, ıskartaların, atıkların ve atık tasfiyesinin uyarıcısıdır.”²⁹

Akışkanlık bir yandan rahatsız edici bir istikrarsızlık durumunu içerirken, diğer yandan da insan hayatının usandırıcı yüklerini de hafifletebilmektedir. Günümüz dünyası akışkanlık ve değişebilirlik sayesinde farklı, belki de daha iyi bir haline gelebilmektedir. İnsana ve topluma zarar verebilen bazı köktenci yaklaşımların ve düşünme biçimlerinin etkisini yitirmeye başlaması bu duruma işaret etmektedir.³⁰

Bireyin yalnızlığı ve yalnızlık korkusu sadece yaygın hisler değildir, aynı zamanda devrimizin -akışkan modern hayat deneyimine güçlü bir şekilde kök salmış- acı realitelerdir. Bununla beraber günümüz akışkan dünyasında bu sıkıntılı durumun çözümüne yönelik köklü plan ya da uygulamalara yönelik de bir nefretle antipatiden de söz etmek mümkün görünmektedir. Kişi yararına gibi görünse dahi, uzun süreli ya da zamana yayılmış köklü çözümler ya da karşılıklı taahhütlere güven durulmamakta, sıcak bakılmamaktadır.³¹ Akışkan modern dünyada çözümlerde dahi kalıcılık hususuna temkinlidir. Sağlıklı iletişimin doğasını besleyip destekleyecek kalıcı mekanizmaların ya da taahhütlerin durumu da benzer şekilde değerlendirilebilir.

Akışkan modern dünyada insanlar arasındaki ilişkiler akışkan bir modern yaşam çerçevesinde ele alındığında; en canlı, en dayanılmaz, en derinden hissedilen ve en yaygın müphemliklerin yansımaları olarak da görülebilirler.³² İnsanlar arası ilişkilerin başlangıç noktasında iletişim yer alır. İletişime açık olma hali ekseninde günümüzde cep telefonları, sürekli ulaşılabilir ve müsait olma olasılığının teknik temeli olarak görülebilir. Akışkan modern ‘yalnızların sürekli

27 Bauman, *Akışkan Gözetim*, 115.

28 Bauman, *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, 20.

29 Bauman, *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, 115.

30 Zygmunt Bauman - Stanislaw Obirek, *Dünyaya ve Kendimize Dair*, çev. Burcu Halaç (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 244.

31 Zygmunt Bauman, *Retropya*, çev. Ali Karatay (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018), 139.

32 Bauman, *Akışkan Aşk, İnsan İlişkilerinin Kırılma Noktasına Dair*, 9.

temasta olma' halinin yaygınlaşması olasılığına zemin hazırlanmış ve aslında bu bir 'norm' haline getirilmiştir.³³

Diğer yandan iletişimin doğası düşünüldüğünde, çoğunlukla pozitif bir temelden hareketle ortaya çıktığı yorumu yapılabilir. İnsanlar mutsuzken ya da olumsuz bir ruh hali içerisinde iken iletişime çok açık değillerdir. Bu gerçeklik göz önüne alındığında akışkan modern dönemin insanının genel ruh hali de önem kazanmaktadır. Bauman'a göre akışkan-modern tüketim toplumunun, bireyleri daha mı az yoksa daha mı çok mutlu ettiği yönündeki soru, katı-modern üretim toplumunda ya da modern öncesi dönemlerde bile olduğundan çok daha fazla tartışmalıdır.³⁴

Bauman'ın aşağıdaki ifadeleri iletişimin doğal süreçleri içinde yer bulan güven ortamı hususunu açıklamada dikkat çekicidir.

“Sosyal ortamların artan “akışkanlığı,” rahatlatıcı rutinlerin dağılması, insanlar arası bağlardaki artan kırılma, içinde yaşadığımız belirsizlik ve güvensizlik atmosferi ve yaygın, yeterince tanımlanmamış, yüzer-gezer ve bir yere sabitlenmeyen korku ile birlikte, görünüşe göre durdurulamaz olan bu hınç örneğinin önemi artıyor. Söz konusu olan, yabancılara, yani yalnızca tanıdık olmamaları ve bu yüzden de önceden kestirilemez ve şüpheli olmaları sebebiyle, dünyanın hınç duyulan, korkulan akışkanlığının canlı ve somut tecessümü olan insanlara karşı hınçtır.”³⁵

2. Kuşak Kavramı, Kuşaklar Arası İlişkiler

Birbirine yakın zaman dilimlerinde dünyaya gelmiş ve aynı tarihsel hadiselerle tanık olmuş insanları tanımlamak için kullanılan kuşak kavramı sosyal bilimler alanında tartışmalı konulardan birisi olarak kabul edilmektedir.³⁶

Kuşak; Türk Dil Kurumu sözlüklerinde, yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş olup aynı çağın koşullarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntı ve deneyimleri yaşamış, benzer sorumluluklarla yükümlü olmuş kişiler topluluğu olarak tanımlanmaktadır.³⁷

Kuşaklar birey, aile, toplum, sosyal yapılar ve tarihi olaylar arasındaki ilişkileri de kapsamaktadır. Dolayısıyla çağa ve yaşanan döneme göre de şekillenmekte ve içinde bulunduğu bağlama bağlı olarak yeni anlamlar da kazanmaktadır. Bir başka deyişle kuşak kavramına yüklenen anlamlar sürekli olarak yenilenmekte ve dönemsel olarak yeni anlamlar kazanabilmektedir.³⁸

33 Bauman, *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, 40.

34 Zygmunt Bauman, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, çev. Funda Çoban - İnci Katırcı (Ankara: De Ki Basım Yayım, 2010), 142.

35 Bauman, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, 36.

36 Mustafa Derviş Dereli, *Kuşak Tartışmaları -Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Açısından-* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2022), 15.

37 “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* (14 Kasım 2023).

38 Dereli, *Kuşak Tartışmaları -Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Açısından-*, 19.

Kuşaklar konusunda özellikle son dönemlerde pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Kişisel nitelikler, tutum ve edimler bakımından kuşaklar arasında farklılıklar olabildiğini gösteren bilimsel çalışmaların yanında belirgin farklılıklar bulunmadığı ve böylesi bir ayırımın net biçimde ortaya konamayacağı yönünde çalışmalara da rastlanmaktadır.^{39*} Türkiye’de de son dönemde özellikle Twenge v.dğr. yaklaşımlarını esas alan çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar, çoğunlukla iş hayatı ve tüketim alışkanlıklarını merkeze alarak yapılmıştır.^{40*}

Kuşak ya da jenerasyon kavramı, kültürel ortamdan bağımsız düşünülemediği gibi sosyolojik bakış açısı ile irdelenmeden de anlaşılabilir gibi görünmektedir. Diğer yandan din ve inanç olgusu, bağlantılı olarak konumuzun merkezi olması bakımından da iletişim olgusu birlikte düşünülmesi gereken olgulardır.⁴¹

2022 yılı TÜİK verilerine göre ülkemizde 0-14 yaş aralığında 18.735.111; 15-19 yaş aralığında 6.315.109; 20-24 yaş aralığında 6.634.708; 25-49 yaş aralığında 31.604.520; 50 ve üzeri yaş aralığında 21.990.105 vatandaş bulunmaktadır. İstatistiklere göre çocuk ve gençlerden oluşan nüfusun orta yaş nüfusuna yakın bir oranda olduğu, 50 ve üzeri yaş nüfusun ise daha az ortaya çıktığı görülmektedir. Farklı yaş gruplarına refere kuşaklar hususunda gerek sosyoloji gerekse ilahiyat alanındaki çalışmaların sayısında artış görülmektedir. Konuya ilişkini çalışma sayısı henüz yeterli düzeyde değilse de yeni çalışmalara ışık tutabilecek, çoğunlukla yabancı kaynaklı kısmen de Türkçe çalışmalar mevcuttur.⁴² İstatistiksel sonuçlar nüfus aralıklarında fazlaca dengesiz bir durumun bulunmadığını göstermektedir. Görece yaşlı nüfus daha azdır. Çocuk, genç ve orta yaşlı nüfusun sayıca fazlalığı, akışkan modernitenin etki alanında yer alabilecek nüfus bloğunun daha fazla olabileceği yönünde değerlendirilmektedir.

Zygmunt Bauman’ın kuşaklara ilişkin değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Onun ifadesiyle tarihteki her anda, birçok kuşak beraber yaşar, etkileşime girer, hizmet değiş tokuşu yapar ve buna bağlı olarak da eylemlerini eşgüdümleme ve birbirleriyle iletişim kurma göreviyle karşı karşıya kalır. Sadece buna bağlı olarak bile toplum daima “kritik bir durum” içindedir. Bu durumu bir kriz durumu olarak algılayabilenler ise daha çok uzun zamandır yeryüzünde dolaşan, alışkan-

39 * Zikredilen çalışmalara bazı örnekler: Strauss - Howe, 1991; Twenge v.dğr., 2010; Smola - Sutton, 2002; Benson - Brown, 2011; Egri - Ralston, 2004; Costanza v.dğr. 2012; Giancola, 2006; Parry - Urwin, 2010; Macky v.dğr. 2008)

40 * Zikredilen çalışmalara bazı örnekler: (Sümer, 2017; Toruntay, 2011; Koç - Öztürk, 2015; Altuntuğ, 2012; Özer v.dğr., 2013)

41 Ümit Harun Akkaya, “Y Kuşağı İlahiyat Öğrencilerinde Model İnsan Algısı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - BOZİFDER* 165/15 (2019), 46.

42 Pınar Süral Özer vd., “Kuşakların Farklılaşan İş Değerlerine İlişkin Emik Bir Araştırma”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (2013), 123-124; Aykut Arslan - Selva Staub, “Kuşak Teorisi ve İşgirişimcilik Üzerine Bir Araştırma”, *KAÜ İİBF Dergisi* 6/11 (2015), 5-6.

lıklar ve beklentiler geliştirebilen daha yaşlı kuşaklar, kısaca daha fazla zamanı olmuş kimselerdir.⁴³

Dereli'nin kuşaklar ve din konusundaki çözümlenmeleri dikkat çekicidir: "Kuşak gerçekliği, dindarlığın ve dini hayatın önemli bağlamlarından biridir. Hangi dine aidiyet duyarsa duysun, bir insan, kendi gibi inanacak, kendi dinini daha iyi yaşayacak çocukların ve gençlerin kuşaktan kuşağa vücut bulmasını temenni eder. Bu beklenti öncelikle kişinin kendi ailesi ve toplumu özelinde başlar, sonrasında ise genişleyerek daha geniş bir havzaya yayılır. Nitekim "din kardeşliği"nin en somut anlamı, aynı dine müntesip olma duygusunun ve aynı dine inanmanın meydana getirdiği birliktelik ruhunun gerek dini referanslar gerekse toplumsal ve kültürel kodlar aracılığıyla kuşaklar boyu bir süreklilik içerisinde de deveran etmesidir. Din ve dinden kaynaklı bütün pratikler, bu yönüyle kuşakları çağın ruhuna göre değiştiren ve dönüştüren etmenlerin başında gelmektedir."⁴⁴

3. Bir İlişki Biçimi Olarak İletişim ve Kuşaklararası İletişim

Konu başlığımızdan hareketle aile içi ilişkileri çözümlenme noktasında başvurabileceğimiz anahtar kavram iletişimdir. İletişim, birey ve toplum hayatının önemli bir parçasıdır. Bir arada yaşayan ve ortak bir yaşam kültürü geliştirmek zorunda olan insanoğlu için iletişim olgusu ve öteki ile iletişim kurmak yadsınmaz bir zorunluluktur. Gerek ihtiyaçlarımızı ifade etmek gerek problemlerimizi dile getirmek gerek ötekine faydalı olmak gerek sosyalleşmek gerekse bazen sadece iletişim kurmak için iletişime başvururuz. İletişim, insanların yaşamlarında var olan en önemli gerçekliklerden birisidir.

Kuşaklararası ilişkiler çoğunlukla her bir toplumun sosyo-kültürel yapısına uygun biçimde şekil almaktadır. Günümüz toplumunda sıklıkla karşımıza çıkan kuşaklararası çatışma; modernleşmeye de bağlı olarak genç ve yaşlı kuşak arasındaki ilişkilere zarar veren sosyolojik bir olgu olarak kabul edilebilir.⁴⁵

Kuşaklar arasında yaşanan problemlerin ve çatışmaların temel sebepleri arasında modernleşmenin getirdiği kapitalizm, sekülerizm ve bireysellik gibi olguları sıralamak mümkündür. Bu gelişmelerle birlikte geleneksel değerlerden görece uzaklaşan bireyler farklı arayışlar içerisine girebilmişlerdir. Çatışmaları en aza indirmek aile içinde sağlıklı bir iş birliği ve iletişimden geçmektedir.⁴⁶ Farklı kuşakların olayları algılama ve yorumlama biçimlerindeki farklılıklar göz

43 Zygmunt Bauman, *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 151-152.

44 Dereli, *Kuşak Tartışmaları -Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Açısından-*, 126.

45 Merve Temizer Güneş, "Kuşaklararası İlişkilerde Entegrasyon Üzerine Bir Odak Grup Çalışması", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (2023), 138.

46 Güneş, "Kuşaklararası İlişkilerde Entegrasyon Üzerine Bir Odak Grup Çalışması", 152.

ardı edilemez.⁴⁷ Yine farklı kuşaklar ya da yaş grupları arasındaki en büyük iletişim bariyeri teknoloji olarak kabul edilebilir.

Kuşaklararası ilişkilerde önemli unsurlardan birisi de yaşlılıktaki güç ve hareket kabiliyetindeki azalma, hafızanın zayıflaması, bağımsız hareket yetisinin azalma olarak ifade edilebilir. Bu ve benzeri faktörler kuşaklararasıdaki ilişkilerin azalmasında etken olabilmektedir.

4. Akışkan Modern Dünyada Ailede Kuşaklar Arası İlişkiler ve Din

Doğumumuzdan ölümümüze dek çevremiz üzerimizde önemli etki sahibidir. Bilhassa yakın çevremiz bizi ve hayatımızı ciddi manada etkilemektedir.⁴⁸ Yakın çevre deyince ilk akla gelen ailedir. Ailedeki ilişkiler söz konusu olduğunda meseleyi iletişim olgusu ekseninde ele almak uygun görünmektedir. Sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerimizde aile içi iletişim ya da çocukların ana-babayla, birbirleriyle, eşlerin birbirleriyle ve çocuklarıyla olan iletişimi son derece önemlidir.⁴⁹

Aile sağlıklı iletişimin gerçekleşmesi zaruri toplumsal temel bir kurumdur. Aile içinde bireylerin birbirlerinden kopmaları hem bireyin sosyalleşme sürecini etkileyecek hem de bu durumun topluma yansımaları olacaktır. Aile, bireylerin doğdukları, büyüdüğü ve topluma entegre oldukları önemli bir kurumdur. Bu kurum, içerisindeki tüm fertleri iletişim süreci dahilinde etkilemekte ve eğitmektedir.

Aile içerisinde gerçekleşen iletişimin zaman zaman bazı sorunlar içerdiği görülmektedir. Bu sorunlar bazen bireyin kendisinden bazen de dış süreçlerden kaynaklanabilmektedir. Yaşanan iletişim problemlerinden bazıları kültürel farklılıklar, kuşak çatışmaları, ekonomik sorunlar, kıskançlık, iş ile ilgili problemler, akışkan modern çağın getirisi sorunlar olarak sıralanabilir. Aile içerisinde yaşanan bu tür problemler, ailelerin çocuklarıyla girdikleri dini iletişimlerini de etkilemektedir. Ailelerin en önemli görevlerinden birisinin çocuklar için ideal örnek olma misyonları olduğu düşünüldüğünde iletişimin biçimi ve önemi daha da artmaktadır.⁵⁰ Kuşak farkı, aile içi iletişimde etkili bir unsur olarak değerlendirilmektedir.⁵¹

47 Orhan Adıgüzel vd., "Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2014), 178.

48 Halil Apaydın, "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 323.

49 Apaydın, "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi", 324.

50 Hacer Araz, *Türk Aile Yapısında Aile İçi Dini İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitimi Etkileri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007).

51 Sema Yıldırım Becerikli, "Kuşaklararası İletişim Farklılığı: Bilim Teknoloji ve Yenilik Haberleri Üzerinden Bir Odak Grup Çalışması", *Selçuk İletişim* 8/1 (2013), 5.

Bireyin dinsel gelişiminde etken faktörler arasında ruhsal, sosyal, zihinsel ve kişilikle ilgili unsurlardaki gelişim sıralanabilir. Bu bağlamda bireyde sağlıklı bir dinsel gelişimin ancak sağlıklı bir kişilik ve ahlak gelişimi ile mümkün olabileceği ifade edilebilir.⁵²

Sağlıklı nesiller yetiştirilmesinde “çocuklarla kurulan etkili iletişimin” önemli bir rolü vardır. Günümüzde özellikle çocuklar ve gençler eski kuşaklara göre daha fazla uyarıcıya maruz kalmakta ve kitle iletişim araçlarının yoğun etkisinde yetişmektedirler.⁵³

Din, geçmişten bugüne iletişim olgusunun etkin ve yaygın olarak kullanıldığı alanlardan birisidir.⁵⁴ Yapılan bir araştırmaya göre gençlerin aile büyükleri ile kurduğu ilişkiler uzun zamanlı ilişkiler bağlamında gerçekleşen kuşaklararası etkileşimdir ve daha olumlu olma eğilimindedir. Araştırmada, gençlerin aile büyükleri ile ilgili daha olumlu tutuma sahip oldukları ve iletişimden kaçınmadıkları tespit edilmiştir. Gençler yaşlılarla kurdukları iletişimde saygılı olmaya özen göstermekte ve argo sözcük kullanmamaktadırlar.⁵⁵

“İnsanlık tarihinin hemen her döneminde kuşakların dini yönelimlerinde ailelerin ve içerisinde yaşadıkları toplumlar içerisinde zamanla yer edinmiş değerlerin etkisi söz konusu olmuştur. Bireyin, çocukluğundan itibaren, içerisinde doğduğu ailenin her anlamda hangi unsurlara değer verdiğine ve aile hayatında hangi değerleri sürdürmek istediğine aşinalık kazanması, onun kişiliğinde önemli izler bırakır ve birey, en azından belli bir yaşa kadar o değerlerin etkisi içerisinde yetişir. Ailenin yanına eklenen yeni sosyal çevrelerle birlikte ailenin dışın çıkarak farklı anlayışlar ve yaşam pratiklerine şahit oldukça, ailesinden getirdiği bu değerleri sorgular hale gelebilir. Hem sosyokültürel hem de dini ve ahlaki anlamdaki değerlerin nesilden nesle sağlıklı bir şekilde aktarımı, kuşakların sürekliliği açısından son derece önem arz etmekle birlikte daha birey merkezli bir hayat döngüsü içerisine girmenin bir sonucu olarak bu değerler, bilhassa genç kuşaklar için hayatın içinden pratikler olmaktan giderek uzaklaşmakla karşı karşıyadır.”⁵⁶

Dereli yukarıdaki ifadeleriyle aile içerisinde farklı kuşakların etkileşimi bu çerçevede dinin, değerlerin ve kültürün nesilden nesle sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi ekseninde önemli tespitler ortaya koymuştur.

52 Apaydın, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”, 320.

53 Semra Sevinç - M. Evrim Gülsünler, “Kur’an Mesajları Bağlamında ‘Aile İçi İletişim’: Sistemik ve Niceliksel Bir İnceleme”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 9/2 (2021), 1039.

54 Sevinç - Gülsünler, “Kur’an Mesajları Bağlamında ‘Aile İçi İletişim’: Sistemik ve Niceliksel Bir İnceleme”, 1045.

55 Nilüfer Pınar Kılıç, “Kuşaklararası İletişim: Üniversite Öğrencilerinin Yaşlılarla İletişim Biçimleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 858.

56 Dereli, *Kuşak Tartışmaları -Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Açısından-*, 192.

Ailede kuşaklar arası ilişkiler özelinde dini iletişim konusuna da vurgu yapmakta yarar görüyoruz.

Başta peygamberlerin, aldıkları vahyi tebliğ etmeleri olmak üzere, dini yayma, yaşatma gayesiyle yapılan her türlü eğitim-öğretim, dinî propaganda ve misyonerlik faaliyetleri, dini iletişim örnekleridir.⁵⁷

“Dini iletişim, dini içerikli bir duygunun, bilginin, haberin, düşünce veya tutumun bazı simgeler ve kanallar aracılığıyla kişiler, gruplar arasında ya da toplumsal düzeyde belirli ortamlarda paylaşıldığı dinamik bir süreç şeklinde tanımlanabilir.”⁵⁸ Dini iletişim pek çok değişkenin etkisi altında gerçekleşen dinamik bir süreç olarak ele alınmalıdır.⁵⁹

İnsan hayatına anlam veren tüm sosyal ilişkilerin istendik doğrultuda ilerlemesinde iletişim en belirleyici faktörlerden birisidir. Geçmişten günümüze insanların dinle olan ilişkisinin oluşumunda iletişimin rolü de büyüktür. Özellikle Peygamberlerin toplumlarla olan ilişkilerini büyük ölçüde “dini iletişim süreci” olarak değerlendirmek mümkündür. Her bir peygamber Allah’tan vahiy yoluyla almış olduğu mesajı, insanlara iletmeye gayret etmiştir.⁶⁰

Dini içerikli iletişimde mesaj kanalı, içinde bulunulan çevrenin sosyokültürel yapısına ve muhatabın yaş, cinsiyet ve eğitim gibi özelliklerine uygun olmalıdır. Hedef dinî davranışın oluşabilmesi adına söz, davranış veya sembollerden oluşan kanalın, alıcı ile verici tarafından benzer biçimde kodlanıp kodlanmadığının hesaba katılması gerekmektedir.⁶¹ Dinî iletişimdeki engeller, daha çok kaynak ve alıcı olarak iletişimin iki temel ögesini oluşturan insan kaynaklıdır denilebilir.⁶²

Tüm bu unsurlar dikkate alındığında kuşaklar arası dini inanç, bilgi ve değerlerin aktarımında sağlıklı iletişimin rolü büyüktür. Sağlıklı bir dini iletişim ailede kuşaklar arası bağları güçlendirebileceği gibi bireysel ve toplumsal anlamda doğru bir dini hayatın kurgulanmasını ve yaşantılanmasını da sağlayacaktır.

Tüm bu kuşaklar arası ilişki süreçleri söz konusu olduğunda aşağıda verilen ayetler son derece önemli yol gösterici unsurlar içermektedir.

Allah’ın rahmetinden dolayı, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allah’a güven, doğrusu Allah güvenenleri sever. (Ali İmran, 3/159)

57 Hüseyin Certel, “Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişimin Engelleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/21 (2008), 141.

58 Yusuf Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 437.

59 Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası”, 437.

60 Batar, “İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası”, 418.

61 İsmail Sağlam, “İletişim ve Sosyal Etkinin Dinî Davranış Oluşumundaki Roller”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 7/18 (2009), 99.

62 Certel, “Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişimin Engelleri”, 158.

Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar. (Taha, 20/44)

Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış, doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir. (Nahl, 16/125)

Değerlendirme

Akışkan modern çağın özellikleri kısaca, geçicilik ve belirsizlik, ilişkilerin geçiciliği, tüketim kültürü, küreselleşen dünya, yoğun bireyselleşme olarak sıralanabilir. Bu çağda artık her şey akışkan ve geçicidir. Günümüz dünyasında artık süreksiz ilişki ve iletişim biçimleri hâkim olmaya başlamıştır. Dolayısıyla özellikle toplumun temeli olan ailedeki ilişkiler de bu durumdan etkilenmektedir. Farklı kuşakların birlikte yaşamak durumunda olduğu aile toplumsal hafızanın, dinin ve kültürün sonraki nesillere aktarıldığı önemli bir alandır. Aile içerisinde de olsa kuşaklar arası farklılıklar hep olmuştur ve olacaktır da. Mesele, farklılıklarla birlikte beraberce uyum içinde yaşayabilmek ve değerleri yaşatabilmek gibi görünmektedir. Bu noktada da iş daha çok yaşlı kuşaklara düşmektedir. Hayat tecrübelerinden de ilham alarak genç kuşaklara empati ve hoşgörü ile yaklaşmasını bilen orta ve ileri yaşa mensup kuşaklar, hem aile içi ilişkilerin istenen düzeye gelmesini sağlayacak hem de daha sağlıklı bir toplumsal düzenin kurulmasında etken olacaklardır.

Her ne kadar akışkan dünyada stabil ilişkiler tesis etmek geçmişe oranla artık daha zor gibi görünse de imkânsız değildir. Farklı kuşaklar biraz empati, biraz hoşgörü, biraz da ortak paylaşımların karşılıklı olarak artırılması suretiyle daha etkin nitelikli ilişkiler geliştirme potansiyelini her zaman taşımaktadırlar. Kaldı ki İslam'ın sağlıklı birey, sağlıklı toplum ideali ekseninde müntesiplerine öğütlediği şey de budur.

Kaynakça

- Adıgüzel, Orhan vd. “Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakahılar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2014), 165-182.
- Akkaya, Ümit Harun. “Y Kuşağı İlahiyat Öğrencilerinde Model İnsan Algısı”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - BOZİFDER* 165/15 (2019), 43-84.
- Apaydın, Halil. “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 319-337. <https://doi.org/10.17120/omuifd.43994>
- Araz, Hacer. *Türk Aile Yapısında Aile İçi Dini İletişim Problemleri ve Bunların Çocuğun Din Eğitimine Etkileri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Arslan, Aykut - Staub, Selva. "Kuşak Teorisi ve İlgirirşimcilik Üzerine Bir Araştırma". *KAÜ İİBF Dergisi* 6/11 (2015), 1-24.
- Batar, Yusuf. "İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 417-439.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Aşk, İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Versus Kitap, 2. Basım, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Gözetim*. çev. Elçin Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Hayat*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. çev. Pelin Sıral. İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2. Basım, 2014.
- Bauman, Zygmunt. *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* çev. Hakan Keser. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Bauman, Zygmunt. *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?* çev. Funda Çoban - İnci Katırcı. Ankara: De Ki Basım Yayım, 2010.
- Bauman, Zygmunt. *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*. çev. Osman Yener. İstanbul: Can Yayınları, 2018.
- Bauman, Zygmunt. *Kimlik*. çev. Mesut Hazır. Ankara: Heretik Yayınları, 2017.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Bauman, Zygmunt. *Retropya*. çev. Ali Karatay. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2. Basım, 2018.
- Bauman, Zygmunt. *Siyaset Arayışı*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Bauman, Zygmunt - Obirek, Stanislaw. *Dünyaya ve Kendimize Dair*. çev. Burcu Halaç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Becerikli, Sema Yıldırım. "Kuşaklararası İletişim Farklılığı: Bilim Teknoloji ve Yenilik Haberleri Üzerinden Bir Odak Grup Çalışması". *Selçuk İletişim* 8/1 (2013), 5-18. <https://doi.org/10.18094/si.03082>
- Certel, Hüseyin. "Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişimin Engelleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/21 (2008), 127-158.
- Dereli, Mustafa Derviş. *Kuşak Tartışmaları -Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Açısından-*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2022.
- Erkılıç, Hakan. "Dijital Sinema Teorisi Üzerine: Akışkan Sinema ve Akışkan Sinema Teorisi". *SineFilozofi Dergisi* 2/4 (2017), 56-72.
- Ezgin, Emre. "Akışkan Modern Dünyada Prekaryalaşma: Baumancı Bir Bakış". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2022), 213-230.
- Feridunoğlu, İsmail Cem. "Zygmunt Bauman Metinlerinde Sosyal Medya ve Özgürlük Olgusu" *2/5* (2019), 161-171.
- Günerigök, Mustafa. "Zygmunt Bauman ve Din: Tanrı, İnsan ve Belirsizlik". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/13 (2009), 117-140.

- Güneş, Merve Temizer. “Kuşaklararası İlişkilerde Entegrasyon Üzerine Bir Odak Grup Çalışması”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (2023), 138-154.
- Kılıç, Nilüfer Pınar. “Kuşaklararası İletişim: Üniversite Öğrencilerinin Yaşlılarla İletişim Biçimleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 850-860.
- Okutan, Birsan Banu. “Akışkan Modern Zamanlarda Kadın ve Din: Yaşama Üslubundan Hayat Tarzına Habitusun Değişimi”. *Dini Araştırmalar* 19/49 (2016), 229-253.
- Özer, Pınar Süral vd. “Kuşakların Farklılaşan İş Değerlerine İlişkin Emik Bir Araştırma”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (2013), 123-142.
- Öztürk, Emre. “Bir ‘Sosyolog-Felsefeci’ Olarak Zygmunt Bauman’ın Akışkan Modernite Analizinde Mülteciler ve Mültecilik”. *Sosyoljik Düşün* 2/2 (2017), 1-10.
- Sağlam, İsmail. “İletişim ve Sosyal Etkinin Dinî Davranış Oluşumundaki Rollerini”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 7/18 (2009), 81-105.
- Sevinç, Semra - Gülsünler, M. Evrim. “Kur’an Mesajları Bağlamında ‘Aile İçi İletişim’: Sistematiğe ve Niceliksel Bir İnceleme”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 9/2 (2021), 1039-1067. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.819111>
- Solmaz, Mustafa - Alkan, Ersoy Özmen. “Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani Birlikteliklerin Geçici Hale Gelişi”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (2021), 387-403.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”. 14 Kasım 2023. Erişim 14 Kasım 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

AİLE İÇİ İNANÇ SORUNLARINA HZ. PEYGAMBER'İN YAKLAŞIMI

Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN¹

Giriş

Aile, farklı meslek ve disiplinlere göre çok farklı tanımları olan geniş kapsamlı bir kavramdır. Çalışmanın bağlamı göz önünde bulundurulduğunda burada üzerinde durulacak aile kavramı, en genel şekliyle evlilik ve kan bağıyla aynı yapı içerisinde yaşayan; anne, baba, çocuk ve diğer hısımlar-bireylerinden oluşan en küçük toplumsal yapı² şeklinde tanımlanabilir. Ancak kavram günümüzde daha çok anne, baba ve çocuklardan müteşekkil çekirdek aile anlamında kullanılmaktadır.³

Batı ve doğu toplumlarının ortak bir yaşam biçimi olarak aile, tarihin hemen her döneminde özü itibariyle aynı ilkeler üzere bina edilmiş bir kurumdur. Nikâh, boşanma, miras, nafaka, velayet ve vesayet gibi çoğu uygulama antik Roma ve Yunan hukukundan⁴ kadim Türk aile yapısına,⁵ eski tek tanrılı dinlerden⁶ diğerleri değin her toplumda ana tema olarak her zaman özgülüğünü korumuştur. Bu yönüyle aile kurumunun bireysel gelişimin zorunlu bir

1 Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı caglayanharun@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-0228-5164>

2 Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009), 45; Nevin Kardeş vd., *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 1/59.

3 Kadir Canatan, "Aile Kavramının Tanımı", *Aile Sosyolojisi*, ed. Engün Yıldırım - Kadir Canatan (İstanbul: Açılımkitap, 2011), 58, 59.

4 Jack Goody, *Avrupa'da Aile*, çev. Arısoy Arısoy (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004), 21 vd.; Kudret Ayiter, *Roma Aile Hukuku* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962), 5, 6, 53, 66.

5 Mahmut Tezcan, *Türk Ailesi Antropolojisi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 38, 100.

6 Roland de Waux, *Yahudilikte Aile*, çev. Ahmet Güç (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 62, 66, 89.

gereksinimi ve toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Akıl sahibi olmakla diğer canlılardan ayrılan insan, hayvanlardan farklı olarak içgüdülerine göre değil, kültürel saiklere bağlı bir şekilde aile kurumunu inşa eder. Bu yönüyle tümüyle içgüdüsel bir dürtü olan çiftleşmeden farklı olarak evlilik, toplumsal, ekonomik, dinsel ve hukuksal bir takım kültürel etkilerin içinde olduğu kapsamlı ve karmaşık ilişkiler ağının bir sonucu olarak ortaya çıkar.⁷ Doğrusu insanın medeniyet kurmasının zorunlu çıktıkları olan gelenek, kültür, inanç ve değerlerin ilk kazanılmaya başladığı yer ailedir.⁸

Her medeniyette olduğu gibi Müslüman kültüründe de aile kurumunun bireysel ve toplumsal açıdan özel bir yeri vardır. Bu algının oluşmasında sadece akli gereklilikler değil, belki daha fazla nakli yönlendirmelerin etkisi olduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de aile kurumunun önemine dair doğrudan veya dolaylı olarak birçok ayet-i kerimenin olduğu görülmektedir. Bunlardan bazılarını aşağıdaki gibi saymak mümkündür.

“Kaynaşmanız için size kendinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet yaratması da O'nun delillerindedir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”⁹ “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”¹⁰

Örnek verilen yukarıdaki ayetler gibi başka ayetler de vardır; ancak maksat hasıl olduğundan bu kadarıyla yetinmek mümkündür. İlgili ayetlerde Allah-u Teâlâ, insanları yaratırken onları birbirine muhtaç olacak şekilde yarattığını ve bunun üzerine düşünülmesi halinde birçok hikmetin olduğunu ifade etmektedir. Bu hikmetlerin neler olduğu konusunda müfessirlerin farklı yorumları bulunmaktadır. Bunlardan birkaçına değinmek meselenin anlaşılması açısından faydalı olabilir.

Allah'ın insanlar için bir huzur ve emniyet yuvası olarak yaratmış olduğu aile ortamı, teşekkülüne imkân hazırlayan sevgi gibi ulvi değerlere uygun bir şekilde kullanılmalıdır. Çünkü aile sayesinde insanlar hem kendi aralarında bir sevgi hem de evlatlar yoluyla bir şefkatle ödüllendirilmişlerdir. Bu sayede bir yandan neslin devamı sağlanırken diğer yandan insanlar, sevgi ve hayatın zorluklarını birlikte aşma nimetlerini paylaşmış olmaktadır.¹¹ Ancak bazı durumlarda her yönüyle bir nimet olan ailenin verdiği kuvvetle kibre yenik düşenler, aile ve onun

7 Canatan, “Aile Kavramının Tanımı”, 59.

8 Mustafa Çağrı, *İslâm Ahlakı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 205.

9 Rûm Sûresi, 30/21.

10 Hucurât Sûresi, 49/13.

11 Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu - Kemal Sandıkcı vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 11/201, 202.

kazandırdıklarıyla mutlu olmak yerine onlarla kibirlenip başkalarına üstünlük kurma yolunu tercih edebilirler. İnsanlar, yaratıldıkları basit maddelere bakmaksızın ailelerinin başka ailelerden daha üstün olduğunu düşünmeleri, Kur'an'ın en hayırlı kimselerin takva sahibi kimseler olduğu anlayışına aykırı düşmektedir.¹²

Anlaşıldığı kadarıyla aileler arası ilişkiler bağlamında öncelikle yapılması gereken, tüm insanların aynı niteliklere sahip olduklarının bilinmesi ve muhatapların küçümsenmesi yerine onlarla tanışılıp tecrübelerinden yararlanmasıdır. Şu halde genel olarak tüm medeniyetler özel olarak ise Müslüman kültürü açısından oldukça önemli bir kurum olan aile, çatışmanın değil, huzur ve barışın bir kaynağı olarak görülmelidir.

1. Kişilik Gelişimi, Toplum ve Aile

İnsanın gelişim evreleri açısından aile, hem bireysel/psikolojik hem de toplumsal/sosyolojik açıdan oldukça önemli ve belirleyici bir kurumdur. Bireysel veya toplumsal etkenler bağlamında bunlardan hangisinin daha önce olduğunu söylemek oldukça zordur. Çünkü birey ve toplum, karşılıklı olarak çeşitli seviyelerde birbirini etkilemektedir. Bunlardan hangisinin daha baskın olduğunu belirlemektense hangi şartlarda hangi niteliğin öne çıktığını görebilmek, aile araştırmaları açısından daha önemlidir.

İnsan, belli bir zaman ve mekân içindeki sosyal ve kültürel geleneklerin egemen olduğu bir ortam içinde yaşar. Onun etkileşim içinde olduğu dünyası, kişiliğinin sınırları belirler.¹³ Kişinin yaşamında belirleyici olan düşünce, söz ve davranışlarında yaratılış ve kültürel olmak üzere iki faktörün kendini gösterdiğine tanık olmaktayız. İnsanın doğuştan sahip olduğu genetik nitelikler, onun fiziksel özelliklerini belirleme de etkinken; ruhsal gelişimini belirlemede çevresel veya kültürel etkilerin daha baskın olduğu görülmektedir. Bu durum, bize kültürün taşıyıcısı konumundaki ailenin kişilik veya karakter gelişiminde ne denli etkin olduğunu göstermesi açısından manidardır.

Bireysel gelişimde çocukluk döneminin, çocuklukta ise ailenin tartışılmaz bir etkisi vardır. Özellikle ilk altı yaş, kişilik bilincinin teşekkül ettiği ve geliştiği dönem olması nedeniyle, çok kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde cinsel kimlikten toplumsal konuma kadar birçok kültürel rollerin temelleri atılır ve yaşamın kalanında sergilenen tüm tavırlarda bunların etkisi görülür. Bebeklik ve erken çocukluk döneminde kişilik üzerine inşa edilen tüm değerler, bir özne olarak adeta insan tekinin doğrudan kendini temsil eder bir niteliğe bürünür. Çocukların gelişiminde içinde bulunduğu toplum ve ailenin büyük oranda etkisi olduğundan dolayı bu dönemde edindiği dini bilgi ve duygudaşlığın ilerle-

12 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 14/93, 94.

13 Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1972), 293.

yen yaşlardaki dini düşüncesinin gelişiminde çok kritik bir öneme sahip olduğu açıktır.¹⁴

Çocukluk döneminde sağlıklı bir tanrı tasavvuruna sahip olmayan bireylerin yaşamlarının sonraki evrelerinde tutarlı bir din anlayışına sahip olmadıkları görülmektedir.¹⁵ Bu yönüyle gelişim psikolojisinin bulgularından yararlanılarak çocuk merkezli bir yaklaşım sergilemek, dinî gelişim açısından faydalı sonuçlar doğuracaktır.¹⁶ Nitekim öğrenilen dinî ilke ve esaslar, bilişsel olarak sorgulandıkça diğer bir deyişle inançların özüne inilerek asılları öğrenildikçe dinsel inançların güçlendiği görülmektedir.¹⁷

Kişilik gelişiminde çocukluk döneminin ve aile terbiyesinin önemi hakkında Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdullâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037), aileyi konu edinen bir risalesinde şöyle demektedir:

“Güzel ad koyması, ahmak, düşüncesiz ve hasta olmaması için süt anasını iyi seçmesi, çocuğun babasındaki haklarından. Çünkü süt, söylendiği gibi iletkendir, geçirgendir. Çocuk süttten kesilince, terbiyesine ve kötü huylar ona saldırmazdan, kötü alışkanlıklarla karşılaşmazdan önce ahlâk eğitimine başlanır. Kötü huylar çocuğa çabucak saldırır, kötü musibetler derhal çöker. İmkân bulanlar, ona üstün gelirler, ondan ayrılmazlar ve kopmazlar. Çocuk terbiyecisinin onu ahlâkî kötülüklerden ve kötü alışkanlıklardan, yeterli oldukça sakındırmak ve özendirmek, yakınlaşmak ve uzaklaşmak, yüzçevirmek ve ilgilenmek, bazan övmek, bazan da yermek suretiyle uzaklaşması ve ayrı tutması gerekir...

Çocuk terbiyecisinin akıllı, dindar, ahlâk eğitimini iyi bilen, çocuk bakımında usta, ağırbaşlı, ciddi, hafiflik ve ahlâksızlıktan uzak, çocuğun huzurunda serbestlik ve aldırma az, somuttuk ve donuk olmayan, yiğit, temiz ve nazik, önde gelen insanlara hizmet etmiş, insanların övündükleri hükümdarların iyi huylarını, kötü kişilerin kınadıkları kötü huylarını tanıyan, sofrâ, konuşma ve birlikte olma âdabını bilen biri olmalıdır. Eğitim yuvasında çocukla birlikte, ahlâkları iyi, alışkanlıkları sevilen seçkin insanların çocukları bulunmalıdır. Çünkü, çocuk, çocuktan daha iyi telkin alır ve birbirine daha yakındırlar. Çocuğun terbiyecisiyle yalnız bulunuşu, her ikisi için de en sıkıcı nesnelere dendir. Terbiyecinin çocukları sırayla eğitmesi, daha az usandırıcı, daha dinçleştirici ve çocuğu eğitim ve öğretime daha teşvik edicidir. Çünkü o, çocukları bazan övündürür, bazan özendirir, bazan da hedeflerinden çekindirir. Çocukları ko-
nuşturur. Konuşturma, aklın açılmasına yararlıdır; anlayışı kıt olanın açılması

14 Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 21, 26, 27.

15 Muallâ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 53.

16 Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, 67.

17 İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Gül Yayınevi, 1996), 194.

nı sağlar. Çünkü bunlardan her biri, gördüğü en tatlı, duyduğu en ilginç şekilde konuşur.”¹⁸

Görülebileceği üzere kişilik gelişimi açısından çocukluk döneminin ayrı bir önemi bulunduğundan bu dönemde dinsel gelişimin ciddiye alınarak üzerinde resmi ve sivil politikalar üretilmesi, sadece birey açısından değil aynı zamanda toplum açısından da faydalı sonuçlar doğuracaktır. Bu yönüyle güzel terbiyenin de psikolojik ve sosyal yaşam için önemi anlaşılmaktadır.

Aile, sadece toplumsal kimliğin taşıyıcısı olması nedeniyle değil aynı zamanda milletlerin dinsel ve kültürel mirasını taşıması nedeniyle de tarih boyunca teşvik edilmiş ve korunmuştur. Bu yönüyle ebeveyn ve çocuklardan oluşan aile fertlerinin korunması için her yaşta korunması için çeşitli tedbirler alınmıştır.

Kur'an'da aile bütünlüğünün eş, çocuk, ebeveyn gibi üyelerden oluştuğuna ve aile üyelerinin her şart altında birbirlerine destek olmaları gerektiğine ilişkin tavsiyeler içeren birçok ayet bulunmaktadır. Bunlardan öne çıkan bazılarını aşağıdaki gibi vermek mümkündür:

“*Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik.*”¹⁹ “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.*”²⁰

Hz. Peygamber, vahiy alması dışında tamamen diğer insanlar gibi bir beşer olduğundan onun da evlenip çoluk çocuğa karışması kadar doğal bir durum yoktur. Ancak başta Yahudiler olmak üzere insanlardan bazılarının Allah'ın elçisini ‘gerçek peygamber olsaydı aile kurmak gibi işlerle meşgul olmazdı’ şeklinde kınamaları üzerine Kur'an, bunda utanılacak bir şey olmadığını haber vermektedir. Dolayısıyla daha önceki peygamberlerde olduğu gibi Hz. Peygamber'in elçilik görevini yerine getirmesinde, aile kurmasının bir sorun teşkil etmeyeceği ortadadır.²¹ Hz. Peygamber, elçilerin evlenmesini bir noksanlık olarak değil, bir gereklilik olarak gördüğünü şu şekilde açıklamıştır: “Dört şey peygamberlerin sünnetlerindedir: Utanma duygusu, güzel koku sürmek, misvak kullanmak ve evlenmek.”²²

Görülebileceği üzere ayet ve hadislerde ailenin toplum yaşamı için ne denli büyük bir ihtiyaca cevap verdiği ortadadır. Şu halde yapılması gereken ailenin toplum yaşamı için gerekli olup olmadığını tartışmak değil, hangi şekillerde topluma daha iyi katkı sunacağını konuşmak olmalıdır.

18 Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali İbn Sinâ, “er-Risâle fi’s-Siyaseti'l-Menziliyye (Aile Siyasetine Dair)”, çev. Vecdi Akyüz, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: Divan Kitap, 1993), 3/914, 915.

19 Ra'd Sûresi, 13/38.

20 İsrâ Sûresi, 17/23, 24.

21 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/474.

22 Tirmizi, Nikâh, 1.

2. Nebevi Örneklikte Aile Birliği ve İnanç Özgürlüğü

Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnet,²³ her meselede olduğu gibi aile yaşamında da Müslümanlar tarafından dikkate alınmalıdır. Çünkü aracılık ettiği vahyi hakikatlerin bir gereği olarak Allah'ın elçisi, ahlak ve hikmet gereği olarak yaşamının her safhasında sürekli iyi, doğru ve güzel olanın peşinde koşmuştur.

Aile birliğini temin bağlamında gerekli tedbirleri almak ve meydana gelen sorunlara çözüm üretmek için Hız. Peygamber'in duruma göre farklılık arz eden çeşitli tavırlar sergilediğine tanık olmaktayız. Bunlardan kimi genel olarak gündelik işlerdeki aileyle ilgili işlerde düzeni sağlamak ve geçimsizliklere çözüm aramak iken²⁴ bir kısmı da özel olarak inanç farklılıkları olması durumunda aile üyeleri arasındaki durumlarla ilgilidir.

2.1. Hız. Peygamber ve Aile Yaşantısı

Allah, hayatın devamını sağlamak için ebeveynlerin kalbine çocuk sevgisini koymuş, çocuklara ise yaşlandıkları zaman anne-babalarına iyilikte bulunmalarına ve onların üzecek en küçük bir davranıştan bile uzak durarak onların ihtiyaçlarını gidermelerini emretmiştir.²⁵

Hız. Peygamber'in söz ve davranışlarından açıkça anlaşıldığı gibi aile üyeleri birbirlerinin emanetidir. Yani eşler ve çocuklar birbirinin yardımcıdır. Çocukken ebeveynler yavrularını korur; yaşlanınca da çocuklar ebeveynlerini korur. Bundan dolayı hadis-i şeriflerde aile içi ilişkilerde her zaman korumacı, anlayışlı ve sabırlı olunması gerektiği tavsiye edilir. Böylece insan neslinin hem çocukluğu hem de yaşlılığı garantiye alınarak toplumsal devamlılık emniyet altına alınmıştır. Ebeveyn ve çocukların bakımı ve korunmasıyla ilgili şu hadisler, meselenin önemini göstermesi açısından değerlidir: "Sakın babalarınızdan yüz çevirip uzaklaşmayın! Kişinin babasından yüz çevirmesi nankörlüktür."²⁶ "Bir kişi, sevabını Allah'tan umarak ailesine harcama yaptığında, bu harcama onun için sadaka olur."²⁷ "Kim göz göre göre çocuğunu inkâr ederse Allah da onu rahmetinden uzaklaştırır ve herkesin önünde rezil eder."²⁸ "Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."²⁹ "Kim üç kız çocu-

23 Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 15, 16; Muhammed Ebû Zehrâ, *Usûlu'l-Fıkh* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1958), 105.

24 Tahsin Kazan, "Ailede Geçimsizlik Problemi ve Hadislerle Çözüm Önerileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 182-196.

25 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/284.

26 Buharı, *Ferâiz*, 29.

27 Buharı, *İman*, 41.

28 Ebu Davud, *Talak*, 28-29.

29 Ebu Davud, *Zekât*, 4.

ğunun geçimini sağlar, onları terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa, cennet onundur!”³⁰

Aile üyelerinden eşlerin birbirine destek olması ve noksan yanlarını tamamlaması hakkında da ayet ve hadisler bulunmaktadır. Şöyle ki:

“Onlar (kadınlar) size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz!”³¹

“Kıyamet gününde, Allah katında yeri en kötü olacak insanlardan birisi, karısı ile beraber olup da onun (özel hayatına ilişkin) sırlarını yayan kimsedir.”³² “Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yandır.”³³ “Yavrum! Ailenin yanına girdiğin zaman selam ver. Bu, sana ve ev halkına bereket olur.”³⁴ “Ailenin senin üzerinde hakkı var.”³⁵ “Dikkat edin! Sizin, hanımlarınızın üzerinde hakkınız vardır; hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakkı vardır.”³⁶ “Kadınlar hakkında Allah’tan korkun. Çünkü siz, onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve Allah’ın adıyla onları nikâhlandınız.”³⁷ “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanınızdım.”³⁸ “Aile fertlerine karşı, Hz. Peygamberden daha şefkatlisini görmedim.”³⁹ “Mümin bir kimse, eşine karşı nefret beslemesin. Çünkü onun bazı huylarından hoşlanmasa da hoşlandığı başka huyları mutlaka vardır.”⁴⁰

Hz. Peygamber, toplum düzeni için ailenin önemini vurgularken bunun aynı zamanda bireysel olarak insanların kendileri için de bir fayda olduğunu şöyle anlatır; “Kim rızkının bolllaştırılmasını yahut ecelinin geciktirilmesini arzu ederse, akraba ilişkilerini sürdürsün!”⁴¹ “Sıla-i rahim yapan, akrabasından gördüğü iyiliğe karşılık veren değil, akrabası kendisiyle ilişkiyi kestiğinde bile ona iyilik yapandır.”⁴² Yine aile üyelerinin birbiriyle olan ilişkilerinin sosyal, hukuksal ve eğitsel açıdan önemini Hz. Peygamber: “Kim anneyi yavrusundan ayırırsa, Allah da kıyamet günü onu sevdiklerinden ayırır.”⁴³ “Allah’tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli olun!”⁴⁴ “Hiçbir baba, evladına güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır.”⁴⁵ şeklinde ifade eder. Bahsi geçen tavsiyelerin yerine

30 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121.

31 Bakara Sûresi, 2/187.

32 Müslim, Nikah, 123.

33 Ebu Davud, Taharet, 94.

34 Tirmizi, İsti’zân, 10.

35 Ebû Davûd, Tatavvu’, 27.

36 Tirmizi, Radâ’, 11.

37 Müslim, Hac, 147.

38 Tirmizi, Menâkıb, 63.

39 Müslim, “Fedâil”, 62.

40 Müslim, Radâ’, 61.

41 Müslim, Birr ve sila, 20.

42 Buhari, Edeb, 15.

43 Tirmizi, Büyü’, 52.

44 Müslim, Hibe, 13.

45 Tirmizi, Birr ve sila, 33.

getirilmesi özelde bireylerin huzurunu tesis ettiği gibi genelde toplumun düzenini temin etme potansiyeli taşıması açısından da önemlidir.

Hız. Peygamber'in aile birliği ve iyiliği için sürekli dua ettiği bilinmektedir. Bu dualarından bazıları şöyledir: "Allah'ım! Ey Rabbimiz ve her şeyin Rabbi! Beni ve ailemi, dünya ve ahirette her an sana ihlasla bağlı kıl."⁴⁶ "Allah'ım! Senden dünya ve ahirette afiyet dilerim. Allah'ım! Senden dinim, dünyam, ailem ve malım hakkında aff ve afiyet dilerim. Allah'ım! Ayıbımı gizle."⁴⁷ Bu dualarla Allah'ın elçisi, dünya ve ahiret hayatında aile fertlerinin iyiliğini istemekle ümmetine hayatın sadece bu dünya olmadığını hatırlatmanın yanı sıra dünyada iken her durumda aile fertlerinin birbirinin iyiliğini istemesini tavsiye etmektedir.

Görüleceği üzere Hız. Peygamber, aile üyelerinin huzuru ve aile kurumunun devamı sağlamak için birçok söz ve davranışta bulunmuştur. Çalışmanın sınırları açısından bunlardan yukarıda verilen örneklerin yeterli olduğu düşünülebilir.

2.2. Aile Üyeleri Arası İnanç Farklılıkları

Müslüman kültüründe, psikolojik açıdan mutluluğun sosyolojik açıdan birliğin ve ekonomik açıdan üretimin temeli olarak kabul edilen ailenin bu görevini sürdürülebilir ve sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için aynı ideal ve inançlar etrafında birleşen eşler tarafından kurulması teşvik edilmiştir. Çünkü bunun aksi olması durumunda kişinin sadece dünyası değil, ahireti de risk altına girmektedir.

İslam esaslarına aykırı davranışlarda bulunan veya bu ilkelerinin dışında davranmaya teşvik eden aile üyelerinin durumu hakkında Kur'an, şu ifadeleri kullanmaktadır:

*"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, kusurlarını örterseniz, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır."*⁴⁸

Ayet-i kerimede, daha önce bahsi geçen başka ayetlerde (30/21) insanlar için huzur ve sevinç kaynağı olduğu ifade edilen aile üyelerinin düşman olarak tanımlandıklarına şahit olmaktayız. Peki, bu değişime neden olan faktörleri nasıl açıklayabiliriz? Hangi gerekçelerle neşe kaynağı olan eş ve çocuklar, dinî teklife aykırı sonuçlara ve imtihanı kaybetmeye neden olmaktadır. Bu konuda müfessirlerin çeşitli yorumları vardır.

Ayetin Medine'de Eşçalı Avf b. Malik hakkında indiği söylenmiştir. Rivayete göre bu zât, Hız. Peygamber'e eş ve çocuklarının kendisine karşı tutumlarından

46 Ebu Davud, Vitr, 25.

47 Ebû. Davud, Edeb, 100-101.

48 Tegâbûn Süresi, 64/14, 15.

şikâyet edince ayet nazil olmuştur.⁴⁹ Ancak burada bahsi geçen şikâyetin içeriği konusunda farklı durumlar olabilir. İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr'e (ö. 774/1373) göre aile üyelerinin kişiyi helake sürüklemesinden kasıt, kişiyi dinin emrettiği amellerden alıkoymak anlamındadır. Bu ayetin tefsiri bağlamında Allah, başka bir ayette; *“Ey İman edenler; mallarınız ve çocuklarınız, sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim, bunu yaparsa; onlar, hüsrana uğrayanların kendileridir”*⁵⁰ buyurmaktadır.⁵¹

Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944), ailenin kişi için düşmanlığını iki şekilde anlar. Bunlardan ilkinde göre doğrudan inkâr ve şirk durumundaki aile üyelerinin kendi küfürlerine mümin kimseyi çağırımlarıyla ilgilidir. Allah, inananlara aile üyelerinden inkârcı eş ve çocuklar ile anne-babalarına karşı farklı şekilde davranılmasını emretmiştir. Nitekim bu ayette Müslüman olmamış eş ve çocuklarla beraber yaşarken onlara aff ve hoşgörüyü zikrederken müşrik anne-baba hakkında farklı bir yol göstererek: *“Eğer annen-baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarsa, bu durumda onlara uyma, ama yine de onlara dünyada iyi davran!”*⁵² demektedir. Burada kişinin eşi ve çocukları üzerindeki otoritesinden dolayı aff öne çıkarılırken; anne-babası üzerinde otoritesi olmadığından onlarla iyi geçinilmesi önerilmektedir. Aile üyelerinin ikinci çeşit düşmanlığı ise küfürlerini gizleyip mümin kimseyi aşamalı olarak küfre yaklaştırarak zarar vermek istemeleri olabilir. Allah, bu durumlarda inanan kimseye nasıl davranacağı öğretmektedir.⁵³

Bireysel ve toplumsal yaşamın varlığını temin için gerekli olan ailenin inanç birliği üzerine kurulması, birçok açıdan faydalıdır. Allah'ın elçisi, ailenin inanç ve saadet gibi güçlü temeller üzerinde kurulması hakkında birçok tavsiyede bulunmuştur. Kuşkusuz onun bu şekilde davranmasında Kur'an'daki buyrukların etkisi büyüktür. Bu ayetlerden bazılarının verecek olursak Hz. Peygamber'in yaklaşımını daha iyi anlayabiliriz. Şöyle ki:

*“İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, müşrik bir kadından, imanlı bir esir kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe müşrik erkekleri de evlendirmeyin. Beğenseniz bile, müşrik bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar, cehenneme çağırır. Allah ise izniyle cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye ayetlerini insanlara açıklar.”*⁵⁴

49 Ebû Abdullâh Ahmed b. Ebu Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Şur'ân*, thk. Abdulmuhsin el-Türkî (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2006), 21/17.

50 Münâfikûn Sûresi, 63/9.

51 Ebü'l-Fidâ' Şihâbuddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed (Kahire: Müessesetu'l-Kurtuba, 2000), 14/22.

52 Lokman Sûresi, 31/15.

53 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 15/207, 208.

54 Bakara Sûresi, 2/221.

Ayetin Huzeyfe b. el-Yeman'a ait Hansa adlı siyahî bir cariye hakkında indiği nakledilir. Ayeti işitince Huzeyfe'nin cariyesine: "Ey Hansa, rengin ve çirkinliğine rağmen sen, mele-i ala'da anıldın" diyerek onu azat edip kendisiyle evlendiği rivayet edilir.⁵⁵ Genel olarak ayette aile bağlarında esas olan öncelikli unsurun inanç birliği olduğu ifade edilmektedir. Buradaki inanç birliğinden ne anlaşılması gerektiği ve müşriklerle ehl-i kitabın aynı kabul edilip edilmemesi konusunda farklı görüşler vardır.⁵⁶ Allah, insanların zihinlerini inkâr ve şirk kirinden temizlediği gibi onların ailelerini de inkâr ve şirkten arındırmak istemektedir. Ayet, Allah'ın varlık ve birliğini reddetmeyen kimselerle evliliği meşru saymıştır. Bu cümleden olarak Allah, özel olarak ehl-i kitaptan şirk koşmayan kimselerin imanını övmüş, genel olarak ise bazı özel şartlara riayet etmek koşuluyla ehl-i kitap hanımlarla evleneye izin vermiştir. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır:

*"Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardır."*⁵⁷

Ayette, müşriklerle evlenip aile kurulması yasaklanırken ehl-i kitaptan hanımlarla evliliğe izin verilmesi hakkında Mâtürîdî şöyle demektedir;

"Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin Ehl-i Kitap dışında kalanları hedeflemesi mümkündür. Bunun delili inkârcıların şirk inancında müşterek olmakla vasıflandırılmada ayrı kategorilerde düşünülmeleri şeklinde yaygın olan kullanılıştır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Ehl-i Kitap'tan olan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size bir hayır indirilmesini istemezler"*⁵⁸; *"Ehl-i Kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedir"*⁵⁹ ve benzeri diğer ayetler ki Cenab-ı Hak, şirk noktasında son tahlilde aynı durumda bulunmalarına rağmen vasıflandırmada onları birbirinden ayırmıştır. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz ayette de mesele aynı şekilde düşünülebilir. Bir de Allah Teala müslüman kadınları Ehl-i Kitap'tan olan erkeklerle evlendirmeyi yasaklamıştır, ancak yasaklama bu ayetle değil başka delillerle ortaya çıkmıştır. Görmez misin ki biz İslam ülkelerini kâfirlerin eline teslim etmeyiz, fakat bu, yorumunu yapmakta olduğumuz ayetle değil başka hususlarla bilinmiştir, müslüman kadınları Müslüman olmayanlarla evlendirme yasağı da bunun gibidir."⁶⁰

55 Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, 3/458.

56 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/42, 46, 47.

57 Mâide Sûresi, 5/5.

58 Bakara Sûresi, 2/105.

59 Beyyine Sûresi, 98/6.

60 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/50.

Aile üyelerinden inanç farklılıklarıyla ilgili diğer bir mesele de çocuklarla ebeveynleri arasındaki farklı inançlara sahip olunması durumunda nasıl davranılacağıyla ilgilidir. Esasen bu konuda Kur'an'ın emri gayet açık olduğundan Hz. Peygamber'in de ashabına bunu emrettiğine tanık olmaktadır. Ayetlerde inananların ebeveynlerine karşı saygılı olması gerektiği, bazen geçmiş peygamberlerin kıssaları anlatılarak bazen de doğrudan konuyla ilgili hükümler veriler anlatılmaya çalışılır. Şöyle ki:

*“Biz, insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim.”*⁶¹ *“Ana ve babasına: Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni tekrar dirilmekle mi tehdit ediyorsunuz? diyen kimseye, Allah'ın yardımına sığınarak ebeveynleri: Yazıklar olsun sana! İman et. Allah'ın vâdi gerçektir, der de o: Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir, der.”*⁶²

Yukarıdaki iki ayetin ilkinde (29/8), ebeveynleri inkârcı olan bir mümin evladın; ikincisinde ise (46/17) evlatları münkir olan bir mümin anne-babanın durumu haber verilmektedir. Görüleceği üzere Allah, aile içinde iman ve inkârla ilgili her türlü ihtimali yaşanmış örnekler üzerinden izah ederek inananları böylesi durumlarda takınmaları gereken tutumlar hakkında bilgilendirmektedir. Sa'd b. Ebû Vakkas (ö. 55/675), hakkımda nazil olan dört ayetin neler olduğunu söyleyince mümin olmayan annesi; “Allah, iyi davranmayı emretmedi mi? Şu halde Allah'a yemin ederim ki ben ölünceye veya sen (Muhammedi) inkâr edinceye kadar bir şey yiyip içmeyeceğim, dedi. Artık kadına yemek yedirmek istediklerinde ağzını zorla açıp yedirmeye başladılar. Bunun üzerine; *‘Biz insana ana-babasına iyi davranmasını tavsiye ettik’* ayeti nazil olmuştur.⁶³

İnsanlar, ebeveynlerine itaat de edebilir, aksini de yapabilir. Aynı durum elçilerin doğrulanması ve inkârı için de geçerlidir. Buradaki ‘iyilikte bulunma’ tavsiyesi esasen bir emirdir ve bu emir genel olarak; ‘iyilikle’ şeklinde okunmuş veya kıraat okunmuştur. Haremeyn, Basra ve Şamlıların mushaflarında bu şekildedir. İbn Abbas ile Kufeliler ise; ‘iyilikte bulunmasını’ şeklinde okumuşlardır. Haremeyn ehli ve diğerlerinin okuyuşunda geçen, hüsn (güzellik, iyilik), kubhun (çirkinlik) zıddıdır. Diğerlerinin okuyuşundaki ihsan (iyilikte bulunmak) ise kötülük yapmanın zıddıdır.⁶⁴ Bazı durumlarda çocukları ebeveynlerine karşı gelecek itiraz edebilir ve onların iddialarını masal olarak değerlendirebilir. Ancak değil çocukların ebeveynlerini eleştirmesi, hidayetden nasibi olan

61 Ankebût Süresi, 29/8.

62 Ahkâf Süresi, 46/17.

63 İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Şur'ân*, 13/13, 14; Kurtubî, *Ahkâmi'l-Şur'ân*, 16/339, 340.

64 Kurtubî, *Ahkâmi'l-Şur'ân*, 19/194.

hiç kimsenin ahiretten haber verilmesini masal olarak değerlendirmesi doğru değildir.⁶⁵

Kur'an, peygamber oldukları halde aile üyelerinden ilahi davete icabet etmeyen eş ve çocuklara sahip elçilerden bahsetmektedir. Bunlar arasında sıklıkla aileleriyle yaşadıkları inançla ilgili sorunlar hakkında bilgi verilen Hz. Nuh ve Hz. Lût'un kıssaları şu şekildedir;

"Bunun üzerine ona (Hz. Nuh) şöyle vahyettik: Gözlerimizin önünde ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Bizim emrimiz gelip de sular coşup yükselmeye başlayınca her cinsten birer çift ile daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışındaki aileni gemiye al. Zulmetmiş olanlar konusunda bana hiç yalvarma! Zira onlar kesinlikle boğulacaklardır."⁶⁶ "Nuh Rabbine dua edip dedi ki: 'Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin ise elbette haktır. Sen hâkimler hâkimisin.' Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim."⁶⁷ "Elçilerimiz Lût'a gelince, Lût onlar hakkında tasalandı ve ne yapacağını bilemedi. Ona: Korkma, tasalanma! Çünkü biz seni de aileni de kurtaracağız. Yalnız, kalacaklar arasında bulunan karın müstesna, dediler."⁶⁸

Ayette Hz. Nuh'un kan bağından dolayı oğlunu ailesinden saymasına rağmen iman söz konusu olduğunda onun aileden sayılmaması, imanın önemini ve inkârcılar için verilen hükmün değişmeyeceğini göstermektedir.⁶⁹ Çünkü haklarında hüküm kesinleşmiş olan inkârcılar, kendilerine verilen ömrü değerlendiremedikleri, akıllarını hakıyla kullanamadıkları ve açık delillere karşı kör oldukları için kendilerinden her türlü ümit kesilmiştir. Onlar hakkındaki kalplerin mühürlenmesi kararı, asla değişmeyecek bir durumu değil, kemikleşmiş alışkanlıkları dolayısıyla inkârcıların içine düştükleri hali ifade etmektedir.⁷⁰ Artık küfürleri nedeniyle kalpleri kararmış olan bu kimselerden insanlığın yararına olacak tek şey, inkârları ve zalimlikleri neticesinde başlarına gelecek olan azaptan geride kalanlara ibretlik bir cezaya uğratılmalarıdır.⁷¹ Bundan dolayı Hz. Nuh'a ailesinin kurtulacağına dair ilahî vaadin, iman eden aile üyeleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁷² Anlatılanlardan hareketle Hz. Nuh için söyleni-

65 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/ 391, 392.

66 Mü'minün Sûresi, 23/27; Hûd Sûresi, 11/40.

67 Hûd Sûresi, 11/45, 46.

68 Ankebût Sûresi, 29/33.

69 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/38.

70 Harun Çağlayan, *Etik Açısından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*, Ankara: Grafiker Yayınları (Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2015), 116, 117.

71 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hağâ'iki ğavâmiẓi't-tenzil ve 'uyûni'l-eğâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Kahire: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 4/227, 228.

72 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/203, 204.

lenlerin aynısın Hz. Lut için de geçerli olduğu ve inkârcı aile üyeleri hakkındaki hükmün değişmeyeceği anlaşılmaktadır.⁷³

Peygamberlerin aile üyeleriyle iman konusunda imtihan edilmeleri hakkında Hz. Adem'in çocukları veya Hz. İbrahim'in babasıyla yaşadığı tecrübeyi örnek vererek konuyu uzatmak mümkündür. Ancak bunun araştırmanın hacmini artıracığı düşünüldüğünden bu kadar örnekle kifayet edilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla peygamber bile olsalar, hidayete ulaştırma noktasında hiç kimsenin herhangi bir avantajlı konumu bulunmamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, amcası Ebû Tâlib Abdümenâf b. Abdulmuttalib el-Kureşî'nin (ö. 620) iman etmesini çok istemiş; ancak o bunu kabul etmeyince şu ayet-i kerime inzal olmuştur: *“Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir”*^{74,75} Aynı şekilde; *“Sen, onların hidayete ermelerine çok düşkünlük göstersen de bil ki Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların yardımcıları da yoktur”*⁷⁶ ayeti de bu gerçeği ifade etmektedir.

Değerlendirme

Aile, tarih boyunca her kültür ve medeniyette el sütünde tutulan üstün bir konuma sahip olmuştur. Bunda bireysel ve toplumsal açıdan ailenin insan üzerindeki belirleyici etkisinin önemi oldukça fazladır. Çünkü aile, sosyal, siyasal ve kültürel tüm değerlerin kuşaklar arasındaki aktarımını sağlayan en temel toplumsal birimdir. Bu yönüyle aile, tüm medeniyetler için olduğu kadar Müslümanlar için de hayati öneme haiz bir kurumdur.

Ailenin teşekkülü, gelişimi ve varlığını devam ettirebilmesi için bir takım ilke ve değerler gereklidir. Bunların başında inanç ve özellikle dini inanç gelir. Bu bağlamda dini inançların başta eşler olmak üzere aile üyeleri arasındaki sevgi, saygı ve özverinin yerleşmesinde son derece etkili olduğu görülmektedir. Aynı inanç ve ilkeler etrafında birleşen aile üyeleri, aralarındaki kan bağıının üzerine en az onun kadar etkili başka bir bağın, din bağıının güven veren kucaklamasını hissederler. Din bağı, dünyadaki kan bağıının sağladığı birlikteliği ahirette de taşıyan özel bir ilişki biçimini ifade ettiğinde dolayı, her kültürde dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Aile bağları güçlü olan toplumların diğer toplumlara kıyasla tarih içinde daha etkin bir rol oynamaları nedeniyle siyasal çevrelerce de aile kurumunun sağlam temeller üzerinde durması için tedbirler alınmış, teşviki ve korunması için milli servetten geniş fonlar ayrılmıştır.

73 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdülhal İbn Abdulmuhsîn et-Turkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 18/395.

74 Kasas Sûresi, 28/56.

75 Buhârî, Tefsir, 28.

76 Nahl Sûresi, 16/37.

Aile kurumunun devamı için yapılan onca özveriye rağmen bazı durumlarda sarsılması hatta dağılması mümkündür. İstenmeyen bu neticeyle karşılaşmamak için aile içi geçimsizlik veya boşanmaların önünü almada milli ve dini değerlerden yararlanılması oldukça doğal bir durumdur. Müslüman kültüründe aile teşekkülü sırasında inanç birliğinin teşvik edilmesindeki nihai amacın da zaten, dini kaygılarla ilerde çocukların eğitimi ve soyadının devamı gibi durumlarda istenmeyen olayların yaşanmasının önünü almaktır. Kurulum aşamasında aile birliğinin tesis edilmesi konusunda nakli bilgilerde birçok bilgi, öneri ve tavsiyeye ulaşmak mümkündür. Şu kadar var ki, teşekkülünü tamamlamış bir aile içinde yaşanan inanç sorunları hakkında farklı önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilerin merkezinde ise çoğu zaman doğrudan peygamberlerin başlarından geçen akrabalık ve hısımlıkla ilgili örnekler olmuştur.

Kuşkusuz peygamberlerin Allah'ın özel ilgisine mazhar olmaları dolayısıyla haklı olarak diğer insanlara kıyasla daha anlayışlı, yaşanan bireysel ve toplumsal olaylar karşısından daha akıllı ve sabırlı olması beklenir. Bu, doğru bir yaklaşımdır; ancak hidayetin anahtarı sadece Allah'ın elinde olması ve iman sözü konusu olduğunda elçilerin sevdikleri için herhangi bir şey yapamıyor olmaları dolayısıyla onların aciz kaldıkları durumlar olmuştur. Esasen Kur'an'da bu tarz durumlardan bahsedilmesi, inananlara bir nasihat mahiyetindedir. Nitekim bu sayede en yakın aile üyelerinin inkâr bağlamında düştükleri durumun bir benzerinin de peygamberlerin başına da geldiğini bilmek, kişi için bir teselli kaynağı olduğu gibi böylesi bir durumda inananların nasıl davranması gerektiğini de gösteren bir örnek olmaktadır.

Araştırmada, aile üyeleriyle inanç konusunda sorun yaşayan gerek Hz. Nuh ve Hz. Lut gibi önceki dönemlerdeki peygamberlerin yaşam tecrübelerinden ve gerekse Allah'ın son elçisi Hz. Peygamber'in sözlerinden bazı rivayetlere değinilmiştir. Bu rivayetlerin ortak noktasını, inanç temelli sorunlar bile olsa mevcut aile bağlarının hiçbir şekilde koparılmaması gerektiğidir. Bunda aile üyeleri arasındaki güçlü bağlar nedeniyle, inanç konusundaki sorunların ilerleyen zaman dilimi içinde çözümlenebileceği beklentisinin etkin olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak aile üyelerinden iman etmeyenlere karşı takınılması gereken tavırla ilgili olarak ayet ve hadislerde bazı çözüm önerilerinin öne çıktığı görülmektedir. Eğer iman etmeyen ebeveynler ise onlara karşı sevgi ve saygıyı ihmal etmemek; çocuklar ise onlara karşı sevgi ve affı ihmal etmemek ve son olarak eşler ise birbirlerine karşı sevgi ve anlayışlı olmayı devam ettirmektir. Bu çözüm önerilerinin hiçbirinde inanç farklılığı gerekçe gösterilerek boşanmanın emredilmemiş olması, aile kurumunun her durumda devam ettirilmesinin Müslüman düşüncesi açısından öncelikli hedef olduğunun bir göstergesidir.

Kaynakça

- Akalın vd, Şükrü Halûk. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.
- Ayiter, Kudret. *Roma Aile Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962.
- Balkış Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1972.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Gül Yayınevi, 1996.
- Canatan, Kadir. "Aile Kavramının Tanımı". *Aile Sosyolojisi*. ed. Engün Yıldırım - Kadir Canatan. İstanbul: Açılımkitap, 2011.
- Çağlayan, Harun. *Etik Açından Mâtürîdî'nin Hidayet Anlayışı*. Ankara: Grafiker Yayınları. Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2015.
- Çağrı, Mustafa. *İslâm Ahlakı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Ebü Zehrâ, Muhammed. *Usûlu'l-Fıkh*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1958.
- Goody, Jack. *Avrupa'da Aile*. çev. Arısoy Arısoy. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' Şihâbuddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-âzîm*. thk. Mustafa Seyyîd Muhammed. Kahire: Müessesetu'l-Kurtuba, 2000.
- İbn Sînâ, Ebü Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali. "er-Risâle fi's-Siyaseti'l-Menziliyye (Aile Siyasetine Dair)". çev. Vecdi Akyüz. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Aİlesi*. 3/906-917. Ankara: Divan Kitap, 1993.
- Kardaş vd., Nevin. *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Kazan, Tahsin. "Ailede Geçimsizlik Problemi ve Hadislerle Çözüm Önerileri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 172-202.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Kurtubî, Ebü Abdullâh Ahmed b. Ebu Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsîn el-Türkî. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2006.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed. *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. Bekir Topaloğlu - Kemal Sandıkçı vd. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Selçuk, Muallâ. *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah İbn Abdulmuhsîn et-Turkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tezcan, Mahmut. *Türk Ailesi Antropolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Waux, Roland de. *Yahudilikte Aile*. çev. Ahmet Güç. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-e-kâvil fi vücûhi't-te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Kahire: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998.

AİLE İÇİNDE KÜLTÜREL DEĞERLERİN KORUNMASI VE GELECEK NESİLLERE AKTARILMASINDA DESTANLARIN ROLÜ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK¹
Gülgün TEKERLEK²

Giriş

Dini, millî, hukuki ve kültürel değerler ile toplumun çekirdeğini oluşturan aile; bunların bireyler arasında en sağlıklı şekilde yaşanması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynayan, toplumun karakterini belirleyen, ahengini ve devamlılığını sağlayan sosyal bir kurumdur.

Destanlar, geleneğin canlı olduğu eski dönemlerde, bireylerde topluma aidiyet duygusunu pekiştiren aynı zamanda tarih bilincini geliştiren bir işleve sahiptir. Değerler eğitiminin duyuşsal boyutu yoğun bir alandır ve rol modellerden yararlanma, etkin bir yöntemdir. Destanlarda, topluma yeni katılacak olan gençlere idol olan destan kahramanlarının doğumu, gençliği ve kahramanlıkları üzerinden sosyal ve kültürel mesajlar ve bilgiler bulmak mümkündür. Bu doğrultuda Türk destanlarını okuyanlar; Türklerin toplum yapısına, tarihine, coğrafyasına, felsefesine, psikolojisine, folkloruna ve en geniş haliyle kültürüne dair önemli bilgiler edinmektedir.

Somut kültür; bir toplumun kullandığı kap-kacak, giyim eşyaları, her türlü alet ve teknik araçlardır. Soyut kültür ise bir toplumun başta dili, tarihi, edebiyatı, ahlâkı, hukuku, sanatı, bilimi, felsefesi, dinsel anlayışı, örf ve adetleri, düğün

1 Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi / Türk Halk Edebiyatı Bölümü. Elazığ/TÜRKİYE. E-posta: esimsek@firat.edu.tr

2 Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elazığ/TÜRKİYE. E-posta: gulguntekerlek@gmail.com

şekilleri, yemek yeme şekilleri vb. şeylerdir. Sanat alanına ait olan müzik, resim, mimarlık, halk oyunları da soyut kültür öğelerindedir. Değerler bireylerin amaçlarına, ideallerine, düşünce biçimine ve davranışlarına rehberlik ederler.³

Bir milletin ırkından, vatanından, dininden, tarihinden, kültüründen, örf ve âdetlerinden kaynaklanan ve nesilden nesile devam eden düşünce ve inançları, o milletin milli ve manevi değerleridir. Kafesoğlu, Türk milletinin bu değerlerini şöyle sıralamaktadır: “Türkler adil, koruyucu, hürriyet âşığı, saygılı, töresine ve adetlerine bağlı, misafirperver, kahraman, utangaç, öğünmekten ve övülmekten hoşlanmaz, namus ve iffetine düşkün, esir olmayı ve köle durumuna düşmeyi sevmez, yalancılıktan şiddetle nefret eder, meşruiyete hürmetkâr, sükûneti sever, kargaşadan nefret eder vb.”⁴ Bu değerler ve davranış özelliklerinin hemen hepsi, daha hayata atılmadan aile kurumu içerisinde çocuğa kazandırılmaktadır. Sonraki hayatında, bu ahlâkî çerçevede yaşayan bireyler millî kimlik ve kültürünü muhafaza ederken milletin istikrarı için kendi çocuklarına da gereken aktarımı yapmaktadır.

Bu çalışmada, aile içinde kültürel değerlerin ve zenginliklerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması noktasında, destanların rolü ve önemine –ağırlıklı olarak Dede Korkut destanı hikâyeleri başta olmak üzere- Türk destanlarındaki örnekler üzerinden değinmek amaçlanmıştır. Aile içinde yaşatılan ve gelecek nesillere aktarılması ümit edilen kültürel değerler oldukça kapsamlı bir konu olduğundan ve bunların tamamını irdelemek çalışmayı oldukça kapsamlı bir hale getireceğinden çalışmada belli başlı değerler üzerinde durulmuştur. Bunlar:

1. Anne / Baba Sevgisi / Rızası

Geleneksel Türk aile yapısında anne baba her daim önemli bir konumdadır. Anneye verilen önem; onun dünyaya çocuk getirmesinden, ailesinden aldığı terbiyeyle kendi çocuklarını yetiştirmesinden, yeri geldiğinde cesaretiyle kahramanlık göstermesinden ileri gelmektedir. Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı hikâyede, Kazan Han için annesinin kurtarılması, eşi Burla Hatun'un tutsak kalmasından daha büyük önem taşımaktadır. Salur Kazan'ın, Şöklı Melik'e söylediği sözler, anneye ne denli büyük bir değer ve önem verildiğini ortaya koymaktadır. “Kazan der: Karacuk Çoban, anamı kâfirden dileyeyim, at ayağı altında kalmasın, dedi. At ayağı külük, ozan dili çevük olur. Kazan kâfire çağırıp soylamış, görelim hanım ne soylamış:

Yeri Bre Şöklı Melik,
Dünlüğü altın ban otağlarımı götürmüşsün,
Sana gölge olsun

3 Mehmet Özkartal, “Türk Destanlarında Milli Değerler ve Sanat Eğitimindeki Yeri”, Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, (Eskişehir, 4-8 Kasım 2013), 556.

4 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri* (İstanbul: Hamle Yayıncılık, 1993), 1.

Ağır hazinemi bol akçamı götürmüşsün,
 Sana harçlık olsun
 Kırk ince belli kızla
 Burla Hatun'u götürmüşsün,
 Sana tutsak olsun
 Kırk yiğitle oğlum Uruz'u götürmüşsün,
 Kulun olsun
 Tavla tavla şahbaz atlarımı götürmüşsün,
 Sana binit olsun Katar katar develerimi götürmüşsün,
 Sana yüklet olsun
 Yaşlı anamı götürmüşsün, bre kâfir,
 Anamı ver bana,
 Savaşmadan, vuruşmadan bırakıp geri döneyim,

Belli bil!⁵ Salur Kazan annesini düşmanın elinden kurtarmak için savaşmadan dönmeyi, pek çok malını bırakmayı dahi göze almaktadır. Çünkü anne ailenin, dolayısıyla toplumun temel taşı niteliğindedir. Ataların “Yuvayı dışı kuş yapar.” sözü, aileyi dolayısıyla toplumu ayakta tutma noktasında kadının, annenin önemini göstermektedir.

Aile içinde, çocuklara hissettirilen “Anne-baba rızası alınır, kişinin işlerinin yolunda gideceği, Allah'ın da kişiden razı olacağı” düşüncesi, evlatları yanlış işler yapmaktan alıkoymaktadır. Coodarbeşim Destanı'nda da Coodarbeşim, yola çıkmadan önce annesinin hayırlı duasını almak ister. Annesi, oğlunun daha hazır olmadığını düşünse de sonunda izin verir.⁶ Kozuke ve Bayan Destanı'nda Kozuke, eşi Bayan'ı alıp gelmek için annesinin hayır duasını alır.⁷ Destanlarda anne de baba da önemli olmakla birlikte yapıcı olan ebeveyn daha çok annedir. Anne ve çocuk ilişkisinde, anne çocuğuna hiçbir şekilde kıyamamakta, elinden gelen her şeyi onlar için yapmaktadır ve onlara sürekli dua etmektedir.

2. Evlenme/Düğün

Türklerde evlilik, kültürel aktarımın sağlanmasında ve aile kurumunun oluşmasında atılan önemli adımlardan biridir. “Kırgız destanlarında, Boston Alp, anne ve babasını ararken bir toya katılır. Toyda herkesin bulunduğu bir ortamda asılmış olan cambıyı ok ile vurarak Aykan'ın damadı olma şansına sahip olur. Aykan'ın Aktınay adlı çok güzel bir kızı vardır. Bu güzel kızın nur parçasına benzerliği destanda anlatılmaktadır. Altınay ve Boston kırk gün devam eden bir eğlence ile evlendirilir. Nikâhları ise dualar eşliğinde kıyılmaktadır. Nikâh

5 Orhan Şaik Gökay, *Dede Korkut Hikâyeleri* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları), 38.

6 Cıldız Alimova, *Kırgız Destanları* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2017), 14/85.

7 Abdildacan Akmatliyev vd., *Kırgız Destanları* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007), 2/165.

sonrasında ise su gibi ilişkileri de berrak olsun diye ak kâseden ikisine de su içirilir. Düğün olduktan sonra Boston Aykan ve kızı Altınay'a veda ederek anne ve babasını aramayı sürdürür, yollara düşer.⁸ Türk toplumunda olduğu gibi; soyun devamı, milletin ayakta kalması için destanlarda da aile kurmaya, evlenmeye oldukça önem verildiği tespit edilmektedir.

Türk aile yapısına genel bir çerçeveden bakıldığında, akrabalık bağı olmayan evliliklere önem verildiği görülmektedir. Bunun çeşitli örneklerini görmek mümkündür. "Aile dışından evlilik genel bir gelenektir. Ancak zorunlu hallerde (kayınla evlilik) ve kız kaçırma vardır. Kız evine dünürücü gönderme âdeti vardır. Başlık, kalın vardır. (Türkler İslam'a girdikten sonra bu adet mehir adını almıştır.) Çeyiz gelinin bahtının göstergesidir. Gelin ve güveyin hısım akrabalarına hediye verme geleneği bulunmaktadır. Sağdıçlık, kirvelik ve kızlar sağdııcı anlamında yengelik. Buradaki örneklerden anlaşılıyor ki evlenme geleneği de Türk kültürünün bütünlüğü ayrı yüzyıllarda ayrı mekânlarda ama ortak bir biçimde devam etmektedir"⁹

Kırgızların Kurmanbek Destanı'nın Sarıkunan Varyantı'nda Teyitbek, oğlu Kurmanbek için şu sözleri söylemiştir: "Babalık nasihat sözümü Hanımının sözü kadar önemsemedi. Hanımını kendi seçen er..." Teyitbek'in söylediği bu sözden yola çıkarak evlâdın baba iznini almadan evlendiğini ve bu davranışından dolayı atasıyla arasında problem yaşadığı söylenebilmektedir"¹⁰ Destanlar irdelediğinde toplumdan ve aile bireylerinden müsaade alınarak yapılan evliliklerin makbul olduğu, bunun tam tersi olan evliliklerin de olduğu; ancak bu durumlarda aile ve eşler arasında problemlerin yaşandığı görülmüştür.

3. Eşine Hürmet Etmek

Eşe hürmet denilince, ilk önce kadının erkeğe hürmeti ve hizmeti akla gelse de Türk toplumunda ve buna paralel olarak Türk anlatılarında -özellikle destanlarda- eşlerin her ikisinin de birbirine hürmet ettiği görülmektedir. Dede Korkut destanı hikâyelerinden Kazan Han Oğlu Uruz'un tutsak olduğu boyu anlatan hikâyede, Oğuz toplumu içerisinde eşlerin birbirlerine olan saygı ve hürmeti, Kazan Han'ın eşi Burla Hatun'un şu sözleri ile dile getirilmiştir: "...Oğlancığının ilk avidir, kanlı Oğuz beylerini toplayayım, dedi. Han kızı gördü ki Kazan geliyor, toparlanıp yerinden ayağa kalktı, samur cübbesini eğnine aldı, Kazan'ı karşıladı. Gözlerini kaldırdı, Kazan'ın yüzüne doğru baktı:

8 Abdıldacan Akmataliyev – Aynura Kadırmambetova, *Kırgız Destanları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 7/43-219.

9 Reşat Genç, "Evlilik Geleneğinin Divan-ı Lügati't-Türk'te ve Manas Destanı'nda Yer Alan Ortak Unsurları", *Manas 1000 Bişkek Bildirileri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 26-31 Ağustos 1995), 99-112.

10 Sagınbek Dıykanbayev, *Kırgız Destanları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 145.

Hanım Kazan,
 Beri gelsene Salur beyi, Salur görkü!
 Başım bahtı, evim tahtı,
 Han babamın güveyisi,
 Kadın anamın sevgisi,
 Babamın, anamın verdiği,
 Göz açıp gördüğüm,
 Gönül verip sevdiğim,
 Bey yiğidim, Kazan!”¹¹

Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyu hikâyesinde ise, Dirse Han'ın aşağıda ifade ettiği sözler eşine olan hürmetini, eşler arasındaki hoşgörü ve muhabbeti gözler önüne sermektedir: “...Dirse Han evine geldi. Çağırıp hatununa soylar, görelim hanım ne soylar:

Beri gelsene başım bahtı evim tahtı
 Evden çıkıp yürüyende servi boylum,
 Topuğunda sarmaşınca kara saçlım,
 Kurulu yaya benzer çatma kaşlım,
 İkiz badem sığmayan dar ağızlım,
 Güz elmasına benzer al yanaklım,
 Kavunum yemişim,

Kadınım, direğim, döleğim!¹² Destanlardaki örneklerden yola çıkılırsa; özünde saygı, sevgi, hürmet gibi değerleri barındıran evliliklerin ayakta kaldığı aşıkârdır. Aile kurumunun ve toplumun dirliği, düzeni, devamlılığı için bu değerlerin ne denli önemli olduğu görülmektedir.

4. Ad Verme

Bir millete ait olmak için gerekli olan kimlik isimdir. Doğum olduktan sonra çocuğa ad vermek o ulusa ait olduğunun somut kanıtıdır. Bir aile çocuğa ad verirken bulunduğu toplumun sosyal yapısını, dini inanışını, geleneğini, değerlerini, aile yapısını, çocuğun fiziki durumunu isimde yansıtmaktadır.¹³ Eski Türk anlatılarında -özellikle Dede Korkut Destanî Hikâyelerinde- ad verme, gerçekleştirilen bir kahramanlık sonrası, toy düzenlenerek yapılmaktadır. İsim bireyin millî kimliğinin en önemli göstergelerindendir.

Manas Destanı'nda Cakıp Bay, kurduğu meclis huzurunda çocuğuna isim verilmesini ister. Meclisteki herkes sessiz kalır ve en sonunda bir derviş ad ver-

11 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 105.

12 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 3.

13 Ercan Alkaya, “Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları”, *Türk Kültürü* CXXXIX/459 (2001), 442.

mek için Cakıp Bay'dan müsaade ister. Böylece derviş şu sözler eşliğinde Manas'a adını verir:

“Baş tarafına “mem” gelsin
Peygamberin timsali,
Ortasına “nun” gelsin
Âlimin timsali,
Sonuna “sen” gelsin
Aslanların görüntüsü,
Gerisi nereye gitmiş
O üç sesin?
Okudu “Manas!” diye,
Ağzından bu kelime çıktı.

Ad koyuldu “Manas!” diye.¹⁴ Aksakal, derviş gibi kimselere ad koydurma geleneğinin Türk ailesi ve toplumunda nispeten yaşadığını söylemek mümkündür. Nitekim günümüzde, doğan çocuklara ad koymak için küçük çaplı da olsa bir merasim düzenlenmektedir. Bir din büyüğü, hoca ya da aile büyüklerinden biri, çocuğun ismini kulağına ezan eşliğinde okumakta ve ardından vatana, millete hayırlı bir evlat olması için dualar etmektedir.

5. Birlik-Berberlik-Dayanışma

Toplumdaki bireyleri birbirine bağlayan, milli kültürü meydana getiren önemli unsurlardan biri de tarih şuurudur. Bu şuura sahip olan bir millet dayanışma ve milli birliğe de sahiptir. Dede Korkut milli birlik için şöyle söylemektedir: “Birlik, el ele vererek olur. Doğrudur. Ama elin eline, el verenin birliği de, dirliği de bozular. El olma, Elin olma, Elden olma. El olan, elin olan, elini de, kolunu da, Vatanını, bayrağını, dinini, namusunu ve dahi devletini kaybeder.”¹⁵ Dayanışma, birlik ve beraberliğin ilk öğrenildiği yer, toplumun çekirdeği olan ailedir. Bu değerleri ailesinde edinen bireyler vatanın, milletin birliğine de sahip çıkmaktadır. Günümüzde çözülme tehlikesiyle karşı karşıya kalan aile kurumu, ancak bireylerin tekrar birlik ve dayanışma kültüründe buluşmasıyla eski işlevine kavuşacaktır.

6. Misafirperverlik

Kendinde olanı diğer insanlarla paylaşma inceliği üzerine kurulan misafirperverlik değeri, Türklerin ne denli bol gönüllü, cömert bir toplum olduğunu göstermektedir. Dede Korkut Destanî Hikâyelerinde, Hanlar Han'ı Bayındır Han her yıl beyleri toplar ve onları misafir etmektedir. Bu misafirperverlik, bir

14 Abdıldacan Akmatliyev vd., *Kırgız Destanları* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007), 2/145.

15 Özkartal, “Türk Destanlarında Milli Değerler ve Sanat Eğitimideki Yeri”, 566.

töre ve gelenek olarak Kanlı Koca oğlu Kanturalı boyu hikâyesinde şöyle dile getirilmiştir:

“...Oğluyla geliniyle Kanlı Koca Oğuz’a girdi.

Gök ala görklü çemene çadır dikti.

Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı, düğün etti.

Soylu Oğuz Beylerini ağırladı”¹⁶

Begil oğlu Emren boyu hikâyesinde, yılda bir kez Bayındır Han’ın divanına varırdı. Yine Bayındır Han’dan adam geldi, çabuk gelsin deye. Bunun üzerine Begil geldi, peşkeş çekti, Bayındır Han’ın elini öptü. Han da Begil’i konukladı. Yahşi at, yahşi kaftan, bol harçlık verdi. Üç gün biteviye ağırladı. Üç gün de Begil’i av etiyile konuklayalım, a beyler, dedi. Av çıkırttılar.¹⁷

Dede Korkut Boyları’nda misafir gelmeyen evlere de beddua edilir ve bu tip evler kara olarak nitelendirilir: “Konuğu gelmeyen kara ivler yıkılsa yig.”¹⁸ Türk toplumunda aile kültüründe, misafir ağırlamak için zengin olmak şartı da yoktur. Misafirin bereketiyle geleceği düşünülmektedir. Nitekim atalar, “Misafir on kısmetiyle gelir, birini yer, dokuzunu bırakır.” sözü buna istinaden söylenmiştir.

7. Komşuluk Hakkı

Türk toplumunda aile büyükleri, elinde olanı yakınları ile paylaşmanın önemini her fırsatta çocuklarına aktarmaktadır. Yeri geldiğinde komşunun yakın akrabalarından bile daha öte olduğunu, atalar “Komşu, komşunun külüne muhtaçtır.” sözü ile vurgulamaktadır. Kazan Bey’in oğlu Uruz’un tutsak olduğu boyu beyan eden hikâyede Burla Hatun Kazan Han’a şöyle der:

“...Kara donlu dervişlere adak verdim,

Yanıma doğru baktığımda komşuma iyi baktım,

Umanına usanına aş yidirdim...”¹⁹ Komşuluk hakkını önemseyen Burla Hatun karşılık beklemeden komşularına yardım etmiş, iyilik yapmış ve olan varını komşularıyla paylaşmıştır. İslam dininde önemi vurgulanan “Komşusu aç iken, tok yatan bizden değildir.” düsturu geçmişten günümüze tüm Türk toplumlarında bir gelenek haline gelerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

8. Hayırseverlik / Yardım

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hayırseverlik ve yardımlaşma kavramları destanlarda da kendini göstermektedir. Dede Korkut Destanı Hikâyelerinin ilki olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde Bayındır Han, bir

16 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 158.

17 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 189.

18 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000), 74.

19 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 107.

yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ diktirmiş. Oğlu olanı ak otağa, kızısı olanı kızıl otağa, oğlu kızısı olmayanı kara otağda misafir ederek, kara keçe altına döşer, kara koyun yahnisinden önüne getirtir, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin diyerek, oğlu kızısı olmayana Tanrı'nın beddua ettiğini ve kendilerinin de beddua edeceklerini söylemektedir. Dirse Han'ı karşılayarak kara otağa konurur, kara keçe altına döşer, kara koyun yahnisinden önüne getirir ve "oğlu, kızısı olmayana Tanrı Taala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, belli bil" denilmektedir. Dirse Han bu olayı eşine anlatır ve gazap etmeye kalkınca eşinin cevabı da şöyle olmuştur:

Hay Dirse Han, bana haşmetme!
 İncinip acı sözler söyleme!
 Yerinden kalk,
 Alaca çadırını yeryüzüne diktir,
 Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdır,
 İç Oğuz'un Dış Oğuz'un beylerini üstüne yığınak et,
 Aç görse doyor,
 Yalıncağ görse donat,
 Borçluyu borcundan kurtar,
 Tepe gibi et yığ,
 Göl gibi kıımız sağdır,

Ulu toy eyle, hacet dile, olaki bir ağzı dualının berekatıyla Tanrı bize erdemli çocuk verir, dedi. Dirse Han dışı ehlinin sözü ile büyük bir ziyafet verdi, dilek diledi. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi. İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini basma topladı. Aç görse doyardı. Çıplak görse donattı. Borçluyu borcundan kurtardı.²⁰ Türk toplumundaki inanç günümüzde de aynı niteliktedir. Yapılan her iyiliğin, hayırseverliğin, yardıma ihtiyacı olanların yanında olmanın mutlaka karşılığının olacağı, hem toplum tarafından, hem de Tanrı tarafından inanç gereği ödüllendirilerek verileceği hikâyede bize beyan edilmektedir.

9. Erdemli Olmak-İyilikseverlik-Bağışlayıcılık

Türkler yaşadığı her dönem ve coğrafyaya güzelliklerle dolu bir dünya götürmüş, yaşamış ve yaşatmıştır. Erdemli davranışların ve değerlerin her daim ön planda olduğu gözlenmiştir. Arslanoğlu; Türk olmanın özelliklerini şöyle dile getirmektedir: "Türk, vatanını sever, harp sanatında usta, şerefli, faziletli, din-dar, yabancıya saygılıdır. Devlet kurucudur, savaş dışında hile ve hurda bilmez, sözüne sadık, vefalı, insafli, anlayışlı, vakur, edepli, cesaretli, savaşta usta, savaş-tan kaçmaz kovalar, namuslu adam kandırmaz, karıncaya benzer, harpte kalbi titrer, kahraman, binici, cömert, kuvvetli, azimkâr, anlayışlı, bilgili, ihtiyatlı, yal-

taklanmaz, yaldızlı söz söylemez, münafıklık etmez, kovucu değildir. Yapmacık bilmez, yermez ve riya bilmez, büyüklenmez, arkadaşını aldatmaz, övülmeyi beklemez, alçak gönüllü, misafirperver, ikram eder, iltifat eder, hazıra konmayı sevmez, çalışkandır, korkusuzdur, kovuculuk, insanlara saygısızlık, yalancılık ve ciddiyetsizlikten hoşlanmaz, hırsızlık, gasp, zina, zina isnadı ve cinayetten nefret eder, doğa sevgisiyle doludur. Bilgili, uyanık, kültürlü, azimli, sabırlı, sırdaştır. Gerçeğe düşkündür, hareketsizlikten hoşlanmaz.”²¹

Günümüz değerler eğitiminin de unsurlarından olan iyilikseverlik, yardımsever, bağışlayıcı ve sorumluluk sahibi olmak gibi değerler, Türk toplumu ve onun yansıması olan destanlarda oldukça önemli bir yere sahiptir. Başkurt Destanlarında insanlar arası ilişkiler ve erdemler şu şekilde anlatılmıştır:

“Bizim elde bütün insanlar,
İhtiyarı da genci de
Hepsi kardeş gibi,
Bir anadan doğmuş gibi;
Ülkeyi soymamaya,
İnsan kanını dökmemeye;
Fazla servet toplamamaya,
El incisini saklayıp,
Yere gömüp koymamaya;
Bulup buluşturduğu her şeyi
Hiç saklayıp ayırmamaya;
Güçlünüdür, servet deyip
Fakiri ezmemeye;
Kıza ana olanı
Rezil ana, deyip küçümseyip
Çocuklarını suya atıp,
Öyle adet yapmamaya,
Diye elin andı var.
Ağrı sızı görmemiş,
Ölümün varlığını bilmemiş,
Bütün her şeye ölüm

Kendimiz diye düşünmüş.”²² destanda bahsedilen bütün değerler, Türk toplumunda, eğitimin ilk durağı olan ailede verilmiştir. Aile büyükleri çocuklarına; büyüğe saygıyı, küçüğe sevgiyi, erdemli olmayı, iyiliğe-güzelliğe dair ne varsa çocuklarına öğretmeyi düstur edinmiştir. Nitekim günümüzde, muhtelif sebep-

21 Mehmet Özkartal, “Görsel Sanatlar Dersinde Türk Destanlarının Öğretimi ve Öğrencilerin Gelişimlerine Etkisi”, Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi 1/2 (2016), 9.

22 Ahmet Süleymanov vd., *Başkurt Destanları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 1/89.

lerle ailedeki çözümlenme, gelecek nesillerin kaliteli yetiştirilememesine ve doğrudan toplumun bozulmasına sebep olmaktadır.

10. Namuslu Olmak

Destanlar başta olmak üzere, Türk anlatılarının hemen hepsinde namus kavramı önemli bir yere sahiptir. Banıççek'in on altı yıl boyunca kocası Bamsı Beyrek'i beklemesi, Burla Hatun'a oğlu Uruz'un ölüm pahasına da olsa babasının namusunu kirletmemesini istemesi, eşler ve aile arasındaki büyük bir güven ve namus kavramını ortaya koymaktadır. Boyu uzun Burla Hatun... Kırk ince belli kızın içine girdi, öğüt verdi. Der: "Hanginize yapışırlarsa Kazan'ın hatunu hanginizdir diye, kırk yerden ses veresiniz" dedi. Şökli Melik'ten adam geldi. "Kazan Bey'in hatunu hangisidir" dedi. Kırk yerden ses geldi, hangisidir bilmediler. Kâfire haber verdiler, "birine yapıştık, kırk yerden ses geldi, bilmedik hangisidir" dediler... Kazan'ın hatunudur, çekin döseğimize getirelim, kadeh sunduralım demişler. Senin etinden oğul yiyeyim mi, yoksa pis dinli kâfirin döseğine gireyim mi, baban Kazan'ın namusunu lekeleteyim mi, nice deyim oğul hey, dedi. Uruz der:

Ağzın kurusun ana,
 Dilin çürüsün ana,
 Ana hakkı Tanrı hakkı almasaydı
 Kalkarak yerimden doğrulaydım,
 Yakanıla boğazından tutaydım,
 Kaba ökçem altına salaydım,
 Ak yüzünü kara yere tepeydim,
 Ağzınla burnundan kan şorladaydım,
 Can tatlısını sana göstereydim,
 Bu nasıl sözdür?
 Sakın kadın ana benim üzerime gelmeyesin.
 Benim için ağlamayasın.
 Ko beni kadın ana çengele vursunlar.
 Ko, etimden çeksinler, kara kavurma etsinler!
 Kırk bey kızının önüne iletinler!"

Onlar bir yediğinde sen ikiyi, kâfirler bilmesinler duymasınlar da sası dinli kâfirin döseğine varmayasın. Sağrağını sürmeyesin. Atam Kazan'ın namusunu sımayasın sakın, dedi.²³ Banıççek ve Burla Hatun örneğinde görüldüğü gibi, Türk çocuklarına ölümü göze alarak, canları pahasına namusunu korumaları, aile içinde küçüklükten itibaren öğretilmektedir. Ayrıca Türk ailesinde ve onların aynası olan Türk destanlarında namus kavramı cinsiyet ayırt etmemektedir.

23 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 35.

11. Terbiyeli Olmak

Türk Aile yapısında terbiyeli, ahlâklı evlatlar yetiştirmek hem anne baba için hem de toplum için önemlidir. Kazan Han Oğlu Uruz'un tutsak olduğu boyu anlatan hikâyede Oğuz toplumu içerisinde anne-babanın evlatlarına verdiği terbiye örneği açıkça dile getirilmiştir:

“Oğul oğul, ay oğul, Yağıya girip baş kesmedin; Adam öldürüp kan dökmedin; Ala gözlü kırk yiğidini yanına al, Göğsü güzel kaba dağlar başına çık; Benim savaştığımı, benim dövüştüğümü, Benim çekiştığımı, benim kılıçlaştığımı, Gör, öğren, hem de bize pusu ol! dedi. Uruz babasının sözünü kırmadı. Tuttu, geri döndü. Yerden yüce dağlar başına yoldaşlarını alıp çıktı. O zamanda oğullar ataya karşı gelmez, oğul ata sözünü iki eylemezdi. İki eylese o oğlu kabul etmezlerdi.²⁴ Ailenin çocuklarına verdiği terbiye, toplum düzenini sağlarken ailenin saygınlığını da korumasına vesile olmaktadır. Nitekim yetiştirilen çocukların anne-babanın –bir bakıma o ailenin- aynasıdır.

12. Yalancı Olmamak

Doğruluk, dürüstlük Türk toplumunda her daim takdir edilen davranışlar olmuştur. Dede Korkut Hikâyelerinin mukaddime bölümünde, yalan hakkında şöyle denilmektedir: “Yalan söz bu dünyada olunca olmasa daha iyi. Gerçeklerin üç otuz on yaşını doldursa daha iyi. Üç otuz on yaşınız dolsun, Hak size kötülük getirmesin, devletiniz devamlı olsun hanım hey!”²⁵ sözleriyle Türk toplumunda yalan söylemenin kötü bir ahlâkî özellik olduğu vurgulanmakla birlikte, yalan söyleyen kişilerin toplum içinde değer görmeyeceğini ve saygınlığını kaybeden insanlar olacağını vurgulamaktadır.

13. İnançlı Olmak / Kutsallık (Dini Değer)

Türklerin devletlerinin istikrarlı ve uzun ömürlü olmasının nedeni, kaynağını İslamiyet öncesi ve sonrasında dini inançlarında barındırdıkları Tanrı'ya olan sonsuz inanç duygusudur. Tanrının her zaman Türklerin koruyucusu olduğu inancı toplum tarafından her zaman kabul görmüş, sıkıntının olduğu her dönemde yol gösterici olarak tanrı tarafından bir varlığın gönderildiği inancı pek çok Türk destanında yerini almıştır. Oğuz Kağan destanındaki bozkurt örneği bunlardan biridir.

Dede Korkut Destanî Hikâyelerinde, Kazılık Koca oğlu Yeğenek boyunu beyan eden hikâyede, Yeğenek Tanrı'ya olan inancını şu dizelerle dile getirmiştir:

24 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 102.

25 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 2.

“Yücelerden yücesin,
 Yüce Tanrı!
 Kimse bilmez, nicesin?
 Ulu Tanrı!
 Sen anadan doğmadın,
 Sen atadan olmadın,
 Kimsenin rızkını yemedin,
 Kimseye güç etmedin,
 Her yerde teksin,
 ...Ululuğuna sınır yok,
 Senin boyun bosun yok,
 Gövden yok, atan yok,
 Vurduğunu büyütmeyen Ulu Tanrı!
 Ezdiğini belirtmeyen belli Tanrı!
 Yücelttiğini göğe kaldıran görklü Tanrı!
 Kızdığını yere çalan güç yetmez Tanrı!
 Birliğine sığındım
 Çalabım, güçlü Tanrı!
 Yardım senden,
 Kara donlu kâfire at teperim,
 İşimi sen onar, dedi.”²⁶

Dini inanç ve kutsallık kavramları, büyük oranda kişinin içine doğduğu aile ve toplumla şekillenmektedir. Erdemli davranışlar ve inanç kaideleri birbiri ile örtüştüğü için, ailelerin çocuklarına verdiği inanç eğitimi toplumdaki dirliği ve düzeni sağlaması açısından oldukça önemlidir.

14. Bayrak Sevgisi

Bir milletin istiklal ve hürriyetinin sembolü kale ve burçlarında dalgalanan bayrağıdır. Bayrak “dalgalanan milli bir simge”dir. Bayrak basit bir bez parçası olmayıp, bir milletin tarihini, kültürünü ve kimliğini temsil eden, renk ve desenlerinde milletin acı ve tatlı hatıralarını nesilden nesile aktaran en önemli milli sembollerden biridir. Bayrak, eski Türk devletlerinin her şeyidir. Türkler bayrak direklerini göğün direği olarak görmüş ve inanmışlardır.²⁷ Çin kaynaklarında Türklerde bayraksız otağ, otağısız bayrağın olmadığını ve Çinlilerin Türk hakanlarının çadırlarına bayraklı çadır anlamına gelen “ya çadırı” dediklerini kaydetmektedir. Destanda bayrağa olan sevgi ve saygı, bayrağın yü-

26 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 167.

27 Bahaettin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 136.

celiği ve kutsallığı, Uşun Koca oğlu Seğrek boyunda Eğrek'in şu sözler ile dile getirilmiştir:

...Karanlık gece içinde yol sapıtsan umudun nedir?

Yüce bayrak taşıyan hanınız kim? Seğrek'te kardeşi Eğrek'e şu sözlerle cevap verir:

Karanlık gece içinde yol alsam, umudum Allah!

Yüce bayrak taşıyan hanımız Bayındır Han!..²⁸ Aynı şekilde Basat'ın Tepegözü öldürdüğü hikâyede de Basat Tepegöz'e şöyle söylemiştir:

Kalkıp meydana çıktığımda yerim Gün ortaç!

Karanlık gece içinde yol sapıtsam umudum Allah!

Yüce sancak taşıyan alpımız Salur oğlu Kazan!..²⁹ Bu mısralardan anlaşıldığı üzere bayrak, milletin öz değerlerini yansıtan, benliklerini meydana getiren, bağımsızlığını simgeleyen önemli unsurlardan biridir. Bu yüzden bayrağa çok büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Türk ailesi çocuklarına, bağımsızlığın simgesi olan bayrağın önemini küçüklükten itibaren aşılarmaktadır. Nitekim geçmişten günümüze, taşıdığı anlamdan dolayı, bayrağın hep gönderde ve baş üstünde tutulması gerektiği öğretisi, düğünlerde evin damına bayrak dikilmesi geleneği vs. bayrağa olan hürmetten ileri gelmektedir.

15. Barış-Güvenlik

Türklerde, toplum barış ve güven içinde yaşaması, toplumsal düzenin devam etmesi için toplum normlarına uymaya had safhada önem verilmiştir. "Namus arar er olsa, /Ümidi olmaz gününden; /El geleceğini hesaplayan /Günü nü ayırmaz geceden: /Yırtıcı olan canlılara /Kara gecesi gün olur, /Gözü kör baykuşu / Gece avlayıp, mutlu olur. /İnsanlara gece idi /Sana aydınlık gün idi. /Yaşayan insanı, /İnsana düşman dev /Kendine dost seçtin; /İnsanın kara gecesinde, /Ayı çıkar demedin, /Ayı batsa tan atıp, /Günün parlayacağını, bilmedin, /Şimdi gördük göz ile /İnsana güneş geldiğini, /Devin ile kendine /Kara gecenin geldiğini; /Dev yüzen denizin /Yere dönüşüp kaldığını, /Ezreke denen padişahından /Kaya-lı dağ olduğunu; /Kötü ile temiz kızıdan /Cesur batırın doğduğunu; /Yılan yiyen erlerin, /Orada tutsak kızların, /Güleç yüzlü olduğunu, /Önüne gelip doğduğunu, /Artık görüp, inansan; /İnsana karşı saldırıp, /Kötülükten savaş açıp /Ebediyen yenemeyeceğini /Bir durup düşünsen, /Kötülüğüne baş olup, /İnsanlığı seçsen, /Öz arslanının sözünden /Örnek alacak olsan, /Ben de bir yol vereyim, /Senden iyilik bekleyeyim. /Babamın hakkı için, /Anamın hatırı için, /Daha da bir sı-nayayım, /İstediyini vereyim."³⁰ Türk toplumu, tanrının onlara verdiğini kabul

28 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 216.

29 Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, 184.

30 Süleymanov, *Başkurt Destanları*, 131-132.

edip mücadeleden de hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Geçmişten geleceğe her zaman geleneklerine bağlı bir toplum olmakla birlikte, örf adet ve geleneklerini gelecek nesillere aktarma çabası içerisinde olmuştur. Bu aktarım görevi yeri geldiğinde anne yeri geldiğinde baba ya da diğer aile büyükleri tarafından yerine getirilmiştir. Türk destanlarındaki aile profili, Türk toplumunun aile yapısı ve ailenin işlevlerini yerine getirmesi bakımından oldukça kayda değer bir önem arz etmektedir.

Aristoteles'e göre, bir tragedyada karakterlerin en önemli özelliği ahlâk bakımından iyi olmasıdır. O, bir insanın karakterinin varlığını belli bir istem yönü göstermesiyle açıklar. Bu istem yönünün ahlak bakımından iyi olması onun iyi karakterli, ahlak bakımından kötü olması ise kötü karakterli olmasının göstergesidir. Tragedyalarda olduğu gibi Türk destanlarında da destan kahramanı her zaman iyi karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinleyici destan kahramanıyla bir özdeşlik kurar ve kahramanın özgür iradesiyle yaptığı seçimler sonucunda elde ettiği ödülünden dinleyici de payını alır. Bu durum dinleyicide rahatlamaya yol açar.³¹ Destanların kültür aktarıcılığı rolü tam olarak bu noktada devreye girmekte ve önem arz etmektedir.

Kültür hafızası milli kimliğin korunmasında ve toplumsal birliğin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarımı ile toplumun ayakta kalması ve sürekliliği sağlanmaktadır. Kültür aktarımında toplumun her kesiminden eğitilmiş-egitimsiz her bireyin rolü vardır. Bunlar nine, dedelerimiz olacağı gibi din ve bilim adamları, sanatçılar da olabilir. Destanların yaşatılması, genç nesillere bahsedilen karakterler aracılığıyla aktarılması kültürel devamlılığı, sonuç olarak milli kimliğin muhafazasını sağlayacaktır.

Değerlendirme

Geçmişten günümüze büyük bir medeniyete sahip olan Türklerde, devletler birey, aile ve millet esasına dayalı olarak kurulmuştur. Toplumun çekirdeği niteliğinde olan aile kurumunda, her bireyi donanımlı olarak yetiştirmek esas olmuştur.

Küresel kültürün milli kültürleri tehdit ettiği modern sonrası süreçte, toplumlar -özellikle ailenin çözülmesi ile birlikte- kimlik ve kültür problemleri ile karşı karşıya kalmıştır. Milletlerin öz kimliğini koruyabilmesi için bireyin ve ona ev sahipliği yapan, toplumun temeli olan aile kurumunun ayakta kalması bir mecburiyet haline gelmiştir.

Türk milletinin kültürel değerlerini anlamada ve anlatmada ayna görevi üstlenen destanların rolü ve önemi yadsınamaz düzeydedir. Gelecek nesillere aile

31 Utku Mehmet Öden, *Türk Destanlarında Değer Aktarımı* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 18.

içinde kültürel değerlerin aktarılması noktasında destanların yol gösterici bir işlevi bulunmaktadır. Teknoloji ve hızlı kentleşmenin getirmiş olduğu geçmiş ve gelecek nesiller arasındaki kopukluğu giderebilmek için, kültürel alt yapıyı ve mirası, yazılı kaynakları özellikle destanları derinlemesine tahlil etmek bu noktada oldukça faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Akmataliyev, Abdıldacan vd. *Kırgız Destanları*. 2. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Akmataliyev, Abdıldacan – Kadırmambetova, Aynura. *Kırgız Destanları*. 7. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Alimova, Cıldız. *Kırgız Destanları* 14. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Alkaya, Ercan. “Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları”, *Türk Kültürü* CXXXIX/459 (2001), 442-448.
- Arslandoğlu, İbrahim. “Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Felsefe Dünyası* 41 (Ocak 2005), 64-78.
- Dıykanbayev, Sagınbek. *Kırgız Destanları* 17. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 21. Baskı, 2000.
- Genç, Reşat. “Evlilik Geleneğinin Divan-ı Lüğati’-Türk’te ve Manas Destanı’nda Yer Alan Ortak Unsurları”, *Manas 1000* Bişkek Bildirileri, 99-112. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 26-31 Ağustos 1995.
- Gökay, Orhan Şaik. *Dede Korkut Hikâyeleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Hamle Yayıncılık, 1993.
- Öden, U. M. *Türk Destanlarında Değer Aktarımı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Ögel, Bahaettin. *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Özkartal, Mehmet. “Türk Destanlarında Milli Değerler ve Sanat Eğitimindeki Yeri”. *Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu*. 555-585. Eskişehir, 4-8 Kasım 2013.
- Özkartal, Mehmet. “Görsel Sanatlar Dersinde Türk Destanlarının Öğretimi ve Öğrencilerin Gelişimlerine Etkisi”, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2016), 1-13.
- Süleymanov, Ahmet vd. *Başkurt Destanları*. 1. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

CÂHİLİYE DÖNEMİ'NDE İSLÂMİ DÖNEMDE AİLE VE AİLEDE DEĞERLER EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Sedat TUNA¹

Giriş

Aile, Hz. Âdem'den beri yeryüzünde var olan bütün toplumlarda temel bir kurum olma özelliğini devam ettirmiş, toplumsal yaşamın devamlılığını sağlamak için değer ve davranış kalıplarının bireylere aktarıldığı her toplumun temel yapısı ve modeli özelliğini taşımaktadır. Yine aile kavramı tarih boyunca farklı tarifleri yapılan, konumu zaman içerisinde değişen, aile fertlerinin kimlerden meydana geldiği tartışıla gelen kısaca nasıl aile olunacağı gibi soruların cevapları günümüzde bile tartışılmaya devam etmektedir ve gelecekte de devam edecektir.

Dilimize Arapça'dan geçen "aile" sözcüğü, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü; aynı gaye üzerinde anlaşılan ve birlikte çalışan kimselerin bütünü ve temel niteliği bir olan dil, hayvan veya bitki topluluğu" şeklinde tanımlanmıştır.²

İslâm'a göre aile birliğinin meydana gelebilmesi için karı koca arasında nikâh akdinin bulunması esastır. Nikâh "birleştirme, bir araya getirme; evlenme, evlilik; cinsel ilişki" gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıh terminolojisinde ise, "şer'an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle ise bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini" ifade

1 Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tuna.sedat52@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5832-3724>

2 Şükrü Haluk Akalın, *TDK Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK, 2011),

eder.³ Arapça'da zevâc kökünden türeyen kelimeler de “evlenmek, evlendirmek, evlilik, evliliğin taraflarını oluşturan eşler”⁴ anlamlarında yaygın olarak kullanılır.

Ailenin temelini teşkil eden evlilik bütün ilâhî dinlerde, kadın ve erkeğin kendilerine özgü bir mahremiyet ve paylaşım alanı oluşturmalarına ve insan toplumunun devamına katkı sağlamalarına imkân veren yegâne meşrû ilişki olarak kabul edilmiştir.⁵

Evlilik, toplumun temel taşı olan aile başlığı ismi altında resmi bir anlam kazanarak toplumun düzenini sağlamakta ve bireyin bir paylaşım içine girmesine imkân vermektedir. Evlilik sosyal bir kurum olmakla birlikte bireyin kişisel özelliklerine, aile yapısına ve özellikle eşlerin birbirleri ile bir bütün olarak hareket etmesine bağlı olan özerk bir ilişkidir. İlke ve kuralları belirlenerek belli bir zemine oturtulan evlilik kurumu ilk insan Âdem (as) ve Havva validemize kadar dayanan bir geçmişe sahiptir.⁶

1. İslâm Öncesi Dönemde Nikâh ve Aile

Ailenin temelini oluşturan evlilik şekilleri, tarih boyunca toplumlara göre değişik uygulamalara sahne olmuştur.⁷ İslâm öncesi dönemde on bir çeşit nikâhın olduğu kaynaklarımızda belirtilmektedir.⁸ İslâm, Câhiliye Dönemi'nde var olan nikâhla ilgili müspet uygulamaları devam ettirmiş; ancak zulüm ve haksızlıklara sebebiyet veren uygulamalara son vermiştir. Câhiliyede mevcut olup Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde kaldırılan nikâh çeşitlerine baktığımızda bu tür evlilik şekillerinin kaldırılmasıyla önemli toplumsal dönüşümlerin hedeflendiği gözlemlenmektedir.⁹

Arapların Câhiliye Dönemi'ndeki aile yapısının ortaya konulması, İslâm tarihi açısından büyük önem taşır. İslâm'ın gerçekleştirdiği esaslı dönüşümü ve değişimi kavrayabilmek için Câhiliye Dönemi Arap toplumunda güçlü bir yapıya sahip olan aile kurumunun Câhiliye zamanındaki mahiyetini tespit etmek

3 Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112-117.

4 Muhammed Fuâd Abdilbâki, “زَوْجٌ”, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984), 333.

5 Atar, “Nikâh”, 33/112-117.

6 Emine Sakarya, *Evlü Bireylerin Evlilik Uyum, Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Bağlılıkları Arasındaki Yordayıcı İlişkiler*, (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018) 8.

7 Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974), 8-9.

8 Avvâ Beşîr, *el-Üsretü beynel Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, tr.), 16. Konunun fazla uzamaması için nikâh isleri ve nikâhlarla ilgili fazla bilgi verilmemiştir.

9 Adnan Demircan, “Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh” *Diyanet İlmî Dergi* 49/3, 42.

gerekir. Câhiliye Dönemi'nden sonra müslüman toplumların tarih boyunca İslâm'la kazandığı inkişafı en anlamlı biçimde ailede gözlemlemek, aileden yola çıkarak topluma dair değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır.¹⁰

Câhiliye Dönemi'nde Hicaz topraklarında ataerkil bir yapıya sahip olan aile, tek başına ayakta durması mümkün olmadığından bir kabileye mensup olmak suretiyle varlık kazanabilirdi. Bir aileye mensup olmak, aslında o ailenin bağlı olduğu kabileye mensup olmak demektir.¹¹ Câhiliye Dönemi Arapları'nda bağımsız bir aileden bahsedilemez. Zira çöl ortasında müstakil bir aile hayatı sürdürülebilmek neredeyse imkânsızdır. Aileler ancak daha büyük bir aile demek olan bir kabilenin parçası olmakla varlık ve anlam kazanabilmişlerdir.¹²

O dönem şiirlerinde de aile “أسرة” kelimesi Mütelemmis Dubai'nin (öl. 569) şiirinde de olduğu gibi adamın evi, ailesi ve çocukları anlamında değil kavmi ve kabilesi anlamında kullanılmıştır:

وَأِنَّ نِصَابِي إِنْ سَأَلْتَ وَأُسْرَتِي مِنْ النَّاسِ حَيٌّ يَقْتَنُونَ¹³ الْمُرْتَمًا¹⁴

“Benim aslımı ve ailemi insanlara sorarsan kabilemdir şan, şeref ediniyorlar.”

2. Değer ve Ailede Değerler Eğitimi

Değer kavramı, Türkçe Sözlükte “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey”¹⁵ olarak tanımlanmaktadır. Değerler, “insanın insanla, insanın nesnelere ve insanın bir bütün olarak toplumla ilişkilerine yön veren kuralların özünü oluştururlar.”¹⁶ Değerler inançtır, eşitlik, hak bilirlilik, yardımseverlik gibi ilişkilerdir. Davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler.¹⁷

Değer eğitiminin amacı; bireyin, “doğuştan getirdiği en iyi tarafı ortaya çıkarmak, kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak, insanî mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak, bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır”¹⁸ Birey-

10 Âdem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* (İstanbul: KURAMER, 2017), 225.

11 Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, sad. Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 24-25.

12 Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 225.

13 المُرْتَم: Devenin kulağının titreyip bükülmesi ya da deveyi değerli kılan alamet.

14 Mütelemmis, *Divân*, thk. Hasân Kâmil (Kahire: el-Mahtûtâtü'l-Arabiyye, 1970), 22.

15 Akalın, *TDK Türkçe Sözlük*, 607.

16 Kadir Ulusoy, Refik Turan, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (Ankara: Pegem Yayınları) 2014, 2.

17 Taner Taştekin, *Etkili Öğretmenlik* (İstanbul: EBSAD, 2015), 56.

18 Zeki Aydın, *Okulda Değerler Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014), 15

ler, “değerler eğitimi sayesinde içinde yaşadığı topluma entegre olmayı, sosyalleşmeyi ve kültürel anlamda aidiyet duygusuna sahip olmayı öğrenirler”.¹⁹

Câhiliye Dönemi şairleri çocuklarının ahlâkî eğitimlerine önem verdiklerini ve ahlâkî değerleri çocuklarının yaşantılarına yerleştirmeye özen gösterdikleri inşâd ettikleri şiirlerinden anlaşılmaktadır. Şairler babalarından doğrudan öğrendikleri ya da tecrübe ettikleri bu yüce değerleri inşâd ettikleri şiirleriyle çocuklarına öğretmişlerdir. Babaların ya da şairlerin çocuklarına yaptıkları öğütleri pratik hayatlarında uygulamaları için emir-i hazır formatında ya da buna benzer formatlarda gelmiştir.²⁰

3. Câhiliye Dönemi Araplarında Aile İçinde Değerler Eğitimi

Eski Arap tarihine özellikle de Câhiliye Dönemi'ne bakacak olursak babanın aile içerisinde büyük bir konuma ve değere sahip olduğu anlaşılır. Baba ailenin reisi ve direğidir, ailenin maişetini temin etmeye düşkündür. Aynı zamanda da ailenin yapılması gereken bütün işlerini, sorumluluklarını yüklenir. Câhiliye Arap şairleri de şiirlerinde baba ile çocukların arasındaki bu sağlam bağları ve hassasiyeti inşâd ettikleri şiirlerinde dile getirmişlerdir.²¹

3.1. Babaların Çocuklarına Karşı Hassasiyeti

Câhiliye Dönemi'nde baba kendi küçük çocuğu ile şakalaşırken çocuğuna olan şefkat ve merhametini gizlemeden doğrudan ortaya koymaktadır.²² Kays b. Âsım b. Sinân et-Temîmî (öl. 47/667) inşâd ettiği şiirinde evladına şu şekilde seslenir: (Recez)

أشبه أبا أمك أو أشبه حمل
ولا تكونن كهلوف وكل

يصبح في مضجعه قد انجدل
وارق إلى الخيرات زنتا في الجبل²³

3. “Dedene ya da Haml'a²⁴ beze! Sakın ha sakın zalim ve aciz olma.

4. Yatağında keyif yapma!²⁵ Yaptığın hayırları çoğalt dağa tırman.”²⁶

19 Ulusoy, Turan, *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, 7.

20 Fethi Hadar, “Vasâya'l-Âbâi fi'ş-Şiril Câhili ve'l-İslâmî” *Mecelletü Câmâtü'n-Necâh li'l-E-bhâs*, 19/4 (2005), 117.

21 Mâhir Ahmed Ali, *el-Üsretü fi şiri'l-Câhili*, (Mûte: Mûte Üniversitesi, 1998), 81.

22 Ali, *el-Üsretü fi şiri'l-Câhili*, 90.

23 Abdülhamid Mehmud el-Muîni, *Şiru Benî Temîm fi'l-asrı'l-Câhili* (Nâşir: Nâdi el-Gasiym el-Edebî, 1402/1982), 159.

24 **حمل**: Kabile içerisinde meşhur bir kişinin ismidir.

25 Sakın aciz ve yatağında yatarak keyif süren bir kişi olma.

26 Dağa çıkarak yüceldiğin gibi yaptığın hayırları da çoğaltarak yücel. Ebû Zekeriyâ Muh-yiddin Yahya b. Şeref En-Nevevî, *Tehzibü'l-esmâ ve'l-Lüga* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 2/384.

Câhiliye Dönemi şiirlerinde evlatlar babalarından kendilerine miras kalan cömertlik, şeref ve kahramanlık gibi güzel ahlâki örnekler ile övünürler.²⁷ Babalarını kendilerine bıraktığı güzel hasletlerle övünen şairlerden birisi de Evs b. Hacer'dir (öl. 620). İnşâd ettiği şiirinde şu şekilde kendisine miras kalan güzel ahlâki örneklerle şu şekilde övünür: (Tavîl)

1- وَإِنَّ أَبِي قَبْلِي لَعَيْرٌ مُذَمَّمٌ -	فَلَا وَالْهَيِّ مَا غَدَرْتُ بِذِمَّةِ
2- مُبِينًا لِعَيْنِ النَّاطِرِ الْمُتَوَسِّمِ -	يُجَرِّدُ فِي السَّرْبَالِ أَبْيَضَ صَارِمًا
3- وَيَضْرِبُ أَنْفَ الْأَبْلَحِ الْمُتَعَشِّمِ -	يَجُودُ وَيُعْطِي الْمَالَ مِنْ غَيْرِ ضِنَّةٍ
4- لِمَنْ نَابَهُ مِنْ مُسْتَجِيرٍ وَمُنْعَمٍ - ²⁸	يُحِلُّ بِأَوْعَارٍ وَسَهْلٍ بِيُوتَهُ

1) "Hayır, Vallahi ahdimde ben ihanet etmedim. Benden önce kesinlikle babam suçlu değildir.

2) Dayanıklı saf elbiseyi üzerinden çıkarttı. Aşıkâre göstermek için ferasetli gözlemcinin gözüne.

3) Cömerttir ve sahip olduğu maldan cimrilik yapmadan verir. Mütekebbir ve zalimin gururunu ortadan kaldırır.

4) Kavme yalınayak ve rastgele gelen kişi için engebeli ve düz ovada inşâ edilmiş evinde ikamet eder."

3.2. Babaların Çocuklarına Verdiği Önemli Öğütler

Babaların çocuklarına olan ilgi ve alakası gayet net ve açıktı. Araplar hayat şartları gereği erkek evlatlarını kız çocuklarına tercih etmekteydiler. Çünkü çoğu zaman yaşamları savaş ve çatışmalardan ibaretti. Bu sebepten dolayı da babalar erkek evlatlara daha fazla ihtiyaç duymaktaydılar. O dönemde Arapların erkek evlatlarını kız çocuklarına tercih etmelerinde şaşılacak bir durum yoktur.²⁹

Çocuklarının yetiştirilmesine ve eğitimine önem veren babalar onların değerler eğitimine de önem vermekteydiler. Biliyorlardı ki değerler nefis tezkiyesinin ve ahlâki güzelleştirmenin temel sebebiydi. Çünkü bireyler ve gruplar arasındaki en önemli çatışma anlayışta ve ahlâki değerlerde ortaya çıkmaktaydı. Babaya, kabilenin doğal lideri sayılan saire düşen görev bu olumlu değerleri inşâd ettikleri şiirlerinde dillendirmenin gerekliliği idi.³⁰

Ebû Kays Safî el-Eslet inşâd ettiği şiirinde kendi çocuklarına ve beraber büyüdüğü akralarına sıla-i rahim yapmayı, takvayı, yetim malı yememeyi ve

27 Ali, *el-Üsretü fî şiri'l-Câhili*, 86.

28 Evs b. Hacer, *Divân*, thk. Muhammed Yûsuf (Beyrut: Dâr Sâdır, 1400/1980), 118.

29 Abdülaziz es-Sâlim, *Târihu'l-Arab fî asrı'l-Câhili* (Kahire: Şebâbü'l-Câmia, 1989), 446.

30 İlyâ Selim Hâvi, *Fi'n-nağd ve'l-edeb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Lübânî, 1979), 89-90.

felaketlerden uzak durmayı ve bu prensipleri güçleri yettiği oranda toplumda yaymaya çalışmalarını tavsiye ediyor:³¹

1- يقول أبو قيس وأصبح غادياً	ألا ما استطعتم من وصاتي فافعلوا
2- فأوصيكم بالله والبر والتقوى	وأعراضكم والبر بالله أول
3- وإن قومكم سادوا فلا تحسدنهم	وإن كنتم أهل الرياسة فاعدلوا
4- وإن نزلت إحدى الدواهي بقومكم	فأنفكم دون العشيرة فاجعلوا ³²

1. "Ebû Kays ben (seher vakti) gidiyorum. Tavsiyelerimi elinizden geldiği kadarıyla yapınız.

2. Sizlere Allah'ı, iyiliği ve takvayı tavsiye ediyorum. Allah katında sahip olacağınız onurunuz her şeyden öncedir.

3. Kavminiz hüküm sürerse onlara haset etmeyiniz. Eğer sizler hüküm sahibi olursanız adaletle hükmediniz.

3. Eğer kavminizin başına bir musibet gelirse ve sizin gururunuz kavminizden yanaysa gerekeni yapınız."

Câhiliye Dönemi şairlerinden Haddâşa b. Züheyr oğluna tavsiyelerde bulunur: (Vâfir)

1- فإن المرء لم يُخلَقْ سِلاماً	ولا حجراً ولم يُخلَقْ حَدِيداً
2- ولكن عَائِشاً ما عاشَ	حتى إذا ما كَانِداً أَيامَ كَيْدِا
3- رأيت الله أكبر كل شيء	محاولة وأكثرهم جنودا
4- تَقَوُّه أَيها الفِيتِيانِ أَنِي	رأيتُ الله قد غلب الجودا
5- وَأَبْرَحُ ما أَدَامَ اللهُ قَوْمِي	بِحمد الله مُتتطقا مُجيدا ³³

1. "Kişi ne toprak ne taş yaratılmadı. Demirde yaratılmadı.

2. Yaşayan yaşadığı sürece günler kendisini aldatmasın.

3. Allah'ın düşünülen her şeyden daha büyük ve en çok güç sahibi olduğuna yakinen inanıyorum.

4. Ey gençler Allah'tan sakının! Allah'ın sizden öncekileri helak ettiğine de yakinen inanıyorum.

5. Allah'a şükürler olsun ki hayatım boyunca kaliteli at binicisi (süvari) olacağım ve Allah izin verdiği sürece de kavminin kahramanlıklarıyla övüneceğim."

31 Hadar, *Vasâya'l-Âbâi fî ş-şiril Câhili ve'l-İslâmi*, 1173.

32 Ebû Kays Safî el-Eslet, *Divân*, Hasan Muhammed Bâcûde (Kahire: Dâru't-Turâs, 2010), 83.

33 Abdülkerim İbrâhim Yâkûb, *Eşâru'l-âmiriyyiye'l-Câhiliyyiye* (Lazkiye: Dâru'l-Hivâr, 1982), 27.

Câhiliye Dönemi şairi A'şâ Bâhile'de³⁴ çocuğuna inşâd ettiği şiirinde en hayırlı azık olan takvayı tavsiye eder:

1- تجدُ غَبَّهَا يَوْمَ الحِسَابِ المَطْوَلِ	عليك بتقوى الله في كل أمره
2- وأفضل زادِ الطاعنِ المُتَحَمِّلِ	ألا إنَّ تقوى الله خيرٌ مغبَّةً
3- إذا أنتَ منها بالتُّقى لم ترحل ³⁵	ولا خيرَ في طولِ الحياةِ وعيشها

1. “Her işte sana takva sahibi olmanı tavsiye ediyorum. Uzun sürecek hesap gününün peşi sıra onu bulacaksın.

2. Dikkat edin! Allah’tan korkmak en hayırlı mükâfattır. Tahammül edebilen yolcu içinde en güzel rızıktır.

3. Uzun ömürlü olmanın ve çok yaşamanın hiçbir faydası yoktur. Sen takva ile yaşarsan göç edemezsin.”

İnsan bu dünyaya bir şey bilmeden gelir. Sonra okulda, işte arkadaşlarından ya da içinde yaşadığı toplumdan etkilenerek bir şeyler öğrenir. Ancak eğitim öğretimin ilk basamağı evdir. Bazı Câhiliye Dönemi şairleri cömertlik ve karakterin atalardan miras kaldığını kabul ederler. Bu karakter ailenin de önemli karakterlerinden biridir ve soylu bir örf olarak kabul edilirken de cömertliğe büyük önem verirlerdi.³⁶

Câhiliye Dönemi şairi edebî en yüce değer olduğunu kavrayarak nefsi, insanî ve ahlâkî değerleri kendi kabilesi içerisinde ve yaşadığı toplumda yerleştirmeye çalışmıştır.³⁷ Hassân b. Sâbit el-Ensârî (öl. 60/680) bu gerçeği inşâd ettiği şiirinde şöyle dile getirir: (Tavîl)

1- أُحِبُّ مِنَ الأَخْلَاقِ ما كانَ أَجْمَلًا	لِكَ الخَيْرِ عُضِّي اللِّوَمَ عَنِّي فَإِنِّي
2- وَأُبْغِضُ ذَا اللِّوَيْنِ وَالْمُتَنَقِّلًا	أَلَمْ تَعْلَمِي أَنِّي أَرَى البُخْلَ
3- فَلَسْتُ إِليه آخِرَ الدَّهْرِ مُقْبِلًا ³⁸	إِذَا انصَرَفْتَ نَفْسِي عَنِ الشَّيْءِ مَرَّةً

1. “Allah senin hayrını versin! Kınamayı benden uzak tutun. Ahlâkın en güzelini tercih ederim.

2. Benim cimriliği yüzkarası gördüğümü, sözüyle fiili farklı olanlardan ve söz taşıyanlardan nefret ettiğimi bilmez misin?

34 A'şâ Bâhile diye meşhur olan Ebû Kuhfân Âmir b. Hâris b. Riyâh (1./7. yüzyıl).

35 Buhtürî, *el-Hamâse*, thk. Ahmed Muhammed Ubeyd (Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekâfi, 2007), 330.

36 Ömer Abdullah el-Fecâvî, “Âdâbu İkrâmî'd-Dayfi fi Ş-Şiri'l-Câhili”, *el-Ulûmü'l-insâniyye ve'l-içtimâiyye*, (2014), 41/3.

37 Fethi İbrâhîm Hıdır, *Vasâyâ el-âbâi fi Ş-Şiri'l-Câhili ve'l-İslâmî* (Nablus: Câmîatü'n-Necâh, Yüksek Lisans Tezi, tr.), 2.

38 Hassân b. Sâbit, *Divân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 205-206.

3. *Bir şeyden bir defa yüz çevirirsem ilelebet ona bir daha geri dönmem.*”

Câhiliye şiirinde dikkat çeken en önemli özelliklerden biri de baba ile çocuğu arasındaki ilişki ve babaların çocuklarına yaptığı öğütlerdir. Babanın çocuğuna yaptığı öğütlerin içeriklerinin büyük bir kısmı Arapların adetlerini, özelliklerini, kazandıkları tecrübelerin özetini, diğer kişilerle ilişkilerde güzel davranış ve bilinen hikmeti içerirdi.³⁹

3.3. Misafirin Karşlanması

Câhiliye Dönemi Araplarının en fazla dikkat ettiği ve üzerinde yoğunlaşmış çocuklarına tavsiye ettikleri temel değer komşu hukuku, komşularla iyi geçinme özellikle de onların iffet ve namusuna göz dikmeme tavsiyeleri dikkat çekmektedir. Öncelikle konaklanan yere gelen misafirin güler yüzle ve “merhaba, hoş geldiniz” sözleriyle karşılanması tavsiye edilmiştir.

A'şâ inşâd ettiği şiirinde misafirin nasıl karşılanması gerektiğini tavsiye eder: (Tavil)

أرى رحماً قد وافقتها صلاتها⁴⁰ فقال له: أهلاً وسهلاً ومرحاً

“Ona şöyle dedi: Hoş geldin ve merhaba.

Duaları kabul edilmiş bir akraba görüyorum”.

Müsaggab Abdî’de (öl. 587) inşâd ettiği şiirinde A'şâ gibi misafirin hoş karşılanmasını tavsiye eder: (Tavil)

فَلَمَّا أَتَانِي وَالسَّمَاءُ فَلَقَيْتُهُ أَهْلاً وَسَهْلاً وَمَرْحَباً⁴¹

“Bana geldiğinde gökyüzü onu ıslatmıştı.

Onu hoş geldin ve merhaba diyerek karşıladım.”

3.4. Misafire İkrâm

Arap şiirinde kabileye veya şahsa iltica eden kişiyi sözlü ve filli saldırılara karşı korumak, onun haksızlığa uğramasını engellemek, kıtlık ve yokluğun hâkim olduğu zamanlarda yiyeceklerini sadece kendine saklamamak, diğerkâmlık, misafirperverlik, cömertlik, yiğitlik gibi hasletler konu edinilmiş ve övünülecek şeyler olarak sıralanmıştır.⁴²

39 Hıdır, *Vasâyâ el-âbâi fi ş-şiri'l-Câhili ve'l-İslâmî*, 94.

40 el-Müsaggab el-Abdî, *Divân*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî (Câmiatü't-Düveli'l-Arabiyye: Mahad'l-Mahtutâtü'l-Arabiyye, 1391/1971), 120.

41 el-Müsaggab el-Abdî, *Divân*, 20.

42 Harun Ögmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar* (İstanbul: İz yayıncılık, 2013), 217.

Yolcuları ve misafirleri uzaktan görüp kendi taraflarına yönelmeleri için ateşler yakarlardı. Misafirleri davet etmek için yakılan Naru'l-Kıra adı verilen bu ateş uzaktan görülebiliyordu. Böylece gece karanlığında yol alan yolcular konaklayacakları misafirperver, cömert bir Arap ailesinin yakınlarında olduğunu anlayabiliyorlardı.⁴³ Câhiliye Arapları, misafiri sever, ikramda bulunurdu ve bu durumla övünürlerdi. Misafire ikramda bulunmamayı ve kendilerine sığınan kişileri korumamayı Allaha karşı yapılmış bir saygısızlık olarak görürlerdi.⁴⁴

Hâtim et-Tâî 'de (öl. 578) misafirlerini en güzel karşılayan ve karşılamasını tavsiye eden şairlerden birisidir:

سلي الجائع الغرثان يا أمَّ منذرٍ إذا ما أتاني بين ناري ومجزري⁴⁵

“Ey Münzir’in annesi!

Kesim yerimizle ateşimiz arasına yanımıza gelen aç kimseye sor.”⁴⁶

3.5. Komşu Hakkı

A’şâ oğluna komşusunun onur ve şerefine korumasının gerekliliğini, komşuya saygı duyulmasını ve iffet ve namusuna halel getirilmemesini tavsiye eder: (Tavîl)

وَلَا تَقْرَبَنَّ جَارَةً إِنَّ سِرَّهَا⁴⁷ عَلِيكَ حَرَامٌ فَانْكَحْنِ أَوْ تَأْبُدَا⁴⁸

“Sakın komşuna yaklaşma o sana haramdır.

Ya onunla nikâhlan ya da ondan uzak dur.”

A’şâ oğluna komşusunun sırrını ifşâ etmemesini tembih eder: (Tavîl)

وَجَارَةٌ جَنْبِ الْبَيْتِ لَا تَنْعِ سِرٌّ فَإِنَّكَ لَا تَخْفَى عَلَى اللَّهِ خَافِيَا⁴⁹

“Yakın komşu sırrını ifşâ etme.

Şüphesiz ki sen hiçbir şeyi Allah’tan gizleyemezsin.”

A’şâ yine oğluna komşusunu korumasını ve onlara gelecek her türlü tehlikelere karşı etraflarında koruyucu bir kale gibi olmasını tembih eder: (Tavîl)

43 Ali Cevâd, *el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslam* (Beirut: Daru's-Saki, 2001), 7/ 168.

44 Philip Khuri *Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 1980), 1/45.

45 Câhiz, (Abdüselâm Hârûn), *el-Beyân ve't-tebyîn* (Mektebü'l-Hancı, 1998), 4.

46 Hâtim et-Tâî eşine aç olanları yemeğe davet etmesini tavsiye eder. Aç olanlar geldiklerinde Hâtim deve keser ve etini pişirmek için ateş yakar.

47 سِرٌّ Kadının avret mahalli.

48 A’şâ, *Divân el-A’şâ el-Kebîr*, 137.

49 A’şâ, *Divân el-A’şâ el-Kebîr*, 199.

وَكُنْ مِنْ وَرَاءِ الْجَارِ حِصْنًا مُمَنًّا وَأَوْقِدْ شِهَابًا يَسْفَعُ الْوَجْهَ حَامِيًا⁵⁰

“Ve komşunun arkasında korunaklı kale gibi ol.

Yüzüne hafifçe dokunan ve rengini değiştiren parlayan ateş yak.”

Kâ‘b b. Züheyr b. Rebîa (öl. 24/645) inşâd ettiği şiirinde sırların korunmasının bilincine vurgu yaparak sırların ifşâ edilmemesini evlatlarına tavsiye eder:

لا تُفْشِ سِرِّكَ إِلَّا عِنْدَ ذِي ثِقَةٍ أَوْ لَا فَافْضُلْ مَا اسْتَوَدَعْتَ أَسْرَارًا 1-
صَدْرًا رَحِيبًا وَقَلْبًا وَاسِعًا صَمِتًا لَمْ تَخْشَ مِنْهُ لِمَا اسْتَوَدَعْتَ إِظْهَارًا⁵¹

1. “Güven duymadığının kişiden başkasına sırrını ifşâ etme. Ya da en iyisi güvenilir kişi yoksa sırrını saklamandır.

2. Sırrını ifşâ etmeden sakladığın ferah göğüsten, sessiz geniş kalpten korkma.”

3.6. Babaların Değerler Eğitimi Tavsiyeleri

İslâmî Dönem şairi Kays b. Âsım b. Sinân b. Hâlid et-Temîmî el-Minkarî‘ye (öl. 47/667) ölüm hali yaklaştığında otuz erkek evladını etrafına toplayarak şöyle der “ey evlatlarım! Ben öldüğümde büyüklere saygı duyup küçüklerin haklarını koruyun. Yoksa diğerleri de sizin büyüklerinize saygısızlık yaparlar. Sahip olduğunuz maddi varlığı iyi kullanın o sizi cömertliğe götürür cimrilikten uzaklaştırır. Öldüğümde beni hayattayken namaz kılıp oruç tuttuğum elbiselerimle defnediniz. Problemlerli durumlardan uzak durup sakınınız. Çünkü problemler kişinin getirisini azaltır. Daha sonra büyük oğlu Ali‘yi çağırdı. Kays otuz tane ok isteyip okları bir iple bağladı ve Ali‘ye haydi bu okları kır dedi. Ancak Ali okları kıramadı. Sonra evlatlarına okları çözün ve tekere teker kırın dedi. Çocuklar tek olan okları kırdılar. Bunun üzerine Kays “evlatlarım, bir araya geldiğinizde böylesin, ayrılınca da böylesiniz” dedikten sonra şu şiirini inşâ ederek evlatlarına tavsiyelerde bulunur:

إنما المجد ما بنى والد الصدق [الصدق] وأحيا فعالة المولود 1-
وكفى المجد والشجاعة والحلم وإذا زانها فعال وجود 2-
وثلاثون يا بني إذا ما عقدتهم للبايات⁵² العهود 3-
كثلاثين من قداح⁵³ إذا ما شدها للمراد عقد شديد 4-

50 A‘şâ, *Divân el-A‘şâ el-Kebîr*, 199.

51 Kâ‘b b. Züheyr, *Şerhu Divânı Kâ‘b b. Züheyr* (Kahire: Matbaatü Dâru‘l-Kütüb, 2010), 258.

52 بايات Yaprakları ser bir ağaç türünün ismidir.

53 قداح Özel isim ya da uç tarafına tük takılmamış, ucu keskinleştirilmemiş ok.

- 5- أودى بجمعهما التبديد لم تكسر وإن تبددت الأسهم
 6- إن يكن منكم لهم تسويد وذووا السن والمرءة أولى
 7- حتى يبلغ الحنث الأصغر المجهود⁵⁴ وعليكم حفظ الأصغر

1. “Şan, şeref ancak doğrunun babasının inşâ ettiğiidir ve yeni doğan çocuğu canlandırır.

2. Ve etkin bir var oluşla da zinetlerinse onur, sabır ve cesaret yeterlidir.

3. Ey otuz evladım! Ban ağacından yapılmış okları bir bağ yapıp sıkıca bağladığınız zaman

4. Otuz oktandır bir bağ yapılarak sıkıca bağlanırsa otuz ok bir ok gibi olur.

5. Oklar birbirinden ayrılmadıkça kırılmaz. Eğer oklar dağılırsa okların hepsi yok olur.

6. Sizden olan yaşlılar ve yiğitler saygıya daha layıktır liderlik onların hakkıdır.

7. Senin görevin gayretli küçükler buluşa erene dek onları korumandır.”

Abd Kays b. Cufâf el-Burcumî⁵⁵ inşâ ettiği şiirinde o dönem ki Arap ahlâkının genel karakteristiğini kıvrak zekâsıyla bilinçli tecrübesini birleştirerek tavsiyelerinin yerine getirilmesinin gereğini emr-i hazır formatı kullanarak evladı Cübeyle tavsiyelerde bulunur:

- 1- فَأِذَا دُعِيتَ إِلَى الْعِظَائِمِ فَاعْجَلِ أَجْبِيلُ إِنَّ أَبَاكَ كَارِبٌ يَوْمَهُ
 2- طَبِنَ بَرِيْبِ الدَّهْرِ غَيْرِ مُغْفَلِ أَوْصِيكَ إِيْصَاءَ إِمْرِيٍّ لَكَ نَاصِحِ
 3- وَإِذَا حَلَفْتَ مُمَارِيًّا فَتَحَلَّلِ اللَّهُ فَاتَّقِهِ وَأَوْفِ بِنَذْرِهِ
 4- حَقُّ وَلَا تَكُ لِلنَّزْلِ وَالضَيْفِ أَكْرَمُهُ فَإِنَّ مَبِيَّتَهُ
 5- بِمَبِيَّتِ لَيْلَتِهِ وَإِنْ لَمْ يُسْأَلِ وَعَلِمَ بَأَنَّ الضَيْفَ مُخْبِرُ أَهْلِهِ
 6- كَيْ لَا يَزُوكَ مِنَ اللَّئَامِ الْعُزْلِ وَدَعِ الْقَوَارِصَ لِلصَّدِيقِ وَغَيْرِهِ
 7- وَاحْذَرِ حِبَالَ الخَائِنِ الْمُتَبَدِّلِ وَصِلِ الْمُوَاصِلَ مَا صَفَا لَكَ وَوُدَّهُ
 8- وَإِذَا نَبَا بِكَ مَنْزِلٌ فَتَحَوَّلِ وَاتْرُكْ مَحَلَّ السَّوِّءِ لَا تَحُلْ بِه
 9- أَفْرَاحِلٌ عَنْهَا كَمَنْ لَمْ يَرَحِلْ دَارُ الْهَوَانِ لِمَنْ رَأَاهَا دَارَهُ
 10- وَإِذَا هَمَمْتَ بِأَمْرِ شَرٍّ فَاتَّقِ إِذَا هَمَمْتَ بِأَمْرِ خَيْرٍ فَافْعَلِ

54 el-İsfahâni, el-Eğâni, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Dâr Sader, 2005), 14/308.

55 el-İsfahâni, el-Eğâni, 8/175.

- 11- وَإِذَا أَتْتِكَ مِنَ الْعُدُوِّ قَوَارِصُ فَأَقْرِصْ كَذَاكَ وَلَا تَقُلْ لَمْ أَفْعَلِ
- 12- وَإِذَا افْتَقَرْتَ فَلَا تَكُنْ مُتَحَشِّشٌ تَرَجُّو الْفَوَاضِلَ عِنْدَ غَيْرِ الْمُفْضِلِ
- 13- وَإِذَا لَقِيتَ الْقَوْمَ فَاصْرِبْ فِيهِ حَتَّى يَرَوْكَ طَلَاءً أَجْرَبٌ⁵⁶ مُهْمَلِ
- 14- وَاسْتَعْنِ مَا أَغْنَاكَ رَبُّكَ بِالْغِنَى⁵⁷ وَإِذَا تُصِيبَكَ خِصَاصَةٌ فَتَجَمَّلِ
- 15- وَاسْتَأْنِ حِلْمَكَ فِي أَمُورِكَ كُلِّهَا وَإِذَا عَزَمْتَ عَلَى الْهَوَى فَتَوَكَّلِ
- 16- وَإِذَا تَشَاجَرَ فِي فُؤَادِكَ مَرَّةً⁵⁸ أَمْرَانِ فَاعْمِدْ لِلْأَعْفَى الْأَجْمَلِ

1.” Ey Cübeyl! Babanın bu dünyadan ayrılma vakti yaklaştı. Büyük işler yapmak için çağrıldığında uyarmak için acele et.

2. Zamanın geçtiğinin farkında olarak şüpheye düşmeden ustaca olabilecek olaylar hakkında sana nasihat ediyorum. Bundan da gafil değilim.

3. Allah’tan sakın sözünü yerine getir. Yaptığın yemine muhalefet edersen, yaptığın yemine sadık kalmazsan sana kefaret gerekir.

4. Misafire ikramda bulun. Gecelemek misafirin hakkıdır. Sakın misafire beddua eden olma.

5. Bil ki misafir kendisine sorulmasa da gece konakladığı yeri ehline haber verir.

6. Seni savunmasız ve uyumsuz zannetmemeleri için arkadaşlarına ve başkalarına iğneleyici sözler söylemekten sakın!

7. Sevgisinde samimi olan kişiyle arkadaşlığını devam ettir. Duruma göre tavır takınan hainlerin tuzağına düşmekten sakın.

8. Kötülük yerini terk et. Çözüm aramaya kalkışma. Senin için bir bina yükseltilirse orayı terk et.

9. Rezillik yurdu orayı kabul edip sahiplenendir. Oradan ayrılan oraya hiç gitmemiş gibidir.

10. Kötü bir iş yapmayı aklından geçirirsen dikkatli ol. Hayırlı bir iş yapmayı aklından geçirirsen onu yap.

11. Düşmandan sana bir saldırı gelirse sende aynıısıyla saldır karşılık ver. Sakın yapamam deme.

12. Ve bir şeye ihtiyaç duyduğunda sakın endişelenme. Yoksa erdemli olmayan kişiden ihtiyacından fazlasını istersin.

56 Kendimi sana haram kıldım sana yaklaşmayacağım. Başkalarına bulaşmaması için. Arapların en tehlikeli görüp sakındıkları uyuz hastalığıdır.

57 تَجَمَّلِ Sabretti.

58 Mufaddal ed-Dabbi, *el-Mufaḍḍaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1942), 384.

13. *Ve bir toplulukla karşılaştığında sende tedavi edilmemiş uyuz hastalığı görüne dek onlarla dolaş.*

14. *Ve Rabbinin sana lütfe ettikleriyle zenginleş. Kötü bir durum başına gelirse de sıkıntıya düşme.*

15. *Yapmaya niyetlendiğin işlerinin hepsini basiretle yap. Arzularının peşinden gitmek istersen de sorumluluğunu yüklen.*

16. *Eğer bir kez kalbinde sıkıntı meydana gelirse en doğru en güzeli olan iki şeyi onayla.”*

Hufâf b. Nüdbe es-Sülmî⁵⁹ babasının kendisine emri hazır formatında yapmış olduğu tavsiyeleri dikkate alacağını inşâd ettiği şiirinde dile getirir: (Basît)

1- قَدَمًا وَحَدْرَنِي مَا يَتَّقُونَ أَبِي	إِنِّي حَوَيْتُ عَلَى الْأَقْوَامِ مَكْرَمَةً
2- مُجَرَّبٍ عَاقِلٍ نَزَهُ عَنِ الرِّيبِ	فَقَالَ لِي قَوْلَ ذِي رَأْيٍ وَمَقْدِرَةٍ
3- أَبِّ كَرِيمٍ وَجَدَّ غَيْرِ مَوْتَشِبِ	قَدْ نِلْتُ مَجْدًا فَحَازِرِ أَنْ تُدْنِسَهُ
4- فَقَدْ تَرَكْتُكَ ذَا مَالٍ وَذَا نَشَبِ	أَمْرُكَ الرُّشْدَ فِإفْعَلِ مَا أَمَرْتُ بِهِ
5- وَاعْمَدِ لِأَخْلَاقِ أَهْلِ الْفَضْلِ وَالْأَدَبِ	وَإِتْرَكَ خَلَائِقِ قَوْمٍ لَا خَلَاقَ لَهُمْ
6- فَاهْرَبِ بِنَفْسِكَ عَنْهُ أَيَّدِ الْهَرَبِ	وَإِنْ دُعِيَتْ لَعْدِرٍ أَوْ أَمْرَتْ بِهِ
7- مِنْ غَيْرِ ذَلَّةٍ إِسْرَافٍ وَلَا	لَا تَبْخَلَنَّ بِمَالٍ عَنِ مَذَاهِبِهِ
8- إِذَا أَجْنُوكَ بَيْنَ اللَّبَنِ وَالْخَشَبِ ⁶⁰	فَإِنَّ وُرَائَهُ لَنْ يَحْمَدُوكَ لَهُ

1. “Gerçekten ben insanlar arasında şeref sahibi oldum. Öne geç ve babamdan korktuklarından beni uyar.

2. Bana, isabetli düşünen yetenekli, tecrübeli, sağduyulu şüpheden uzak birisinin sözünü söyledi.

3. Asalete kavuştum. Ona saygısızlık etmekten sakının. Cömert baba ve kötülüğe bulaşmayan dede.

4. Sana hak yolda olmayı emrettim emrolunduklarını yap. Ben seni mal sahibi, zenginlik sahibi yaptım.

5. Ahlâk ve terbiyeden nasibi olmayanlardan uzak dur. Erdemden ve terbiyeden nasibi olanlarla beraber ol.

6. Hainlik yapmaya çağrılсан veya bununla emrolunsan bile kendini ondan uzak tut. Kendini hainlikten uzak durmaya odaklan.

59 Muhadram şairdir. Genç yaşta Hz. Ömer zamanında vefat etmiştir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur.

60 Hufâf Nüdbe es-Sülmî, *Divân*, thk. Nuri Hamûdî (Bağdad: Matbaatü'l-Maarif, 1967), 125-126-127.

7. Aşağılanma, savurganlık ve aşırı gitmeden sakın ha sakın düşüncelerde ve malda cimrilik yapma.

8. Soydaşların onun için sana asla teşekkür etmeyecekler. Seni tuğla ve odun arasına saklasalar da.”

Hassan b. Sâbit inşâd ettiği şiirinde çocuğuna sorduğu soruda ısrarcı olmasını ve şerefli kişilerle dostluk yapmasını emir formatında tavsiye eder: (Kâmil)

1- وَأَقْعُدْ كَأَنَّكَ غَافِلٌ لَا تَسْمَعُ	أَعْرِضْ عَنِ الْعَوْرَاءِ إِنْ أَسْمِعْتَهَا
2- فَلَرُبَّ حَافِرٍ خُفْرَةٍ هُوَ يُصْرَعُ	وَدَعِ السُّؤَالَ عَنِ الْأُمُورِ وَبَحْثَهَا
3- وَإِذَا اتَّبَعْتَ فَأَبْصِرْ مَنْ تَتَّبِعُ	وَالزَّمْ مَجَالِسَةَ الْكِرَامِ وَفِعْلَهُمْ
4- إِنَّ الْعَوَايَةَ كُلَّ شَرٍّ تَجْمَعُ	لَا تَتَّبِعَنَّ عَوَايَةَ لِصَّبَابَةٍ
5- لَا تَقْعُدَنَّ خِلَالَهُمْ تَتَسَمَّعُ	وَالْقَوْمُ إِنْ نَزَرَ فَزِدْ فِي نَزْرِهِمْ
6- تُصْبِحُ صَاحِبِ الرَّاسِ لَا تَتَّصِدَّعُ	وَالشُّرْبُ لَا تُدْمِنُ وَخُذْ مَعْرُوفَهُ
7- فَبَدِّينَهَا تُجْزَى وَعَنْهَا تَدْفَعُ	وَإِكْدَهُ لِنَفْسِكَ لَا تُكَلِّفْ غَيْرَهَا
8- مِنْهُ لِيذِي هَرَبٍ نَجَاةٌ تَنْفَعُ ⁶¹	وَالْمَوْتُ أَعْدَادُ النَّفُوسِ وَلَا أَرَى

1. “Sana söylenen çirkin sözlerden yüz çevir. Dinlemek zorunda bırakılırsan haberin yokmuş gibi otur dinleme.

2. İsrarla soru sormayı ve araştırmayı bırak. Nice kuyu kazan kendi kazdığı kuyuya atılmıştır.

3. Soylu insanlarla arkadaşlık yap ve iş tut. Birinin peşi sıra gittiğinde kimin peşinden gittiğini iyi düşün.

4. Sakın ha sakın gençliğin seni sapkınlığa sevk etmesin.⁶² Sapkınlık her türlü kötülüğü bünyesinde barındırır.

5. Eğer halktan istediğinde az verilerse onların azını çoğalt. Sakın ha sakın oturup onları dinleme.

6. İçki bağımlısı olma. Helal olan içecekleri iç akliselim ol başın ağrımazın.

7. Yaptığın işte kendine güven başkasına yük olma. Borcu ödenir ve karşılığı alınır.

8. Ölüm nefisler sayısındadır. Ölümünden kaçan ve kâr elde eden göremiyorum.”

Nemir b. Tevleb Câhiliye Dönemi'nde dünyaya geldi. Hz. Peygamber (a.s.) Dönemine yetişti. İslamiyet'i kabul etti ve iyi bir Müslüman oldu. Uzun ömürlü,

61 Hassan b. Sâbit, *Divân*, 158-159.

62 Gençliğin cazibesine kapılmayın.

cömert, çok misafirperver ve malını çokça bağışlayan birisiydi.⁶³ Nemir oğluna kendi onurunu kendisinin kazanmasını başkalarına güvenmemesini ve hıyanetten uzak durmasını inşâd ettiği şiirinde oğluna tavsiye eder:

1- وَأَنْ لَا يَخُونَ وَلَا يَأْتِمَا -	فَأَوْصَى الْفَتَى بِإِتْنَاءِ الْعُلَى
2- فَلَنْ يَبْنِي النَّاسُ مَا هَدَمَا -	وَيَلْبَسُ لِلدَّهْرِ إِجْلَالَهُ
3- فَلَا يَتَهَيَّبُكَ أَنْ تَقْدَمَا -	وَإِنْ أَنْتَ لَا قَيْتَ فِي نَجْدَةٍ
4- فَسَوْفَ تَصَادِفُهُ أَيَّمَا ⁶⁴ -	فَإِنَّ الْمَيِّتَةَ مَنْ يَخْشَاهَا

1. “Gence yüksek yapı yapmasını ihanet etmemesini ve günah işlememesini tavsiye etti.

2. Her türlü duruma hazırlıklı ol. İnsanlar inşâ ettiğin şerefi asla yıkamayacaklar.

3. Sıkıntıyla karşı karşıya kaldığında sıkıntılardan üstesinden gelmekten korkup geri durma.

4. Her nereye gidersen git, her nerede olursan ol korkulan ölümle yüzleşeceksin.”

Nemir yine oğluna hayatında ölçülü davranmasını, sevdiği kişiye, nefret ettiği kişiye karşı sevgi ve nefretinde ölçülü olmasını tavsiye eder: (Mütেকârib)

1- فَلَيْسَ يَؤُولُكَ أَنْ تَصْرَمَا -	وَأَحِبَّ حَبِيبَكَ حُبًّا رُؤِيدًا
2- إِذَا أَنْتَ حَاوَلْتَ أَنْ تَحْكُمَا ⁶⁵ -	وَأَبْغَضْ بَغِضَكَ بَغْضًا رُؤِيدًا

1. “Sevdiğini yavaş ve ölçülü sev. Sevginde aşırı gidersen sana güvenmez seni terk eder.

2. Nefret ettiğinden de yavaş ve ölçülü nefret et. Eğer hükmetmeyi denersen.”

3.7. Evlatların Tavsiyelere Karşı Tutumları

Hassân b. Sâbit ve evlatları dedeleri Mâlik’in yağmış olduğu tavsiyeleri hoş karşılarlar: (Kâmil)

1- عَمْرًا وَعَوْفًا إِذْ تَجَهَّرَ غَادِيَا -	وَصَى أَبُوْنَا مَالِكٌ بِوَصَايَةٍ
2- لِأَعْرَاضِكُمْ مَا سَلَّمَ اللَّهُ وَاقِيَا -	بِأَنْ إِجْعَلُوا أَمْوَالَكُمْ وَسُيُوفَكُمْ
3- أَمَرْتُ بِمَعْرُوفٍ وَأَوْصَيْتُ كَافِيَا ⁶⁶ -	فَقُلْنَا لَهُ إِذْ قَالَ مَا قَالَ مَرَحَبًا

63 el-İsfahâni, *el-Egâni*, C: 22, 291.

64 Nemir b. Tevleb, *Divân*, thk. Muhammed Nebil (Beyrut: Dâr Sâdır, 2000), 116.

65 Tevleb, *Divân*, 117.

66 Hassan b. Sâbit, *Divân*, 254

1. “Uzun ömürlü, hali vakti yerinde kendisini hazırlamış olarak sabah vakti babamız Mâlik tavsiyelerde bulundu:

2. Mallarınızı ve kılıçlarınızı Allah’ın korunmasını istediği onur ve şerefınızı korumak için kullanınız.

3. O söylediklerini söyledikten sonra biz de ona hoş geldin iyiliği emrettin, yerli tavsiyelerde bulundun dedik.”

Muallaka şairi Tarafe b. Abd (öl.564) babasının kendisine öğrettiği kişisel değerlere önem verip yaşamında uyguladığını inşâd ettiği şiirinde dile getirir: (Tavîl)

قد أمضيت هذا في وصية عبدل ومثل الذي أوصى به والدي أمضى⁶⁷

“Abdil’in tavsiyelerini yerine getirdim.

Tıpkı babamın bana yaptığı tavsiyeleri yaşamımda yerine getirdiğim gibi.”

4. İdeal Gençlik

Edelerin, babaların ve şairlerin değerler eğitimi açısından verdikleri değerli mesajların sonucunda muallaka şairi Tarafe b. Abd o dönemde ideal bir delikanlının nasıl olması gerektiğini muallakasında şu şekilde betimler: (Tavîl)

1- عُنَيْتُ فَلَمْ أَكْسَلْ وَلَمْ أَتَبَدَّلْ إِذَا الْقَوْمُ قَالُوا مَنْ فَتَى خِلْتُ أَنِّي
2- وَلَكِنْ مَتَى يَسْتَرْفِدِ الْقَوْمُ أَرْفِدُ وَلَسْتُ بِحَلَالِ التَّلَاعِ مَخَافَةً
3- إِلَى ذِرْوَةِ الْبَيْتِ الرَّفِيعِ الْمُصَمَّدِ⁶⁸ وَإِنْ يَلْتَقِ الْحَيُّ الْجَمِيعُ ثَلَاثِنِي

1. “Kavmim içerisinde “hani ya, bir yiğit yok mu” denildiği vakit bu çağrı ile kendimin kastedildiğini anlarım, artık (kavmime yardım konusunda) tembel davranıp tereddüt etmem.

2. Ben, (yolcular benden yardım isteyebilir, bir misafir gelebilir veya düşman saldıracaktır) korkusuyla (İnsanların gözlerinden uzak) bayır veya tepelerde ikamet etmem, aksine kavmim benden ne zaman bir yardım isterse yardıma koşarım.

3 Bütün kabile (önemli meseleleri çözüme kavuşturmak veya soy sop konusunda övünmek için) bir araya geldiğinde beni, soylu ailenin, herkesin (ulaşmak için) gözünü diktiği, zirvesinde görürsün”.⁶⁹

Züheyr b. Ebî Sülmâ ideal delikanlının en önemli özelliklerinden birisinin sırrı ifşa etmemek olduğunu inşâd ettiği şiirinde dile getirir: (Tavîl)

67 Tarafe b. Abd, *Divân*, thk. Yûsuf Şentemerî (Şalon şehrinde basılmış, 1900), 139.

68 Tarafe b. Abd, *Divân*, thk. Mehdi Muhammed Nâsirüddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 24.

69 Nureddin Ceviz, *Yedi Askı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 24.

لِسَانِ الْقَتَى نِصْفٌ وَنِصْفٌ فُؤَادُهُ فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صُورَةُ اللَّحْمِ وَالِدَمِ 70-1

“Bir delikanlının yarısı dili yarısı kalbidir.

Geriye kalan ancak kan ve etten meydana gelen cisimidir.”

Değerlendirme

Aile, Câhiliye Dönemi Arapları için önemli bir sosyal kurumdur. Olumsuz çöl koşullarında kendilerinin emniyet içinde olduklarını hissetmelerinin en belirgin yolu bir aileye sahip olmaktan geçmekte olduğunun bilincindeydiler. Aileyle başlayıp kabileyle süren bu birlikteliğin Araplar için önemi büyüktü. Erkek toplumda da ailede de seçkin bir konuma sahipti. Baba ailenin temel direğidir. Ailenin bütün sorumluluğunu üstlenir ve aile içerisinde tek söz sahibi kişidir. Babanın aile içerisindeki sorumluluğuna evlatlarının eğitimi ve terbiyesi de girmektedir. Aile bireylerinin kişisel değer ve değerler eğitimi sorumluluğu da babanın sorumluluğu vardır. Baba, evlatlarını ecdatlarından öğrendikleri kendilerine miras kalan ya da gelişen şartlardan elde ettikleri tecrübelerle eğitirler. Eğitimlerini de inşâd ettikleri şiiirlerinde olumlu olanları emr-i hazır formatında yanlış olanları da nehyi hazır formatında tavsiye ederlerdi. Evlatlarda dedelerinin ya da babalarının yapmış oldukları tavsiyeleri olumlu olarak karşılarlar ve güçleri yettiği oranda da yaşamlarında uygulamaya çalışırlardı.

Bu çalışmada hem Câhiliye Dönemi hem de Muhadramûn şairlerinden kısa kısa örnekler verilmeye çalışılarak iki dönemde değerler eğitime bakış açılarını kısaca yansıtmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Abd, Tarafe. *Divân*, thk. Mehdi Muhammed Nâsırüddîn Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Abd, Tarafe. *Divân*, thk. Yûsuf Şentemerî. Şalon şehrinde basılmış, 1900.
- Abdilbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.
- Akalın, Şükrü Haluk. *TDK Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK, 2011.
- Ali, Mâhir Ahmed. *el-Üsretü fi şiri'l-Câhili*. Mûte: Mûte Üniversitesi, 1998.
- Apak, Âdem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*. İstanbul: KURAMER, 2017.
- Atar, Fahrettin. “Nikâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aydın, Zeki. *Okulda Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.
- Beşir, Avvâ. *el-Üsretü beynel Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, tr.),
- Buhtürî, *el-Hamâse*, thk. Ahmed Muhammed Ubeyd. Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekâfi, 2007.

70 Züheyr b. Ebi Sülmâ, *Divân*, şrh. Ali Hasan Fâur (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 112.

- Câhiz, (Abdüsselâm Hârûn), *el-Beyân ve't-tebyîn*. Kahire: Mektebü'l-Hancı, 1998.
- Cevâd Alî. *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. Beyrût: y.y., 1994.
- Ceviz, Nureddin. *Yedi Askı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Cin, Halil. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1974.
- Demircan, Adnan. "Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh". *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (2013), 21-42.
- Ebî Sülmâ, Züheyr. *Dîvân*, şrh. Ali Hasan Fâur. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1988.
- ed-Dabbî. *Mufaddal el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1942.
- el-Abdî, el-Müsaggab. *Dîvân*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafi. Câmiatü't-Düveli'l-Arabiyye: Mahad'l-Mahtutâtü'l-Arabiyye, 1391/1971.
- el-Eslet, Ebû Kays Safî. *Dîvân*, thk. Hasan Muhammed Bâcûde. Kahire: Dâru't-Turâs, 2010.
- el-Fecâvî, Ömer Abdullah. "Âdâbu İkrâmî'd-Dayfi fi'ş-Şiri'l-Câhili", *el-Ulûmü'l-insâniyye ve'l-içtimâiyye*, (2014), 40-50.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec. *el-Eğâni*, thk. İhsân Abbas. Beyrut: Dâr Sader, 2005.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-Lüga*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- es-Sâlim, Abdülaziz. *Târîhu'l-Arab fi asrı'l-Câhili*. Kahire: Şebâbü'l-Câmia, 1989.
- es-Sülmî, Hufâf Nüdbe. *Dîvân*, thk. Nuri Hamûdi. Bağdad: Matbaatü'l-Maarif, 1967.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Hacer, Evs. *Dîvân*, thk. Muhammed Yûsuf. Beyrut: Dâr Sâdır, 1400/1980.
- Hadar, Fethi. "Vasâya'l-Âbâi fi'ş-Şiril Câhili ve'l-İslâmî" *Mecelletü Câmâtü'n-Necâh li'l-Ebhâs*, 19/4 (2005).
- Hâvî, İliyâ Selim. *Fi'n-nağd ve'l-edeb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Lübnânî, 1979.
- Hıdır, Fethi İbrâhîm. *Vasâyâ el-âbâi fi'ş-Şiri'l-Câhili ve'l-İslâmî*. Nablus: Câmiatü'n-Necâh, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 1980.
- Mütelemmis, *Dîvân*, thk. Hasân Kâmil. Kahire: el-Mahtutâtü'l-Arabiyye, 1970.
- Öğmüş, Harun. *Câhiliyye Döneminde Araplar*. İstanbul: İz yayıncılık, 2013.
- Sâbit, Hassân. *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Sakarya, Emine. *Evlî Bireylerin Evlilik Uyum, Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Bağlılıkları Arasındaki Yordayıcı İlişkiler*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Taştekin, Taner. *Etkili Öğretmenlik*. İstanbul: EBSAD, 2015.
- Tevleb, Nemir. *Dîvân*, thk. Muhammed Nebil. Beyrut: Dâr Sâdır, 2000.
- Ulusoy, Kadir- Turan, Refik. *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Yayınları, 2014.
- Yâkûb, Abdülkerim İbrâhîm. *Eşâru'l-âmiriyyiyye'l-Câhiliyyiyye*. (Lazkiye: Dâru'l-Hivâr, 1982.
- Züheyr, Kâ'b. *Şerhu Divan'ı Kâ'b b. Züheyr*. Kahire: Matbaatü Dâru'l-Kütüb, 2010.

EBEVEYNLERİN DİNİ TUTUMLARININ ÇOCUK RUH SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN¹

Giriş

Bireyin hayatında kendisini etkileyen önemli birçok faktör yer almaktadır. İnsanı fiziksel, zihinsel ve ruhsal yönden etkileyen bu faktörlerin başında aile ve din gelmektedir. Çünkü aile; bireyin beslenme, bakım ve sevgi ihtiyacını karşılama; fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişimini sürdürme; eğitim, kültürel ve dini değerleri kazanma gibi temel hususlarda rol üstlenirken (MEB, 25 Ağustos 2023); din ise insanın hemen tüm davranışlarına yön verme, yaşamına anlam katma ve kutsalla bağlantı kurma (Budak, 2000) gibi hususlarda önemli rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, aile ve din kavramlarının birbiriyle sıkı bir bağının olduğu söylenebilir (Selman, 2018). Çünkü din ailenin kuruluşundan itibaren hemen tüm süreçleriyle ilgili emir, yasak veya tavsiyeler vererek ailenin korunmasına ve devamına katkı sağlarken; aile ise dinin bireylere öğretilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında ilk eğitim kurumu görevini üstlenerek dinin toplumda yaşamasına katkı sunmaktadır.

Ancak her ne kadar din ailenin lehine olacak şekilde emir, yasak ve tavsiyeler sunmuş olsa da, bunların aile bireylerini doğrudan veya dolaylı şekilde etkileyip etkilememesi ise, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarına göre değişmektedir. Buradan hareketle denebilir ki, ebeveynlerin dine yönelik olumlu/olumsuz tutumları onların yaşamını doğrudan etkilerken; çocukların yaşamını ise daha ziyade dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Çünkü ebeveynler (ister inansın ister inanmasın) dinin emir, yasak veya tavsiyeleriyle doğrudan muhatap olmakta ve dinden doğrudan etkilenmektedirler. Oysa dinin çocuklar üzerindeki etkisi, on-

1 Sinop Üniversitesi, cuneydaydin@sinop.edu.tr-0000-0003-3763-0076

ları yetiştiren ebeveynlerinin dini yaşamları veya tutumlarının çocuklara yansımalarıyla meydana gelmektedir.

Eldeki bu çalışmada, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocukların fiziksel ve zihinsel yapılarından ziyade ruhsal yapıları üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Ayrıca ebeveynlerin dine yönelik tutumları, çocuk ruh sağlığını etkileyen yegâne faktör olarak değil, daha çok önemli faktörlerden birisi olarak değerlendirilecektir. Yine, çalışmada yapılacak değerlendirmeler ve verilecek örneklerde din kavramının yanı sıra, özellikle İslam dini ön planda tutulacaktır. Buradan hareketle denebilir ki, alan yazın incelendiğinde ebeveynlerin dini tutumlarının çocuk ruh sağlığına etkilerini gerek teorik gerekse saha çalışması olarak doğrudan ele alıp inceleyen yeterli düzeyde çalışma yoktur. Bu sebeple, eldeki çalışmanın bazı sınırlılıklara sahip olmasına rağmen belli bir boşluğu dolduracağı ve özellikle bu konuda yapılacak farklı çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buna göre, çalışmada ilk olarak temel kavramlar ele alınarak kısaca tanımlanacaktır. İkinci olarak, aile ile din arasındaki ilişki incelenecektir. Üçüncü olarak, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocuk ruh sağlığı üzerindeki olası etkileri literatür çerçevesinde ele alınıp değerlendirilecektir. Son olarak ise, elde edilen sonuçlar özetlenecek ve bazı önerilerde bulunulacaktır.

1. Temel Kavramlar

1.1. Din, Dindarlık ve Dini Tutum

Din kavramının genel geçer bir tanımının yapılması; gerek çok yönlü bir gerçeklik olması gerekse araştırmacıların kendi ilgi alanlarına göre farklı tanımlar ortaya koymuş olmaları dolayısıyla oldukça zordur (Selman, 2018). Ancak yapılan tanımlamalara (Peker, 2000; Tümer, 1994; Alston, 1970) ve tanımlardan ön plana çıkan bazı ortak hususlara bakıldığında (Özel, 2012) din kavramı şu şekilde tanımlanabilir: “*Din, insan davranışına yön ve yaşamına anlam veren kutsal veya doğaüstü bir güç veya yaratıcı kavramına dayanan bir inançlar, semboller ve törenler sistemidir*” (Budak, 2000, 214).

Diğer yandan, evrensel bir din tanımı olmadığı için kapsayıcı bir dindarlık tanımı yapmak da oldukça zordur. Çünkü dinin tanımındaki çeşitlilik buraya da yansımakta ve araştırmacılar kendi alanlarına göre farklı tanımlar yapmaktadır (Kaya-Uysal, 2015; Kurt, 2009; Yapıcı, 2007). Kavramla ilgili yapılan bazı tanımlamalardan (Hökelekli, 2015; Bilgin, 2003; Okumuş, 2006; Yapıcı, 2007; Köse-Ayten, 2012) hareketle dindarlık kavramı şu şekilde tanımlanabilir: “*Dindarlık, insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimi; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden bir olgudur*” (Okumuş, 2006, 21). Bununla birlikte, dindarlık kavramı farklı çeşit ve boyutlara sahiptir. Literatürde dindarlık çeşitleriyle ilgili çok farklı sınıf-

lamalar (geniş bilgi için bk. Yapıcı, 2007) olsa da çalışmalarda daha çok ön plana çıkan Allport'un "içe dönük" ve "dışa dönük" şeklindeki sınıflamasıdır. İçe dönük dindarlıkta, kişi dini inanç ve emirlerle uyum içinde olmayı, onlara göre davranış sergilemeyi ve onların hepsini içtenlikle yerine getirmeyi ön planda tutarken; dışa dönük dindarlıkta ise, emellerine ulaşmak için dini bir araç olarak kullanmaya gayret etmektedir (Allport-Ross, 1976). Dindarlığın boyutları konusuna gelince; orada da bir çeşitlilik söz konusudur ancak araştırmacılar daha çok Glock'un (1972) yaptığı beşli sınıflamayı kullanmaktadır. Buna göre, dindarlık *inanç* (dinin ilkelerini bilmek ve onlara inanmak, Glock, 1972, akt. Yıldız, 2006), *davranış* (dini uygulamaları yapmak, Yıldız, 2006), *duygu* (dini tecrübeyle ilgili olumlu ve olumsuz duyguları hissetmek, Cirhinlioğlu, 2010a), *bilgi* (inanılan dinin esaslarını bilmek, Hökelekli, 2015) ve *etki* (inanılan dinden etkilenmek, Köse-Ayten, 2012) olmak üzere toplam beş boyuttan oluşmaktadır.

Din ve dindarlık kavramlarıyla yakın ilişkili olan bir diğer kavram ise, dini tutum kavramıdır. İnsanların aldığı din eğitimi, buldukları çevre, sahip oldukları aile, iletişim içinde oldukları bazı dindarların davranışları vb. faktörler, onların dine karşı olan tutumlarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Buna göre, bireyler dine karşı olumlu bir tutum geliştirdiklerinde dine yaklaşmakta ve hayatlarını ona göre düzenlemektedirler. Aksi durumda ise, insanlar dine karşı olumsuz tutum geliştirmekte ve dolayısıyla yaşamlarını dine göre değil daha farklı ilkelere göre düzenleyebilmektedirler. Buna göre dini tutum kavramı; "*kişinin, dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır*" şeklinde tanımlanabilir (Peker, 2000, 146).

1.2. Aile

Aile, tarihin en eski örgüt yapısıdır ve bu sebeple tarihteki hemen her toplumda aile kurumuna rastlamak mümkündür. Zaten aile; toplumun düzenini, kültürün ve geleneklerin devamını, yeni nesillerin bakım ve eğitimini sağlayan bir kurum olması dolayısıyla çoğu zaman din tarafından da desteklenmiş ve varlığını hemen her dönemde devam ettirebilmiştir (Yavuzer, 2011). Bunlarla birlikte aile kavramı, yaygın olarak "en küçük toplumsal kurum" olarak bilinir. Dar anlamda anne-baba ve çocuklardan oluşan bu kurumun, yasalarla belirlenen görevleri ve geleneklerle belirlenen işlevleri vardır (Yörükoğlu, 1998). Bu bakımdan aile toplumun temel taşı sayılmıştır (Aydın, 2021). Dinî, ahlaki ve sosyal bir konu olan aile, genellikle evlilik bağı ile kurulur ve meşru kabul edilen bu yolla neslin devamı mümkün olur (NKFU, 30 Ağustos 2023).

Diğer yandan, aile kan bağına dayandığı gibi bazen başka yolla da oluşabilir. Ancak, çalışmaların çoğunluğunun kan bağına dayalı olan aile tanımlarını esas alması dolayısıyla kan ve akrabalık bağı olmayan aile oluşumları genellikle

göz ardı edilmektedir (Oğuzhan, 2017). Bu çalışmada ise, aileyle ilgili tanım ve değerlendirmelerde daha ziyade kan bağına dayalı olan aile türü ölçü alınacak ancak kan bağına dayalı olmayan aile oluşumları da tamamen göz ardı edilmeyecek ve yapılacak değerlendirmeler onlar için de geçerli olabilecektir. Tüm bu bilgiler ışığında aile kavramını şu şekilde tanımlamak mümkündür: *“İçinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlanma sürecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği eşler, ana-babalarla çocuklar arasında belli bir ölçüde içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok bir ölçüde yer aldığı toplumsal kurumdur* (Ozankaya, 1979, 233).

1.3. Çocuk Ruh Sağlığı

Çocuk ruh sağlığı kavramına geçmeden önce genel anlamda ruh sağlığının tanımlanması, çocuk ruh sağlığı kavramının daha kolay anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Her ne kadar genel ruh sağlığı kavramını tanımlamak bazı nedenler dolayısıyla zor olsa da ruh sağlığını anlama konusundaki bazı kriterler (olgunlaşma, normallik, uyum, denge, kendilik algısı ve bireysel farkındalık gibi) tanımlamayı kolaylaştırabilmektedir (Yapıcı, 2011). Zaten ruh sağlığı kavramına dair yapılan bazı tanımlamalara (Hökelekli, 2015; Holm, 2004; Budak, 2000; Yapıcı, 2007; Yaparel, 1987) bakıldığında da, bu tanımların bahsi geçen kriterleri içerdikleri anlaşılmaktadır. Alan yazında var olan bazı tanımlamalardan hareketle, ruh sağlığı kavramının geniş anlamda; *“kişinin kendisiyle, çevresiyle ve inandığı yüce varlıkla uyum içinde olması”* şeklinde tanımlanması uygun görünmektedir (Hökelekli, 2015, 72).

Ruh sağlığı kavramının erişkinler için yapılmış olan bu tanımı, genellikle çocuk ruh sağlığı kavramının tanımı için de geçerlidir. Ancak çocuğun sürekli gelişen ve değişen bir varlık olduğu düşünüldüğünde biraz değişik ölçütler ön plana çıkabilmektedir (Yörükoğlu, 1998, 21). Çünkü çocuğun gelişim dönemlerinin kendine özgü birtakım nitelikleri vardır (Seçer, 26 Ağustos 2023). Bu bağlamda, çocuk ruh sağlığını anlamak için çocukların sürekli ve hızlı bir gelişim sürdürdüğü unutulmamalı, kritik dönemlere ve çevresel aktörlere dikkat edilmelidir (Uncu vd., 2021). Ayrıca, çocuğun anne-baba ile geçireceği ilk yılların onun ruh sağlığı üzerinde en önemli etken olacağı da bilinmelidir. Çünkü başta anne olmak üzere diğer aile bireyleri, olumlu ya da olumsuz etkileriyle çocuğu bir birey olarak hazırlamakta ya da onun gelecekteki yaşantısı için temeller oluşturmaktadırlar (Psikoloji Bilimi, 27 Ağustos 2023). Sonuç olarak, genel ruh sağlığı için yapılan yaygın tanımın bazı ölçütler dikkate alınmak kaydıyla çocuk ruh sağlığı kavramı için de yapılabileceği söylenebilir.

2. Aile ve Din İlişkisi

İnsan yaşamında önemli rolü olan aile ve din kurumlarının kendi aralarında sıkı bir ilişkisi vardır. Bu ilişkide din genellikle ailenin lehine emir, yasak ve tavsiyeler sunarak olumlu bir tavır ortaya koyarken; aile veya ebeveynler ise dinin bu emir, yasak ve tavsiyelerine karşı genellikle olumlu ve olumsuz şekilde iki yönlü bir tutum sergilerler. Buradan hareketle, dünya üzerindeki bütün dinler için ailenin büyük önem arz ettiği söylenebilir. Zira hemen bütün dinler üremeyi teşvik etme, boşanmayı engelleme veya zorlaştırma gibi kurallarla hem aileyi korumak hem de aile üzerinden dinin bekasını sağlamak için önlemler almıştır (Selman, 2018). Diğer bir ifadeyle dinin; aile içi dayanışmayı vurgulaması, aile değerlerine önem vermesi, aile bireyleri arasındaki ilişkiyi düzenleyerek aile kurumunun mutluluğuna ve düzenine yardımcı olması ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunması onun aileye yönelik olumlu bakışını ön plana çıkarmaktadır (D'Antonio, 1982). Sonuçta hemen bütün dinler aileyi korumak ve sağlıklı bir şekilde devamını sağlamak için karı-koca ilişkilerinin hangi esaslar üzerine kurulacağı, aile üyelerinin birbiri üzerindeki hak ve görevleri, aile üyelerinin rolleri, çocukların geleceğe hazırlanması gibi konularla ilgili prensipler belirlemişlerdir (Selman, 2018). İslam dini de aile hayatına büyük önem vermiş, insanları huzurlu bir hayat için aile kurmaya teşvik etmiş (Dodurgalı, 2011) ve buna dair ilkeler belirlemiştir (Çelik, 2010; Aydın, 2012; Aydın, 2021). Bu bağlamda, Kur'an ve sünnet birlikte düşünüldüğünde denebilir ki, İslam dininde eş seçiminden ebeveynlerin çocuklarına nasıl davranması gerektiğine kadar geniş bir yelpazedeki birçok hususta ilkeler belirlenmiştir (Selman, 2018).

Aileden dine yönelik tutumlara gelince, bu tutumların olumlu ve olumsuz olmak üzere temelde iki yönlü olduğu söylenebilir. Buna göre, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumlarının olması, öncelikle o dinin üyesinin artmasına ve varlığını sürdürmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte aile dinin öğrenilmesinde, dini pratiklerin yerine getirilmesinde (Kurt, 2009), birçok dini ve ahlaki davranışın kazanılmasında etkin rol oynamaktadır. Böylece küçüklüğünden beri anne-babasını dini vecibelerini yerine getirirken gören bireylerin taklit ve koşullanma yoluyla bu davranışları elde etmesi ve belirli bir yaşa geldikten sonra benzer tavırları sergilemeleri de kaçınılmaz olmaktadır (Selman, 2018). Bu tür aileler, aileye yeni bir üyenin dahil olması, sünnet, doğum kontrolü, boşanma, ölümle ilgili törenler gibi aileyi yakından ilgilendiren birçok olayda dinin rehberliğine başvurmaktadır (Kılınçer, 2021). Ayrıca, bir dine mensup olan aileler hayatlarını dini kabullere göre düzenlemekte ve yaşadıkları problemlerde çözüm için dine başvururlardır. (Kılınçer, 2022; Kılınçer, 2021). Sonuç olarak, ailenin dine yönelik olumlu bir tutuma sahip olması, genel itibarıyla ebeveynler arasındaki birlikteliğin ve ailenin temellerinin sağlam olmasında, ebeveyn ile ço-

cuklar arasındaki ilişkilerin sağlıklı olmasında, gelecek nesillerin dini ve ahlaki şahsiyet kazanmasında önemli bir etken olabilmektedir. Nitekim konuyla ilgili yapılan birtakım çalışmalar, aileden dine yönelik olumlu tutumlar olması halinde aile ile din arasında pozitif yönlü ilişkilerin ön plana çıktığını göstermektedir. Zira bu çalışmalar, inanç, ibadet ve dindarlığın evlilik kalitesini artırdığını (İlerisoy-Mehmedoğlu, 2021); çocuğa yönelik şiddet konusunda ortaya çıkabilecek risk faktörlerini azalttığını, ebeveyn çocuk ilişkisinin kalitesini olumlu etkilediğini; şiddete maruz kalma sonrasında bireylerin iyileşme sürecine olumlu katkı sunduğunu (Davarcı-Kayıklık, 2016; Yapıcı, 2018), evlilik doyumunu arttırdığını, evlilikte problem çözmeye katkı sunduğunu (Hünler, 2002); evlilik uyumuna, çift doyumuna, çift uzlaşmasına ve çift kaynaşmasına (Geçioğlu-Kayıklık, 2019) destek verdiğini ortaya koymaktadır.

Buna karşın, aileden dine yönelik olumsuz tutum takınılması veya ilgisiz bir tavır sergilenmesi sonucunda ise, aile bireyleri dinin emir, yasak ve tavsiyelerine uymayabilir, dikkate almayabilir veya onların aleyhinde davranış sergileyebilir. Böylece aile, dinin onun lehine yapmaya çalıştıklarını boşa çıkarabilir ve dinin kendisine sağlayabileceği tüm faydalardan da yararlanamayabilir. Ayrıca dine karşı olumsuz tutum takınan ailelerde görülen muhtemel önemli sonuçlardan biri de boşanmaların daha kolay bir hale gelmesidir. Genel anlamda dinler özelde ise İslam dini, zorunlu durumlar dışında boşanmaya sıcak bakmamış ve mümkün olduğunca ailenin devamından yana bir tavır ortaya koymuştur (Aydın, 24 Ağustos 2023; Ünal, 2013; Aydın, 1989; İmamoğlu-Ferah, 2019). Zira boşanmış olan yetişkinlerin ve bu kişilerin çocuklarının; dini reddetme olasılıklarının daha yüksek olduğu ve dinin sunduğu olumlu psiko-sosyal kaynaklara erişimlerinin daha düşük düzeyde kaldığı yapılan bazı çalışmalarda da ortaya konulmuştur (İmamoğlu-Ferah, 2019). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları veya ilgisizlikleri genel itibariyle ebeveynler arasındaki birlikteliği ve ailenin temellerinin sağlıklı olmasını, ebeveyn ile çocuklar arasındaki sağlıklı ilişkileri ve çocukların dini ve ahlaki şahsiyet kazanmasını geciktirecek veya engelleyebilecektir (Karaköse, 20 Ağustos 2023). Nitekim konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalara bakıldığında da, bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda, boşanmış ailelerdeki annelerin dine ilgi düzeylerinin boşanmamış olan ailelerdeki annelerden daha az olduğu (Gülmez-Karadağ, 2020); boşanan bireylerin dini pratikleri yerine getirme açısından zayıf oldukları (Mişe, 2015); dini inanışların veya anlayışların farklı olması durumunda ailede çatışmaların olduğu (Psikoterapi Atölyesi, 10 Ağustos 2023); dinin yanlış yöntemlerle öğretilmesinin ise aile bireylerini suçluluk ve baskıya yöneltip rasyonel düşünme becerisini kesintiye uğrattığı (İlerisoy-Mehmedoğlu, 2021) tespit edilmiştir.

3. Ebeveynlerin Dini Tutumları İle Çocuk Ruh Sağlığı İlişkisi

3.1. Aile Yapısı ve Çocuk Ruh Sağlığı

Ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, ailenin yapısı ve uyumu üzerinde etkili olmaktadır. Ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının olumlu olması, iç güdümlü bir dindarlık modeline sahip olmaları durumunda dinin emir, yasak ve tavsiyelerini kendi yaşamlarına uygulama düzeyleri artmakta ve bu da yetiştirdikleri çocukların yaşamlarına olumlu yansıyabilmektedir. Zira dini inançlarını yaşamlarının merkezine alan anne-babaların ebeveyn tutumlarının özünü de dini yaşamları oluşturmaktadır (Frosh, 2004, akt. Yıldız, 2017). Zaten konuyla ilgili yerli ve yabancı çalışmaların çoğu, dindarlık ile evlilik ve aile ilişkileri arasında pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir. Örneğin dinin evlilik ve aile ilişkilerinde oynadığı rolü inceleyen araştırma bulguları dinin, evlilik memnuniyeti ve istikrarını artırdığını göstermektedir (Spilman vd., 2013). Benzer diğer bazı çalışmalar da, dindarlığın artmasıyla aile geçimsizliğinin azaldığını (Lambert-Dollahite, 2006); eşlerin birbirine dua etmesinin saygısızlığı ve eşlerin birbirine vereceği duygusal zararı belli oranda engellediğini; dinin etkisini hissetme ile evlilikte sorun çözme arasında olumlu ilişki olduğunu (Arvas-Hökeleli, 2017); dindar çiftlerin dindar olmayan çiftlere göre daha yüksek mutluluk düzeyine sahip olduğunu (Schramm vd., 2012); dindarlığın evlilik memnuniyetine ve evliliklerin uzun ömürlü oluşuna katkı sağladığını (Ellison vd., 2010); benzer dini inanç ve uygulamalara sahip olan eşlerin mutluluk düzeylerinin ve ilişki doyumlarının daha yüksek olduğunu, daha az çatışma yaşadıklarını ve boşanma olasılıklarının daha az olduğunu (Myers, 2006); dindarlığın çiftlerin evlilik doyumlarını artırdığını ve eşler arası anlaşmazlıkların çözümünde olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Arvas-Hökeleli, 2017; Geçioğlu, 2019; Geçioğlu-Kayıklık, 2019; Arvas, 2017).

Buradan hareketle denebilir ki, dinin aile ile ilgili öne sürdüğü hususları dikkate alan ve doğru yollarla uygulamaya çalışan ailelerde eşler arası uyum daha iyi olacak ve bu da sağlıklı bir aile yapısını beraberinde getirebilecektir. Dolayısıyla böyle bir ailede yetişen çocuklar yeterince sevgi, ilgi, şefkat ve saygı görecektir. Böylece bu çocuklar, çocukluklarından itibaren ruhsal olarak özgüven sahibi olabilecek; kendisine ve çevresine saygılı, hoşgörülü ve açık fikirli bir karakter sergileyebilecektir (Bilecik, 2017; Aydın, 26 Ağustos 2023). Ayrıca ailelerinin dine yönelik olumlu tutumları dolayısıyla ailede belli düzeyde güvene dayalı ve olumlu bir ortam olacağından çocuklar bebekliklerinden itibaren insanlara güvenli olarak bağlanma özelliklerini artırabilecektir. Bu şekilde ileriki dönemlerde de güvene dayalı yakın ilişkiler kurabileceklerdir. Zaten bu tür bir aile ortamında yetişen çocukların hem çocukluk hem de ileriki dönemlerinde özsaygılarının diğer akranlarına kıyasla daha yüksek olduğu; yalnız kalmaktan korkmadıkları

ve psikolojik sağlıklarının daha iyi olduğu tespit edilmiştir (Şahin, 2017; Abanoz, 2020). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları ve buna göre yaşamaya çalışmaları ebeveynleri doğrudan ve olumlu; çocukların ruh sağlığını ise, dolaylı ve olumlu şekilde etkileyebilmektedir.

Buna karşın, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının olumsuz olduğu, dine karşı ilgisizliğin görüldüğü veya dini eğitimin yanlış yöntemlerle verildiği ailelerde ise, dinde öngörülen sevgi, saygı, hoşgörü, sadakat, affetme, adalet ve fedakârlık gibi değerlerden belli düzeyde bir uzaklaşma söz konusu olur; dini değerler giderek zayıflar ve aile içi sorunlar artabilir (Yılmaz, 2010). Zira günümüzde daha şekilci ve daha yüzeysel bir kimliğe bürünen dindarlığın evlilik hayatı üzerindeki olumlu etkilerinin gittikçe zayıfladığı da ifade edilmektedir (Arvas-Hökelekli, 2017). Sonuçta, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları, din eğitimi eksiklikleri, dini ve ahlaki görüş ayrılıkları ya da dini önemsememeleri kendi aralarındaki uyumu azaltmakta ve ailenin sağlıklı bir yapıda olmasına yol açabilmektedir. Bu durum sadece ebeveynlerin değil çocuklarının ruh sağlığını da olumsuz şekilde etkilemektedir.

Nitekim dini ve ahlaki değerlerden uzak bir aile yapısı içinde yetişen çocukların ruhsal dünyalarında büyük bir boşluğun oluşabileceği bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (Doğan, 2020). Çünkü eşler arası uyumsuzluğun olduğu ailelerdeki ebeveynler çocuklarına genel olarak açık düşmanlık yapabilmekte, kıyııcı davranabilmekte, başarma duygularını engelleyebilmektedirler. Bu da çocuklarda açık nevrotik durumların ortaya çıkmasına ve sonuçta bu çocukların katı bir kişilik ve acımasız bir karakter yapısı geliştirmesine yol açabilmektedir. Ayrıca bozuk ve düzensiz aile ortamı, ileride çocuğun da şiddete meyilli olmasına yol açabilir (Bakırcıoğlu, 2010). Yine bu tür ailelerde yetişen çocuklar, kendilerini değersiz hissedebilmekte ve yeni ilişkiler kurmada çekingen davranabilmektedirler (Apaydın, 2001). Bunların yanı sıra, ailede şiddete tanık olan çocuklar bunalım, gerginlik, yalnız kalma korkusu, stres ve suçluluk duygusu yaşayabilmektedirler (Yörükoğlu, 1998; Osofsky 1995, 1999; Dinçer-Yüksel, 2018; Doksat, 2011). Bu da çocukların çekingen, korkak, içine kapanık, saldırgan bir ruh haline bürünmesine sebep olabilmektedir (Yılmaz, 2010).

Ayrıca burada belirtmek gerekir ki, boşanma da genellikle eşler arası uyumsuzluğun olduğu sağlıklı yapıdaki ailelerde meydana gelmektedir. Boşanmanın çocuk ruh sağlığı üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerine bakıldığında da, sağlıklı ailelerdeki çocukların ruhsal yapılarındaki benzer durumlar görülmektedir. Yani bu çocuklar da utanma, sıkılma, suçluluk, yalnızlık duyguları yaşamaktadır (Özgül, 2010). Zaten yapılan çalışmalara bakıldığında da, bu durumu destekleyen sonuçların tespit edildiği görülmektedir. Örneğin boşanmış ailelerdeki çocukların diğer ailelerdeki çocuklara göre daha fazla depresyon riski taşıdığı (Bakırcıoğlu, 2010), psikolojik problem düzeylerinin daha yüksek

olduğu, derin üzüntü yaşadıkları, ebeveynlerine öfke duydukları (Yıldız, 2015), etkisizlik ve yetersizlik duygusu yaşadıkları, sıklıkla saldırgan davranışlar gösterdikleri, evli anne ve babaların çocuklarına kıyasla çok daha bağımlı, saldırgan, ağlayan, talepkâr, şefkatsiz ve laf dinlemez oldukları (Yörükoğlu, 1998; Bilici, 2014; Çetinkaya, 2010), yalnız bırakılma, terkedilme, unutulma ve gelecek korkusu yaşadıkları tespit edilmiştir (Erdim-Ergün, 2016; Cirhinlioğlu, 2010b; Akdemir, 2022; Uncu vd., 2021; Bilici, 2018).

3.2. Aile İçi İletişim ve Çocuk Ruh Sağlığı

Ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumları aile içindeki iletişimin yapısını ve dolayısıyla çocuk ruh sağlığını da etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, olumlu bir dini tutuma sahip olan ve buna göre yaşamaya çalışan ebeveynler, genelde gerek kendi aralarındaki sorunları gerekse çocuklarıyla olan sorunlarını konuşarak ve danışarak çözmeye çalışmaktadırlar. Bu tür ailelerde aklın ön planda olduğu tartışmalar olsa da çekişme, kavga, gürültü ve gerginlik pek görülmez. Ayrıca açıklık ve doğruluk iletişimin en sağlıklı dayanağı olarak kabul edilir (Bakırcıoğlu, 2010). Zaten anne-babanın çocukla sağlıklı iletişim kurabilmesinin temeli, öncelikle anne-babanın kendi arasındaki ilişkinin sağlıklı olmasına bağlıdır (İmamoğlu, 2015). Dine olumlu yönde tutum takınan aileler, çocuklarla sağlıklı ilişki kurmada dengeli ve tutarlı bir tutuma sahip olurlar. Aile içinde genellikle emir cümleleri, ayıplama, aşağılama ve suçlama gibi iletişim engellerine yer verilmez. Bu tür ailelerde çocuğun doğru davranışı ödüllendirilirken; yanlış davranışlar olduğunda farkındalık kazandırılarak, sevgi ortamında çözüme kavuşturulur. Böylece çocukta sağlıklı bir kişilik ve ruhsal yapı gelişir. Ayrıca çocuklarda düşmanlık duyguları azalır, isyankâr tutumlar sergilenmez (Çın, 2020a). Huzurlu ve sağlıklı iletişimin olduğu böyle bir aile ortamı, çocuğun içindeki saldırgan duyguların dengelenmesine de yardımcı olur (Tarhan, 2013). Ayrıca çocuk, kendisine değer ve önem verildiğini, kabul edildiğini, buna bağlı olarak da sevildiğini hisseder ve rahatlar. Bu durum çocuğun benlik saygısının artmasına, kendisini dinleyen kişiye yakınlık duymasına katkı sağlar (Çetinkaya, 2010; Yılmaz, 29 Ağustos 2023). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları hem kendi hem de çocuklarıyla olan iletişimlerine olumlu yansıyacak bu da dolaylı olarak çocukların ruh sağlığını olumlu yönde etkileyebilecektir.

Buna karşın, eğer ebeveynler dine yönelik olumsuz tutumlara sahipse, dini önemsemiyorsa veya dinin emir, yasak ve tavsiyelerini uygularken yanlış yöntemler kullanıyorsa din tarafından desteklenen söz konusu iletişim kuralları aile içi iletişim engellerinin yaşanmasında önleyici rol üstlenemeyecektir. Bu bağlamda, çocukla olumlu iletişimi olmayan, iletişim engellerini sıkça kullanan ve dinin bu konudaki tavsiyelerini dikkate almayan ebeveynler muhtemelen çocuğa

sevgi göstermeyecek, onu reddedecek ve çocuğun ruhsal durumuna önemli zararlar verebilecektir. Bu tür çocuklar zamanla sevgi beklemez bir kişilik oluşturarak insanları düşman gibi görebilecek ve kendisini başkalarına karşı korumaya çalışacaktır. İnsanlarla arasına duvarlar örerek insanlarla ve kendisiyle barışık olamayacaktır (Dodurgalı, 2011). Yine devamlı tenkit gören çocuk, kınanma ve utanma duygularını yaşayacaktır (Teyfurov, 2014). Ayrıca aile içinde ebeveynin aşığılayıcı üslup kullanması ve öfkeli oluşu, çocuğun bu durumu içselleştirmesinin yanında olumsuz, saldırgan tutum ve davranışlara yönelmesine (Tarhan, 2013), kendini ailesi nezdinde değersiz görmesine yol açabilecektir (Yılmaz, 2010). İletişim yapısı bozuk olan aileler, çocukların savunmaya geçmesine, işbirliğine yanaşmamasına, içe kapanmasına; gücenme, kızgınlık, öfke ve düşmanlık duygularını yaşamasına; anneye babaya bağımlı olmasına, kendisini değersiz ve yetersiz görmesine yol açabilmektedir (Yılmaz, 29 Ağustos 2023). Zaten ailedeki iletişim engelleri dolayısıyla çocukların ruhsal durumlarının olumsuz yönde etkilendiği yapılan bazı araştırmalarda da ortaya konulmaktadır (Turan, 2013). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları, ilgisizlikleri veya yanlış din eğitiminde yanlış yöntemler kullanmaları onların günlük hayatlarında hem kendileriyle hem de çocuklarıyla iletişim engelleri yaşamalarına ve dolayısıyla da çocuklarının ruh sağlığının olumsuz yönde etkilenmesine yol açabilmektedir.

3.3. Dini Şahsiyet İnşası, Ahlak Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı

Ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumlarının ekili olabileceği bir diğer husus ise, çocuklarda dini şahsiyet inşa etme ve ahlak eğitimi verme konusudur. Buna göre, anne-baba davranışları çocuğun şahsiyetinin gelişmesinde nasıl yönlendirciyse, dini tavırları da dini şahsiyet oluşumunda o denli etkilidir (Aydın, 1996; Çın, 2020b). Şu hâlde, ailedeki dini hayat ne kadar güçlü ve tutarlı ise çocuğun dini şahsiyeti de o derece gelişmiş olacaktır (İmamoğlu, 2015). Bu durum İslam dini söz konusu olduğunda da benzerdir (Alpaydın, 2015). Yapılan teorik ve saha çalışmaları da bunu desteklemektedir (Özdemir, 2019; İmamoğlu, 2015; Aybey, 2018; Aybey, 2017; Bilecik, 2017). Bu bilgilerden yola çıkarak denebilir ki, dine yönelik olumlu tutumları dolayısıyla ebeveynler tarafından çocuğa kazandırılan dini duygu ve inanç kavramı ne kadar güçlü olursa, çocuk kendini ruhen o kadar güçlü hisseder. Örneğin bir çocuk, şekilsel olsa da, Allah'a inanmakla kendini güçlenmiş ve O'na yakınlaşmış hissedebilir. Allah'ın, kendisini her zaman koruyacağına ve suçlarını affedeceğine inanmak çocuğa büyük bir rahatlık ve huzur verir. Ebeveynin olumlu dini tutumu dolayısıyla sağlıklı bir dini şahsiyet inşasına sahip olan çocuk; hayatı güzel ve yaşamaya değer bulur, yaşama sevinci artar; kendisine yardım edecek ve onu koruyacak bir gücü hissettiği için

emniyet, güven, dayanma, korunma, sığınma, kabul görme gibi ihtiyaçları karşılanır (Rehabilitasyon.com, 26 Ağustos 2023) ve ileride hayatı anlamlandırma konusunda büyük bir avantaj elde eder (Yazıbaşı, 2017). Nitekim konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda, üstün bir güç tarafından korunduğunu bilmenin ve sıkıntıya düştüğünde bu güce sığınmanın, çocuk ve ergen psikolojisi üzerinde koruyucu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Gürsu, 2015). Sonuç olarak, çocuğun içinde yetiştiği ailedeki ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumlara sahip olmaları ve dolayısıyla çocuklarına karşı ilgi ve sevgiyle yaklaşmaları, bir yandan çocuğun sağlam bir dinî kişilik geliştirmesine yardımcı olurken; diğer yandan çocuğun ruh sağlığının olumlu yönde etkilenmesine katkı sağlayacaktır (Kımtır, 2015).

Öte yandan, ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumları dolaylı olarak dinin bir yönü olan ahlak eğitiminin niteliğini de etkilemektedir. Elbette dine dayalı olarak verilecek bir ahlak eğitimi dolaylı olarak çocuk ruh sağlığı üzerinde olumlu şekilde etkili olabilecektir. Buna göre, dine yönelik olumlu tutumları olan ebeveynler, bu ahlaki kuralları önce kendileri öğrenecek ve uygulayacak akabinde de sahibi oldukları çocuklara bu yapıyı öğretmeye çalışacaklardır. Nitekim çocuğun ahlaki eğitimi dini referanslardan bağımsız düşünmek ve yürütmek pek mümkün değildir (Hökelekli, 2016; Aydın, 2021). Örneğin bir çalışmada, dindarlık düzeyi yüksek olan katılımcıların ahlaki çözülme eğilimlerinin düşük olduğu (Gülmez, 2014) yani dindarlık düzeyi yüksek ve dine yönelik olumlu tutumları olan katılımcıların ahlaki anlamda dejenere olmalarının düşük bir olasılık olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda denebilir ki, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları dolayısıyla doğru yöntemlerle çocuklarına öğretmeye ve yaşatmaya çalıştıkları ahlak kuralları çocukların ruhsal dünyası üzerinde olumlu etkiler yapabilecektir. Çünkü dini/İslami referanslara dayalı olarak ve doğru yöntemlerle öğretilmeye çalışılan ahlak kuralları çocukların geleceğe ümit ve sevgi ile bakmalarını sağlayarak onları sağlam, dengeli ve tutarlı bir kişiliğe kavuşturacaktır (Öcal, 1991). Ayrıca bu şekilde yetiştirilen bir çocuk, din ve ahlak eğitimi sayesinde otokontrol ve öz disiplini sağlama, öfkesine hâkim olma, başkalarının öfkesini kıskırtmama, kendisi ve çevresiyle sağlıklı sınırlar koyma, mahremiyetini koruma, değerlerine sahip çıkma ve hayatı anlamlandırma gibi pek çok beceri kazanacaktır (Davarcı-Kayıklık, 2016). Sonuç olarak, ailede dine dayalı bir ahlaki yaşam ve eğitim ebeveynin kendi ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği kadar çocuklarının ruh sağlığını da olumlu yönde etkileyecektir.

Buna karşın, dine yönelik olumsuz tutumu olan, ihmalkâr davranan ya da dini yalıtımlarla öğretmeye çalışan ebeveynlerin ise çocuklarına sağlıklı bir dini şahsiyet kazandırmaları zordur. Dini ihtiyaçlarının ihmal edilmesi veya yanlış yollarla giderilmeye çalışılması sebebiyle çocuk, din ile ruhen temas kuramaz, ona karşı olumsuz bir tavır takınır veya aşırı dini baskılarla anormal

davranışlar gösterir (Aydın, 1996). Söz gelimi; korku ve ceza ağırlıklı bir din anlayışını, çocuğun zihninde Tanrı'nın ceza veren bir varlık olarak yerleşmesine dolayısıyla da dinden içten içe nefret etmesine yol açabilir. Bu durumun en önemli etkisi ise, çocuğun kişilik yapısı üzerinde ortaya çıkar (İmamoğlu, 2015). Zira son yıllarda çocuk psikiyatrisi kliniğine başvuran hastalar arasında baskıcı din eğitimi maruz kalan çocukların sayısının arttığı ifade edilmektedir (Özdemir, 2002). Ayrıca, dine ve ibadetlere karşı ilgisiz olan ailelerde çocukların dinî duyguları yine gelişecek olsa da bu gelişme gecikerek gerçekleşecek ve sağlıksız olacaktır (Karaköse, 20 Ağustos 2023). Çocuktaki dini duygunun yok sayılması ya da çocuğun duygusal gelişimi bilinmeden, baskı ve zorlamaya dayalı, katı ve bilinçsiz yöntemlerle din eğitiminin uygulanması da çocuktaki dini duygunun körelmesine, onun dinden uzaklaşmasına neden olabilmekte; duygu dengelerinde sarsılmalara yola açarak ruhsal gelişimine zarar verebilmektedir. Hatta bu tür dine dayalı korkuların oluşturduğu ruhsal bozukluklar çok daha ağır ve tedaviye direnç gösteren bozukluklar olmaktadır (Türk, 2014; Hökelekli, 2016). Kendisine olumsuz dini telkin verilmesi, dini ihtiyaçlarının ihmal edilmesi veya verilen din eğitiminin korkutucu ve cezalandırıcı yönünün ön planda tutulması, çocuğun özgüveninin ve benlik saygısının düşük olmasına; her an yanlış yapma korkusundan dolayı son derece çekingen ve kendisini köşeye sıkışmış hissetmesine; kendini alınyazısının oyuncağı gibi görmeye başlamasına; özgür iradesini kullanamayan, sorumluluk alamayan, tüm iyilik ve kötülüklerin kendi dışında olduğuna inanan bir kişilik geliştirmesine; baskıcı, katı ve esneklikten uzak bir vicdana sahip olmasına; kendisini olduğu gibi başkalarını da günahkâr olarak görmesine ve dolayısıyla diğer insanlara karşı acımasız ve bağınaz davranmasına sebep olabilecektir (Kımtır, 2015). Sonuç olarak, olumlu bir dini anlayış ve tutumun çocukluktan itibaren yaşamı boyunca kendisine sağlayabileceği ruhsal faydalardan (anlam bulma, sığınma ve bağlanma ihtiyacını karşılama, ümitvar olma, zorluklarla baş etme, sosyal destek bulma vb.) da mahrum kalabilecektir.

Diğer yandan, dine yönelik tutumları olumsuz yönde olan, yanlış yöntemlerle ahlak eğitimi vermeye çalışan veya dine ve dolayısıyla ahlak kurallarının öğretilmesine ilgisiz olan ebeveynlerin, bu durumu sahibi oldukları çocuklarına da yansıtmaları kuvvetle muhtemeldir. Kendileri dini ve ahlaki kuralları önemsemeyebilecekleri gibi çocuklarına da bunu yansıtabilirler. Bu kuralları öğrenmeyen çocuğun günlük yaşamında birtakım ruhsal ve davranışsal sorunlar yaşaması da olağan hale gelebilecektir. Dine yönelik tutumları olumsuz olan, dine ilgisiz olan veya korku ağırlıklı din eğitimi veren ailelerdeki çocukların sorumluluk duygusuyla değil üstün güçlerin korkusuyla hareket ettikleri (Yörükoğlu, 1998), genellikle esnek, gerçekçi ve hoşgörülü olamadıkları, iç dünyalarında çatışmalar ve kaygı yaşadıkları, vicdan ve merhamet duygularının olumsuz yönde etkilendiği bazı çalışmalarda ifade edilmektedir (İmamoğlu, 2015). Ayrıca özellikle ah-

lak ve değer öğreniminde çocuklara verilen cezalar onların küçük düşmesinin yanı sıra ileride insanlara veya değerlere karşı olumsuz duygular beslemelerine ve olumsuz ahlak yapısına sahip olmalarına yol açabilmektedir (Özdemir, 2019). Bunlarla birlikte, bu tür ailelerdeki çocuklar yalan konuşma, aşırı tepki ve öfke gösterme, yalnızlık duygusu yaşama ve içe kapanma gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Gümrükçüoğlu, 2020). Yine ebeveynlerin bazı hatalı tutumları da din ve ahlak eğitiminin eksik veya bozuk olmasında etkili olabilmekte ve bu da çocukların ruhsal durumlarını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Örneğin aşırı ilgili ve koruyucu tutuma sahip ailelerde ölçüsüzce gösterilen sevgi ve hoşgörü; çocuğun duygusal tatminsizliğine, bencilliğine, şımarıklığına ve mutsuzluğuna, sürekli onay beklemesine, kararsız ve tahammülsüz bir yapıya sahip olmasına yol açabilmektedir. (Yörükoğlu, 1986). Nihayetinde, dine yönelik olumsuz tutumları dolayısıyla bazı ebeveynler dine dayalı ahlak ilkelerini beklenen düzeyde çocuklarına veremeyebilir. Bu da hem ailelerin hem de içinde yetişen çocukların ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir.

Değerlendirme

İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan aile ve din kurumları, çocukluk döneminden itibaren bireyin zihinsel ve fiziksel yönü üzerinde etkili olduğu kadar ruhsal yönü üzerinde de etkili olmaktadır. Aile, bireyin yaşamında beslenmeden sevgi ihtiyacının karşılanmasına; fiziksel gelişiminden psikolojik gelişiminin sağlanmasına; eğitimden dini ve ahlaki değerlerin kazanılmasına kadar birçok alanda etkili olurken; din ise, genel anlamda insan davranışına yön vermesi, yaşamına anlam kazandırması, kutsal ile irtibatını sağlaması ve manevi dünyasının sağlamaştırılması gibi hususlarda etkili olmaktadır. Bu sebeple, insan yaşamını kökten etkileyen bu iki kurumun, birbirinden ayrı olduğunu düşünmek pek mümkün değildir. Nitekim din ailenin kuruluşundan itibaren hemen tüm süreçleriyle ilgili emir, yasak veya tavsiyeler sunarak ailenin korunmasına ve devama katkı sağlarken; aile ise, dinin bireylere öğretilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında ilk eğitim kurumu görevini üstlenerek dinin yaşamasına veya devam etmesine katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda, dinin genellikle aileye tek yönlü ve olumlu bir yaklaşım sergilediği; ailenin ise dine yönelik olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere çift yönlü tutum takındığı ifade edilebilir. Bu da demek oluyor ki, her ne kadar dinler ve özellikle İslam dini sağlıklı bir ailenin oluşması ve devam etmesi, aile içi iletişimin sağlıklı yürümesi, bireylerin sağlıklı bir dini şahsiyet kazanması ve ahlak eğitimi alması için gerekli olan hususları inananlarına sunmuş olsa da, ebeveynlerin bu hususları dikkate alıp almama noktasında farklı tutum takınmaları aile yapısı, aile içi iletişim, dini şahsiyet inşası ve ahlak eğitimi gibi konularda

olumlu veya olumsuz sonuçlar meydana getirebilmektedir. İşte bu noktada dinler ve özellikle İslam dini, aile hayatının diğer alanlarında olduğu gibi, çocuk ruh sağlığı konusunda da ebeveynlere olumlu sonuçlar elde etmenin yollarını sunmaktadır. Ancak ailelerin bu yolları dikkate alıp almama durumları çocukların ruh sağlığı üzerinde farklı etkilerin görülmesine yol açmaktadır. Bu kapsamda, ebeveynlerin dinin emir, yasak ve tavsiyelerine olumlu bir tutumla yaklaşmaları, onları uygulamaları ve doğru yöntemlerle öğretmeleri çocuk ruh sağlığını olumlu yönde etkilerken; dine yönelik olumsuz tutum takınmaları, ilgisiz kalmaları veya yanlış yöntemlerle din eğitimi vermeleri ise, çocukların ruhsal yapısını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu bilgilerden hareketle denebilir ki, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları sağlıklı bir aile yapısının oluşmasına, aile içi iletişimin sağlıklı olmasına, sağlıklı bir dini şahsiyet kazanılmasına ve sağlıklı bir ahlak eğitiminin verilmesine yardımcı olacağı için çocuklar ruhsal olarak özgüven sahibi, kendisine ve çevresine saygılı, hoşgörülü ve açık fikirli olurlar. Ayrıca sağlam, dengeli ve tutarlı bir kişiliğe, otokontrole ve öz disipline sahip olurlar. Bunun yanında öfkesine hâkim olur, başkalarının öfkesini kıskırtmaz, öz mahremiyetini korur ve hayatı daha kolay anlamlandırabilirler. Bunlara karşın, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları, ilgisizlikleri veya yanlış yöntemlerle din eğitimi vermeleri ise, sağlıklı bir aile yapısının oluşmasına, aile içi iletişimin sağlıklı olmasına, ahlak eğitiminin sağlanmasına ve çocuklarda olumlu dini şahsiyet inşasına engel olabileceği için çocuklar çocukluktan itibaren ruhsal olarak acımasız, şiddete meyilli, yeni ilişkiler kurmada çekingen, özgüvensiz, hoşgörüsüz, merhametsiz, sorumsuz, baskıcı, katı, acımasız ve bağınaz olabilirler. Ayrıca kendilerini değersiz hissedebilir, bunalım ve gerginlik yaşayabilir, yalnız kalacağı korkusuna kapılabilir, duygusal stres, depresyon, anksiyete ve uyku bozuklukları yaşayabilirler. Kendilerini değersiz veya sevilmeye layık olmayan, gelecek korkusu yaşayan, hayattan zevk alamayan, yaşam sevinci ve umudunu kaybetmiş hissedebilirler. Bunların yanı sıra, ailesi nezdinde kendilerini değersiz görebilir, yalan konuşabilir, aşırı tepki ve öfke gösterebilir ve içe kapanabilirler.

Bu çalışmada verilen tüm bilgiler dikkate alındığında, şu önerilerde bulunmak mümkündür: **a)** Dinin çocuk ruh sağlığı üzerindeki etkisiyle ilgili teorik ve saha çalışmaları (doğrudan veya dolaylı) oldukça yetersizdir ve bu konuda çalışma yapılması ve yapılacak bu çalışmalara göre de ailelerin ve din eğitimcilerinin yönlendirilmesi gerekmektedir. **b)** Ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocuk ruh sağlığına olumlu yansımaları için ebeveynlerin iç güdümlü bir dindarlık modeline sahip olmaları ve dindarlığın tüm boyutlarını yaşamlarına olumlu şekilde yansıtılmaları oldukça önemlidir. **c)** Ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları çocuğun ruh sağlığı açısından önem arz ettiği için örgün ve yaygın eğitimde anne-baba adaylarına bu konunun önemi, ilgili kurumların iş birliği ile

anlatılmalıdır. **d)** Ebeveynler dine yönelik olumsuz tutumların, ilgisizliğin ve din eğitiminde kullanılan yanlış yöntemlerin çocuk ruh sağlığını olumsuz etkileyeceğini bilmeli ve buna göre tedbir almalıdır. **e)** Dinin ve dolayısıyla ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocuk ruh sağlığı üzerindeki olası etkilerinin olumlu yönde seyretmesi için din eğitimcileri, din görevlileri, pedagoglar ve çocuk psikologları birlikte çalışmalar yapmalıdır. **f)** Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda genellikle dinin ve dini tutumların çocuk ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan, ebeveynlerin dini tutumlarının çocuk ruh sağlığı üzerindeki etkilerini tespit etmek için yapılacak olan çalışmaların en az olumsuz etkiler kadar olumlu etkileri de ortaya koyacak şekilde yürütülmesi, konunun daha etraflıca ve doğru tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abanoz, Süleyman. “6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü”. *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 1/1 (2020), 119-148.
- Akdemir, Amine. “Boşanmış Aile Çocuklarının Sosyal Uyum Süreci ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 5 (2022), 11-46.
- Allport, G. W.-Ross, J. M. “Personal Religious Orientation And Prejudice”. *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443.
- Alpaydın, Yusuf vd. *Çocukların Dini Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları*. İstanbul: İlke Yayınları, 2015.
- Alston, W. P. “Din”. çev. Tümer. *AÜİFD* 18/1 (1970), 163-176.
- Apaydın, Halil. “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi”. *OMÜİFD* 12/12-13 (2001), 319-337.
- Arvas, F. B. *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri ve Değerlerin, Dindarlık ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Arvas, F. B.-Hökelekli, Hayati. “Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/34 (2017), 129-160.
- Aybey, Salih. “4-6 Yaş Grubu Çocukların Gelişim Özellikleri Bağlamında Din Eğitimi”. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)* 4/12 (2017), 781-787.
- Aybey, Salih. “Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 544-560.
- Aydın, Ali Rıza. “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi” *OMÜİFD* 8/8 (1996), 211-220.
- Aydın, M. A. “Aile”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, M. Z. “Ailede Dinî Yaşantının Çocuğun Kişilik Gelişimine Etkileri”. Erişim 26/08/2023. <https://www.mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/202872236431713315542009-39.pdf>.

- Aydın, M. Z. "Allah'ın Hoşlanmadığı Helâl: Boşanma". Erişim 24 Ağustos 2023. <https://www.mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/265472239822379228542011-5.pdf>.
- Aydın, M. Z. "Çocuk Eğitiminde Ailenin Önemi". *Diyanet Aylık Dergi* 262 (Ekim 2012), 44-47.
- Aydın, M. Z. "Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar". *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 47-78.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı*. Ankara: Anı Yayınları, 3. Baskı, 2010.
- Bilecik, Sümeýra. "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 7-38.
- Bilgin, Vecdi. "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 193-214.
- Bilici, A. B. "Boşanma Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/2 (2014), 79-110.
- Bilici, A. B. "Hayatı Anlamlandırma Sürecinde Boşanmanın Ortaokul Çocukları Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri, Fevzi Çakmak Ortaokulu Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018), 257-269.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Cirhinlioğlu, F. G. *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı*. Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2010b.
- Cirhinlioğlu, F. G. *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2010a.
- Çelik, Yılmaz. *Genç ve Yetişkin Evlilerde Kıskançlığın Din Psikolojik Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Çetinkaya, Bünyamin. *Ruhsal Açından Sağlıklı Aile Sağlıklı Çocuk*. Ankara: Empati, 2010.
- Çın, Ahmet. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumlarının Etkisi". *Batman Akademi Dergisi* 4/2 (2020a), 66-81.
- Çın, Ahmet. "İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi (Diyarbakır Örneği)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (2020b), 692-709.
- D'Antonio, W. V. vd. "Religion and Family Life: How Social Scientists View the Relationship". *Journal for the Scientific Study of Religion* 21/3 (1982), 218-225.
- Davarcı, Yasemin-Kayıklık, Hasan. "Çocukların Aile İçinde Şiddete Maruz Kalmaları ve Dindarlıkları Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Bilimname: Düşünce Platformu* XXXII (2016/3), 109-145.
- Dinçer, Feyza-Yüksel, Müge. "Aile İçi Şiddete Şahit Olan Çocuklar: Bir Alanyazın Derlemesi". *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 130-141.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Doğan, Hüseyin. "Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlâkî İlkeler". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2020), 298-311.
- Doksat, N. G. *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: SomKitap, 2011.
- Ellison, C. G. vd. "The Couple That Prays Together: Race and Ethnicity, Religion and Relationship Quality Among Working Age Adults". *Journal of Marriage and Family* 72 (2010), 963-975.

- Erdim, Leyla-Ergün, Ayşe. “Boşanmanın Ebeveyn ve Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *HSP* 3/1 (2016), 78-84.
- Frosh, Stephen. “Religious Influences on Parenting”, *Handbook of Parenting: Theory and Research for Practice*, M. S. Hoghughi-N. Long. 98-109. New Delhi: Sage Publications, 2004.
- Geçioğlu, A. R. “Evlilikte Dinin Etkisini Hissetme ve Evlilik Uyumu İlişkisi”. *Turkish Studies* 14/4 (2019), 621-642.
- Geçioğlu, A. R.-Kayıklık, Hasan. “Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 202-224.
- Glock, C. Y. “On the Study of Religious Commitment”. *Religion's Influence in Contemporary Society Readings in the Sociology of Religion*. ed. J. E. Fualkner. 38-56. Ohio: Charles E. Merril Publishing, 1972.
- Gülmez, Çiğdem- Karadağ, Mehmet. “Ebeveynleri Boşanmış Çocuklarla Ebeveynleri Boşanmamış Çocukların Dinî Davranışları ve Dinî Motivasyonlarının Karşılaştırılması”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (2020), 163-183.
- Gülmez, Çiğdem. *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlaki Çözülme ve Dindarlık*. Samsun: OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. “Din Eğitimi Açısından Çocuğun Hakkını Korumada Ailenin Sorumluluğu”. *Turkish Studies* 15/2 (2020), 177-209.
- Gürsu, Orhan. “Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki ilişkinin incelenmesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2015), 49-75.
- Holm, N. C. *Din Psikolojisine Giriş*. çev. Abdülkerim Bahadır. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Hökekleli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Baskı, 2016.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Hünler, O. S. *The Effects Religiousness on Marital Satisfaction and the Mediator Role of Perceived Marital Problem Solving Abilities Between Religiousness and Marital Satisfaction Relationship*. Ankara: ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- İlerisoy, Melike- Mehmedoğlu, A. U. “Din Psikolojisi ve Aile Çalışmaları”. *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 4 (2021), 69-99.
- İmamoğlu, Abdülvahit-Ferah, Nimet. “Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (2019), 497-530.
- İmamoğlu, Abdülvahit. *Psikolojik ve Ahlaki Açından Çocuk Suçluluğu*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Kahraman, M. S.- Çokamay, Gökçe. “Aile İçi Şiddet ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri: Temel Kavramlar, Güvenlik Planı Hazırlama ve Alternatif Tedavi Model Örnekleri”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 8/4 (2016), 321-336.
- Karaköse, Rukiye. “Din Eğitiminde Ailenin Rolü”. Erişim 20 Ağustos 2023. <http://www.rukiye-karakose.com/kategori.php?id=82>.
- Kaya, F. Ş.-Uysal, Veysel. “Günümüzde Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Algıları Üstüne Bir Araştırma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (2015), 646-662.
- Kılınçer, Hatice. “Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2021), 263-273.

- Kılınçer, Hatice. "Aile, Psikoloji ve Din: Aile ve Dini Rehberlik Bürosu (ADRB) Çalışanlarına Yönelik Psiko-Eğitim Örneği". *Diyanet İlmî Dergi* 58/4 (2022), 1491-1516.
- Kımtır, Nurten. "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine". *Dini Araştırmalar* 18/46 (2015), 9-44.
- Köse, Ali-Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26.
- Lambert, N. M.-Dollahite, D. C. "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve and Overcome Marital Conflict". *Family Relations* 55/4 (2006), 439-449.
- MEB. Millî Eğitim Bakanlığı. "Aile ve Tüketici Hizmetleri". Erişim 25 Ağustos 2023. https://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Aile%20Yap%C4%B1s%C4%B1.pdf.
- Mişe, M. A. *Boşanmanın Sosyo-Psikolojik ve Dini Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Isparta: SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Myers, S. "Religious Homogamy and Marital Quality: Historical and Generational Patterns". *Journal of Marriage and the Family* 68 (2006), 292-304.
- NKFU. "Aile ve Din İle İlgili Yazı (Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'den Aile ile İlgili Öğütler)". Erişim 30 Ağustos 2023. <https://www.nkfu.com/aile-ve-din-ile-ilgili-yazi-kurandan-ve-hz-peygamberden-aile-ile-ilgili-ogutler/>.
- Okumuş, Ejder. "Gösterişçi Dindarlık". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VI/2 (2006), 17-35.
- Osofsky J. D. "Children Who Witness Domestic Violence: The Invisible Victims". *Social Policy Report* 9/3 (1995), 1-16.
- Osofsky J. D. "The Impact of Violence on Children". *Future Child* 9/3 (1999), 33-49.
- Ozankaya, Özer. *Toplumbilimine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Özdemir, Ömer. *Ailenin, Çocuklarının Din Eğitimi Katkısı (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Özdemir, Şuayb. "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 9 (2002), 113-131.
- Özel, İsa. "Aile ve Din İlişkisi Açısından Sokak Çocukları". *OMÜİFD* 32 (2012), 177-217.
- Özgüven, İ. E. *Ailede İletişim ve Yaşam*. Ankara: PDRem Yayınları, 2010.
- Pehlivan, Oğuzhan. *Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

FRANSIZ SÖMÜRGE SİYASETİ VE AİLE YAPISINA YÖNELİK UYGULAMALARI: CEZAYİR ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEDİK¹

Giriş

1789 İhtilali'nin sonrasında Fransa siyasi ve ekonomik olarak buhranlı bir döneme girdi. Sanayi devrimi ve sonrasındaki makineleşme, üretimde insan gücüne duyulan daha az ihtiyaç daha fazla sayıda işsiz demektir ve Fransa bu işsizler ordusuyla da uğraşmak zorundaydı. Fransa'nın içerisindeki bu olumsuz durumu lehine çevirme yöntemi basit ve etkiliydi. Kıta Avrupası dışına yapılacak bir askeri harekât hem ülkede birliği sağlayacak hem de başarılı olunması durumunda ülke, yeni pazarlar kazanarak ekonomik durgunluğa bir son vermiş olacaktı.²

Okyanuslarda deniz gücü üstünlüğünü İngilizlere kaptıran Fransa, XIX. Yüzyılın başlarında bir iç deniz olan Akdeniz üzerinde hâkimiyet kurarak büyük bir sömürge imparatorluğu kurma faaliyetlerine hız vermiştir. Akdeniz merkezli bir sömürge imparatorluğunun ilk adımı demek olan Cezayir işgali Fransa açısından çok önemliydi.³ Bu durumun kamuoyuyla paylaşılıp gerekli desteğin muhaliflerden de alınması hayati önem arz etmekteydi. Cezayir'in Fransa'nın hemen güneyinde yer alması ve Afrika'daki sömürgelere bir kapı olması Cezayir'i cazip hale getiriyordu. Fransızların bir de işin içine din faktörünü ilave et-

1 Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-6984-8267, ahmet.gedik@ikcu.edu.tr

2 Fransa'nın içerisinde bulunduğu siyasi durum ve Cezayir İşgali'nin hemen öncesi hazırlıkları için bk.Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Aperçu Historique et Statistique sur La Regence D'Alger*, (*Cezayir Eyaleti Üzerine Tarhi ve İstatistiki Değerlendirme*, Arapça adı Ayna Arapça, çev. H. D. Oriental (Paris: y.y., 1833) 163-198

3 Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)", *Tarihimizden Portreler, Osmanlı Kimliği*, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı, ed. Zekeriya Kurşun – Haydar Çoruh (İstanbul: y.y., 2013), 34-37.

meleri işgali meşru hale getirmesi açısından kurnazca bir tavidir. İspanyolların tamamlayamadıkları “reconquista” hareketini, Fransızlar tamamlayacak, tüm Afrika Müslümanların elinden alınarak Hristiyanlaştırılacaktır.

Fransa, 14 Haziran 1830 yılında Cezayir işgali için General Bourmont komutasında güçlü bir donanma ve 37 000 kişilik askeri bir güç gönderdi ve başşehir Cezayir’in işgali fazlaca bir direniş olmadan kolayca gerçekleşti. Fransa, kıyı bölgelerini işgal etmedeki başarıyı diğer bölgelerde gösteremiyordu. Cezayir’in bir bütün olarak işgali Emir Abdülkadir’in teslim tarihi olan 1847 yılına dek tamamlanamadı.⁴ Üzülerek belirtmek gerekir ki, bu işgal sırasında Fransa insanların can, mal ve namus güvenliğini ilgilendiren alanlarda verdiği sözleri tutmamıştı. Üstelik sömürgeci en çirkin yüzü olan yeniden bir toplum inşa etme sürecine kendini kaptıran Fransa, Müslüman aile yapısını bozacak tedbirler aldı. Bu doğrultuda; Türk erkeklerin hızlıca Anadolu’ya gönderilmeleri, isyan edenlerin ailelerinden ayrı olarak tek başlarına sürgün edilmeleri ve kadınların kıyafetlerine yönelik çirkin uygulamalar gündeme geldi.⁵

1. Türklerin Anadolu’ya Gönderilmeleri

Burdur medreselerinde müderris iken Cezayir’e giden bir Türk’ün yerli hanımla evliliğinden doğan Hamdan Hoca, Fransız işgalinin haksızlığını ve insafsızlığını anlattığı *Le Miroir* (el-Mir’ât/Ayna) isimli rapor niteliğinde bir eser yazdı.⁶ Bu eser çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Hamdan Hoca bu eserde, General Bourmont’un işgalin ilk zamanlarında “Türklerin de diğer Cezayirli gibi aynı haklara sahip olup vatandaş kabul edileceği” ile ilgili vermiş olduğu sözü tutmadığını belirtmiştir.

Başşehir Cezayir teslim alındıktan sonra Türkler, Fransız işgal güçleri açısından tehdit olarak görüldüler. Suçları olmadığı halde eşlerinden ve çocuklarından ayrı tutularak Anadolu’ya gönderildiler.⁷ Gemilere bindirilerek günlerce aç susuz limanda bekleyenlerin önemli bir kısmı bu yolculukta öldü. Geride kalan kadın ve çocukların sefalet içerisinde hayatlarına devam etme mecburiyeti olması, gidenlerin ise büyük zahmetle bu yolculuklarını tamamlayabilmesi insanlık açısından son derece utanç verici bir durumdur. Fransa zorunlu boşama yoluyla Türk aileleri parçaladı. Parçalanmış aileler, sefil olmuş kadın ve çocuklar sömürü sistemi için gerekli iş gücünü de sağladı. Fransa, Afrika’daki sömürgele-

4 Davut Dursun, “Cezayir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/489-494.

5 Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Aperçu Historique et Statistique sur La Regence D’Alger*, 221.

6 Hamdan Hoca’nın hayatıyla ilgili geniş bilgi için bk. Kurşun, “Osmanlı Cezayiri’nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)”.

7 Cezayirlielerin zorunlu sürgünü ve yerleştirildikleri bölgeleri işaret eden arşiv belgeleri için bk. *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, çev. Fazıl Bayat – Yaşar Muhammed Salih el-Şerif (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010), 284-290.

rinin geleceği açısından böylesine bir zorunlu boşamayı ihdas etmişti. Hamdan Hoca, Cezayir kadısına giderek evliliklerin hukuki statüsünün devamıyla ilgili bir sonuç almak için çok çaba gösterdi fakat bir sonuç alamadı.⁸

2. Sömürge Düzenine İsyan ve Sonuçları

1870 yılına gelindiğinde Cezayir, askeri yönetim yerine sivil yönetimle idare edilmekteydi. Fransızlar'ın ülkeye ayak basmasından bu tarihe kadar, her geçen zamanda halk üzerinde baskıyı arttıran sömürge yönetimine karşı 1871 yılında büyük bir isyan çıktı. Tüm Cezayir'e yayılan bu isyana, 200 den fazla kabile ve 100.000 den fazla insan katıldı. Sömürge yönetimi bu isyanın büyümesini engelleyemediği gibi, çabuk bir şekilde de durduramadı. Uyguladığı kanlı yöntemlerle ancak on üç yıl sonra 1884 yılında zorlukla bastırılan bu isyan sonrası Fransa'nın insanlık dışı uygulamalarına bir yenisi daha eklenmiş oldu. Ülke "Yerli Kanunları" denilen bir dizi kanunlarla 1919 yılına kadar yönetilmeye devam etti.⁹ Yargı organlarının ortadan kaldırıldığı, hak ve özgürlüklerden söz edilemediği bu dönem Cezayirli için tam bir zulüm dönemi olmuştur. Bu dönem içerisinde, Cezayir'e yerleşen Avrupalılara çok geniş serbesiyetler verilirken, yerli halk kendi öz vatanında azınlık durumuna düşürüldü, yeni nüfus politikaları doğrultusunda Müslümanlar Akdeniz dışına, uzak coğrafyalara, adını bile duymadıkları bölgelere sürgün edildi.

Muhammed el-Mukrani isyanı kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra, yaklaşık 2000 Cezayirli erkek Yeni Kaledonya Adaları'na sürgüne gönderildi. 22.000 km süren bu yolculuk sırasında gemide yol erzakı olarak bulundurulmuş domuzları yemeyi reddeden Müslümanların bir kısmı yolda vefat etti. Tıpkı Anadolu'ya sürgüne gönderilen Türkler gibi bu insanlar da eşlerini ve çocuklarını Fransız sömürge yönetiminin insafsızlığına terk etmek zorunda bırakıldılar. Fransa bu uygulamayı Afrika özelinde sürekli uyguladı. Müslüman ailelerin parçalanmasını ve toplum yapısının bozulmasını hedefleyen bu türlü uygulamalardaki amaç Cezayir toplum yapısını temelden değiştirmektir.¹⁰ Normal şartlarda birbirleriyle evlilik bağı kurmayacak olan insanları zorla da olsa evlilik yoluyla birleştirip yeni bir aile modeli ortaya çıkarma son derece önemliydi. Cezayir'i sömürmek sadece doğal kaynakları kendi keyfine göre kullanmak değil, kalıcı olabilmek adına dinine, kültürüne, toplumuna yabancılaşmış insan yığınları oluşturmaktı.¹¹

8 Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)", 38.

9 Davut Dursun, "Cezayir", 7/489-494.

10 Esra Uluşahin, "Yasmına Khadra'nın Günün Geceye Borcu Adlı Yapıtında Sömürgecilik Sonrası Kültür ve Kimlik Bağlamında Göç İzlekleri", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (Aralık 2019), 257.

11 Al Jazeera World, *Exile In New Caledonia*, (14 Eylül 2015).

Büyük Okyanus'taki Yeni Kaledonya Adaları'ndaki Cezayirli erkekler, ömürleri boyunca bir daha geri dönemediler. Fransa'da çeşitli suçlara karışmış kadınlarla evlilikler yaptılar. Geride bıraktıkları parçalanmış aileler, çözülmüş Cezayir toplum yapısının bir göstergesi oldu.

3. Kalenin İçten Fethi: Sömürgecilerin Kadına Yönelik Uygulamaları

Fransız sömürgeci zihniyet, tamamen ele geçirmeyi başardığı Cezayir'e "uygarlık, medeniyet" getirme iddiasındadır aynı zamanda. Hastane, okul yaparlar fakat yerli Cezayirli ne sağlık ne de eğitim imkânlarından yeterince faydalanamadı. Özellikle eğitim alanında Fransız kültür ve medeniyetini yayma amacıyla eğitim alan yerli halk, Fransa'ya ait değerleri öğrendikçe kendi değerlerine yabancılaştı. Sonuçta kendi kendine yabancı bu insanlar Fransa tarafından rahatça sömürülebilecekti.

Bir sonraki adım olarak karşımıza çıkan uygulama işgale olabildiğince direnen Müslüman aile yapısını zayıflatmak ve hatta olabildiğince bozmak oldu. Bu doğrultuda hedefe aile içerisindeki en önemli yapı taşı konumuyla "kadın" konuldu. Fransız sömürgeciler, kadının aile ve toplum içerisindeki yerini sorgulattı, erkek ile karşı karşıya getirici bir dizi propaganda faaliyetlerine başladı. Fransızların tarihten günümüze müdahale etmekten hiç çekinmedikleri kadının kıyafeti, onun çarşafı bu propaganda faaliyetinin merkezi oldu. Kadınlara: "Sizleri çarşaflarınızın ve evlerinizin içine hapseden, erkeklerinizdir" cümlesi ile başlayan seslenişlerin asıl amacı, aile içerisinde kadının kendi yerini sorgulayarak kocasına karşı başkaldırması ve bu doğrultuda Müslüman kimliğinden uzaklaşmasıydı.¹²

Fransa, silahın gücüyle elde ettiği ve asla ona yetmeyecek olan hakimiyetini, kadın üzerinden dini ve kültürel bir hegemonya kurarak daha çok pekiştirmek istiyordu.¹³ "Baskıcı erkeklere" karşı kışkırtılacak kadınlara ulaşabilmenin en kolay yolu dernekler kurmak oldu. Kurulan bu sözde "özgürlükçü" dernekler vasıtasıyla fakir mahallelere (işgale en çok direnen yerler) kadar gidildi. Açlık içerisinde kıvranan ailelerin kadınlarına bir yandan temel ihtiyaç maddeleri dağıtılırken bir yandan da eşlerinin ve babalarının onları toplumdan uzaklaştırıp eve hapsettiği, haklardan ve özgürlüklerden faydalanmalarını engelledikleri anlatıldı. Kadınların adeta kimliğini oluşturan peçeyi aslında erkeklerin onlara taktıklarını hiç yorulmadan ve yalandan sıkılmadan anlattılar.¹⁴

12 Ayşe Tomat Yılmaz, "Savaş ve Kadın: Assia Djebar'ın Gözüyle Cezayir Bağımsızlık Savaşı", *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, ed. Dr. Öğr. Üyesi Nazan Kahraman-Metin Turan-Dr. Çiğdem Dürüst-Timur Yılmaz (Ankara: KIBATEK, 2017), 377.

13 Çok canlı ve benzer bir örnek olması açısından bk. Meral Kuzgun, "Hâkimiyet-i Millîye Gazetesine Göre Maraş'ın Fransızlarca İşgali ve Ermeni Mezalimi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2020), 190.

14 Yılmaz, "Savaş ve Kadın: Assia Djebar'ın Gözüyle Cezayir Bağımsızlık Savaşı", 378.

İşgalcilerin savaş alanındaki baskılarına ek olarak dini ve kültürel alandaki bu baskıcı ve kimliksizleştirici faaliyetleri aslında Cezayirlileri özgürlük yolunda harekete geçirmeye yetti. “Harki” ismini verdikleri bu çarşafa benzer yerel kıyafet, Cezayirli kadının kendini emniyette ve huzurda hissettiği yegane elbiseseydi. Kadınları özgürleştirme adına onların Müslüman kimliğinin en önemli göstergesi olan bu kıyafeti hedef alan uygulamalar, Fransızlara karşı girişilecek özgürlük mücadelesini ateşlediği gibi kadınların da bu kutsal mücadele içerisinde yerini almasını sağladı. Fransız modacıların kadınların etek boylarını kısaltmasına inad Cezayirli Müslüman kadın çarşafına daha çok sarılarak sömürgeci zihniyetin karşısında dimdik ayakta durabildi.

Fransa'nın Müslüman toplumlara yönelik nefret dolu menfi tutumlarının örneklerini haçlı seferlerine kadar geriye götürmek mümkündür. Haçlı seferlerinin düzenlenmesi için ortaya konulan irade içerisinde Fransızların ataları Frankların yeri hep öndeydi. Bu seferlerin ardından İspanyollar, İberya Yarımadası'nı Müslümanlardan tamamen geri alınmasının ardından Afrika kıyılarına düzenledikleri akınlarla “reconquista” hareketini tamamlamak istemişler fakat Osmanlı Devleti'nin bölgedeki Müslümanlara yardımıyla bu emellerinde başarılı olamamışlardı. Fransızlar ise Cezayir'i işgal ederek “reconquista” hareketini başarıya ulaştırma hedefi gözettiler. Fransızların bu dini şövanizmi hiç bitmedi.

Milli mücadele yıllarında Fransızların Maraş işgali sırasında da kadınlara yönelik tutumları, aslında zaman geçse de, coğrafya değişse de Müslüman kadına ve aile yapısına yönelik Fransız saldırılarının hiç bitmediğinin ve bitmeyeceğinin açık bir göstergesi olmuştu. 15 Eylül 1919 yılında İngilizler, Fransızlar ile Suriye Antlaşması'nı imzalayarak Maraş ve civarını onlara bıraktı. 1919 sonbaharı, Fransızların Maraş işgaline başladığı ve Müslüman ahaliyi rencide edici davranışlarda bulunduğu zamandı. Müslümanların dini ve kültürel değerlerine saldırıyı geçmişten günümüze dini bir sorumluluk olarak gören Fransızlar, Maraşlıların dini değerlerine de hakaret etmeye başladı. Özellikle peçe ile gezen kadınlara yönelik “burası artık Türk memleketi değil, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez” cümleleri halkın gözünde bağımsızlık ateşini yakan en önemli saldırı olmuştur.¹⁵

Fransızların mekan ve zaman değişse bile sömürge adına yaptıkları, Müslüman ahalinin onlara karşı bağımsızlık mücadelesini hep tetikledi. Aileye, kadına ve onun Müslüman kimliğine yönelik insanlık dışı uygulamaları halkın daha da bilinçli hale gelip değerlerine sarılması sonucunu doğurdu.

15 Nejla Günay, “Maraş'ın Milli Mücadelesi”, *Milli Direnişten İstiklâl Harbi'nin İlk Zafetine Maraş'ın Kurtuluşununun 100. Yılı*, ed. Nejla Günay – Hüseyin Tosun (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021), 28-34.

Değerlendirme

Aile, toplumların geçmişten günümüze en önemli sığınağı olmaya devam etmektedir. Müslüman toplumların sağlam temeller üzerine inşa edilmiş aile yapıları, Hıristiyan dünyasının dikkatini çekmiş ve sömürge yönetimleri işgallerini bu en sağlam kaleyi ele geçirmek üzerine planlamışlardır.

Reconquista (yeniden Hıristiyanlaştırma) sürecini XIX. Yüzyılda yeniden canlandırıp, bu ilahi misyonu maddi menfaatleriyle harmanlayan Fransa, Afrika'da kurmayı planladığı sömürge imparatorluğu için ilk hedef olarak Cezayir'i seçmiştir. Fransa, kendisine karşı büyük mücadele veren Cezayirli Müslümanların en önemli dayanağının sağlam aile yapıları olduğunu keşfettiğinden itibaren kendi kültürünü ve bu topraklara yabancı Avrupalı aile yapısını Müslümanlara dayatmıştır.

Fransa, Cezayir işgali sırasında Müslüman ailelere yönelik, daha önce örneğine pek rastlanılmayan bazı uygulamalarda bulunmuştur. İlk olarak evli Türkleri, eş ve çocuklarından ayırarak, Anadolu'ya zorunlu göçe zorlayan Fransa, sonrasında isyan eden erkekleri de yine eş ve çocuklarından ayırarak, dünyanın öbür ucundaki Yeni Kaledonya Adaları'na sürgüne göndermiştir. Bu adaya da, Fransa'da çeşitli suçlara karışmış Fransız kadınlar getirilerek bu Müslüman erkeklerle evlendirildiler.

Sömürge, sadece bir coğrafyanın doğal kaynaklarının ele geçirilip, işgalci ülke tarafından kullanılması değildir. Sömürge, aynı zamanda Fransa'nın Cezayir işgalinde görülebileceği üzere kullanabileceği, kendi inanç ve kültürüne yabancı nesiller de yetiştirmektir. Müslüman aile yapısını değiştirmeye yönelik Fransa'nın uygulamaları neticesinde, istediği gibi kullanabileceği insanlar yetiştirmekte bir ölçüde başarılı olduğu söylenebilir. Fransa'nın Anadolu topraklarında Maraş işgali sırasında, ordusu içerisindeki Cezayirliilerin oranı beşte bir gibi hiç de azımsanmayacak bir seviyedeydi

Yakın geçmişimizde olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de işgal ve sömürü, kalıcı olabilme adına daima Müslüman aile yapısını hedef alacaktır. Özgür kalabilmenin yegane yolu aile yapısını bozucu bu türlü faaliyetlerin farkındalığı olacaktır.

Kaynakça

Osmanlı Belgelerinde Cezayir. çev. Fazıl Bayat - Yaşar Muhammed Salih el-Şerif. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.

Dursun, Davut. "Cezayir (Sömürge Dönemi)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/489-494. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Kurşun, Zekeriya. “Osmanlı Cezayiri’nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)”. Tarihimizden Portreler, Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı. ed. Zekeriya Kurşun - Haydar Çoruh. İstanbul: y.y., 2013.
- Kuzgun, Meral. “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Maraş’ın Fransızlarca İşgali ve Ermeni Mezalimi”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi “Milli Mücadele’nin 100. Yılında Kahramanmaraş” Özel Sayısı (2020), 186-201.
- Sıdy Hamdan ben Othman Khoja,. *Aperçu Historique et Statistique sur La Regence D’Alger, (Cezayir Eyaleti Üzerine Tarhi ve İstatistiki Değerlendirme, Arapça adı Ayna. çev. H.D. Oriental. Paris: y.y., 1833.*
- Tomat Yılmaz, Ayşe. “Savaş ve Kadın: Assia Djebar’ın Gözüyle Cezayir Bağımsızlık Savaşı”. Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu. ed. Nazan Kahraman vd. Ankara: KIBATEK, 2017.
- Uluşahin, Esra. “Yasmina Khadra’nın Günün Geceye Borcu Adlı Yapıtında Sömürgecilik Sonrası Kültür ve Kimlik Bağlamında Göç İzlekleri”. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 43/2 (Aralık 2019), 263-274.
- “Exile In New Caledonia”. Al Jazeera World. Yayın Tarihi 14 Eylül 2015. <https://www.aljazeera.com/program/al-jazeera-world/2015/9/14/exile-in-new-caledoni>

AİLE İÇİ SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE BABANIN ROLÜ: YUSUF KISSASI ÖRNEKLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi. Aykut KAYA¹

“Andolsun, Yusuf ve kardeşlerinde soranlar için ayetler (ibretler) vardır.”²

Giriş

İnananlar nezdinde geçerliliğini kıyamete kadar devam ettiren, bütün insanlığa hitap eden Kur'an-ı Kerim; insanın hem dünya hayatını düzenleyen kurallar manzumesine hem de ahiret saadetini gerçekleştirecek ilke ve prensiplere hâvi evrensel bir kitaptır.³ Birinci derecede insanı muhatap alan Kur'an, va'z ettiği ilke ve prensiplerle insanın bireysel ve toplumsal alanda yaşamını düzenlemektedir. Özellikle insanlığa rol model olarak gönderilen peygamber kıssaları, somut modellemeler yapmak suretiyle insanlara yol göstermekte ve onlara kılavuzluk vazifesi yapmaktadır. Bu kıssalardan biri de iki peygamberin baba-oğul olarak zikredildiği Yusuf kıssasıdır. İnsanlara birçok açıdan mesajlar sunun bu kıssa, aynı şekilde Hz. Yakup'un aile hayatına dair detaylı bilgilere yer vermektedir. Özellikle kıssada anneden ziyade babanın ön plana çıkartılması ve çocuklar arasında cereyan eden meselelerde babanın çabasının zikredilmesi, ailede babanın rolünü mercek altına alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu kıssada bir baba olarak Hz. Yakup, ailesinde ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturmak veya en aza indirme noktasında büyük bir çaba sarfetmektedir. Bir yanda çok sevdiği Yusuf'u korumaya, diğer yanda kollektif olarak hareket eden diğer çocuklarının hata yapmalarını önlemeye çalışmaktadır. Özellikle babasının sevgisine mazhar olan Yusuf'un ve öz kardeşinin diğer

1 Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, yakupsami@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3333-757X

2 Yusuf 12/7.

3 Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138; Sebe' 34/28; Ra'd 13/37.

kardeşleri tarafından kıskanılması neticesinde ailede birçok sorun ortaya çıkmış ve Hz. Yakup hayatı boyunca içinden çıkılmaz sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Kur'an, bu kıssa vesilesiyle insanın ailevi hayatında sorunların ortaya çıkabileceği gerçeğine dikkat çekmekte ve bu sorunlar karşısında bir peygamberin mücadelesini bizlere sunarak buna benzer durumlarda nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla değişen dünyada toplumun ana omurgası konumundaki ailenin karşılaşılabilecek problemlere çözümler bulmak için bu kıssanın mercek altına alınması ve buradan birtakım prensiplere ulaşılmasının gerekliliği ortadadır. Böylece yaşanan hayat ile Kur'an arasında bir bağ kurulacak ve inanlar yaşadığı çağın getirdiği problemler karşısında Kur'an'ın sunduğu mesajlar yoluyla daha dirençli, dayanıklı ve etkin konumda olacaklardır.

Modern dönemde toplumsal düzende yaşanan değişim ve dönüşümler aile kurumunu da farklı boyutlarda etkilemiştir.⁴ Aile içi sorunların çoğalması, boşanmaların artması ve aile bireyleri arasında ilişkide aksaklıkların yaşanması vb. hususlar; söz konusu değişimin olumsuz sonuçlarından sayılabilir. Bu sorunların yaşanmasında ailenin gerek ahlaki ve dini değerlerden uzak kalması gerekse de aile yaşamına yıkıcı etkisi olan fikri-ideolojik akımlar, rol model olarak sunulan ifsat edici popüler kültür, benmerkezci (ego-sentrizm/kendine odaklanma) yaklaşım tarzının yaygınlık kazanması ve ağır yaşam koşullarının etkisi görülmektedir. Bu sorunlara çare olarak pedagojik ve psikolojik çözümlerin yanı sıra,⁵ Kur'an'da rol model olarak sunulan peygamberlerin ortaya koydukları çaba, takip ettikleri yöntem ve va'z ettikleri prensipler sorunun çözümüne önemli katkı sağlayabilir. Söz konusu kıssalardan biri de Yusuf suresi kapsamında zikredilen Hz. Yakup'un sorumlu bir baba olarak ailesinin saadetini korumak için ortaya koyduğu örnekliktir. Yusuf suresi kapsamında ele alınan bu çalışmada konulu tefsir metodu takip edilmiştir.⁶

1. Yusuf Kıssası ve Hz. Yakup'un Ailevi Sorunları

Hz. Yakub'un ailevi sorunları çözüme kavuşturmaya yönelik ortaya koyduğu örnekliğin/prensiplerin ve takip ettiği metodun daha sağlıklı anlaşılabilmesi için öncelikli olarak kısaca Yusuf kıssası ve ailesinde cereyan eden ailevi sorunların belirtilmesi isabetli olacaktır.

4 Bk. Arif Durğun, "Aile İçi Problemler ve Çözüm Önerileri", *Mehir Aile Dergisi* 1 (2016), 85-86.

5 Bk. Turan İbrahim, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 72.

6 Konulu tefsirde araştırma yöntemi için bk. Aykut Kaya, "Konulu Tefsir Ekolü", *Çağdaş Tefsir Ekolleri*, ed. Aykut Kaya (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 279-289.

1.1. Yusuf Kıssası

Kur'an-ı Kerim'de en güzel kıssa/*ahsenü'l-kasas*⁷ olarak nitelendirilen Yusuf kıssası, Kur'an'da birçok kıssanın değişik surelerde dağınık olarak anlatılmasından farklı olarak tek surede anlatılmıştır. Aşkın, iffetin ve imanın sembolü olan bu kıssa da diğer kıssalar gibi düşünen insanlar için farklı konularda birçok ibretler/dersler ihtiva etmektedir.⁸ Bir rüya ile başlayan kıssa, başka bir rüya (zindan arkadaşlarının ve kralın rüyası)⁹ ile devam etmekte ve aynı şekilde ilk görülen rüyanın gerçekleşmiş haliyle sona ermektedir.¹⁰ Dolayısıyla kıssa, rüya alemi ile gerçek yaşam arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Hız. Yusuf'un merkeze alındığı bu kıssa, aynı zamanda Hız. Yakub ile Hız. Yusuf'un baba-oğul olarak hasret, ıstırap ve üzüntüleri canlı bir şekilde resmedilmektedir.¹¹ Kanlı bir gömlekle dünyası yıkılan Hız. Yakup'un, vuslatı müjdeleyen başka bir gömlekle sürura gark oluşuna yer verilir.¹²

Özetle Yusuf kıssasında, Hız. Yakup'un oğulları Yusuf'un babaları nezdindeki konumunu kıskanmışlar ve canına kıymak üzere komplo kurmuşlardı. Böylece babalarının ilgisinin yalnızca kendilerine yöneleceğini hesap etmişlerdi. Ondandır kurtulmanın yolunu ise onu kuyuya atmakla olacağına karar vermişlerdi.¹³ Ancak kader planında onların bu tuzağı, Yusuf'u Mısır'da aziz yapma yolunda atılan bir adıma dönüşmüştür. Ardından Hız. Yusuf, yoldan geçen kafiler tarafından kuyudan çıkarılıyor ve Mısır'a köle olarak satılıyor.¹⁴ Köle olarak bulunduğu evde bir iftira neticesinde zindana giriyor ve belli bir müddet orada tebliğ faaliyetlerinde bulunuyor.¹⁵ Sonrasında Mısır kralının gördüğü rüyayı doğru şekilde yorumlaması karşılığında zindandan çıkarılıp adil bir şekilde yargılanması yapılarak maliyeden sorumlu üst düzey bir göreve getiriliyor.¹⁶ Görevi esnasında kardeşleriyle yeniden karşılaşılıyor ve nihayetinde onlarla barışarak babasına kavuşuyor ve kıssa bu haliyle sona eriyor.¹⁷

7 Yûsuf 12/3.

8 Yûsuf 12/111.

9 Yûsuf 12/36-41; 43-49.

10 Yûsuf 12/4, 100.

11 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), III/213.

12 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1936), IV/2914. Aynı zamanda iftiraya uğradığında da arkadan gömleğinin yırtıldığına işaret edilmiştir.

13 Yûsuf 12/8-18.

14 Yûsuf 12/19-21.

15 Yûsuf 12/23-42.

16 Yûsuf 12/43-56.

17 Yûsuf 12/58-100.

1.2. Hz. Yakup'un Ailevi Sorunları

Yusuf ve öz kardeşi Bünyamin'in¹⁸ babaları Hz. Yakup tarafından farklı boyutta sevilmesi¹⁹ diğer oğullarında haset ve kıskançlık duygularının depreşmesine sebebiyet vermiştir.²⁰ Oğullar, babalarının bu konuda bir yanılğı içerisinde olduğunu iddia ediyorlardı, bunu da şöyle ifade etmekteydiler: { إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ إِذْ قَالَوا لِيُوسُفُ }، «Kardeşleri dediler ki: Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yûsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılğı içindedir.»²¹ Mevdûdî (1903-1979), Hz. Yakup'un oğullarının babalarının kendilerini ihmal ettiği sisteminin kabilevi hayat tarzında makul bir zemini olduğuna işaret etmiştir. Zira kabilenin şeref ve haysiyetini korumak büyük oğlanların omzundayken babalarının büyük oğlanlardan ziyade küçük çocuklara ilgi göstermesine anlam veremediklerini belirtmişlerdir.²²

Hz. Yakup, oğullarının iddia ettiği gibi sevgi konusunda çocukları arasında bir ayrımcılık yapmış mıdır? Yoksa diğer kardeşler Yusuf ve Bünyamin öz kardeşi olmadığı için yanlış bir değerlendirme içerisine mi girmişlerdir? Şeklindeki soruların cevabını net olarak bilmemiz mümkün gözükmemektedir. Lakin nihâi noktada öteki kardeşlerin Yusuf ve Bünyamin'e yönelik bakışlarının olumlu olduğunu söyleyemeyiz. öteki kardeşlerde oluşan bu menfi bakış açısı daha da ileri noktaya taşınarak babalarının teveccühünün/ilgisinin kendilerine yönelmesinin yolunun Yusuf'tan kurtulmaktan geçtiği fikrine kapıldılar: { أَقْتُلُوا يُوسُفَ } «(Aralarında dediler ki:) Yusuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü

18 Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani Şevkânî, *Fethül-kadir: el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsir* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983), III/7.

19 Kaynaklarda Yakub'un (as) Yusuf ve öz kardeşi Bünyamin'e farklı sevgi göstermesinin iki nedeni olabileceğine yer verilmiştir.

1. Gelecekte peygamber olarak görevlendirilecek olan Yusuf kendine has meziyetleriyle babasının sevgisine mazhar olmuştu. Bünyamin ise en küçük çocuk olması hasebiyle çok sevilirdi. Bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu*, III/218.

2. Küçük yaşta annelerini kaybetmeleri babalarının onlara diğer kardeşlerine göre daha şefkatli ve merhametli yaklaşmasını gerektiriyordu. Bk. Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, Ali Bulaç (ed.), çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), II/443; Muhammed Mütevelli Şa'ravî, *Tefsîr eş-Şa'râvî: Havâtır* (Kahire: Matâbih Ahbârî'l-Yevm, 1997), XI/6864.

20 “Başkasının sahip olduğu imkânları çekememe” anlamına gelen kıskançlık, çoğunlukla aşk ve sevgi söz konusu olduğunda ortaya çıkan bir duygudur. Bk. Hayati Hökelekli, “Kıskançlık”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi, (2022), 25/495. Haset ise kendinde olmayana veya bir başkasında olanı elde etme arzusudur. Bk. Faruk Vural, “Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2011), 136.

21 Yûsuf 12/8.

22 Bk. Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, II/443.

*yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tevbe ederek) sâlih kimseler olursunuz!”*²³ Halbuki babalarının sevgisini kazanmalarının yolu Yusuf ve kardeşini sevmekten geçmekteydi.²⁴ Fakat onlar gaflet haliyle yıkıcı sonuçları olan kıskançlık ve haset dürtüsüyle hareket etmeyi tercih ettiler. Zira Kıskançlık ve haset duygusu, çocukları birbirine düşman etmeye, kardeşlerden birinin kendisini değersiz hissetmesine, istenmediği duygusuna kapılmasına, diğer kardeşine karşı kendisini korumaya almasına ve onların hayata küsmelerine neden olabilmektedir.²⁵ Ayrıca kıskançlık ve haset; kardeşler arasındaki sevgi ve saygı bağının ortadan kalkmasına, haset edilene karşı saldırgan ve intikam duygularıyla hareket edilmesine sebebiyet verebilmektedir.²⁶

Kıskançlık ve hasetin yıkıcı etkisine kapılıp kin ve intikamla hareket eden öteki kardeşler, söz konusu ayette bahsedilen planı/komployu uyguladılar.²⁷ Böylece babalarının kendilerine olan güvenini sarstılar, Hz. Yusuf’un uzun yıllar acılar içinde yaşamasına sebep oldular, birçok yalan söylemek zorunda kaldılar ve ilerleyen zamanlarda Bünyamin’in kendilerine emanet edilmesi noktasında çok zorluk yaşadılar. Ayrıca babalarının uzun yıllar hüznün ve kederle yaşamasına sebep oldular. Hz. Yakup hayatı boyunca öz ve üvey kardeşler arasındaki bu problemleri çözmeye çalıştı. Haddi zatında kardeşler arasındaki kıskançlık duygusundan neşet eden çekişme, insanlığın ilk atası Hz. Âdem’le başlamaktadır. O’nun da oğulları benzer sebeplerden ötürü birbirlerine düşman olup birbirlerinin kanlarını dökmüşlerdi.²⁸

2. Hz. Yakup’un Kardeşler Arası Sorunların Çözümüne Yönelik Prensipleri

Hz. Yakup’un ailesinde ortaya çıkan sorunları ele alış yöntemi, takip ettiği yöntem ve ortaya koyduğu prensipler maddeler halinde aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

23 Yûsuf 12/9. Bu ayet aynı zamanda kardeşler arasındaki kıskançlığın aynı düzeyde olmadığını göstermektedir. Zira kardeşlerden bir kısmı onu öldürelim derken, diğer bir kısmı yapayalnız bırakılması fikrindedir. Ondan dolayı bu tür olaylarda genelleme yapmadan bireysel olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Bk. Betül Fırat, *Yusuf Suresi’nin Sosyolojik Analizi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020), 46.

24 Bk. Şa’râvî, *Tefsîr eş-Şa’râv’i: Havâtır XI/6864*.

25 Bk. Hüseyin Peker, *Çocuk ve Suç* (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994), 34-35; Fırat, *Yusuf Suresi’nin Sosyolojik Analizi*, 43.

26 Bk. İbrahim Turan, “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebveyn-Çocuk İlişkisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 136.

27 Şunu da belirtmek gerekir ki; bütün kardeşler Yusuf’a verilmesi gereken ceza noktasında ittifak halinde değiller; kimisi öldürülmesini, kimisi çöle atılmasını, kimisi de kuyuya atılmasını savunmuştur ve nihâi noktada kuyuya atılma fikri ağır basmıştır. Bk. Şa’râvî, *Tefsîr eş-Şa’râv’i: Havâtır XI/6864*.

28 Mâide 5/27–28.

2.1. Ortaya Çıkabilecek Soruna Dair Öngörüde Bulunup Tedbir Alma

Anne-babanın çocuklarıyla sağlıklı bir iletişim kurması, onların karakter ve mizaçlarını ayrıntılı olarak tanımalarını gerektirir. Farklı özelliklere sahip çocukların bir arada sorunsuz yaşamasında onların kendilerine has tutum ve davranışlarının anne-babalarının kontrolünde sergilemeleri oldukça önemlidir. Zira anne-babalar çocuklarını gözlemlemeleri sonucunda hangi tutum ve davranışların ailede problem çıkardığını tespit edebilmektedir. Bu noktada, kendilerinden beklenen ilk adımın sorunu ortaya çıkararak problem hakkında öngörüde bulunup buna yönelik bir hareket sergilemeleridir.

Hz. Yakup evladı Yusuf'un rüyasını kendisine anlatması neticesinde bunu diğer kardeşlerinden gizlemesi gerektiği tembihinde bulunması bu kabilden sayılabilir. Çünkü Hz. Yakup çocuklarının karakter özelliklerini çok iyi bildiği için onlara karşı nasıl bir tedbir alması gerektiğinin farkındadır. Onların eksik ve yanlış yönlerini kapatmak ya da görmezlikten gelmek yerine alınması gereken tedbiri almaya çalışmıştır.²⁹ Ayrıca Yusuf'un rüyasını babasına anlatması, baba-oğul arasındaki iletişimin sağlıklı ve sıcak olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu rüyanın hakikat ve mahiyetini anlayan Hz. Yakup'un, Yusuf'un rüyasını anlatması durumunda diğer çocuklarının şeytanın vesveselerine kapılarak kıskançlıktan ötürü ona zarar verecekleri konusunda endişesi vardı ve nitekim bu endişesinde de haklı çıkmıştır. Bu da demektir ki; Hz. Yakup'un öteki çocukları da görülen bu rüyanın Yusuf'un lehine olduğuna dair yorumlama kabiliyetleri vardı.³⁰ Nihayetinde peygamber evinde büyüyen çocuklardı ve babalarından bu konuda öğrendikleri husus olması muhtemeldir.

Dolayısıyla denebilir ki; insanın sahip olduğu maddi-manevi ayrıcalıklarının umuma açık olarak sergilenmesinin bazı insanları haset ve kıskançlığa sürükleyebilmektedir. Özellikle ailede problemlere sebebiyet vereceği düşünülen bu tür önemli hususların ebeveynler tarafından bütün aile fertlerine paylaşılmadan gizlenip, dillendirilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.³¹

2.2. İlimli/Yumuşak Üslup Kullanmak

Aile içi problemlerin ana nedenlerinden biri de doğru ve sağlıklı bir iletişim kuramamak veya iletişimsizliktir denilmektedir.³² Bu iletişimin bir yönü kabul

29 Neşe Güner, *Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri* (Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Süleyman Örneğinde) (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 75.

30 Bk. Şaravî, *Tefsîr eş-Şarâvî: Havâtır XI/6850*; Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrül-münîr fi'l-akide ve's-şeria' ve'l-menhec* (Dimeşk: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1997), XII/207.

31 Bk. Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş Derveze, *Tefsîrül-hadîs: Tertibü's-suver hasebü'n-nüzûl* (Kahire: Dârü lhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963), IV/11.

32 Durğun, "Aile İçi Problemler ve Çözüm Önerileri", 86.

edilen günlük hayattaki diyaloglarda kullanılan hitap tarzının insan ilişkilerinde olumlu/olumsuz yönde etkili olduğu malumdur. Nazik, saygılı ve sevecen bir çocuk olan Yusuf rüyasını babasına arz ederken { يَا أَبَتِ } “*Ey Babacığım!*”³³ hitap ederken babası Yakup (as) buna mukabil { يَا بُنَيَّ } “*Ey Oğulcuğum/yavrucuğum!*”³⁴ hitabıyla karşılık vermektedir. Hz. Yakup’un bu hitap tarzı sadece çok sevdiği Yusuf’la sınırlı olmayıp diğer çocuklarına da { يَا بُنَيَّ } “*Ey Oğlucuklarım!/yavrucuklarım!*”³⁵ şeklindedir. Bu da Hz. Yakup çocukları arasında hitap da dahi ayrımcılık yapmadığını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü oğulları babalarının sevgi noktasında ayrımcılık yaptığını iddia ediyorlardı. Hz. Yakup bu hitabına karşılık oğulları da Yusuf’un hitabıyla mukabele bulunmaktan ziyade { يَا أَبَانَا } “*Ey Babamız!*”³⁶ olarak hitap etmeleri dikkat çekicidir. Zira burada sadece Yusuf’taki nezaketin eksikliği değil aynı zamanda ‘bizim babamız’ vurgusuyla babalarının üvey evlatların değil onların babası olması gerektiği hissettirilmiştir.

Arapçada ism-i tasgîr/küçültme formuyla ifade edilen bu hitap يَا بُنَيَّ / { يَا بُنَيَّ }, muhatabını sevdiğini, şefkat gösterdiğini, merhamet ettiğini ve önemseydiğini göstermektedir.³⁷ Bu hitap tarzının duygularıyla hareket eden çocuklar/gençler üzerinde pozitif yönde bir etki uyandıracığı, onların yüreklerini okşayacağı, onlarla sıcak bir bağ kurmaya vesile olacağını ve baba-oğul arasında olumlu yönde bir iletişim zemini oluşturmayı sağlayacağını³⁸ söylemek mümkündür.

Hz. Yakup ve Yusuf’un kullandığı bu hitap tarzı, onlara has olmayıp kendilerinden önceki ataları olan Hz. Nuh ve Hz. Lokman’dan miras kaldığını söyleyebiliriz. Zira onların da çocuklarına aynı şekilde hitap ettiği görülmektedir.³⁹ İnsanlara yumuşak bir üslupla hitap etmenin önemini göstermesi açısından yeryüzünde en büyük zulümlerin faili olarak bilinen Firavun’a dahi yumuşak bir üslupla hitap edilmesi gerektiğinin belirtilmesi son derece önemlidir: “*Ona yumuşak söz söyleyin. Belki aklını başına alır veya korkar.*”⁴⁰ Benzer şekilde Uhud savaşından sonra Hz. Peygamber’in talimatlarına uymayan kendi çocukları komundaki ashabına yönelik sert bir tavırdan ziyade yumuşak bir üslupla hitap etmesi gerektiği ilâhî ikazı yer almaktadır: “*Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.*”⁴¹

33 Yûsuf 12/4, 100.

34 Yûsuf 12/5.

35 Yûsuf 12/87.

36 Yûsuf 12/11, 17, 63, 65, 81, 97.

37 Bk. Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî İbn Âşûr, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), XII/213; Şaravî, *Tefsîr eş-Şarâvî: Havâtır XI/6748*.

38 Turan, “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebveyn-Çocuk İlişkisi”, 94.

39 Hûd 11/5; Lokmân 31/13, 16, 17.

40 Tâhâ 20/44.

41 Âl-i İmrân 3/159.

Bütün bu örnekler, ılımlı/yumuşak bir üslûbun sorunları çözmeye ve sorunlarla mücadele etmedeki etkisini göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

2.3. İkna Edici Konuşmak

Aile içerisinde sorunların çözümünde birçok yöntemi kullanan Hz. Yakup, yumuşak üslubun yanında çocuklarının zihin dünyalarına da hitap etmektedir. Zira insan sadece duygulardan ibaret değildir, aynı zamanda zihinsel mekanizmaya da sahiptir ve insanda istenilen/hedeflenen değişimin kalıcı ve süreklilik olmasında onun kendi iradesiyle kabulü önem arz etmektedir. Ayrıca ebeveynin çocuklarına bir davranışın olumlu ve olumsuz yönlerini gösterip muhtemel problemleri ortadan kaldırmaya yönelik çabası da ikna metotlarından sayılmaktadır.⁴² Dolayısıyla Yakup (as) çocuklarının hata yapmamaları için aklı argümanlar sunarak onların kendi rızalarıyla bir tavır sergilemelerini hedeflemektedir. Bu nazarla Hz. Yakup ailesine baktığımızda iki sahne görmekteyiz. Bunlardan ilki, Hz. Yakup ile Yusuf arasında cereyan etmekte, ikincisi ise Hz. Yakup ile diğer çocukları arasında geçmektedir.

Söz konusu ilk sahnede Yusuf rüyasını babasına anlatınca Hz. Yakup'un ilk söylediği: {قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْضُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ} "Yavrucuğum! rüyanı sakın kardeşlerine anlatma!"⁴³ ikazı olmuştur. Zira peygamber fetânetiyle rüyanın tabirine vakıf olan Hz. Yakup, Yusuf'un rüyasını aydınlık, bereketli bir geleceğe işaret ettiğini anlamış⁴⁴ ve rüyasını kardeşlerine anlatması neticesinde onlarda haset ve kıskançlık türü duyguların oluşabileceğini hesap etmiştir. Bunun doğal neticesinde diğer çocuklarının Yusuf'a zarar vermesinden endişeye kapılmıştır.⁴⁵ Dolayısıyla Yusuf'u bu haset ve kıskançlıktan korunmasının en iyi yolunun bu rüyanın başkalarına özellikle de kardeşlerine hikaye/ifşa/reklam etmemesinden geçmektedir.⁴⁶ Fakat Hz. Yakup burada sadece "anlatma!" uyarısıyla yetinmiyor, aynı zamanda bazı aklı argümanlar sunarak Yusuf'un kendi iradesiyle buna karar vermesini arzulamaktadır. O argümanların başında ise anlatması durumunda kardeşlerinin şeytanın vesvesesiyle ona tuzak kurarak zarar vereceğini belirtmesidir: "Yoksa,

42 Bk. Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi", 100.

43 Yûsuf 12/5.

44 Bk. Seyyid Kutub, *Fi zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru's-şurûk, 1991), IV/1971; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 456.

45 "Haset ettiği vakit hasetçinin şerrinden Allah'a sığın" (Felak 113/5) ayeti de Yakup'un (as) bu endişesini doğrular mahiyettedir.

46 Günümüzde de benzer şekilde sosyal medya aracılığıyla birçok insanın maddî-manevî sahip olduğu imkanları/imtiyazları diğer insanların dikkatini çekecek şekilde paylaşımları, kıskançlık ve haset duygularına sebebiyet vermektedir.

sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.” Hz. Yakup ile Yusuf arasındaki diyalog burada sona ermektedir. Kıssanın devamında -açıkça zikredilmediyse de- Yusuf’un rüyasını kardeşleriyle paylaşmamaya ikna olduğu sezilmektedir.⁴⁷ Zira kıssanın sonunda Yusuf (as), genele hitap etmekten ziyade sadece babasına hitap ederek daha önce gördüğü rüyanın gerçekleştiğini haber vermektedir: “*Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın manası buymuş; rabbim onu gerçekleştirdi.*”⁴⁸ Böylece hem evladına öz saygı duyup ona ikna etmek için çabalayan babanın zarafetini hem de babasının söylediklerini dinleyip ona uyan evladının asaletini gösteren güzel bir örneklik ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu kıssadaki ikinci sahnede ise Yusuf’un (as) kardeşleri babalarının sevgisinin/ilgisinin/teveccühünün kendilerine yönelmesinin çözüm yolunu Yusuf’un öldürülmesi veya uzak diyarlara sürülmesi suretiyle ortadan kalkmasına karar vermeleridir. Bu plan çerçevesinde babalarının Yusuf’un kendileriyle kırlara gelmesi noktasında ricada bulundular.⁴⁹ Bu ricanın masum bir istek olmadığı sevgisinde bulunan Hz. Yakup, çocuklarını bu hatadan vazgeçirmek için bazı aklı argümanlar sunarak onları ikna etme gayreti içerisine girmektedir. İlk sunduğu husus, bu ayrılığın onu üzeceğidir. Zira gerçekten babalarını seven çocuklar olsalar babalarını üzecek bir şey yapmamaları beklenir. İkinci husus ise bu yolculuğun tehlikeli olduğuna işaret ederek onların kendi aralarında eğlenirken böylesi savunmasız bir çocuğa kurt gibi yırtıcı hayvanların zarar vereceğidir: { قَالَ } “*Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer, diye korkuyorum.*”⁵⁰ Yakup’un (as) ikinci olarak belirttiği husus, farkına varmadan çocuklarının Yusuf (as) için tasarladıkları planı nasıl örtbas edeceklerinin ipucunu vermiştir.

Yakup (as), böylesi kritik bir durumda dahi çocuklarına karşı öfkeli bir tavır takınmamış. Bilakis, sükûnet içerisinde yapılan hareketin muhtemel sonuçlarını çocuklarına izah ederek onları ikna etmeğe çalışmıştır. Onlara açıkça yalan söylediklerini beyan etmemiştir. Zira bu üslup, aralarındaki güveni sarsacak ve hesap edilemez sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilirdi. Lakin takip edilen metod veya ortaya konulan prensipler doğru dahi olsa her zaman arzu edilen sonuca ulaştırmayabilir. Zira alınan tedbir ve ihtiyat belli düzeylerde olayların gidişatına yön verebilir. Nihâi noktada Allah’ın dediği olur; Hz. Yakup’ta tedbir aldıktan sonra bunu belirtmiştir: { وَمَا أَعْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنَّ الْحُكْمَ } “*Ama Allah’tan (gelecek) hiçbir şeyi*

47 Nitekim Yusuf’un (as) babasının tavsiyesine uyup rüyasını kardeşlerine anlatmadığına dair görüşler için bk. Mustafa Yıldız, *Tefsirde İsrâiliyat ve Kitab-ı Mukaddes’e Yaklaşımlar -Tâhir b. Âşûr Örneği-*, Mesut Kaya (ed.) (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 140-141.

48 Yûsuf 12/100.

49 Yûsuf 12/8-12.

50 Yûsuf 12/13.

sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O'na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar."⁵¹

Bu hususla alakalı benzer örnek Nuh (as) ile oğlu arasında,⁵² İbrahim (as) ile babası arasında⁵³ cereyan etmektedir.

2.4. Sabırlı ve Ümitvar Olmak

Ülü'l-azm peygamberlerin en önemli özelliklerinden biri sayılan sabır;⁵⁴ sınırlı, bela ve musibetlere karşı direnç gösterilerek yapılan uzun soluklu mücadele, olumsuzlukları olumluya çevirmek için gösterilen metanet olarak tanımlanır.⁵⁵ Sabır, aile içi sorunların baş göstermesi durumunda telaşa kapılmadan, duygusallığı bir kenara bırakıp şikâyet etmeden problemin çözümüne yönelik akıl ve iradeyi etkin kılarak mücadele etmeyi öğretir.⁵⁶ Çocuklar ve gençlerin daha çok hissiyatla, aceleci refleksle hareket etmeleri⁵⁷ onları birtakım yanlışlara sürükleyebilmektedir. Böylesi durumlarda hemen yargılamaya gidip onları anne-babadan uzaklaştırmadan onlara sabır ve sükûnetle yaklaşmak onları birçok hatadan koruyacak ve problemleri ortadan kaldıracaktır. Özellikle olayın ilk yaşandığı anda devreye sokulması gereken sabır, sonradan pişman olunacak birçok hatayı telafi etmeyi sağlamaktadır.⁵⁸ Denilebilir ki sabır, aileyi ayakta tutan ve devamlılığını sağlayan en kıymetli değerlerdendir. Özellikle kıskançlık probleminin çözümü uzun zaman alacağından sabırlı olunması ve tahammül gösterilmesi son derece hayati öneme sahiptir.⁵⁹

Bu kıssada Hz. Yakup ailesinde ortaya çıkan sorunlardan dayanılması en güç/kritik iki sahnesinde de ümitsizliğe kapılmamış; aksine olayları sükunetle, kendine hakim biçimde karşılayıp kendisine düşenin güzel bir sabır ve Allah'ın yardımına sığınmak olduğunu söylemiştir. Hz. Yakup { فَصَبْرٌ جَمِيلٌ } : *Güzel sabır* olarak ifade ettiği sabırdan maksat: Musibetler karşısında herhangi bir tahammülsüzlüğün ve şikâyetin bulunmadığı sabırdır.⁶⁰ Hz. Yakup diğer çocuklarının

51 Yûsuf 12/67.

52 Hûd 11/42-43.

53 Meryem 19/41-50.

54 el-Ahkâf 46/35.

55 Bk. Mustafa Çağrıç, "Sabır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi, 2008), 35/337.

56 Bk. Betül Hale Kaya, *Aile İçi Sorun ve Suçların Önleminde Dini-Ahlâki Değerlerin Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 103.

57 Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2017), 173.

58 Bk. Nesrişah Saylan, *Yûsuf Sûresinde Bireysel ve Toplumsal Mesajlar* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021), 14.

59 Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebveyn-Çocuk İlişkisi", 150.

60 Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berduni-İbrahim İtfiyişi (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), IX/152.

nefsâni olarak hareket edip kötülük yapmalarına karşılık takınılacak en etkili manevi tavrın güzel bir sabır olduğunu göstermiştir.⁶¹

Bu sahnelerin ilkinde Hz. Yakup'un evlatları kardeşleri Yusuf'u kurdun yediği haberini babalarına getirmektedirler.⁶² İkincisinde ise Yusuf'un kardeşi (Bünyamin) hırsızlık yapması nedeniyle azizin (Yûsuf) onu alıkoymasını haberi ni almasıdır. Bir baba açısından dayanılması çok güç olan bu kritik durumda bile çocuklarının (Yusuf ve Bünyamin) kendisine geri geleceğinin ümidini kesmeyen Hz. Yakup,⁶³ diğer çocuklarına bütün insanlığa örnek olunması gereken tarihi bir ders olarak şunları dile getirir: “*Ey oğullarım! Gidin Yûsuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.*”⁶⁴ Sabırla direnip ümitvar olarak olaylara bakan Yakup (as), hem kendini diri tutmakta hem de diğer çocuklarının hatalarını telafi etmeleri için onlara bir fırsat sunmaktadır. Nitekim Yusuf (as) kendisine nimetlerin bahşedilmesi sadedinde sabra dikkat çekmektedir: “*Allah, bize iyilikte bulundu. Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.*”⁶⁵

Hz. Yakup, hikmetli bir bakışla gücünün dışındaki olayları görüp ümitsizliğe kapılma yerine olayın çözüleceğine inanarak, biraz da zamana yayarak Allah'tan o konuda yardım istemektedir. Hz. Yakup'un çocuklarının problemlerini çözmede sabrı tavsiyesi, meselelerin çözümüne dair ümidini yitirmemesi, olayların iç yüzünü bilen ve yalnızca yardımı Allah'ın yapacağını bildirmesi; karşılaşılan sorunlarda takip edilmesi gereken yolu aydınlatmaktadır. Benzer şekilde zor zamanlarda insanın karşılaşıacağı problemlere yönelik sabırlı davranış biçimi Lokman'ın (as) da evlatlarına yaptığı tavsiyedir.⁶⁶

2.5. Yaşananlardan Ders Çıkarıp Yeni Taktikler Uygulamak

Ailede çıkan sorunlarla mücadele etmede daha önce tecrübe edilmiş yöntemlerin ne gibi fayda-zarar sağladığının bilinmesi/test edilmesi son derece önemlidir. Bu sayede aynı hatalara düşülmemiş olur ve söz konusu meselelerle alakalı yeni taktik ve yöntemler uygulamak için çaba sarf edilir. Yusuf kıssasında daha önce oğlu Yusuf hakkında acı bir tecrübe yaşayan Hz. Yakup, benzer olayların/hataların oğlu Bünyamin için yaşanmasından endişe ediyordu. Bundan

61 Bk. Nesrişah Saylan, *Yusuf Suresinde Bireysel ve Toplumsal Mesajlar* (Elazığ: Fırat Univ., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009), 49.

62 Yûsuf 12/18.

63 Yûsuf 12/83.

64 Yûsuf 12/87. { يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَبْتَاسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَتَّبِعُ مِنْ رَوْحٍ

{ اللَّهُ إِلَّا الْقَوْمَ الْكَافِرُونَ }
65 Yûsuf 12/90. { قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِي وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ }

66 Lokman 31/17.

dolayı Yusuf hadisesinin yaşandığı döneme göre daha tedbirli ve yeni taktikler uygulayarak hareket etmeye gayret sarf ediyordu.

Bu sahnelerin ilkinde; Yusuf (as) kıtlık döneminde yanına gelen kardeşlerine bir dahaki sefere Bünyamin'i de getirmelerini, aksi takdirde artık onlara yiyecek vermeyeceğini söyledi. Bunun üzerine kardeşleri de babalarından Bünyamin'i kendileriyle göndermesi ricasında bulundular.⁶⁷ Ayrıca Ona da tıpkı Yusuf'a sahip çıktıkları gibi onu koruyup kollayacaklarını da belirttiler.⁶⁸ Yusuf hususunda başarılı bir sınav vermeyen oğullarına kardeşlerine karşı babaları öncelikli olarak artık bu şekilde ricalarının bir ehemmiyeti olmadığını şu sözlerle belirtti: "*Daha önce kardeşi (Yusuf) hakkında size ne kadar güvenmişsem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! (Ben onu sadece Allah'a emanet ediyorum).*"⁶⁹ Böylece Hz. Yakup çocuklarını manevi bir azarlama ile onların aynı hataya tekrar düşmelerine müsaade etmeyeceğinin sinyallerini vermiş oldu.

Çocuklarının uzun ısrarları neticesinde Yakup (as), -Yusuf'u kardeşleriyle doğrudan gönderme yerine daha tedbirli davranıp yeni taktik uygulayarak- Bünyamin'i belli şartlar çerçevesinde onlarla göndermeyi kabul etti.⁷⁰ İleri sürdüğü şartlar, çocukları açısından da bağlayıcı güçteydi. Bu şartlardan ilki, olağanüstü bir hal olması dışında Bünyamin'in geri getireceklerine dair Allah'ın adıyla sağlam bir taahhüt almasıydı. Başka bir tedbir de çocuklarının yol güvenliğiyle alakalı tavsiyelerde bulunmasıydı. Zira Dönemin siyasî şartları içerisinde insanların dikkatini çekecek şekilde bir kapıdan ziyade ayrı kapılardan girmelerinin daha güvenli olacağını düşündü.⁷¹

İkinci sahnede ise kardeşlerin Yusuf'un yanına varıp isteklerini yerine getirdikten sonra geri dönme esnasında Yusuf (as) bir plan çerçevesinde kardeşi Bünyamin'i kendi yanında tuttu. Babalarına söz veren kardeşler bu durumdan çok muzdarip oldular ve Bünyamin'in yerine onlardan herhangi birinin alınmasını teklif ettiler. Hatta büyük kardeşleri tekrar babasının yüzüne bakamayacağını belirtip Mısır'a geri dönmedi.⁷² Kardeşler Bünyamin hakkında babalarını verdikleri sözü tutamamalarının mahcubiyeti içerisinde bu haberi babalarına ilettiklerinde Hz. Yakup, Yusuf hadisesinden farklı olarak oğullarından yüz çevirdi ve hüznünü, kederini Allah'a arz etti. Lakin sabrını ve ümidini yitirmeden evlatlarını kavuşmanın yollarını aramaktan da vazgeçmedi.⁷³

67 Yûsuf 12/59-63.

68 Yûsuf 12/12, 63.

69 Yûsuf 12/64. *قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ*

70 Yûsuf 12/65.

71 Ayrıntılı bilgi için bk. Mevdûdi, *Tefhîmu'l Kur'an*, II/479.

72 Bk. Yûsuf 12/69-80.

73 Bk. Yûsuf 12/81-87.

2.6. Hata Yapan Çocukları Dışlamadan Affetmek/Af Dilemek

Yanlış bir davranış ve kötülüğe karşılık vermeme anlamına gelen affetme,⁷⁴ aile içi sorunların çözümünü kolaylaştırmada etkili bir yöntemdir. Bu sayede ailede barış ve huzur ortamı tesis edilirken, bunun aksi intikam duygusu ise ailede çatışma ve huzursuzluğa sebep olmaktadır.⁷⁵ Yusuf suresi hakkında araştırma yapan Saylan bu konuda şunlara yer vermektedir:

“İnsanların kusurlarını yüzlerine vurduğumuz zaman, savunmaya geçecekleri için onların hatalarını görmelerini de engellemiş oluruz. Fakat bize karşı göstermiş olduğu kötülük karşısında, iyilikle karşılık verdiğimizde onun bu kötü davranışını fark etmesine ve kendisini düzeltmesine daha çok katkı sağlamış ve böylece hem kendisine hem de başkalarına zarar vermesini önlemiş oluruz.”⁷⁶

Gençlik ve çocukluk döneminde daha çok hissiyatla hareket eden çocukların hata yapması kaçınılmazdır. Onlardan daha tecrübeli ve olayları akli-mantıki olarak yorumlayan ebeveynlerin ise çocuklarının bu durumlarını göz önünde bulundurmaları beklenir. Dolayısıyla babaların hata yapan çocuklarını hatalarını kendilerine söyleyip onları affetme yolunu tercih etmeleri oldukça önemlidir. Böylece dışlanmadığını hisseden çocuk, tekrar aynı hataya düşmemeye özen gösterir ve aileye olan bağlılığı daha da artacaktır. Affedilme mekanizmasının işlevsel kullanılmaması neticesinde ise çocukların aile ile bağları zayıflayıp aileye olan aidiyet duygusundan uzaklaşması kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla çocuklar her ne kadar hata yapsalar da anne-babaların onlara karşı affetme, hoşgörü, sevgi ve merhameti elden bırakmaması gerekir.⁷⁷ Zira kıskanç bir tavır karşısında kin ve düşmanlık hisleriyle tepki vermek yerine bağışlayıcı olmak kıskançlık davranışını yenmek için çok önemlidir.⁷⁸

Yusuf kıssasında kardeşler arası problemi çözen kilit noktalardan birinin de affetme/af dileme olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağışlama ise öncelikle Yusuf’un (as) kardeşlerini affetmeleriyle başlamakta, ardından Hz. Yakup’un evlatlarını affetmesi ve onlar için Allah’tan af dilemesiyle devam etmektedir. Bu sahnelerin ilkinde; babalarının sözü üzerine Yusuf ve diğer kardeşlerini aramak için Mısır’a gelen kardeşler zor durumda olduklarını Yusuf’a (as) ilettiklerinde Yusuf (as) asıl kimliğini onlara açıklamıştı. Bunun üzerine kardeşleri, o anda geçmişte Yusuf’a karşı yaptıklarının bir nevi muhasebesini yapıp, pişman olduklarını ve hata ettiklerini itiraf etmişlerdi.⁷⁹ Yusuf (as) ise yüce karakteri

74 Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 298.

75 Bk. Kaya, *Aile İçi Sorun ve Suçların Önleminde Dini-Ahlâki Değerlerin Etkisi*, 99.

76 Bk. Saylan, *Yusuf Sûresinde Bireysel ve Toplumsal Mesajlar*, 32.

77 Bk. Turan, “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”, 84.

78 Turan, “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”, 149.

79 Yûsuf 12/88-91.

sayesinde gücü ve kuvveti olduğu halde onlardan intikam almayı düşünmedi, yaptıklarını yüzlerine vurmada ve kardeşleriyle aralarının şeytanın açtığını belirtti.⁸⁰ Onlara elinden gelen iyiliği yaptı ve onları affettiğini ilan etti: { قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَعْفُرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ } “Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.”⁸¹ Peygamber efendimizin de Mekke’nin fethinden sonra kendisiyle savaşıyan o insanlara bu ayeti okuyup onları affetmesi⁸² nebevî ahlakın aynı kaynaktan beslendiğini göstermesi bakımından çok manidardır.

İkinci sahnede ise Yakup’un (as) evlatlarını bağışladığı ve Allah’tan bağışlanma dilediği görülmektedir. Çocuklarına karşı kalbi kırık olan Hz. Yakup, kendisinin onları affettiğini ima etmekle birlikte Allah’ın affı için hemen yakarıştaki bulunmadı; oğullarının Yusuf’la helâlleşmelerini beklemek, seher vakti veya cuma gecesi gibi duaların icabet ettiği bir vakti gözetmek, kırgınlığını hissettirmek ve benzeri nedenlerden ötürü onu bir süre erteledi.⁸³ { قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا } “Oğulları, “Ey babamız! Allah’tan suçlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten suçlu idik” dediler.(97) Dedi ki: “Sizin için Rabbinden ilerde bağışlanma dileyeceğim. Şüphesiz o çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁸⁴ Elmalılı, Hz. Yakup’un evlatlarına bağışlanma dilemesini Yusuf tarafından affedilmelerinden sonra yapmasının hikmetini şu ifadeyle dile getirmektedir: “Çünkü mazlumun afvı mağfiretin şartıdır.”⁸⁵

Bu hususta Kur’an’da birçok ayette, Allah’ın affedici olduğunu belirtmekle birlikte aynı zamanda insanların işledikleri hatalardan ötürü birbirlerini affetmeleri, bağışlamalarının Allah’ın rızasının kazanıldığı davranış biçimi olduğu vurgusu yapılmıştır.⁸⁶ Birbirini bağışlama yolunu tutan inananların, intikam ve kin duygusundan kurtulmaları gerçekleşmiş olacaktır. Böylece aile içerisinde huzur ve güven ortamı tesis edilecektir.

Değerlendirme

Ailede birlikte yaşamdan kaynaklı zaman zaman sorunlar, çatışmalar ve anlaşmazlıklar yaşanabilir. Önemli olan çatışmaya karşı alınan tavır ve karşılaşılan sorunlara yönelik uygun çözümlere odaklanıp muhtemel çözüm yolları aramak-

80 Bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu*, III/258.

81 Yûsuf 12/92.

82 Bk. Ebu Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er- Râzi, *et-Tefsîru’l-kebir: Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1999), XVIII/506.

83 Bk. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV/2923; Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu*, III/257.

84 Yûsuf 12/97-98.

85 Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV/2923.

86 Bk. Al-i İmrân 3/134; Fussilet 41/34; Şûra 36/39; Teğâbun 64/14.

tır. Bu aşamada en büyük sorumluluk anne-baba üzerindedir. Kur'an aile içerisinde yaşanan sorunlara işaret edip bu sorunlarla baş etmenin somut örnekliliğini ise en yüksek derece bizzat elçilerinin aileleri örnekliliğinde sunmaktadır. Bu kıssalardan biri de Yusuf kıssasında Hz. Yakup'un baba olarak kendi çocukları arasındaki problemleri çözmeye yönelik mücadelesidir.

Hz. Yakup ailesinde öz ve üvey kardeşler arasında ortaya çıkan kıskançlık ve haset duygularının sebebiyet verdiği olaylar dizisi, bütün aile bireylerine ağır bedeller ödetmiştir. Hatta kıskançlık ve hasedin şeytan ve nefsin de tahriki ile kardeş öldürmeye kadar insanı kötülüğe götürdüğü kıssa edilmektedir. Aile, kendilerinde bulunan iki peygamberin sabrı, metaneti, dirayeti, bağışlaması sayesinde ve Allah'ın yardımıyla içinden buldukları bu hengameden çıkmayı başarmıştır.

Çok sayıda çocuğa sahip bir baba olan Hz. Yakup, çocuklara gösterilecek ilgi ve alakaya azami dikkat ettiğinde şüphe edilmez. Zaten bu, onlara yönelik sevgi dolu hitabında, büyük yanlışları karşısında dahi onları affetmesi ve onlarla bağını koparmamasından anlaşılmaktadır. Lakin bazen sorunlar sadece babadan kaynaklı olmamaktadır, özellikle öz-üvey kardeşlerin yaşadığı ailelerde babalarını paylaşamama sorunu kıskançlık ve haset duygularını tetikleyebilmektedir.

Kardeşler arasında ortaya çıkan kıskançlık, haset hali bazen haklı bazen de haksız gerekçelere dayanabilir. Bu noktada ebeveynlere düşen vazife, bu ortamın oluşmaması için çaba sarfetmeleridir. Bunun ortaya çıkmamasındaki en önemli etkenlerin başında ebeveynlerin çocuklarına karşı eşit ve adil davranmaları gelmektedir. Bu eşitlik ise maddi paylaşımında olduğu gibi çocuklarla kurulan sevgi, ilgi gibi duygusal/manevi yönü de kapsamaktadır. Ebeveynlerin çocuklarına eşit ve adil davranmaması neticesinde ise kardeşler arasında dargınlıkların, kırgınlıkların, haset ve düşmanlıkların çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Yusuf kıssasında sevgi, merhamet ve şefkat vasıflarına haiz Hz. Yakup'un rol modelliğinde bir babanın aile içi problemleri çözüme kavuşturmada nasıl olması gerektiği, hangi prensipler çerçevesinde hareket edilmesi gerektiği ve takip edilmesi gereken metodun ne olduğu dramatik bir tarzda ders verilmektedir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

- Öncelikli olarak Hz. Yakup çocuklarıyla sağlıklı iletişim kuran bir baba olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlara hep emredici değil, onları dinleyen, güzel hitapta bulunan, fikirlerini önemseyen ve değer verendir. Nitekim Yusuf'un rüyasını hemen gelip anlatması bunun örnekliliğini göstermektedir.

- Çocuklarıyla vakit geçirip onların karakter ve mizaçlarını tespit eden, aralarındaki tutum ve davranışlardaki farklılığı sezen ve her çocuğa ona göre muamele edendir. Yusuf'un rüyasını kardeşlerine anlatması durumunda ortaya çıkacak manzaraya dair öngörüsü bunu teyid etmektedir.

- Çocuklar arasındaki farklılığı göz önüne alarak aralarında muhtemel sorunlar çıkmamasına dair ön görülerde bulunup ona göre tedbirler alandır.

- Çocuklarını sevdiğini günlük hayatta kullanılan hitaplarla gösteren, ortaya çıkan sorunlarda çocuğun hem duygusal yönüne hitap eden hem de zihinsel yönünü iknaya yönelik argümanlar sunan, böylece kalıcı çözümün çocuğun kendi rızasıyla vermesini sağlıyandır.

- Kritik anlarda panikle duygusal davranıp hata yapan değil, sabırla akli ve iradeyi etkin kullanarak olayın çözümüne odaklanandır. Problemlerin çözümünde Allah'ın yardımını talep ederek karamsarlığa düşmeyip hep ümitvar olandır.

- Yaşanan hadiselerden ders çıkarıp aynı hatalara düşmeyen, problemin çözümü için yeni taktik ve tedbirleri işlevsel kılandır.

- Geçmişte yaşanan problemleri/yanlışları kronik hale getirip içinden çıkamaz hale getirmeyip onların çözümünün affetmek ve af dilemekten geçtiğini bilendir.

Kısaca ifade etmeye çalıştığımız Hz. Yakup'un hayat serüveni ve ailevi problemlere yönelik çabası, günümüz insanların aile içerisinde kardeşler arasındaki kıskançlık kaynaklı problemlerle baş edebilme ve babanın bu problemleri çözmek için takip etmesi gereken yöntem/ilkelere ile ilgili önemli ip uçları sunmaktadır.

Kaynakça

- Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnusî İbn. *Tefsirü't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984.
- Çağrııcı, Mustafa. "Sabır". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş. *Tefsirü'l-hadis: Tertibü's-suver hasebü'n-nüzûl*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- Durğun, Arif. "Aile İçi Problemler ve Çözüm Önerileri". *Mehir Aile Dergisi* 1 (2016), 83-95.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. bs. Basım, 2002.
- Fırat, Betül. *Yusuf Suresi'nin Sosyolojik Analizi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Gürer, Neşe. *Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri (Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Süleyman Örneğinde)*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş. *Kur'an yolu*. 5 Cild. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.

- Hökekleli, Hayati. “Kıskançlık”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/ 495-496. Ankara: İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi, 2022.
- İbrahim, Turan. “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 71-104.
- Kaya, Aykut. “Konulu Tefsir Ekolü”. *Çağdaş Tefsir Ekolleri*. ed. Aykut Kaya. 265-302. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023.
- Kaya, Betül Hale. *Aİle İçi Sorun ve Suçların Önlemesinde Dini-Ahlâki Değerlerin Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans,
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Berduni-İbrahim İtfiyiş. 20 Cilt Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964.
- Kutub, Seyyid. *Fî zılâli’l-Kur’ân*. 6 Beyrut: Dâru’ş-şurûk, 17. Basım Basım, 1991.
- Mevdûdî, Ebu’l Al’â. *Tefhîmu’l Kur’an*. ed. Ali Bulaç, çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2017.
- Peker, Hüseyin. *Çocuk ve Suç*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994.
- Râzi, Ebu Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-. *et-Tefsîru’l-kebir: Mefâtihu’l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1999.
- Saylan, Nesrişah. *Yusuf Suresinde Bireysel ve Toplumsal Mesajlar*. Elaziğ: Fırat Unv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009.
- Saylan, Nesrişah. *Yûsuf Sûresinde Bireysel ve Toplumsal Mesajlar*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021.
- Şa’ravî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîr eş-Şa’râvî: Havâtır* 20 Cilt. Kahire: Matâbih Ahbâri’l-Yevm, 1997.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani. *Fethül-kadir: el-Câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’ d-dirâye min ilmi’t-tefsir*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1983.
- Turan, İbrahim. “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 71-104.
- Vural, Faruk. “Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2011), 127-152.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. 9 İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1936.
- Zuhaylî, Vehbe. *Tefsîru’l-münîr fi’l-akîde ve’ş-şerîa’ ve’l-menhec*. 30 Cilt. Dımeşk: Dârü’l-Fikri’l-Muâsir, 1997

DİNİ KİMLİĞİN TEŞEKKÜLÜNDE EPİGENETİK BİR UNSUR OLARAK AİLENİN ROLÜ

Dr. Mehmet ÖDEMİŞ¹

Giriş

Kimliğin teşekkülünde belirleyici olan aktörler ve faktörler biyolojiden, sosyolojiye, kozmolojiden teolojiye kadar çok geniş bir sahayı ilgilendirmektedir. Genetik ve fizyolojik etkenler, kültür ve özellikle dil, toplumsal geleneğin tüm unsurları, küresel kültür, tarih, aile, akran grupları, medya², eğitim ve öğretim

1 Millî Eğitim Bakanlığı, mehmetodemis@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3657-480X

2 Radyo ve televizyon gibi tek yönlü iletişimin esas alındığı klasik ve konvansiyonel medya, günümüzde yerini karşılıklı etkileşimin esas alındığı sosyal medyaya terk etmiştir. Başkalarıyla etkileşim, özellikle kişiliğin görece iradi bir şekilde teşekkül ettiği düşünülen ilk gençlik yıllarından itibaren baskın bir faktör hâline gelmiştir. Bu durum geleneksel topluma göre zaten hızlanmış olan kültürler ve kişiler arası etkilenim sürecini daha da ivmelendirmiştir. Sosyal medyada sadece başkalarıyla etkileşim değil, bireylerin kendi paylaşımları da hem kişiliklerinin oluşumunda hem de korunumunda başat faktör hâline gelmeye başlamıştır. Nabi Avcı'nın "enformatik cehalet" kavramsallaştırmasıyla vezir bir şekilde ifade ettiği güdümlenmiş bilgiyle manipüle edilmek, dijital çağın başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Pazarlama ve propaganda gibi bilinçli ve maksatlı niyetlerle üretilen reklam içerikleri ile dezenformasyon amaçlı haberler başta olmak üzere aklına gelenin yazıldığı ve resmedildiği bir kelime ve imaj çöplüğüne dönen sanal ortamda doğru bilgiye erişip onunla bir kimlik ikame etmek, imkansızca yakın zorluklar içermektedir. Bu sorunu aşmak için güvenilir(!) kanalları takip etmek ise "güven" teriminin çağcıl yıpranmışlığından mütevellit apayrı bir tartışmanın konusudur. Her sosyal medya hesap sahibinin neredeyse her konuda konuştuğu, yorum yaptığı, bir vaiz edasıyla nutuk attığı; daha fazla takipçi toplayan bazılarının sanal peygamberliğe soyunduğu, toplumun Samiri gibi "influencer"lar eliyle ayartılan bir yığına dönüştürüldüğü, görünür olma şehvetinin her yolu mübah hâle getirdiği ve tüm bu yeni faktörlerin kimlik erozyonuna yol açtığı bir sosyolojik resimden bahsediyoruz. Dijital platformlardaki beğenilme, tıklanma, izlenme oranlarının yeni ve muteber değer olarak lanse edilmesi; toplum tarafından onaylanmanın yeni yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin hiçbir döneminde beğenilme ve onanma arzusu, bu çağdaki kadar pandemik bir hâl almamış; psikolojik doyumsuzluk sıradanlanmamıştır. Bu nedenle ivedi bir "dijital detoksa" ihtiyacımız olduğunu fark etmek elzemdir. Ve bu sadece gençlerin değil, hepimizin gereksinimidir. Zira dijitalizme öyle ya da böyle, az ya da çok toplumun her kesimi maruz kalmaktadır.

süreçleri vb. faktörlerin hepsi, embriyo aşamasından başlamak üzere insan oluşun farklı aşamalarında ve farklı düzeylerde etkili birer faktör olarak öne çıkmaktadır. Metafizik unsurlar ise apayrı bir konudur. Çevresel faktörlerin başlıcalarından sayılan aile de -özellikle geleneksel aile- genel olarak kimliğin; özel olarak dinî kimliğin şekillenmesinde önemli bir konuma sahiptir.

Bu sunumda dinî kimliğin oluşumunda epigenetik bir unsur olarak ailenin rolü üzerinde durulacak olsa da asıl amaç, zaten bilinen bu rolün her geçen gün gerilediğine dair iddianın değerlendirilmesi ve sebepleri tespit etmektir. Bu meydana problemin nesnesini ağırlıklı olarak gençler oluşturacaktır. Zira dinsel kimlik önemli ölçüde gençlik döneminde şekillenmekte ve büyük bir değişim yaşanmadığı sürece de öylece devam etmektedir. Her ne kadar çocukluk (0-7 yaş) evresi, bu konuda bir tarlanın ekilmesi kadar kritik bir evreye karşılık gelse de rasyonel sorgulamanın ve benlik algısının oluşumunda ilk gençlik dönemi ziyadesiyle önem arz etmektedir. Zira yapılan araştırmalar, anlam bunalımının, dinî sorgulamanın ve dolayısıyla din değiştirmenin en çok ilk gençlik yıllarında yaşandığını göstermektedir.

1. Kimlik ve Dinî Kimlik

Kimlik sözcüğü Latince “aynı” manasına gelen “idem” ve mükerrerliği ifade eden “identidem” kökenlerinden gelmektedir.³ Kişinin hayata ve topluma katılma tarzını, toplum ve hayat tarafından nasıl konumlandırıldığını ifade eden terim; biyolojik, psikolojik, kültürel ve toplumsal dinamiklere sahiptir. Kimliğin biyolojik temeli kalıtımla, psikolojik yönü kişisel deneyimle, kültürel yönü ise daha çok toplum ve tarihle bağlantılı olarak şekillenmektedir.⁴

Kavram, bireysel ve kolektif kimlik şeklinde iki yönlü olarak ele alınmaktadır.⁵ Kimlik, bireyi diğerlerinden ayıran ve onu kendine özgü kılan özelliklerin toplamıdır. Kimlikler, cinsiyet ve kültür dışında yaşanan tarihsel döneme göre isimlendirilebildiği gibi coğrafyaya ve yaşanan mekâna göre de hüviyetlendirilebilmektedir. Modern kişilik, geleneksel kimlik, köylü ve kentli gibi nitelermeler buna örnektir.

Psikoloji biliminde kimlik, benlik kavramı altında incelenmektedir. Denilebilir ki benlik, kimliğin psikolojik boyutudur. Fakat günümüzde psikoloji ve nöropsikoloji, kimliği sadece psikolojik boyutuyla değil; genetik ve epigenetik

3 Timothy J. Owens, “Self and Identity”, haz. J. Delamater, *Handbook of Social Psychology* (New York: Springer, 2006), 205-232; Süleyman Yıldız, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor Dergisi* 74 (2007), 9-16.

4 Feim Gashi, “Kimlik Oluşumunda Dinin Rolü”, *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış*, ed. Muhiiddin Okumuşlar (Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016), 198-199.

5 Anthony D. Smith, *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), 139.

veçhesiyle de ele almakta ve bütüncül olarak değerlendirmektedir. Epigenetik söz konusu olduğunda kimlik, psikik özellikleri itibariyle incelendiği gibi biyolojik, ailevi, toplumsal, kültürel, eğitsel, bilişsel ve fiziksel yönleriyle de değerlendirilmektedir. Biyolojik özellikler ve özellikle genetik kodlar ile bedensel özellikler (suret/dış görünüş), kimliğin önemli bir cüzünü teşkil etmektedir.⁶ Fakat esas itibariyle kişinin aynada gördüğü, kendisi değildir. Kişi aynada sadece suretini görür. Oysa kimlik, aynaya yansıyan fenomenen çok daha derin ve kompleks ilişkiler ağundan meydana gelmektedir. Bu bağlamda aynaya yansıyan daha ziyade başkalarının gördüğü “siz”dir. Her ne kadar kimliğin özgür seçimlere dayalı olarak gerçekleşmesi önemliyse de realitede “büyük öteki” denilen devasa bir matrisin içinde doğar ve gelişir.⁷ Bireyin içindeki imgeler kadar dışarıdaki simgeler de kişilikte etkilidir.

Din, kültürün köklü bir bileşeni olarak kimliğin oluşumunda kritik bir öneme sahiptir. Çünkü ferdi, psikolojik ve düşünsel olarak dönüştürme gücüne sahip olduğu gibi ona metafizik emniyet de sağlamaktadır. Çağımızda metafizik emniyet, ilerde değineceğimiz sebeplerden dolayı fiziki güvenlikten daha önemli hâle gelmiştir. Öte yandan din, sadece bireysel kimlik üzerinde değil; onun toplumsal boyutu üzerinde de güçlü bir tesire sahiptir. Özellikle kültürel ortak hafıza, millet olmak kadar “kişi” olmanın da ayrılmaz parçasıdır. Toplumun kolektif hafızasını kaybetmesi, aile kurumunun bireyi sarmalayan, kollayan ve koruyan sosyolojik fanus olma özelliğini kaybetmesi anlamına gelmektedir.

Hayatın anlamlandırılması, fizik evrenden metafiziğe kadar ufuk açılması, hiçlik duygusunun yıkıcı etkisinin ortadan kaldırılması ve güven duygusunun

6 “İkizler üzerinde yapılan araştırmalar, dindarlığın genetik bir yönü olduğuna işaret etmektedir. Hem tek yumurta hem de çift yumurta ikizlerinde yapılan bir çalışmada ‘genetiğin dindarlığa katkısının %20 civarında olduğu’ bulunmuştur. Birbirlerinden ayrı olarak yetiştirilmiş tek yumurta ve çift yumurta ikizlerinde yapılmış diğer bir araştırmada dindarlık çeşitli şekillerde değerlendirilmiş (örneğin dini inançlar, dinle ilgili mesleklere duyulan ilgi) ve genlerin dindarlık üzerine etkisinin %50 olduğu bildirilmiştir. Ancak bu çalışmanın yazarları, genetik etkinin ‘gelenekçilik gibi kişilik özellikleri ile ilintili olabileceğini’ belirtmişlerdir; diğer bir deyişle benzer kişilik özelliklerini miras alan bireyler dini fikirlerle daha çok ilgilenebilirler. Bu gibi durumlarda genetik aslında dindarlık üzerinde değil, kişilik özellikleri üzerinde etkili olacaktır. Birkaç araştırmacı ‘evrensel manevi/dini eğilimlerimizin... genetik olarak geçiş gösteren bir özelliklikle... manevi (spiritüel) genler dediğimiz kalıtsal bir yapıyı temsil ettiğini’ bile ileri sürmüştür. Eğer bu doğruysa insanların bir manevi gerçekliğe, bir Tanrı’ya ya da tanrılara, bir ruha ve ahirete inanmak için genetik yatkınlık ya da fiziksel donanımı var demektir.” Bk. Nancy L. Segal, “Twins Reared Together and Apart: The Science Behind the Fascination, Proceedings of the American Philosophical Society”, 161/1 (2017), 1-17; Nancy L. Segal, *Born Together and Reared Apart: The Landmark Minnesota Twin Study* (Cambridge: Harvard University Press, 2012), 141-142; Fuller E. Torrey, *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı-İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni*, çev. Erkan Aktaş (İstanbul: Paloma, 2018), 248; Matthew Alper, *The Got of the Brain* (USA: Source Books, 2008), 80.

7 Slavoj Žižek, “The Matrix or the Two Sides of Perversion”, <https://www.lacan.com/zizek-matrix.htm> (Erişim 03 Ağustos 2023)

tesisi gibi konularda öz benliğin esasına hitap eden din duygusu, dünya görüşünden değer felsefesine kadar geniş bir yelpazede kimliğin gelişimine hizmet eder. Bu anlamda yaratıcıyla kurulan ilişki nedeniyle kendini dünyaya kaptırmak karşısında uyanık olmak ve kimi dünyevi zevklerden vazgeçmek, bir özgürlük kısıtlaması değil bilakis özneye özgürlük alanı açmaktır.

“En yüce olana hizmet asla bir boyunduruk olarak görülmez. Körü körüne itaat çok gerilerde kalmıştır ve onun yerini, neşeli huzurla coşkulu mutluluk arasındaki alanı doldurabilecek bir buyur etme hâli almıştır... Tıpkı sevgi gibi, öfke gibi, umut, tutku, kıskançlık gibi, tüm öteki içgüdüsel şevk ve güdüler gibi din, mantıksal veya rasyonel yolla başka hiçbir şeyden elde edilemeyecek bir cazibe katar yaşama... Tek bir emir sözcüğüyle bir kadına âşık olup kendinden geçenler gibi bu armağanla kendinden geçen insanlar vardır. Dolayısıyla din duygusu, öznenin yaşamına yapılmış mutlak bir katkıdır. Ona yeni bir güç alanı kazandırır. Dışarıdaki savaş kaybedilip dış dünya da onu reddedince din, kendisi olmasa bir atıktan ibaret olacağı bir iç dünya verir ona.”⁸

Fakat günümüzde tüm geleneksel aktörlerde olduğu gibi dinin hayatı biçimlendirme gücünde de gerileme görülmektedir. İnsanın insana ihtiyacının insanlık tarihi boyunca en aza indiği, dinî olan başta olmak üzere pek çok inancın birer mite dönüştüğü, değerlerin salt bilim ve rasyonelitenin tarafından ölçüldüğü, Tanrı'nın boşlukların tanrısı olarak nitelendiği, inancın irrasyonel bir masal olarak değerlendirildiği, yapay zekâ, sibernetik, nörobilim, trans hümanizm gibi alanlardaki çalışmaların post hümanizm çağına kapı araladığı bir dönemde; kimliğin ve kimliğin kurucu bir unsuru olarak inancın gerilemesinden daha doğal bir şey düşünülemezdi.

Kimlik pre-modern dönemde daha çok toplum tarafından belirlenirken modernlikle beraber bireyselleşmiş akıl tarafından şekillendirilmeye başlanmıştır. Postmodern dönemde ise hakikatin parçalanmasının doğal bir sonucu olarak yeni bir rölativist anlayış öne çıkmış; sonunda kimlik bunalımı, parçalanmış kimlikler ve akışkan kimlikler sorunsalları meseleye yeni bir boyut kazandırmıştır.

Bu durum Daniel de Foe'nun (1660-1731) “insanlar aslında üç kişidir: Başkalarının gördüğü kişi, kendini sandığı kişi ve gerçekte olan kişi” sözünü haklı çıkarır mahiyettedir. İdealize ettiğimiz benlik, kendini sürekli inşa eder. Duruma ve konjonktüre göre esnek bir yapıya sahiptir. Bu belki de onun fitrat özelliğidir. Bunun için deneyimlerimiz sonunda ortaya çıkan bilgilerin ve anıların idealize edilmiş benliğe uygun olanlarını hatırlar, kalanlarını ise unutma eğilimi taşırız.⁹

8 William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri-İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 51,57.

9 Bk. Mehmet Ödemiş, *Özgürlüğün Trajedisi-Nörobilim Bağlamında İrade Sorunu* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 236.

Postmodernistlerin kişilik hakkında söyledikleri çağın gerçekleriyle örtüşüyor görünmektedir. Kişilik dediğimiz olgu sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde. Çevreyle etkileşime yani kendi dışındakini etkileme ve dışarıdan etkilenme sürecine bağlı olarak yenilenme devam etmektedir. Bu yüzden “kişi” yerine kullanılan “özne” ve “özne olma” durumu daha geçerli kabul edilmektedir. Fakat bize göre bu faillik, çok cüzi bir failliktir. Kişiliğin oluşumunda her ne kadar kişisel tercihler öne çıkıyor olsa da Postmodern çağda bu tercihlerin ne kadarının gerçek özgür tercihlere dayandığı tartışmalıdır. Sanal dünyada sahi-ciliği zedelenen ve kişiliği aşınan bireylerde, spontane kimlikler yaygınlaşmıştır. Çağın sunduğu özgürlük tasavvuru, bireye suni bir özgürlük, özerklik ve kendi kendini inşa hissi vermektedir. Hakikatin yerini imajın aldığı modern çağdan, imajların içinde kaybolan ve hakikati dert edinmeyi unutan bir sosyoloji türemiştir. Güvensizlik hissinin kuşattığı benlikler, tarihsizliğin intaç ettiği bunalmırlar, çağın bipolar çağ olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Postmodern düşüncenin tüm karşı koyuşlarına rağmen kimliğin oluşumunda en birincil faktörlerden olan milliyet, küresel dünya vatandaşlığı fikri karşısında gerilemiş; gelenek ve kültür, eskilerin skolastik düşüncesi ve esatiri olarak etiketlenmiş, cinsiyet ise değişmez bir kategori ve tanım olmaktan çıkarak yönelimin ve tercihin konusu hâline gelmiştir.

“Bu anlamda dünyanın nicedir bir hafıza kaybını yaşadığı aşıkardır. Toplumlar, insanlar kendi kimliğini, kültürünü, geçmişini, varlığını unutmaya yüz tutmuştur. İnsanlık, bu hafıza kaybından bir an önce kurtulmazsa biyolojik ihtiyaçlara indirgenmiş birer yaratığa dönüşmek kaçınılmazdır. Bu, insanın çürümesidir.”¹⁰

Modernleşmenin dönüştürücü ve tek tipleştirici baskısına rağmen yirminci yüzyıldan itibaren çağın “kutsalın dönüşü”ne tanıklık ettiği ve dinî yönelimlerin etkisini artırdığı; dolayısıyla inancın yükselişe geçtiği¹¹ iddiaları görece haklı olsa da dijital çağla birlikte bu teşhiste bir konsültasyon eksikliği olduğu yadsınamayacaktır. Zira dijital mecrada kimliğin özü konumundaki ruh, hayalete dönüşmekte; bedenlerse sanal derilerle ciltlenmektedir. Her internet kullanıcısı birer illüzyonist gibi kendi öz ya da özlerini görünmez kılabilir. Mekanların ruhunun iletişime sağladığı katkı, yerini mekansızlığın ruhsuzluğuna; o da yazı diliyle iletişim sağlama gailesinde anlamın buharlaşmasına sebebiyet vermektedir.

Özellikle iletişim çağının gelip dayandığı son nokta olan dijital ve sanal dünya, kimlik üzerindeki fluluğu artırmıştır. Sosyal medya ve meta verse gibi

10 Şükrü Erbaş, <https://tr.sputniknews.com/kultur/201901211037197749-sair-sukru-erbas-sol-goruslu-bir-sairim-son-yillarda-muhafazakar-diyebilecegimiz-bir-kitlem-olustu/> (Erişim 20 Ağustos 2023)

11 Talip Küçükcan, “Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 109-128.

farklı internet mecralarında kurgu kimliklerle post ontolojiler inşa eden bireyler, çoklu kimliklerin anafonda adeta yeni bir tür olarak sahne almaya başlamıştır. Toplumsal, kültürel ve türlü kişisel koşullar nedeniyle olmak istediği kişi olamamış milyarlarca insan, sanal evrende illüzyon da olsa bir var oluş mücadelesi vermektedir.

Post truth felsefesinin hükümferma olduğu zamanlardan geçerken kimliğin oluşumunda çok daha fazla görünmez faktörün (sanal cinlerin) devreye girdiği görülmektedir. Bireysel kimlik, tarihte hiç olmadığı kadar anonim bir hüviyete bürünmüştür. Alt kimlikler, kurgusal kimliklerin duldasında amorf, renksiz ve şekilsiz gölgelere bürünmüştür. Sosyal mecralar sayesinde neredeyse herkesin bir TV kanalının olduğu yahut kendi mecmuasını yayımlayabildiği; buna bağlı olarak herkesin bir diğerini öyle ya da böyle etkileyebildiği koşullarda bu durum pek de şaşırtıcı değildir. Herkesin birbirini gördüğü, çağın başında düşünmekle özdeşleştirilen var olmanın, *esse est percipi* ilkesiyle birlikte “var olmak görünmektir”e evrildiği bir vetirede, farklı bir “insanlık durum”u beklemek boşunadır. Bilginin yayılma hızına paralel olarak cehaletin yaygınlaştığı, insanların bilgiyle techil edildiği bir dünyada öznel tekilliği ifade eden kimliğin “öznellik”i aşınmakta “tekillik”i teklemektedir. Baudrillard’ın belirttiği gibi enformasyonun bol fakat anlamın kıt olduğu bir çağın normalleşen anormal hâllerinden biri de artan bu cehalettir.¹² Öte yandan bilginin kolay yayılımına bağlı olarak birer homo economicus’a dönüştürülen modern insan, moda aracılığıyla alıklaştırılarak bağılaştırılmaktadır.¹³

Bununla birlikte Postmodern dönemde birey, kimliğini bütünüyle kendi tercihleri, akli ve özgür iradesiyle ortaya koyduğu zehabına kapılmakta; insan aklının din ve gelenek de dahil olmak üzere kendi dışındaki faktörlerle baş ederek ya da onlara baş kaldırarak bağımsız bir kimlik elde edebileceği iddiası, ayık (!) uykuyu derinleştirmektedir. Oysa insan tekilliği, özerkliği, özneliği ve özgürlüğü tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar çağcıl unsurlar tarafından sakatlanmaktadır. Üstelik bu durum insanın aleyhine olacak şekilde gaddarca ilerlemektedir. Bu yüzyılda kolektif bağlar zayıflamış, kimliklerin rengi zahirde bireysel akla dayalı gibi görünse de sanal grupların muğlak ve nevezuhur

12 Jean Baudrillard, *Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*, çev. Oğuz Adanır (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991), 22.

13 “İnsan benliğinin en önemli özelliği olan tekilliği zedeleyen modern ajanlardan biri, modadır. İnsanlar, vücutlarının çeşitli yerlerine dövme oyduzarak, küpe vb. şeyler takarak bir benlik inşa ve ifade ederler. Fakat bu türden sosyal kalıp davranışlarının moda üzerinden yayılması paradoksal bir şekilde benliğin özneliğini aşındırır. Modaya uymak, tam olarak kişinin başkalarına benzersizlik durumunun tersidir zira tanımı gereği moda, buna uyması için yeterli sayıda insan gerektirir. Sonunda insan, kalabalıklardan birine dönüşme kabalığına maruz kalır.” Bkz. Raymond Tallis, *The Kingdom of Infinite Space: An Encounter with Your Head* (London: Yale University Press, 2008), 219-220.

değerleri tarafından belirlenir olmuştur.¹⁴ Verili değerler yerine, seçilmiş ve edinilmiş değerlerden müteşekkil olduğu sanılan modern kimliklerin tek farkı, verenin müphemliği ve “seçtim” sanılanın örtülü bir şekilde “seçtirildiği” gerçeğidir.¹⁵ Zira nöropsikolojik araştırmalar ispatlamıştır ki bilinçli bir şekilde verildiği sanılan kararların büyük çoğunluğu, gizil faktörler tarafından beynin nörobiyolojisine ve zihnin karanlık odalarına eklenen fikirler yüzündendir. Öyle ki kimliğin en temel verili öğelerinden kabul edilen cinsiyet bile seçilen/tercih edilebilen bir niteliğe bürünmüştür. Kısacası zahirde rasyonel gibi görünen seçimler ve edimler, özünde istenç dışı etkenler tarafından meydana getirilmektedir.

Kimliğin bu devingen ve rasyo dışı özelliği, onu çok katmanlı ve çok bileşenli bir hâle zorlamış; sonunda şizofrenik kişiliklerle dolu bir toplum ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990 sonrası Batı toplumuna Prozac toplumu denmesinin sebeplerinden biri budur. Kimliğin özünü teşkil eden değerlerin tespitinde din ve metafizik temelli herhangi bir üst iradenin reddedilmesi, bunun yerine insan aklının yegâne otorite olarak kabul edilmesi, bu durumun önce gelen sebepleri arasındadır. Hakiki bir kimlik; hiçbir çağda olmadığı kadar uğruna emek verilmesi, mücadele edilmesi, hak edilmesi gereken bir olgudur artık. Bu öznel kimlik savaşına girmemek ise ya sahte ve sanal ya da sanı ve sanrıların sarmalında sunulan bir kimliğe razı olmak anlamına gelmektedir.

Modernlik öncesi dönemde kimlik, hayatın doğallığına bağlı olarak olağan, durağanlığına bağlı olarak daha yavaş ve donuk, metafizik öğeleri belirgin bir şekilde barındırması bakımından daha zengin, oluşumundaki faktörlerin (din, kan ve soy bağı, kültür, gelenek vb.) azlığı sebebiyle daha sade, daha kompleksiz ve daha az kompleks bir karaktere sahipti. Modern dönemde ise teşekkülündeki faktörlerin (din, gelenek, aile, kültür, medya, moda, tüketimi teşvik edici reklamlık, müzik endüstrisi başta olmak üzere her türlü sanatsal faaliyet, teknoloji, kitle iletişim araçları, eğitim-öğretim süreçleri, ulus devlet propagandaları, sanal cemaatler, kapitalist aygıtlar vb.) çoğalması, hayatın hız ve haz endeksli bir rotaya girmesiyle birlikte sakinliğini yitirmiş; din ve metafiziğin günlük yaşamdaki ro-

14 Kimliğin bu gri ve değişken özelliğine dikkat çeken çağdaş filozoflardan Kellner, Postmodern dönemde kimliğin ana unsurunu “muğlaklık” şeklinde tarif etmektedir. Bk. Douglas Kellner, “Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası”, çev. Gülcan Seçkin, *Doğu Batı Düşüncesi Dergisi* 4/15 (2001), 187-219.

15 Bazı düşünürler, modern öncesi dönem ile Postmodern dönem arasındaki paralellikleri öne çıkararak modernitenin gerilediği ileri sürmektedir. Daha çok tenkit merkezli bu kısmî paralelliğin bir teselli kadar bile değeri olduğu tartışmalıdır. Bu hususa dikkat çeken Joseph Buttom, bu koşutluğun iman çağına geri dönmek için kullanılamayacağını belirtir. O, Postmodernitenin hâlâ modernlik çizgisinde olduğunu çünkü isyana karşı isyanın bir tür isyandan ibaret kaldığını savunur. Zira dilbilgisi kısıtlamalarına bir saldırı, hâlâ gramer cümleleriyle yazılmalı, rasyonel yapılara karşı şüpheli bir tartışma yapılmalıdır. Bk. Joseph Buttom, “Christians and Postmoderns”, *First Things* 40 (1994), 29.

lünün azalmasıyla birlikte daha materyalist bir renge bürünmüştür. Nihayetinde daha sığ ve şifasız bir nitelik kazanmıştır.

Modernizm kendini pozitivizm, hümanizm, rasyonalite gibi keskin ve aydınlanma gibi tartışmalı bir kavramla kimliklendirir. Eski inançların yerine ikame edilen yeni tabular, bilimin otoriterleşmesiyle birlikte gelen epistemolojik totaliterlik, doğa üzerindeki hakimiyetini artıran ademoğlunun teknolojik devrimle birlikte zirveleştirdiği kibir ve evrensellik iddiasıyla küresel kuşatıcılık elde eden nevezhur değerler, dijital devrim ve transhuman ideolojisiyle birlikte seviye atlamıştır. Modernizmin teklif ettiği yeni insan, gelenekle bağlarını koparmış, onu anlamak ve yararlanmak yerine onunla savaşıyor bir anlayışı benimsemiştir. Söz konusu klasik dünyada kimlik daha çok gelenek ve toplum tarafından şekillendirilen verili bir şeyken yeni dünyada o bilinçdışı faktörler ve zoraki tercihlerin daha belirleyici olduğu bir mamule dönüşmüştür.

Modern dönemin dayattığı pozitivizm, natüralizm, bireycilik, rasyonel mutlakiyetçilik, tarihi materyalizm ve metafizik karşıtlığı gibi felsefi akımlar, insanı kendine yabancılaştırmıştır. Charles Darwin (1809-1882) ve Sigmund Freud (1856-1939) başta olmak üzere indirgemeci bir felsefeyle insanı değersizleştiren anlayışlar nihilizmi, nihilizm ise değersizliği ve anlam kıtlığını doğurmuştur. Bu sorgulama ve itirazların halen devam ettiği post modern itiraz ise çoğulculuğu, izafiliği, evrensellik yerine yerelliği, mutlak hakikatler ve modern skolastikler yerine çoklu hakikatleri teklif ederek kopya suretlere dönüşen kimlikleri özgürleştirmeye çalışmaktadır.

Çağın en ayırt edici özelliklerinden biri doğaüstü ve metafizikle palamarlarını kaybetmesidir. Varlığın yorumlanmasına hizmet eden fizik ve metafizik âlem arasındaki kozmik düzen, metafiziğin aleyhine bozulmuş ve birbirinden bağımsız parçalara ayrılmıştır.

Modern dönemde kimliğin ana unsurları; cinsiyet, meslek, toplumsal statü, aile hatta politik duruşlar gibi gerçek olgulardan oluşurken Postmodern dönemde bunların yerini; en belirgin özelliği sabitesi olmamak ve değişkenlik olan imajlar almıştır. Tekilliği ve öznelliği ile değer gören siret, yerini tek bir surete bile değil; suretlere bırakmıştır. Düşüncede ve toplum hayatında pozitif bir değer olan çoğulculuğun bireysel kimlikteki izdüşümü şizofrenik bir sonuç doğurmuştur. İnternet ağlarındaki online hayatlar, offline kimliklere yol açmıştır. Dijital dünyanın imkanlarının başında gelen sanal kimlikler, sahiciliğin yerini sahteliğin almasına; gerçekliğin izafililikten bir sonraki evreye geçip izalesine yol açmıştır. Hayatın sanallaşması, kimliklerin de sanallaşmasına; buna bağlı olarak kimliğin “kim” oluşu kapsama gücünü yitirmesine sebebiyet vermiştir.

Öte yandan fertlerin gerçek dünyada toplumsal, kültürel ya da dinî çeşitli baskı unsurları nedeniyle açığa çıkaramadıkları yönlerini sanal dünyada ifşa

etmeleri, kimliğin saklı ve örtülü yanlarının tebellür etmesine imkân vermektedir. Her ne kadar bu realite, bir kişilik bölünmesine neden olsa da bastırılmış özelliklerin su yüzüne çıkmasına fırsat vermektedir. Fakat bu mecra adeta aperiatif gıdalar gibi hızla üretilen ve aynı hızda tüketilen kimliklere sahne olabilmektedir. Sosyal ağlarda oluşan aidiyetler, özgürlük arzusunun bir heves düzeyinde kalmasına yol açarken sahicilikten sahteliğe kayan dijital kimlikler, her türlü değer ve ahlaki kuralın ihlal edilebilmesine sebebiyet vermektedir.

Derinliğini yitirmiş, kök bağlarını unutmuş ve copy paste suretlere dönüşmüş kişilikler, bu çağın sokaklarının neredeyse normal hâline gelmiştir. Kimlik için beşerî olsun ilahî olsun dinler birer kaynaktır, değer ve anlam haritası ile dünya nizamı vaz eden her türlü ideoloji, geleneklerine bağlı her aile, güçlü ve derinlikli yerel ve milli kültürler birer kaynaktır.

Her kimliğin nevi şahsına münhasır bir öznel tekilliği olsa da ortak bir “core”u/“öz”ü de vardır. Bu öze bağlar koptuğunda aslında bireylerin toplum olma kabiliyeti de zayıflamaktadır. Toprağı olan her kimlik, zahirde ne kadar değişirse değişsin kökleriyle bağını korur ve sabitelerini muhafaza eder. Kimliğin mezkûr temeli, ihmal edilebilir, unutulabilir, bilinçli olarak setredilebilir ya da pek çok dışsal faktöre bağlı olarak erozyona uğrayabilir lakin o, benliğin derinlerinde “orada bir yerde” durmaya devam eder.

2. Epigenetik

Genler, sağlıkta olduğu kadar davranış kalıpları ve kişilik üzerinde de söz sahibidir. Epigenetik (gen ötesi/genler üstü gen) davranışların ve çevrenin genlerin çalışma şeklini etkileyen değişikliklere nasıl neden olduğunu inceleyen disiplinin adıdır.¹⁶ Epigenetik, DNA yapısında değişikliğe sebep olmamakla birlikte DNA’da saklı bilginin bir hastalık ya da davranış olarak ortaya çıkıp çıkmayacağını belirler.¹⁷ Kısaca epigenetik, genetik yapıyı fiziksel olarak etkilemezken hangi gen ifadesinin açık ya da kapalı hâle geleceğini tayin edebilmektedir. Gen-çevre ilişkisinin gen ifadelerini ve gelişimi nasıl etkilediği konusu, epigenetiğin alanına girmektedir.

Epigenetik, insan genomu hakkında yeni bakış açıları ve imkanlar sağlamaktadır. Zira protein yapısının değişmesiyle birlikte, DNA’da saklı bilginin yapısı da farklılaşabilmektedir. Protein yapısını her türlü çevresel faktör değiştirebildiği gibi düşünce bile etkileyebilmektedir.¹⁸

16 Centers For Disease Control and Prevention, (Erişim 07 Ekim 2023).

<https://www.cdc.gov/genomics/disease/epigenetics.htm>

17 Ebru Şinik, *Genleriniz Kaderiniz Değildir* (İstanbul: Libros Kitap, 2018), 26-30.

18 Türker Kılıç, “Son Yılların Üç Önemli Bilimsel Devrimi ve Tırtıldan Kelebek Olma Okulu”, *Bilişim Dergisi* (Erişim 8 Mayıs 2019).

Epigenetik unsurlar, kalıtsal ya da biyolojik nitelikli insan eğilimlerinin şahsiyetin bir parçasına dönüşüp dönüşmemesi hususunda kati derecede belirleyicidir. Bir dönem ABD’de siyahlara yönelik ırkçı tutumlar, beyaz Amerikalılar açısından “normal” olarak kabul edilmiş ve siyahlara yönelik insanlık dışı uygulamalara ses çıkarılmamıştır. Beyazların bindiği otobüse siyahların alınmaması, aynı işi yapan siyaha daha az ücret verilmesi, siyahların üniversitelere sokulmayarak en temel eğitim haklarının engellenmesi, onların beyaz insanın ilkel bir versiyonu gibi görülüp iğrenilesi bakışlara maruz kalması gibi olaylar demokrasinin ve gelişmişliğin beşiği kabul edilen ülkede 1964 yılına gelinceye kadar olağan sayılmıştır. Girişine “Beyazlar ve köpekler giremez.” tabelasının asıldığı restoranlar, yüzkarası bir durum olarak hâlâ akıllardadır. Özgürlükler ülkesi ABD’de zaman zaman hâlâ böyle sorunlar yaşansa da bu problem, eskiden olduğu kadar toplumsal bir tabana sahip değildir. Bu değişimde genetiğin değil, epigenetiğin davranışlar üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir.

Epigenetik denildiğinde gen-çevre ilişkisinden doğan sonuçlar kastedildiği için aile hem biyolojik kalıtımın (gen) hem de kültürel kalıtımın (mem) kaynağı olması hasebiyle fevkalade önem taşımaktadır. Mizaç ve karakter üzerindeki genetiğin (ırsiyetin) etkisi, tartışma götürmez bir gerçektir. Aynı şekilde çocuğa birey ve kişi olma yolunda ilk değer yargılarını ve yaşam felsefesini telkin eden dolayısıyla kimliğin temellerini atan da yine ailedir. O kadar ki çoğu kimse ailesi tarafından atılan bu temeli değiştirmeye ya da tadil etmeye güç yetirememekte ve anne-babalarının güncel birer kopyalarına dönüşebilmektedir.

Belli başlı epigenetik unsurlar arasında toplum, aile, kişinin içine doğup büyüdüğü kültürel ortam, okul başta olmak üzere her türlü eğitim-öğretim süreci, dinlenen müziklerden izlenen filmlere varıncaya kadar her türlü görsel, medya başta olmak üzere kişinin yaşam boyu etkileşime girdiği her türlü enformasyon kaynağı sayılabilir. Bu aktörlerin başında gelen ailenin rolünün gerilemesinde, pek çok modern çıktının etkisi bulunmaktadır. Geleneksel toplumda kimliğin şekillenmesinde, aile baskın bir faktör olarak öne çıkarken modern toplum yapısında sahneye çok fazla aktörün çıkması ve bunların birbirinden pay çalma yarışında olması, sorunun ana hattını teşkil etmektedir. Çağdaş bir İngiliz filozof olan Julian Baggini, bu gerçeği şu şekilde ifade eder:

“Aynı topluluğun ve düzenli aile yaşamlarının içinde olsalar da kapıdan dışarı adımlarını attıklarında binlerce farklı kültürle yüzleşen insanlar var. Bu karşılaşmaların her biri yeni bir kişiliğin katmanlarını öğretiyor çünkü dünyaya tepki vermek zorundasınız. Diğer yandan fazla entegre olmuş insanlar bir süre sonra dinazorlara dönüşüyor.”¹⁹

19 Julian Baggini, *Ego Aldatmacası*, çev. İstem Erdener (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011), 239.

3. Dinî Kimliğin Oluşumunda Ailenin Rolü

Günümüzde aile hâlâ dinî olsun ladini olsun değerini alt nesillere aktarılmasında önemli bir ögedir. “Çocuğun beyninin, içinde yaşadığı kültürel topluluğun uzlaşmaları ve en başta kendi ailesi tarafından epigenetik ve “otoriter” biçimde “yıkılması” kültürel aidiyet duygusunu erken yaşlarda son derece kuvvetli ve özellikle istikrarlı hâle getirir.”²⁰ Fakat daha evvel belirttiğimiz gibi “kim” oluş sürecinde devreye giren aktörlerin çeşitlenmesi, ailenin bu hayati işlevini sarsmıştır.

Günümüzde kimliklenme süreci aynı zamanda bir yabancılaşma -Anadolu tabiriyle “el olma”- sürecidir. Zira kendinin farkına varan birey, şahsiyet gelişimi yaşarken küçüklükten itibaren aile tarafından kendisine verilen değerlere çeşitli oranlarda yabancılaşır. Bu yabancılaşmanın gerisinde kimi zaman verili değerler hakkında yürütülen samimi bir soruşturma yatarken kimi zaman da epigenetik unsurların doğurduğu edilgenlik hâli bulunmaktadır. Soruşturma ne kadar samimi olursa olsun insanın doğruyu bulmasına yardımcı olan pusulası konumundaki aklın fitri ayarlarının bozulması, fizik ile metafizik arasındaki dengeyi sarsılması, ilim ile irfanı bir araya getirecek bağlaç kalmaması nedeniyle hakikati bulmak hiç olmadığı kadar zorlaşmıştır.

Peki, kimliğin teşekkülünde ailenin rolünün azalmasının sebepleri nelerdir?

1) Öncelikle geleneksel ailenin yerini çekirdek aileye terk etmesi ve çekirdek ailelerdeki parçalanmalar başta gelen sebeplerdendir. Aile kurumu, tüm iç sancı ve çelişkilerine rağmen bir şekilde varlığını devam ettirse bile aile içi sorunların, değişen anne-baba, nine-dede ve akraba ilişkilerinin yarattığı yeni sorunlar; kimlik oluşumunda problematik alanlara yol açmakta ve doldurulması zor boşluklara neden olmaktadır. Evdeki sorunlu ebeveyn profili, rol model olma imkânı güçleştirmektedir.

Dindar olsun olmasın toplumun her geçen gün bir Prozac toplumuna dönüştüğü bir vetirede inancın yaraları saran, kuşatan, kucaklayan ve şifa üfleyen gücü devreye girememektedir. Bu nedenle aile kurumunun geçirdiği değişimle birlikte alt soylara aktarılan açık ve örtük kültürel kodlar da değişime uğramıştır.

- 2) Aile içi ilişkilerde hak ve vazife kavramlarının sıklet merkezlerinin değişimi,
- 3) Bireysel özgürlük anlayışının sınırlarının flulaşıp izafileşmesi,
- 4) Toplumun iktisat toplumundan tüketim toplumuna evrilmesi,²¹

20 J. Pierre Changeux-Paul Ricoeur, *Neden Nasıl Düşünürüz, Etik, İnsan Doğası ve Beyin Üzerine Bir Tartışma*, çev. İsmet Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 217.

21 “Tüketim artık öykünmek üzerine kurulu modern bir dini pratiğe dönüşmüş durumdadır. Kişi reklamdaki mısır gevreği markasını almayı seçtiğinde tahammül edilemez ve sıkıcı hayatından çıkıp ekrandaki mutlu aile tablosunun bir parçası hâline geldiğini vehmetmektedir. Reklamlara yansıyan yapay mutluluk adeta cennetten bir anı yansıtmaktadır. O cennetsi duyguyu yaşamının yolu ise ancak reklama konu gevreği tüketerek gerçekleşecek dini aidiyet ve hazdan geçmektedir. Bu durumda aslında reklamda satılan şey mısır gevreği değil, dini özdeşleşme hissidir.” Bk. Rein Raud, *Benlik Pratikleri*, çev. Mehmet Ekinci (İstanbul: 2018), 85.

5) Edep ve mahremiyet gibi kavramların içinin boşal(tıl)ması,

6) Modern çekirdek ailede kadının iş hayatındaki rolünün, ev hayatındaki daha temel rolünün (annelik rolünün) önüne geçmesi,²²

7) Annenin rolü tartışılırken babanın değişen rolünün göz ardı edilmesi. Örneğin geleneksel ailede çocuğun ilk Tanrısı, babasıdır. Çünkü otoritedir. Bir şeye itaat etmeyi ilk ondan öğrenir. Bugünün babalarıysa çocuklarıyla arkadaşlık kurarken bu dengeyi gözetememektedir. Evde yani zahirde bir otoriteye itaati deneyimlemeyen çocuğun, aşkın ve görünmeyen kadir-i mutlak bir varlığa itaati içselleştirmesi zorlaşmaktadır.

7) Kültürel yozlaşmanın dinî ve geleneksel imgeleri geriletmesi,

8) Eğitimin dijitalleşmesiyle birlikte geleneksel maarif yöntemlerinin unutulması (bir hocanın dizinin dibinde ve onun dilinden öğrenmek),

9) Erkeklerde testosteron, kadınlarda östrojen seviyelerinin gerilemesiyle birlikte ailedeki cinsel kimliklerin geçirgenleşmesi,

10) Beslenme alışkanlıklarında anne mutfağının payının azalması (çünkü insan ne yiyorsa odur),

11) Konformist yaşam anlayışının ve vehn (dünya sevgisi) hastalığının epidemik bir hâl alması,

12) Bunun doğal bir sonucu olarak “dışarı”ya daha çok zaman ayıran ane-babaların özellikle değer transferi bakımından yetersiz kalması,

13) Geleneksel değerleri en verimli şekilde ve içselleştirilmiş örneklelikle yansıtmak aile büyüklerinin çekirdeğin dışına itilmesi,

14) Aynı evin içinde namazda dahi cemaat olmayı başaramayan aile bireylerinin, usul usul cemadata dönüşüp yuvalık ruhunu kaybetmesi,

15) Teknolojik aygıtların bedenimizin bir parçası hâline gelmesiyle birlikte aynı evin içinde yalnızlık sendromlarının yaşanması,

16) Evliliklerin teşekkülünde birlikte yeni bir “bir” olma amacının ve buna imkân sağlayan algoritmanın bozulması,

17) Duygunun yerini iğva edilmiş bir mantığa, fedakarlığın yerini çıkar ilişkisine terk etmesi,

18) İnsanların sekülerizm ile birlikte ruhu soğurulmuş bir dünyada yaşamak zorunda kalması,

19) Nihilizmin anlam buhranına yol açması,

20) Yer yer mazoşizm ile spontane yer değiştiren hedonizmin bitkisel hayatlar üretmesi,

21) Sanallaşan ve dijitalleşen yeni dünyanın gerçekliği buharlaştırmasıyla birlikte artırılmış gerçeklik adı altında yeni gerçeklik formlarının ortaya çıkması,

22 Saffet Köse, “Günümüz Türk Aile Dokusunda Zihniyet Değişikliği Üzerine Gözleme Dayalı Bir Analiz”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 151-174.

22) Hümanizmin doğal bir sonucu olarak bireycilik ve aklın ilahlaştırılması,
 23) Ötekinin varlığını tüm dinî ve vicdani telkinlere rağmen yeterince önemsemeyi başaramayan zihniyetlerin obezleşmesi.

Diğer yandan özgürlük ve ödev kavramlarının anlam kaymasına (tagayyürüne) uğraması, aralarındaki semantik ilişkinin sarsılmasına yol açmıştır. Ödev ahlakı; bireysel amaç ve faydalarla yeniden belirlenmiş, insanın tabiatındaki en seçkin ve biricik varlık oluşunun ayırt edici vasfı olan özgürlük; Batı tandanslı küresel kültürle birlikte bütünüyle bozunum geçirmiştir. Bu akımın etkisinde kalan tüm ülkeler ve medeniyetler, bu yeni özgürlük anlayışının insanı kendi nefesine ve dünyaya, dolayısıyla ona biçim vermeye çalışan yer tanrılarına köleleştiren etkisinden kaçınmamıştır. İslam düşüncesindeki özgürlük yaklaşımlarından en özgün ve belki de yaygın olanı, Allah'a teslimiyetin insanı başka tutsaklıklardan kurtaracağı ve Allah dışındaki varlıklara karşı tam özgürlüğün sağlanacağı teminatını vermesidir.

Bu sürükleniş esnasında tek bir Tanrı'ya ram olmayı bırakıp gönüllü gönülsüz, bilinçli bilinçsiz sayısız tanrı edinen insan tipinin kitlesel girdabına kapılmamak hayli zorlaşmıştır. Bazı mütedeyyin aileler bile özgürlük faşizmi denilen cereyanın yıkıcı akımından asude kalamamıştır. Oysa asıl özgürlük, istediğini yapabilmek kadar istemediğini yapmamayı temin eden şahsiyet gücü ve irade kuvvetini deruhte edebilmektir. Daha fazla özgür olmak adına vazgeçtiklerimiz, tam da bizi "biz" yapan şeylerdir. Bilgi, akıl, özgürlük gibi kavramlar insanı insan olarak kalmaya ve insanı tutmaya yarıyorsa bir değer kesb etmektedir.

Özgürlük konusuyla bağlantılı bir diğer bahis, seküler özgürlük paradigmasının ahlak ile hukuk arasında yol açtığı gerilimdir. Zira gerek evrensel gerekse kadim ahlak, hak temelli modern hukuk karşısında sürekli gerilemektedir. Ahlaken kötü veya yanlış görülen pek çok şey, hukuksal açıdan hak olarak kendisine alan açabilmektedir. Hak, hukuk, özgürlük gibi yükselen değerler karşısında ahlaka ve vicdana çağırın değerlerin aileler tarafından yeni nesillere aktarılması zorlaştığı gibi mevcut toplumu da olumsuz etkilemektedir. Banisi olunmayan bir medeniyetin semantiğiyle oynanmış kavramlarına maruz kalmak, değer eğitimi aşılması güç sorunsallara yol açmıştır.

Bir görüşe göre modern tenakuzlar, dinin bireyin kimlik algısındaki sönmüş işlevinin, revizyonlarla birlikte yeniden canlanmasını sağlamıştır. Fakat söz konusu revizyonlar, dinin değer telkin etmedeki ölçülebilir ağırlığının kaybına da yol açmıştır. Bir iç dünya fenomenine dönüşmüş inancın, hayata değer dikte etme gücü belirgin bir şekilde azalmıştır. Değere kaynaklık etme veya onu inşa etme kapasitesini kaybeden, söylemsel olarak benimsense de eylem üretme kudretini yitiren bir inancın sadece kültürel anlamından söz edilebilir. Teolojik değeri ise tartışmalı olacaktır. Çağın nobranlığına rağmen ötelere seslenen dinî aksiyomların yaşama bir müzik armonisi yakalaması zorunludur.

Ailede verilen dinî eğitimin kişilik gelişimine en önemli katkısı, öz disiplin konusunda kendini göstermektedir. Çünkü din temelli seçimler, özgürlük alanının bile isteye sınırlandırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu da bireyin daha disiplınlı ve otokontrollü olmasına hizmet etmektedir. Çağımızın en büyük sosyal sorunu, kendini yönlendirme ve yönetme sorunudur. “Elde edilen kanıtlar, kendini yönlendirmedeki başarısızlığın boşanma davalarının, aile içi şiddetin, suçun ve diğer problemlerin sayılarındaki artışa neden olduğuna işaret etmektedir... Ham zekâ belirgin bir avantaj olmasına rağmen araştırmalar, otokontrolün daha önemli olduğunu göstermiştir zira otokontrol sayesinde öğrencilerin kendilerine güveni artmış, çalışmaya daha çok, televizyon izlemeye daha az zaman ayırmışlardır.”²³

Kâinatın temel yasalarından biri harektir. Yaratılış, hareket üzerine bina edilmiştir ve ilk varoluş, ilk hareket ile başlamıştır. Yaratış süreci en başından itibaren bir devinim esasına tabidir. Dolayısıyla Sünnetullah'ın temel prensiplerinden biri harektir. Hareketin sonucunda ortaya çıkan temel olgu, verimliliktir. Hareket, ilahî tabiata mutabık bir şekilde devam ettiği; dışarıdan müdahale ile bozunuma uğramadığı sürece doğadaki verimliliğe kaynaklık etmektedir. Aynı hareket yasasının sosyal boyutunda karşımıza çıkan unsurlardan biri ailedir. Aile, toplumsal verimliliğin kök kurumudur. Ailenin verimlilik göstergelelerinden biri, üreme yoluyla gerçekleşen çoğalmadır. Çağın küresel şeytanlarının yapmaya çalıştığı şey hem doğada hem de sosyal planda bu verimliliği ortadan kaldırmaktır. Bunun için cinsiyetsizlik ve biseksüel ilişkiler teşvik edilmekte ve normalleştirilmeye çalışılmaktadır.

Aile kurumu, kişiliğin müspet seyrinde belirleyici olduğu gibi menfi gelişiminde de önleyici bir rol oynayabilmektedir. Örneğin eğer aile kurumu iyi işli-yorsa yoksullukla suç arasındaki doğrusal ilişki ortadan kalkmaktadır. Batı'da suç ve anti sosyal kişilik bozukluğu, refah artışıyla paralel seyreden ailenin çözülmesiyle birlikte gelmiştir.²⁴ Fiziksel olarak maruz kalınan ya da modellenen şiddet, duygusal ve bilişsel ihmal, travmatik şiddet (kalıcı korku ve kaygı durumu), saldırganlığı tetikleyen ve teşvik eden ideolojiler, deneyimlerin habis kombinasyonu, bireysel benliğin olumsuz gelişiminde birinci derecede etkili unsurlardır.²⁵

Değerlendirme

Günümüzde genelde kimliğin, özelde dinî kimliğin oluşumunda ailenin rolü her geçen gün gerilemektedir. Kitle iletişim çağında aile içi iletişimin zayıflama-

23 Roy F. Baumeister- John Tierney, *İrade-İnsanoğlunun En Kudretli Gücünün Yeniden Keşfi*, çev. Oğuz Akyıldız (İstanbul: Tual Yayınları, 2012), 26-27.

24 Kemal Sayar, *Ruhun Labirentleri* (İstanbul: 2017), 125.

25 Bruce D. Perry, “Incubated in Terror: Neurodevelopmental Factors in the ‘Cycle of Violence’ In: Children, Youth and Violence: The Search for Solutions”, *Children in a Violent Society*, ed. Joy D. Osofsky (New York: Guilford Press, 1997), 124-148.

sı başta olmak üzere yukarıda zikrettiğimiz pek çok faktörün bu sonuçta etkisi bulunmaktadır. Aile kurumunun aleyhine ilerleyen bu süreci durdurmanın ve tersine çevirmenin birinci şartı, din ve geleneğin ihtişamıyla ilgili güzelleme-ler yapmak yerine, meselenin can sıkıcı boyutlarını tartışmak ve bu menfi durumu tespit ederek işe başlamaktır. Tebliği bir öneri ile sonlandırmak gerekirse ailenin temel görevi; çocuğu değer yargısıyla yüklemek değil, değer bilgisi ile donatmaktır. Zira değer yargılarıyla yüklenen genç, etrafına yargılayıcı bir nazarla bakarken değer bilgisi ile yüklenen genç, yarlıgayıcı bir bakışa sahip olacaktır.

Kaynakça

- Alper, Matthew. *The God Part of The Brain, A Scientific Interpretation of Human Spirituality and God*. USA: Source Books, 1996.
- Baggini, Julian. *Ego Aldatmacası*. çev. İstem Erdener. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011.
- Baudrillard, Jean. *Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*. çev. Oğuz Adanır. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991.
- Bauman, Zygmunt- Raud, Rein. *Benlik Pratikleri*. çev. Mehmet Ekinci. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Baumeister, Roy F.-Tierney, John. *İrade-İnsanoğlunun En Kudretli Gücünün Yeniden Keşfi*. çev. Oğuz Akyıldız. İstanbul: Tual Yayınları, 2012.
- Buttom, Joseph. "Christians and Postmoderns". *First Things* 40 (1994), 29.
- Centers For Disease Control and Prevention (Erişim 07 Ekim 2023) <https://www.cdc.gov/genomics/disease/epigenetics.htm>.
- Changeux, J. Pierre-Ricoeur, Paul. *Neden Nasıl Düşünürüz, Etik, İnsan Doğası ve Beyin Üzerine Bir Tartışma*. çev. İsmet Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Erbaş, Şükrü. <https://tr.sputniknews.com/kultur/201901211037197749-sair-sukru-erbas-sol-goruslu-bir-sairim-son-yillarda-muhafazakar-diyebilecegimiz-bir-kitlem-olustu/> (Erişim 20 Ağustos 2023).
- Gashi, Feim. "Kimlik Oluşumunda Dinin Rolü", *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış*, ed. Muhiddin Okumuşlar. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2016.
- James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri-İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Kellner, Douglas. "Popüler Kültür ve Postmodern Kimliklerin İnşası". çev. Gülcan Seçkin, *Doğu Batı Düşüncesi Dergisi* 4/15 (2001), 187-219.
- Kılıç, Türker. "Son Yılların Üç Önemli Bilimsel Devrimi ve Tırtıldan Kelebek Olma Okulu". *Bilişim Dergisi* (Erişim 8 Mayıs 2019).
- Köse, Saffet. "Günümüz Türk Aile Dokusunda Zihniyet Değişikliği Üzerine Gözleme Dayalı Bir Analiz". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 151-174.

- Küçükcan, Talip. "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 109-128.
- Owens, Timothy J. "Self and Identity". haz. J. Delamater. *Handbook of Social Psychology*. New York: Springer, 2006.
- Ödemiş, Mehmet. *Özgürlüğün Trajedisi-Nörobilim Bağlamında İrade Sorunu*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Perry, Bruce D. "İncubated in Terror: Neurodevelopmental Factors in the 'Cycle of Violence' In: Children, Youth and Violence: The Search for Solutions", *Children in a Violent Society*. ed. Joy D. Osofsky. New York: Guilford Press, 1997. 124-148.
- Sayar, Kemal. *Ruhun Labirentleri*. İstanbul: Kapı Yayınevi, 2017.
- Segal, Nancy L. *Born Together and Reared Apart: The Landmark Minnesota Twin Study*. Cambridge: Harvard University Press, 2012.
- Segal, Nancy L. "Twins Reared Together and Apart: The Science Behind the Fascination". *Proceedings of the American Philosophical Society* 161/1 (2017), 1-17.
- Smith, Anthony D. *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*. çev. Derya Kömürcü. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Şinik, Ebru. *Genleriniz Kaderiniz Değildir*. İstanbul: Libros Kitap, 2018.
- Tallis, Raymond. *The Kingdom of Infinite Space: An Encounter with Your Head*. London: Yale University Press, 2008.
- Torrey, Fuller E. *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı*. çev. Erkan Aktaş. İstanbul: Paloma, 2017.
- Yıldız, Süleyman. "Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği". *Milli Folklor Dergisi* 74 (2007), 9-16.
- Zizek, Slavoj. "The Matrix or the Two Sides of Perversion". (Erişim 03 Ağustos 2023). <https://www.lacan.com/zizek-matrix.htm>

AİLE İÇİ İLETİŞİMİ OLUMSUZ ETKİLEYEN İNANÇ PROBLEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mikail İPEK¹

Giriş

İnsanoğlu, dünyaya gözlerini açtığı ilk andan itibaren, öncelikle annesi olmak üzere etrafındaki insanlara güvenmek ve onlara sığınmak ihtiyacı duymaktadır. Yeni doğan bir bebek, normal şartlarda annesine sıkı sıkıya bağlıdır. Ondan kısa bir süreliğine de olsa ayrılmak istemez. Annesinin onu tüm tehlikelere karşı koruyabileceğini düşünür. Ancak belli bir zaman sonra annesinin bazı konularda aciz kaldığını görünce bu defa babasına bir yöneliş başlar. Bilhassa 3-4 yaşındaki kız çocuklarının babasına olan düşkünlüğü bilinen bir gerçektir. Bunun elbette birtakım sosyolojik, psikolojik ve biyolojik sebeplerinden bahsedilebilir. Ancak kanaatimizce bu sebeplerin de ardında yatan fitrat, aidiyet ve güvenme içgüdüleri yatmaktadır. Çocuk biraz daha büyüyüp gelişince ebeveynin bazı noktalarda aciz kaldığını görür. Bundan sonraki süreçte yeryüzünde mevcut olan bazı güçler, güçlü insanlar, güçlü kurumlar veya güçlü gruplar çocuğun dikkatini çeker. Kendi toplumumuzdan örnek vermek gerekirse, hemen hemen her çocuğun veya gencin dinlediği bir müzik grubu veya sanatçı vardır. Bu kişi veya gruplar başka alanlarda da olabilir. Önemli olan onların insanları etkisi altına almaları ve takipçilerine tahakküm etmeleridir. Bu, onların en büyük gücüdür. Tabi bahsi geçen dönem, Allah'a inanma ve güvenme konusunda sadece bir basamak niteliği taşımaktadır. Yani burada aslında insanoğlu Allah'a inanma noktasında bir yolda yürümektedir ve her şey yolunda giderse kişi en sonunda Allah'a tahkiki bir imanla iman edecektir. Ancak süreç devam ederken insan

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, mikail_ipek22@yahoo.com ORCID: 0000-0001-7594-0230

zaten Allah'ın varlığına ilişkin sözler duymakta, bazı ritüellere şahit olmaktadır. Fakat imanın üst mertebelere çıkabilmesi ve kişinin tahkiki anlamda iman sahibi olabilmesi için bazı tecrübe ve süreçlerin geçmesi gerekmektedir. Sonuç olarak da kişi âlemde sınırsız güce sahip hiçbir varlığın olmadığını, hepsinin fâni olduğunu anlar ve kudreti, ilim ve iradesi sonsuz olan Allah'a yönelir. İnsanın kendisi yaratılış açısından mükemmel bir varlık olmakla birlikte kendisine verilen irade gereği bazı noksanlıklara sahiptir. Kur'an'ın da ifade ettiği gibi insan zalim ve cahil bir varlıktır. Dolayısıyla, güveneceği ve iman edeceği varlığın mükemmel olmasını arzu etmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birini Hz. İbrahim'de görmekteyiz. Enfal Suresi'nde konuya ilişkin şu ayetler zikredilmektedir:

İbrahim, babası Âzer'e demişti ki: “Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum.” Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun. Üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü: “Rabb'im budur.” dedi. Yıldız batınca da: “Ben batanları sevmem.” dedi. Ay'ı doğarken gördü: “Rabb'im budur.” dedi. O da batınca: “Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapıklığa düşen topluluktan olurum.” dedi. Güneş'i doğarken görünce: “Rabb'im budur, bu hepsinden büyük.” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.” “Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim.” Kavmi onunla tartışmaya başladı. O da onlara dedi ki: “Beni doğru yola erıştirdiği halde Allah hakkında benimle mücadele mi ediyorsunuz? O'na ortak koştuklarınızdan hiç korkmuyorum, ancak Rabbimin dilediği şey hariç. Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Hiç düşünmez misiniz?” “Hakkında hiçbir delil indirmedeği halde, siz Allah'a ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?” Eğer bilerseniz söyleyin, bu iki topluluktan hangisi güven içinde olmaya daha layıktır? İman edenler ve imanlarını zulüm ile karıştırmayanlar... İşte güven onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.²

Söz konusu ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim burada iman edeceği varlığın mükemmel olmasını istemektedir. Bu meyanda ay, güneş ve yıldızlar kusursuz olmadığı için onlara yönelik bir imanın batıl olacağını ima etmektedir. Buradan hareketle insanın, sahip olduğu fitrat gereği, kusursuz, mutlak güç sahibi, her şeyi bilen vb. bir varlığa iman etmeyi arzuladığı söylenebilir. Ayrıca insanın sahip olduğu bazı duygu ve isteklerin de onu Allah'a iman etmeye yönelttiğini söylemek abes olmayacaktır. Örneğin insan fani bir varlık olmakla birlikte içinde sonsuzluk düşünce ve arzusunu barındırmaktadır. Durum böyle olunca yine sonsuz bir varlık olan Allah'a bir itaat, bağlılık ve aidiyet duygusu gelişebilmektedir. Birkaç cümlede özetlemek gerekirse, insan, fitraten sahip

olduğu özellikler, duygular ve arzular sebebiyle inanma ihtiyacıyla dünyaya gözlerini açmaktadır. Bebeklikten yetişkinliğe, yetişkinlikten yaşlılığa geçirdiği bütün tecrübe ve süreçler aslında insanın sahip olduğu imanın kâmil seviyeye yükselmesinin yolunu açmaktadır. Ancak süreç maalesef ki her zaman bu yönde akamayabilmektedir. Bu anlamda bazı inanç sapmaları insanı, üzerinde bulunduğu istikametten başka mecralara çekebilmektedir. Bu inanç sapmaları tarihin her döneminde var olmuştur. Söz konusu sapmalar, Allah'ın âlemde kurduğu sistemi, gönderdiği peygamberleri ve kutsal metinleri veya diğer kutsalları inkâr etmek üzere inşa edilmiştir. Bilindiği gibi Kur'an'da geçen bir ayeti bile inkâr etmek, küfür için yeterli bir sebeptir. Durum böyleyken bazı akımlar doğrudan Allah'ı reddetme yoluna gitmiş, bazıları ise diğer iman esaslarına itiraz etmiştir. Kanaatimizce bu teşebbüslerin iki boyutu söz konusudur. Elbette ki Ateizm, Deizm, Agnostisizm vb. akımlar, kendi iç dinamiklerinde birtakım kuralları benimsemiş, bazı kabulleri öncelmiş ve ona göre bir yol çizmiştir. Yani kendilerine göre bir felsefeleri vardır. Biz işin, felsefecileri ilgilendiren bu boyutuna girmek istemiyoruz. Ancak söz konusu akımların ortaya koyduğu karakterler ve daha önemlisi, insan ve toplumlarda inşa ettiği hayat tarzı kanaatimizce tüm insanları ilgilendirmektedir. Diğer taraftan sözü edilen akımların tabir yerindeyse “şişede durduğu gibi durmadığı” da müşahade edilen bir realitedir. Yani burada şunu kastediyoruz, örneğin Deizm'in esaslarına bakıldığında ahlakın, aklın, Allah tasavvurunun çok baskın olduğu görülmekle birlikte, deist bir kimsenin hayatı incelendiğinde kendisinin ateist birinden farksız bir hayat sürdüğü görülür. Çünkü Ateizm'de Allah inkâr edilmiş, Deizm'de ise Allah yüceltilmiş ancak tabir yerindeyse emekliye ayrılmıştır. Yani birazdan değineceğimiz üzere Deizm, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte O'nun insana hiçbir surette müdahale etmesini istememektedir. Kanaatimizce burada Deizm gibi akımların sahip olduğu düşünce, aslında hiçbir kutsalın veya gücün etkisini üzerinde hissetmek istememektedir. Allah'a karşı sorumluluk almak istemeyen insan yapısı biraz düşünüldüğünde bu yapıya sahip kimselerin aslında hiçbir otoritenin tahakkümünü istemediği anlaşılır.

İnsan, akıl ve irade sahibi olmasının bir gereği olarak mükellef bir varlıktır. Elbette ki insanın en büyük sorumluluğu Allah'a yöneliktir. Ancak Kur'an ayetlerine bakıldığında insanın sadece Allah'a karşı sorumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Kur'an'da geçen, anne ve babaya yönelik ifade edilen: “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle*”³ ayeti buna güzel bir örnektir. Bu ayette ebeveyne olan itaatin ve hürmetin emredildiği görülmektedir. Dolayısıyla insanın ailesine karşı dinî açıdan birta-

kım sorumlulukları olduğu aşıkardır. Diğer taraftan insanın bağlı bulunduğu devlete ve yöneticilere karşı da görev ve sorumlulukları vardır. Konuya ilişkin bir ayette şunlar ifade edilmektedir: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”⁴ Bu ayette Ülü’l-Emr’e⁵ itaatin gerekliliğine işaret edilmektedir. Dolayısıyla insanın Allah dışında ailesine ve bağlı bulunduğu ülkeye karşı birtakım sorumlulukları söz konusudur. Bu durum nassla ifade edilmiştir.

Kanaatimizce Allah’ın kendisine müdahale etmesini istemeyen bir insan modeli, aynı zamanda ailesinin ve bağlı bulunduğu topluluğun kendisine çok karışmasını istememektedir. Elbette bunun istisnaları olabilir. Ayrıca biz burada Deizm veya Agnostisizm gibi akımların aile müessesesini parçalamak için teşekkül ettiğini ima etmiyoruz. Ancak bu akımların ortaya koyduğu bir insan modeli var ve söz konusu model, Allah’ın tahakkümünü ve müdahalesini kabul etmediği gibi aile ve diğer kutsalların da müdahalesini arzulamamaktadır. Bu durum da hiç şüphesiz aile içi iletişimi olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Şimdi söz konusu akımlardan birkaç tanesinin, meseleye konu olan yönüyle, görüşleri ele alınacaktır.

1. Bazı İnkârcı Akımların Tanrı Tasavvuru

1.1. Deizm

Günümüzde gerek ülkemizde gerekse dünyada Deizm akımının giderek ilgi odağı olduğuna yönelik birtakım söylemler geliştirilmiş ve araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu söylem ve araştırmaların gerçeği yansıtıp yansıtmadığı veya yansıtıyorsa ne kadarını yansıttığı konusuna burada girmeyeceğiz. Çalışmamız açısından asıl önemli mevzu, söz konusu akımın benimsediği ilkeler ve bunun neticesinde ortaya çıkan hayat tarzının, bireyin ailesiyle olan iletişimi nasıl etkilediğine cevap bulmaktır. Şimdi öncelikle Deizm’in benimsediği ilkeler ele alınacaktır. Ancak ilkeleri açıklamaya geçmeden önce şunu da ifade etmek gerekir ki Deizm Düşüncesi üç-dört asırlık bir olay değildir. Yani Deizm düşün-

4 Nisa, 4/59.

5 “İslâm toplumunda üst yöneticileri ve toplumsal otorite sahibi kimseleri anlatan bir tabirdir. Sözlükte “emir sahipleri” mânasına gelir. Emir kelimesi “iş” ve “buyurma” anlamlarını içerdiğinden ülü’l-emr hem yetkili hem de görevli kimseleri ifade eder. Dini literatürde başta devlet başkanı olmak üzere toplumun üst yöneticilerini, toplumsal sorumluluk ve otorite sahibi kimseleri içine alan kapsamlı bir tabirdir. Benzer bir tabir olan evliyâü’l-umûr da (tekili veliyyü’l-emr) velâyetle ilgilidir, bununla amme velâyetine sahip kimseler kastedildiğinde ülü’l-emr ile örtüşen bir anlam kazanır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Talip Türcan, “Ülü’l-Emr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/295.

cesinin Aristo ile başladığı kaydedilmektedir. Ancak kanaatimizce bu meseleyi biraz daha irdelediğimizde, söz konusu düşüncenin, insanlık tarihinin çok eski dönemlerine kadar gittiği görülecektir. Bu düşünce “Deizm” adıyla 17. yüzyılda ortaya çıktıysa da geçmişte aynı veya benzer fikirleri savunan akımlar olmuştur. Hint kökenli oldukları kuvvetle muhtemel olmakla birlikte menşeleri hakkında tartışma bulunan Berâhime⁶ ve Sümeniyye⁷ buna verilebilecek güzel örneklerdir. Bu akımlar Tanrı-insan ve Tanrı-âlem ilişkisi noktasında Deizm’e paralel fikirler ortaya atmıştır. Bunun ışığında İbnü’r-Râvendî, Ebû İsa el-Verrâk ve Ebû Bekir er-Râzî⁸ gibi şahsiyetlerin de desitik düşünceler ortaya attığı iddia edilmiştir. Bu şahsiyetler ve akımların iddiaları kelâmcılar tarafından ele alınarak büyük bir titizlikle incelenmiş ve söz konusu iddialara reddiyeler yazılmıştır.⁹ Kısaca ifade etmek gerekirse Deizm düşüncesi ismen yeni sayılsa da vasfen miltattan önceki dönemlere kadar gitmektedir. Aslında bu durum doğal bir hali arz etmektedir. Şöyle ki bir inancı veya düşünceyi kabul edenler varsa, mutlaka reddedenler de olacaktır. Dolayısıyla Nübüvvet düşüncesini veya Allah’ın âleme müdahale ettiğini kabul edenler olduğu gibi reddedenler de olmuştur. Deizm de bunlardan biridir.

Deizm’in temelde iki tane temel öğretisi vardır. Bunlardan birincisi ve belki de en önemlisi Allah’ın âleme müdahalesinin olmadığına yöneliktir. Onlara göre Allah âlemi yaratmış ve bırakmıştır. Yani yarattıktan sonra müdahale etmemektedir. Çünkü onlara göre Allah âleme ikinci defa müdahale ederse, bu O’nun yaratmasında birtakım noksanlık ve yanlışlıklara işarettir. Ancak Allah o kadar yücedir ki eksiklik ve noksanlıktan münezzehtir. O âlim yaratırken o kadar mükemmel yarattı ki tekrar bir müdahaleye gerek yoktur. O’nun âlemde yarattığı kurallar âlemin ayakta durması için yeterlidir. Deizm’in benimsediği diğer önemli bir öğreti ise akla ve bilime verilen önemle ilgilidir. Onlar aslında doğru bilgi, doğru davranış veya ahlaklı olmanın köken ve kaynağı konusunda bir tercihte bulunmuştur. Yani ahlakın kökeni olarak ya din ya da aklın ilkeleri benimsenebilir. Deistler bu

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Şener Koloğlu, “Kelâm ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berâhime”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 159-193; Norman Calder, “Berâhime: Literal Yapı ve Tarihsel Gerçeklik”, çev. Süleyman Akkuş, *Mariye Dergisi* 1 (2003), 181-194; Günay Tümer, “Brahmanizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/329-333.

7 Ayrıntılı Bilgi için bkz. Ahmet Güç, “Sümeniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/132-133; Hammet Arslan, “Mâtürîdî’nin Eleştirdiği ‘Sümeniyye’, Budizm midir?”, *Kastamonu Üniversitesi Matbaası*, (2017).

8 Bkz. Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed Râzî, *A’lâmü’n-Nübüvve* (Lübnan: Dârü’s-Sâkî, 2003), 1-30; Mahmud Kaya, “Ebû Bekir er-Râzî ile Ebû Hâtim er-Râzî Arasında Geçen Tartışma”, *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995).

9 Nübüvveye yönelik eleştiriler için bkz. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl* (Kahire, ts.), 15/109-145; Kur’anın i’câzına yönelik eleştirilere bkz. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl* (Kahire, ts.), 16/200-350.

konuda, kendi sistemlerine de uygun düşecek şekilde akıllı ve bilimi tercih etmiştir. Onlara göre akıl insana her açıdan yetmektedir. İnsanın bir peygamber veya rehberine ihtiyacı yoktur. Zaten insanın en büyük rehberi akıldır. İnsan akıl sayesinde ilim öğrenmekte ve ahlaklı olmaktadır. Dolayısıyla onlara göre ahlakın kökeni de akıldır. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki belirttiğimiz hususlar deistlerin genel olarak kabul ettiği hususlardır. Bununla birlikte birçok Deizm çeşidinden bahsedilmiş, birbirinden oldukça farklı karakterde Deizm algıları olduğu ifade edilmiştir. Örneğin nübüvveti veya dini imkânsız ve gereksiz gören desitler olduğu gibi dini aklileştirme çabası içinde olanlar da olmuştur. Bunlar dini büsbütün reddetmemiştir. Deizm her türlü geleneksel din, anlayış ve yorumlara karşı duran bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlara göre mademki Tanrı âleme müdahil değildir, o halde geçmişte olmuş bitmiş veya söylenmiş hiçbir şey dokunulmaz değildir. Dolayısıyla bunlar kutsal da değildir. “Kilise Tanrı'nın bedeni değil, tamamen bir insan ürünüdür.” Bu düşünceden hareket eden Deizm düşüncesi başta İslâm olmak üzere ilahi dinlerin kabul edip benimsediği nübüvvet, din ve vahiy gibi olguları reddetme yoluna gitmiştir. Çünkü onlara göre Allah'ın peygamber göndermesi âleme müdahale etmesi anlamına gelmektedir. Deistler bu düşüncüyü reddetmiş, karar mekanizması olarak akıllı belirlemiştir.¹⁰

Her düşünce sisteminin ya da fikrin bir sosyolojik boyutu söz konusudur. Bahsi geçen Deizm düşüncesini benimseyenlerin yaşam biçimlerine bakıldığı zaman, onların genellikle seküler bir hayat tarzını benimsediği görülür. Seküler hayat tarzı ise geleneksel aile yapısını bünyesinde barındırmayan bir karakter ortaya koymaktadır. Kezâ Deizm düşüncesinin ortaya çıkıp yaygınlaşmasının önemli sebeplerinden birinin dünyevileşme olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan yapılan çalışmalarda Deizm'in öne çıkmasına sebep olan amiller arasında şunlar zikredilmiştir:

- Din Bilim ilişkilerindeki problemler
- Özgürlükten yoksun olma endişesi
- İletişim araçlarının etkisi
- Hurafelerin din algısını negatif yönde etkilemesi
- Din dilinin yeterinde etkili olamaması
- Akıl etkeninin dikkate alınmaması
- Adanmışlık düşüncesinin, insanın kendini gerçekleştirmesine engel olması¹¹

10 Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996), 173-179; Hüsameddin Erdem, “Deizm”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109-111; M. Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009), 1-25; Aliye Çınar, *Deizm ve Ateizm Üzerine* (İstanbul: Köprü Yayınları, 2018), 136-140; Halil İbrahim Erdoğan, “Deizm ve Tabii Din Bağlamında Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/57 (2018), 789-804; Mümin Köktaş, “Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (ts.), 143-158.

11 Erol Çetin, *İnancın İman Hayatına Yansıması Anlamında Deizm Eleştirisi* (İstanbul: Hiper Yayınları, 2018), 34-45.

Görüldüğü ve anlaşıldığı kadarıyla Deizm düşüncesinin sosyolojik boyutu, meselenin aile kurumuyla olan ilişkini ortaya koyar niteliktedir. Bilhassa gençlerin özgür olamama endişesi, dinle ilgili çeşitli hurafelerin ortaya çıkması, adanmışlık psikolojisinin insanı gerek özgürlükten gerekse gerçek anlamda birey olmaya engel olması gibi sebeplerin, insanların aileleriyle saygı ve sevgi çerçevesinde bir iletişim kurmasına engel teşkil etmesi muhtemeldir.

1.2. Agnostisizm

“Lâedriyye, Arapça’da “bilmiyorum” anlamına gelen lâedrî fiilinden türetilmiştir. Terim olarak ilk ortaya çıkışı klasik İslâm düşünce geleneği içinde, özellikle kelâmcıların sofistler hakkındaki değerlendirme ve eleştirileri çerçevesinde gerçekleşmiş daha sonra modern Müslüman müellifler tarafından XIX. yüzyıl Batı felsefesinde benimsenen agnostisizme karşılık olarak kullanılmıştır. Yine modern kullanımda irfâniyye şeklinde ifade edilen gnostisizmin karşıtı olarak lâirfâniyyenin daha uygun olacağı ileri sürülmüştür Türkçe’de bilinmezlik şeklinde karşılanan agnostisizm, XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca bir Tanrı’nın var olup olmadığının bilinemeyeceği iddiası etrafındaki görüşleri ifade etmek üzere yaygınlık kazanmıştır.

Sokrat öncesi filozofların tabiat araştırmaları sonrasında ortaya çıkan sofistler, kanıtlanmış bilgiye ulaşmak yerine bir iddia konusunda muhatabı ikna sanatı olarak retoriği felsefi eğitimin esası kabul etmiş, bu yöndeki etkinlikleri bilginin imkânı ve değeri konusunda agnostik, septik ve rölativist eğilimleri beslemiştir. Sofistlerden Protagoras, agnostisizmin temel yaklaşımını belirgin biçimde ortaya koyan bir filozoftur. Protagoras insanın her şeyin ölçütü olduğunu ileri sürmüş, bu görüş, algı yahut inançlardan bağımsız sabit bir gerçeklik olmadığı biçimindeki bir ana fikre dayandığı için gerçeğin bilgisinin de mümkün olmadığı şeklinde bir sonuç doğurmuştur. Protagoras’a göre ölçüt özne olunca insanın bilgi ve inançlarını belirleyen sabit bir gerçeklik ilkesi söz konusu olmayıp aksine insanın algı, duygu ve zanları dış dünyanın gerçekliğini belirlemektedir. Dolayısıyla gerçek herkese göre başkadır ve her bir görüş diğerinden daha doğru yahut daha yanlış değildir. Protagoras, tanrıların varlığı ve mahiyeti konusunda bilgi edinmenin insanın gücünü aştığı görüşündedir. Sofistler arasında Protagoras gibi sübjektivist ve agnostik veya Gorgias gibi septik filozofların yanında Diagoras, Prodicus ve Critias gibi ateistler ve Antisthenes gibi monoteistler de vardır. Ancak septik, agnostik ve sübjektivist-rölativist olanlarının İslâm’ın klasik çağında ortaya konan Sûfestâiyye tasniflerine karşılık geldiği söylenebilir.”¹²

12 Geniş bilgi için bkz. İlhan Kutluer, “Lâedriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/41-42.

Agnostisizm'i çalışmamıza eklememizin en önemli sebeplerinden biri, dini anlamda arayış içinde olan gençlerin, sığındıkları bir kavram veya düşünce olmasıdır. Bilhassa yapılan sokak röportajlarında İslâm'ı din olarak benimsemişliğini ifade eden gençlerin Agnostisizm'i dillerine doladıkları görülmektedir. Meselenin elbette ki teolojik ve epistemolojik tarafı vardır. Yani bu akımların isimlerine dillerine dolayanların inanç konusunda bir çıkmazın içinde oldukları aşıkardır. Ancak kanaatimizce meselenin bir de sorumluluktan kaçma, ibadet etmeme, bir otoriteye bağlı olmak istememe vb. yönleri vardır. Özellikle gelecekteki dinî toplumlarda bireylerin kendilerini ateist olarak tarif etmesi tepkiyle karşılanacağından insanların çoğunlukla Deizm ve Agnostisizm gibi ara formları tercih ettikleri görülür.

1.3. LGBT

LGBT her ne kadar eskiden beri tartışılan bir konuya da ülkemizde meselelerin gündeme gelmesi veya haberlere konu olacak düzeye çıkması son birkaç sene içinde gerçekleşen bir durumdur. Meseleye ilişkin ülkemizde ve dünyada birçok akademik çalışma yapılmıştır. Ancak telif edilen akademik çalışmalar genellikle alan çalışması şeklinde ele alınmış ve belli bölge veya yaş grupları esas alınmıştır. Bunun dışında LGBT'yi tanımlayan ve ilkelerini derinlemesine analiz eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte genel bir tanım yapmak gerekirse; LGBT, "Kadın ve erkek cinsiyetlerinin karşı cinse ya da kendi cinsine karşı duygusal ya da cinsel olarak bir his beslemesi durumunun cinsel yönelimdir. LGBT veya GLBT, 1990'larda LGB kısaltmasından sonra ortaya çıkmıştır ve 1980'lerin ortaları ile sonlarından itibaren gey sözcüğü yerine kullanılarak LGBT topluluğunu temsil etmeye başlamıştır. Eşcinsel hareketi olarak adlandırılan LGBT hareketi, eşcinsel kelimesinin travesti, transseksüel ve biseksüelliği kapsamıyor oluşu nedeniyle çatı kelime olmaktan çıkmıştır. Hareket GLBTT kelimesini kullanmaya başlamış ancak lezbiyenlerin toplumda "yok" sayılıyor oluşu sebebiyle, L harfi başa alınmış ve kadınlara bir tür pozitif ayrımcılık yapılmıştır. Yurtdışındaki bazı örgütler bu çatı kelimeye daha sonradan interseksüelleri temsilen I ya da queeri temsilen Q harflerini eklemişlerdir. LGBT ve eşcinsellik eski kaynaklarda M.Ö. 2000-3000 arasındaki döneme kadar uzanan LGBT'nin tarihi ile ilgili en eski yazılı belgeler Eski Mısır, Sümerler ve Hititlere uzanmaktadır. Bazı Mezopotamya tapınaklarında, yakın zamana değin Hindistan'da süren bir uygulamaya benzer biçimde, kutsal fahişelerin yanı sıra kültün hizmetine verilmiş eşcinsel fahişeler bulunmaktaydı. Yine LGBT tarihinde özel bir önemi olan iki eski Doğu halklarından Hititler ve Yahudiler tarihte yer almıştır. M.Ö. 1400'lerden kalma bir Hitit yasa derlemesinde erkekler arasında evliliğe izin veren bir madde belirlenmiştir. Bu yasa tarihte eşcinsel evliliğe izin tanıyan ilk yasa olma

özelliğini de taşımaktadır. Bir diğer topluluk; Yahudiler ise eşcinselliğe karşı yürüttükleri mücadeleyle tanınırlar. Batı uygarlığının eşcinselliği mahkûm etmesinin temelinde önce Musevilik, daha sonra Hristiyanlık kaynaklarında yer alan bu mücadele yatmaktadır.¹³

Anlaşıldığı kadarıyla LGBT toplumda mevcut bulunan erkek-kadın ayrımını görmezden gelen bir yapıya sahiptir. Tarihin bazı dönemlerine bakıldığında bu eğilime izin verildiği de müşahede edilmektedir. Ancak semavî dinlerin konuya mesafeli durması hatta karşı durması, olayın aile ve toplum düzenini bozan bir yapıya sahip olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Keza dinlerin amaçlarından biri de aileyi ve toplumu ayakta tutmaktır. Şayet kadim dinler LGBT oluşumuna karşı bu denli bir karşı duruş sergilemişse, söz konusu oluşumun aile müessesesi için tam bir tehlike olduğu söylenebilir. Aile anne, baba ve çocuklardan oluşan bir kurumdur. Ancak erkekle erkek veya kadınla kadın arasında fitrata uygun olmayacak tarzda bir ilişki söz konusu olursa bu aileye arar vermez, aileyi doğrudan yok eder. Aile diye bir şey olmazsa toplum da olmaz ve insanlık sonu belirsiz bir felakete sürüklenir. Ancak burada bir hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Doğuştan birtakım hormonal bozuklukları ve hastalıkları vücudunda barındıran, bu konuda tedavi olması gereken kimseler konumuzun dışındadır. Zaten söz konusu LGBT'nin sadece bir halk hareketi olmadığı aşikardır. Kanaatimizce buradaki hedef aile kurumudur. Bilhassa İslâm dünyasında aile kurumu yok edilirse İslâm'a da büyük bir darbe vurulmuş olacaktır. Çünkü İslâm inancını nesilden nesle aktaran en önemli müessese ailedir. Aile yapısı bozulursa İslâm'ın diğer nesillere miras kalması zor olacaktır. Sonuç olarak LGBT konusunda kanaatimizce, aile içi iletişim açısından iki önemli sakınca söz konusudur. Bunlardan birincisi LGBT toplumun sahip olduğu erkek ve kadın algısını bozma potansiyeline sahip olduğundan aile kurumu bundan olumsuz etkilenmektedir. Diğer taraftan LGBT özgürlükçü bir zihniyete sahip olduğundan, kendisine hiçbir kurum veya kutsalın müdahale etmesini istememektedir. Kanaatimizce bu da LGBT düşüncesini savunan insanların aile içindeki iletişimlerini olumsuz etkilemektedir. LGBT düşüncesini arkasına alarak cinsiyet değiştiren kimseler gerek çevresinden gerekse ailesinden tepki görmektedir. Hatta bu şekilde bir daha aileleriyle hiç görüşmeyen insanların varlığını medya ve iletişim araçları vasıtasıyla bilmekteyiz.

2. İnanç Durumunun Aile İçi İletişime Etkileri

Kanaatimizce yukarıda bahsi geçen akımlar, özellikle geleneksel aile yapısının hâkim olduğu toplumlarda, aile içi iletişim ve etkileşimi olumsuz etkilemek-

13 İnternet adresi: <https://www.haberturk.com/lgbti-nedir-ne-demek-lgbt-lgbti-ve-lgbttiq-aci-limi-ne-3012560?page=3>

tedir. İnsanoğlu, dünyaya geldiği ilk andan itibaren sorumluluklarla yüzleşmektedir. Bebeklik döneminde bile, acıktığı zaman, susadığı zaman vb. durumlarda ağlamak gibi bir görevi söz konusudur. Çünkü ağladığı zaman bebeğin ihtiyacı giderilir. Yani âlem bir anlamda sorumluluklar dünyasıdır. İnsanın başta Allah'a olmak üzere ailesine, çevresine ve kendisine karşı sorumlulukları vardır. İnsan çok yönlü bir varlıktır. Ancak insanın bünyesinde barındırdığı duygu ve düşünceler çoğu zaman beraber hareket etmektedir. Örnek vermek gerekirse Allah'ı gerçek anlamda seven biri insanları ve diğer mahlukatı da sever. İnsanı seven Allah'ı da sever. Bu konuda Somuncu Baba'ya atfedilen bir söz vardır:

Unutma ki insanı sevemeyen Hakkı sevemez...!

Hakkı sevmeyen ise aşkın sırrına eremez...

Sarf edilen bu sözler insanda bulunan duyguların ortak hareket ettiğini göstermektedir. Yani insanda bulunan "sevgi" duygusu Allah'a karşı olumluymken yaratılmışlara karşı olumsuz olmaz. Ancak burada insanlar arası yaşanan olaylar ve husumetler istisna kabul edilmelidir. Bununla birlikte genel olarak söylemek gerekirse duygu insanda bulunan bir tohum gibidir. Şayet bu tohum yeşermişse, bundan herkes kendi nispetinde payını alır, yeşermemişse, kimse bir pay alamaz.

İnsanda bulunan en temel güdülerden biri de çalışmanın başında ima etmeye çalıştığımız, aidiyet ve sorumluluk duygusudur. Burada da yine aynı durum söz konusudur. İnsan, Allah'a karşı bir sorumluluk duygusu besliyor ve O'nun emir ve yasaklarını yerine getiriyorsa, diğer insanlara ve yaratılmışlara karşı görevlerini itinayla yerine getirmesi icap etmektedir. Şayet durum böyle değilse, ortada bir samimiyetsizlik, gösteriş veya menfaat var demektir. Dolayısıyla Allah'a karşı sorumluluk kabul etmek istemeyen bireyler aslında hiçbir otoritenin hakimiyetini arzu etmemektedir. Bu otorite devlet veya aile olabilir. Allah'ın kendisine müdahale etmesini istemeyen, bu anlamda tabir yerindeyse Allah'ı emekliye ayırmış, dilediğince günah işleyen, bu anlamda özgürlüğünün kısıtlanmasını istemeyen bir kimsenin, ailesinden gelecek sorumlulukları kabul etmesi beklenemez. Çünkü insandaki duygular farklı alanlarda ortak hareket eder ve karakter de ona göre şekillenir. Allah'ın âleme müdahalesini kabul etmeyen bir gencin, ailesinin müdahalesini kabul etmesinin akılla açıklanabilecek bir tarafı yoktur. Allah'a karşı tam bir özgürlük havasıyla hareket edenlerin aile içinde de kendilerine karışılmamasını istemeleri çokça görülen bir durumdur. Diğer taraftan Agnostisim ve LGBT gibi hareket ve düşünce sistemleri, bir anlamda söz konusu özgürlük isteminin ve sorumluluk kabul etmemenin getirdiği çıktılar olarak görülmektedir. Burada şunu ifade etmek gerekmektedir. Biz çalışmamızda Deizm, Agnostisim ve LGBT'yi ele aldık. Ancak Allah veya din inancını kabul etmek istemeyen bütün akımları buraya dahil etmek mümkündür. Neredeyse hepsinde ortak bir tavır söz konusudur. Allah'ın otoritesini ve müdahalesini (nübüvvet) kabul etmeyen bireylerin yaşam tarzlarına baktığı-

mızda büyük oranda benzerlikler göze çarpar. Örneğin, atesit Allah'ı doğrudan reddeder, Deizm dini reddeder, Agnostisim bilinmezçiliği öne sürer ancak hepsi de Allah yokmuş ve hesap sormayacakmış gibi bir hayat sürer. Ateiste göre Allah yoktur, deiste göre ise vardır ancak insana karışmamaktadır. Yani deiste göre Allah'ın var olmasıyla olmaması arasında, pratik hayat açısından, hiçbir fark yoktur. Dolayısıyla bu sınırsız özgürlük isteği onların hayatının her parçasını etkilemektedir. Hiç şüphesiz en çok etkilediği nokta aile hayatıdır. Sınırsız özgürlük isteyen bir birey geleneksel aile hayatının yaşandığı bir toplumda birtakım sorunlar ve engellerle karşılaşır. Çünkü orada aile kurumu vardır ve buna çok önem verilmektedir. Kezâ aile olmazsa neslin ve dolayısıyla toplumun bekası tehlikeye girmektedir.

Deizm ve bazı inkârcı akımların ailelerine karşı düşünce ve tutumlarını ortaya koyan bazı çalışmalar vardır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki; Deizm düşüncesi aile içi iletişimi olumsuz etkilemektedir. Ancak konuyu tersten okuduğumuz zaman meselenin farklı bir boyutu ortaya çıkmaktadır. O da aile içi iletişim ve etkileşimin inkârcı akımlara sapmadaki rolüdür. Yani anne-baba tutumları, anne-babanın eğitim durumu vb. etkenler, gençlerin Deizm ve diğer akımlara yönelmesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu mevzunun iki taraflı bir hüviyete sahip olduğu söylenebilir. Araştırmacı Gülten Koç yaptığı bir araştırmada şunları tespit etmiştir:

“Liselerdeki öğrencilerin deizm düşünce yapısına yönelmesinde etkili olan faktörlerin başında aile ve çevresinin dini tutumu gelmektedir. Deizm düşüncesine yönelen öğrencilerden bazılarının ailesinin dini düşüncesinin de deizm düşüncesine yakın olduğu görülürken kimisinin de ailedeki baskıcı tutuma karşı ters tepki verdiği görülmektedir. Araştırma: Otoriter ve tutarsız ebeveyn tutumu sergileyen aile çocuklarının daha çok deizme eğilimi olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra ailede yaşanan olumsuz olaylardan dolayı da etkilendiğini söyleyen gençler olmuştur. Ailenin yanı sıra bu öğrenciler akrabalarından, rol model aldığı kişilerden, yaşadığı semtten, arkadaşlarının dini yaşantılarından etkilenmekte; çevrelerinde bu düşünceye yakın bireyler varsa bu düşüncelere daha kolay yönelmektedirler.”¹⁴

Pasajda geçen bilgiler konumuz açısından önem arz etmektedir. Yapılan bu araştırmadan şu anlaşılmaktadır ki, gerek çok baskıcı ailelerin gerekse çok rahat veya tutarsız tutumlar sergileyen ailelerin çocukları, söz konusu inkârcı akımlara ilgi duyabilmektedir. Burada ailenin gerek din konusunda gerekse diğer konularda mutedil tavırlar takınması gerekmektedir.

Yapılan başka bir çalışmada ise inkârcı akımlara yönelmede en çok ailenin etkisi olduğu belirtilmiştir:

14 Gülten Koç, “Lise Öğrencilerinin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma İstanbul / Başakşehir Örneği”, *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2022), 94.

“Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgulara göre yeni nesle dini değerleri aktarma sürecinde en fazla etkiye sahip olan kurum ailedir. Aile dışında dinî inançlar üzerinde en fazla Kur'an kursları, kitaplar ve öğretmenlerin etkisinin olduğu görülmektedir. Din Dışı Yönelim Ölçeği ve Ok-Dinî tutum Ölçeği'nden alınan puanlarla yapılan karşılaştırmalar, dinî inançları üzerinde ailesinin daha fazla etkisi olduğunu belirten katılımcılar ile kitapların daha etkili olduğunu ifade eden katılımcılar arasında anlamlı bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle din-dar bir ailede ve hoşgörülü ebeveynlerle yetişen bireyler dine karşı olumlu tutum geliştirmekte ve ateizm, deizm gibi din dışı yönelimlere daha az eğilim göstermektedirler.”¹⁵

Diğer çalışmada yapılan vurgunun burada da yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ailenin din eğitimi konusunda bilinçli olması ancak bu konuda çocuğa karşı mutedil bir tavır takınması gerektiği ima edilmiştir. Aynı çalışmanın anne-babanın eğitim durumlarının da bu konuda etkili olduğu belirtilmiştir:

“Baba eğitim düzeyi ile ölçeklerden alınan puanlar arasında anlamlı bir ilişki saptanmazken, Din Dışı Yönelim ve Ok-Dinî Tutum ölçeklerinden alınan puanlarla yapılan karşılaştırmalarda da ilkökul mezunu anneye sahip olan katılımcılar ile yüksek lisans/doktora mezunu annesi olanlar arasındaki farkın anlamlı olduğu, diğer gruplar arasındaki fark olmakla birlikte anlamlı düzeye ulaşmadığı görülmüştür. Dolayısıyla annenin eğitim düzeyi arttıkça dinî inançları sorgulama ve inançsızlık eğilimi arttığını kesin olarak söylemek mümkün değildir.”¹⁶

Anlaşıldığı kadarıyla genel olarak ailenin eğitimi önemli olmakla birlikte annenin eğitimi babaya göre daha büyük önem taşımaktadır.

Değerlendirme

Allah'ın âlemde yaratmış olduğu düzen tevhit ilkesine göre işlemektedir. Bu ilkeye göre Allah dışındaki her şey Allah'ın emri altındadır ve Allah'a karşı sorumludur. Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmek insan için dünya ve ahiret saadetini sağlayacak mahiyettedir. Bunun için de Allah'a tam bir teslimiyet söz konusudur. Bunun gerekliliğini yerine getiren insanlar olduğu gibi karşı çıkıp sorumluluk almak istemeyenler de vardır. Bu tür insanların genellikle hiçbir otoritenin tahakkümünü kabul etmediği, sınırsız özgürlük isteyen bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir. Allah'a karşı sorumluluk bilinci olmayan insanların ailelerine karşı da duyarsız olduğu, sorumluluk almak istemediği, aileden soyutlanarak özgür olmak istedikleri mevzu bahistir. Çünkü insanda bulunan duygular, farklı alanlarda benzer karakter gösterir. Örneğin namaz vakitlerine

15 Sibel Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm Ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 137.

16 Kandemir, *Lise Öğrencilerinde Ateizm Ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*, 137-138.

dakikası dakikasına riayet eden bir insanın günlük hayatında da dakik olması, işlerini aksatmaması şaşırılacak bir durum olmamalıdır. Kanaatimizce sorumluluk duygusu da böyledir. Allah'a karşı sorumluluk bilinci olan insanların aile içi iletişim ve etkileşimde başarılı olacakları öngörülmektedir.

Deizm, Agnostisizm ve LGBT gibi İslâm fitratına aykırı fikirler ortaya atan akımların özgürlükçü bir anlayışı benimsediği bilinmektedir. Bunların ilke ve karakterleri farklı olsa da ortaya çıkardıkları insan ve toplum tipi çok farklı değildir. Bu tip akımlar ya Allah'ı ya dini ya da geleneği görmezden gelerek, Allah'tan gelen mesajların içeriğiyle ilgilenmemiştir. İlgilendikleri andan itibaren sorumlu olacakları için bu durum onların işine gelmemektedir. Çünkü onlar bir otoritenin tahakkümü altında olmak istememektedir. Ancak başta da belirttiğimiz gibi âlem tevhit ilkesi üzerine inşa edildiği için âlemdeki hiçbir varlık amaçsız ve başıboş yaratılmamıştır. Âlem Allah'ın ilke ve kurallarına bağlı olarak hareket etmek durumundadır. Aksi halde âlemin dengeleri bozulur ve zarar görmeye başlar. Toplumlara ayakta tutan en önemli müesseselerden biri ailedir. Aile kurumu yok olursa toplum ve neslin devamlılığı da olmaz. Bahsi geçen akımların tek amacı aile kurumunu yok etmek olmasa da netice itibarıyla ortaya koydukları esaslar aile kurumuna büyük zararlar vermektedir. LGBT aile kurumuna zarar vermenin ötesinde bu müesseseyi yok etmeye yönelik bir akımdır. Deizm gibi akımlar ise bütün otorite ve kutsalları reddettiği için doğal olarak aile kurumuna da zarar vermektedir. Deizm'e göre Tanrı âleme müdahale etmemektedir. Dolayısıyla insan özgürdür ve doğruyu bulmak için dine değil akla ihtiyacı vardır. Tanrı'nın âleme müdahale etmesini arzulamayan bir zihniyetin, aile içindeki bireylerin birbirlerine karışması veya müdahalesini kabul etmesi beklenemez. Bu itibarla Deizm ve benzeri akımları benimseyen kimselerin aile içinde olumlu bir iletişim kurması kanaatimizce zordur.

Söz konusu akımları benimseyen insanların aile içi tutumlarını belirleyen amiller çift yönlüdür. Yani deist birinin aile mefhumunu benimsemesi ne kadar zorsa, aile içinde birtakım baskı, olumsuzluk veya aşırı rahatlık gibi durumları yaşayan birilerinin Deizm, Agnostisizm veya diğer akımlara ilgi duyması o kadar olağandır. Bu konuda birçok alan araştırması yapılmıştır. Buna göre aile içinde aşırı baskı veya bilinçsiz özgürlük durumunda, gençlerin Deizm düşüncesine kayma ihtimalleri artmaktadır. Bunun dışında anne ve babanın eğitimli olmaları ve muhafazakâr bir yapıya sahip olmaları, Deizm tehlikesini nispeten azaltırken annenin eğitimli olması daha büyük önem arz etmektedir. Babanın eğitimli olması da önemli olmakla birlikte kayda değer bir yapı arz etmediği ifade edilmiştir.

Kanaatimizce gençlerin kafalarını karıştıran felsefi soruların cevaplanması büyük önem arz etmektedir. Çünkü büyüklerinden cevap bulamayan gençler yanlış adreslere müracaat etmekte ve tabir yerindeyse zehirlenmektedir. Ayrıca bu konuda ailelerin bilinçli olması, çocukları aşırı şekilde baskı altında bırak-

maması gerekmektedir. Bununla birlikte çocuklara çok geniş bir özgürlük alanı tanınmamalı, çocuğa “aileye aidiyet” duygusunun tattırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdülcebbar, Kâdî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. Kahire, ts.
- Arslan, Hammet. “Mâtürîdî'nin Eleştirdiği 'Sümeniyye', Budizm midir?” *Kastamonu Üniversitesi Matbaası*.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yayınları, 5. Basım, 1996.
- Calder, Norman. “Berâhime: Literal Yapı ve Tarihsel Gerçeklik”. çev. Süleyman Akkuş. *Marife Dergisi* 1 (2003), 181-194.
- Çetin, Erol. *İnancın İman Hayatına Yansımaları Anlamında Deizm Eleştirisi*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Çınar, Aliye. *Deizm ve Ateizm Üzerine*. İstanbul: Köprü Yayınları, 2018.
- Dorman, M. Emre. *Deizm ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009.
- Erdem, Hüsameddin. “Deizm”. *İslâm Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Erdoğan, Halil İbrahim. “Deizm ve Tabii Din Bağlamında Bir Analiz”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/57 (2018), 789-804.
- Güç, Ahmet. “Sümeniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/132-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kâdî Abdülcebbar. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. Kahire, ts.
- Kandemir, Sibel. *Lise Öğrencilerinde Ateizm Ve Deizm Eğilimi Üzerine Bir Araştırma (Konya Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Kaya, Mahmud. “Ebû Bekir er-Râzî ile Ebû Hâtim er-Râzî Arasında Geçen Tartışma”. *İslâm Tetkikleri Dergisi* 9 (1995).
- Koç, Gülten. “Lise Öğrencilerinin Deizm Algısına Dair Sosyolojik Bir Araştırma İstanbul / Başakşehir Örneği”. *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2022), 77-96.
- Koloğlu, Orhan Şener. “Kelâm ve Mezhepler Tarihi Literatüründe Berâhime”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 159-193.
- Kutluer, İlhan. “Lâedriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/41-42. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Mümin Köktaş. “Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (ts.), 143-158.
- Râzî, Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân b. Ahmed. *A'lâmü'n-Nübüvve*. Lübnan: Dârü's-Sâkî, 1. Basım, 2003.
- Tümer, Günay. “Brahmanizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/329-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Türcan, Talip. “Ü'l'l-Emr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/295-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

KADININ BOŞANMA TALEBİNDE (MUHÂLEADA) KOCANIN RIZASI PROBLEMİ

Dr. Selahattin YILMAZ¹

Giriş

İslam dini evlenmeyi teşvik etmiş, devam etmesine yönelik çeşitli çözüm ve önerilerde bulunmuştur. Bununla beraber evlenen kimselerin hayatlarının sonuna kadar evli kalmalarını şart koşmamış, tarafların anlaşamaması, geçimsizlik gibi hususlarda boşanmayı caiz kılmıştır. Evlilik gibi boşanma da bir ihtiyaç haline gelebilmektedir.

İslam aile hukukunda evlilik; talâk, tefrik ve muhâlea olmak üzere üç yolla sonlandırılabilir. Talâk erkeğin tek taraflı boşama yöntemi, tefrik mağdur olan karı veya kocanın yargı-mahkeme yolu ile boşanma yöntemi, muhâlea (veya iftidâ) ise daha çok kadının boşanma yöntemidir. Talâk kocaya ait bir yetki ve boşama yöntemi olup, tek taraflı olarak kadının rızası olmadan, istediği zaman boşamayı gerçekleştirebilmektedir. Boşama yetkisi dendiğinde daha çok akla talâk yöntemi gelmektedir. Muhâlea ise kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın boşanmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karı kocanın boşanma konusunda anlaşması sebebiyle bu isim verilmiştir. Bu tarif cumhurun görüşüne uygun olarak yapılan bir tariftir. Allah Teâlâ “Onlar sizin için birer elbise, sizde onlar için bir elbisesiniz.” diye nitelendirmesi sebebi ile buna uygun olarak ayrılık için “elbiseyi çıkarma” manasına gelen muhâlea kelimesi kullanılmıştır. Bu isimlendirme Kur’an ve hadislerde geçmemektedir. Muhâlea için iftidâ, fidyе, hul’, mübâre’e kelimeleri de kullanılmıştır.²

1 Dr., İstanbul Müftülüğü, syilmaz_47@hotmail.com, ORCID ID 0000-0003-4182-3241.

2 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 9/511; Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Hafid İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* (Beyrut: Dâru'l-Marife 2000), 3/108; Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bâri*

Bu çalışmada kadının muhâlea yolu ile kocasının rızası olmadan tek taraflı olarak boşanmasının mümkün olup olmadığı, muhâleanın erkeğin talâk kapsamında mı yoksa kadına ait bir boşama yöntemi mi olduğu bu yönü ile muhâleanın müstakil bir boşanma yolu olup olmadığı değerlendirilecektir.

Çalışmamızda konu ile ilgili ayet ve hadisleri ortaya koyup, fıkıh mezheplerinin meseleyi nasıl değerlendirdiklerini, modern zamanda nasıl bir yaklaşım olduğunu, ahvâl-i şahsiyye kanunlarında nasıl geçtiğini ortaya koyarak İslâm hukukunun delilleri açısından neticeye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Klasik fıkıhta kadının boşanma talebi muhâlea kavramı ile ifade edilmiş ve kocanın rızasına bağlanmıştır. Kadın kocasının rızasını aldığı takdirde bir bedel ödeyerek muhâlea ile ayrılabilir. Kocanın rızası olmadığı takdirde kadın aldığı mehri geri verse bile boşanma/ayrılık gerçekleşmemektedir. Çünkü kadın, erkek gibi tek taraflı olarak boşanma hakkına sahip değildir.

Buna mukabil bazı âlimler ise muhâleanın tamamen kocanın rızasına bağlı olmadığı ve erkeğin talâk hakkına karşılık kadına verilen bir hak olduğu görüşündedirler. Muhâlea gerek kadının kocası ile anlaşmalı olarak gerekse kocasının razı olmaması durumlarında ayrılmasını sağlayan bir boşama yöntemidir.³ Bu görüşü savunanların bir kısmı muhâlea ve iftidâyı birbirinden ayırmakta ve Bakara 229. ayetinde iki farklı durumdan bahsedildiğini söylemektedirler. Bunlara göre muhâlea, karı kocanın birbiri ile anlaşarak kadının mehrin tamamını veya bir kısmını vererek ayrılmasıdır. Bu ayrılıkta karı kocanın karşılıklı rızası vardır. İftidâ ise kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda, kadının evliliği sürdürememe sebebi ile boşanmak için mahkeme veya yetkili merciye başvurarak, bedel/fidye ödeyerek kocasından ayrılmasıdır.⁴ Bu görüş modern zamanda bazı İslam hukukçularınca savunulmakta ve bazı ahvâl-i şahsiyye kanunlarında benimsendiği görülmektedir.

Klasik fıkıhta muhâlea karı kocanın boşanma konusunda anlaşmalarını ifade etmesi ve kadının tek taraflı boşanma talebinin mümkün görülmemesi

bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1379), 9/395; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 162, 321; Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2001), 438; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Heyet (İstanbul: Asalet Yayınları, 2019), 10/122.

3 Ebu'l-A'la el-Mevdudî, *İslam'da Aile Hukuku*, çev. Memiş Tekin (Konya: Esra Yayınları, 1990), 69; Abdurrahmân Sâbûnî, *Medâ Hüriyyeti'z-Zevceyn fi't-Talâk fi'ş-Şerâti'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1968), 495; Nihat Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi* (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 112; Acar, H. İbrahim, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi* (Erzurum: EKEV Yayınları, 2000), 127; Abdulhalim Ebû Şakka, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, çev. Ali Arslan - Osman Arpaçıkur (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2007), 2/586, 587; Seyyid Sâbık, *Fikhu's-Sünne* (Kahire: Dârü'l-Feth, 1999), 3/55.

4 Fatma Yıldız, *Kur'ân ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı* (İstanbul: İstanbul Üniv. SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 25, 38, 39, 43-45.

sebebiyle, kavram karışıklığı olmaması için kadının tek taraflı boşama talebini ayeti kerimeye de muvafık olarak iftidâ veya muhâlea/iftidâ şeklinde kullanacağız. Kocanın tek taraflı boşama yetkisine (talâk) mukabil kadının tek taraflı boşama yetkisini muhâlea dışında ayrı bir kelime ile kullanılması yerinde olacaktır. İftida kelimesi günümüzde kadının tek taraflı boşanma talebi durumunda kullanılmaya başlandığından bizde bu kavramı kullanmayı tercih ettik.

Klasik fıkhıta genel olarak muhâlea'nın kocanın rızasına bağlanmış olması, kadının devam ettirmek istemediği veya nefretin olduğu bir evliliğe mahkum olmasına veya kocanın kadından daha fazla tazminat almak için bu durumu kullanıp, suistimal etmesine sebep olabilmektedir.

Toplumsal hayatta bazen kocanın karısına karşı vazifesini yapmadığı ve nafakasını temin etmediği gibi bu durumda muhâlea ile ayrılmak isteyen karısının bir başkası ile evlenememesi için muhâlea'ya da izin vermediği görülmektedir. Böylece kadın muallakta bırakılmakta ve bir çıkış yolu bırakılmamaktadır.

Kadının boşanma isteğinin kocanın onayına bağlanması aile saadeti ve maddi açıdan kadını mağdur etmekte, kadınların muhâleayı yeterince kullanmalarını engellemektedir. Bu meseleyi naslar, maslahat, makâsîd, insan fitratı ve insan hakları açısından değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Çalışmamızda konu ile ilgili var olan iki görüş ortaya konarak, ahvâl-î şahsiyye kanunlarının yaklaşımı serd edilecek ve ardından değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Muhâleada Kocanın Rızasının Gerekip Gerekmediği İle İlgili Görüşler

Muhâleada kocanın rızasını şart görenlerin yanında bunun şart olmadığı şeklinde iki görüş vardır.

1.1. Muhâleayı Kocanın Rızasına Bağlayanlar

Cumhura göre kadının muhâlea hakkı, kadının tek başına alabileceği bir karar olmayıp, kocanın kabulüne bağlıdır. Koca karısının muhâlea talebine olumlu cevap vermek zorunda değildir. Hz Peygamber'in Sabit b. Kays'a hanımını boşaması konusundaki emri vücûp değil nedb ifade etmektedir. Ayrılık konusunda karı koca ittifak etmelidirler.⁵ Caferiler, İbn Hazm,⁶ İbâzîler⁷ de bu görüştedir.

Cumhura göre muhâlea için kadının temizlik döneminde olması şart olmayıp, hayız döneminde yapılması bidî değildir. Muhâlea akdi için hakimin

5 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/400; Sâbüni, *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 618, 619, 622; Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 140.

6 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/511; Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbîni, *Delilleri ile Büyük Şâfiî Fıkhi Muğni'l-Muhtâc*, çev. Soner Duman (İstanbul: Mirac Yayınları, 2015), 13/193, 197; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 10/143; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 126.

7 Sâbüni, *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 542.

kararına gerek yoktur. Zira bu akit, karı kocanın rızası ile yapıldığından ve koca talâk yetkisini kullanarak boşandıklarından mahkemeye götürmeye ihtiyaç bulunmamaktadır.⁸

Caferî mezhebine göre talâkta olduğu gibi muhâlea'da da iki adil kimsenin şahit olması ve kadının kocası ile cinsel birliktelik yaşamadığı bir temizlik döneminde olması gerekmektedir. İbâzîlere göre hayız döneminde yapılan muhâlea bidî olup geçerli değildir.⁹

Zahirilere göre muhâlea karı kocanın karşılıklı rızası ile mümkün olup, sadece iki durumda muhâleaya başvurmak mümkündür. Kadın kocasını sevmediğinden ona hakkını vermekten endişe duyuyorsa veya kocasının kendisini sevmemesinden dolayı hakkını alamama konusunda endişe duyuyorsa muhâleaya başvurulabilir.¹⁰

Özellikle Hanefî ve Şâfiî Mezhepleri kadının boşanma için mahkemeye başvurma şartlarını çok dar tuttukları için bu mezheplerin uygulandığı yerlerde kadınlar kocalarından ayrılabilmek için daha çok muhâlea yolu ile ayrılığa başvurmuşlardır.¹¹ Ancak muhâlea kocanın rızasına bağlanmış olduğundan koca razı olmadığı takdirde boşama gerçekleşmemektedir. Kadın kocaya mahkum hale gelmektedir. Bu konuda çeşitli çıkış yollarına veya hîle-i şer'iyelere başvurulmuştur.¹²

1.2. Kocanın Rızasına Bağlamayanlar

Kadın muhâlea yolu ile kocası ile anlaşarak boşanabileceği gibi tek taraflı olarak kocanın rızası olmadan da boşanması mümkündür. Bazı İslam hukukçuları karı kocanın boşanma konusundaki anlaşmalarını muhâlea, kadının tek taraflı olarak belirli şartlarla evliliği sona erdirmeye hakkına da iftidâ şeklinde ayrı bir terimle isimlendirmişlerdir. Bu görüşe göre kadının muhâlea/iftidâ yetkisi, kocanın talâk yetkisine mukabil, kadınlara tanınan bir haktır. Kocaya eşini sevmediğinde talâk, kadına da kocasını sevmediğinde muhâlea/iftidâ ile ayrılma yetkisi verilmiştir.¹³ Günümüz de birçok İslam hukukçusu da bu gö-

8 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 567, 568, 587-589; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*, 10/280-285;

9 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 541, 565, 566.

10 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/511; Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 541.

11 Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 134.

12 Saffet Köse, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması* (İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 1997), 55-56; Saffet Köse, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 59.

13 Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/110; Mevdudî, *İslam'da Aile Hukuku*, 68, 69; Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 628; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 112; Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 127; Ebû Şakka, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, 2/586, 587; Sâbık, *Fikhu's-Sünne*, 3/55; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis* (Kahire: Dâru İh-yâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1383/1963), 6/424.

rüştedir.¹⁴ Caferi mezhebinde bazı alimler kadının boşanma talebinde kocanın olumlu cevap vermesini vacip görmüşlerdir.¹⁵

Talâk erkeğe ait bir yetki olup Kur’ân-ı Kerîm’de talâk fiilinin fâili erkek, mefûlü ise kadındır. Kadının ayrılma hakkına delil teşkil eden ayette “Eğer onlar Allah’ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.”¹⁶ denmektedir. Bu ayette kadın fâil olarak zikredilmiştir. Kadının muhâlea/iftidâ yolu ile ayrılma talebini koca kabul etmediği takdirde kadın bu hakkını tek başına kullanamamakta, yetkili merciye başvurarak kullanabilmektedir. Yetkili merci mahkeme veya hakem heyeti gibi başvurulabilen mercilerdir.¹⁷ Kocanın muhâleaya razı olduğu durumlarda hakime ihtiyaç duyulmazken razı olmadığı durumlarda ise kadın yetkili merciye başvurmaksızın boşanma yetkisine sahip değildir.

Boşanma konusunda kadın ile erkek arasında bu durumda bir fark ortaya çıkmaktadır. “Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır.”¹⁸ dediği bir derece hakkı bu farklılıktır. Boşama konusunda aslen erkeğin bir merciye başvurmasına gerek olmadığı gibi, kadının da evliliği sürdürmeyecek hale geldiğinde muhâlea/iftidâ yolu ile yetkili merciye başvurarak ayrılma hakkına sahiptir. “Erkeklerin kadınlar üzerinde bulunan hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Erkeklerin, kadınlar üzerinde(ki hakları), bir derece fazladır.” ayetinden kadının boşanma hakkının erkeğinkine denk olduğu ancak bir derece farklı olduğunu göstermektedir.¹⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki muhâlea örneklerinde kadının boşanma talebi dinlenilerek, ailevî hayatı sürdürmeyeceği beyan edildiği durumlarda,

14 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti’z-Zevceyn*, 495; Muhammed Dusûkî, *Fikhu’t-talâk beyne’t-taklîd ve’t-tecdîd* (Kahire: Cumhûriyyetu Mısır el-Arebiyye Vizâretü’l-Evkaf, 2005), 108, 112; Dalgın, Nihat, “Boşanma İle İlgili Dini Hükümlere Yeni Yaklaşım Ve Yorumlar”, *Küreselleşen Dünyada Aile* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 297; Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 127; Mehmet Akif Aydın, “Çağdaş Dünyada Kadın Problemleri İle İlgili Tartışmalar”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I* (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 265, 266; Yunus Vehbi Yavuz, “Kadının Evlenmesi ve Boşanması”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I*, 253; Muammer Erbaş, “Boşanma Örneğinde Dini Ahkâmın Kur’ân ve Sünnet Işığında Güncellenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2013), 31.

15 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti’z-Zevceyn*, 620.

16 el-Bakara 229.

17 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti’z-Zevceyn*, 629; Mevdûdî, *İslam’da Aile Hukuku*, 62, 70, 75; Amine Wedûd-Muhsin, *Kur’ân ve Kadın*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), 108, 123; Yıldız, *Kur’ân ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*, 39-43, 104-106; Erbaş, “Boşanma Örneğinde Dini Ahkâmın Kur’ân ve Sünnet Işığında Güncellenmesi”, 31; İbrahim Yılmaz, *Yetki ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma* (Kayseri: Laçın Yayınları, 2007), 193, 385-391.

18 el-Bakara 2/228.

19 Yıldız, *Kuran Ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*, 39, 40, 43, 48, 50, 104-106; Amine, *Kuran ve Kadın*, 108, 123.

kocaya kadına vermiş olduğu mehri geri alması ve kadından ayrılması (ya da kadını boşaması) emredilerek, ayrılmaları sağlanmıştır.²⁰ Cumhur bu emrin vü-cüb ifade etmediğini, tavsiye amaçlı/nedb olduğunu söylese de, buradaki emrin vü-cüb ifade ettiğini söyleyenler vardır. Zira kadının boşanma talebi örneklerin-de kocaya karısını tercih imkanı verilmemiştir. Eğer nedb olsaydı karısını çok sevdiği ifade edilen kocanın, karısını tercih etmesi söz konusu olacaktı. Talâkın gerçekleşmesi kadının onayına bağlı olmadığı gibi, kocanın onayı olmadan da kadının boşanma yetkisi bulunmaktadır.²¹

İbn Rüşd'e göre kadının muhâlea yöntemiyle ayrılma hakkı, erkeğin talâk yetkisine karşılık kadına verilmiş olan bir haktır. Koca eşini sevmediğinde talâk, kadın da kocasını sevmediğinde muhâlea yetkisi verilmiştir.²² Ancak İbn Rüşd bu konuda fazla ayrıntıya girmemektedir.

Muasır âlimlerden Mevdûdî'ye göre, erkek talâk hakkına sahip olup, kadın da hul' hakkına sahiptir. Kadın bu hakkı kullanmada kanunun yardımına başvuracaktır. Böylece boşanmada eşler arası denge sağlanmış olacaktır.²³ İslam'ın hul' ile kadına verdiği hakları, kadından alarak erkeğin keyfine bırakılması yanlış bir ictihaddir. Bundan dolayı kadınların uğradığı zulüm ve haksızlıkların sorumluluğu Kuran ve Sünnetin değil, bu konudaki yanlış ictihadların sonucudur.²⁴

Seyyid Sâbık ve Hüseyin b. Avde el-Avâyişe, kocanın muhâleaya razı olmadığı durumlarda hâkimin muhâleaya hükmedebileceğini ifade etmektedir.²⁵

Yusuf el-Karadâvî kadın eşinden boşanmak istiyorsa, kendisine verilen mehri geri vermek şartı ile kocanın eşi ile hul' yapmasının kanunen zorunlu kılınabileceğini söylemektedir.²⁶

Yunus Vehbi Yavuz hul' da kocanın rızasının aranmayacağını, hul'un kadının hakkı olduğunu ifade etmektedir.²⁷

Abdulaziz Bayındır'a göre talâkın gerçekleşmesi nasıl kadının onayına bağlı değilse, iftidânın gerçekleşmesi de kocanın onayına bağlı değildir. Koca talâk yetkisini yetkili bir makama başvurmadan kullanabilir. Kadın ise ya muhâlea yolu ile kar-

20 Buhârî, Talâk, 11; Ebû Dâvûd, Talâk, 17, 18; İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*, 26/18; İbn Mace, Talâk, 22; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 7/515.

21 Abdurrahmân Sâbûnî, *Nizâmü'l-Üsre ve Hallu Müşkilâtihâ fî Dav'i'l-İslâm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2001), 146,147; a.mlf., *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 622; Mevdudî, *İslâm'da Aile Hukuku*, 75, 76; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 152.

22 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/110.

23 Yılmaz, *İslam Hukukunda Boşanma*, 181.

24 Yılmaz, *İslam Hukukunda Boşanma*, 192,193.

25 Sâbık, *Fikhu's-Sünne*, 3/55; Hüseyin b. Avde el-Avâyişe, *el-Mevsûatü'l-Fikhiyyetu'l-Müyesere fî Fikhi'l-Kitâb ve's-Sünneti'l-Mutahhara* (Amman:Mektebetü'l-İslâmiyye, 1429/2008), 5/338; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 152.

26 Yusuf Karadavî, *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2012), 62.

27 Yavuz, "Kadının Evlenmesi ve Boşanması", 253.

şıklı anlaşarak evliliği sona erdirebilir ya da iftidâ yolu ile kocanın rızası olmadan mahkemeye başvurarak ayrılabilir. İşte bu erkeklerin kadınlara karşı derecesidir.²⁸

2. Ahvâl-i Şahsiyye Kanunlarına Göre Muhâleada Kocanın Rızası

Ahvâl-i şahsiyye kânunlarının bir kısmı muhâleayı her iki tarafın rızasına bağlarken, kimi kanunlar ise kocanın rızasına bağlamaksızın kadının ayrılmasına imkân tanımıştır. Muhâleayı karı kocanın rızasına bağlayan kanunlar da farklı şekillerde özellikle de kadının bir bedel ödeyerek ayrılmasına yine olanak getirmişlerdir.

2.1. Muhâleada Kocanın Rızasını Şart Koşmayan Kanunlar

Ürdün ahvâl-i şahsiyye kanunu muhâlea ve iftidâyı birbirinden ayırarak hüküm vermiştir. Kanuna göre muhâlea, karı kocanın bir bedel üzerine anlaşarak yapılan boşamadır. Muhâleada her iki tarafın rızası söz konusu olup, bâin talâk sayılmaktadır. İftidâ ise kocanın rızasının olmadığı durumlarda kadının evlilik haklarından vazgeçip, aldığı mehri geri vererek yaptığı boşanma talebidir. Mahkeme kadının iftidâ talebinde aralarını bulmak için hakem heyetini gönderir. Hakemler iki tarafı barıştıramadıkları takdirde mahkeme aralarındaki nikâhi fesh eder. Kanuna göre iftidâ fesihdir.²⁹

Cezayir ahvâl-i şahsiyye kanununa göre kocanın rızası olmadan kadın muhâleaya başvurma hakkı olup, mahkeme mehir miktarını geçmeyen tazminata hüküm verir.³⁰

Mısır Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'na göre muhâlea konusunda karı kocanın rızası gereklidir. Ancak kadının boşanmayı talep edip, kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda kadın aldığı mehri geri vermek ve malî haklarından vazgeçerek mahkeme muhâlea yolu ile boşanmalarına karar verir. Mahkeme muhâleadan önce tarafların aralarını bulmaya çalışır. Eğer aralarını bulamaz ve kadın kocasını sevmediğini, Allah'ın hududunu aşmaktan korktuğunu ifade ederse mahkeme hul' yolu ile aralarını ayırır.³¹

Birleşik Arap Emirlikleri Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu'na göre muhâleada karı kocanın rızası gerekir. Ancak koca hul'a razı olmuyorsa ve kadın Allah'ın hududunu koruyamayacağından korkuyorsa mahkeme belirleyeceği uygun bir bedel ile muhâleaya karar verir.³²

28 <https://www.suleymaniyevakfi.org/fikih-arastirmalari/kadinin-bosanma-yetkisi-master-tezi.html> (20.04.2020); Abdulaziz Bayındır, *Kuran Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar* (İstanbul, 7. Baskı 2018), 385-389.

29 102-114. Maddeler. Dâru'l-İftâ', "Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye" (Erişim 15 Ekim 2023).

30 54. Madde. Kânûnu'l-Üsre (Erişim 15 Ekim 2023).

31 Mısır 2000 yılı 1 nolu Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 20. Madde.

32 110. Madde 5. Fıkra. Kanûnu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye li-Devleti'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, (Erişim 15 Ekim 2023).

Katar ahvâl-i şahsiyye kanununa göre muhâleada karı kocanın rızası gerekmektedir. Ancak koca muhâleaya razı olmadığı durumlarda, mahkeme tarafların aralarının bulunması için hakemler görevlendirir. Hakemler sulha muvaffak olamazlar ve kadın muhâleada ısrarcı olursa bütün malî haklarından vazgeçmesi ve mehri iade etmesi koşuluyla mahkeme tefrik kararı verir.³³ Talâkta kadının kocası ile birliktelik yaşamadığı bir temizlik döneminde olması şart iken muhâleada kadının temizlik döneminde olması şart değildir.³⁴ Suudi Arabistan ahvâl-i şahsiyye kanunu da buna yakın şekilde boşanma imkanı getirmiştir. Ayrıca özel bir madde ile kadının zifaktan veya halvetten önce ayrılmak istemesi durumunda -koca razı olmasa bile- kadının mehri geri iade ederek mahkemenin nikahı feshedeceğine hüküm vermiştir.³⁵

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Ahval-i Şahsiyye Kanunu'na göre de mahkeme kadının kocası ile beraber yaşamaya katlanamadığını tespit ettiği takdirde kocanın rızasına gerek duymadan muhâleaya hüküm verecektir.³⁶

Erkeğin rızası olmadan muhâleaya hükmedilebilmesi ilk olarak 1917 de yürürlüğe giren Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi 130. Maddesi ile imkan tanınmıştır. Bu maddeye göre eşlerin arasında anlaşmazlık zuhur edip eşlerden biri mahkemeye başvurduğunda, hakim iki tarafın ailelerinden birer hakem tayin eder. Bu hakemler iki tarafın aralarını bulmaya çalışırlar. Muvaffak olmadıkları takdirde kusur kocada ise tefrik, kadında ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzere muhâleaya hükmederler. Hakemlerin verdiği karar kesin ve itiraza kabil değildir.³⁷

1924 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi Tasarısı'nda karı ve kocanın her birine boşanma davası açma hakkı verilmiştir. Taraplara hakimin nasihatı ve hakem heyetinin sulh teşebbüsü fayda vermediği durumlarda malî sonuçları ile beraber boşanmaya hükmedilir. Mahkeme koca veya kadının ya da her ikisinin kusurlu olup olmamasına bağlı olarak mehrin iadesi, iddet nafakası gibi hususlara karar vereceği ifade edilmiştir.³⁸

Kocanın rızası olmadan mahkemenin eşleri muhâleaya yolu ile ayırmasının sağlayan bu görüş herhangi bir mezhebe dayanmamakta, doğrudan naslardan delil getirilerek kanunlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

33 122. Madde. el-Bevvâbe el-Kânûniyye el-Katariyye, "Kanûnu'l-Üsre" (Erişim 15 Ekim 2023).

34 108, 118. Madde.

35 2022 yılı Ahvâl-i Şahsiyye Nizâmı, 95-102, 109-112. maddeler.

36 21. Madde. Barleman Kurdistan, "Kanûnu'l-Ahvâlî'ş-Şahsiyye..." (Erişim 15 Ekim 2023).

37 *Osmanlı Hukuk-ı Aile kararnamesi*, nşr. Orhan Çeker, (Konya: Mehir Vakfı, 2012), 56.

38 94, 112,113, 121-123 maddeler. Yılmaz, *Yetki ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma*, 313-317.

2.2. Muhâleada Karı Kocanın Rızasını Şart Koşan Kanunlar

Ahvâl-i şahsiyye kanunlarının birçoğu ise muhâleayı her iki tarafın rızasına bağlamıştır. Irak,³⁹ Suriye,⁴⁰ Libya⁴¹, Fas,⁴² Sudan⁴³ ve Yemen⁴⁴ ahvâl-i şahsiyye kanunlarına göre muhâleada her iki tarafın rızası şarttır. Bununla beraber bu kanunlar aşağıda görüleceği üzere farklı ad ve şekillerde kocanın rızası olmadan kadına bedel karşılığında boşama imkanı tanımaktadırlar. Bu şekiller de aslında muhâlea/iftidâ kapsamına girmektedir.

Suriye ahvâl-i şahsiyye kanununa göre kadın geçimsizlik sebebi ile mahkemeye boşanmak için başvurabilir. Mahkeme her iki tarafın ailesinden hakemler seçer, bunlar sulha muvaffak olamazlar ise, suç daha çok kocadan kaynaklı ise bâin talâk ile; daha çok kadın kaynaklı ise ya mehrin tamamı yada bir kısmı ile tefrik edilir. Burada muhâlea ismi zikredilmemiş olsa da bir bedel ile boşanma söz konusudur.⁴⁵ Irak,⁴⁶ Libya⁴⁷ ve Moritanya⁴⁸ ahvâl-i şahsiyye kanunları da buna yakın şekilde maddeleştirmiştir. Irak karı ve kocanın muhâlea ile ilgili icab ve kabulünün mahkemede olmasını şart kılmıştır.⁴⁹

Yemen ahvâl-i şahsiyye kanununa göre kadın kocasını sevmiyorsa nikahın feshi için mahkemeye başvurabilir. Mahkeme aralarını bulmak için hakem heyetini gönderir. Eğer araları bulunamasa kocaya boşaması emredilir, koca boşanmasa kadın aldığı mehri geri vererek fesih kararı verilir.⁵⁰ Yemen Ahval-i Şahsiyye Kanunu muhâleayı farklı bir madde de kanunlaştırmış, kanuna göre muhâlea her iki tarafın rızası ile belli bir bedel üzerine anlaşma olup, talâkı bâindir.⁵¹

Fas ahvâl-i şahsiyye kanununa göre muhâlea ile ayrılmak için her iki tarafın rızası aranmaktadır. Taraflar muhâleada anlaşıp bedelde anlaşamazlarsa mahkeme bedeli belirler. Eğer koca muhâleaya yanaşmıyorsa ve kadında muhâleada ısrar ediyorsa kadın geçimsizlik noktasından mahkemeye başvurabilecektir. Mahkeme hakemler aracılığı ile aralarını bulamazsa boşanmaya hüküm verir.⁵²

39 46. Madde

40 96-104. Maddeler

41 48. Madde

42 120. Madde

43 142. Madde

44 72, 73. Madde. Riâsetü'l-Cumhûriyye, "Kanûnu'l-Ahvâli'-Şahsiyye" (Erişim 15 Ekim 2023).

45 112-114. Maddeler. Bevvâbe el-Hukûmeti'l-elektroniye es-Sûriye, "Kanûni'l-Ahvâli'-Şahsiyye" (Erişim 14 Ekim 2023).

46 41. Madde

47 35-39, 47. Maddeler

48 102. Madde.

49 Irak Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 46. Madde.

50 54. Madde

51 72,73. Madde

52 120. Madde. Memleketü'l-Mağribiyye Vezaretü'l-Adl, "Müdevvenetü'l-Üsre" (Erişim 15 Ekim 2023).

Libya ahvâl-i şahsiyye kanununa göre muhâlea dışında anlaşmalı olarak da boşanmak mümkündür. Anlaşma sağlanamadığında kadının mahkemeye başvurma hakkı vardır. Bu durumda mahkeme hakem heyetini aralarını bulmak üzere gönderir. Sulh girişimleri başarılı olmazsa mahkeme kadını suçlu görürse mehri müecceli düşürür ve uygun bir tazminat ödemesine karar verir. Eğer kocayı suçlu görürse mehri müecceli ve tazminat vermesine karar verir. Boşama davasını açan geçimsizlik sebeplerini ispat edemiyorsa bu durumda tüm hakları düşürülerek tefrike karar verilir.⁵³ Ayrıca kanuna göre karı kocanın her biri boşanmak için mahkemeye başvurabilir. Sulh için bütün bütün çabalar harcanmasına rağmen sulh gerçekleşmiyorsa boşanmaya karar verilir.⁵⁴

Bu kanunlarda muhâlea karı kocanın rızasına bağlanmış olsa dahi kadının tek taraflı boşanma talebinde kocanın rızası olmadan bir bedel verilmesi karşılığında kadına mahkemede boşama imkanı verilmiştir. Bu durum, makalemizde “iftida” diye bahsettiğimiz kadının tek taraflı olarak bir bedel karşılığında boşanmasına mutabıktır. Dolayısı ile bu kanunların çoğu kocanın razı olmadığı durumlarda kadına fidyeye/bedel karşılığında ayrılma imkanı getirmişlerdir.

Bazı kanunlar da ise kocanın muhâleayı suistimal ettiği ve karısına zarar verdiği durumlarda kadının bedel vermeksizin mahkemeye tefrik olmaları kabul edilmiştir. Moritanya⁵⁵ ve Fas'a⁵⁶ göre kadın kocasının verdiği zarardan kurtulmak için veya ikrah neticesinde muhâleaya başvurmuşsa mahkeme hul'a değil tefrike hüküm verir.

İran, Kuveyt Caferî ve Afganistan Şii Ahval-i Şahsiyye Kanunları muhâlea ile mubârâtı birbirinden ayırmıştır. Muhâlea kadının sevmediği kocasından ayrılmak için fidyeye vererek ayrılmasıdır. Koca ayrılığa rıza gösterdiği takdire, fidyeyi kabul ederek boşaması gerekir. Dolayısı muhâlea da her iki tarafın rızası gerekmektedir. Fidyeye miktarı mehir kadar, mehirden daha az veya daha çok olabilir. Muhâlea bâin talâk sayılmaktadır.⁵⁷ Mubârât ise karı kocanın karşılıklı olarak birbirini sevmemesi sebebi ile mehirden çok olmayan bir bedelle aralarında anlaşarak kocanın boşamasıdır. Mubârâtın muhâleadan farkı, sevgisizliğin tek taraflı değil çift taraflı olmasıdır. Bâin talâktır.⁵⁸

Sudan ahvâl-i şahsiyye kanunu Hanefi Mezhebine uygun olarak muhâleadan ayrı olarak “mal mukabilinde boşanmayı” da kanunlaştırmıştır. Mal mukabilinde boşamak, “50 bin tl karşılığında boşun.” şeklinde belli bir bedel karşılığında

53 35-39. Madde

54 47. Madde.

55 93. Madde

56 117. Madde

57 Kuveyt Caferî, 185-195. Maddeler; İran 1146. Madde; Afganistan Şii 149. Madde

58 Kuveyt Caferî 196-198. Maddeler; İran 1147. Madde; Afganistan Şii 151. Madde

hul' lafzı kullanmaksızın talak lafzı ile boşamaktır.⁵⁹ Diğer mezhepler ise bunu muhâlea kapsamında değerlendirmektedirler.

Bazı ahvâl-i şahsiye kanunları muhâlea dışında karı kocanın kendi aralarında anlaşmalı olarak boşanabileceklerini karara bağlamıştır. Buna "ittifakla/ anlaşmalı boşanma" ismini vermişlerdir.⁶⁰

3. Muhâlea Nasıl Bir Ayrılık Çeşidi Olduğu

Ahvâli şahsiye kanunlarının önemli bir kısmı muhâleayı bâin talâk sayarken bir kısmı da fesih saymaktadır.

3.1. Bâin Sayan Ülkeler

Mısır,⁶¹ Ürdün⁶², Kuveyt,⁶³ Libya⁶⁴ Irak,⁶⁵ Yemen,⁶⁶ Körfez ülkeleri,⁶⁷ Fas,⁶⁸ Moritanya⁶⁹ ve Sudan⁷⁰ ahvâl-i şahsiye kanunları ile İran, Kuveyt Caferî ve Afganistan Şii ahval-i şahsiye kanunlarına⁷¹ göre bedel/muhâlea ile yapılan boşamalar bâin boşama sayılmaktadır.

3.2. Fesih Sayan Ülkeler

Suriye,⁷² Birleşik Arap Emirlikleri,⁷³ Suudi Arabistan⁷⁴ ve Katar⁷⁵ ahvâl-i şahsiye kanunlarına göre muhâlea fesih sayılmaktadır. Ürdün ahvâl-i şahsiye kanunu muhâlea ve iftidâyı birbirinden ayırmıştır. Ürdün iftidâyı fesh, muhâleayı ise bâin talâk saymıştır.⁷⁶ Yemen kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda kadınların bedel karşılığı boşanmalarına imkan vermiş ve bunu fesih saymıştır.⁷⁷

59 148-150. Maddeler. Kanûnu'l-Ahvâli'sh-Şahsiyye li'l-Müslümîn (Erişim 25 Aralık 2022).

60 Bk. Libya 35-39. Madde; Fas 114. Madde

61 1929 tarih 25 nolu kanunun 5. Maddesi; Mısır 2000 yılı 1 nolu Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu 20. Madde.

62 91, 113. Madde

63 110. Madde.

64 30, 48, 49. Madde

65 46. Madde

66 74. Madde

67 87. Madde.

68 123. madde

69 88. Madde.

70 137, 143. Madde.

71 Kuveyt Caferî, 185-195. Maddeler; İran 1146. Madde; Afganistan Şii 149. Madde

72 100. Madde.

73 110. Madde

74 2022 yılı Ahvâl-i Şahsiyye Nizâmı, 97. Madde.

75 118. Madde. (Ayrıca bk. 101 ve 105. Madde)

76 113, 114. Madde.

77 54. Madde

4. Muhâleanın Değerlendirmesi

4.1. Hakkın Suistimali Açısından Muhâleanın Değerlendirilmesi

Kadının boşanma talebi/hul' hakkı kocanın rızasına bağlandığında, koca çoğu kez bu yetkiyi suistimal ederek ya boşanmaya onay vermeyip kadını istemediği bir evliliğe mahkûm etmekte ya da kadından fazla para alabilmek için muhâleayı kabul etmemekte diretebilmektedir. Hatta koca ayrılmak istediği karısına zulmederek muhâleaya başvurması konusunda sıkıştırabilmektedir. Böylece bir taraftan muhâlea ile bir maddî kazanç elde ederken, bir taraftan da talâkla boşayacağı eşine karşı maddî sorumluluklardan da kurtulmaktadır. Ayrıca eğer çocukları varsa bundan sonraki hayatlarında çocukların maddî sorumluluklarını, nafakalarını kadının üstlenmesini ve kadının ayrılıkla oluşan maddî haklarından da vazgeçme şartını koşabilmektedir. Kendisi suçlu olduğu ve kadına zarar verdiği halde tüm bunları yapabilmektedir.

Yine bazı kocalar eşlerinin kendilerini sevmediğini ve ayrılmak istediğini bildiği halde, kadına işkence ve intikam olsun, ayrılıp da bir başkası ile evlenmesin diye muhâlea taleplerini kabul etmemekte ve kimi zaman nafaka vb sorumlulukları, kocalık vazifesini de yapmayıp kadını muallak bir halde bırakabilmektedir. Toplumda görüntüde evli ancak yıllarca evliliğin gereğinin yerine getirilmediği bazı örnekler bulmak mümkündür. Erkeğin istediği zaman boşayabilmesi, kadının ise devam ettirmek istemediği bir evliliğe mahkûm olması aile saadeti ve insan hakları açısından ciddi sosyal bir problemdir.

Bu problemin kaynağı kocanın tek taraflı boşama yetkisine sahip olması değil, kadının tek taraflı olarak boşanma talebinin kocanın rızasına bağlanarak yani talâk kapsamında değerlendirilerek boşanma yolunun kadına kapatılmış olmasıdır. Zira koca muhâleayı ret ettiği takdirde tefrik için bir gerekçe de yoksa kadının önünde bir çıkış yolu kalmamaktadır.

Hâlbuki muhâleadan maksat bunun erkek için bir ticaret kapısı olarak görülmesi değil, kadının ayrılmak istemesi sebebi ile kocanın zararının tazmin edilerek mağduriyetinin giderilmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki muhâlea örneklerinde kadının evliliğin sonlandırılmasında bir engelle karşılaşmadığı görülmektedir.⁷⁸

İki taraf karşılıklı olarak veya taraflardan biri geçinememe, sevmeme, nefret, evliliğe ait sorumluluklarını yerine getirememe durumlarında birbirlerine zulmetmeleri değil, bu gibi durumlarda her iki taraf için hayırlı olan ayrılmalarıdır. Kadın tek taraflı olarak ayrılmak istiyorsa ve araları bulunamıyorsa kocanın fid-yeyi alarak ayrılmaları sağlanmalıdır.

Bazı İslam Hukukçuları hakkın suistimali nazariyesinden yola çıkarak kadının hul' teklifine kocanın itiraz hakkı olmadığını, bazıları da muhâleanın ka-

78 Buhâri, Talâk, 11, Ebû Dâvûd, Talâk, 17, 18.

dına ait bir hak olup kocanın rızasına bağlanmasının bir hak gaspı olacağını ve erkeğin inisiyatifinden kurtarılması gerektiğini söylemektedir.⁷⁹

4.2. Muhâlea/İftidanın Mahkeme Denetiminde Meydana Gelmesi

Cumhura göre muhâleanın mahkemeye götürülmesi şart değildir. Karı kocanın birbiri ile anlaşmaları kafidir. Bununla beraber eskiden beri muhâleanın hâkim izni ile olması gerektiğini, hul' ile ilgili ayetteki hitâbın yöneticilere olduğunu, bu sebeple muhâleanın mahkeme kararıyla olması gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Tâbiünden Hasanî Basrî ve İbn Sîrîn de bu görüştedir.⁸⁰

Saîd b. Cübeyr'e göre karı kocanın anlaşmazlığı olduğu durumlarda yönetici/hakim her iki tarafın ailesinden birer hakem tayin eder. Bu hakemlerin getirdiği bilgiye göre hakim onları ya ayırır ya da bir arada kalmaları gerektiğini düşünüyorsa birleştirir. Ebu Ubeyd de "Allahın hududunu koruyamayacaklarından korkuyorsanız"⁸¹ ve "Eğer karı kocanın arasının açılmasından korkuyorsanız, kadının ve kocanın ailesinden birer hakem gönderin."⁸² ayetlerinden muhâleanın hakim nezdinde olması gerektiğini söylemektedir.⁸³

Karı koca muhâlea konusunda ittifak ettiklerinde geçmişte mahkemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak söz konusu ayette ilkin karı kocanın boşanma konusunda ittifak etmelerinden bahsedilmekte (muhâlea), ardından ittifakın olmadığı durumlarda yöneticilere hitap etmektedir ki kocanın razı olmadığı durumlarda (iftidâ) kadının yetkili merciye başvurması, mahkeme kararı gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu ayetlerin sebebi nüzülü olarak ifade edilen hadis rivayetlerinde de kadının boşanma talebinde Hz. Peygamber'e başvurduğu, kazaî bir yargı olarak Hz. Peygamber'in aralarını ayırdığı ifade edilmektedir. Bu ayırma kararının, kocanın rızasına bırakılmadığı görülmektedir. Eğer ayrılma kararı kocanın rızasına bırakılmış olsaydı hadis rivayetinde kocanın karısını çok sevdiği ifade edilmektedir ki koca eşini tercih edebilecekti.⁸⁴

Bu meseleyi iki açıdan değerlendirmek uygun olacaktır. Karı koca boşanmada anlaşmış oldukları takdirde bu bir nevi ikâle gibi olup hakim kararına ihtiyaç olmadığı; kocanın boşanmaya razı olmadığı durumlarda ise kadının boşanma talebi için yargı kararının gerektiği anlaşılmaktadır.

79 Mevdudî, *İslam'da Aile Hukuku*, 72; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 149, 152; Karadavî, *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği*, 62.

80 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dâru'l-Fikr, 9/514; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/94; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 3/145; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/324; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*, 10/280-285; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 123.

81 el-Bakara 2/229.

82 En-Nisâ' 4/35.

83 Sâbûnî, *Medâ Hürriyeti'z-Zevceyn*, 587, 590.

84 Sâbûnî, *Medâ Hürriyeti'z-Zevceyn*, 500-504; a.mlf., *Nizâmü'l-Üsre*, 146,147.

Kocanın hakkını suistimalinin engellenmesi, bazı fukahanın dile getirdikleri verdiğinden fazlasını alamayacağı ve başvurunun kocanın zülmü sebebi ile olup olmaması gibi durumların denetimi için muhâlea/iftidânın mahkeme muraakebesinde olması meselenin işlevselliğini ve sağlıklı tatbikini sağlayacaktır.⁸⁵

Ülkemizde resmi nikahla evlenmenin yanında dini nikah ile evlenenlerde bulunmaktadır. Resmi olarak evlenenler mahkemeye başvurarak boşanmaktadırlar. Resmi evliliğin olmadığı sadece dini nikahın olduğu evliliklerde ise mahkemeye başvurulamamaktadır. Kadının boşanmak istediği, kocanın kabul etmediği durumlarda nasıl yapılabilir? Kanaatimizce şu iki yol izlenebilir.

a. Aile meclisi kurularak sulh teşebbüsünde bulunulması, sulh gerçekleşmiyorsa iftidâ/muhâleaya hüküm verilerek tefrik edilir.

b. Yörenin ileri gelenlerine, müftülüğe başvurması; bunların tarafları dinlemesi, evliliğin sorumluluklarını yerine getirme endişesini taşımaları durumunda iftidâ/muhâleaya karar verilebilir.

4.3. Muhâleada Bedel Miktarı

Muhâlea ve iftidâ, kadının boşanma talebinde kocanın zararı gidermek için meşru kılınmıştır. Cumhur muhâlea da bedelin kadına verilen miktardan daha fazla olabileceği görüşünderken bazı alimler ise bunun verilenden daha fazla olamayacağını söylemektedir.⁸⁶

Karı kocanın anlaşarak ayrılmasını ifade eden muhâleada daha çok bir sulh anlamı vardır ki ayet ve hadislerden bedelin, kocanın kadına verdiğinden daha fazla olamayacağı anlamı çıkmaktadır.⁸⁷ “Kadınlara verdiklerinizden...alabilirsiniz.” ayetinin ibaresi ve hadislerde “fazlasına hayır”⁸⁸ ifadesi buna delalet etmektedir.

İftida da ise verilecek bedelin ucu daha açık olduğu, mehirle sınırlı olmadığı ayeti kerimeden anlaşılmaktadır. Bu sebeple mahkeme kocanın maddi ve manevi zararını kapsayacak bir tazminatı bedel olarak belirlemesi mümkündür. Bu bedelin karşı tarafa verilen zararın giderilmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu durum erkek için bir ticaret kazanç kapısı da değildir. İftida miktarının, Hz. Peygamber’in “zarar vermek ve zarar zararla karşılık vermek yoktur.”⁸⁹ buyruğu ve kocanın kadına verdiğinden daha fazlasını alamayacağına dair rivayetler⁹⁰ sebebiyle verilen ve yapılan maddi masrafların ve

85 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti’z-Zevceyn*, 590.

86 İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 3/109; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 10/244-251; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 108, 109.

87 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti’z-Zevceyn*, 581, 582.

88 Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2004), 4/376.

89 İbn Mace, “Ahkam”, 17.

90 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/376.

manevi zararın tazmin edilmesi olarak anlaşılması mümkün olup bunlarında dışında fazlasını almanın caiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazı İslam Hukukçuları verilecek bedel konusunda suistimallere engel olunması için bedelin üst miktarının “mehir mukabili” olarak belirlenmesi gerektiğini söylemektedirler.⁹¹ Ahvâl-i şahsiyye kanunları genelde bedel miktarını mehrin geri verilmesi ve boşanma sebebi ile mali haklarından vazgeçmesi olarak değerlendirdikleri görülmektedir.⁹²

Muhâleada bedel miktarının karı kocanın kendi aralarında belirleyip üst sınırının kadına verilenlerden fazla olmaması; iftidâ da ise kocanın maddi ve manevi zararını tazmine yönelik uygun bir rakamın mahkeme tarafından belirlenmesi daha uygun olacaktır.

4.4. Bakara 229. Ayetinin Tefsiri Açısından Değerlendirme

Bu ayette kadının boşanması ile ilgili iki ayrı durumdan bahsedilmekte olup sunlar anlaşılmaktadır.

a. “Onlara (kadınlara) verdiklerinizden bir şeyi geri almanız size helal değildir; ancak her ikisinin Allah’ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmuş olmaları (durumu başka)” cümlesi, karı ve kocanın ortak kararı ile yapılan boşanma şeklini ifade etmektedir ki bu boşanmada kocanın rızası vardır. Muhâleale/bedel yolu ile boşanmayı kadında erkekte teklif edebilir. Her ikisi beraber geçinemedikleri gerekçesi ile ayrılmaya karar verme durumlarında koca kadına verdiklerinden geri isteyebilmektedir. Bu durumda kadının vereceği bedel kocanın verdiklerinden daha fazla olamaz. Bu manayı ayeti kerimedeki “kadınlara verdiklerinizden...alabilirsiniz.” ibaresinden anlaşılmaktadır. Bedel/tazminat vererek ayrılmanın yani muhâleanın her iki tarafın ortak kararı ile olacağı “Her ikisinin Allah’ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri/korkuları varsa...” ayetinin lafzından anlaşılmaktadır. Bu tabirden herhangi bir merciye-mahkemeye başvurmaksızın, eşlerin anlaşması ile evliliğe son verileceği anlaşılmaktadır. Ayeti kerimede bu şekildeki boşamaya ait bir isim geçmemekte, fıkıh kitaplarında ise muhâleale diye geçmektedir.

b. “Eğer onlar Allah’ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.” cümlesi ise kadının kocasından bağımsız olarak yetkili merciye başvurarak gerçekleşen ayrılma şeklini ifade etmektedir. Bu ayrılma şeklinde kocanın rızası aranmamakta, kamu yönetimi/yetkili merci kadının talebini inceleme neticesinde tarafların Allah’ın belirlediği ölçüleri, evliliğin gereklerini ve sorumluluklarını gözetmeyecekleri

91 Dalğın, *İslam Hukukunda Boşama Yetkisi*, 113.

92 Cezayir, 54. Madde. Kânûnu'l-Üsre (Erişim 15 Ekim 2023); Katar, 122. Madde. el-Bevvâbe el-Kânûniyye el-Katariyye, “Kanûnu'l-Üsre” (Erişim 15 Ekim 2023).

endişesini taşıdığı takdirde özellikle de kadının kocasını sevmeme nefret gibi durumlarında kadının fidye/bedel/tazminat vererek ayrılmasını sağlamaktadır.

Bu şekilde kocanın rızasının olmadığı kadının ayrılık talebini genel olarak fıkıhçılar uygun görmemiş ve fıkıh kitaplarında pek değinilmemiştir. Bunu kabul edenler ise büyük ihtimalle ayette geçen “fidye vermek” kelimesinden yola çıkarak “iftidâ” diye isimlendirmişlerdir. Ürdün ahvâl-i şahsiyye kanunu da bu şekilde muhâlea ve iftidâyı birbirinden ayırmış, kocanın rızası olmadığı durumlarda iftidâ ile ayrılma imkanı tanımıştır.⁹³ Modern bazı fıkıhçılarda bu görüştür.⁹⁴

Kocanın rızası olmadan yapılan bu boşama talebinde/iftidâ da üç husus bulunmaktadır.

a. Kadının evliliği sürdürmemesi sebebi ile boşanmak için mahkeme veya yetkili merciye başvurması,

b. Mahkemenin de evliliğin sürdürülemezliği endişesi taşıması

c. Kocanın zararını karşılama noktasında bedel/fidye/tazminat ödenmesi

Bu üç husus gerçekleştiğinde kadın kocasından ayrılır. Ayetin maksadı bir kadın kocası ile geçinemiyorsa, onunla beraber yaşayamıyorsa mihrinden fedakarlıkla veya kocaya evlilik sebebi ile yaptırdığı maddi kısmı tazmin ederek boşanmasını sağlamaktır.

4.5. Talâk Ve İftidâ Farkı

Kadının boşanma talebi muhâlea ve iftidâ, talâka göre daha sınırlı bir yetki olup kadın tarafından talâk gibi doğrudan gerçekleştirilememektedir. Muhâleada kadın kocası ile anlaşarak, iftidâ da ise kocası ile anlaşmadığı durumlarda yetkili merciye başvurarak bu yetkiyi kullanabilmektedir.

Kadının erkek gibi tek taraflı olarak doğrudan boşamayı gerçekleştirmediği görülmektedir. Bunun sebebi mali sorumlulukların kocada olması ile ilgili olmalıdır. Kadın da bu sorumluluğu üstlendiğinde ve kocasına mali olarak zararını tazmin ettiğinde boşama gerçekleşmektedir. Kadın erkek gibi doğrudan boşama imkanı olsaydı koca zarara uğratılmış ve haksızlık yapılmış olacaktır. Boşama yetkisinin kadın ve kocanın farklı şekillerde kullanmasının temelinde zararın izalesi olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵

4.6. Hangi Durumlarda İftida Ve Muhâleaya Başvurulacağı

Muhâlea geçimsizlik durumunda iki tarafın anlaşarak boşanmasıdır. Böylece taraflar geçimsizliğe ait sıkıntılardan kurtulma ve yeni bir evlilik için fırsatı bulmaktadır.

93 102-114. Madde

94 Yıldız, *Kuran Ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*, 39, 43, 48, 50, 104-106.

95 Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 383-387.

İftida ise kadının kocasını sevmeme, imtizaçsızlık, nefret etme gibi durumlarında kocasından ayrılmak istediği, kocasının kusurlu olduğuna dair tefrik için suçlayabileceği bir neden olmadığı durumlarda başvuru bir yöntemdir. Çünkü Hz. Peygamber'e (sav) başvuran kadın: "Kocamın din ve ahlakından şikayetim yok."⁹⁶ diyerek gönülden sevmediğini ifade etmektedir. Ayetteki "Allah'ın belirlediği ölçülerin gözetilmemesi endişesi" ifadesi, kadının bu gibi durumlarda evliliğin sorumluluklarını yerine getirememesi durumu olarak anlaşılmaktadır.⁹⁷

İslâmî anlayışta karı veya kocanın hiçbir gerekçe yok iken boşanma talebinde bulunmaları hoş karşılanmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah nezdinde en sevimsiz olan helal, talâktır."⁹⁸ "Herhangi bir kadın, geçerli bir sebebi olmaksızın kocasından boşanma talep ederse, cennetin kokusu ona haram olur!"⁹⁹ "Hiçbir sebep yokken kocasından ayrılmak isteyen veya muhâlea ile ayrılmak isteyen kadınlar münafiktirlar."¹⁰⁰ demiştir. Kadının kocasını sevmeme, geçimsizlik ve Allah'ın sınırlarını koruyamama gibi geçerli bir neden olmaksızın muhâlea talebinde bulunması genelde mekruh, kimilerince de haram görülmüştür.¹⁰¹ Zâhirîlere göre kadının boşanmasını gerektirici bir sebep olmadığı takdirde muhâlea geçerli değildir.¹⁰² Gerek anlaşarak boşanmada gerekse kadının tek başına boşanma talebinde kocasıyla aralarında bir geçimsizlik, imtizaçsızlık olması durumunda muhâleaya izin verildiği görülmektedir.

4.7. Tefrik Sebepleri Oluştığında Muhâlea Ve İftidâya Değil Mahkemeye Başvurulması

Gerek talâk gerekse iftidâ, daha çok tefriki gerektirmeyen durumlarda başvuru ayrılmaya yöntemleridir. Tefrikte taraflardan birinden diğerine maddi manevi zarar var iken; talâk ve iftidâda ise karşı taraftan zarar olmaksızın imtizaçsızlık, sevmeme gibi sebeplerle ayrılmaya talebi vardır. Kocanın kusur ve hastalıkları, evi terk etmesi, hapse girmesi gibi tefrik kapsamına giren durumlarda kadının muhâlea/iftidâya değil tefrik için mahkemeye başvurmasına hakkı vardır. Mahkeme iddiaları sabit gördüğü takdirde kadın hiçbir bedel ödemediği aralarını tefrik edebilecektir.¹⁰³

96 Buhârî, Talâk, 11.

97 Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 10/131, 132, 229.

98 Ebû Dâvûd, Talâk, 3.

99 Ebû Dâvûd, Talâk, 18.

100 Nesâî, Talâk, 34.

101 Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 10/134, 235-241.

102 Sâbûnî, *Medâ Hürriyeti'z-Zevceyn*, 543, 544.

103 Hamza Aktan, "Kadının Evlenmesi ve Boşanması", *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-I* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 258; Dalgın, *İslam Hukukunda Boşanma Yetkisi*, 121,122.

Bazı ahvâl-i şahsiyye kânunları kadının muhâlea talebi ile mahkemeye başvurusunda kadının mağdur olduğunu, zarar gördüğünü veya bundan kurtulmak için muhâleaya başvurduğunu tespit ettiği takdirde mahkemenin hul'a değil tefrike hüküm vereceğini kabul etmiştir. Örneğin Moritanya¹⁰⁴ ve Fas¹⁰⁵ ahvâl-i şahsiyye kânunlarına göre kadın, kocasının verdiği zarardan kurtulmak için veya ikrah neticesinde mahkemeye muhâlea talebiyle başvurmuşsa mahkeme hul'a değil talâka/tefrike hüküm verir. Diğer bazı ahvâl-i şahsiyye kânunları da kadının boşanma talebinin incelenikten sonra, koca kusurlu ise kadının bir şey ödemeyeceğine, kadın kusurlu ise kusur durumuna göre mehrin tamamını veya yarısını geri ödeyeceğine hükmetmişlerdir.¹⁰⁶

4.8. Muhâleanın Nasıl Bir Ayrılık Çeşidi Olduğu

Talâk kocanın karısından ayrılmasını sağlayan yoldur. Tek başına bu kararı alabilmektedir. Muhâlea da ise farklı olarak bir bedelin olması, her ikisinin ittifak etmesi, bazı fakihlerin yargı yolu ile olmasını şart koşmaları ve daha çok kadın tarafından başvuru olan bir yol olması sebebi ile muhâlea ile boşanmanın nasıl bir ayrılık olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu ayrılığın fesih veya bâin talâk olduğu ile ilgili görüş daha çok ön plana çıkmıştır. Cumhura göre muhâlea bâin talâk olup, Şafiî ve Hanbelilerde diğer bir görüşe göre fesihdir. İbn Hazm'a göre ise rici talâktır.¹⁰⁷

Hadis rivayetlerinde Hz Peygamber'in (s.a.v.) boşanma talebi ile gelen kadına kocasının kendisine verdiklerini geri vermesini, kocaya da kabul etmesini ve kadının bir hayız dönemi iddet beklemesini ifade edip onları birbirinden tefrik ettiği veya ayrılmalarını emrettiği görülmektedir ki bu durum feshe delalet etmektedir. Bazı sahabilerden de bu yönde muhâleanın talâk olmadığı, tefrik olduğuna dair görüşler nakledilmiştir. Diğer bazı rivayetlerde ise Hz Peygamber'in (s.a.v.) kocaya boşaması için emrettiği görülmektedir ki bu da talâka delalet etmektedir.¹⁰⁸ Söz konusu rivayetlerin genelinden Hz. Peygamberin her ikisini birbirinden ayırdığı, bunun kazaî bir yargı olduğu anlaşılmaktadır.

Bedel verilmesinin asıl gayesi kocanın dönüş imkanına engel olunması içindir. Kadın geçimsizlik veya kocasından nefret sebebi ile yaşadığı olumsuz durumdan kendini kurtarmak maksadı ile bu yola başvurmaktadır ki ric'at mümkün olduğu takdirde kendini kurtarma imkanı mümkün olmayacaktır.

104 93. Madde

105 117. Madde

106 Örnek olarak bk. Suriye Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu, 112-114. Maddeler.

107 İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, 9/514-517; Şirbinî, *Delilleri ile Büyük Şafiî Fıkhı Muğni'l-Muhtâc*, 10/221; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/286-295; Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 138-139.

108 Buhâri, Talâk, 11; Ebû Dâvûd, Talâk, 18; İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*, 26/18.

“Kadının ayrılmak için fidye vermesinde” cümlesinde geçen “fidye” kelimesinde de kurtulma manası vardır ki bu lafızdan kocaya dönüş hakkı olmadığı anlaşılmaktadır. Hakim tarafından verilen muhâlea kararı da tefrik sayılmaktır ki tefrikte ric'at imkanı yoktur.¹⁰⁹

Bakara 229. Ayeti kerimede iki durumdan bahsedilmektedir. a. Karı kocanın maddi hususlarda anlaşarak ayrılmaları b. Sadece kadının boşanma talebi ile ayrılmaları

Birinci kısımda yani anlaşmalı boşanmada kocanın boşanmaya rızasının olması, bu durumun talâkın mali sonuçlarına ait bir konumda ayeti kerimede serd edilmesi bu ayrılığın bâin talâk olmasını mümkün kıldığı gibi muhâleanın sonuçlarının talâktan farklı olması sebebi ile bu ayrılığın fesih sayılması da mümkündür.

İkinci kısımda ise ayrılma talebinin erkekten olmayıp kadından olması ve yetkili mercinin ayrılığa karar vermiş olması sebebi ile bu ayrılık talâk sayılmayıp, fesih sayılacağına delalet etmektedir. Bu ayrılık talâk sayıldığı takdirde boşama sayısı dörde çıkmış olacaktır.¹¹⁰

Ayrılma fesih sayıldığında kocanın talâk hakkı eksilmemekte, bâin talâk sayıldığında ise kocanın bir boşama hakkı kullanılmış olmaktadır. Fesih sayılması boşama sayısından eksiltmeyeceğinden karı kocaya geniş bir imkan sağlayacaktır.

4.9. İftidanın Kadına Ait Müstakil Bir Boşama Yolu Oluşu

İftidâ, talâk ve mahkemenin tefriki gibi müstakil bir boşanma yolu mudur? Yoksa talâkın kapsamında değerlendirilen ve kocanın iznine bağlı olan bir husus mudur?

Fıkıh kitaplarında genelde kadının boşanma talebi muhâlea başlığı altında ele alınmıştır. Ancak klasik fıkihta bu kelime boşanma talebinin ister kocadan ister karıdan olsun iki tarafın boşanma için anlaşmalarını ifade etmektedir. Kadının boşanma talebinin olduğu ve kocanın razı olmadığı durumu ise kapsamamaktadır. Klasik anlayışta kadının boşanma talebi kocanın talâk kapsamı içerisinde hep değerlendirilmiştir. Bunun için ya kocanın rızasına ya da nikahta kocanın talâk hakkını devretmesine bağlanmıştır. Karışıklığa sebep olmaması için sadece kadın tarafından yapılan boşama talebini iftidâ ismi ile muhâleadan ayrı bir kavram ile kullanılması yerinde olacaktır.

İftida ile ilgili ayette meselenin bir makama taşındığı ve onların gözetiminde bu davanın görüldüğü; ayrılmak isteyen kadının fidye vererek bu ayrılığın ger-

109 Sâbûnî, *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn*, 597, 599, 615; Sâbık, *Fikhu's-Sünne*, 3/52; Yıldız, *Kuran Ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*, 44, 45.

110 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/111.

çekleşebileceği ve bu meselede kadının fail olarak zikredilmesi bunun kadına ait boşama yolu olduğunu göstermektedir.

Naslardan kadının kocasını sevemediğinde ve ona karşı sorumluluklarını yerine getirmekten endişe ettiğinde yetkili makama başvurarak bir bedel karşılığı kocasından boşanabileceği anlaşılmaktadır.¹¹¹ Sâbit b. Kays örneğinde boşanma eşlerin karşılıklı rızaları ile olmayıp, kadının talebi ile olmuştur. Hz Peygamber (s.a.v.) kocaya ayrılmak isteyip istemediğini, boşanmaya razı olup olmadığını sormamakta, kocanın durumuna yönelik bir araştırma yapmamaktadır. Bu da iftidânın kocanın rızasına bağlı olmayan bir işlem olduğunu göstermektedir. Bu yönü ile iftidâ, anlaşarak boşanma olan muhâleadan ayrılmaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki kadının boşanma talebinde kadına aldığı mehri geri vermesi, kocaya da verdiği mehri geri alarak ayrılması emredilmiş ve ayrılık gerçekleşmiştir. Rivayetlerin çoğunda Hız. Peygamberin (sav) her ikisinin arasını ayırdığı ifade edilmektedir. Bazı rivayetlerde ise kocaya boşaması emredilmektedir.¹¹² Ancak o dönemde tefrik, muhâlea ve talâk gibi kelimeler terimselleşmediği için ravinin eşlerin ayrılmasını bu şekilde ifade etmiş olması muhtemeldir. “Talâk emretti” şeklindeki rivayetin lafzi manasını alsak dahi emir vücuba delalet etmektedir. Bunun nedb olacağına dair bir delil yoktur. Bu rivayetlerde kocaya ayrılma dışında bir yol bırakılmamıştır.¹¹³

Kadının boşanma talebinde iddetinin bir hayız dönemi olması, kadının iddet müddetini kocasının evinde değil de başka bir yerde geçirmesi,¹¹⁴ bu ayrılığın temizlik veya hayız dönemi olması farketmeksizin talâktan farklı olarak her zaman yapılabilmesi ve kocanın ilk iki talâkta olduğu gibi ric'at edememesi bunun talâktan farklı olduğunu göstermektedir.¹¹⁵ Bu ayrılık talâk sayıldığı takdirde boşama sayısı dörde çıkmış olacaktır. Bu ayrılığın kocanın talâk yetkisi dışında kadına ait boşanma yöntemi olduğu ve fesih sayılacağı anlaşılmaktadır.

Kadının boşanma talebinin kocanın rızasına bağlı olduğu konusunda naslarda sarahaten bir hüküm bulunmamaktadır. Bu konudaki görüş, ictihada dayanan bir görüştür. Bu meseleye nassların delaleti, maslahat, günümüz örfü ve hakkın kötüye kullanımının engellenmesi gibi şeri delil ve prensiplerden yola çıkarak iftidânın/muhâleanın kadına ait boşama yöntemi olduğunu, bunun talâk kapsamında değerlendirilemeyeceğini dolayısı ile kocanın rızasına bağlı olmadığını söyleyebiliriz. Günümüzde birçok islam ülkesinin ahval-i şahsiyye kanunlarında kocanın rızasına bağlanmaksızın kadına boşanabilme imkanı tanınmıştır.

111 Bakara, 2/229; Nisâ, 4/4. ve Sünnet naslarında Buhârî, “Talâk”, 11.

112 Buhârî, Talâk, 11, Ebû Dâvûd, Talâk, 18.

113 Sâbûnî, *Medâ Hürriyeti'z-Zevceyn*, 622, 623.

114 Nesâî, “Talâk”, 34, 53; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 18; Darimî, Talâk, 7.

115 Sâbık, *Fikhu's-Sünne*, 3/53, 56; Zeydân, *Kadın ve Aile Fikhi Ansiklopedisi*, 10/170; Yılmaz, *İslam Hukukunda Boşanma*, 237-238.

4.10. Boşanmalarda Zararın İzale Edilmesi

Koca evliliğin başlangıcından itibaren malî yükümlülükleri (mehir, nafaka vb harcamalar) sebebi ile boşama yetkisini istediği zaman kullanabiliyorsa kadın da boşanmanın malî yükümlülüklerini tazmin ederek ayrılma imkanını bulması birbiri ile tutarlıdır.

Kanaatimizce talâk erkeğe ait bir boşama şekli olduğundan temel prensip kadının mağduriyetten korunmasıdır. Koca tek taraflı ayrılmak istediği durumlarda yaptığı maddi masrafları karısından geri isteyememekte ve evliliğin maddî sonuçlarını da (mehri müecceci, muta/boşama tazminatı, iddet süresinde süknâ ve nafakayı) üstlenmektedir. Muhâlea/iftidâ ise kadına ait bir boşama yöntemi olduğundan temel prensip erkeğin mağdur edilmesini önlemektir. Muhâlea/iftidâ ile bir tarafta kadına sevmediği kocası ile boşanma imkânı verilmekte diğer taraftan kusuru olmayan kocanın bazı zararları tazmin ettirilerek, mağdur edilmekten kurtarılmakta ve yeni bir evlilik için kendisine fırsat sunulmaktadır.

Talâkta maddi sorumluluğun erkeğe, muhâleada/iftidâ da kadına verilmiş olması karşı tarafın mağduriyetini gidermekte, bir nevi özür dilenerek “affeder-sin, kusura bakma” denilerek karşı tarafın gönlünü yapmaya çalışarak ayrılma söz konusudur.

Kadının ayrılma talebinde/iftidâ-muhâlea da kocanın maddi zararı tazmin edilmemiş olsaydı kocalar eşlerinin ayrılmasına sıcak bakmayacak, çekişme ve huzursuzluğa sebep olacaktı. Maddi zararı tazmin edilen erkek bu şekilde yeniden evlenme imkanı elde edebilmektedir. Talâkta ise mutâ verilen kadında geçim derdi noktasında bir müddet desteklenmiş olmaktadır.

Bir boşanmada nirengi husus işin maddi boyutlarıdır. Sosyal hayatta boşanmaya ait çekişmeler, mahkemelerde yıllarca devam edegelen boşama davalarının önemli bir sebebi maddi hususların nasıl çözüleceği ile ilgilidir. Maddi hususların çözümü güzel bir şekilde ayrılığa/tesrihün bi ihsana götürmektedir.

Klasik fıkhıta bazen muhâlea da bedel/tazminat verilmesi kocanın kadından istifade ve mülkiyet hakkından vazgeçmesine karşılık, kadının kocasına verdiği bir hürriyet bedeli olarak değerlendirilmiştir. Bu yönü ile evlilik kadın için bir esarete benzetilmiştir.¹¹⁶ Ancak tazminatın verilmesi kadının kendisini esaretten kurtarması değil, kendi iradesi ile yaptığı bir akdi bozması sebebi ile karşı tarafa vermiş olduğu maddi zararı tazmin etmesi, geri ödemesidir.

116 Aşşâ Gessân, *ez-Zevâc ve't-Talâk ve Teaddüdü'z-Zevcât fi'l-İslâm* (Beyrut: Dârü's-Sekafi, 2004), 155.

Değerlendirme

İslam hukukunda karı kocanın boşanması mümkün olup, koca tek taraflı iradesi ile boşamayı gerçekleştirebilmektedir. Bu çalışmada kadının boşama talebinin (muhâlea/iftidâ) kocasının iznine bağlı olup olmadığına, tek taraflı olarak boşanmasının mümkün olup olmadığına yanıt aranmıştır.

Klasik fıkhıta kadının boşanma talebi muhâlea başlığı altında ele alınmıştır. Muhâleada kadının boşanma talebi kocanın rızasına bağlı olup, kadın tek taraflı olarak boşanma hakkına sahip değildir.

Kadının boşanma talebinin kocanın rızasına bağlandığında, koca bu durumu suistimal edebilmekte veya kadını istemediği bir evliliğe mahkum edebilmektedir. Bu durum aile saadeti ve insan hakları açısından kadını mağdur etmektedir.

Kadının boşanma metodunu ortaya koyan Bakara 229. ayeti, kadının iki şekilde boşanabileceğine delalet etmektedir. Birincisi, karı ve kocanın ortak kararı ile yapılan boşanma şeklidir ki koca kadına maddi olarak verdiklerinden geri isteyebilmektedir. Bu kısım klasik fıkhıta ifade edilen muhâlea ile uyumludur. İkincisi, kocanın rızası aranmaksızın kadının yetkili merciye boşanma talebi ile başvurarak gerçekleşen ayrılma şeklidir. Kadının kocasını sevmeme, nefret gibi durumlarda bu yönetime başvurulmakta, yetkili merci eşlerin Allah'ın hududunu ikame etmelerinden endişe ettiği durumlarda kadın karşı tarafa fidiye/tazminat vererek boşanabilmektedir. Konu ile ilgili Hz Peygamber dönemi uygulamalarında da ayrılmak isteyen kadınların zorluk çekmeden bu şekilde ayrıldığı görülmektedir. Bunu muhâlea kapsamında değerlendiren İslam hukukçuları olduğu gibi, "iftidâ" şeklinde isimlendirenler de olmuştur. Anlaşmalı boşama olan muhâlea, kadının tek taraflı boşanma talebinden ayrı durum olduğu için anlam kargaşası oluşmaması için iftidâ şeklinde farklı bir isimlendirme ile olması daha uygun olacaktır.

İftidanın erkeğin talâk yetkisine mukabil, kadına tanınan boşanma yöntemi olduğunu; kocanın rızasına bağlı olmayıp talâk kapsamında değerlendirilemeyeceğini ve yetkili merciye başvurularak gerçekleşeceğini söyleyebiliriz. Günümüzde birçok İslam hukukçusu bu görüşü kabul etmekte, ahval-i şahsiyye kanunlarının çoğu da kadının tek taraflı boşama talebine imkan vermektedirler.

İslam hukukunda boşanmayı talâk, tefrik, muhâlea şeklinde yapılan üçlü taksimat yerine, talâk, tefrik, muhâlea ve iftidâ şeklinde dördü olarak yapılması daha uygundur. Zira erkeğin tek taraflı boşama yetkisini ifade eden talâka mukabil, kadının tek taraflı boşanmasını ifade eden müstakil bir kavramın (iftidâ) kullanılması birbiri ile uyumlu olacaktır. Zira iftidâ anlaşmalı boşanma olan muhâleadan farklıdır.

- İbn Hacer, Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bâri bi Şerh, Sahihi'l-Buhâri*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, trsz.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Beyrut: Dâru'l-Marife 2000.
- Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye li-Devleti'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttehide. Erişim 25 Aralık 2022. <https://courts.rak.ae/Shared%20Documents/Lawsanddecisions/القانون%20الاحوال%20الشخصية.pdf>
- Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye li'l-Müslümîn. Erişim 25 Aralık 2022. <http://www.lawsofsudan.net/dmdocuments/ahwal.pdf>
- Kânûnu'l-Ûsre. Erişim 15 Ekim 2023. http://jafbase.fr/docMaghreb/Algeriecode_famille.pdf
- Karadavî, Yusuf. *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği* İstanbul: Nida Yayıncılık, 2012.
- Köse, Saffet. *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, 1997.
- Memleketü'l-Mağribiyye Vezaretü'l-Adl. "Müdevvenetü'l-Ûsre". Erişim 15 Ekim 2023. https://adala.justice.gov.ma/reference/adala_v2/fr/093b768c-8132-4315-9562-b436dedb707a.pdf
- Mevdudî, Ebu'l-A'la. *İslam'da Aile Hukuku*. çev. Memiş Tekin, Konya: Esra Yayınları, 1990.
- Osmanlı Hukuk-ı Aile kararnameşi*. nşr. Orhan Çeker. Konya: Mehîr Vakfı, 2012.
- Riâsetü'l-Cumhûriyye. "Kanûnu'l-Ahvâli's-Şahsiyye". Erişim 25 Aralık 2022. https://yemen-nic.info/db/laws_je/detail.php?ID=11351
- Sâbık, Seyyid. *Fikhu's-Sünne*. Kahire: Dâru'l-Feth, 1999.
- Sâbûnî, Abdurrahmân. *Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn fi't-Talâk fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1968.
- Sâbûnî, Abdurrahmân. *Nizâmü'l-Ûsre ve Hallu Müşkilâtihâ fi Dav'i'l-İslâm*. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Delilleri ile Büyük Şâfiî Fıkhu Muğni'l-Muhtâc*. çev. Soner Duman. İstanbul: Mirac Yayınları, 2015.
- Yıldız, Fatma. *Kur'ân ve Sünnete Göre Kadının Evliliği Sona Erdirme Hakkı*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Yılmaz, İbrahim. *Yetki ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma*. Kayseri: Laçın Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Kadının Evlenmesi ve Boşanması". *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Zeydân, Abdülkerîm. *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*. çev. Heyet. İstanbul: Asalet Yayınları, 2019.

TAŞIYICI ANNELİK VE AİLE YAPISINA ETKİSİ

Arş. Gör. Esra Nur ÇİFTÇİ¹

Giriş

Geçmişten günümüze kadar kısırlık, evli çiftlerin yüzleştiği en büyük problemlerden birisi olmuştur. Kısırlık özellikle kadınlar açısından istenmeyen durumlara yol açmıştır. Nitekim durum boşanmaya, ikinci bir kadınla evlenmeye, sosyal damgalanma ve dışlanmaya kadar varmıştır.² Gelişen teknolojiyle birlikte yardımcı üreme tekniklerinin yaygınlaşması doğal yollardan çocuk sahibi olamayan çiftler için bir umut kaynağı haline gelmiştir. Öte yandan ise üreme teknolojileri, ahlaki ve hukuki ikilemleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda medya ve mahkemelere taşınan olaylarla kamuoyunun dikkati çeken taşıyıcı annelik, sosyal ve kamusal düzlemde birçok tartışmanın odak noktası haline gelmiştir.

Taşıyıcı annelik, ülkemiz dâhil birçok ülkede yasal olmamasına rağmen uygulamanın sınır ötesine taşınmasıyla birlikte küresel çapta sorunlara neden olmuştur. Ayrıca sadece zorunlu nedenlerden dolayı değil, keyfi sebeplere dayanarak da uygulamanın kullanılması sorunların büyümesine yol açmıştır. Bu çerçevede taşıyıcı anneliğin meşruluğu; hukuki, sosyal, ahlaki ve teolojik açıdan irdelenmiştir. Çalışmada taşıyıcı anneliğin aile yapısı üzerindeki etkileri, objektif bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Nitekim uygulama doğrudan aileyi etkileyen neticeler doğurmakta, aile kavramını ve aile içi ilişkileri yeni bir boyuta taşımaktadır.

Taşıyıcı annelik üzerine özellikle hukuk ve sağlık alanında birçok çalışma yapılmıştır. İslam dininin taşıyıcı anneliğe bakışı üzerine de araştırmaların ya-

1 Atatürk Üniversitesi, esra.aydn01@gmail.com, ORCID:0000-0003-3197-5233

2 Yiğit İltaş, "Taşıyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi", *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16/201-202 (2021), 1015.

pıldığı görülmektedir. Taşıyıcı anneliğin genelde sosyal açıdan etkileri özelde ise aile yapısı üzerine etkileri hakkında zikredilen çalışmalardaki sınırlı atıfların dışında başlı başına bir çalışma bulunmamaktadır.

Çalışmada öncelikle taşıyıcı anneliğin tanımı ve türleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından ilahi kaynaklı dinlerin aile kurumuna verdiği önem nedeniyle kısaca dinlerin taşıyıcı anneliğe bakışı üzerinde durulmuştur. Son kısımda taşıyıcı anneliğin aile yapısı üzerindeki etkisi farklı yönlerden ele alınmıştır.

1. Taşıyıcı Anneliğin Tanımı ve Türleri

Taşıyıcı annelik; kısırlık veya başka nedenlerden dolayı doğal yollardan çocuk sahibi olamayan çiftlerin yumurta ve sperm hücrelerinin laboratuvar ortamında döllendirilerek başka bir kadının rahimine yerleştirilmesiyle gerçekleştirilen alternatif bir üreme tekniğidir.³ Başka bir ifadeyle taşıyıcı annelik, bir kadının başka bir aile adına çocuk doğurduğu ve doğumdan sonra ebeveynlik haklarını aileye devrettiği bir uygulamadır. Taşıyıcı anneliğin, çocuk sahibi olamayan çiftlerin aile sahibi olmalarına yardımcı olmak için çağlar boyunca kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak yetmişli yılların sonlarına kadar tıp tarihini anlatan metinlerde spesifik bir olay kaydedilmemiştir.⁴

Taşıyıcı annelik uygulaması hem adlandırma hem de uygulama konusunda farklılıklar içermektedir. Bu nedenle tam bir kavram ve uygulama birliğinden söz etmek mümkün değildir. Söz gelimi taşıyıcı annelik yerine yedek annelik, ödünç annelik veya kiralık annelik gibi kavramlar kullanılmakla birlikte söz konusu kavramlar tam olarak taşıyıcı annelik kavramını karşılamamaktadır. Taşıyıcı annelik, zikredilen adlandırmaların tamamını içerisine alan genel bir kavramdır. Yedek annelikte taşıyıcı anne, doğacak çocuğun aynı zamanda biyolojik annesidir. İfade edilen taşıyıcı annelik türünde sperm genellikle yedek annenin eşine veya gönüllü babaya ya da bağışçıya ait, yumurta ise taşıyıcı anneye aittir. Ödünç ve kiralık annelikte ise çocukla anne arasında genetik bir bağ bulunmamaktadır. Burada yumurta ve sperm hücreleri üçüncü kişilere aittir. Taşıyıcı anne çocuğu karnında ücret talep etmeden taşıyorsa ödünç anne, herhangi bir ücret talep ediyorsa kiralık anne olarak adlandırılmaktadır.⁵

Taşıyıcı anneliğin genel olarak iki türü bulunmaktadır: geleneksel taşıyıcı annelik ve gebelik veya gestasyonel taşıyıcı anneliktir. Kısmı veya doğrudan taşıyıcı annelik olarak da adlandırılan geleneksel taşıyıcı annelikte taşıyıcı anne-

3 Ülfet Görgülü, "Taşıyıcı Annelik -Fıkhi Bir Bakış-", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 198.

4 Mark E. Lones, "A Christian Ethical Perspective on Surrogacy", *Bioethics in Faith and Practice* 2/1 (2016), 23.

5 Yasemin Erol, *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 47-48.

nin yumurta hücreleri kullanılarak gebelik gerçekleştirilmektedir. Bu durumda doğacak çocuk ile taşıyıcı anne arasında genetik bir bağ oluşmaktadır. Bu tür taşıyıcı annelikte embriyo rahme suni yollarla yerleştirilebileceği gibi cinsel ilişki yoluyla da gebelik sağlanabilmektedir.⁶ Bu açıdan yedek annelikle paralel olduğu söylenebilir. Geleneksel taşıyıcı anneliğin kökeni Tevrat'a dayandırılmaktadır. Tevrat'ın Tekvin bölümünde geçen anlatıya göre Saray (Sare) Avram'a (İbrahim) çocuk verememiştir. Saray'ın Hacer adında bir cariyesi bulunmaktadır. *Saray Avram'a, "Rab çocuk sahibi olmamı engelledi, lütfen cariyemle yat. Belki bu yoldan bir çocuk sahibi olabilirim."* demiştir. Hacer ve İbrahim'in İsmail adında bir çocukları olmuştur.⁷ Tevrat'taki bir diğer örnek ise Yakup'tur. Yine Tekvin bölümünde geçen anlatı göre Rahel, kocası Yakup'tan cariyesi Bilha'la çocuk doğurması için cinsel ilişkiye girmesini talep etmiştir: *Rahel, "İşte cariyem Bilha" dedi, "Onunla yat, benim için çocuk doğursun, ben de aile kurayım."* Yakup ve Bilha'nın birlikteliğinden Dan adında bir çocuk dünyaya gelmiştir.⁸ Tevrat'taki anlatılara ek olarak Hammurabi kanunlarında da kölelerin veya cariyelerin efendileri için çocuk doğurduklarına yönelik ifadeler yer almaktadır.⁹

Tam taşıyıcı annelik ya da konakçı taşıyıcı annelik olarak da ifade edilen gebelik veya gestasyonel taşıyıcı annelik, geleneksel taşıyıcı anneliğe göre daha karmaşık bir süreç içermekte ve kendi içerisinde farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bu tür taşıyıcı annelikte bir bağışçının veya gönüllü ebeveynlerin sperm ve yumurta hücreleri rahim dışında döllendirilerek taşıyıcı annenin rahimine yerleştirilmektedir. Böylece doğacak çocuk ile taşıyıcı anne arasında biyolojik bir bağ oluşması engellenmektedir. Günümüzde gebelik taşıyıcı annelik, ileride ortaya çıkabilecek hukuki sorunların engellenmesi adına daha fazla tercih edilmektedir.¹⁰

Gebelik taşıyıcı annelikte birkaç farklı yöntem kullanılmaktadır. Çocuk sahibi olmak isteyen çiftlerin yumurta ve sperm hücrelerinin rahim dışında döllendirilerek taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmesi bahsi geçen yöntemlerden birisidir. Burada taşıyıcı anne ile doğacak çocuk arasında herhangi bir biyolojik bağ oluşmamaktadır. Diğer bir yöntem, spermin bir bağışçıdan alınarak gönüllü annenin yumurta hücresiyle döllendirilmesi ve taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmesiyle oluşmaktadır. Söz konusu yöntemde doğacak çocuğun gönüllü baba ve taşıyıcı anne ile biyolojik bir bağı yokken gönüllü anneye biyolojik bağı vardır. Başka bir yöntemde ise yumurta hücresi bağışçıdan alınarak gönüllü baba-

6 Yiğit İltaş, "Taşıyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi", 1019.

7 *Açıklamalı Kutsal Kitap*, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2020), Yar. 16:2.

8 Yar. 30:3.

9 Dejan Donev, "Surrogate (Replacement) Motherhood or Should the Uterus Be Rented?", *Pannoniana: Journal of Humanities* 3/1-2 (2019), 218.

10 Yiğit İltaş, "Taşıyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi", 1022-1023; Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families* (London: Palgrave Macmillan, 2017), 11-12.

nın spermile döllendirilmekte ve taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmektedir. Doğacak çocuk gönüllü ve taşıyıcı anne ile biyolojik bağa sahip değilken gönüllü babayla biyolojik bağı vardır.¹¹

Taşıyıcı annelik yoluyla bebek sahibi olan çiftler ise gönüllü, sosyal veya sözleşmeli ebeveyn olarak adlandırılmaktadır.¹² Çalışma boyunca kavram birliği sağlanması adına taşıyıcı anne vasıtasıyla bebek sahibi olan çiftler için gönüllü ebeveyn ifadesi tercih edilmiştir.

Gönüllü ebeveynlerin taşıyıcı annelik uygulamasına yönelmelerinin arka planında birçok faktörün olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda doğuştan veya daha sonra oluşan rahim ile ilgili problemlere sahip olan, rahmi gebeliği kaldıramayan, üst üste gebelik kaybı yaşayan, ciddi sağlık problemleri nedeniyle gebeliğin ve doğumun hayati riskler taşıdığı zorunlu hallerde kadınların taşıyıcı anneliğe başvurduğu ortaya konulmuştur.¹³ Zikredilen zorunlu haller dışında gebeliğin ve doğumun beraberinde getirdiği sıkıntı ve riskleri göze alamayan, vücut yapısının bozulmasını istemeyen bireylerin de taşıyıcı anneliğe başvurduğu görülmektedir.¹⁴ Özellikle son yıllarda yasal engeller olmasına rağmen eşcinsel erkek çiftler ve bekar erkekler arasında da taşıyıcı anneliğin oldukça yaygın hale geldiği görülmektedir.¹⁵

Taşıyıcı anne olmayı kabul eden kadınların ise daha çok finansal nedenlerden dolayı taşıyıcı anneliği, ücret karşılığı bir iş olarak kabul ettikleri görülmektedir. Genellikle sosyo-ekonomik şartların düşük olduğu Hindistan ve Afrika gibi ülkelerde kadınlar aileye gelir sağlamak adına çok düşük ücretler karşılığında taşıyıcı annelik yapmaktadırlar.¹⁶ Ayrıca çocuk sahibi olamayan eşlere yardımcı olabilmek için hiçbir ücret talep etmeden taşıyıcı annelik yapan kadınlar da bulunmaktadır. Bu durumda taşıyıcı annelik yapan kadınların temel motivasyonu fedakarlıktır. Bu yolla çocuk sahibi olmayan bireylere evlat sevgini tattırmak amaçlanmaktadır.¹⁷

2. İlahi Kaynaklı Dinlerin Taşıyıcı Anneliğe Bakışı

Taşıyıcı annelik uygulaması ifade edildiği üzere sosyal, psikolojik, hukuki ve biyoetik birçok açmazı beraberinde getirmiştir. Dinler açısından da taşıyıcı

11 Hasan Maçın, "Taşıyıcı Anneliğin Fıkhi ve Etik İmkânı Üzerine Bir Deneme", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2020), 57-58; Yasemin Erol, *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*, 102-105; Mark E. Lones, "A Christian Ethical Perspective on Surrogacy", 23-24.

12 Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 14.

13 Hasan Maçın, "Taşıyıcı Anneliğin Fıkhi ve Etik İmkânı Üzerine Bir Deneme", 57.

14 Hazal Ungan Çalışkan, "Bırakınız Taşısınılar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/1 (2016), 494-495.

15 Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 25.

16 Dejan Donev, "Surrogate (Replacement) Motherhood or Should the Uterus Be Rented?", 223.

17 Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 26-27.

annelik; aile bütünlüğünün bozulması, soy bağının karışması, kadının mahremiyetinin ihlal edilmesi, rahim, yumurta ve sperm hücreleri gibi insan vücuduna ait bir parçanın üçüncü bir tarafın kullanımına sunulmasının meşru olup olmadığı, doğacak çocuğun onurunun ve hakkının gözetilip gözetilmediği gibi ikilemler ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada dinlerin genel itibarıyla dinin temel prensipleriyle taşıyıcı annelik uygulaması arasında bir uzlaşma yolu bulunup bulunamayacağı üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir.

Yahudilikte evlenmek ve çocuk sahibi olmak dini bir vecibe olarak görülmektedir. Tekvin bölümünde yer alan “*Verimli olun ve çoğalın.*”¹⁸ ifadesi Yahudilik açısından evliliğin ve çocuk sahibi olmanın önemini ortaya koymaktadır. Bazı uç teolojik yorumlarda zikredilen ifadenin “*Çocuk sahibi olmayan herkes ölü sayılır.*” şeklinde anlaşılabilirliği iddia edilmiştir.¹⁹ Benzer şekilde Yahudi toplumunda kısırlık, bir tür sakatlık ve acı kaynağı olarak algılanmış; özellikle muhafazakar kesim tarafından bekar kalmak ve çocuk sahibi olamamak kınanmıştır.²⁰ Böyle bir düşünce ise Yahudi çiftler üzerinde çocuk sahibi olma konusunda aşırı bir baskının oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle dini konularda en uç noktada hassasiyet gösteren Ultra-Ortodoks Yahudilerden sekülerleşmiş Yahudilere kadar neredeyse tüm Yahudilerde yardımcı üreme tekniklerine karşı olumlu bir bakış gelişmiştir. Nitekim günümüzde İsrail devleti, yardımcı üreme teknikleri konusunda ve söz konusu tekniklere ulaşım bakımından oldukça ileri bir noktaya ulaşmıştır.

İsrail devletinin yardımcı üreme teknikleri konusundaki mevzuatı incelendiğinde ise Yahudi hukukuna uygun esasların temel alındığı görülmektedir. Bu kapsamda taşıyıcı annelik uygulamasını Yahudilikle uyumlu hale getirmek için birtakım koşullar konulmuştur. Koşullardan ilki taşıyıcı annelik yapacak kadının bekar olmasıdır. Zikredilen koşulun sebebi, Yahudi hukukuna göre evli bir kadının eşinden başka birisinden doğan çocuğun gayri meşru (mamzer) olarak kabul edilmesidir. Gayri meşru bir çocuk ise yalnızca kendisiyle aynı durumda olanlarla veya din değiştirenlerle evlenebilmektedir. Bekar bir kadından doğan bir çocuk için ise bahsi geçen durum söz konusu değildir. Yahudi hukukunda evlenilmesi yasak olan kişiler belirtilmiştir. Bu bağlamda dinen evlenilmesi yasak olan kişilerin gönüllü ebeveynler için taşıyıcı annelik yapması da yasaklanmıştır. Diğer bir koşul, taşıyıcı annenin gönüllü anneye aynı dinden olmasıdır. Başka bir ifadeyle taşıyıcı annenin de Yahudi olması gerekmektedir. Yahudilik soya dayalı

18 Yar. 9:11.

19 Paula Reves, “Childless Hope: Examining Assisted Reproductive Technologies in Ultra-Orthodox Judaism”, *The UC Davis Undergraduate Research Journal* 17 (2015), 2.

20 Nitzan Rimon-Zarfaty, “Parochial Altruism: A Religion-Sensitive Analysis of the Israeli Surrogacy and Egg Donation Legislation”, *Cross-Cultural Comparisons on Surrogacy and Egg Donation Interdisciplinary Perspectives from India, Germany and Israel*, ed. Sayani Mitra, Silke Schicktanz (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018), 375.

bir dini yapı arz eder ve doğacak çocuğun dini anne tarafından belirlenir. Yahudi bir annenin yumurta hücresi kullanılarak gebelik gerçekleşmiş olsa bile çocuğun dininin doğum anından belirlendiği inancı gereği taşıyıcı annenin Yahudi olması gerekmektedir. Aksi takdirde çocuk Yahudi sayılmayacağından Yahudi biriyle evlenmesi mümkün değildir. Taşıyıcı annelik uygulamasında gönüllü babanın spermının kullanılması diğer bir koşuldur. Burada çocuğun soy bağının bilinmesi ve ileride ortaya çıkabilecek yasak ilişkilerin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Aynı hedef doğrultusunda taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen çocukların kayıt altına alınarak dinen yasak olan evlilikler engellenmeye çalışılmaktadır.²¹

Yahudi geleneği içerisinde ortaya çıkan Hıristiyanlıkta da Yahudilikte olduğu gibi evlenip aile kurma kutsal bir eylem olarak kabul edilmiştir. Evliliğin kutsallığı ise evlilik aracılığıyla dünyaya gelecek çocuktan kaynaklanmaktadır. Nitekim doğacak çocuk hem yeni bir Hıristiyanın dünyaya gelmesine hem de çocuk vasıtasıyla Hıristiyan bir ailenin oluşmasına ve İsa Mesih'in yeryüzündeki varlığının devam etmesine vesile olacaktır.²² Bu bağlamda Hıristiyanlığın genelde yardımcı üreme tekniklerine özeldir taşıyıcı annelik uygulamasına yaklaşımı, aile birliği ve doğacak çocuğun hakları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hıristiyanlık içerisinde en fazla mensuba sahip olan Katolik mezhebi, taşıyıcı anneliğe söz konusu bakış açısından yaklaşmaktadır. Nitekim Vatikan'ın 1987 yılında yayımladığı "İnsan Hayatının Kökenine Saygı ve Üremenin Onuruna İlişkin Talimat" adlı belgede "Taşıyıcı annelik, ahlaki açıdan meşru mudur?" sorusu şöyle yanıtlanmıştır:

*"Taşıyıcı annelik, evlilik birliğine ve insan onuruna zarar vermesi nedeniyle ahlaka aykırıdır. Taşıyıcı annelik; anne sevgisi, evlilik sadakati ve anneliğin yükümlülüklerini yerine getirmede nesnel bir başarısızlığı temsil eder. Çocuğun hamile kalma, rahimde taşınma, dünyaya getirilme ve kendi ebeveynleri tarafından büyütülme hakkını ve onurunu zedeler. Aileleri oluşturan fiziksel, psikolojik ve ahlaki unsurlar arasında bir ayırım oluşturarak ailelerin zararına bir durum meydana getirir."*²³

Ortodoks ve Protestanlıkta da Katolik mezhebinde olduğu gibi insan onurunu ve aile birliğini korumak esas alınmakla birlikte yardımcı üreme tekniklerine bakışın muğlak olduğu görülmektedir.²⁴

21 Carmel Shalev, "Halakha And Patriarchal Motherhood — An Anatomy Of The New Israeli Surrogacy Law", *Israel Law Review* 32/1 (1998), 64-69; Nitzan Rimon-Zarfaty, "Parochial Altruism: A Religion-Sensitive Analysis of the Israeli Surrogacy and Egg Donation Legislation", 379-381.

22 Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık (Mabed ve İbadet)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/350.

23 *Instruction On Respect For Human Life in Its Origin and on The Dignity of Procreation: Replies to Certain Questions of The Day* (Roma, 1987), 25-26.

24 Kiyaschenko L.P., Bronfman S.A., Maylenova F.G., "Christianity and Assisted Reproductive Technologies: the Search for Moral and Ethical Foundations", *Bioethics Journal* 12/2 (2019), 13.

İslam dininde Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi aile kurmaya ve çocuk sahibi olmaya önem verilmektedir. Çocuk sahibi olabilmek için kullanılan yardımcı üreme tekniklerine ise dinin temel esaslarına aykırılık teşkil etmediği, aile kurumun mahremiyeti zedelediği ve doğacak çocuğun hakları ihlal edilmediği sürece olumlu bakılmaktadır. İslam dininde taşıyıcı annelik uygulaması da ifade edilen hususlar doğrultusunda fıkhi bağlamda birkaç açıdan ele alınmaktadır. Bu kapsamda taşıyıcı anneliğin, İslam dinin korunmasını emrettiği beş temel ilkedен birisi olan neslin korunması ilkesini ihlal ettiği için caiz olmadığını ifade edilmektedir. Buna göre taşıyıcı anne uygulaması, bebek dünyaya getirme eylemini evlilik kurumu dışına çıkarmak olarak görülmekte ve dolayısıyla neslin korunması ilkesinin ihlal edilmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan taşıyıcı annelik ile süt annelik arasında bir bağlantı kurularak taşıyıcı annenin, süt anne hükmünde olduğu ve bundan dolayı caiz olduğunu ileri sürülmüştür. Söz konusu görüş, iki durumun arasında yapılacak kıyasın geçerli olmadığı gerekçesiyle kabul görmemiştir.²⁵

Günümüzde İran'da diğer İslam ülkelerinden farklı bir tutum sergileyerek taşıyıcı annelik uygulamasına izin vermektedir. Şii alimlerin çoğu tarafından taşıyıcı annelik uygulaması çocuğu olmayan çiftler için kısırlık tedavisi olarak görülmektedir. Şii alimler, uygulamayı embriyo veya fetüsün transferi olarak değerlendirmektedir. Embriyonun spermden farklı olduğunu düşünülmemekte ve bu nedenle embriyonun taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmesi, evli olmadığı bir erkeğin sperminin yerleştirilmesiyle aynı şey olarak görülmemektedir. Söz konusu durum Şii alimlere göre Kur'an ve sünnette açıkça yasaklanmadığından günah veya haram kapsamına girmemektedir. Bundan dolayı İran'da taşıyıcı annenin bekar olması koşuluyla uygulamaya izin verilmekte ve birçok merkezde taşıyıcı annelik hizmeti verilmektedir.²⁶

3. Taşıyıcı Annelik ve Aile

Aile, evlilik ve kan bağına dayanan eşler, çocuklar ve kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük yapıdır. Ortak bir soya mensup ve aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kişileri ifade etmek için de aile kavramı kullanılmaktadır.²⁷ Ailenin tanımı, çeşitleri, aileye dâhil olan bireyler toplumlara göre farklılık gösterse de aile, tüm toplumlarda bulunan evrensel bir gruptur. Nitekim aile, bireyi topluma hazırlayan belirli davranış kalıplarının edinildiği ve birincil ilişkilerin hakim olduğu bir yaşam alanıdır.²⁸

25 Ülfet Görgülü, "Taşıyıcı Annelik -Fıkhi Bir Bakış-", 202-204.

26 K Aramesh, "Iran's Experience with Surrogate Motherhood: An Islamic View and Ethical Concerns", *Journal of Medical Ethics* 35/5 (2009), 321.

27 TDK, "Aile" (Erişim 24 Eylül 2023.)

28 Demet Tezcan, *Bir Miras Olarak Aile Değerleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 32-33.

Aile, aynı zamanda dengeli ve sağlıklı bir toplumun temelidir. Aile yaşamındaki değişimler doğrudan toplumu etkilemektedir. Aynı şekilde toplumda yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmeler de aileyi etkilemektedir. Özellikle 20. yüzyıl ve sonrasında toplumda yaşanan gelişmeler, aile yapısını doğrudan etkilemiş ve geleneksel aile algısı üzerinde çeşitli değişimlere yol açmıştır. Bu kapsamda aile üzerinde en radikal değişimlerin üreme teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. 1978'de yardımcı üreme teknikleri aracılığıyla ilk çocuğun dünyaya gelmesinden itibaren üreme teknolojisi şaşırtıcı bir hızla gelişmiştir. Bu durum insan üremesinin araçlarını, anlamını ve dolayısıyla ailenin mahiyeti ve kapsamını değiştirmiştir.²⁹ Bu çerçevede taşıyıcı anneliğin de içinde yer aldığı yardımcı üreme teknikleri özellikle Batı'da üreme, gebe kalma ve ebeveynlik algısında büyük bir dönüşüme yol açmıştır.³⁰ Nitekim günümüzde üreme teknolojisinin bir sonucu olarak gebe kalmanın cinsel ilişki içermesi gerekmemektedir. Üreme, cinsel ilişkiden ayrılarak suni bir ortama taşınmıştır. Suni ortama taşınan üreme, beraberinde gebeliğin kadın bedeninde başlaması zorunluluğunu da kaldırmıştır. Suni ortamda yumurta ve sperm hücrelerinin döllendirilmesiyle oluşturulan embriyolar üzerinde ise tam kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Embriyolar üzerinde yapılan çalışmalarla genetik kusurlar ve hastalıklar tespit edilmiş ve gerekli görülen durumlarda imha edilmişlerdir. Ayrıca çiftlerin isteği üzerine embriyolar dondurulup saklanmış ve ebeveynlerinin ölümünden yıllar sonra bile kullanılmaya hazır hale getirilmiştir. Yine üreme teknolojileriyle birlikte yumurtayı sağlayan kadının, embriyoyu taşıyıp, dünyaya getiren kadın olmasına da gerek kalmamıştır. İfade edilen hususlar, çocuk sahibi olmak için yeni seçenekler sunsa da insan üremesinin biyolojik bağıntıları hakkındaki tanıdık varsayımları bozmuş ve aile ilişkilerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır.³¹

Üreme teknolojilerindeki hızlı ilerlemelere rağmen embriyonun gelişimini tamamlayabileceği bir sistem henüz oluşturulamamıştır. Bahsi geçtiği üzere rahmi olmayan veya gebeliği sürdürecekt uygun sağlık koşullarına sahip olmayan kadınlar taşıyıcı anneliğe başvurmuşlardır. Özellikle gebelik veya gestasyonel taşıyıcı annelik vasıtasıyla kendileriyle aynı genleri taşıyan çocuklara sahip olma isteği, çiftleri taşıyıcı anneliğe yöneltmiştir. Esasında taşıyıcı annelik uygulaması, çok ileri düzey bir teknoloji gerektirmemektedir.³² Bu nedenle çok eski çağlardan itibaren örneklerine rastlanmaktadır. Üreme teknolojisinin taşıyıcı annelik

29 Janet L. Dolgin, *Defining the Family Law, Technology, and Reproduction in An Uneasy Age* (U.S.A.: New York University Press, 1997), 1.

30 Helena Ragona, "Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers", *Situated Lives Gender and Culture in Everyday Life*, ed. Louise Lamphere, Helena Ragona, Patricia Zavella (U.S.A.: Routledge Taylor & Francis Group, 2013), 111.

31 Janet L. Dolgin, *Defining the Family Law, Technology, and Reproduction in An Uneasy Age*, 2-3.

32 Martha A. Field, *Surrogate Motherhood* (U.S.A.: Harvard University Press, 1990), 34.

üzerinde en önemli etkisi, uygulamanın daha geniş alanda yaygınlaşmasını hat-ta sınır ötesine taşınmasını sağlamaktır.

Medyaya yansayan ve mahkemeye taşınan taşıyıcı annelik vakaları, ailenin geleceğine ilişkin endişe ve tartışmaları gündeme taşımıştır. Bu bağlamda ailenin nasıl tanımlanacağına, aileyi oluşturan değerlerin neler olduğuna ve kimlerin aile üyesi sayılabileceğine ilişkin sorular ortaya atılmıştır. Taşıyıcı anneliğe karşı kesimler; uygulamanın ebeveyn ve çocukların onurunu zedelediğini, geleneksel aile değerlerini yozlaştırdığını, ailenin üreme ve çocuk yetiştirmeyle ilgili işlevlerinde yapılan değişikliğin ahlaki açmazlara ve belirsizliklere neden olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan taşıyıcı anneliğin normal yollardan çocuk sahibi olmayan çiftlerin ailelerini tamamlamak için bir fırsat sunduğu öne sürülmüştür. Taşıyıcı anneliğin savunucuları ve karşıtlarının hemfikir olduğu nokta ise uygulamanın geleneksel akrabalık ve ebeveynlik kavramlarını kökten değiştirdiğidir. Bu kapsamda taşıyıcı annelik, hem çocukların ve annelerin statüsü ve değeri hem de uygun aile ilişkilerini tanımlayan normlara ilişkin kafa karışıklığına neden olmuştur. Bundan dolayı aile içindeki rollerin ve ilişkilerin yeniden tanımlanması gerektiği savunulmuştur.³³

Taşıyıcı annelik başta dünyaya gelen çocuğun ebeveynleri konusunda bir belirsizliğe neden olmuştur. Gerçekte çocuğun anne ve babasının kim olduğu konusu muğlaktır. Geleneksel olarak annenin, üreme hücrelerinin yarısı oluşturulan yumurtanın üretimi, hamilelik ve doğum, doğumdan sonra bakım olmak üç temel rolü bulunmaktadır. Taşıyıcı annelik ve yardımcı üreme teknikleriyle birlikte söz konusu üç rol birbirinden bağımsız hale gelmiştir. Nitekim yumurtayı sağlayan, çocuğu taşıyan ve doğuran, çocuğun bakımını üstlenen kadınlar birbirinden farklı olabilmektedir. Dolayısıyla üç farklı anne ortaya çıkmaktadır. Aynı durum baba için de geçerlidir. Sperm bağışı kullanıldığı durumlarda biyolojik baba, çocuğun bakımından sorumlu olan babayla aynı kişi değildir. Böylece çocuğun normal şartlarda iki olması gereken ebeveyn sayısı beşe kadar çıkmaktadır. Bu noktada her bir ebeveynin diğerine ve çocuğa karşı hangi hak ve sorumluluklarının olduğu, çocuğa ebeveynleri hakkında ne tür bir izahın yapılacağı ve söz konusu durumun ileride çocuğu nasıl etkileyeceği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.³⁴

Ebeveynler konusundaki belirsizlik soy bağının doğru tespit edilmesini engellenmektedir. Soy bağının doğru belirlenememesi ise hukuki, sosyal ve psikolojik birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Soy bağı sayesinde ebeveyn ve çocuk arasında aile hukuku çerçevesinde karşılıklı hak ve sorumlulukların

33 Susan Markens, *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction* (California: University of California Press, 2007), 78-80.

34 R. Snowden, G. D. Mitchell and E. M. Snowden, *Artificial Reproduction: A Social Investigation* (London: George Allen & Unwin, 1983), 32-36.

belirlenmesi mümkün hale gelmektedir. Çocuğun korunma, miras, nafaka ve yurttaşlık hakları soy bağı vasıtasıyla belirlenmektedir. Ayrıca soy bağıının belirlenmesi çocuğun hem yüksek yararının korunması hem de sağlıklı bir aile ve toplum için büyük önem arz etmektedir.³⁵

Soy bağı çocuğun ebeveynlerinin yanı sıra ailenin diğer üyeleriyle ilişkisinin belirlenmesine imkân sağlamaktadır. Nitekim bir birey için akrabalık ilişkileri, son derece önemli ve özeldir. Akrabalar, hayatın birçok noktasında bireye teşvik ve teselli sağlamakta ve gelecek nesilleri hayata hazırlamaktadır. Çocuğa, diğer aile üyelerine erişme ve onlar hakkında bilgi sahibi olma hakkını veren ise doğrudan veya dolaylı genetik bağıın yarattığı özel ilişkidir. Bu nedenle kişinin genetik kökeni hakkında doğru bilgilere erişmesi, aile ve sosyal ilişkilerin sağlıklı kurulmasında önemlidir.³⁶ Aksi takdirde taşıyıcı anneden doğan çocuklar, belirsiz ve kesin olmayan genetik bilgiyle baş başa bırakılacak, bütüncül bir benlik gelişiminden mahrum kalacak, aile bireyleriyle bağlantı sağlamada başarısız olacak ve geçmiş nesillerle köprü kuramayacaktır.³⁷

Taşıyıcı annelik uygulaması, ebeveyn ve çocuk ilişkisini sadece soy bağı yönünden değil duygusal ve psikolojik açıdan da etkilemektedir. Özellikle insan hayatında merkezi bir figür olan anne ve çocuk ilişkisini derinden sarsmaktadır. Taşıyıcı annelik uygulamasında genellikle biyolojik ebeveynlik ve hamilelik süreci değersizleştirilip anneliğin sosyal yönüne vurgu yapılmaktadır. Oysa anne ve bebek arasındaki biyolojik, psikolojik ve duygusal bağ hamilelik ve doğum ile birlikte başlamaktadır.³⁸ Hamilelik döneminde anne ve bebek arasında iki yönlü bir ilişki kurulur. Annenin taşıdığı bebeğe karşı tutumu bebeğin gelişiminde önemli rol oynar ve bu tutum kendi bedeniyle ilgili davranışlara da yansır. Birçok hamile kadın, bebeğe sağlıklı bir ortam sağlamak için nikotin, alkol gibi maddelerden uzak durmaya ve stresli ortamlardan mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalışır. Bebek ise annesiyle kurduğu ilişkiyle kimliğini şekillendirir. Bu nedenle gebeliğin başlangıcından doğuma kadar geçen sürenin çocuğun gelecekteki gelişimi açısından hayati önem taşıdığı kabul edilir.³⁹

Taşıyıcı annelik uygulamasında olduğu gibi doğumdan sonra bebeği bırakacağını bilen bir kadın ise mümkün olduğu kadar bebekle bağ kurmaktan kaçınacaktır. Taşıyıcı annelik için aracılık yapan kurumlar tarafında da taşıyıcı annelere bebeğin kendilerine ait olmadığını anlamaları ve doğum sonrasında bebeğe bağlanmalarına izin vermemeleri tavsiye edilir. Bebeğe bağlanmamak, onların

35 Yiğit İltaş, "Taşıyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi", 1028.

36 R. Snowden, G. D. Mitchell and E. M. Snowden, *Artificial Reproduction: A Social Investigation*, 45-47.

37 Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 129.

38 Ülfet Görgülü, "Taşıyıcı Annelik -Fıkhi Bir Bakış-", 201.

39 R. Snowden, G. D. Mitchell and E. M. Snowden, *Artificial Reproduction: A Social Investigation*, 50-51.

ayrılıkla başa çıkmalarına ve vazgeçme sırasındaki olası kayıp duygularını en aza indirmelerine yardımcı olabilir.⁴⁰ Ancak her zaman taşıyıcı annenin bebeğe bağlanmasını engellemek mümkün olmayabilir. Söz gelimi taşıyıcı anneliğin geçerliliğine ilişkin ilk velayet davası olan *Baby M.* vakası ifade edilen duruma örnek teşkil etmektedir. William Stern, kendisi ve eşi için bir gazete ilanı aracılığıyla bulduğu Mary Beth Whitehead ile bir taşıyıcı annelik anlaşması yapmıştır. Anlaşmaya göre Whitehead doğumdan sonra tüm ebeveynlik haklarını Stern çiftine devredecektir. Fakat doğumdan Whitehead sonra çocuğu, Stren çiftine vermekten vazgeçmiştir. Olay mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme çocuğun velayetini Stern çiftine vermiş, Whitehead ise yalnızca ziyaret hakkına sahip olmuştur.⁴¹ *Baby M.* davasında görüldüğü üzere uygulama; çocuk, taşıyıcı anne ve gönüllü ebeveyn olmak üzere anlaşmanın tüm taraflarını etkilemiştir. Bu anlamda taşıyıcı annelik, hamilelik ve doğumda anne ile çocuk arasında oluşan duygusal bağların doğal olmayan hatta insanlık onuruna yakışmayan bir şekilde koparılmasına yol açmaktadır.⁴²

Taşıyıcı annelik uygulamasında gönüllü ebeveynlerin geçmişleri, neden çocuk sahibi olmak istedikleri, ebeveyn olacak şartları taşıyıp taşımadıklarına dair herhangi bir ön araştırma yapılmamaktadır. Uygulamaya sadece mali şartları sağlayan çiftlerin kolay bir şekilde ulaşması, bazı trajik durumlara da neden olmuştur. 2016 yılında Avusturalya’da taşıyıcı anneden doğan ikiz kız kardeşlere gönüllü baba tarafından cinsel tacizde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Adı açıklanamayan adam, kızlarına ve yeğenlerine yönelik cinsel istismar, tacizi filme alma ve paylaşmayla ilgili 37 suçlamayı kabul etmiştir. Ayrıca kaçakçılık suçlamalarını da kabul eden şahıs, ikiz kızları cinsel istismar amacıyla Avustralya’ya getirdiğini itiraf etmiştir.⁴³ 2014 yılında Baby Gammy olayı da tüm dünyada yankı uyandırmıştır. Tayland’da meydana gelen olayda gönüllü ebeveynler, dünyaya gelen ikiz kız kardeşlerden sağlıklı olanı yanlarına alarak ülkelerine geri dönmüşlerdir. İkizlerden down sendromlu olan Gammy ise taşıyıcı anneye bırakmışlardır. Taşıyıcı anne, bebeğin down sendromlu olduğunu hamile kaldıktan dört ay sonra öğrendiğini, durumunu aile bildirdiğinde ailenin kürtaj olmasını istediğini ifade etmiştir. Budist inançlarına aykırı olduğundan taşıyıcı anne, kürtaj olmayı reddetmiştir. Ayrıca Baby Gammy’nın babasının da cinsel suçlardan hüküm giymiş bir suçlu olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Bahsi geçen örnekler doğrultusunda

40 Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 160.

41 Ayrıntılı bilgi için bkz. Anita L. Allen, “Privacy, Surrogacy, and the Baby M Case”, *Faculty Scholarship at Penn Carey Law* 76 (1988), 1759-1792.

42 Dejan Donev, “Surrogate (Replacement) Motherhood or Should the Uterus Be Rented?”, 229.

43 The Guardian, “Man pleads guilty to sexually abusing surrogate twin baby daughters, court hears”

(Erişim 24 Eylül 2023).

44 BBC, “Australian couple ‘did not reject Down’s baby’ Gammy” (Erişim 24 Eylül 2023).

çocukların çıkarlarını korumak adına gönüllü ebeveynlerin çocuk istismarı, ihmali veya pedofili geçmişine sahip olup olmadıklarının belirlenmesi önem teşkil etmektedir.⁴⁵

Taşıyıcı annelik, ebeveyn ve çocuk ilişkisinin yanı sıra eşler arasındaki ilişkileri de etkilemektedir. Geleneksel olarak çocukların evlilik birliği içerisinde dünyaya gelmesi beklenir. Evlilik birliği içerisinde annenin, babanın, çocukların ve kardeşlerin rolleri; aralarındaki ilişki konusunda bir açıklık mevcuttur. Taşıyıcı annelikte ise evli olmadıkları bir kadının kendileri için çocuk taşımaları ve doğurmaları baba adaylarında, kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Yapılan bir araştırmada babalara, taşıyıcı anne vasıtasıyla bebek sahibi olma konusundaki görüşleri sorulmuştur. 17 yıldır kısırlık sorunu yaşayan Tom, başlangıçta karısının dışlanmış hissedeceği endişesiyle taşıyıcı anneliğe karşı çıkmıştır. Sonrasında taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmaya karar veren Tom, ilk tepkilerini şöyle dile getirmiştir: *“Evet, ilk başta her şey tuhaftı. Bebeğimi başka bir kadının taşıması tuhaf hissettirdi. Kendi kendime düşündüm; burada o (taşıyıcı anne) bebeğimi taşıyor. Onun benim karım olması gerekmiyor mu?”*⁴⁶ Taşıyıcı annelik uygulamasıyla çocuk sahibi olan Richard da benzer ifadeler kullanmıştır:

*“Jane’i (taşıyıcı anne) oğlumu taşıırken ilk gördüğümde tam anlamıyla ona kendimden bir parça vermiş olduğumu hissetmişim. Başka bir kadının bebeğimi taşıması başlangıçta o kadar da büyük bir şey gibi görünmemişti; onunla nasıl ilişki kuracağımı bilememek ve kocasıyla olan ilişkisine karışmak istememek biraz tuhaftı. Ama Tommy doğduktan sonra Jane’i onun görünüşüyle görebiliyordum ve Jane’le bir ilişkimizin olmamasının garip bir şey olduğunu hissettim.”*⁴⁷

Babanın taşıyıcı anneyle ilişkisi, her ne kadar cinsel ilişki içermese de bu ilişkinin yakın geçmişe kadar her zaman cinsel bir birlikteliğin ürünü olması, bazı ikilemlere yol açmıştır.⁴⁸ Ayrıca bahsi geçtiği üzere taşıyıcı annelik uygulamalarında yumurta ve sperm bağıışı kullanılmaktadır. Zikredilen durumda eşlerden birisinin çocukla genetik bir bağı bulunmamaktadır. Söz konusu eşin, kendisini aileden dışlanmış hissetmesi mümkündür.

Taşıyıcı annelik uygulaması; taşıyıcı anne ve gönüllü ebeveynler arasında bir nevi iş akdi olarak da görülebilecek bir sözleşmeye dayanmaktadır. Belirli oranda mali tutar içeren sözleşmeler, taşıyıcı anneliği bir iş kolu haline getirmektedir. Uygulama, taşıyıcı anneler tarafından bir kadının, özellikle de bir annenin evde kalmasına izin vermesi nedeniyle yarı zamanlı bir iş olarak değerlendirilmiştir. Taşıyıcı annenin para kazanmak için rutin veya resmi olarak evden ayrılmasına

45 Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 138.

46 Helena Ragone, “Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers”, 138.

47 Helena Ragone, “Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers”, 138.

48 Helena Ragone, “Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers”, 138-139; Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 117-119.

gerek kalmaması, kocası tarafından da olumlu karşılanmıştır.⁴⁹ Bahsi geçen durum tüketici değerlerin, ailenin özel alanına girmesine neden olduğu için sosyal ve kamusal alanda tepkilere neden olmuş, taşıyıcı anneliğin bebek satışı anlamına geldiği ve kadınları istismar ettiği öne sürülmüştür. Söz gelimi Washington Post, Katoliklerin taşıyıcı anneliğe tepkisine ilişkin bir makalede, “*Roma Katolik piskoposlarına göre taşıyıcı anneliğin ahlaki olarak çocuk satmanın eşdeğeri olduğunu*” bildirmiştir. New York Times’ın editörleri, taşıyıcı anne-babalığın sonuçlarını ele alan yazılarından birinde taşıyıcı anneden doğan bir çocuğu, sipariş üzerine yapılan bir ürünle karşılaştırmıştır: “*Kendisi, kişiye özel dikildiği için sipariş üzerine yapılan bir takım elbisenin insandaki karşılığıdır.*” Feminist sosyolog Barbara Katz Rothman’ın konu hakkındaki ifadeleri ise şöyledir: “*Bebek bir meta haline gelir; bir fabrika işçisinin araba üretmesi gibi bir kadının da üretip satabileceği bir şey.*” Ayrıca kadın bedeninin, çocuk üreten bir mekanizma veya bir fabrikaya indirgenmesi de büyük tepkilere neden olmuştur. Nitekim kadının üreme kapasitesinin herhangi bir mal veya hizmet gibi alınıp satılabilecek bir şeye dönüştürülmesinin birçok toplumsal sorunu da beraberinde getireceğinden endişe duyulmuştur. ABD’de bir kongre üyesi, durumun olası tehlikeleri hakkında şöyle bir uyarıda bulunmuştur: “*İnsanın değeriyle ilgili uzun süredir benimsenen ilkeleri bir kenara bırakmak, çocuk doğurmayı bir mesleğe indirgemek; çocukları meta haline getirecek ve doğumhaneleri sergi salonlarına dönüştürecektir.*”⁵⁰ Bu noktada gelir adaletsizliği nedeniyle özellikle yoksul kadınların sömürülmesi de gündeme taşınan endişeler arasında yer almaktadır. Taşıyıcı anneliğin sınır ötesine taşınmasıyla birlikte yoksul ülkelerdeki kadınların, çok düşük ücretler veya Amerika’da aynı işi yapan kadının yarısı karşılığında taşıyıcı annelik yaptığı ortaya çıkmıştır. Taşıyıcı annelik, ABD’de ortalama 80.000 ila 100.000 dolar arasındayken Hindistan’da 25.000 ila 50.000 dolar arasında değişmektedir. Kürtaj veya ölü doğum gibi durumlarda ise taşıyıcı annelere herhangi bir ücret ödenmemektedir.⁵¹

Taşıyıcı anneliği savunanlar ise yukarıda ifade edilen bebek satışı ve kadın bedeninin sömürülmesi söylemini kesin olarak reddetmektedir. Bu bağlamda bebek satışı suçlamalarını hafifletmek amacıyla paranın çocuk için ödeme değil, taşıyıcı anneye hizmetleri karşılığında tazminat olarak verildiğini beyan edilmiştir. Kadınların kendi bedenlerini kontrol etme ve bedenlerini istedikleri şekilde kullanma tasavvuruna sahip oldukları öne sürülerek kadın bedeninin sömürülmediği savunulmuştur. Yine taşıyıcı anneliği savunanların iddialarını desteklemek için uygulamaya duygusal bir açıdan yaklaştığı görülmektedir. Bu

49 Helena Ragona, “Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers”, 113-114.

50 Susan Markens, *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*, 82-84.

51 Dejan Donev, “Surrogate (Replacement) Motherhood or Should the Uterus Be Rented?”, 223-224.

çerçevede kısırlığın çiftlerin hayatını birçok noktada olumsuz etkilediği, büyük acı ve üzüntülere sebep olduğu dile getirilmiş ve taşıyıcı anneliğin kısır çiftler için bir umut ışığı olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle taşıyıcı anneden doğan çocuğun alınıp, satılan bir meta veya ticari bir ürün olmadığı söz konusu çiftler için bir hediye olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁵² Zikredilen duygusal yaklaşım doğrultusunda büyük ve en köklü taşıyıcı anne programlarından biri de reklam metnini “*Kısır Bir Çifte Yardım Edin*” yerine “*Hayat Hediyesini Verin*” olarak değiştirmiştir.⁵³

Taşıyıcı anneler de yaptıkları işin sadece para karşılığı yapılabilecek kadar basit olmadığını öne sürmektedir. Söz gelimi taşıyıcı annelik yapan 27 yaşındaki Fran, doğumda çektiği zorluğu şu şekilde anlatmıştır: “*Zor bir doğum yaptım, sezaryen oldum ve grip olduğum için akciğerim çöktü ama her dakikasına değdi. Eğer doğum sırasında öleceksem, ölmenin en iyi yolu budur. Bir amaç uğruna öldün, iyi bir amaç için.*” Sara da taşıyıcı anneliğin sadece para için yapılamayacağını verilen ücretle bir araba dahi alınamayacağını belirtmiş ve paranın önemli olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca taşıyıcı anneler de dünyaya getirdikleri çocukları kısır çiftler için bir hediye olarak nitelendirerek üstü kapalı olarak sadece parasal tazminatın, oluşan borcun ödenmesine asla yeterli olmayacağını vurgulamışlardır. Taşıyıcı annelerin ifadelerine göre yaptıkları iş, paradan daha yüce bir amaca hizmet etmektedir. Ancak taşıyıcı annelerin, alınan düşük ücretleri telafi etmek, kendilerine ve çevrelerine mantıklı bir izah yapmak için fedakârlık motivasyonunu öne çıkarmaları da ihtimal dâhilindedir.⁵⁴

Taşıyıcı annelik çeşitli şekillerde meşrulaştırılmaya çalışılmasına rağmen yoksul kesimdeki kadınların sömürülmesi ve çocuk doğurmanın ticarileştirilmesi nedeniyle geleneksel aile anlayışına ve değerlerine aykırılık teşkil etmektedir. Özellikle bebeklerin bir ticari eşya gibi alınır, satılır hale gelmesi hem birey hem de toplum açısından ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Taşıyıcı anneden doğan bireyler, yetişkinliğe dönemlerinde ebeveynlerinin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenen bir sözleşme kapsamında ve kendilerini, mali bir bedel karşılığında taşıyan ve sonrasında bırakan bir kadınla genetik ve gebelik bağına sahip olabilecektir. Aynı şekilde taşıyıcı annenin diğer çocukları da durumdan etkilenebilir. Nitekim taşıyıcı anne, yeni doğan kardeşlerini başkalarına verdiğini veya sattığını çocuklarına nasıl açıklayabilir? Çocuklarının da bir fiyat etiketi olmadığına onları nasıl inandırabilir? Bu kapsamda taşıyıcı annelik, tüm taraflar üzerinde uzun ve kısa vadede birçok açıdan olumsuz bir etki yaratmaktadır.⁵⁵

52 Susan Markens, *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*, 83-85.

53 Helena Ragone, “Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers”, 114.

54 Helena Ragone, “Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers”, 113-114.

55 Martha A. Field, *Surrogate Motherhood*, 33; Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 171.

Günümüzde toplumun değişen çehresiyle birlikte geleneksel aile yerini yeni oluşan aile biçimlerine bırakmaya başlamıştır. Tek ebeveynli veya bekar ebeveynlerin sayısının artması ve eşcinsel evliliklere yasal olarak izin verilmesiyle yeni aile çeşitleri toplumda yaygınlık kazanmıştır. Bekar erkek ve kadınlar, eşcinsel çiftler, boşanmış bireyler ebeveyn olmanın ve yeni aileler kurmanın yollarını aramışlardır. Bu kapsamda özellikle bekar erkeklerin, çocuk sahibi olabilmek için taşıyıcı annelik uygulamasına yöneldikleri görülmektedir.⁵⁶ Medyaya da yansıyan en ünlü örneklerden birisi Cristiano Ronaldo'nun 2010 yılında taşıyıcı annelik vasıtasıyla çocuk sahibi olmasıdır. Daha az tanınan fakat oldukça zengin bir iş adamı olan 24 yaşındaki Mitsutoki Shigeta, çocuk sahibi olabilmek için iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde 16 taşıyıcı anneyle sözleşme yapmıştır. Shigeta, ölene kadar yılda 10-15 çocuk yapmayı amaçladığını belirtmiştir.⁵⁷ 2008 yılında ise şarkıcı Ricky Martin, taşıyıcı anne aracılığıyla ikiz erkek çocuklara sahip olmuştur. Martin mükemmel eşi bulmayı beklemediğini, bunun yerine bu yolculuğa tek başına çıkmayı tercih ettiğini dile getirmiştir.⁵⁸

Taşıyıcı annelik bekar erkeklerin yanı sıra eşcinsel erkek çiftlere de ebeveyn olma imkanı sunmaktadır. Eşcinsel evliliklerin yasallaşmasıyla birlikte daha fazla çift taşıyıcı anneliğe yönelmiştir. Eşcinsel çiftlerin de taşıyıcı anneliğe yönelmelerinin sebebi, biyolojik evlat sahibi olma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda eşler kendileriyle benzer fiziksel özelliklere sahip yumurta bağışçısı ve taşıyıcı anne aramaktadırlar. Sperm hücresi genellikle daha iyi genlere sahip olduğu düşünülen eşten almıştır. Bazı durumlarda ise her iki eşten alınan sperm hücresiyle embriyo oluşturulmuş ve taşıyıcı anneye nakledilmiştir.⁵⁹

Bekar erkeklerin ve eşcinsel çiftlerin adı geçen uygulama vasıtasıyla çocuk sahibi olması, taşıyıcı annelikten doğan sorunlara yenilerini eklemiştir. Öncelikle dünyaya gelen çocuk, hayatının özellikle ilk yıllarında önemli bir yere sahip olan anne figüründen mahrum kalacaktır. Ayrıca çocuk, olağandışı bir aileye doğduğu için sosyal açıdan damgalanma riskiyle karşı karşıya kalması da mümkündür.

Değerlendirme

Üreme teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin bir sonucu olarak taşıyıcı annelik dünya çapında yaygınlaşmaya başlamış ve beraberinde birçok ahlaki ve hukuki

56 Olga B.A. van den Akker, *Surrogate Motherhood Families*, 128-129.

57 The Guardian, "Interpol investigates 'baby factory' as man fathers 16 surrogate children" (Erişim 28 Eylül 2023).

58 Tomorrow's Parents International, "Celebrities and Surrogacy Children" (Erişim 28 Eylül 2023).

59 Dean A. Murphy, "The Desire for Parenthood: Gay Men Choosing to Become Parents Through Surrogacy", *Journal of Family Issues* 34/8 (2013), 1106.

açmazı getirmiştir. Özellikle geleneksel aile yapısını etkileyen uygulama, aile al-
gısında bir değişime neden olmuş ve aile içi ilişkilerin yeniden yapılandırılması-
na yol açmıştır. Bu bağlamda başta toplumu inşa eden gelecek nesiller, olumsuz
yönde etkilenmiştir. Nitekim taşıyıcı anneden doğan çocuklar, belirsiz genetik
kökleri nedeniyle kimlik bunalımı olmak üzere sosyal ve psikolojik açıdan ciddi
bir mağduriyet yaşamışlardır. Sevgi ve güven temeli üzerine kurulması gereken
ebeveyn ve çocuk ilişkisi, maddi değerler ve istikrarsız bir zemin üzerine inşa
edilmeye başlamıştır. Aynı şekilde eşler arasındaki ilişkiler zedelenmiş, evlilik
birliğine üçüncü tarafların dâhil olmasıyla aile mahremiyeti ihlal edilmiştir.

Taşıyıcı anneliğin uzun vadede bireylerin hayatını hangi doğrultuda etki-
lediği, ileride olumsuz sonuçların bireylerin kendi ebeveynlik davranışlarına
yansıyor yansımayacağı gibi sorular ise hala yanıt beklemektedir. Bu çerçevede
taşıyıcı anneliğin bireysel ve toplumsal açıdan belirsizlikler yarattığı görülmek-
tedir. Bu nedenle küresel bir sorun haline gelmeye başlayan taşıyıcı annelik, aile
ve toplumun genel iyiliği için yasal olarak ya tamamen yasaklanmalı ya da daha
katı prosedürlere bağlanmalıdır.

Kaynakça

- Açıklamalı Kutsal Kitap*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2020.
- Akker, Olga B.A. van den. *Surrogate Motherhood Families*. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Allen, Anita L. “Privacy, Surrogacy, and the Baby M Case”. *Faculty Scholarship at Penn Carey Law* 76 (1988), 1759-1792.
- Aramesh, K. “Iran’s Experience with Surrogate Motherhood: An Islamic View and Ethical Concerns”. *Journal of Medical Ethics* 35/5 (2009), 320-322.
- Aydın, Mehmet. “Hıristiyanlık (Mabed ve İbadet)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/348-353. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- BBC. “Australian couple ‘did not reject Down’s baby’ Gammy.” Erişim 24 Eylül 2023. <https://www.bbc.com/news/world-australia-36012320>.
- Çalışkan, Hazal Ungan. “Bırakınız Taşısınılar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/1 (2016), 489-510.
- Dolgin, Janet L. *Defining the Family Law, Technology, and Reproduction in An Uneasy Age*. U.S.A.: New York University Press, 1997.
- Donev, Dejan. “Surrogate (Replacement) Motherhood or Should the Uterus Be Rented?” *Pannoniana: Journal of Humanities* 3/1-2 (2019), 214-238.
- Erol, Yasemin. *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Field, Martha A. *Surrogate Motherhood*. U.S.A.: Harvard University Press, 1990.

- Görgülü, Ülfet. “Taşiyıcı Annelik -Fıkhi Bir Bakış-”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 197-208.
- Instruction On Respect For Human Life in Its Origin and on The Dignity of Procreation: Replies to Certain Questions of The Day*. Roma, 1987.
- İltaş, Yiğit. “Taşiyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi”. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 16/201-202 (2021), 1013-1054.
- Kiyaschenko L.P., Bronfman S.A., Maylenova F.G. “Christianity and Assisted Reproductive Technologies: the Search for Moral and Ethical Foundations”. *Bioethics Journal* 12/2 (2019).
- Lones, Mark E. “A Christian Ethical Perspective on Surrogacy”. *Bioethics in Faith and Practice* 2/1 (2016), 23-33.
- Maçın, Hasan. “Taşiyıcı Anneliğin Fıkhi ve Etik İmkânı Üzerine Bir Deneme”. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2020), 55-70.
- Markens, Susan. *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*. California: University of California Press, 2007.
- Murphy, Dean A. “The Desire for Parenthood: Gay Men Choosing to Become Parents Through Surrogacy”. *Journal of Family Issues* 34/8 (2013), 1104-1124.
- Ragone, Helena. “Chasing the Blood Tie: Surrogate Mothers, Adoptive Mothers and Fathers” *Situated Lives Gender and Culture in Everyday Life..* ed. Louise Lamphere, Helena Ragone, Patricia Zavella. 110-127. U.S.A.: Routledge Taylor & Francis Group, 2013.
- Reves, Paula. “Childless Hope: Examining Assisted Reproductive Technologies in Ultra-Orthodox Judaism”. *The UC Davis Undergraduate Research Journal* 17 (2015), 2-10.
- Rimon-Zarfaty, Nitzan. “Parochial Altruism: A Religion-Sensitive Analysis of the Israeli Surrogacy and Egg Donation Legislation”. *Cross-Cultural Comparisons on Surrogacy and Egg Donation Interdisciplinary Perspectives from India, Germany and Israel*. ed. Sayani Mitra, Silke Schicktanz. 370-393. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
- Shalev, Carmel. “Halakha And Patriarchal Motherhood — An Anatomy Of The New Israeli Surrogacy Law”. *Israel Law Review* 32/1 (1998), 51-80.
- Snowden, R., Mitchell, G. D. and Snowden, E. M. *Artificial Reproduction: A Social Investigation*. London: George Allen & Unwin, 1983.
- TDK. Erişim 24 Eylül 2023. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Tezcan, Demet. *Bir Miras Olarak Aile Değerleri*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Baskı., 2023.
- The Guardian, “Interpol investigates ‘baby factory’ as man fathers 16 surrogate children.” Erişim 28 Eylül 2023. <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2014/aug/23/interpol-japanese-baby-factory-man-fathered-16-children>.
- The Guardian. “Man pleads guilty to sexually abusing surrogate twin baby daughters, court hears.” Erişim 24 Eylül 2023. <https://www.theguardian.com/australia-news/2016/apr/29/man-pleads-guilty-to-sexually-abusing-surrogate-twin-baby-daughters-court-hears>.
- Tomorrow’s Parents International, “Celebrities and Surrogacy Children.” Erişim 28 Eylül 2023. <https://www.tomorrowparentsintl.com/blog/celebrities-and-surrogacy-children/>.

SANATIN AİLE ÜYELERİNİN DUYGUSAL VE RUHSAL SAĞLIĞINA KATKISI VE UYGULAMA YOLLARI

Sultan İSLAM¹

Giriş

Sanatsız bir insan ve toplum olamayacağı gibi sanattan kopuk bir aile de düşünülemez. Sanatın özünde olan güzele ulaşmak, güzel olanı sevmek ve beğenmek düşüncesi, aile üyelerinin duygusal ve ruhsal sağlığına destek amacı ile kullanıldığında istenilen noktaya ulaşmak için bir yol olabilir. Aynı şekilde güzeli bilme, güzeli görme, güzele inanma, güzel eylemde bulunma ve güzel insan olma gibi kavramları sanatın psikolojik ve duygusal gereksinimleri için de katkı sağlayacağını söyleyebiliriz.

Sanat duyguların ifade edilmesi için güçlü bir araçtır. Aile üyeleri, sanat yoluyla duygusal deneyimlerini ifade edebilir, iç dünyalarını keşfedebilir ve duygusal rahatlama sağlayabilir. Sanat aktiviteleri aynı zamanda stresi azaltmaya ve rahatlama sağlamaya yardımcı olabilir. Boyama, resim yapma, müzik dinleme ve enstrüman çalma gibi sanat etkinlikleri, aile üyelerinin zihinsel ve duygusal rahatlama sağlamlarına yardımcı olabilir. Birlikte yapılan bu aktiviteler aile bağlarını güçlendirir.

Günümüz dünyasında, yaşam tarzımızda ve davranışlarda sıkça karşılaşmaya başladığımız zevksiz, kaba, nezaketsiz insan ilişkileri oluşmuştur. Bu durum daha da katılarak insanlığın bir vahşet ve barbarlığa doğru kayma endişesini artırmıştır. Görüldüğü üzere etik ve estetik değerler üzerine kurulu insani değerlerin her geçen gün kan kaybetmesini, endişeli bir gözle takip ediyoruz. Sorunun boyutlarının büyüdüğünün farkındayız. Birey, aile ve toplum bazın-

1 Öğrenci, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, sultankartalislam@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-9680-4114

da değerlerimizin korunması, işlevsel hale getirilmesi asli amaçlarımız arasında olmalı. Değerlerle ilgili sorunların çözümü de yine değerlerden hareketle sağlanabileceğini görmekteyiz. Bu bağlamda sanatın, aile üyelerinin duygusal ve ruhsal sağlığına katkısı ve uygulama yollarını ele alırken medeniyetimizdeki bu sorunlara katkı sağlayabileceğini düşünmekteyiz. Esasen sanatın bireyi, aileyi ve toplumu iyileştirme gücünü kullanarak daha yaşanır bir dünya hayal ediyoruz.

1. Çalışmanın Konusu

Aile ve sanat: İnsanın iki temel unsuru olarak yer alır.

Bir yanda; güzelliğin tasviri,² insâni duygu ve düşüncelerin, estetik biçimde ve ruhu besleyecek tarzda dışa vurulması,³ insanla iyi olan arasında kurulan kutlu birliğin, adı olan sanat.⁴

Diğer yanda ise sevgi ve dayanışmanın merkezi, toplum hayatının ebedi okulu olarak görülüp, toplumun en küçük yapı birimi olarak kabul edilen aile. Bu iki kavram arasındaki derin bağ, toplumsal bileşenlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynar.

Aile, toplumun sürekliliğini sağlayan, vazgeçilmez temel bir ögedir. Toplumun yapısında ve sosyal sistemin işleyişinde ailenin bir kurum olarak önemli yeri vardır. Nüfusu yenileme, ulusal kültürü taşıma, sosyal mirası nakletme, çocukları toplumsallaştırma gibi biyolojik ve psikolojik fonksiyonları vardır.⁵

Aile toplumun en küçük birimidir ve toplumu da en çok etkileyen kurumdur. Aile kurumunun temel işlevlerinden biri de, ailedeki herkesin gelişiminin en uygun ve sağlık bir şekilde ilerlemesidir. Gelişimin sağlıklı şekli, her bireyin gereksinimini olabildiğince karşılamaktır. Ailenin sağlıklı olması demek toplum için sağlıklı kuşakların oluşması anlamına gelir.

Çalışmanın konusu olan Sanatın Aile Üyelerinin Duygusal ve Ruhsal Sağlığına Katkısı ve Uygulama Yolları adlı çalışmada, sanatı, sanatın birey üzerindeki etkisini ve uygulama yolları ile sınırlandırmaya çalıştım.

Duygusal ve ruhsal sağlığı tanımlandırmamız gerekirse:

Duygusal sağlık: Genel anlamıyla insana özgü duyguları hissetmek ve dile getirmektir. Sevmek, sevilme ve bunlara bağlı duyguları yasarken, günlük yaşamdaki aktivitelerde de başarılı olabilmek ve yaşamdan hoşnut olabilmektir.

Ruhsal sağlık: Sağlığın ruhsal boyutu dört ögeden meydana gelmektedir;

a. Kişinin içinde var olan güçlerinin birleştirilmesi: Bu, kişinin sahip olduğu fizik, mental, sosyal ve duygusal güçlerinin birleştirilmesi-entegre edilmesi anlamını taşımaktadır.

2 Lev Tolstoy, *Sanat Nedir*, çev. A. Baran Dural (İstanbul: Şule Yayınları,1996). 72

3 Ahmet Kalkan, *Sanat Bilinci*, (İstanbul: Denge Yayınları,1993), s.14.

4 Tolstoy, Lev Çestov, Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri, Versus Y. s. 77. .

5 Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan Aile Kültürü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 1993), 22.

b. Yaşamın anlamı: Yaşamın amacı ve anlamı kişilere göre farklı biçimlerde yorumlanır. Örneğin sanat, derin düşünme ya da kendinden önce başkalarını düşünme gibi.

c. Kişiler arasında ortak bağ oluşturma: ruhsal boyutun kişiyi aşması nedeniyle, ruhsal boyutun bir özelliği olarak, kişiler arasında ortak bağ oluşturma gereksiniminden kaynaklanmaktadır.

d. Kişisel güven algısı: Çevredeki doğal güçlerin mantıklı bir biçimde nasıl çalıştığı, yaşamda olma ve keyif almanın nasıl algılandığı ile ilgilidir.⁶

Aile ve sanat ilişkisi bağlamında sanatın duygusal ve ruhsal sağlığa katkısı ilgi çeken bir konu olmasına rağmen bu alanda çok yönlü bilimsel çalışmalar yapılmamıştır. Özellikle sosyal hayatımızda dinin sanata karşı olduğu şeklindeki bir anlayış gibi çeşitli nedenlere dayanan ilgisizlik ve diğer tüm olumsuz faktörler aile ve sanatın, birey ve sanatın birbiriyle kaynaşmasının önünde engeller oluşturduğu söylenebilir.

İslam dininin her işi güzel yapma ve yapılan işin estetik olması konusundaki tutumu açıktır. İnsanın güzellik duygusunu geliştirmesini ve işinin güzel olmasını telkin etmektedir. Dini literatür incelendiğinde dinin bizatihi sanata karşı olmadığı açıkça görülecektir.

Din ile sanat arasındaki ilişki, din ile bilim veya din ile ahlak arasındaki alakaya nazaran tahlil edilmesi çok daha zor olan bir konu gibi görülmektedir. Dinler gerçeği araştırırlar sanat ise güzeli. Biri bağımlı diğeri ise bağımsızdır. Gerçek dinin sınırları ile kayıtlıdır. Güzeli ise hiçbir sınır tanımaz. Çünkü o hayal ülkesinde gezinen hür, bağımsız ve enginlerde uçan bir duygudur.⁷

Sanat dinin özünde bulunur. Dini aşk ve vecd bir sanat eseri karşısında uygulanmaya benzer. Güzellik karşısında hayranlık ve teslimiyet, kutsal varlığa teslimiyet gibidir. Yaratılış sanatkârânedir. Varlık âlemi eşsiz bir sanat eseridir. Hakiki bir din mensubu böyle düşünür. Allah en güzel yaratıcı ve yapıcıdır. O'nun isimlerinden biride "Sânî"dir. Görünen ve görünmeyen bütün güzelliklerin kaynağı tektir ve o yüce yaratıcıdır.

Esasen her toplumda dinin sanatla bir ilişkisi olagelmıştır. En güzel sanat eserleri dinin, dinlerin bağrından fıskırmıştır. İbadet yerlerinin en büyük sanat eseri oluşu bundandır. Bu hüküm bütün kültür ve medeniyet dünyası için geneldir.⁸

Güzellik konusunda Yüce Allah:

"Muhakkak ki biz, insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların aşağısına indirdik" (Tin Suresi:4-5).

"Size suret verip, suretinizi de en güzel şekilde yaratmıştır. Dönüş O'nadır" (Teğabün Suresi:3)

6 Ruhi Selçuk Tabak, *Sağlık Eğitimi*, 2000, 174

7 Hamit Er, Din ve Sanat, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/9 (1998), 253.

8 Sezen Yumni, *Sosyoloji Açısından Din, İstanbul: M.Ü. İFAV. Yayınları* 1989, 119,

“(Ey Âdemoğulları), mescitte süslü elbiselerinizi giyiniz, yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah müsrifleri sevmez. De ki, Allah kulları için çıkar-
dığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş

“(A’raf Suresi: 31-32)

Hz. Muhammed sahabenin bir sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Allah güzeldir ve güzelliği sever”

“O (peygamberimiz), bir gün cenaze merasimine gitti ve mezarın içinde hafif bir kazılış hatası görerek bunun derhal düzeltilmesini emretti. Birisi O’na: ‘Bunun ölüyü rahatsız mı edeceğini’ sordu. Peygamberimiz de: “Aslında böyle şeyler ölüyü ne sıkar ne de ona rahatlık verir, fakat bu, sağ olanların gözlerine güzel görünmek içindir”. (Ibn Sa’d) Buyurur.

Bu delillerden yola çıkarak diyebiliriz ki Müslüman hayatında hep iyi ve güzel şeylerle uğraşmalı ve insanları rahatsız edecek noktalardan kaçınmalı.

İnsanın estetik duygularını geliştirme, işi güzel yapma tutum ve becerisini kazanabilmesinin en önemli yollarından birisi sanattır. Bu sebeptendir ki sanat insanı eğitme ve biçimlendirmede önemli bir role sahiptir.

Sanat, insan ile var olan şekillenip gelişebilen bir olgudur. Tarihin başlangıcından beri süre gelen bu olgusal gerçeklik, insanın farkında olduğu ya da olmadığı duygu ve düşüncelerin maddesel bir görüntüye dönüştürebilme süreci olarak tanımlanabilir.⁹

Tarih boyunca sanat, insanın kendini ifade etme aracı olmuştur. En ilkel sembol ve imgeler zamanla insanlık tarihine yön vermiş tabloya, notaya, romana, şiire, tiyatro metnine, fotoğrafa, sinemaya ve nicesine dönüşmüştür. Sanat insanla var olmuştur ve onunla son bulacaktır.¹⁰

Sanat; kişisel bunalımları, karabasanları olumsuz etki yaratmadan boşaltma, bu yolla bir rahatlık ve ferahlık hissetme, hoşnutluk elde etme ve bütün bu işler nedeniyle de güzel diye tanımlama işidir. (Sigmund Freud)¹¹

Sanatın aile ilişkilerine olan etkisi oldukça önemlidir. Sanat, aile üyeleri arasında daha derin bir iletişim ve bağlantı sağlayarak aile ilişkilerini güçlendirebilmektedir. Birlikte sanatla uğraşmak, aile bireylerinin bir araya gelmelerini ve birbirleriyle daha fazla vakit geçirmelerini sağlayabilir.

Sanat, aile içinde duygusal bir bağlantı oluştur. Sanat, duyguları ifade etmek ve paylaşmak için bir araç olarak kullanıldığında aile üyelerinin birbirlerinin duygularını anlamalarına ve empati kurmalarına yardımcı olur. Sanat ayrıca aile

9 E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü* -(Çev. Erol Erduran, Ömer Erduran), İstanbul: Remzi Kitabevi,1997.s.39

10 Sibel Coşkun Düzakın - A. Şebnem Soysal Acar, *Sanatla Terapi ve Yaratıcılık Bir Eğitim Modeli Olabilir mi?* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020).124

11 ÖZ ÇELİKBAŞ, Eda. “DIŞAVURUMCU SANAT TERAPİSİ”. Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi 2, sf. 1 (Nisan 2019): 20-37.

içinde olumlu duyguların paylaşılmasını teşvik edip ve aile üyeleri arasında birbirlerine destek olma hissi yaratır.

Birlikte sanat yapmak, aile üyelerinin kendilerini ifade etme ve yaratıcılıklarını keşfetme fırsatı bulmalarını sağlar. Ayrıca yaratıcı yönlerini keşfetmelerini ve birbirlerinin yeteneklerini görmelerini sağlar. Sanat aynı zamanda aile üyelerine bir amaç ve hedef sunar ve birlikte çalışma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur.

İnsanın estetik duygularını geliştirme, işi güzel yapma tutum ve becerisi, özgüven ve kendini ifade edebilmesi, yaratıcılık, öz saygı, duygusal ifade, empati geliştirme ve problem çözebilme gibi yeteneklerin kazanılmasının en önemli yollarından birisidir sanat. Bu perspektiften bakınca araştırmanın temel problemi sanatın aile üyelerinin duygusal ve ruhsal sağlığına katkısı nedir ve uygulama yolları nelerdir sorusu oluşturmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Sanatın aile üyelerinin duygusal ve ruhsal sağlığına katkısını ortaya koymak, bu sayede ailede stresi azaltıp rahatlama sağlayıp sağlamadığı, estetik bir bakış açısı ve estetik duygusu vermede sanatın faydalarını ve uygulama yollarını inceleyeceğiz. Sanat birçok açıdan bilinç kazandırmaktadır. Bunları görsel algı yeteneği, estetik beğeni ve idrak edilen estetiği ifade edebilme gibi başlıklar altında toplayabiliriz.

“Manevi âlemin kıymetleri, bilim, ahlak, din ve güzel sanatlardır. Bunlardan birinin savsaklanması kişilik eğitiminin aleyhine olur. Eğitimin vazifesi insanın manevi âleme yükselmesi ve manevi ideallerle tabii hayata hâkim olmasıdır.

Manevi idealler hürriyet âlemidir. İnsan bu âlem içinde hayata dilediği şekilde istikamet vermeye muktedir olur. Pedagoji etkinliklerinin amacı hür insan, insan dostu, manevi hayata bağlı ve manevi hayat için yaratıcı insan yetiştirmektir.”¹²

Görsel sanatlar esasen çözülmek üzere problem icat eder. Sanat yaratıcı düşünceyi, doğru karar vermeyi, analiz etme ve hemen sonuç alma yeteneğini geliştirir.

Sanat doğası gereği hayal etme alıştırmalarının yapılmasını sağlar. Sanat bir değişiklik ve şimdi bildiğimizden daha iyi bir yol ve şans oluşturmak, bir ümit oluşturmak için yegâne araçtır.

Sanat var olan kültürel çeşitliliği keşfetmek ve vurgulamak için fırsatlar sunar. Böylece duyarlılığı, empati kurmayı, müşterek ve karşılıklı sevgi için yapılması gerekenleri araştırmayı teşvik eder.¹³

12 H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994).180.

13 Vedat Özsoy, *Görsel Sanatlar Eğitimi: Resim-İş Eğitiminin Tarihsel Ve Düşünsel Temelleri* (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2003) sf.220.

Sanat; güzeli, hoş gideni vurgular. Fakat sanat; özünde içsel durumumuz, psikolojimizi, travmalarımızı yansıtmada da eşsiz bir yöntemdir. Sanat kendi içinde çeşitli pratiklerden oluşur. Bu pratikler de disiplinler arası bağlamda birbirlerinden beslenir ve birbirlerini tamamlar. Sanat terapisi, sanatla terapi, sanatsal terapi diye de adlandırdığımız alan; dışavurumcu olma özelliğiyle sanata, psikolojiye; içsel olanı yansıtarak en eskiden günümüze içinde bulunduğumuz ruh halimizi çözümlenmeye yardımcı olan bir alandır. Ancak biz burada bu konuya değinmeyeceğiz. Çünkü sanat terapisi terapötik bir süreçtir ve bunun sağlık uygulayıcısı; psikologlar ya da psikiyatlardır.¹⁴

3. Çalışmanın Önemi

Sanatın ailede duygusal ve ruhsal sağlığa etkisinin önemine geçmeden önce insan yaşamında sanatın önemine ve hayatındaki yerine değineceğim.

Aklın sahası ve tatmin vasıtası ilimdir, bilgidir. Ruhun ve gönlün ise sevgidir, aşktır, güzelliştir. Güzellik insanın fitratında bir ihtiyaç olduğu için insanın soluduğu hava kadar gereklidir.¹⁵

Sanat, bireyin yaşamının hemen hemen her anında onun ayrılmaz bir parçasıdır denilebilir. Çünkü “insanlar her nereye bakarlarsa baksınlar sanat ve tasarımı çalışmalarını görebirler. Sanat biçimleri ve tasarım ürünleri hemen her gün insanlara, kullandıkları bir yemek tabağında, kıyafetlerinde, mobilyalarında, kullandığı araçta görünür”

Sanat ve bununla birlikte sanat eserlerinin, kişinin yaşamının işlevsel yönü olduğu kadar biçimi, renkleri vb. gibi diğer özellikleri ile insanın estetik yönünün bir yansımasıdır. Çünkü estetik tavır alan, roman okuyan, müzik dinleyen, film izleyen, tiyatro veya bir tabloyu seyreden kişi için, o anda ilgilendiği herhangi başka bir şey, bir konu söz konusu değildir. Bütün öz benliği ile ilgilendiği şey, o sanat yapıtının varlığına yönelmiş olmasıdır. Birey estetik tavır alırken hayal dünyasına dalar ve o eserde kendinden bir şeyler bulur ve onunla özdeşleşir. Doğal olarak bireyin sanatsal tercihleri bir anlamda onun kişiliğini de yansıtır.¹⁶

Sanat, insana estetik haz verip, insanı eğlendirerek onun oyalanmasını ve yaşam dersi almasını sağlar. Bu anlamda sanatın, insanların ruhlarını yaşamın karanlıklarından kurtarıp, gerçek yaşamdan daha üstün olan ideal bir yaşam için hazırladığı söylenebilir. Bir roman, bildiğimiz insan ilişkilerini, olayları bizim için derinlemesine inceleyerek bize önderlik eder. Kendi hislerimizin ne olduğunu öğrenmemizi sağlar. Bütün insanlarda aynı heyecanı, aynı duyguları uyandırarak yaşadığı şehrin, sınıfın ve ulusun insanlarına bir kişilik ve yaşama

14 ÇeliKbaş, “Dışavurumcu Sanat Terapisi”.20-37

15 Mehmet Demirci, “Tasavvuf ve Sanat”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, sayı: 2 (1988) sf. 18-32

16 Ayla Ersoy, *Sanat Kavramlarına Giriş* (İstanbul: Yorum Sanat ve Yayıncılık, 2002).s.160

bilinci aşılıyarak birlik olmalarına ve birbirlerine yaklaşmalarına yardım eder. Ayrıca sanat bizi, sanatçı aracılığı ile konularında yarattığı tiplerle bir araya getirerek yaşamımızı daha da zenginleştirir.¹⁷

Sanatın, kişinin hayal gücünü zenginleştirmesine de yardımcı olduğu söylebilir. Örnek verecek olursak okuduğumuz bir hikâyedeki kahramanı veya tasviri yapılmış bir yeri merak ettiğimiz an hayalimizde o kahramanın veya yerin nasıl ne kadar ne şekilde olduğu veya kahramanın kime benzediği gibi sorularla o yeri ya da kişiyi zihnimizde canlandırmaya çalışırız. Bu sorgulama ise kişinin hayal gücünün gelişmesine katkı sağlar. Bununla birlikte sanatçı, bildiğimiz bir yeri tasvir etmiş ya da o yerin resmini yapmışsa çoğu zaman o tasvir edilen ve resim yapılan yerin gerçekte sürekli gördüğümüz yerden çok daha farklı yönlerini de bize fark ettirir. Sanatçı sanat eserinde tasvir ettiği yer ile ilgili, bazen her zaman gördüğümüz ancak fark etmediğimiz detaylarını bize sunabilir. Bu gerekçe ile sanatın bireylerin olaylara bakış açısını değiştirebileceği de söylenebilir. Bu durumda birey etrafında olanlara daha farklı bakmasını sağlar.¹⁸

Sanatın aileye etkileri incelendiğinde, ilk olarak aile bağlarını güçlendirdiği görülür. Sanat, aile üyeleri arasında ortak bir ilgi ve paylaşım alanı oluşturur.

Bunun yanı sıra, sanat aile üyelerine duygusal destek sağlar. Sanat, duyguları ifade etmek ve anlamlandırmak için bir araç olarak kullanılır. Aile üyeleri, sanat yoluyla duygusal deneyimlerini ifade edebilir ve diğer aile üyeleri tarafından anlaşılma ve desteklenme hissi yaşar.

Son olarak, sanat aile üyelerinin yaratıcılığını ve özgüvenini geliştirir. Sanat, bireylerin kendilerini ifade etmeleri ve yeni şeyler denemeleri için bir alan sağlar. Aile içinde sanatla uğraşan bireyler, kendi yaratıcılıklarını keşfeder ve bu da özgüvenlerini artırır. Ayrıca, sanat yapmak aile üyelerine yeni yetenekler kazandırır ve kendilerini geliştirmelerine olanak tanır. Bu da aile üyelerinin kendi potansiyellerini keşfetmelerini sağlar ve daha mutlu bir yaşam sürmelerine yardımcı olur.

4. Çalışmanın Kaynakları ve Yöntemi

Araştırmama literatür tarama yöntemi ile sanat ve aileye ilişkin yapılan çalışmalar ulaşılabilen kitap, dergi, makale, sözlük, ansiklopedi, online veri tabanları ve benzer kaynaklar incelenmiştir. Ayrıca sanat, sanat eğitimi ve çeşitli yaş gruplarında sanat eğitimi ile ilgili taramalar da yapılmıştır.

Literatür tarama sonucunda, sanatın aile üyelerine katkısı ve bireye katkısı tespit edilmiş ve uygulama yolları değerlendirilmiştir.

Alan yazın yöntem bağlamında incelendiğinde, nitel araştırmalara yönelik çeşitli tanımların yer aldığını görmekteyiz. Nitel araştırma bir durumun neden

17 Ersoy, Sanat Kavramına Giriş s.161

18 Wassily Kandinsky, *Sanatta Zihinsellik Üstüne* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993).sf. 128

ve nasıl ortaya çıktığı, bunu deneyimleyen kişilerin ne hissettiği ile ilgilenir. Sanatın aile üyelerini duygusal ve ruhsal sağlığına katkısı ve uygulama yolları adlı bu çalışma araştırma ve bilgi edinme süreci gerektiğinden dolayı nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir.

5. Çalışmanın Sonuçları ve Genel Değerlendirme

Toplum içinde aile, aile içinde de ailenin duygusal ve ruhsal sağlığının çok önemli olduğu düşüncesiyle gerçekleştirilen bu çalışmada ulaşılan sonuç, ailede bireylerinin kaliteli zaman geçirmesi her alanda gelişimleri açısından son derece önemlidir. Böylece, karşı karşıya kaldıkları bu dünyanın tanınabilmesi ve anlaşılabilmesi açısından kendilerini yaşadığımız bu evrene uygun hale getirebilme çabası içindir. Bu anlamda çevreye uyum ve kendine has seçici bir yaklaşım gerektiren sanat, bireye ciddi katkı sağlar. İnsan olmak, doğanın verilerini kullanarak düzenlemek, biçimlendirmek, yeni üretim eylemleri için kullanmak demektir. Çünkü üretim olduğu sürece insan, alanını genişletir, ortamını daha iyi anlama olanağı bulur.¹⁹

Âlemlerin Râbbi olan Allah, yeryüzünü imar etme görevini insana yüklediğini yüce kitabımızda beyan etmektedir. Öyleyse hem yeryüzünü hem de gönül dünyalarını imar etmek için sanat kullanılmalıdır.

Sanatın aile içinde uygulama yollarından bahsedecek olursak. Bir aile, birlikte resim yapmaya karar verir. Resim yaparken, aile üyeleri birbirleriyle paylaşım yapar, birbirlerinin resimleri hakkında görüşlerini belirtir ve birlikte yaratıcı bir süreç yaşarlar. Bu süreç, aile üyelerinin birbirleriyle daha fazla zaman geçirmesini sağlar ve iletişimlerini güçlendirir. Veya tiyatro oyunu izlemeye gitmeye başlar, her ay bir tiyatro oyununa bilet alırlar ve birlikte oyun izlerler. Oyunları tartışır ve birbirlerine oyun hakkında düşüncelerini paylaşırlar. Bu tiyatro aktivitesi, aile üyelerinin birbirleriyle etkileşimde bulunmalarını sağlar ve aile içinde ortak bir deneyim paylaşma fırsatı sunar.

Sanatın aileye etkisi, aile yaşamına sağladığı birçok olumlu etki ile önem kazanmaktadır. Sanat, ailelerin birbirleriyle iletişim kurmasına, birlikte vakit geçirmesine ve duygusal bağlarını güçlendirmesine yardımcı olabilir. Özellikle aile bireyleri arasında ortak bir sanat etkinliği yapmak, paylaşım ve işbirliği duygusunu artırırken, aile üyeleri arasında daha sağlıklı ve sıcak ilişkilerin oluşmasını sağlar.

Sanatın aile yaşamına etkisi sadece duygusal bağları güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda aile üyelerinin yaratıcılıklarını keşfetmelerine ve geliştirmelerine de yardımcı olur. Sanatsal etkinlikler, çocukların hayal güçlerini ve yaratıcılık-

19 Wassily Kandinsky, *Sanatta Zihinsel Üstüne*, çev. Tefik Turan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993).sf. 128

larını geliştirirken, yetişkinlerin stresini azaltır ve kendilerini ifade etmelerine olanak tanır. Aile içinde sanatla uğraşmak, bireylerin özgüvenlerini artırarak, sorun çözme becerilerini geliştirmelerine ve daha iyi iletişim kurmalarına yardımcı olur.

Sanatın aile yaşamına etkisi, aile bireylerinin birbirlerinin yeteneklerini keşfetmesini sağlayarak aile içinde destekleyici bir ortamın oluşmasına katkıda bulunur. Örneğin, bir aile üyesi çizim yeteneğini keşfederse diğer aile üyeleri onu teşvik edip destekleyerek, birlikte sanatsal projeler üzerinde çalışabilirler. Bu durum, aile üyelerinin birbirlerinin ilgi alanlarını tanımasını ve desteklemesini sağlayarak, aile içinde olumlu bir atmosferin oluşmasına yardımcı olur. Aile üyeleri arasında sanatın paylaşımı, aile yaşamına renk ve heyecan katarak, aile bütünlüğünü güçlendirir.

6. Öneriler

Araştırmada aile üyelerinin duygusal ve ruhsal sağlığına sanatın katkıları ve uygulama yolları konuları hakkında bilgiler verilmiş, verilen bu bilgiler doğrultusunda anne-babaların ve çocukların ruhsal sağlığında olumlu yönde değişme olması beklenmiştir.

“Sanat eğitimi, gerek okul öncesinden üniversite düzeyine kadar uygulanan örgün; gerekse boş zamanları değerlendirme, bir hobi alanı olarak ömür boyu sürebilecek niteliğiyle en önemli eğitim alanlarından biri olmaya devam edecektir.”²⁰ Buradan da anlaşıldığı gibi sanat yaşamın her anında vazgeçemeyeceğimiz bir olgudur.

Çağdaş sağlık tanımlarının bütüncül yaklaşımlarına karşın sağlığın zihinsel, duygusal ve sosyal yönlerine, günümüzde bile, yeterince önem verildiği söylenemez.

Bedensel sağlık önem ve önceliğini sürdürmektedir. Oysa bedensel sağlığın iyi olmasının belirleyicisi zihinsel, duygusal ve sosyal yönden sağlıklı olmaktır. Kişinin duygularının, inançlarının ve yeteneklerinin dengesi, içinde bulunduğu sosyal gruba ve genel olarak topluma uyum sağlama kapasitesi olarak tanımlanabilen duygusal sağlık, yaşamda başarı ve mutluluğun temelini oluşturmaktadır.

İnsanlar hayatlarının belirli dönemlerinde ruhsal ve duygusal sağlık sorunları ile karşılaşabilirler. Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın gelişim sürecinin getirdiği bu değişimlerden kaynaklanan problemlerin üstesinden gelebilmek için ailede sanatın iyileştirici gücünü desteklememiz sağlıklı bir toplum için elzemdir.

20 Sultan Öztürk, “Aile İçi İletişimin Ergenin Duygusal Sağlığına Etkisi (Keçiören İlçesi Örneği)”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,2006.sf.11

Aile ve sanat ilişkisi bağlamında sanatın duygusal ve ruhsal sağlığa katkısı önemli bir konu olmasına rağmen bu alanda çok yönlü bilimsel çalışmalar yapılmamıştır. Oysaki sırayla bireyin, ailenin ve toplumun hem fiziki hem de ruhsal sağlığını korumak sanatı hayatımızın ayrılmaz bir parçası yapmaktan geçtiği görülmektedir.

Sanatın aileye etkisi konusu altında incelenen bir alt konu, sanatın ailedeki mutluluk ve iyi hissetmeyi nasıl etkilediğidir. Sanatın aile yaşamına olumlu etkisi birçok açıdan görülebilir. Öncelikle, sanat aile üyeleri arasında bir iletişim ve etkileşim aracı olarak işlev görebilir. Örneğin, birlikte müzik dinlemek, birlikte resim yapmak veya bir tiyatro oyununu birlikte izlemek, aile üyeleri arasındaki bağları güçlendirebilir ve birbirleriyle daha iyi etkileşim kurmalarını sağlayabilir. Sanat ayrıca aile üyelerinin duygusal refahını artırabilir. Özellikle çocuklar için, sanat aktiviteleri yaratıcılığı teşvik eder, duygusal ifadeyi destekler ve özgüveni geliştirir. Bu da aile içindeki mutluluğu ve iyi hissetmeyi artırabilir.

Sanatın ailedeki mutluluk ve iyi hissetmeyi etkilemesinin bir başka yolu da stresi azaltmasıdır. Sanat, hem yaratıcı bir çıkış yolu sunar hem de bir tür terapi görevi görebilir. Aile içinde yaşanan stresli durumlar, özellikle pandemi gibi zor zamanlarda, sanat aktiviteleriyle hafifletilebilir. Örneğin, birlikte müzik yapmak veya resim yapmak, aile üyelerinin zihinsel ve duygusal olarak rahatlamasına yardımcı olabilir. Sanat ayrıca, aile üyelerine kendilerini ifade etme ve duygusal yüklerinden kurtulma fırsatı sunar. Bu da ailedeki mutluluğu ve iyi hissetmeyi artırır.

Son olarak, sanat ailedeki paylaşım ve birlik duygusunu güçlendirebilir. Sanaşsal etkinlikler, aile üyelerinin bir araya gelmesini ve birlikte zaman geçirmesini sağlar. Özellikle teknoloji çağında, birçok aile bireyi kendi başına teknolojik cihazlarla meşgul olabilir. Ancak sanat, aileyi bir araya getirir ve paylaşılan bir deneyim yaratır. Birlikte sanat yapmak veya sanat eserlerini birlikte incelemek, aile üyelerinin birbirleriyle daha yakın bir ilişki kurmasına ve birbirlerini daha iyi anlamasına yardımcı olabilir. Bu da ailedeki mutluluğu ve iyi hissetmeyi artırıcı bir etki yapar.

Görüldüğü gibi sanatın aile yaşamına olan etkisi oldukça olumlu ve çeşitlidir. Sanat ailedeki iletişimi güçlendirir, duygusal refahı artırır, stresi azaltır ve paylaşımı teşvik eder. Aile üyeleri arasında sanat aktiviteleriyle zaman geçirmek, hem mutluluğu hem de iyi hissetmeyi artırabilir. Artık ailelerin sanata ve sanatsal etkinliklere daha fazla önem vermesi, aile bağlarını güçlendirebilir ve aile üyelerine daha mutlu bir yaşam sunabilir.

Değerlendirme

Sonuç olarak insanın başta kendisini ve ardından içinde yaşadığı doğal ve kültürel çevreyi tanıma zorunda olduğu bilinmelidir. İnsan, doğa ile her an yüz

yüzedir. İnsan, yüz yüze kaldığı bu dünyayı anlamak için tüm güçlerini kullanırken kendi kültürel, bilimsel ve teknolojik evrenini de oluşturmak çabası içindedir. Nesnel arasındaki düzen ya da düzensizlik ilişkilerinin titizlikle araştırılmasına duyarlı, özgün ve seçici tavır gerektiren sanat, bu anlamda bireye küçümsenemeyecek katkısı olabilir.²¹ Bu doğrultuda sanat gözlem yapma, özgün buluş ve kişisel yaklaşımları destekler, pratik düşünceyi geliştirir. Olayları, olmadan da beyinde gerçekleştirebilme gücünü arttırır. Bireyin becerilerini geliştirir ve sentez yapmasına yardımcı olur.²²

Kur'an-ı Kerim kendini güzel olarak nitelemiş ve insanı da güzel söze, güzel düşünüşe, güzel eyleme ve güzel yaşamaya çağırmıştır. İnsanın da çağırışı yaşaması için tanınması bilmesi gerekir. Bunun için de sosyal hayatımızda estetik bakiş açısına ve sanatsal ifadeye ihtiyaç vardır. Peygamberimiz, kendisine sorulan bir soru üzeri şu cevabı vermiştir: "Allah güzeldir güzel olanı sever."

Kaynakça

- Çamdibi, H. Mahmut. Din Eğitiminin Temel Meseleleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,4. Basım, 1994.
- ÖZ ÇELİKBAŞ, Eda. "Dışavurumcu Sanat Terapisi". Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi 2/1 (Nisan 2019), 20-37.
- Demirci, Mehmet. "Tasavvuf ve Sanat". Kubbealtı Akademi Mecmuası 2 (1988), 18-32
- Düzakın, Sibel Coşkun - Acar, A. Şebnem Soysal. Sanatla Terapi ve Yaratıcılık Bir Eğitim Modeli Olabilir mi? Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Er, Hamit. "Din ve Sanat". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2/9 (1998). sf.251-256
- Ersoy, Prof. Dr. Ayla. Sanat Kavramlarına Giriş. İstanbul: Yorum Sanat ve Yayıncılık, 1. Basım, 2002.
- Gombrich, E. H. Sanatın Öyküsü. çev. Erol Erduran. Ömer Erduran, İstanbul: Remzi Kitabevi, 16. Basım, 1997.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. İnsan Aile Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi,1993
- Kalkan, Ahmet. Sanat Bilinci. İstanbul: Denge Yayınları, 1993.s.14
- Kandinsky, Wassily. Sanatta Zihinsellik Üstüne. çev. Tevfik Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı.1993.
- Kandinsky, Wassily. Sanatta Zihinsellik Üstüne. çev. Tevfik Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı 1993.

21 Levent Mercin - Ali Osman Alakuş, "Birey ve Toplum İçin Sanat Eğitiminin Gerekliliği", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 9 (Aralık 2007), 14-20.

22 İlhan Özkeçeci, "Eğitimin, Milli Sanata Katkıları" Milli Eğitim Üzerine Yazılar, Ali Fuat Arıcı - Mustafa Başaran İstanbul: Mart 2019 sf.199-211.

- Mercin, Levent - Alakuş, Ali Osman. "Birey ve Toplum İçin Sanat Eğitiminin Gerekliliği". Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 9 (01 Aralık 2007), 14-20.
- Özkeçeci, İlhan. "Eğitimin, Milli Sanata Katkıları". Milli Eğitim Üzerine Yazılar, Ali Fuat Arıcı - Mustafa Başaran sf.199-211. İstanbul:2019.
- Özsoy, Vedat. Görsel Sanatlar Eğitimi: Resim-İş Eğitiminin Tarihsel Ve Düşünsel Temelleri. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2003.
- Öztürk, Sultan. "AİLE İÇİ İLETİŞİMİN ERGENİN DUYGUSAL SAĞLIĞINA ETKİSİ (Keçiören İlçesi Örneği)".Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlık Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,2006.
- Tabak, Ruhi Selçuk. Sağlık Eğitimi, İstanbul: Literatür Yayınları, 2000.
- Tolstoy. Sanat Nedir. çev. A. Baran Dural. Bilge Karınca Yayınları, 2011.
- Tolstoy Lev Çestov, Nietzsche ve Tolstoy'da İyilik Fikri, Versus Y. s. 77.
- Yumni, Sezen. Sosyoloji Açısından Din. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları,1989.

MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜNÜN AİLEYE ETKİLERİ¹

Cemile KAPLAN²

Giriş

Mahremiyet bir kimsenin özel alanını ifade etmek için kullanılan, dış müdahaleye kapalı alanı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Mahremiyet her toplumda bulunan evrensel bir olgudur. Her olgu gibi mahremiyet de değişimden etkilenmektedir. Aile mahremiyetin yaşandığı ve mahremiyeti yansıtan en iyi habitattır. Çünkü hem bireysel hem toplumsal mahremiyeti yansıtmaya açıksından mahremiyetin dönüşümünü de en iyi aile üzerinden okuyabilmekteyiz. Biz de çalışmamızda genel anlamda Türk ailesindeki mahremiyet dönüşümlerini incelemekteyiz.

Mahremiyetin dönüşümünden kasıt modern ve modernleşmekte olan toplumlarda yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlere paralel bilimsel gelişmelerin, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin birey ve toplum yaşamına yaptığı etkiyi; modern şehir yaşamının ve popüler kültürün dönüştürücü karakterinden aile ve sosyal yaşamın değerlerini ve normlarını dönüştürmesidir. Söz konusu çalışmamız da bu açıdan mahremiyetin Türk ailesi üzerindeki etkilerini ele almaktadır.

Mahremiyetin dönüşümünü kişilerin konuşmalarından ve yönettikleri sorular üzerinden okunabilir. Çünkü mahremiyet çoğu zaman dini ve manevi normlarla iç içedir. Araştırmada bundan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı ADBR'lere yöneltilen soruları analiz etmeyi uygun bulduk.

1 Bu tebliğ, Türkiye'de Mahremiyetin Dönüşümünün Aileye Etkileri başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından (Cemile Kaplan Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2019) üretilmiştir.

2 Marmara Üniversitesi, jamileasar34@gmail.com

1. Mahremiyet

1.1. Kavramsal Çerçeve

TDK'nın tanımına göre mahremiyet “gizli olma durumu, kişisel gizlilik” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2014, Mahremiyet). Türkiye Diyanet Vakfı mahremiyetin tanımını mahrem kelimesinin kökeninin haram kelimesinden geldiğini varsayarak; “Allah'ın haram kıldığı, yasakladığı şeyler olarak; mahremi ise evlenilmesi sonsuza kadar haram olan kişiler olarak” tanımlamaktadır (Diyanet, t.y., Evlenilmesi).

Toplumsal bir varlık olan insan alışkanlıkları, yaşam biçimi, iletişim becerilerinin temelde diğer insanlardan farklı olması hasebiyle mahremiyet ihtiyacı oluşmaktadır. Sosyal olmayı sağlayan şartlar arasında diğer bireyin mahremiyetine saygı duymak yer almaktadır. Çünkü sosyal ilişkilerin niteliğini mahremiyetin sınırları belirlemektedir(Çelikoğlu, 2008)

İnsan genel olarak çevresindeki insanlarca belirlenen belli sınırlar kapsamında eylem göstermektedir. Bu hem sosyal hem de bireysel alanı düzenlemek için gereklidir (Karagülle, 2015)

Hak olarak mahremiyet denilince; “kişilerin tek başına kalabildikleri, istedikleri gibi düşünüp istedikleri gibi davranabildikleri, başkalarıyla hangi yer, zaman ve koşullarda ne ölçüde ilişki ve iletişim kuracaklarına bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alanı ve bu alan üzerinde sahip olunan hakkı” ifade etmektedir(Diker, 2015)

Birleşmiş Milletler Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi'nin 17. Maddesinde ise “Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibarı hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz. Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir” denilmektedir (Danıştay, 2010).

Mahremiyet türlerine dair Hubner'in mekânsal, bireysel ve enformasyon olmak üzere üç farklı mahremiyet tespiti söz konusudur. “bireyin içerisinde bulunduğu alanın korunması olarak “mekansal mahremiyet”, bireylerin haksız müdahalelere karşı korunmasını içeren “bireysel mahremiyet”, özel yapıdaki verilerin toplanmasının, saklanması ve işlenmesinin ne türde olacağını denetiminin bireylere ait olması anlamında “enformasyon mahremiyeti” (Çelikoğlu, 2008).

Bireysel mahremiyete bakıldığında kimilerin hayatı daha ulaşılabilirliği yüksek, daha müdahale edilebilirken, kimileri daha özel ve suiistimal edilemez konumdadır.

Bireysel mahremiyet alanlarından biri de beden mahremiyetidir. Beden mahremiyetinden kasıt bireyin bedenine dış müdahale ve tasarrufun engellenmesidir(Karagülle, 2015). Duerr beden mahremiyetini; “kendi çıplaklığından utanmak, insanın özünde vardır ve beden utancı tüm insan topluluklarında

kaçınılmazdır. Aynı zamanda utanç duygusu, etnik ve coğrafi ayırım tanımaz” şeklinde kurmuştur (Duerr, 1999).

Enformasyon mahremiyeti bireyin kişisel bilgilerinin saklanmasını ifade etmektedir. Modern zamanda insanlar sosyal medya üzerinden hayatlarına dair her bilgiyi paylaşma ihtiyacı duymaktadırlar. Bu birey hakkındaki bilgilerin diğer gerçek ve tüzel kişilerin bu verileri depolaması ve kullanıma açılmasıyla sonuçlanmaktadır(Karagülle, 2015).

Sonuçta hiç kimse telefonlarının dilenmediğinden, maillerinin görülmediğinden, gizli kamera tarafından izlenmediğinden ya da kişisel verilerinin çeşitli amaçlarla kullanılmadığından emin olamaz. Günümüzde sadece tüzel kişiler tarafından bir tehdit ve gözetleme söz konusu değil, birey tüm tehlikelere rağmen kendisini deşifre etmektedir.

1.2. Türk Toplumunun Sosyo- Kültürel Farklılıklarının Mahremiyete Yansıması

Mahremiyetin toplumlar arası farklılık gösterdiği bilinen bir gerçekliktir. Mahremiyetin sosyal faktörler tarafından- dini inanç ve kültürel yapı gibi- toplumdaki topluma görünürlüğü değişiklik göstermektedir. Türk toplumu da hem ataerkilliğin hem de İslam dininin normları etrafında şekillenen bir toplumsal yapı arz etmektedir. Bunun yanında sekülerizm, modernite ve kapitalizm de Türk toplumunu şekillendirmektedir.

Türk toplumu açısından düşündüğümüzde mahremiyeti şekillendiren unsurların başında din gelmektedir. İslami mahremiyet çizgisi olarak akla ilk gelenlerden olan sosyal hayattaki davranış düzenlemeleri; örneğin tesettür hem erkek hem kadın için belirli hatlardan oluşmaktadır. İslam’da örtünmenin amacı kadını dış tacizlerden korumak ve kadının mahrem alanını muhafaza etmektir.

1.3. Toplumsal Değişme ve Mahremiyetin Dönüşümü

Mahremiyet olgusunun zaman kavramından kopuk kabul edilmesi olanaksızdır. Zaman, bütün varlıklarla ilişkili olmasına karşın sadece insanoğlu tarafından bilinçli olarak algılanabilen bir süreçtir (Öztekin, 2010). Ve bu sürecin olmazsa olmazlarının başında değişim olgusu gelmektedir.

Parsons, çalışmalarında toplumsal dönüşümü şu şekilde açıklamıştır: “Toplumsal dönüşüm normalde sağlam toplumsal denge durumunun bozulmasına yol açan yapısal dönüşümdür. Toplumsal dönüşüm, iki dönüşümsüz durum arasında meydana gelen ve bozulma kaynaklı geçiş durumudur” (Parsonsakt. Çelikoğlu, 2008).

Bizim bu çalışmamızda dönüşümden kastımız; moderniteyle birlikte gelen hız dünyasında ve tüketim çağında yaşayan insanların sadece maddi unsurları

tüketip dönüştürmediği bunun yanı sıra değerleri ve manevi yapıyı da kendilerine göre değiştirip yeniden dizayn ettiği varsayımından yola çıkarak günümüzde yaşanan mahremiyet algısındaki dönüşümdür. Kültür aktarımında kişisel ve toplumsal maddi- manevi yapının değişerek aktarıldığı ve post modern dönemde etkisinin giderek azaldığı aşikârdır. Mahremiyet hem toplumsal hem bireysel değerlerin koruyucu unsurudur. Bunun değişmesi ve dönüşmesi koruduğu değerlerin de dönüşmesini gerektirecektir. Ve dönüşüm her zaman olumlu yönde olmayabilmektedir.

Bundan on yıl öncesine kadar mahremiyet sınırları içerisinde değerlendirilen olgular, bugün “sosyal olmanın” ve “şeffaflığın” bir parçası olarak görülmektedir. Evin en mahrem alanlarında çekilen fotoğraflar, videolar sosyal paylaşım siteleri ve video paylaşım siteleri aracılığıyla milyonlarca insanla paylaşılabilen, sıradan bir insan hızla herkesin tanıdığı biri haline gelebilmektedir. İnternet üzerinden sürekli izleniyor olmak hemen herkes tarafından bilinen bir gerçeklik olmasına rağmen, bu durum internet kullanıcılarının tüm açıklığıyla kendini ifşa etmesine engel teşkil etmemektedir. Tam tersine bundan zevk alıyor, gurur duyuyor ve herkes tarafından izleniyor olma fikri bireyi, daha fazla teşhire kışkırtmaktadır (Öztekin, 2010).

Kişilerin kendilerini ifşasının temellerine bakıldığında genellikle ya uyma davranışı ya da sosyal kabul isteği yatmaktadır. Her ikisi de kişinin toplumun etkisi altında kaldığını ve bireysel olarak kendi olamama durumunda ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyada yapmış olduğu paylaşımlarıyla kişi diğer insanlardan davranışının uygun bulunup kabul edilmesini beklerken bir taraftan da beğenilmeyi ve özenilmeyi istemektedir. Ve kişi de bir başkasından etkilenerek bu çabaya girdiği için süreç kısır bir döngü halini almaktadır. Kitle iletişim araçlarından kolayca etkilenen, dış etkiye ve yönlendirmeye açık, kendi çıkarlarını her şeyin ötesinde tutan, topluluk ruhunu büyük ölçüde yitirmiş, kendi özel yaşam sınırları içerisindeki durumları kamusal alanda dile getirmekten rahatsızlık duymayan bir birey ortaya çıkmaktadır (Çöpür, 2019).

Kamusal alanın şekillenmesinde özellikle Müslüman toplumlarda kadın ile ilgili meseleler merkezi bir konum oluşturur. Zira kadın erkek ilişkileri ve kadının özel alandan kamusal alana çıkışı “mahremiyet” tartışmalarını gündeme getiren en büyük etkenlerden biridir. İslami bir toplum açısından duruma baktığımızda kamusal alanın, kadının görünürlüğü ve erkekle kadının toplumsal olarak bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı anlaşılır (Çelikoğlu, 2008).

Kadının özel alandan kamusal alana çıkması yolunda yapılan şey aslında özel alana ait olan bilgileri ifşa ederek meşru bir zemin arayışıdır. Ancak bu türden bir düşünce, mahremiyet alanının giderek daralması ve özel alana müdahalenin kolaylaşması sonucunu getirmiştir (Göle,2016). Göle, kentli kadınların moda, eğlence, eğitim, çalışma gibi yollarla haremlik-selamlık geleneğini kırarak

toplumsal yaşama katılmalarını, onların “mahrem alandan çıkararak kıyafet açısından ve toplumsal düzeyde görünürlük kazanmış” olmaları şeklinde değerlendirmektedir (Göle, 2016).

İlber Ortaylı'ya göre Türk toplumunda kadın, 19. Yüzyıldan itibaren sanayileşmenin ve kentleşmenin yavaş olmasına rağmen, Batı tipi bir özgürleşme sürecine girmiştir. Ancak sanayileşen Avrupa'da kadın, özgürlüğünün bedelini çok ağır ödemişken; bir Türk kadınının özgürlük için ödediği bedel Avrupalı kadar ağır değildir. Bunun nedeni de yakın tarihimizde, Tanzimat döneminde, sanayileşmeden önce yapılan reformların, özgürlük için uygun bir zemin oluşturmamasından gelmektedir (Ortaylı, 2000).

1.4. Modernite ve Mahremiyet

Modernlik ideolojisi, mantıksal, kendisi için en iyi olanı seçebilen, özgür bireyler tasarlamış ve üretmiş, bu bireyi yüceltip kutsamıştır. Ancak bu gerçekleşmemiş ve modernliğin ilerleyen zamanlarında, kendi iradesiyle ve seçimi doğrultusunda bireyselliği seçmiş, özgür birey değil; modernliğin belirsizliği içinde kaldığı için bireyselliği seçmiş, kendi özel alanına mahkûm edilmiş, toplumsal ilişkilerden yoksun bırakılmış, bencil ve yalnız birey modeli ortaya çıkmıştır. Modern insan, geçmişteki din, gelenek, cemaat gibi bağlarından koparak özgürleşmiş; ama özgürleşirken de kendini belirsiz ve güvensiz bir ortamın içinde bulmuştur. Daha fazla güvende hissetme çabası modern bireyi, özel güvenli sitelerde yaşamaya, çok iyi denetlenen iş merkezlerinde çalışmaya, özel güvenlik cihazlarıyla donatılmış otomobillerle seyahat etmeye yöneltmiş; sokaktaki herhangi bir insan, modern birey için bir “yabancı” ya da “tehdit” halini almıştır. Böylesi bir durum ise modern insanı kendi haline yani özel alanına çekilmeye daha da çok itmiştir (Öztekin, 2010).

Kişisel gizliliğin ve özel hayata değer verilen bir ortamda, gerek toplumun gerekse kamusal güçlerin bireyin mahremiyetine saygı göstermesi ve özel hayatın gizliliğinin çeşitli yöntemlerle koruma ve garanti altına alınması öngörülür. Oysa beklenen gerçekleşmemiş, bireyselleşme yoluyla özgürleşen birey modernleşme sonucunda doğası gereği, kalıplaşmış olup tek tek bireyleri daha çok gözetlenebilir ve denetlenebilir hale getirmiştir (Erinç,1994). Bir taraftan, modernleşme süreciyle birlikte bireyselleşmenin artması sonucu kişiye ait özel alanın genişlediğini; diğer taraftan, genişleyen kişiye ait özel alana müdahalenin bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile sosyal ve kültürel alanlardaki değişimler vasıtasıyla artarak mahremiyet alanının sınırlarının daraldığını görmekteyiz (Çelikoğlu, 2008).

Kişinin özel hayatı ve mahrem alanı devlet tarafından korunması gereken temel hak ve özgürlükler kapsamında yer almaktadır. Modernleşme sürecinde

ortaya çıkan ve değer kazanan bu hak, yine modernleşmenin bir sonucu olarak çeşitli biçimlerde ihlal edilmeye ve içi boşaltılmaya başlamıştır. Ancak ne var ki bugünkü bilişim teknolojilerinin sunduğu olanakların ve toplumsal ilişki biçimlerindeki anlam kaymalarının bir sonucu olarak, özel alan ve kamusal alan tamamen karışmış durumdadır. Artık neyin mahrem, neyin kamusal olduğu tamamen anlamını kaybetmiş, hem mahrem alan hem de kamusal alan birbiri tarafından sınırları ihlal edilmeye başlamıştır (Öztekin, 2010).

Bireyin içinde bulunduğu topluma yabancılaşmasında medyanın payı büyüktür. Bireyin son hali esas alındığında artık birey medya kanallarıyla kendisine dayatılan hayatı yaşamakta, bulunduğu toplumdan uzaklaşmakta, tüketime odaklı ve hazza dönük bir yaşamı benimsemekte, sadece görünür olmayı benimsemekte ve popüler olanın peşinden gitmekte, her türlü fikir ve eleştiriye kendi çerçevesinde değiştirip kabul etmekte ve sonuç olarak da artık bir meta haline gelmektedir (Çelikoğlu,2008).

1.5. Post-Modernite ve Mahremiyet

Modern terimi, yaşıyor olduğumuz dünyayı, hali hazırdaki toplumun hayat tarzını ve bugünün toplumuyla dünün toplumunu ayırmada kullandığımız bir terimi ifade etmek için kullanılmaktadır. Post-modern terimi ise, gelecekteki toplum hayatını, modern sonrası dönemi, günümüz ve gelecekteki hayat tarzlarının II. Dünya Savaşından sonraki yaşam biçimlerinden tamamen farklılık arz ettiğini bildirmek için kullanılmaktadır (Lyotard, 2014).

Post-modernizm yapı, kültür ve bedeni dönüştürmüştür. Post-modernizmin iddiasına göre modernlikteki sermaye-emekle belirlenen sosyal statü ve yapı, post-modern dönemde daha geçirgen ve değişkendir. Sosyal aidiyet, “ne bünyesel ne de yapısaldır”; o ağırlıklı olarak medya tarafından belirlenen simgesel ve hayali birlikteliklere ve topluluğa aittir. Post-modern dönemde kültür, geleneksel disiplin sınırları gevşetilmiş halde gözle görülür bir halde değişime uğramıştır. Dönüşen kültürel dünya, tarihsel ve zamansal olmaktan uzak, yüzeysel ve mekânsal olan, geleneksel ve tarihselin değerinin bulunmadığı bununla birlikte zevklerin ve hayat biçimlerinin pazar yerinden alınmış bir ürün nispetinde bir değerinin olduğu dünyadan ibarettir. Bahsi geçen kültür dünyasında ürünlerin ve eylemlerin değerlendirilebileceği ve derecelendirileceği herhangi bir ölçüt de bulunmamaktadır. Üçüncü olarak bedenin keşfi post-modern bir yapının ortaya çıktığının kanıtlarındandır. Beden yeni dönemde birçok nedenin birleşmesiyle artık serbest kalmıştır. Bu nedenlere bakıldığında; “cinsellikle ilgili ahlaki yapının çökmesi, bedenle ilgili olarak yaşlanmaya ve formda kalmaya yönelik estetik, kozmetik endüstrisinin gelişmesi; biyoloji ve cinsiyete dair feminist söylemlerin psikianalitik keşfi; Batı toplumlarındaki insanların demografik dönüşümü”

bedendeki dönüşüme işaret eder. Ayrıca post-modern dönemde benliğin dönüşümünü ifade etmek için “benliğin yeniden inşa edilmesi” kavramı kullanılmaktadır. İnsanlar artık tüketimi özgürlük, tercih ve kendini ifade eden eşyaları kullanma veya eşya fetişizmini benlik olarak adlandırmaktadır. Son olarak post modern dönemde doğa/kültür ayrımı da dönüşüme uğramıştır. Bilimin doğayı kontrol altına alacağı tezi ihtimal dışı kalmıştır. Buna rağmen bilim meydan okumasını devam ettirerek tehlikeli ve dönülmez bir hal almıştır. Bilimin yol açtığı yeni durumlar nedeniyle toplumda yaşanan çevre sorunları, suçlar ve fakirlik gibi kültüre ait olan olgular doğayla ilgili hale gelmiştir. Doğa ve kültür arasındaki eski sınırlar yıkılmıştır (Walsh ve Thomas, 2014).

1.6. Gözetim Toplumu ve Mahremiyetin Dönüşümü

Özgürlükler çağı olarak bahsedilen günümüzde; kişilerin eylemleri düşünüldüğü gibi özgür irade ile gerçekleşmemekte, bireylerin en basit gündelik faaliyetleri gözetime tabi tutularak biçimlendirilmekte ve denetlenmektedir. Kiminin elektronik panoptizm, kiminin enformasyon gözetim olarak bahsettiği bu süreç; egemen olanın iktidarını sağlama çabasının bir sonucudur. “Bu yüzden gözetim olgusu hem toplumsal denetim hem de iktidar ve egemenlik ilişkileriyle doğrudan ilişkilidir” (Dolgun, 2005).Gözetim anlam olarak görmeye dayanan eylemi düşündürse de, farklı eylemleri de içeren bir kavramdır. Bu bağlamda gözetim kavramı, iki farklı anlamda tartışmaya konu olabilir: Birinci anlamda gözetim, bahse konu olan bireylerin davranışlarını yönetmek üzere kullanılabilen şifrelenmiş bilgi birikimini ifade ederken; ikinci anlamında, bazı bireylerin davranışlarının, bu bireyler üzerinde otorite kuran diğer bazı bireyler tarafından doğrudan izlenmesini içerir (Giddens, 2008).

Gözetimin ilk karakteristik yapısının(kullanım amacının) şekillenmesinde küresel terör korkusu ve özellikle 11 Eylül sonrası yaşanan olayların payı büyüktür. 11 Eylül saldırısından sonra dünya genelinde güvenlik en üst düzeye çıkarılarak, Büyük Birader’in gözü güvenliği sağlamak için devreye girmiştir. Terör korkusu gözetimi rızaya dayandırarak yasal bir çerçevede yürütülmesini sağlamıştır. Güvenlik adına kişilerin bütün gündelik faaliyetleri kontrol altına tutulmakta, attıkları adımlar dâhil her davranışları en ince ayrıntısına kadar izlenmektedir. Aslında güvenlik adına yapılan gözetim yeni bir olgu değildir. 11 Eylül saldırısının çok öncesinde de özellikle Amerika tarafından kurulan çeşitli ajanslar, yazılımlar aracılığıyla tüm dünyanın izlenmesi söz konusu olmuştur(-Dolgun, 2005).

Kıscacası günümüz toplumlarında kişisel hayatımızın en hassas ayrıntıları, her gün, büyük özel şirketlere, devlet birimlerine ve dahası küresel güçlerin istihbarat birimlerine ait dev bilgisayarların veri tabanları içinde toplanıyor. Modern

şehir hayatında gündelik faaliyetlerden sayılabilecek olan bir banka makinesinden para çekmek, cep veya normal telefonları kullanmak, gprs bulunan bir araba kullanmak, anket doldurmak, kredi kartı kullanmak, sosyal medyada foto ve video paylaşmak, kütüphaneden bilgilerimizi internet ortamında bırakmak gibi sıradan görünen işler, hayatımızın vazgeçilmezleri haline gelmiştir. Ancak tüm bu ilişki türleri bilgisayarlar ve ona bağlı sistemler üzerinde iz bırakmaktadır. Modern hayat adını verdiğimiz bu faaliyetler, bir nevi elektronik gözetim altında olmaktadır (Lyon, 2006).

Madalyonun diğer yüzünde ise görünürlüğünün mahremiyetine müdahale olduğunu bile bile modern bireyin görünürlük kazanma isteği yer alır. Bireyler artık gözetim toplumu denilen, mahremiyetin sınırlarının aşıldığı bir dünyada yaşamaktadır. Bu yadsınamayan gerçeğe rağmen bireyi etkisi altına alan algı, kendini bir yandan küçülen diğer yandan tam tersine küreselleşen bir dünyada, kapalılığın reddedilerek her şeyin açık ve görünebilir olması gerektiğine inandığı bir toplumda yaşamak zorunda bırakılmıştır.

2. Aile

2.1. Aile Tanımlamaları

Türk Dil Kurumu tarafından ailenin tanımı; “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik” olarak verilmektedir (Türk Dil Kurumu, t.y., Aile). Aralarındaki bu bağa atıf yapan sosyologlardan Durkheim ise aileyi aralarında gerçek ya da varsayımsal olarak kan bağı bulunan ve karşılıklı hak ve sorumluluklar üstlenen toplumun en küçük birimi olarak adlandırır (Erkal, 2016). Hilmi Ziya Ülken bir zümrenin aile olabilmesi için iki şartı esas kabul eder: “Aile zümresine giren insanlar arasında gerçek veya uyuşma kandaşlık bağı ve ailenin bağlı olduğu cemiyet tarafından kendisine verilen hukuk düzeni” (Ülken, 1991).

Her insan topluluğunda aile kendisine yer bulmasına rağmen bu aynı yapı ve niteliği barındırıyor anlamına gelmez. Toplumdan topluma çeşitlilik ve farklılık arz etmektedir. Bu nedenle aile hakkında genel bir tanım yapmak zordur (Duman, 2012). Birçok ülkede aile her zaman olduğu gibi toplumun temel yapı taşı olma görevini üstlenirken modernitenin getirmiş olduğu gelenekselden kopuş birçok kurumu etkilemiş, dönüştürmüştür; aile de bundan etkilenerek dönüşmüş ve bazı değişikliklere uğramıştır. Bazı sosyal bilimciler ailenin sadece yapısal yönden bir değişiklik geçirdiğini düşünürken bazıları ise hem yapısal hem de işlevsel olarak değiştiğini dile getirmişlerdir. Hatta bu kurumun ortadan kalkmaya doğru gittiğini savunanlar olduğu gibi bu değişimin sadece tarihsel bir zorunluluk olduğunu ve tabii görülmesi gerektiğini savunanlar da olmuştur (Dikeyligil, 2012).

2.2. Ailenin İşlevleri

Aile sosyal bir kurum olması hasebiyle toplumsal ve bireysel olarak işlevleri olan bir yapıdır. Aile üyelerinin birbirlerine oldukları gibi aile olarak topluma karşı da görevleri ve fonksiyonları bulunmaktadır. Bu görevlerden bir kısmı toplumsal rol dağılımından meydana gelirken bir kısmı da içgüdüsel bağlamda meydana gelmektedir. İnsanın doğası gereği hem canlı varlık olarak hem de sosyal bir varlık olarak; varlığını koruyarak hayatta kalma, üreyerek devam ettirme, barınma, beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlar kadar sevgi, şefkat ve güven gibi temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması birey için vazgeçilmezdir ve zorunludur. Aile, her şeyden önce insan doğasının gerektirdiği bir buluşma noktasıdır diyebiliriz.

Aile insanın mutluluk ve temel güven ihtiyacını karşıladığı, karşılıksız sevgi temelli tek kurum olma özelliğine sahiptir. Sevgi, anlayış, saygı, sadakat ve eşler arası uyuma dayalı sağlıklı bir evlilik ve sağlıklı bir aile sağlam ve sağlıklı toplumları oluşturacağı için aile kurumu toplum için çok önemli bir yere sahiptir (Zeybekoğlu, 2013).

Aile temel değerler ve işlevsellik açısından toplumsal değerlerin, yasaların ve statülerin aktarıldığı, aile üyelerinin sosyal ve psikolojik yönden doyuma ulaştığı, kültürün ve özel anlamda dilin öğretildiği, sosyalleşmenin sağlandığı, toplumsal ilişkilerin nesiller arası aktarımının sağlandığı, ekonomik iş bölümünün olması açısından tüm dünyada benzerlik göstermektedir. Modernleşmeyle birlikte ailenin bu işlevleri ve rolleri zaman içinde farklı kurumlar tarafından üstlenilmeye başlanmıştır. Ailenin fonksiyonları toplumsal değişmeye bağlı olarak günden güne azalmaya; aile içi ekonomik üretim, yaşlı bakımı, eğitim ve sağlık çalışmaları, yeme, içme, barınma, temizlik ihtiyaçları diğer sosyal kurum ve kuruluşlarca sağlanmaya başlanmıştır (Duman, 2012). Ailenin işlevlerini, değerlerini ve toplumu şekillendirme yapısını kaybettiği düşüncesinden yola çıkarak ailenin miadını doldurmuş bir kurum olarak geçmişte kalacağı şeklinde görüşler bulunmaktadır. Fakat Subaşı'nın (2002) görüşüne göre aile miadını doldurmak yerine ailenin fonksiyonları el değiştirmiş ve aile bu değişime ayak uydurarak kendi konjonktürünü kendisi yeniden inşa etmiştir. Nitekim son yüzyıllarda sanayinin gelişmesine bağlı olarak toplumsal alanda yaşanan değişim aileyi de etkilemiştir. Aile bu süreç içerisinde işlevlerinden bazılarını diğer kurumlarla paylaşmasına rağmen çocuk bakımı, ilk sosyalleştiği ortamın sağlanması ve eşler arası ilişkilerin düzenlenmesi açısından varlığını ve önemini korumaktadır (TAYA, 2010).

2.3. Türk Aile Yapısı

Aile olgusu Türk kültürü ve dini hayatında “ocak” kavramıyla ifade edilirken aynı zamanda kültür hayatımızı da fazlasıyla karakterize etmiştir. Bunun

yanı sıra ocak kavramı Türk dayanışmasını da temsil etmektedir. Ocağın tütmesi, sönmeden tüten son ocak ifadeleri, ailenin devamlılığı ve istikrarını sembolize etmektedir (Çelik, 2009). İlk defa Türklerde aileden bahseden Fransız tarih bilimci Grenard'dır. Fransız sosyologların ülkemizde anlaşılmasını ve dün ile bugünü karşılaştırmalı okumamızı sağlayan, Türk Aile Sosyolojisinin temellerini atan sosyoloğumuz ise Ziya Gökalp'tır (Fındıkoğlu, 1936).

Geleneksel Türk ailesi olarak tanımlanan aile Osmanlı ve önceki toplumlardan Cumhuriyet dönemine kadar uzanan ve kalıcı özellikler barındıran ailedir (Doğan, 2009). Osmanlı ailesi çok geniş kapsamlı bir kavramdır. Çünkü bu yapının içerisine imparatorluğu yöneten hanedan girmektedir. Bunun yanı sıra çok geniş bir coğrafyada geniş bir yelpazeyle tebaa girmektedir; Hicazdan Anadolu'ya, Anadolu'dan Adalara, Arnavutlara Bosna'ya. Saydığımız tüm bu coğrafyada yaşayan insanlar ayrı hukuk sistemine tabi olsalar da Osmanlı ailesi içerisinde bulunmak ve bu kimlikle uzun yıllar yaşamak ve aynı coğrafyayı paylaşmak onları bütünü parçaları haline getirmiştir (Ortaylı, 2009 akt Zeybekoğlu, 2013).

Osmanlı toplumsal yapısında hane hem üretimin hem de tüketimin mimarıdır. Evlilikler kadının erkeğin ailesine yerleşmesiyle gerçekleşir. Miras sadece evin reisinin ölümüyle el değiştirir ve bu nedenle ortak mülkiyet söz konusu olduğundan tüm aile birlikte yaşar. Ortak mülkiyet nedeniyle geniş ailenin hüküm sürdüğü bir aile yapısı hakimdir. Aileyi oluşturanlar; anne-baba, evli çocuklar ve onların çocuklarından oluşur (Duben, 1984 akt. Aytaç, 2015).

2.4. Modernite Etkisinde Ailede Yaşanan Değişimler

Değişme kavramı ilerleme, kalkınma gelişme gibi ifadelerden farklı bir yapı arz etmektedir. Çünkü bu ifadeler değişmenin olumlu veya olumsuz anlamda yönünü vurgular. Değişme kavramıysa değer yargısı taşımaz ve yön belirtmez. İçerisinde ilerleme, gerileme, kalkınma, yozlaşma, çözülme gibi pek çok süreci de barındırır (Zeybekoğlu, 2013).

Ailede yaşanan değişimleri incelemek gerekirse; geleneksel geniş aile yerini modern çekirdek aileye bırakmıştır. Bu durum değerlerin aktarılmasını, gelenek ve göreneklerin yaşanırılığını zorlaştırmıştır. Aile içerisinde bireylerin eksik ve hatalarının tolere edilmesi, maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanabilirliği de zayıflamaktadır. Aile insan için gerekli olan sevgi, saygı ve bağlılık hislerinin kazanıldığı bir kurumken artık bu kadar saf ve gerçekçi olmamakla birlikte bu değerlere verilen önem azalmaktadır (Safi, 2007). Modernite bireyi toplumsal değerlerden ve toplumdan uzaklaştırmış, onu kendi haline başına buyruk ve özgür bir varlık olarak tanımlamıştır. Bireyselliğe yapılan bu müthiş vurgu hem yaşamdaki otoriteleri yok saymış hem de kurumsal bağlayıcılığı ortadan kaldırmış, toplumsal yasaları ve dini etkisiz hale getirmiştir. Toplumun ve dinin, yasa-

ların karşısına birey ve akli çıkarmış insanı kalabalıklar içerisinde düşünen bir başına varlık haline getirmiştir (Saygın, 2016).

Ailenin değişimin tedirginliği aslında toplumun değişmesinin tedirginliğidir. Çünkü toplum ailelerden oluşan küçük parçalar bütünüdür. Aile sadece iki sevgilinin kadın ve erkeğin birlikteliği olarak okunamaz. Aile; ekonomik, biyolojik, psikolojik, sosyolojik bir bütündür. Fakat bu bütün eskisi kadar güçlülük arz etmemektedir. Akraba ilişkilerinin azalması, eş seçiminin bireyin salt kararına bırakılması, boşanmanın bir hata olmaktan çıkması aileyi zayıflatmaktadır.

Değişmeyle birlikte aile kurumunun işlevleri daralmaktadır. Ailenin gereksiz olduğunu düşünenlere göre modern zamanda bürokrasi ailenin rolünü üstlenmektedir. Fakat aile sadece duygusal tatmin veren bir kurum olarak kalmaktadır. Üstlenilen görevler örneğine bakılacak olursa örneğin yaşlı bakımı günümüzde belli kurumlarda yapılmaktadır. Bu ailenin görevi bitmiştir anlamına gelmez çünkü değerlerin ve kültürün aktarılması eksik kalmaktadır.

Giddens, evliliklerin öneminin azalmasını ve yıkılmasını üç şeye bağlar ve temelde bu üç şey statü ve ekonomik nedenlerdir. Bunlar ilk olarak kadının çalışma hayatına atılmasıyla evliliğe duyduğu ihtiyaç azalmıştır, ikincisi; belli statüde bulunan insanlarla yapılmak istenen evlilik artık o statü kazanılabilir olduğundan gereksizdir ve sonucusu, yaşam standardındaki artışla tartışan çiftin aynı evi paylaşmaya gerek duymayıdır (Giddens, 2008).

Ailenin çözülmesi, toplumun organik yapısının bozulmasını ve bireyin ontolojik güvenliğini tehdit eder hale getirmiş ve yaşamsal kaygıları içerisinde bireyi yalnız bırakmıştır. Bireyselliğin özendirilmesi kültürel yozlaşmayı ve yabancılaşmayı getirmiştir. Bu sebeple muhafazakâr düşünce tarzı aile birliğine önem vermiş ve korunmasını talep etmiştir. Günümüzde tek başına yaşayan insanların sayılarında bir artış vardır. Cinsel yaşam kamusal alanda yaşanır hale gelmiş, evlilikler yerini birlikteliğe bırakmış, anne-babası olmadan büyüyen çocukların sayılarında artış olmuştur. Tüm bunlar sağlıklı aile yapısının çözülmesiyle meydana gelmiştir (Aydın, 2011).

Bauman akışkan modernite kavramıyla mekân ve zaman kavramlarının akışkanlığından bahsetmektedir. Ona göre modern zamanda fiziksel mekân kavramı değişmeye uğramış ve artık fiziksel yakınlık derecesi artmaya başlamıştır. Bireyler diğer insanların hayatlarına mekân ve zaman kavramı olmadan özgürce dâhil olmak istemektedir. İnsanlar modern zamanda bir yandan özgürlük isterken diğer yandan da kendi güvenliklerinden endişe duyar hale gelmiştir. Çünkü karşıdakinin hayatına müdahale özgürlüğü bulunan birey aynı zamanda karşıdaki birey içinde bir yabancıdır. Kendi güvenliğinden endişe duyan birey zamanla güvenlik arzusuyla kendi özgürlüğünden fedakârlık etmektedir. Ve daha çok bilmek ve kesinlik arzusuna ulaşmak isteyen birey özgürlüğünden biraz daha feragat etmek zorunda kalmaktadır (Bauman, 2015). Özgürlük arzu-

sunda olan insan artık bağlanma ve ait olma duygularına da uzaklaşmaktadır. Artık bağlanmanın yerini ağa girme ya da bulunulan sosyal ağla bağlantıyı kesme şeklinde değişim gerçekleşmiştir. Sosyal ilişkiler sanal üzerinden tanımlanmaktadır. Her ne kadar modern birey buna karşı koyamasa da sanal onu eskisi kadar mutlu etmeye yetmemektedir (Bauman, 2009).

3. Alo Fetva Hattına Gelen Sorular Üzerinden Mahremiyetin Dönüşümünün Aile Üzerindeki Etkisinin Analizi

3.1 Alo Fetva Hattı

Diyanetin İşleri Başkanlığının belirttiğine göre Alo fetva hattının işlevi, günümüzdeki hayat şartlarının ve yaşam düzeninin etkisiyle ortaya çıkan olumsuzlukları engellemesi, Türk aile yapısının temel özelliklerini geliştirici bir yapı kazanması, ailelerin hızlı değişimi sonucunda ortaya çıkacak yabancılaşmadan korunmasını sağlamaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı 15 Nisan 2002 tarih ve 199 sayılı oluru ile il müftülükleri bünyesinde kurum içi danışma birimi olarak "Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarını" hizmete açmıştır (Diyanet, 2018, Alo Fetva). Kurum tarafından açıklanan amacı; Türk aile yapısının korunmasına ve güçlendirilmesine fayda sağlamak, aile problemleri konusunda isteyenlere dini danışmanlık hizmeti sağlamak, kadınlara özel dini ve sosyal faaliyetler oluşturmak, gençlere yönelik dini irşat faaliyetlerinde bulunmak, çocukların pedagojik durumlarına uygun dini programlar yapmaktır (Diyanet, t.y., Adbr).

3.2. Mahremiyetin Dönüşümünün Aile Üzerindeki Etkileri

3.2.1. İtaat Ve Rol Paylaşımındaki Değişim

Hem Türk toplumu hem de İslam aileye büyük önem vermiştir. Monogami türü evlilik yaygın olarak görülmele birlikte ataerkil aile yapısı temel alınmıştır. Ailede evin reisinin erkek olduğu, evin nafaka ve geçiminden erkeğin sorumlu olduğu fikri genel kabul görmekte; bu geleneksel rol dağılımına göre kadın, çocukların bakımından sorumlu tutulmaktadır.

Evdeki reisliğin dışı yansıyan boyutlarından birini itaat konusu oluşturmaktadır. Alo fetva hattına yöneltilen sorularda itaat ve erkeğin reisliği öne çıkan temalar arasındadır:

"Kadının kocasına itaati farzdır. Ne karar alırsa uyması gerekir. Bu anlayışın dindeki yeri nedir?" (35, Kadın, ilkokul)

Kadının erkeğe itaati konusu modern dönemde İslam bilginleri ve ilahiyatçılar arasında da tartışılan bir husustur. Erkeğe itaatin muhteviyatının ne olduğu, itaatin sınırları ve meşru, gayri meşru itaat tüm bunlar İslami çerçevede

değerlendirilmiştir. Örneğin “Erkekler kadınlar üzerinde kavvamdır (yönetici ve koruyucudur)” (Nisa suresi 34) ayeti kerimesinin yanı sıra Bakara suresi 128. Ayette “Erkeklerin kadınlar üzerinde ma’ruf (meşru olan) hakları olduğu gibi, kadınlarında onlar üzerinde hakları vardır. Yalnız erkeklerinki onlara göre (aile reisliği ve görevleri bakımından) bir derece fazladır. Allah mutlak galiptir hüküm ve hikmet sahibidir” ayetinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda uzlaşmış noktalar vardır. Öncelikle bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere erkeğe keyfi bir itaat söz konusu değildir.

“Ben çalışan bir bayanım. Eşim de memur. Kazancımı eşime vermek zorunda mıyım?” (30, Kadın, Lisans)

Modernleşmenin aile üzerindeki etkilerinden biri de ataerkil aile yapısı yerine cinsler arası eşitlikçi aile modelini koymasındır. Böylece evin reisliği konusu eski kabulünü geride bırakmaktadır (Subaşı, 2002). Giddens, mahremiyetin dönüşümü kitabında bu çıkmazı: “Kadınlar artık erkek hâkimiyetine razı değil, her iki cins de bu olayla hesaplaşmak durumunda” diyerek modern dönemde bireyselliğin arttığını ve kişisel hayatların proje gibi işlediğini aktarmaktadır (Giddens, 2014).

3.2.2. Aile İçi İlişkilerde Sorunlar

“Yirmi yıllık evliyim. Eşimin bana şiddet uygulaması sebebi ile polise başvurdum. Onun evden uzaklaştırılmasını sağladım. Ben şimdi günaha mı girdim. Kaynanam biz de dayak yedik sen bu işi fazla abarttın diyor. Ben şimdi boşanma davası açabilir miyim? Yoksa günah mıdır boşanmayı istemem” (46, Kadın, İlkokul)

Soruyu soran kişi günümüzde devletin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak şiddet uygulayan eşi evden uzaklaştırmıştır. Burada merak ettiği şeyin nedeni geleneksel dönemde bunun bir karşılığının olmayışından kaynaklı bir boşluğun oluşması ve şiddet karşısında talep ettiği devlet korumasıyla ilgili vicdanen kendisini rahat hissetmeyişidir. Bu bakımdan düşünüldüğünde aile içindeki bir olgu kamusal alanda hizmet veren Diyanet’e sorulmuştur. “Kol kırılır yen içinde kalır” anlayışının ürettiği mahremiyet anlayışındaki değişimin sosyal politikalar yoluyla dönüşmesi, Diyanete yöneltilen bu soru çerçevesinde işin bir boyutunu oluşturmaktayken diğer yandan kayınvalide gelin arasındaki dönemsel sosyo-ekonomik kültürel farkların şiddete yaklaşım biçimindeki farkı göstermesi bakımından ilginçtir. Bu hem mahremiyetin dönüştüğünü hem de diyanetin bu gibi sorunlarda danışma işlevinin olduğunu göstermektedir.

“Eşimi aldattım, önce boşanma davası açtı sonra vazgeçti daha sonra o beni kız kardeşimle aldattı ve ben boşanma davası açtım, mahkeme kararı ile boşandık. Şimdi tekrar evlenmek istiyor, evlenebilir miyiz?” (35, Kadın, Ortaokul)

Yukarıdaki soru sadece tek yönlü bir sadakat sorununa değil, eşlerin birbirlerine yönelik intikam duygularının aileyi temelden sarsan sonuçlarına işaret eden bir örneği barındırıyor. Yaşanan bu kadar olaydan sonra evliliğe hiçbir şey olmamış gibi devam etmek sağlıklı olmadığı gibi çift yönlü olarak aldatan ve aldatılan eşlerin sosyal ve dini normların zıddına tercihlerde bulunmaları meselenin bir yönünü oluşturmaktadır. Diğer taraftan ise Diyanetin halen bir danışma merci olarak görülmesi dikkat çekicidir.

Öte yandan yapılan araştırmalar sonucunda aldatılan eşin yoğun kızgınlık, utanç, depresyon, saplantılı düşünceler, kaçınma gibi belirtiler yaşadıklarını açıklamışlardır. En sık rastlanan ise aldatan eşe karşı duyulan güven kaybı ve kişinin evlilik yaşamında eskisi kadar kendisini güvende hissetmemesi gelmektedir. Aile mahremiyetinin kalmadığı bu durumlarda bireylerin psikolojik destek görmeleri gerekmektedir (Gürbüz, 2016).

3.2.3. Nikah ve Nikahlanma

Çok sık soru gelen konulardan biri de dini nikâh, gizli nikâh evlilik uygulamasındaki ritüeller hakkındadır. İslam'ın bu konulardaki tutumu şu şekildedir: “Her iki tarafın şahitler huzurunda irade beyanında bulunmalarına rağmen ailelerinden ve yakın çevrelerinden gizleyerek yaptıkları akit, gizli nikâh olarak adlandırılır. Böyle bir akit, nikâhta bulunması gereken aleniyet niteliğini taşımadığından dinin nikâh ve aile hayatı ile ilgili genel ilkelerine aykırıdır. Sadece iki şahidin bildiği bir nikâh akdinin aleni olduğu söylenemeyeceğinden ailelerin, akrabaların ve komşuların muttali olmadığı bir akit gizli nikâh olmaktan çıkmaz” (Tirmizî, Nikâh, 6; İbnMâce, Nikâh, 20).

Diyanete gelen sorularda nikâh öne çıkan bir başka temadır. Bu çerçevede sorulan sorulardan toplumda nikâhın önemine dair farklı görüşler vardır. Aşağıdaki soruda hem yaşanan durumun mahremiyete aykırı olduğu bilinmekte hem de uygun olmayan bir yaşantı sergilenmektedir;

“Eşimi kaybedeli dört yıl oldu. Aynı zamanda kanser tedavisi görüyorum. Bu kötü günlerimde bana destek olan, kendisi de bekâr kayınbiraderimle dinen uygun olmayan şeyler yaşadık. Çocuklarımı kaybederim düşüncesiyle onlara duyurmadan gizli bir nikâh istiyorum. Nasıl yapabilirim? (48, Kadın, İlkokul)

Sorulan soruya bakıldığında maksat ve uygulama nikâhın gerekliliği tam manasıyla yerine getirilmiş olmamaktadır. Çünkü nikâh aleniyeti sağlayarak kadına güvence vermesi bakımından büyük önem arz eder. Ancak burada kişinin ailesine bile açıklamaktan kaçınacağı bir nikâh arzusu gözlenmektedir. Bununla beraber aile arasında yaşanan bu çarpık ilişkiyi,-gelebilecek tepki ne olursa olsun- meşruiyetine kavuşturan ancak resmi bir nikâhla yaşanan birliktelik olmaktadır. Soru aynı zamanda önceki başlıklarımızdan aile içi çarpık ilişkilere

de girmektedir. Aile içi mahremiyet kuralları ihlal edilmiş ve çarpık bir ilişki yaşanmıştır. Fakat taraflar bunu devam ettirmek istedikleri için vicdanlarını rahatlatmak maksadıyla diyanete bu soruyu sormuşlardır.

Gizli nikâh sonucunda ortaya çıkan problemlerin başında kadının hiçbir hak talebinde bulunamaması gelmektedir. Özellikle kadının hakkının korunabilmesi için, evliliğin mutlaka hukuki olarak tescili şarttır. Böyle yapılmadığı takdirde tarafların haklarının hukukten güvence altına alınması mümkün olmamaktadır (Cangir Arı, 2011).

3.2.4.Mahremiyetin Dönüşümünde Kitle İletişim Araçları Ve Sosyal Medyanın Etkisi

Sosyal medyada en sık paylaşımda bulunulan şeylerden biri kişilerin özel hayatlarına ait fotoğraf ve resimleri olmaktadır. İnsanlar gönüllü olarak ve herkesin ya da arkadaşlarının bu paylaşımı gördüğünü bilmektedirler. Kendi elleriyle bireyler özel alanlarını dış dünyaya ifşa etmektedirler. Panoptikon mantığıyla insanlar bunu hem göstermek hem de beğeni almanın yanı sıra görünür olmak ve farkında olduğunu, izlenildiğini bilmek istemektedir. Bunun uygun olmadığını farkında olan bireyler de bulunmaktadır. Evlilik gibi iki farklı görüşten insanın bulunduğu bir kurumda bu farklılık anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Örneğin;

“Eşim facebook kullanıyor. Ailevi güzel birliktelik fotoğraflarımızı facebook'ta paylaşıyor. Ben bunu pek uygun bulmuyorum. Siz neler söylersiniz?” (34, Erkek, Lise)

Hızlı sosyal değişim kültürel değerlerin aktarımını zorlaştırmaktadır. Ve aile içerisindeki bağlılığı azaltmaktadır. Bunun sonucu olarak aile kurumu daha istikrarsız hale gelmekle beraber rehberlik ve bağlanma için güvenilir bir yapı olmaktan uzaklaşmaktadır. Bireyler dışarıdan gelen en küçük bir uyarana karşı evlilik kurumunu ve sadakati hiçe sayarak hazzı ideolojinin peşinden gitmektedir. (Sayar, 2017).

“2 çocuğum var: bir tanesi üç aylık. Eşimle aramız çok iyiydi. Ama ikinci çocuğumun hamileliğinde telefonuna şifre koydu. Ağabeyimin eşiyle mesajlaşmalarını yakaladım. Onunla görüşüyor olmalarından şüphelendim. O dönemde namaz da kılmıyordu. Şimdi bize karşı çok ilgili namazına başladı. Telefonundaki şifreyi kaldırdı. Ama ben hala şüpheleniyorum. Kendisine sordum yanlış bir şey yapmadığını söyledi. Ama ben çok soğudum ve ona yaklaşmak istemiyorum.” (39, Kadın, İlkokul)

3.2.5.Mahremiyetin Dönüşümü ve Boşanma

Diyanete yöneltilen sorular içinde mahremiyetin dönüşümüne sebep olan faktörlerden iletişim araçlarının boşanmaya etkisi takip edilebilmektedir. Ge-

len sorular, aile kurumunun dağılması anlamına gelen boşanmayla ilgili eskisi kadar hassas olunmadığı ve toplumda boşanma algısıyla ilgili bir dönüşümden bahsedebileceğini göstermektedir.

“Eşimle anlaşamıyorduk beni başkasıyla aldattı ve bana telefonda boşama sözleri sarf etti. Şimdi pişman olmuş ve biz barışmak üzereyiz yeni bir nikâh gerekir mi?” (28,Kadın, Lise)

Bir boşanmanın yasal hale gelebilmesi için karşı tarafın belli başlı boşanma nedenlerini işlediğine yönelik suçlamalar olmalıydı. Günümüzde ise en sık rastlanan boşanma nedenlerinden biri olarak şiddetli geçimsizlik gösterilmektedir. Fakat bu şemsiye bir kavram olduğu için içerisine şiddet, anlaşmazlık, romantizmin kaybolması, tarafların ailesi, ekonomik nedenler de girmektedir. Dahası, modern dönemde evliliklerin kalıcı olmamasının nedenlerinden biri olarak kadının çalışma hayatına katılmasıyla sahip olduğu ekonomik gücün eskiden olduğu gibi evliliği bir zorunluluk olmaktan çıkarması da gösterilmiştir (Giddens, 2008). Artık en ufak tartışmalarda karşılıklı rıza ve anlayışın olduğu evlilik kurumu bir anda yok olabilmektedir. Bauman'ın ifadesiyle aileyi kurması da yıkması da aynı derecede kolaylaşmıştır.

“Bir koca eşinin telefonuna izinsiz baktığı ve casus dinleme programı indirmediği için boşanma davası açabilir mi? Buna hakkı var mı?” (36, Erkek, Lise)

Boşanma nedenleri değişmiştir; eskiden ekonomik nedenler gibi faktörler ön planda iken modern dönemde iletişim araçlarının çeşitlenmesi, akıllı telefonların hayatımıza girmesiyle boşanma nedenleri çeşitlenmiştir. Evlilik kurumu güven ve sadakat temelli olması gerekirken toplumda yaşanan olaylar kişileri olumsuz yönde etkilemekte ve eşlerin bir birlerini gözetim altında tutmaları gerektiği algısını oluşturmaktadır.

Değerlendirme

Topluma baktığımızda iki aile türü görürüz; içinde yaşadığımız gerçek aile ve içinde yaşamayı hayal ettiğimiz ideal aile. İçinde yaşadığımız ailede her zaman işler yolunda gitmeyebilir. Aile içi şiddet, istismar, ensest vs. içinde yaşadığımız toplumun gerçeklerindedir. Ve bunlar bizim ailemizde gerçekleşmiyor diye yok saymamız mümkün değildir. Bunları görmezden gelmek yerine sağlıklı toplum olmak adına bunlarla yüzleşmeyi geciktirmemeliyiz. Bunu hem birey hem toplum adına yapmalıyız. Böylece aileye hem olumlu hem olumsuz bakanları ortak hedefte birleştirebiliriz.

Mahremiyetin dönüşümü konusu son on yılda yoğun olmakla birlikte sosyal bilimleri meşgul eden bir başlıktır. Kişisel hesapların izlendiği, bilgisayar kameralarından takip edildiğimiz ve büyük bir göz tarafından sürekli izlendiğimiz gerçeği son zamanlarda bizi daha çok meşgul eden bir hadisedir. Orwell'in

1948 yılında yazdığı 1984 adlı romanı geleceğe dair haber vermektedir. Orwell'ın *büyük biraderi* insanları denetim ve gözetim altında tutarak onlara istedikleri şeyleri dikte edebiliyor ve onları yönlendirebiliyordu. Günümüzde de bizleri her yerden takip eden gözler tüm kişisel bilgilerimizi, ilgilerimizi, tercihlerimizi, hangi sitelerde hangi sosyal medya hesaplarını kullandığımızı, hangi durumları beğendiğimizi büyük hafızada toplayarak bize sunduğu sınırlı tercihten sınırlı bir yaşam sunmaktadır. İnsan zamanla yönlendirilebilen, arzu ve iradesi şekillendirilen bir objeye dönüşmektedir. İnsanın doğadaki diğer canlıları denetim altında tutup onları yönlendirebilmesi artık kendi türüne yansımıştır. Bu ise insan olmanın değerini artık kaybettiğimiz anlamına gelmektedir. Çünkü insanı insan yapan şey onun biricik ve kendine özgü oluşudur. Farklı tercihler ve istekler bizi diğer insanlardan ayırmakta ve kendimize özgü kılmaktadır. Fakat sosyal medya hesaplarından, sokaktaki ilanlardan ve tv reklamlarından, girdiğimiz sitelerden edindikleri bilgilerle artık tek tip insan modeli üretilmeye çalışılmaktadır. Bu konuda en büyük destekçiler ise bizleriz.

İnsanlar izlendiklerini bile bile neden kendilerini ifşa ederler sorusuna Erol Göka “çünkü ifşanın ve alkışlanmanın tadını alan insan gizlenmek istemez” şeklinde cevap veriyor. Modern zaman hem insanı yalnızlaştırıp hem de kısır bir döngü içine onu hapsedmiştir. Sanal tatlar ona gerçek hazzı vermezken sürekli kendisini göstermek zorunda bırakmaktadır. Sosyal medya, sürekli olarak “göründüğün kadar varsın”, “görün ki alkış toplayasın, beğenilesin” mesajını vermektedir. Bu nedenle insanlar dertlerini en yakınlarıyla paylaşmak yerine derdi de kederi de nefreti de sanal ortamlarda paylaşarak çare arar hale gelmiştir. Son on yılda çocuk istismarı, ensest, şiddet ve akıl almaz cinayet haberleri ayyuka çıkmıştır. Yaşadığı çevrede büyüdüğü ailede benzer durumlarla karşılaşmayan insan bunu nereden öğrenmiştir? Tv programlarında ve olaylarla ilgili en vahşi görüntülerin dolaşıma girdiği sosyal medyada şiddetin pornografisi yapılırken bir yandan yeni canilere davetiye çıkarılmakta diğer yandan işlenen kötülöklere karşı toplumu duyarsız ve hissiz hale getirmektedir. Kişiler, tv programlarında veya sosyal medyada çoğu zaman en yakınlarıyla dahi konuşamayacakları konuları en ayrıntısına kadar anlatarak mahremini açık etmektedir. Tüm bunlar yeni gelişmelerin mahremiyete olan etkileri üzerine düşünmeyi ve ilgili yeni çalışmaları elzem hale getirmektedir. Bu nedenle biz de çalışmamızda mahremiyetin dönüşümünü aileye yansıyan boyutlarıyla inceledik.

Soruları analiz ederken öne çıkan temalar şunlar oldu: Öncelikle itaat ve evin reisliği ile ilgili olarak evde kimin ekonomik anlamda gelir getirme yükümlülüğünde olduğu sorusuna ek olarak her konuda kocayı razı etme görevinin olup olmadığı konusu öne çıktı. Bu sorulara bakıldığında modern zamanla geleneksel dönem arasında bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Hem gelenekselin düsturu olan “evin reisi erkektir” ilkesi hem de modern hayatın düsturla-

rından olan bireysel kazancın önemi sorgulanmaktadır. Eşin rızası dinen önem arz eden bir konu olmakla birlikte artık bu norm sorgulanmakta olup özellikle bu hususun kötüye kullanılması sorgulanmayı artırmaktadır.

Çalışma boyunca ele aldığımız sorular arasında öne çıkan temalardan biri de karşı cinsle ilişkilerin boyutuyla ilgili olup aldatma, zina ve flört konuları gündeme gelmiştir. Bu çerçevede aldatma bağlamında “o aldattı ben de aldattım” şeklinde karşılıklı intikam duygusuyla hareket edildiği görülmektedir. Aile içi mahremiyetin tamamıyla yok sayıldığı bu tarz bir anlayış aile birliğinde yıkıcı bir etki oluşturmaktadır. Yine bu başlık altında karşı cinsler arası ilişkilerdeki yakınlık ve bu yakınlığa sosyal medyanın etkisinden bahsedilmiştir. Cinsler arasındaki mesafenin azalmış olması, kamusal alanın birlikte paylaşılması, sosyal medya, iletişim olanakları ve bunun gibi etkenlerle mahremiyetin dönüşümüne yol açmıştır. Aile hayatında haz temelli seçimlerde bulunan bireyler, Türk aile yapısında hâkim olan sadakat ve aidiyet duygularını zayıflatmaktadır. Bu nedenle aile birlikteliklerinde ulaşamadıkları doumlara aile dışı birlikteliklerde aramaları nedeniyle ortaya çıkan sonuçlarla yüzleşmek durumunda kalmakta; bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığından sorularına cevap ve sorunlarla mücadelede bir tür destek istemektedirler.

Nikâh ve nikâhlanmayla ilgili olarak ise dini nikâhın işlevi, gizli nikâh ve gizli nikâh nedeniyle yaşanan mağduriyetler öne çıkmıştır. Halen resmi nikâh olmaksızın yapılan dini nikâhlara ceza gelse de bunun önüne geçilememektedir. Devlet tarafından dini nikâh yetkisinin müftülerde toplanması (müftülerin görevlendirdiği kişiler de dâhil) ve resmi kayıtlara işlenmesi gayrı meşru şekilde yapılan nikâhların önüne geçerek bir nebze de olsa bu oranları azaltmıştır. Müftülerin dini nikâh yetkisini sadece devlet memurlarında toplaması ve diğerlerinin kabul edilmemesi bir nebze de olsa bu oranları azaltmaktadır. Diyanet tarafından bize gelen sorulara bakıldığında da dini nikâhı ya aileden habersiz olarak yapmak isteyen iki kişi ya da sadece arkadaşlar tarafından bilinen şekliyle nikâh kıydırmak isteyen taraflar bulunmaktadır. Bunun sonucunda ise her iki tarafta (çoğunlukla kadın) mağdur olmaktadır. Dini nikâhın alenen bildirilmemesi durumunu Diyanet, “gizli nikâh” olarak adlandırmaktadır. Bu nikâhı hem nikâhın verdiği yetkiyi kullanmak hem de yine nikâhın yüklediği sorumluluktan kaçmak isteyen bireyler kullanmaktadır. Değişen ve değişmeyen normlara bakıldığında toplumda geçerliliğini koruyan iki kuraldan birinin diğerine nazaran mahremiyetin dönüşümü nedeniyle aşınmasından bahsedilmiştir. Bu çerçevede toplumsal olarak kabul edilen nikâh ve yine toplumca uygun bulunmayan zina konusu çalışmamızda yer almaktadır. Ancak araştırmamızda tespit edildiği üzere zina olgusu, bir taraftan yaşanırken diğer yandan diyanete yöneltilen zinanın nikâhı etkileyip etkilemediği konusunda sorulan sorular iki normdan (zinanın yasaklanmış olması ve meşru birliktelikler için nikâh şartının oluşu) birinin di-

ğere tercih edildiğini göstermektedir. Çalışmamızda mahremiyetin dönüşümünün aile içi sorunlar çerçevesinde görmek mümkündür. Örneğin, ailede görülen sapkın cinsel yönelimler başlığında ensest ilişkiler, yakın akraba (eşin kız kardeşi, yeğeni) ile yaşanan aldatma durumları ve bunun yanı sıra ailedeki bireylerin farklı cinsel yönelimleri ele alınmaktadır. Evlilik konusunda gelen sorulara bakıldığında sadakat ve aidiyet temelli evliliklerin zaafa uğramakta olduğunu görmekteyiz. Eşin “başkasıyla olsan umurumda değil, beni sevmiyor benden hoşlanan biriyle olabilir miyim?” gibi sorulara bakıldığında evlilik birliğinin getirdiği aile duygusundan uzak birliktelikler olduğu görülmektedir. Hâlbuki aile Türk toplumunun kalesi olarak bilinen ve kendisine “kutsiyet” ifade edilen bir kurumdur. Toplum olarak aile kurumuna büyük önem verirken ailenin bireylerin bireysel hazlarına kurban edilmesi aile için büyük problem arz etmektedir. Aslında bu modern insanın değer ve kıymet bilmeyip bastırılmayan tüketim isteğinin getirdiği bir problemdir.

Konuyla ilgili olarak devlet kurumları ve sivil toplum işbirliğiyle aileyi güçlendirme yönünde çalışmaların yapılması önemlidir. Özellikle aileyi koruyan sosyal politikalar, ilgili devlet kurumları tarafından Diyanet işleri başkanlığı ve sivil toplum örgütleri işbirliğiyle planlanmalı ve uygulanmalıdır. Yapılabilecek önleme faaliyetlerine bakıldığında mahremiyet eğitiminin okul öncesi eğitimde çocuklara öğretilmesi hakkında ilgili müfredatın düzenlenmesi, aile değeri bilincine müfredatta yer verilmesi, sperm donörlüğü ve taşıyıcı annelik konularında yasal düzenlemelerin ve denetimlerin arttırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aydın, M. (2011). “Ailenin Geleceği”.*Umran Dergisi*. Mayıs, 30-35.
- Aytaç A. M. (2015). *Türkiye’de Ailenin Serancamı*. 1. Basım. Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Bauman Z.(2009). *Akışkan Aşk*. (Çev.) Işık Ergüden. 1. Basım. İstanbul: Versus Kitap.
- Bauman Z. (2015). Akışkan Modernite Ve Belirsizlik Üzerine. 2 dak. 4 sn.<https://www.youtube.com/watch?v=PQYO2m04zbM> erş. trh. 22.01.2019.
- Cangir Arı M. (2011). İslam Hukukuna Göre Nikâhta Aleniyet Ve İlan Şartı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, C. (2009). “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı Ve Din Paradigmatik Anlam Ve İşlev Farklılaşması”. *Karadeniz Dergisi*. Sonbahar. 2/25-36
- Çelikoğlu N. (2008). *Mahremiyet; Kişiyeye Ait Özel Alanlar Tartışması*. 1. Basım. İstanbul: İskenderiye Yayınları.
- Çöpür S. (Moderatör) (18 Şubat 2019). İnsanlık Hali. İstanbul: TRT. Danıştay. (2010) *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*.www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf.

- Dikeçligil, B. (2012). "Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu". *Muhafazakar Düşünce Dergisi*. 8/31, 22-53.
- Diker, E. (2015). "Gazete Reklamlarında Kadın Ve Mahremiyet Anlayışı". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 3/1. 28-64.
- Diyanet. (2018). Alo Fetva Hattı.<https://fetva.diyamet.gov.tr/AloFetva190> erş trh.01.04.2018
- Diyanet. (t.y.). *Aile Ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı Görevleri*.<https://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Gorevler.aspx> erş trh. 8.02.2019.
- Dolgun U. (2005). *İşte Büyük Birader*.1.Basım. İstanbul: Hayy Kitap.
- Duerr H. P. (1999). *Uygurlaşma Sürecinin Miti I: Çıplaklık Ve Utanç*.(Çev.) Tarhan Onur.1. Basım. Ankara: Dost Kitabevi
- Duman, Z. (2012). "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi Ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*. 1/4, 19-37.
- Erkal M. (2016). *Sosyoloji*. 16. Basım. İstanbul: Der Yayınları.
- Fındıkoğlu Z. F. (1936). *Türklerde Aile İçtimaiyatı*. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem (Ed.). Aile Yazıları. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 13-37.
- Giddens A. (2008). *Sosyoloji*. (Çev.) Günseli Altaşlar. 1.Basım, Ankara: Kırmızı Yayınevi.
- Giddense A. (2014). *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk Ve Erotizm*. 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle N. (2016). *Modern Mahrem: Medeniyet Ve Örtünme*.13. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbüz E. (2016). Evlilik İçinde Aldatılan Bireylerin Affetmelerini Yordamada Bağlanma Stilleri Ve Psikolojik Sağlamlığın Rolü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Karagülle A. E. (2015). Günümüzde Değişen Mahremiyet Algısının Sosyal Ağlar Bağlamında İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE
- Lytard J.F. (2014). Post-Modernizm-Post-Modernite. Martin Slattery (Ed.). Ümit Tatlıcan (Çev.). *Sosyolojide Temel Fikirler*. 6.Basım. İstanbul: Sentez Yayınları, 447-454.
- Ortaylı İ. (2000). *Osmanlı Toplumunda Aile*. 1.Basım. İstanbul: Pan Yayıncılık
- Öztekin, H. Öztekin A. (2010). "Modernleşme- Mahremiyet İlişkisi Ve Siber Mekânda Mahremiyetin Aleniyete Dönüşmesi". *Yeni Dünya Bilimleri Akademisi Dergisi*. 5/4, 56-61.
- Safi L. (2007). *Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset Ve Yeni Arayışlar*. 2. Basım. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Saygın, A. U (2016). "Anthont Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları".*Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*. 1/2, 69-80.
- Sayar K. (2017). "Doğunun Hikmeti İle Batının Akli Birleşmeli" Konulu Görüşme (<https://kemalsayar.com/basinda/dogunun-hikmeti-ile-batinin-akli-birlesmeli>).
- Subaşı N. (2002). "Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları", Çağımızda Sosyal Değişme Ve İslam Sempozyumu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı,22-24 Mayıs 2002([http://necdetsubasi.com/bildiriler/11-toplumsal-degisme-aile-ve-yeni-risk-alanlari,%20\(26\)erism](http://necdetsubasi.com/bildiriler/11-toplumsal-degisme-aile-ve-yeni-risk-alanlari,%20(26)erism) trh. 25.11.2018.

- Taya. (2010). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler*. İstanbul: Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile Ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. (t.y.). “Aile”, <https://sozluk.gov.tr/>
- ÜLKEN H. Z. (1991). Aile. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem(Ed.), *Aile Yazıları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 37- 43
- Zeybekoğlu, Ö. (2013). “Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık Ve Aile”. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. 3/ 2, 42-50.
- Walsh D.F., Thomas H. (2014). Modernlik-Postmodernlik. Chris Jenks (Ed.) İhsan Çapcıoğlu (Çev.). *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. 2. Basım. Ankara: Atıf Yayınları, 492- 528.

TÜRKİYE'DE AİLEDE MANEVİYAT ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRMESİ

Hacer KAPTAN¹

Giriş

Aile, bireyi hayata hazırlayan ve hayatta sağlıklı, mutlu, huzurlu olmasını sağlayan en önemli toplumsal yapı olarak bilinir. Toplumsal yapıların ne kadar sağlıklı ve gelişmiş olduğu da yine ailelerin sağlıklı şekilde varlıklarını sürdürmeleri ile ilgilidir. Ailelerin sağlıklı temellere inşa edilmesi kadar yaşanan aile hayatının sağlıklı yürümesi de kişilerin hem beden, hem ruh, hem akıl sağlığı için önemlidir. Bu nedenle ailelerin ruh ve beden sağlığını ve işlevlerini etkileyen her türlü unsuru araştırmak gerekir. Bu dinamikler, aile içi roller, sosyo-ekonomik durum, aile bireylerinin sağlıklı veya hasta olmaları, maneviyata karşı bakış açıları,...vb. şeklinde sayabiliriz.

Son yıllarda maneviyat ve dini tecrübe, psikoloji ve davranış bilimlerinde önemli bir değişken olarak incelenmektedir. Artık dini ve manevi deneyimlerin bedensel ve ruhsal sağlık üzerindeki etkilerine ilişkin bütün önemli tıp, psikiyatri, psikoloji ve ilgili alanlardaki dergilerde çeşitli çalışmalar yayımlanmaktadır. Manevi deneyimlerin psikolojik, hatta fiziksel sağlık ve iyi olma ile ilişkili olduğu birçok çalışmada bulunmuştur. Bununla birlikte bu alandaki kanıtların zaman zaman abartıldığı da görülmektedir. Çoğu yetkin çalışmada da ampirik kanıtlara göre maneviyat ve ruh sağlığı arasında olumlu ilişkiler bulunmakla birlikte (Pargament,1997) dini ve manevi değişkenlerin sağlık ve iyi olma ile ilişkisi arasındaki mekanizmalar net olarak anlaşılamamaktadır.²

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (e-posta: pdrhacer2005@gmail.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3922-0094>

2 Halil Ekşi (ed.), *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma* (İstanbul: Kaknüs Yayınları,2016), 1. Baskı/14

Aile dinamiklerinden biri olan maneviyatın ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği yapılan birçok araştırmanın sonucuna göre bilinmektedir. Çok sayıda araştırma, maneviyatın, manevi ve dini unsurların daha huzurlu ve sağlıklı bir aile yaşamının sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Çocukların biyo-psikososyal gelişimi ve ruh sağlığı üzerinde ailenin, kültürel yapısının ve manevi yönünün olumlu ya da olumsuz etkileri olabilir.

Maneviyat birçok alanda ortaya çıkmakta ve aile kurumlarının etkinliği ve işleyişi yanında bireylerin ruh sağlığına da önemli katkılar sağlamaktadır. Manevi inançlar, tüm aile ve aile ilişkileri üzerinde güçlendirici bir etkiye sahip olabilir.

Bu çalışmada Türkiye'de son yirmi yılda psikoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberlik ve din psikolojisi alanı kapsamında ailede maneviyat konulu yayınlanmış lisansüstü tezleri ve diğer çalışmaların (araştırma makalesi, derleme) incelenmesi ve bulgu ve sonuçlarının değerlendirilerek maneviyatın aile yaşamına katkılarının ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmalara ilişkin sayısal veriler, yıllara göre dağılımı, üniversitelere göre dağılımı ve içeriklerle konu dağılımlarının yanı sıra çalışılan grupların dağılımıyla veri toplama tekniklerine de yer verilmiştir. Ayrıca incelenen 20 çalışma yılı, yazar ismi, çalışma adı, danışman adı ve üniversite adı liste şeklinde düzenlenerek çalışmaya eklenmiştir.

1. Aile-Maneviyat-Din

1.1. Aile

İnsanlık tarihi kadar eski ve köklü olan anne, baba ve çocuklardan oluşan birime aile denir. Yıllar içinde çeşitli değişimler geçirse de hala önemini korumakta ve birçok bilimsel alanda çok tartışmanın yapıldığı büyük öneme sahip bir kurum olmaktadır. Kişinin doğumundan ölümüne kadar içinde yer aldığı, yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli her türlü bakım ve desteğin verildiği bir ortamdır. Aile üzerine yapılan araştırmalar, ailenin toplumun değer yargılarının, normatif kurallarının, sosyalleşme deneyimlerinin en ciddi ve yoğun olduğu sosyal yapı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Her toplumun kendine özgü bir aile yapısının olduğu, tarihi boyunca aile yapısının, sorumluluklarının ve üye sayısının sürekli değiştiği söylenebilir. Aynı ülkenin kırsal ve kentsel alanlarında bile aile yapısında büyük farklılıklar vardır. Aile yapısındaki bu farklılığın en önemli nedenlerinden biri, farklı toplumsal değerler, ilişkiler ve aile kurumlarının ona yüklediği anlamdır. Toplumun normatif yapısı aynı zamanda evlilik türlerini ve evlilik yoluyla kazanılan statüyü de belirlediğinden, aileye ilişkin yeni araştırmalar ve tartışmalar aile ve toplumlardaki değişim ve dönüşümlerin anlaşılmasına, analiz edilmesine ve açıklanmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Toplumlar değiştikçe sosyoekonomik yapılarıdaki farklılıklar zamanla aile yapılarında da değişiklikleri beraberinde getirir. Ancak toplumsal yaşamın devamı için ailenin vazgeçilmezliği ve evrenselliğinin yanı sıra, aile üyeleri arasında duygu temeline dayalı olarak oluşan ilişkiler, aile üyelerine çeşitli sorumluluklar yüklenmesi, ailenin şekillendirici özellikleri ve aile içi ilişkiler aile üyeleri arasında bekleyin. Kendi kurallarınızla çevrenmek neredeyse tüm aile türlerinin ortak özelliklerinden bazılarıdır. Çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlar bazı açılardan farklılık gösterse de tüm tanımların ortak noktası ailenin toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Yani “aile toplumun temelidir” denir.

Türk toplumunun temel evlilik ve aile kavramı önemli olduğu ve kökten değişime uğramadığı için Türk insanının bu sistemlere karşı tutumu olumludur. Türk toplumunda son yıllarda yapılan değer çalışmaları toplumun evlilik, aile, din, devlet gibi kurumlara büyük önem verdiğini ortaya koymuştur. Birçok ülkede yapılan Dünya Değerler Araştırması'na (2008) göre “aile” tüm dünyada önemli bir kurum olarak görülüyor. Katılımcılara “Aile Kurumu hayatınızda ne kadar önemlidir?” sorusu sorulduğunda Türklerin %97,8'i “çok önemli” cevabını vermiştir. Bu araştırmaya göre, ölçülen diğer değerler ve kurumlar içinde “aile”den sonra önem sırasına göre en fazla “iş/calışma”, “din”, arkadaşlık, serbest zaman ve siyaset gelmektedir. Türkiye’de yapılan başka anketlerde de aile en önemli toplumsal kurum olarak öne çıkmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi ve Açık Toplum Enstitüsü'nün desteğiyle gerçekleştirilen “Türkiye’de Muhafazakarlık” konulu araştırmaya göre, 86 Türk toplumunda muhafaza edilmesi gereken kurumların başında sırasıyla aile, din, devlet ve millet gelmektedir. Araştırmaya katılanlara yöneltilen “Muhafaza edilmesi gereken en önemli toplumsal kurum hangisidir?” sorusuna katılımcıların %45,6'sı aile; % 22,2'i din; % 18.8'i devlet, % 10.5'i de millet cevabını vermiştir. Araştırma sonuçları Türk toplumunda aile büyük öneme sahiptir ve toplum, aile değerlerinin korunması gerektiğini düşünmektedir.³

Aile içi roller, aile üyelerinin birbirleriyle ilişkilerinde oynadıkları belirli davranış kalıplarını ifade eder. Bu roller, ailedeki her bireyin davranışlarını belirleyen, birbirleriyle olan ilişkilerini etkileyen ve aile dinamiklerini şekillendiren önemli unsurlardır. Maneviyat ise, insanın veya ailenin ruh ve zihin dünyasını ifade eder. Kişilerin inançları, değerleri, ahlaki prensipleri ve spiritüel yaşamı maneviyatını oluşturan unsurlardır. Aile içi rollerle maneviyat arasındaki ilişki, aile üyelerinin manevi değerlerini paylaşma, birbirlerine maneviyat desteği sağlama, ortak inanç ve ritüelleri paylaşma gibi faaliyetlerle bağlantılıdır.

3 Ali Bayer, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/8 (Şubat 2013), 101-129.

1.2. Maneviyat: (Spirituality)

Spirituality (maneviyat) kelimesi, Latince “nefes” (spiritus) kelimesinden türemiştir. Nefes’, İbranice de “insanların ruhunun tohumu” gibi anlamlara gelmektedir. Maneviyat kelimesi Arapça “mana” kelimesinden dilimize girmiştir. TDK sözlüğünde maddi olmayan manevi şeyler; yürek gücü ve moral anlamlarına gelmektedir.⁴

Maneviyat; kişinin yaratıcılık, büyüme ve değer sistemi geliştirme kapasitesini içerir. Maneviyat; deneyimler, inançlar ve uygulamalar dâhil olmak üzere çeşitli olguları kapsar. Maneviyat; psikolojik, dini ve kişilerarası olmak üzere birçok açıdan ele alınmaktadır. Maneviyat çoğu zaman kültür aracılığıyla ifade edilse de kültürden önce ve sonra gelenleri de kapsar. Mana ile ilgili şeyler “ruhsal şeyler” anlamına gelir. Psikolojik açıdan bakıldığında, farklı yazarlar bu kavramın farklı tanımlarını değerlendirmişlerdir. Kelly (1995), bunu evrendeki aşkın bir bağlantının kişisel olarak doğrulanması olarak tanımlamaktadır.⁵

Maneviyat kavramı, anlam olarak birçok değişik farkı içinde barındırır. Maneviyat alanında pek çok ilerleme kaydedilmekle birlikte, maneviyatın netliği konusunda henüz genel bir çerçeve çizilmesi zor gözükmektedir. Literatür incelendiğinde maneviyat kavramına ilişkin çok fazla tanım bulunmaktadır. Apak çalışmasında farklı çalışmalardan derlediği tanımları şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Sır, büyük güç veya Tanrı ile bağlantı-aşkınlık,
- Yaşama verilen anlam ve amaç,
- Bireyin kendisine veya başkalarına bağlılık ve ilişki,
- Koşulsuz sevgiyle bağlanma,
- Bireyin dünya ile ilişkili inançları,⁶

Psikolojik literatürde maneviyat kavramı son yüzyılda anlam değişikliğine uğramış, Batı’da dini kurumlardan ayrılış ve bireysel doruk deneyimlerine doğru bir değişim yaşanmıştır. Dolayısıyla maneviyat, kişisel bir anlam dünyası, iç huzur ve aşkın varlıkla özel bir ilişki olarak tanımlanır. Türkiye’de bu tanımlar özellikle çeviri yoluyla literatüre yerleşmiştir. Ancak saha araştırması, Batı’dan farklı olarak Türk örneğinin din ve maneviyat kavramlarını birbiriyle ilişkili kavramlar olarak gördüğünü gösterdi. Kilise merkezli bir Hıristiyan kültüründe din, büyük ölçüde kurumsal olarak görülür. Maneviyat ise öncelikle dini geleneklerin ve kurumsal yapıların dışında kişisel deneyim ve anlam bulmaya odaklanır. İslam’da kilise gibi otorite sahibi kurumsal bir yapı olmadığı için ülkemizde bu

4 Türk Dil Kurumu (TDK), “Türk Dil Kurumu sözlükleri”, (3 Eylül 2023).

5 Halil Ekşi (ed.), *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma* (Ankara: Nobel Yayın, 2022), 2.Baskı/3.

6 Hıdır Apak, Muhammet Cevat ACAR ”Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat”, *Din Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, ed. M. Nesim Doru vd. *Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları*, 1. Basım (2018), 365.

ayrım batıdaki gibi net değildir. Dolayısıyla dini ve manevi unsurlar bireysel hayatlarda birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu da , bu iki kavramın hala birbiri ile yakın ve oldukça ilişkili olarak algılanmasına yol açmaktadır. İkinci önemli neden ise Tanrı ve aşkın varlık kavramlarına yüklenen anlamların farklı olmasıdır . Batıda “ Tanrı “ daha çok dini kurumlarla ilişkilendirilirken , “ aşkın varlık “ kavramı bu dünyayı aşan yüce bir gerçekliğe işaret etmektedir. Türk - İslam kültüründe ise Allah kavramı, her iki boyutu da büyük ölçüde içermektedir. Nitekim kültürümüzde maneviyat kavramı , tasavvuf konularıyla ilintili olarak algılanmaktadır.⁷

Maneviyatla ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda ve literatürde maneviyatın çok sayıda tanımı ve açıklaması mevcuttur. Maneviyat tanımı yapan çalışmaların % 67'sinde “kutsal ya da kutsalı arama” noktasında görüş birliği olduğu bulunmuştur. Kutsal kelimesi en sık Tanrı ya da aşkın olarak ifade edilir ve araştırmacılar maneviyatı anlam, amaç ve bilgelik (wisdom) gibi diğer psikolojik yapılardan ayıran bu odağı önerirler. ⁸

Maneviyat, herkesin içsel ve özgün bir kapasite olarak sahip olduğu cesaret ve güven veren bir enerjidir. İnsanın manevi olarak güçlü olması, yapabilme ve başarabilme yeteneğinin de yüksek olduğunu gösterir. Bu güçten yoksun kalmak ise mutsuzluk ve umutsuzluğa yol açarak bir kişiyi hayata küstürür ve başarı gücünü yok eder. Hayatta karşılaştığımız zorluklarla başa çıkmak için maneviyatı yaşamsal bir güç olarak yanımızda buluruz. Maneviyatı yetersiz hissettiğimizde, yardım eli uzanacak birini ararız. Böyle bir manevi yardım ihtiyacı, psikolojik destek, telkin ve rehberlik yoluyla sağlanabilir. ⁹

Erol Güngör'ün ifade ettiği gibi *“toplumsal olayların o toplumu oluşturan bireylerin duygu, düşünce ve davranış şekilleriyle döngüsel bir ilişki içinde olması kaçınılmazdır.”* Bu nedenle kültürel sistemler kadar kişilik sistemleri de sosyal sistem üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Toplumdaki insanlar arasındaki bütünleşme ve farklılaşma, kültürel sistem, kişilik sistemi ve sosyal sistem arasındaki uyum veya uyumsuzluktan kaynaklanır. Toplum, kültürel değerleri sosyal sistem içinde kurumsallaştırır ve ardından değer, norm ve kuralları kişilik sistemleri içinde benimser. Dolayısıyla, sosyal, ekonomik, dini ve bireysel gibi farklı alanlarda ortaya çıkan değişimler, maneviyat kavramıyla ilgili ilgi artışına neden olur. Bu dönemde maneviyat da farklı bakış açılarına göre farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımların içeriği ve boyutları zaman içinde değişimden etkilenmiştir.¹⁰

7 Mustafa Atak, *Maneviyat Psikolojisi* (İstanbul: Elit Kültür,2016), 23-24.

8 Figen Kasapoğlu, “Psikolojik Danışma Süreci ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı”, *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 10/19 (Haziran 2017), 144.

9 Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 60.

10 Sevede Düzgüner, *Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi: Kan Bağışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma* (Konya:Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 15-16.

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi maneviyatın tek bir tanımı yoktur. Ayrıca maneviyatı açıklayan araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında, anlam ve amaç, kutsal, kendinden büyük bir güce inanma, aşkınlık gibi kavramların ortak olduğu görülmektedir. Özetle modern anlamda maneviyatın yeni bir anlam kazandığı söylenebilir. Tarihsel süreçte meydana gelen sosyokültürel hareketlerin dinden ayrılma üzerinde etkisi gibi nedenlerle maneviyat hem kamuoyunda hem de akademik çevrelerde özgün bir kimlik kazanmıştır.

1.3. Din

Din, ailelerin sağlıklı bir şekilde kurulması ve sürdürülmesi ve boşanma oranlarındaki artışın azaltılması ile ilgili olması nedeniyle son zamanlarda daha sık gündeme gelen ve daha fazla ilgi gören araştırma konularından biridir.

“Dinde manevinin karakteristiği olan aşkınlık, en yüksek düzeyini bulabileceğinden, dini, manevî arayışın zirvesi olarak tanımlayabiliriz. Dinde, daha ileri aşkınlık olmayan bir aşkınlık varsayarak, insanlığımızın ilerisine geçeriz. Daha yüksek bir aşkınlığın bulunmadığı bir aşkınlıkla karşılaştığımız ya da böyle bir aşkınlıkla kavradığımızda, bunu nihaî olarak görür ve kutsal, mutlak ya da Tanrı olarak adlandırırız. Din yalnızca duyularımız ya da bilgimizin aynı düzeyde genişletilmesini sağlamaz, bizi yeni bir düzeye yükseltir. Din, bütün insanî başarılarımızı kendisini aşma nüfûz alanına koyarak, görecelileştirir. Din insan yaşamını nihaî sınırlarına yerleştirir. Böylece din yoluyla sınırlı, kendisinin sınırsızın huzurundaki sınırlı olduğunu keşfeder.”¹¹

Din, insanla beraber var olmuş, insanla birlikte var olmakta ve görünen o ki, insanla birlikte varlığını sürdürecektir. İnsanlık hayatının dinle başladığı gerçeği, kutsal kitaplar kadar felsefe ve ilim tarafından da bize öğretilmektedir. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin dinden tamamen yoksun bir toplulukla karşılaşmak mümkün değildir. Bu durumu ünlü Fransız filozofu Henry Bergson şu anlamlı sözleriyle açıklamıştır: *“Geçmişte olduğu gibi, bugün de ilimsiz, sanatsız ve felsefesiz insan cemiyetleri vardır. Fakat dinsiz bir cemiyet asla var olmuş değildir. Bu ifadeler, dinin olmadığı bir insan hayatının yavanlığını göstermesi açısından son derece önem arz etmektedir.”* Bu ifadeler, dinin olmadığı bir insan hayatının eksikliğini göstermesi açısından son derece önemlidir.¹²

Din, ailenin sağlığı ve devamlılığının sağlanması açısından koruyucu bir rol oynar. Aile için yapılan çeşitli düzenlemelerle aile, toplumsal yapının temeli haline gelir. Eş seçimi, düğünler, aileye yeni üyeler kazandırma, doğum, yas, boşanma gibi aile ile ilgili birçok konu dinle yakından ilgilidir.

11 M. Hull, John, “Manevi Gelişim, Yorumlar, Uygulamalar”, çev. İbrahim Kapaklıkaya, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/2 (2003) 111-112.

12 Turgay İmamoğlu, “Din Ve Modern Düşünce Üzerine”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 7/27 (Ocak, Şubat, Mart 2011), 153.

Dinin, evlilik ve aileyi hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilediğinden söz etmek mümkündür. Evde hep beraber yapılan ibadetler, çiftin birbirine dua etmesi, öfkeyle başa çıkma ve affetmenin dini kaynaklarca teşvik edilmesi aileleri olumlu yönde etkilemektedir. Dinin aile içi şiddet, bağımlılık, suç ve yalnızlığın azalması, sağlıklı ve düzenli aile hayatı, güçlü evlilik ve ahlaklı çocuk yetiştirmeye ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmalar vardır. Yine dini inançları birbirine benzer olan çiftlerin ayrı olanlara kıyasla daha fazla bireysel iyi oluş ve evlilik doyumuyla daha az çatışma ve boşanma oranına sahip oldukları ortaya konmuştur. Dindarlığın evlilik uyumunun en güçlü göstergelerinden olduğu, evlilikte bağlılık ve istikrarı, aile dayanıklılığını arttırdığı, yaşanan krizlerin aşılmasını kolaylaştırdığı, ergenlikteki uyumsuz davranışları ise azalttığı görülmüştür.¹³

Aynı şekilde aile, tüm inanç sistemlerinde kutsal sayılmakta ve bir dinin devamı ve yayılması için önemli görülmektedir. Din evliliğe zarar verici tutum ve davranışları engellemiş, evlilik ilişkisine olumlu bakmaya yönlendirmiş, ortaya koyduğu değer ve normlarla ailenin sağlıklı bir şekilde devamına katkıda bulunmuştur. Bu bölümde dinin evlilik ve aile kurumlarına bakışı özetlenmiştir. Yoksa dini kaynaklarda bu konu çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıntılı olarak din bahsine girmememizin nedeni tebliğ metnindeki sayfa sınırlılığıdır.

1.4. Maneviyat, Din ve Aile Arasındaki İlişki

Maneviyat kavramının genel, kabul görmüş, açık ve net bir anlamı olmasından kaynaklı bu konuda yapılan çalışmalarda da anlam kargaşaları veya belirsizlikler yaşanmıştır. Maneviyat ilk dönemlerde din ile aynı anlamı taşımış, geleneksel dinden kopmalar nedeniyle son zamanlarda dinin karşısında farklı bir tanım haline gelmiştir. Farklı disiplinlere göre artık maneviyat, din ile aynı şey değildir. Maneviyat ve din konusunda son yıllarda yapılan araştırmalar, kişilerin maneviyatlarını ifade etmeleri veya deneyimlemelerinin bir yolu olsa da maneviyat ile din arasındaki ilişkiyi "*Din, maneviyat ile aynı şey değildir. Dinin, bir kültür veya alt kültürde ortak olan inancın örgütlenmesi, toplumların nihai ortak bağlantılarının kodlanması, kurumsallaştırılması ve ritüelleştirilmesi olarak düşünülebilir.*" şeklinde açıklar. Maneviyat ve din üzerine yapılan son araştırmalar, insanların maneviyatlarını ifade etme ve deneyimleme araçları olan maneviyat ve din arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Din ve maneviyatın aynı şeyler olmadığını, dini kurumsallaştırma ve ritüelleştirme olarak tanımlamışlardır.

"Din ve maneviyat arasında yakın bir bağlantının sadece içinde yaşadığımız İslâm kültürü için değil tüm dini kültürler için geçerli olduğunu söyleyebiliriz .

13 Hatice Kılınçer, *Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 3.

Şüphesiz “ maneviyat tamtamına “ din “ ile aynı anlama gelmiyor ama bir birlerinden ayırt edilmesinde güçlük çekilecek kadar da yakınlar. Batı dillerinde de son zamanlara kadar genel kullanımda “ din “ ve “ maneviyat “ arasındaki bu anlam yakınlığı ve geçişliliği söz konusuydu ama yakın zamanlarda yepyeni bir gelişme ortaya çıktı . Batı toplumlarında yaşayan insanlar arasında Doğu dinlerine ve yeniçağ (new age) inançlarına ilginin artmasıyla birlikte çok ilginç bir durum yaşandı . “ Spiritualite “ kelimesi , geleneksel dinin (Hıristiyanlığın) karşısında bir anlam öbeğinde yer almaya başladı . Hatta bazı araştırmacılar , spiritu alite’ye olan ilgi artışının geleneksel dinden uzaklaşmanın sonucu olduğunu ileri sürdüler. “Spiritualite” kelimesi, geleneksel dinin (Hıristiyanlığın) karşısında bir anlam öbeğinde yer almaya başladı. Hatta bazı araştırmacılar, spiritualiteye olan ilgi artışının geleneksel dinden uzaklaşmanın sonucu olduğunu ileri sürdüler.” diyen Göka’ya göre “Manevi” ve “dini” aynı şey değildir. Maneviyat dini inançlarla veya dindarlıkla sınırlandırılmaz. Dini, insanların kendisinden içip maneviyatlarını doldurdukları pınara benzetir.¹⁴

Maneviyat tarih boyunca din terimi ile birbirinin yerine kullanılmıştır (Shaf-ranske ve Sperry, 2007). Maneviyat, yaygın olarak gördüğümüz fiziksel varlıkların aşkın bir gerçeklikte oldukları ve ilahi bir gerçeklik tarafından yönetildikleri inancını ifade eder. Ancak özellikle son yüzyılda maneviyat ile din arasında bir ayrılığın olduğu ileri sürülmüştür. Maneviyatı olumlu, dini ise olumsuz olarak tanımlayan bir çerçeve sakıncalı olabilir çünkü her ikisinin de potansiyel olumlu ve olumsuz yönlerini anlamamızı engelleyebilir. Pek çok dinin takipçileri maneviyat ile din arasında ayırım yapmaz. Üstelik bu tür ayrımlar bilimsel kavramların kirlenmesine ve dolayısıyla kullanılan ölçme araçlarının ve araştırma yöntemlerinin gereksiz tekrarına yol açmaktadır. Maneviyat ve din birbiriyle ilişkili kavramlardır ve birbirinden bağımsız değildir.¹⁵

Maneviyat psikolojisi, din psikolojisi ile karşılaştırma yapılarak açıklanmaktadır. Bu konuda tam bir fikir birliği olmamakla birlikte iki görüş ağır basmaktadır. Dinin maneviyattan daha geniş olduğunu iddia edilen birinci görüşe göre, maneviyat, dinin kurumsal olmayan ve tecrübeye dayalı yönüdür. Maneviyatın dinden daha geniş olduğu yönündeki ikinci görüşe göre maneviyat, dini gelenek ve kurumlardan tamamen bağımsızdır. Sevgi, hoşgörü, bağışlama, merhamet gibi kavramların dinde açıklanmasına gerek yoktur. Bunlar insanın dini yönüne değil, manevi yönüne işaret etmektedir. Maneviyat edinilmiş bir olgu olarak görülmelidir. Bütün insanlar ruhsal potansiyele sahiptir. Maneviyat, yaşamda iç huzuru ve anlamı bulmakla ilgilidir. Din ve maneviyatı farklı konumlandırılanların kurumsal, maneviyatın ise kişisel olduğunu belirttiler. 2011 APA Kongresi’nde Dini Psikoloji Bölümü’nün adının Dini ve Maneviyat Psikolojisi Derneği

14 Erol Göka, *Psikoloji Varoluş Maneviyat* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2021), 18-21.

15 Ekşi, *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*, 15.

olarak değiştirilmesi kararının bir parçası olarak APA, 2013 Maneviyat El Kitabı, Psikoloji Alanında Maneviyat Psikolojisi'ni yayınladı. Bu durum psikoloji alanında maneviyat psikolojisini algılama biçimini göstermektedir.¹⁶

Maneviyatın dinle örtüştüğü durumlar olduğu gibi dindarlıkla da pek çok örtüşen yönlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu ortak yönler aynı zamanda dindarlık ve maneviyat ayırımının da temel unsurudur. Maneviyatın içerisinde dini unsurların bulunması ve aşkın olanı araması bakımından dine benzemektedir ancak maneviyatta din dışı unsurların da pek çok olduğu söylenebilir. Bu nedenle, psikoloji çevrelerinde son zamanlarda revaçta olduğu üzere, maneviyatın bir bütün olarak dindarlıkla aynı değerlendirilmesi daha isabetli görünmektedir. Nitekim din psikolojisi alanında son yapılan çalışmalara bakıldığında, manevi (ruhsal) olan ile dini olanı ayırma, hem kültürel hem de bilimsel literatürde revaç bulmaktadır.¹⁷

İnanma, kutsal ve aşkın olana bağlanma, iç huzuru ve güven, sevgi ve kabul insanın manevi yönünü dolduran unsurlardır. Maneviyat olgusu, bütün insanların sahip oldukları içten ve özgün bir kapasite olarak hayatın her alanında cesaret ve güven veren bir enerjidir. Kişinin maneviyatının yüksek olması, yapabilme ve başarabilme gücünün de yüksek olması demektir. Onun zaafa uğraması da aynı şekilde mutsuzluğa ve umutsuzluğa sebep olarak kişiyi hayata küstürecek ölçüde bedbinleştirir,yapabilme ve başarabilme gücünü yok eder.¹⁸

Ayten'e göre, modernitenin en büyük kusurunun, ruhu ve bedeni birbirinden ayrı düşünmesi ve maneviyatı bir kenara bırakarak insanı tanımaya, anlamaya ve yönlendirmeye çalışmasıdır. Bunun kişiye zulüm olduğunu "Oysa insanı kalıcı ve asli bir parçasından uzaklaşmaya zorlamak zulümdür. Maddeye hapsedilmiş ve manadan koparılmış bir insan profili çizmek, insanın bir yarısını ısrarla görmemektir." cümleleriyle anlatmaktadır.

Dini/manevi ilkeler ile psikoterapiyi birleştiren araştırmalar Batı'da özellikle 2000'li yıllardan itibaren hızla çoğaldı. Tartışmasız, Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) "Din ve Maneviyat Psikoloji Derneği"nin kurulması bu artışa katkıda bulunmuştur. APA konferansına katılanların bir diğer arzusu da tüm psikolojik konularda kültürel yeterlilik sağlamaktı. "İnsan Varlığının Temel Bir Yönü Olarak Maneviyat", psikolojinin tek boyutlu bilimden insanların kültürel ve manevi varlıklar olduğunu anlamaya doğru ilerlediği bu konferansta ele alınan temalardan biriydi. Son yıllarda Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da "manevi müdahaleler" ve bunların etik çerçeveleri hakkında tartışmalar yaşanıyor (Utsch-Frick, 2015, 453). İngiliz kuruluşu Royal College of Psychiatrists de APA'ya benzer çalışmalar yaparak, giderek artan sayıda katılımcıyla psikiyatri

16 Mustafa Atak, *Nefs Psikolojisi Kuram Uygulama* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021), 21.

17 Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 20.

18 Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, 60.

ve maneviyat alanında eğitimler sunuyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde maneviyat konularının klinik psikoloji programlarına dahil edilmesi, maneviyat psikolojisinin klinik uygulamasıyla sonuçlanmıştır.¹⁹

Manevi ve dini kavramlar Türkiye'de yaşayan pek çok birey için önemlidir. Örneğin, 2008-2009 yıllarında yapılan geniş çaplı bir araştırma sonucu ortaya çıkan Uluslararası Sosyal Araştırma raporuna göre Türk vatandaşlarının %93'ü Allah'ın gerçek olduğuna inandıklarını ve hiçbir şüpheleri olmadığını belirtmişlerdir. %92'si hayatının anlamının Allah'ın varlığı ile güçlendiğini belirtmiştir (Çakıroğlu, Kalaycıoğlu ve Sabancı Üniversitesi 2009). Bu nedenle ülkemizdeki ruh sağlığı profesyonellerinin çalışmalarında bu durumu değerlendirmeleri önemlidir. Bu bağlamda Kararımak (2004) 'Psikolojik Danışmanlıkta Zihinsel Anlamanın Rolü' adlı makalesinde bu konuya odaklanmıştır. Daha sonra Kararımak ve Korkut (2009) manevi yönelim ölçeğini, Kasapoğlu (2015) manevi yönelim ölçeğini geliştirmiştir. 2016 yılında Spiritüel Psikoloji ve Danışmanlık kitabının yayını başladı. Ayrıca maneviyat ile öznel iyi oluş (Öztürk ve Çetinkaya, 2015) ve ölüm korkusu ile dini eğilimler (Halıcı Kurtulan ve Kararımak, 2016) arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Ekşi, Takmaz ve Kardaş (2016) psikolojik danışma sürecinde danışmanların maneviyata bakış açılarını araştırmışlardır. Yurtdışında yapılan araştırmalarla karşılaştırıldığında, Japonya'daki psikolojik danışmanlık ve psikoterapi alanı son zamanlarda manevi konulara odaklanmanın gerekliliğini fark etmeye başlamıştır.²⁰

Pargament, "Maneviyat dinin kalbi ve ruhudur. Kutsal aramak dinin en merkezi işlevidir. Biraz tuhaf gelebilir. Ancak din psikolojisinde kutsal arayışına pek ağırlık vermediğimizi düşünüyorum. Kutsal olguları her zaman diğer psikolojik, sosyal, biyolojik veya evrimsel dürtü ve dürtülere indirgeme eğiliminde olduk. Ancak kutsal arayışının, başka süreçlere indirgenemeyecek meşru bir arayış olduğuna inanıyorum. Elbette Tanrı'yı ölçemeyiz veya bir nesnenin ilahi güce sahip olup olmadığını belirleyemeyiz. Ancak arayanın fiziksel, psikolojik ve sosyal izlerinin araştırılmaması veya araştırılmaması için hiçbir mantıklı neden yoktur. Bu yörüngeleri takip etmek bize farklı yönlerde farklı yollar seçen insanları karşılaştırma fırsatı verir. Belki de burada sunulan yaklaşımın en zor kısmı dinin maneviyattan daha geniş olduğu fikridir. Çoğu insan bunun tersini düşünüyor (Zinnbauer ve ark. 1997); fakat burada klasik dini psikolojiye dönmek istiyorum. Din kapsayıcı bir çerçevedir. Anlam arayan pek çok nesneyi barındırır. Maneviyat ise anlam arayışı içinde belirli bir nesneye, kutsal olana odaklanır. Ancak bu açıdan bakıldığında din ile maneviyat arasındaki ayrımın giderek bulanıklaştığını da belirtmek gerekir. Çünkü yaşamda anlamlı kutsal nesnelerin sayısı giderek artıyor. Kutsalı kutsal bulanlar için hayat boyunca din

19 Zuhul Ağılıkaya Şahin, "Din ve Psikoloji Arasındaki Uçurum Gerçekten Ne Kadar Derin? Psikoterapideki Dini İzler", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3 (Aralık 2018), 1614.

20 Kasapoğlu, "Psikolojik Danışma Süreci Ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı", 142-143.

ile maneviyat arasında çok az fark vardır. ” bu cümleleriyle dinin maneviyattan ayrı düşünülemediğini ifade etmiştir.²¹

Maneviyat “öz” ise din “form”dur. Formsuz bir özün muhafazası ne derece mümkün olabilir ki? Üzülerek ifade edelim ki çağdaş gelişmeler din ve maneviyatı sanki biri varsa diğersinin yokluğu zorunlu ya da iki hasım gibi takdim etmektedir. Hâlbuki İslâmi bakış açısından din ve maneviyat birbirlerini devamlı destekleyen, geliştiren ve zenginleştiren, ruh ve beden gibi insanın ayrılmaz yönleridir. Bu zaviyeden konu ele alındığında, maneviyat ve din arasındaki keskin ayırım hem manasız hem de İslâm’a aykırı bir telakki kabul edilmelidir. Başka bir deyişle maneviyat dini beslerken, din de maneviyatı devamlı beslemekte, insanın fiziki-ruhî gelişimi sürecinde birbirlerini tamamlamaktadırlar. Din ve maneviyat arasındaki bu ayrılmaz bağ, doğrudan Aşkın Varlık’la kişinin kalbi arasında da ciddi bir ilişki oluşturmaktadır. Yaratıcıyla kul arasındaki bu ilişki ise, söz konusu kimseye dönüşme, değişme ve yaşadığı dünyayı din destekli manevi değerler penceresinden yeniden algılama imkânı sunmaktadır.²²

Din ve maneviyat kavramlarının örtüşen ve ayrılan yanlarını olduğunu, başlangıçta din merkezli bir anlayışla ele alınan maneviyatın günümüzde, kişisel tecrübeyi esas alan insan merkezli bir anlayışla ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda maneviyatın aşkın olanla ve evrenle bağlı olma duygusu, yaşamın fiziksel ve psikolojik boyutlarında kutsallık algılama, yaşamda anlam arayışı ve bireysel potansiyellerin gerçekleşmesi gibi duygu düşünce, tutum ve davranışları içeren kapsamlı bir kavram olduğunu ve maneviyatın genel olarak dinden ayrı bir süreç olarak ele alındığını söylemek mümkündür.²³

Maneviyat, insan yaşamın önemli bir yönüdür. Son yıllarda yapılan çalışmalar maneviyatın aile işlevselliği ve aile yaşam memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu etki hem olumlu hem olumsuz olabildiği sonuçları elde edilmiştir. Başka bir deyişle maneviyat, aile ilişkilerinde sorunlara neden olabilir ve sorunların çözümü için alternatif yollar sunabilmektedir. Maneviyatın aile ilişkilerinde bu kadar önemli bir konu olduğunu göz önünde bulunduran başka çalışmalar maneviyatın aile odaklı psikolojik yardım süreçleri ile entegrasyonuna odaklanmaktadır. Maneviyat odaklı psikolojik danışmanlık ve terapi Türkiye’de yeni gelişmekte olan bir alandır. Maneviyat odaklı psikolojik yardım sürecine aile odaklı bir yaklaşım getirilerek, çiftler ve ailelerle çalışan uzmanlara ve uygulayıcılarına yeni bir bakış açısı sunulması amaçlanmaktadır.²⁴

21 Kenneth I. Pargament, “Din Psikolojisi Mi, Din Ve Maneviyat Psikolojisi Mi? Gereksinimler Ve İtirazlar.” çev. Ahmet Rifat GEÇİOĞLU, *Bilimname* 29/2 (Eylül 2015), 377-378.

22 İsmail Albayrak, ‘İslam Dini Açısından “Din ve Maneviyat İlişkisi”, *Değerler ve Eğitimi- II Sempozyum Bildirileri Kitabı* (Ankara:Ertem Basım, 1.Basım, 2015), 113.

23 Düzgüner, “Maneviyat algısı ve diğer kâmlıkla ilişkisi”, 1.

24 Şeyda Çetinbaş, “Manevi Yönelimli, Çift, Evlilik, Aile Terapileri”, *Spiritual Psychology and Counseling (SPC) dergisi* 5/1 (2020), 24.

Sonuç olarak ailede maneviyatın rolüne ilişkin araştırmalar incelendiğinde, araştırmanın ağırlıklı olarak dini olgulara odaklandığı tespit edilmiştir. Maneviyat genellikle din kelimesiyle ilişkilendirilir. Ancak farklı disiplinlerde son yıllarda genel kabul gören düşünce “maneviyat din kavramı olmadan da varlığını sürdürmektedir.” görüşüdür. Aileler için dini ve manevi konular çok daha önemlidir ve her aile bunu kendi yapısında farklı şekilde ifade eder. Bazı aileler maneviyatı yalnızca haz olarak yaşarken, bazıları dini inanç, davranış ve deneyim olarak deneyimliyor.

2. Ailede Maneviyat Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi

Bu araştırmada Türkiye’de son yirmi yılda aile ve maneviyat konusunda bilimsel dergilerde yayınlanmış (doktora, lisansüstü tezler, araştırma makalesi, derleme makalesi) çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma son yirmi yılbaşı ile yola çıkılmasına rağmen bu kriterlerde son 11 yılda çalışmalara rastlanmıştır.2012 yılı ve sonrasında aile ve maneviyat hakkında yapılan çalışmalara ilişkin güncel bilgileri içermektedir. Ulaşılan çalışmaların analiz sonucu aile ve maneviyat ile ilgili yapılan çalışmaların durumunun olduğu gibi ortaya konulması da amaçlanmıştır. Çalışmalara ilişkin sayısal veriler tezlerin yıllara göre dağılımı, üniversitelere göre dağılımı, içerdikleri konu dağılımlarının yanı sıra çalışılan grupların dağılımıyla veri toplama tekniklerine de yer verilmiştir. Ayrıca incelenen 20 çalışma yazar ismi alfabetik sırasına göre çalışmanın adı, danışman adı, üniversite ve ilgili şekilde liste şeklinde çalışmaya eklenmiştir.

2.1. Yöntem

Araştırmamızın veri sağlama yöntemi “Sistemantik Derleme” yöntemidir. Literatürde derleme çalışmalarının üç farklı biçimde yapıldığı görülmektedir (Moule ve Goodman, 2009; Gerrish ve Lacey, 2010). Bunlar;

1. Geleneksel derleme (traditional, narrative review)
2. Sistemantik derleme (systematic review)
3. Meta analiz (meta-analysis).

Sistemantik Derleme yöntemi,

- Belirli bir konu ile sorusuyla ilgili mevcut literatürü kapsamlı bir şekilde birleştirerek ve analiz ederek yapılan bir araştırma yöntemidir.
- Araştırmacıların belirli bir alanda nelerin bilindiğini ve nelerin bilinmediğini anlamasına,
- Araştırmacıların literatürde yer alan bir konudaki tüm yayınları toplamasına, bu yayınları bir ölçüte göre seçmelerine ve sonuçları sentezlemelerine olanak sağlar. Bu yöntem, konuyla ilgili kanıtların objektif bir şekilde araştırılmasını ve değerlendirilmesini mümkün kılar.

Sistematik derleme yaparken aşağıdaki adımları takip ettik:

1. **Araştırma Konusu Belirleme:** Konu hakkında net bir hedef belirlemek önemli olduğu için incelemek istediğimiz konuyu “ aile ve maneviyat” olarak belirleyip araştırmanın kapsamını tanımladık.

2. **Literatür Araştırması:** Konuyla ilgili mevcut literatürde edilen tüm araştırmaların başlık ve özetleri incelendi. Şüphe oduyulan çalışma ve yayının tam metni incelendi. Başlık ve özetlere göre uygun görülen tüm araştırmaların tam metni elde edildi. En son dâhil etme ve dışlama kararı, tüm araştırmalar tam metin olarak incelendikten sonra verildi ve hangi araştırmaların sistematik derlemeye alınacağı kesinleştirildi.

3. **Veri Seçimi:** “Ulusal-Tez”,”Dergipark”,”Akademia” ve “Google Akademik” veri tabanlarından yararlanılarak incelemek istediğimiz çalışmaları belli kriterlere göre seçtik. Ulusal Tez merkezinin tarama sekmesine “Aile” kelimesi yazayıp arattığımızda 2000 tanesi ulaşılabilir 7411 sonuç çıktı. “ Maneviyat” kelimesini tarattığımızda 102 sonuca ulaştık. Fakat bizim araştırmamızın konusu “ Ailede Maneviyat” olduğu için “ Aile ve Maneviyat”,Ailede Maneviyat” taramalarında ulusal tez merkezinde sonuca ulaşamadı. Fakat Dergipark'ta 14.639 sonucun, Google Akademik'te 10.050 sonucun aşağı yukarı 20 tanesinde aile ve maneviyat kelimeleri birlikte bulunan ve ulaşılabilir araştırmalardı. Bu araştırmaların değerlendirilmesi de bizim çalışmamızın konu başlığını oluşturdu.

4. **Veri Değerlendirmesi:** Seçtiğimiz veriler, değerlendirme ve analiz aşamasında verilerin hangi yöntemlerle elde edildiği, hangi sonuçlara ulaştığı ve nasıl kullanıldığı incelendi.

5. **Bulguların Sunumu:** Elde ettiğimiz bulguları sistematik bir şekilde benzer sonuçları genel bir sentez yaparak çizelgeler halinde özetledik.

6. **Sonuçların Değerlendirilmesi:** Değerlendirilen bulgular analiz edip sonuçlara dayalı olarak çıkarımlar yapıldı. Araştırmaların sonuçlara odaklanarak, gelecekteki araştırmalara yönelik önerilerde bulunuldu.

7. **Kaynaklarının Düzenlenmesi:** Çalışmamızın güvenilirliğini arttırmak için kullanılan kaynakları sistematik olarak düzenleyip ve referanslarını ekledik.

Bu adımları takip edip, verilerin doğru bir şekilde analiz edilmesini sağlamaya çalışarak sistematik derleme sürecini devam ettirdik.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmaya dahil edilecek din psikolojisi, psikoloji ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında yayınlanmış çalışmalara “Ulusal-Tez”,”Dergipark”,”Akademia” ve “Google Akademik” veri tabanları kullanılarak ulaşılmıştır. Tara sekmesine “Aile” ve “Maneviyat” kelimeleri yazıldığında bütün veri tabanlarında binlerce araştırma bulunmuştur. Fakat biz Türkiye’de son 20 yılda

” Ailede maneviyat” ile ilgili çalışmalarını araştırdığımız için tara sekmesine “Aile ve Maneviyat” kelimelerini birlikte yazarak arama yapıldığında sadece 20 çalışmada “Aile ve maneviyat ” bir arada incelendiği görüldü. Bu nedenle kalan 20 çalışma örneklem olarak belirlenmiştir.

Veri toplama araçları araştırmada çalışmalar ele alınırken araştırmacı tarafından Excel ortamında bir kodlama geliştirilerek çalışmaların türlerine, yıllarına, yayınlandığı üniversite ve dergilere, çalışma gruplarına, araştırma konularına ve veri toplama tekniklerine uygun başlıklar oluşturulmuş ve bu şekilde bahsi geçen maddeler çizelgeler halinde işlenmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması Ve Analizi

Araştırmanın verileri analiz edilirken, nitel analiz yöntemlerinden olan betimsel analiz kullanılmıştır. Bunun için veri tabanlarının resmi internet sitelerinin arama sayfasındaki detaylarına seçeneğinden bilim dalı; din psikolojisi, pdr, psikoloji , yıl aralığı 2003-2023 olarak seçildikten sonra çalışma türü belirlenmiş ve izin durumu “izinli” durumu ise “Onaylandı” olarak işaretlenmiştir. ”Aile ve maneviyat” kelimelerinin bir arada bulunması kriterine uyan 20 çalışma bilgisayar ortamında toplanmış Excel ortamına aktarılarak çalışmaların çizelgeleri oluşturmuş ve yorumlanmıştır.

2.4.Bulgular

Araştırmanın bu kısmında örnekleme dahil edilen,1 adet doktora tezi, 5 adet lisansüstü tezi, 11 adet araştırma makalesi ve 3 adet derleme makalesi olmak üzere toplamda 20 çalışma değerlendirilmek üzere incelenmiş elde edilen bulgular aşağıdaki çizelgelerle gösterilmektedir.

Çalışma Kapsamında Ulaşılan Araştırmalara Ait Sayısal Veriler

Çizelge-1.Çalışmaların Türlerine Göre dağılımı

	Türü	%
Doktora tezi	1	5%
Yüksek lisans Tezi	5	25%
Araştırma Makalesi	11	55%
Derleme Makalesi	3	15%
Toplam	20	%100

Türkiye’de son yirmi yıl içerisinde aile ve maneviyat kelimelerinin konusunda birlikte geçtiği 20 çalışmanın %5’inin doktora tezi, %25’inin yüksek lisans tezi, %55’inin araştırma makalesi ve %11’inin derleme makalesi olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmada bu yıllar arasında doktora tez sayısının çok az olduğu gözlenmiştir.

Çizelge-2. Çalışmaların yıllara göre dağılımı

Tez Türü	2012	2017	2019	2020	2021	2022	2023	Toplam
Doktora tezi					1			1
Yüksek lisans Tezi	1	1		2		1		5
Araştırma Makalesi		1	1	4	2	1	2	11
Derleme				1	1		1	3
%	%5	%10	%5	%35	%20	%10	%15	100%

Çizelge incelendiğinde erişime izin verilen çalışmaların 2012-2019 yıllarında %5, 2017 yılında %10, 2020 yılında %35, 2021 yılında %20, 2022 yılında %10 ve 2023 yılında %15’inin yayımlandığı görülmektedir. 2020 yılına kadar yapılan çalışmalarda azlık dikkat çekerken 20 ve sonrasında bu çalışmalarda belirgin bir artma göze çarpmaktadır. Çalışmalarda 2020’ye kadar derleme çalışmaları varken 2020’den sonra lisansüstü tezlerinde artış görülmektedir. Verilerde dikkat çeken diğer bir husus da yaklaşık son yirmi yılda sadece 2021 yılında bir doktora tezinin bulunmasıdır.

Çizelge-3. İncelenen çalışmaların yayımlandığı yayınlar

	Doktora Tezi	Yüksek Lisans tezi	Araştırma Makalesi	Derleme Makalesi	%
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD)	1	1			10%
Üsküdar Üniversitesi Psikoloji Fakültesi Dergisi		1			5%
Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi (AÜİFD)		2			10%
EKEV Akademi Dergisi			1		5%

MEDİAD Medya Araştırmaları Dergisi			1		5%
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD)			1		5%
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi PDR Fakültesi Dergisi		1			5%
Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi			1		5%
Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi			1		5%
Değerler Eğitimi Dergisi				1	5%
Diyanet İlmî Dergi			1		5%
Spiritual Psychology and Counseling			5	1	35%
Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi				1	5%

Aile ve maneviyat konularının birlikte ele alındığı çalışmaların dağılımı Çizelge-3 teki gibidir. Bu çizelgede yurt dışı dergilerinde de bu konuların daha fazla ele alındığı gözlenmiştir. Ülkemizde ise bu konuda en fazla Marmara ve Ankara Üniversitesi'nde ve İlahiyat Fakültelerinin Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda ele alındığı gözlenmektedir.

Çizelge-4. Çalışma Grupları Ve Örnekleme Göre Dağılım

	Doktora Tezi	Yüksek Lisans tezi	Araştırma Makalesi	Derleme Makalesi	Toplam	%
Aile Danışmanı veya Terapisti	1		2	2	5	25%
Evli Çiftler		4	4	2	10	50%
Bekar Bireyler		3	4	1	8	40%
Aileler		2	3	1	6	30%
Üniversite Öğrencileri		1		1		10%
Yerel Halk		1				5%

Çizelge incelendiğinde evli ve bekar bireylerin yoğun çalışma grupları olarak görülmektedir.

Çizelge-5. Veri Toplama Tekniklerine Göre Dağılım

	Doktora Tezi	Yüksek Lisans tezi	Araştırma Makalesi	Derleme Makalesi	Toplam	%
X Anket	1	2		2	5	25%
Belge Tarama/ Dökümantasyon		1	9	2	12	60%
xGörüşme	1	1	1	1	4	20%
xGözlem	1	1			2	10%
xÖlçek Uygulama		3	1	1	5	25%

Not: Yanında “x” işareti olan teknikler aynı anda tercih edilebilmiştir.

Çalışmalarda kullanılan veri toplama teknikleri tablodaki gibidir. Araştırmacılar en fazla belge tarama tekniğini kullanmışlar az da olsa diğer tekniklerde çalışmalara önem vermişlerdir.

Çizelge-6. Çalışmaların Konusuna Göre Dağılım

	Doktora Tezi	Yüksek Lisans tezi	Araştırma Makalesi	Derleme Makalesi	%
Manevi İyi Oluş		1			5%
Aile içi Roller ve Maneviyat		2			10%
Yaşam Doyumu ve Maneviyat		2			10%
Evlilik ve Maneviyat			1	1	10%
Aile ve Din			2	1	15%
Aile Terapisi ve Danışmanlığında Maneviyat	1	1	7	1	50%
Toplam	1	6	10	3	100%

Son yirmi yılda “aile ve maneviyat”ın birarada işlendiği çalışmaların başlıklarından hareketle içerdikleri konular 6 başlıkta toplanmıştır. Konular gruplandırılarak hangi konuların daha çok çalışıldığı ortaya konmak istenmiştir.

Konu başlıklarına bakıldığında en az “Manevi İyi Oluş” konusu çalışılırken en fazla “Aile terapisi ve Danışmanlığında Maneviyat” konusu çalışılmıştır. Bunun nedeni son yıllarda yurt dışında aile ve insan ilişkilerinde maneviyatın etkisinin kabul görmesiyle birlikte aile içi çatışmaları çözme amacı güden aile terapisi ve danışmanlığında uzmanların bu konuyu görmezden gelemeyeceği hatta sorun çözümlerinde maneviyatın olumlu etkisinden yararlanmak olabilir.

3. Türkiye'de Son Yirmi Yılda "Aile Ve Maneviyat" Konularının Bir Arada İncelendiği Çalışmaların Listesi

Aile ve maneviyat üzerine yapılan 1 adet doktora tezi, 5 adet lisansüstü tezi, 11 adet araştırma makalesi ve 3 adet derleme makalesi olmak üzere toplamda 20 çalışma değerlendirilmek üzere tespit edilmiştir. Bu çalışmaların yıllara göre listesi aşağıda verilmiştir.

- 1) 2012, Aziza Ergeshkyzy, *Aile İçi Roller Ve Manevi Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman:Öznur Özdoğan, Ankara Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi-Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi
- 2) 2017, Furkan Ağırbaş, *Manevi Yönelimli Aile Danışmanlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman:Halil Aydınalp, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi-Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi
- 3) 2017, Dilek Akça Koca, *Satir Aile Terapisi'nin Manevi Temelli İncelemesi*, Araştırma Makalesi, Marmara Üniversitesi ,Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı , Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
- 4) 2019, Hasan Kütük, *Sistemik Aile Terapileri 'ne Manevi Yaklaşım*, Araştırma Makalesi, Marmara Üniversitesi , Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı , Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
- 5) 2020, Nihal Yılmaz, *Aile İçi Roller ve Maneviyat*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman:Öznur Özdoğan, Ankara Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi-Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi
- 6) 2020, Büşra Tunç, *Manevi İyi Oluşla Aile Doyumu Arasındaki İlişkide Aile Desteği Ve Bütünlüğünün Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman Tarık Totan, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı,
- 7) 2020, Fatma Balcı Arvas, *Aile, Değerler ve Din: Teorik Bir Yaklaşım*, Araştırma Makalesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
- 8) 2020, Tuğba Turgut, *Manevi Yönelimli Bilişsel Davranışçı Aile Terapisi*, Araştırma Makalesi, Danışman:Fusun Ekşi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü,
- 9) 2020, Özlem Acar Bulut, *Bowen Aile Terapisi'nin Dini ve Manevi Boyutu-Derleme Makalesi*, Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD.
- 10) 2020, Şeyda Çetinbaş, *Manevi Yönelimli Çift, Evlilik Ve Aile Terapileri-Derleme Makalesi*, Danışman:Halil Ekşi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Danışmanlık
- 11) 2020, Zehra Akbulut, *Narrative Çift ve Aile Terapisinde Maneviyatın Kullanımı*, Araştırma Makalesi, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD.

12) 2021, Hatice Kılınçer, *Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi*, Doktora Tezi, Danışman: Ali Ayten, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi-Felsefe ve Din Bilimleri, Din Psikolojisi,

2021, Neslihan Dursun, *Evli Ve Bekâr Bireylerde Yaşamın Anlamı Ve Maneviyat Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Araştırma Makalesi, Danışman: Turgay Şirin, İstanbul, Sebahattin Zaim, Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi ABD,

2022, Hatice Kılınçer, *Aile, Psikoloji Ve Din: Aile Ve Dini Rehberlik Bürosu (Adrb) Çalışanlarına Yönelik Psiko eğitim Örneği*, Araştırma Makalesi, Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi ABD,

2021, Büşra Tunç, *Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmanlığında Maneviyatın Yerine Yönelik Bir İnceleme*, Derleme Makalesi, Danışman: Tarık Tantan, Adnan Menderes Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD,

2021, Hatice Kılınçer, *Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi*, Araştırma Makalesi, Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi ABD,

2022, Nimet Kaşitoğlu, *Algılanan Aile Yaşam Doyumunun Maneviyat Ve Psikolojik Esneklik Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Mert Akcanbaş, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Psikoloji ABD,

2023, Aylin Turgut- Dilek Özkan, *Üsküdar Ailede Manevi Yaşantı Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışmaları*, Araştırma Makalesi, Danışman: Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi,

2023, Sevda Koç-Handan Güler-Rana Koç, *Aile Danışmanlığında Spiritüalitenin Rolü*, Araştırma Makalesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Aile Danışmanlığı ABD,

2023, Hatice Kılınçer, *Ailelere Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Aile ve Dini Rehberlik Büroları*, Derleme Makalesi, Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi ABD,

Değerlendirme

Maneviyat, insanların dolayısıyla ailelerin inançlarını, değerlerini, amaçlarını ve hayata anlam katma biçimlerini ifade etmektedir. Hayatının anlamını arayan ve kendini gerçekleştirmek isteyen insana maneviyatın katkısı yapılan araştırmalarca ortaya konmuştur. Gittikçe artan bir ilgiyle psiko-manevi müdahalelere yönelik araştırmalar yurt içinde ve yurt dışında yapılmaktadır. Bu araştırmalar, maneviyat ve dini sorunların ruh sağlığı, büyüme ve gelişim üzerinde önemli bir etkisi olduğunu kanıtlamaktadır. Bu nedenle, iyi bir ruhsal

sağlığı ve etkili bir büyüme, gelişme için maneviyatın önemi büyüktür. Son zamanlarda ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar oldukça sınırlı iken son beş yılda artan bir ivme kazanmıştır. Çalışmamızda değerlendirdiğimiz 20 adet araştırmanın 2012'de 1, 2017'de 1, 2019'da 1, 2020'de 7, 2021'de 4, 2022'de 2 ve 2023'de 4 tane olmak üzere çoğunluğu ağırlıklı olarak son beş yılda yapılmıştır. Bu durumun maneviyata olan ilginin artmasının kanıtı olduğu düşünülebilir.

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz araştırmalardan elde edilen bulgular ve sonuçlar bizi maneviyat ve aile ilişkisi konusunda ortak bir sonuca götürmüştür. Yapılan araştırmalar, maneviyatın ve manevi inançların, zihinsel ve psikolojik sağlıkla ilişkili olduğu ve aile yaşantısının doyumu, teşhis, tedavi ve genel klinik etkinlikte, aile danışmanlığı ve terapisinde önemli bir rol oynadığı ve terapinin etkinliğine katkıda bulunduğu göstermiştir. Ayrıca manevi temelli bir yaklaşımın, aile bütünlüğü, aile içi roller, danışmanlık ve terapi sürecinde derinlemesine dönüşümler ve iyileştirmeler sağladığına dikkat çekmiştir.

Ailede maneviyat ve huzur-mutluluk ilişkisine dair yapılan çalışmalarda da hepsinde bu ilişki güçlü çıkmamıştır. Bunun nedeni gittikçe sekülerleşen bir toplum yapısına evrilmemiz olarak düşünülebilir. Hatta bu durumdan kaynaklı manevi huzuru arayan ve önemseyen dindar bireylerin geri plana itilmesi, hatta bazı durum ve ortamlarda dışlanması bunlardan kaynaklı insanların değerlerini ve kimliklerini gizlemelerinin ilişkinin düşük çıkmasında etkisi olabilir. Manevi yaşantıyla elde edilen mutluluk, huzur ve manevi iyi oluş konularında kaybolmamak için konunun sınırlarının belirlenmesi önemlidir.

Türkiye'de son yirmi yıl içerisinde aile ve maneviyat konularının birlikte geçtiği 20 çalışmanın çoğunluğunun araştırma makalesi olduğu en az çalışmanın doktora çalışması olduğu gözlenmiştir. Ailede maneviyatla ilgili yüksek lisans tezi ve doktora tezi çalışmalarının az olması çeşitli faktörlere bağlı olarak değerlendirilebilir:

- Maneviyat konusu genellikle sosyal bilimlerde veya psikolojide ele alınır. Bu disiplinlerde maneviyat üzerine yoğunlaşan araştırmacıların az olması veya ilgili literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunması, bu alanda yapılan lisansüstü tez çalışmalarının az olmasını açıklayabilir.
- Konunun karmaşıklığı: Maneviyat kavramı genellikle soyut ve kişiseldir. Bu nedenle, maneviyatı çalışmak ve ölçmek zorlu olabilir. Bu karmaşıklık, akademisyenlerin maneviyatla ilgili çalışmaları tercih etmemelerine veya uzak durmalarına neden olabilir.
- Araştırma yapmak için gerekli kaynakların sağlanması zaman zaman zor olabilir. Maneviyat konusu genellikle kişisel deneyimler, inançlar ve değerlerle ilişkili olduğundan, mali kaynakların sağlanması ve araştırma yapmak için uygun altyapının oluşturulması zor olabilir.

- Akademik ilgilerin ve trendlerin değişmesi: Akademik dünyadaki ilgi ve trendler zamanla değişebilir. Bazı dönemlerde maneviyat üzerine daha fazla odaklanılabilirken, bazı dönemlerde başka konular daha popüler olabilir. Bu durum, maneviyatla ilgili çalışmalara olan ilginin azalmasına neden olabilir.
- Konuyu değerlendirme zorlukları: Maneviyatın ölçümü veya değerlendirilmesi genellikle zorluklar içerir. Duygu yönelimli bir konu olduğu için standart ölçümler veya değerlendirme yöntemleri bulunmayabilir. Bu nedenle akademik araştırmaların yöneldiği daha ölçülebilir ve somut konulara yönelme eğilimi olabilir.

Bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde, ailede maneviyatla ilgili yüksek lisans tezi ve doktora tezi çalışmalarının azlığının temel nedenleri arasında yer alabilir. Ancak, bu konuda farkındalığın ve ilginin artmasıyla birlikte gelecekte daha fazla çalışma yapılması beklenebilir.

Çalışmaların yıllara göre durumu değerlendirildiğinde 2020 yılına kadar yapılan çalışmalarda belirgin bir azlık dikkat çekerken 20 ve sonrasında bu çalışmalarda artma göze çarpmaktadır. Çalışmalarda 2020'ye kadar derleme çalışmaları varken 2020'den sonra lisansüstü tezlerinde artış görülmektedir.

Aile ve maneviyat konularının birlikte ele alındığı çalışmaların yurt dışı dergilerinde de yayımlandığı gözlenmiştir. Ülkemizde bu konuların en fazla Marmara ve Ankara Üniversitesinde ve İlahiyat Fakültelerinin Felsefe ve Din Bilimleri ABD'nde ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD'nde ele alındığı gözlenmektedir.

Çalışma grubu olarak en fazla evli ve bekar bireyler arasında yapıldığı gözlenmiştir. Maneviyat toplumun her kesimini ve her kişinin ilgilendiren önemli bir dinamik olduğu için diğer kişi ve gruplarda da yaygınlaşması alana katkı sağlarken, bir çok problem içinde çözüm kapısı olabilir.

Çalışmalarda araştırmacılar en fazla belge tarama tekniğini kullanmışlar az da olsa gözlem, görüşme ve ölçek kullanma teknikleri ile çalışmalara önem vermişlerdir. Bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmaların diğer veri toplama tekniklerini de kullanması ayrıca nicel ölçüm ve değerlendirmeler yapmaları maneviyat konusunu soyut zeminden somut zemine taşıyarak hem çalışmacıların hem de konuya ilgisi olanların daha dikkatini çekici olabilir. Son yirmi yılda "aile ve maneviyat"ın bir arada işlendiği çalışmaların konu başlıklarına baktığında en az "Manevi İyi Oluş" konusu çalışılırken en fazla "Aile terapisi ve Danışmanlığında Maneviyat" konusu çalışılmıştır. Bunun nedeni son yıllarda yurt dışında aile ve insan ilişkilerinde maneviyatın etkisinin kabul görmesiyle birlikte aile içi çatışmaları çözme amacı güden aile terapisi ve danışmanlığında uzmanların bu konuyu görmezden gelemeyeceği hatta sorun çözümlerinde maneviyatın olumlu etkisinden yararlanmak olabilir.

Son yıllarda aile danışmanlığı ve terapisinde maneviyat konusunun incelenmesinin bazı nedenleri şunlar olabilir:

- Değer kaybı, toplumsal değişimler ve ruhsal-zihinsel sağlık üzerinde maneviyatın bilimsel çalışmalarla olumlu etkisinin kanıtlanmış olması,
- Ailelerde ilişki ve iletişim sorunları, ailenin birlikte hareket etmesini ve gelişmesini engelleyebilir maneviyat ise, ailelere içsel bağlantılarını güçlendirmek, birbirlerini anlamak ve kabul etmek için kaynaklar sunabilir. Bu nedenle, aile danışmanlığında maneviyatın rolüne daha fazla ihtiyaç duyuluyor olabilir.
- Aileler, ciddi kriz ve travma durumlarıyla karşı karşıya kalabilirler. Maneviyat, aile üyelerine kriz ve travmalarla baş etmek için bir anlam ve baş etme kaynağı sağlayabilir. Aile danışmanları, maneviyatı kullanarak ailelere kriz dönemlerinde destek sağlayabilir ve onlara umut verici bir perspektif sunabilir.
- Dünyada farklı kültürler ve dinler bulunmaktadır. Aile danışmanlığı, farklı kültürlerden ve dini inanç sistemlerinden gelen bireylere hizmet sunmalıdır. Bu nedenle, maneviyatın incelenmesi, danışmanların kültürel ve dini çeşitlilikle ilgili becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

Bu nedenler, son yıllarda aile danışmanlığı ve terapisinde maneviyatın incelenmesinin artmasını sağlamış olabilir.

Çalışmamızda incelenen araştırmalar, maneviyatın aile oluşumu, doğurganlık, evlilik doyumu, çatışma, boşanma, şiddet, sadakatsizlik, ergenlik, hamilelik ve ailenin sorunlarla baş etme yeteneği üzerinde ve ilişkisel süreçte manevi değerlerin aile içinde paylaşılması ve benimsenmesi, aile üyelerinin birbirlerine daha empatik bir yaklaşım sergilemelerini sağlayarak, evliliğin oluşumu, sürdürülmesi ve ilişkilerdeki dönüşüm noktasında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca evli ve bekâr bireylerde maneviyat ve yaşamın anlamı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle ailede maneviyatın ,manevi iyi oluş ve aile doyumuna etkisindeki rolünün incelenmesi çok önemlidir. Buradan hareketle, ailede maneviyatla ilgili alanyazına katkı sağlayacağı ve ailede maneviyatın manevi iyi oluş ve aile doyumuna etkisiyle ilgili çalışmaların arttırılması gerektiği düşünülmektedir.

Boşanmaların her geçen gün arttığı şu günlerde toplum için büyük önem taşıyan ailenin devamlılığına nelerin katkı sağlayacağını belirlemek, ruh sağlığı uzmanlarının danışma ve psikoterapi müdahalelerinin uygulanmasında maneviyatı danışmanlık ve terapi sürecine dahil etmeleri, ailelerin daha sağlıklı ve huzurlu ilişkilere sahip olmalarını destekleyeceği düşünülmektedir.

Ülkemizde aile ve maneviyat konulu araştırmalar çoğunlukla ilahiyat fakülteleri, eğitim fakültelerinin psikolojik danışma ve rehberlik ve aile danışmanlığı bölümlerinde nadiren de fen fakültelerinin psikoloji bölümünde yapılmıştır.

Ruh ve beden sağlığının bir bütün olduğu düşünüldüğünde bu çalışmaların ruh sağlığı ile ilgili tüm bölümlerde yaygınlaştırılıp elde edilen sonuçlarında eğitim politikalarında kaynak olarak kullanılması yeni neslin yetiştirilmesi ve eğitilmesinde çok faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmalardan elde edilen çıkarımlara göre, aile üyelerinin inançlarını ve dini düşüncelerini yansıtabildikleri bir terapi ortamı, daha samimi ve başarılı sonuçlar elde etmeye yardımcı olabilir. Bu nedenle aile danışmanları, terapistleri, manevi dini danışmanlar din ve maneviyatın aile yaşamını nasıl etkilediğini anlamalı, danışma ve terapide doğru müdahaleleri seçmelidir. Manevi yaklaşımın temelinde, ailelerin manevi inançlarının ve değerlerinin tanınması ve saygı görmesi yatmaktadır. Bu bağlamda, terapistlerin ailelerin manevi inançlarına duyarlılık göstermesi ve dinamiklerini terapötik sürece entegre etmeleri önemlidir. Bu nedenle manevi yönelimli terapi ve danışma yapacak uzmanların mesleki yeterliliklerinin belirlenmesi ve bu konuda ihtiyaca yönelik eğitim verimesinin gerekli olacağı düşünülmektedir.

Ailede manevi değerleri yüksek çocuk yetiştirmek için çocuk eğitiminde bazı değerlerin varlığı çok önemli bir ihtiyaçtır. Bir konuda karar verirken ölçümüz inançsal, kültürel ve etik değerlere uygunluktur. Bu uygunluğu ya da az veya çok olduğunu belirleyerek, manevi değerlerin yaşandığı aile ortamının olup olmadığını ölçebilmek ve bu konuda eksikleri görüp tamamlayabilmek için maneviyat ve aile ölçeklerine ihtiyaç vardır. Batıdaki sosyal değişimden esinlenerek geliştirilen ölçeklerin Türkiye örneğine uygulanması araştırmalarında, her iki kültürün maneviyata yönelik yaklaşım farklarını göz önünde tutmakta yarar vardır. Değerlendirilen çalışmalarda sadece bir ölçek geliştirme araştırmasına rastlanması Türkiye'de yapılacak maneviyat çalışmaları için bu kültürden beslenen modellere olan ihtiyacı gözler önüne sermektedir. Bu çalışmanın bahsedilen ihtiyacın farkedilmesi için katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İnsanın yaşamı boyunca potansiyelini ortaya koyma ve kendini gerçekleştirme yolculuğu yaşamaktadır. Bu yolculukta ihtiyacı olacak enerjiyi büyük çoğunlukla maneviyatından elde eder. Bu maneviyatı sadece ailesi ve çevresinden elde edemeyebilir. Bunun için yaşadığı toplumda da bazı kurum ve kuruluşların bu konudaki yardımına ihtiyaç duyabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde olan dini rehberlik bürolarının sunduğu hizmetler arasında evlilik danışmanlığı, çocuk yetiştirme rehberliği, aile içi iletişim ve sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi gibi konular yer almaktadır. Bu tür hizmetlerin aileyi ilgilendiren tüm bakanlıklarca da yürütülmesi hizmetin duyulması ve yayılmasını arttıracığı ve kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, tüm araştırmaların sonuçları değerlendirildiğinde, maneviyatın olmadığı bir ortamda yaşamın anlamının her zaman eksik olacağı görülmektedir. Bu nedenle, daha geniş bir örneklem ve farklı araştırma yöntemleriyle yeni çalışmalar yapılması, literatüre olumlu katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- Ağılkaya Şahin, Zuhal. "Din ve Psikoloji Arasındaki Uçurum Gerçekten Ne Kadar Derin? Psikoterapideki Dini İzler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/3, (Aralık 2018), 1607-1632. <https://doi.org/10.18505/cuid.466215>
- Albayrak, İsmail. 'İslam Dini Açısından "Din ve Maneviyat İlişkisi". *Değerler ve Eğitimi- II Sempozyum Bildirileri Kitabı*, ed. Recep Kaymakcan vd. 107-116. Ankara:Ertem Basım, 1.Basım, 2015
- AÜ,Ankara Üniversitesi Açıkders Materyalleri,*Manevi Danışmanlık nedir?*.Erişim 4 Ekim 2023, <https://acikders.ankara.edu.tr/>
- Apak,Hıdır-Acar,Muhammet Cevat."Dindarlığın Bir Boyutu Olarak Maneviyat". *Din Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*. ed. M.Nesim Doru vd. 365-378. Mardin:Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları,1. Basım,2018.
- Atak, Mustafa. *Maneviyat Psikolojisi*. İstanbul: Elit Kültür,2016.
- Atak, Mustafa. *Nefs Psikolojisi Kuram Uygulama*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2021
- Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Baskı,2017.
- Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. 11. Cilt. Ankara: Dem Yayınları,2. Baskı, 2018
- Bayer, Ali. "Değişen Toplumsal Yapıda Aile". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/8 (Şubat 2013), 101-129.
- Büşra, Tunç-Totan,Tarık. Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmasında Maneviyatın Yerine Yönelik Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 5/1 (Mart 2021), 1-20.
- C. Hill, Peter. "Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları" çev. Nurten Kimter. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3. sayı (2013) , 85-118.
- Cebeci, Suat. *Dini Danışma ve Rehberlik*. Ankara: DİB yayınları, 1. Basım, 2012.
- Çetinbaş,Şeyda. "Manevi Yönelimli,Çift,Evlilik,Aile Terapileri". *Spiritual Psychology and Counseling (SPC) dergisi* 5/1 (2020) , 7-24. <https://doi.org/10.37898/spc.2020.5.1.096>
- Düzgüner, Sevde. *Maneviyat algısı ve diğerkâmlıkla ilişkisi: (Kan Bağıışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma)*. Konya:Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013
- Ekşi, Halil (ed.). *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, 2016.
- Ekşi, Halil (ed.). *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*. Ankara: Nobel Yayın,2. Baskı, 2022.
- Göka, Erol. *Psikoloji Varoluş Maneviyat*. İstanbul: Kapı Yayınları,2021
- İmamoğlu, Turgay. "Din Ve Modern Düşünce Üzerine". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 7/27 (Ocak,Şubat,Mart 2011). 153-166
- Kasapoğlu, Figen. "Psikolojik Danışma Süreci Ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı". *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 10/19 (Haziran 2017), <https://doi.org/10.17540/hikmet.2017.55>, 141-157

- Kılınçer, Hatice. *Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021
- Korkmaz, Arif. "Hastanede Dini Hayat: Teorik Çerçeve". *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29. Sayı (Bahar 2012) .283-311
- M. Hull, John. "Manevi Gelişim, Yorumlar, Uygulamalar". çev. İbrahim Kapaklıkaya, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1(2). 109-124.
- I. Pargament, Kenneth. "Din Psikolojisi Mi, Din Ve Maneviyat Psikolojisi Mi? Gerekliler Ve İtirazlar." çev. Ahmet Rifat GEÇİOĞLU, *Bilimname* 29/2 (Eylül 2015), 364-382.

MUHÂLEAYA BOŞANMA TAZMINATI OLARAK BAKILABİLİR Mİ?¹

Mücahit GÖKTAŞ²

Giriş

İslâm hukukçularına göre nikâh akdi, ibadet karakteri taşıyan özel bir sözleşmedir.³ Allah Teâlâ, nikâhı “*sapasağlam/ağır bir söz*”⁴ olarak nitelendirmiş ve evlilik akdini diğer sözleşmeler üstün tutmuştur. İslâm, aile kurumuna ve eşlere belirli misyonlar yüklemiş neslin devamı başta olmak üzere çeşitli maksatların meydana gelebilmesini nikâh yoluyla hedeflemiştir. “Ailenin kurulması ve sonrasında yaşatılması ise ancak evlilik hayatının rahmet, meveddet ve sekînetle dolmasıyla meydana gelir.”⁵ Ancak bazen işler beklenildiği gibi gitmez ve eşler arasındaki uyum bozulma yolunu tutabilir. Bu durum bazı evliliklerde boşanma ile neticelenebilir. İslâm dini boşanmayı haddi zatında çirkin görmüştür. Bu hakikat Hz. Peygamber’in “*Allah’a en sevimsiz gelen helal boşanmadır*”⁶ sözünde açıkça görülür. Erken dönem İslâm hukukçuları

1 Bu çalışmada, Prof. Dr. Mehmet Dirik danışmanlığında hazırlanan: Mücahit Göktaş, *Muhâleanın Hukuki Niteliği* (İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023) başlıklı araştırmadan yararlanılmıştır.

2 Vaiz, Diyanet İşleri Başkanlığı; Doktora Öğrencisi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı mucahitgkts@gmail.com ORCID ID: <https://www.orcid.org/0000-0003-3266-3290>

3 Saffet Köse, “Nikâh-Hak ve Değerler Bağlamında Fıkhî Bir Analiz-”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 14.

4 Kur’an Yolu (Erişim 5 Ekim 2023), en-Nisâ 4/21.

5 Göktaş, *Muhâlea*, 2. Rahmet, meveddet ve sekînet kavramları hakkında detaylı bilgi için bk. Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu* (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2020), 365 vd.

6 Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhyiddin Abdülhamîd (Beirut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, ts.), “Talâk”, 3.

hadisin delaletiyle, mutlak anlamda boşanmanın mekruh⁷ olduğu kanısına varmışlardır.

Aile birlikteliğinin dağılması sonucuyla neticelenen bu sürecin öncesinde tarafların hem aile kurumuna hem de birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar maddi veya manevi olarak çeşitlilik gösterir. Günümüzde, boşanma durumunda taraflardan biri ya da her ikisi diğerinin aleyhinde maddi veya manevi tazminat isteminde bulunabilmektedir. Türk Medeni Kanunu'nun 174. maddesi tazminatla ilişkilidir ve bu maddenin hükümleri çerçevesinde boşanmada “kusursuz ya da daha az kusurlu” taraf, kusurlu taraftan maddi veya manevi tazminat talebinde bulunabilir. İslâm hukukunda ise TMK m. 174 benzeri bir uygulama bulunmaz. Yani eşler boşanma aşamasına geldiklerinde genellikle tarafların kusuruna bakılmaksızın, kocanın yetkisinde olan talâk hakkı, kocanın talâk hakkını karısına devretmesi, mahkemenin eşleri ayırması ve muhâlea uygulamalarından birisi marifetiyle evlilik sona erdirilir.

Kanaatimizce pozitif hukukun boşanma konusundaki tazminat ilkeleri, prensip olarak İslâm hukukuna aykırı değildir ve “Boşama iki defadır. İki boşamadan sonra iyilikle evliliği sürdürmek veya güzellekle sonlandırmak gerekir. Karılarınıza verdiklerinizden bir kısmını geri almanız tarafların Allah'ın koyduğu sınırları gözetememekten korkmaları dışında size helal olmaz...”⁸ ayetiyle meşru görülen muhâlea uygulaması bazı yönleriyle Türk hukukundaki boşanma tazminatına benzemektedir.

Ayetin tefsirlerinde ve fıkıh doktrininde, muhâleada kocaya verilecek bedel genellikle kocada meydana gelen zararla ilişkilendirilmektedir. Araştırmamızda öncelikle zarar, kapsamı, tazminat ve tazminatla ilişkili kavramlara değinilecek ve genel prensipler üzerinden İslâm ve Türk hukukuna göre boşanma tazminatı ve muhâlea akdi ilişkisi ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Boşanma Tazminatı

Şahısların maddi ya da manevi varlıklarında ortaya çıkan eksilmenin onarılması için yüklenilen sorumluluk ve borç⁹ şeklinde tanımlayabileceğimiz tazminat, klasik dönem İslâm hukuku kaynaklarında müstakil başlıklar halinde incelenmemiş¹⁰ ve direkt olarak boşanma konusu ile ilişkilendirilmemiştir. Bununla birlikte klasik kaynaklarımızda, tazminatın günümüzdeki kullanımına yakın kavramlara

7 Mekruh: “Terkedilmesi üstün olan ve işlenmesi hakkında kesin bir yasak bulunmayan fiildir” Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 257.

8 el-Bakara 2/229.

9 Ayşegül Ata, *İslam Hukukuna Göre Boşanma Sonrası Nafaka ve Manevi Tazminat* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24.

10 Mehmet Dirik, “İslâm Hukuku Açısından Nişanı Bozma Tazminatı”, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (Aralık 2021), 122.

rastlamak mümkündür. Zarar, damân, ta'vîz ve tazmîn gibi kavramlar, kaynaklarımızda sıklıkla tazminatla ilişkilendirilen başlıca terimler olarak öne çıkar. Diyet, kısas, erş(ü'l-elem) ise içerisinde tazminat unsuru barındıran ancak konumuzla doğrudan değil dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek kavramlar arasındadır.

1.1. İslâm Hukukunda Tazminatla İlişkili Kavramlar

Her iki hukuk sisteminde de tazminattan bahsedebilmek için maddi veya manevi olarak bir eksilmenin meydana gelmiş olması gerekir. Bu “eksilme” zararlı ilişkili bir olgudur. Dolayısıyla tazminatın ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle zararın ve kapsamının anlaşılması gereklidir. Bir işe başlamak¹¹, hastalık¹² ve eksiklik¹³ gibi anlamlara gelen zarar, el-Hafîf (öl. 1978) tarafından: “İster mütekavvim malda¹⁴ olsun ister bedende, isterse de korunmuş bir ırzda olsun kişiye bitişen ezadır¹⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

İslâm hukuku prensip olarak zararı yasaklamıştır. Fıkıh bilgileri zarardan dolayı meydana gelen eksikliğin giderilmesinin yollarını aramışlar, çeşitli nasslar üzerinde değerlendirmeler yaparak oluşan zararın giderimini hedeflemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'deki, “*Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır.*”¹⁶ ve “*Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır.*”¹⁷ ayetleri tazminatla ilişkilendirilebilir.

Şer'î delillerin ikincisi olan sünnette de zararın tazmini üzerinde durulmuş, Hz. Peygamber: “*Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur*”¹⁸ buyurmuştur. Başka bir rivayette de “*Başkasına ait bir malı alan, onu sahibine geri verinceye kadar ondan sorumludur*”¹⁹ buyrulmuştur. Ayrıca sadece insanların

11 Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), “drr”, 4/482.

12 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), “drr”, 1/579.

13 Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa* (Beirut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 11/316.

14 Mütekavvim mal: “Şer'an kullanılması mübah şey” Erdoğan, *Hukuk Terimleri*, 342.

15 Ali el-Hafif, *ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2000), 28.

16 el-Bakara 2/194.

17 en-Nahl 16/126.

18 Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-'Arnavut (Müessetü'r-Risâle, 2001), 5/327; İmam Mâlik, *Muvafta*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), “Akdiye”, 31; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabiyye, ts.), “Ahkâm”, 17.

19 İbn Mâce, “Sadakât”, 5; Ebü Dâvûd, “Buyû”, 90; Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Buyû”, 39.

verdiği zarar değil hayvanın da vereceği zararın tazmin edilmesi gerekeceği rivayette şöyle açıklanmıştır: “Bahçe sahipleri bahçelerini gündüz korurlar. Hayvanların gece verecekleri zararı ise sahipleri tazmin eder.”²⁰

İslâm hukukçuları: “Zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur”²¹, “Zarar izâle olunur”²², “Bir zarar kendi misli ile izâle olunmaz”²³, “Zarar-ı âmî def için zarar-ı hâss ihtiyâr olunur”²⁴, “Zarar-ı eşedd, zarar-ı ehaff ile izâle olunur”²⁵, “Zarar bi-kaderi’l-îmkân def olunur”²⁶ ve “Zarar-ı fâhiş bi-eyyi veçhin kân defettirilir”²⁷ şeklinde küllî kaideler formüle etmişlerdir. Görüldüğü üzere zarar, İslâm tarafından yasaklanmıştır ve hukuki olarak kişilerde meydana gelen eksikliğin giderilmesi düşüncesi hakimdir.

Sözlükte “bir şeyi üstlenme, taahhüt ve garanti etme” anlamlarında kullanılan damân kelimesi, ödeme yükümlülüğü bağlamında öne çıkan kavramlardan biridir. Hakkında: “Şahsî ve malî kefalet, borcun nakli, bir borç ve ifayı üstlenme, bedene veya mala verilen zararın karşılanması, zilyedlik veya akidden doğan malî sorumluluk” gibi kavramsallaştırmalar yapılan damân terimiyle, daha çok borçlar ve ceza hukuku alanlarında karşılaşılır. En genel anlamıyla “kişinin malî sorumluluğu” diyebileceğimiz damân, çağdaş hukukta: “Hukuka aykırı bir eylem ve işlemin yol açtığı zarar ve ziyanın ödenmesi” şeklinde tanımlanan tazmin kavramından daha kapsamlı görünmektedir.²⁸ Damân ayrıca, “borçlunun ödeme yükümlülüğü ve kefalet” gibi anlamlarda da kullanılır ve ödeme yükümlülüğünü ifade etmesi bakımından kefaletten daha kapsayıcı bir görünüm arz eder.²⁹

Günümüzde, çağdaş İslâm hukukçuları, tazminatı genellikle “ta’vîz” kavramıyla ifade ederler. ‘I-v-z kökünden alınan ve “bedel verme”³⁰ anlamında kulla-

20 Mâlik, Muvatta’, “Akdiye”, 1; Ahmed b. Hanbel, 5/426; Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu‘ayb b. ‘Alî el-Ĥorâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Ĥasan ‘Abdülmeam Şelebî (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, ts.), “Kasâme”, 46.

21 *Mecelle-i aĥkâm-ı ‘adliyye* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1308), Madde: 19.

22 *Mecelle*, Madde: 20.

23 *Mecelle*, Madde: 25.

24 *Mecelle*, Madde: 26.

25 *Mecelle*, Madde: 27.

26 *Mecelle*, Madde: 31.

27 *Mecelle*, Madde: 1200.

28 Hamza Aktan, “Damân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

29 Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî vd. (Mısır: Mektebetü’l-Kâhire, 1968), 4/399; A’lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû ıştîlâhâti’l-fünûn ve’l-‘ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mekrebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 2/1120.

30 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ivz”, 7/192; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muĥîṭ ve’l-ĥabesü’l-vasîṭ el-câmi’ limâ zehebe min luġati’l-‘Arab şemâṭiṭ* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1426), “ivz”, 927.

nılan ta'vîz: "Başkalarına zarar verme sebebiyle ödenmesi gereken malî bedel"³¹ şeklinde tanımlanır. Zerkâ (öl.1999), Benli ve Ata'nın yaklaşımları doğrultusunda ta'vîz ve damânın eş anlamlı olmadığı, ta'vîzin damânın bir "parçası" olduğu söylenebilir. Zira ta'vîz, zararın para veya mal karşılığında ödenmesini ifade eder ve mal karşılığında zararın giderimi, damânın tazminat boyutunun sadece bir kısmını yansıtmaktadır.³²

Görüldüğü üzere klasik kaynaklarımızda tazminatın varlığı şüphe götürmez bir gerçekliktir. Yukarıda bahsi geçen ayet ve rivayetlerin, zararın giderimi noktasındaki açık beyanlarının etkileri, teorinin pratiğe yansımaları açısından dikkat çekicidir. Ayrıca tazminatla ilişkili kavramların fıkıh kaynaklarının aile hukukuna dair bölümlerinde yer almıyor oluşu boşanma konularında hiçbir şekilde tazminat olgusunun mevcut bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Bu kabilden olmak üzere hem klasik dönemde hem de günümüzde boşanma kaynaklı zararlarda meydana gelen eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin birtakım çağdaş müellifler, evlenirken kocanın karısına vermiş olduğu mehrin bizatihi boşanma tazminatı olabileceğini düşünmektedirler.

1.2. Tarafların Ayrılık Sürecinde Tazminat Örnekleri

İslam aile hukukunda evlilik başlangıcında veya evlilik sürecinde erkeğin kadına mehir vermesi gerekir. Bu mehir, İslâm hukukunca evlilik sözleşmesi süresince veya sonrasında kadın açısından bir teminat, zor günler için bir güvence veya "sembolik bir hediye" olarak takdir edilmiştir. Bazı yaklaşımlara göre bu mehir bedeli hem maddi hem de manevi tazminat niteliğine bürünebilir. Nikâh sözleşmesi esnasında mehir miktarı belirlenmiş olup evlilik hayatı devam ederken mehir ödenmeden önce boşanma kararı alan koca, mehrin tamamını boşanma esnasında karısına geri vermektedir. Ayrıca mehrin bir kısmı nikâh esnasında yahut taraflar evli kaldıkları müddetçe ödenmiş, bir kısmının ödenmesi ileriki bir zamana ertelenmiş (müeccel) olabilir. Belirlenen mehrin ödenmemiş olan kısmı hesaplanarak ayrılık durumunda kariya teslim edilir. Mehir belirlenmeden kıyılan nikâhlardaki -kocanın isteğiyle gerçekleşen- boşanmalarda ise karının akranlarının mehir miktarlarına benzer bir tutar (emsal mehir) yahut hâkimin belirleyeceği bir meblağ kocadan tazmin ettirilir.³³

Mehir dolayısıyla kadının boşanma sebebiyle uğradığı ya da meydana gelmesi muhtemel zararlar, maddi olarak tazmin edilebilir. Bu durum, genellikle bo-

31 "Ta'vîz", *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1427), 13/35.

32 Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed *ez-Zerkâ, el-Fi'lü'd-dâr ve'd-damân fih* (Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1409), 66; Ata, *Boşanma Sonrası Nafaka ve Manevi Tazminat*, 25.

33 Nihat Dalgın, "İslâm Hukuku Açısından Boşanmanın Sonuçlarından Maddî Tazminat Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (ts.), 61, 62.

şanmada kusurlu olan tarafın koca olması durumunda daha belirgindir. Ancak evlilik birlikteliğinden sonra gerçekleşen boşanmalarda kusur kadında ise kadın mehrin yarısını alır. Bazı durumlarda kadın mehrin tamamını kaybetme tehlikesiyle de karşı karşıya bilir. Bu durumlarda tazminat kocanın lehine el değiştirmiş görünmektedir. Örneğin evlilik birlikteliği fiili olarak başlamadan önce kadının kusuru sebebiyle meydana gelen ayrılıklarda kadın, mehrin tamamını kaybedebilir.³⁴

Bu tür yaklaşımlar, bahsi geçen durumlarda mehrin maddi tazminat olarak değerlendirilebileceği yönünde olumlu bir kanı oluşturmaktadır. Ayrıca mehir, boşanmış olan karının yeniden evlenmesinin zorlaşması sebebiyle manevi boşanma tazminatı olarak da düşünülebilir. Zira boşanma, boşanmış kadınların hiç evlenmemiş kadınlar karşısında sosyal olarak daha az değer görmesine sebebiyet verebilir ve bu durum, karıda şiddetli üzüntü ve kişilik haklarında ağır bir zedelenme meydana getirebilir. Bu yaklaşıma göre mehir, “kadının maddi ve manevi zararlarına karşılık hak ettiği bir bedeldir.”³⁵

Mehrin bazı yönleriyle tazminat olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, İslâm hukukçuları, -genel kabule göre bir aile hukuku sözleşmesi olarak görülmemekle birlikte³⁶- bazı durumlarda nişanın (hıtbe³⁷) bozulması sonrasında “müt’a” (geçimlik) denilen bir miktarı kadın lehine takdir etmişlerdir.³⁸ “Allah Teâlâ, “Eğer henüz kendilerine dokunmadığınız veya kendileri için (farz olarak) bir mehir takdir etmediğiniz kadınları boşarsanız, sizin üzerinize günah yoktur. Eli geniş (zengin) olanın kendi takdirine (kudretine), eli dar (fakir) olanın da kendi takdirine (kudretine) göre örf ve adete uygun bir meta vererek onları faydalandırmaları, muhsinlerin üzerine bir hakır”³⁹ ayeti gereği müt’a adı verilen bir geçimliği tazmin bağlamında kocaya yüklemiştir. Nişan bozulduğunda belirli bir miktarda mal tazminine hükmedilmektedir.⁴⁰

Nişanlılık sürecinin hukuki vasfı konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Nişan erken dönem hukukçuların genel kabulüne göre evlilik öncesinde tarafların birbirini tanıması için tanınan süre olup “evlilik vaadi” anlamına gelir ve nikâh sözleşmesi akdedilmediği müddetçe taraflar arasında mahremiyet devam

34 Müge Vatansever, *Eski Türk Hukukunda Boşanma ve Günümüz Hukukuyla Karşılaştırılması* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 143.

35 Vatansever, *Boşanma*, 145.

36 Dirik, “Nişanı Bozma Tazminatı”, 109.

37 Hıtbe: “Evlenme isteğinde bulunma anlamına gelen hıtbe, bu isteği belirli bir kadına veya kanuni temsilcisine bildirmeyi anlatır.” Dirik, “Nişanı Bozma Tazminatı”, 108.

38 Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muḥammed b. Ebî Sehl Aḥmed es-Serahsî, *el-Mebsûṭ* (Mısır: Matba'atu's-Sa'ade, ts.), 6/94.

39 el-Bakara 2/236.

40 Gökteş, *Muhâlea*, 91. Nişan/hıtbe tazminatı için ayrıca bk. Nuri Kahveci, *İslâm Borçlar Hukukunda Tazminat* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 224; Dirik, “Nişanı Bozma Tazminatı”, 107-137;

eder.⁴¹ Bir takım fıkıh bilginleri tanışma ve evlilik arasında geçen sürenin “karar” aşaması olduğunu kabul ederken bazı hukukçular, nişanın hukuki niteliğinin “ön sözleşme” olduğu yönünde fikir beyan eder. Evlilikten önceki hazırlık sürecinin “aile hukukuna dair bir sözleşme” olduğu yönünde üçüncü bir görüş de bulunmaktadır. Bu üçüncü görüş zımnen: Nişanlanma durumunda borçların ifası veya ifa edilememesi ya da tazminat gibi ahkâmın işletilememesi gibi bir ön kabule dayanır.⁴²

Nişanın bozulması durumunda kusurlu tarafın kim olduğuna bakılmaksızın mehre mahsuben verilen malî bedel erkek tarafına teslim edilir. Zira mehir, evlilik sözleşmesinin bir ürünüdür ve burada nikâh akdi kurulmadığı için üzerine sonuç da terettüp ettirilemeyecektir. Klasik kaynaklarımızda nişanın bozulması için haklı gerekçeler aranmamış; maddi ya da manevi tazminata dair açıklamalar yapılmamıştır.⁴³ Mehre mahsuben verilen bedelin kusurlu tarafın kim olduğuna bakılmaksızın erkeğe tekrar iadesi, ilk bakışta -erken dönemde nişan konusunda tazminat olmadığını düşündürtebilir ancak *kadın kusurlu tarafta bulunuyorsa*⁴⁴ ileride *alacağı mehrinden mahrum olmakta ve kendi lehine bulunan tazminat (mehir) hakkını kaybetmiş görünmektedir*, şeklinde bir yorum yapılabilir.

Klasik literatürde nişanlılık konusunda tazminata dair olumlu yahut olumsuz değerlendirmelerin bulunmamasıyla birlikte, 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin birinci maddesinde de “nişanlanmakla veya vaat ile nikâh münakit olmaz” şeklinde bir ibare serdedilerek sadece nişan-nikâh ilişkisine değinilmekle yetinilmiş, tazminata dair *açık* ya da *zımni* bir düzenleme getirilmemiştir. Acar, kararnamenin nişanda maddi veya manevi tazminat konusundaki suskunluğunu, “meselenin hallinin kazâ⁴⁵ ve ilmî icthadlara bırakılması” ihtimali üzerinden yorumlamaktadır. Ayrıca, “İslâm'da nişanlanmanın bir akid olarak kabul edilmediğini ve taraflara evlenme mecburiyeti yüklediğini, dolayısıyla nişanı bozan tarafın hakkını kullandığını belirterek nişanın bozulmasından dolayı tazminat talep edilemeyeceğini savunan” bir grup hukukçu bulunmakla birlikte bazı çağdaş İslâm hukukçuları:

- i. Evlenmeye niyet eden tarafların çoğunlukla ağır masraflar yapması,
- ii. çalışan kadınların evlilik ümidiyle veya erkeğin isteğiyle işlerinden ayrılmaları,

41 H. İbrahim Acar, “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

42 Ahmet Güneş, “İslam Hukuku Açısından Nişanlanma”, *Dini Araştırmalar* 10/29 (2007), 183; Dirik, “Nişanı Bozma Tazminatı”, 108.

43 Acar, “Nişan”.

44 Örneğin nişandan dönmekle erkeği maddi ya da manevi bir zararla karşı karşıya bırakmışsa.

45 Kazâ: “Yargılama hukuku ve yargı kararı anlamında fıkıh terimi.” Fahrettin Atar, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

iii. uzun süren nişanlılık dönemi sonrası kadının toplumdaki itibarının sarılması ve türlü dedikodu ve ithamlara maruz kalınması ve

iv. tüm bunlar sonucunda kusursuz tarafın beden veya ruh sağlığının bozulabilmesi

gibi öncüllerden hareketle, nişanın bozulmasından dolayı kusursuz tarafın kusurlu taraftan tazminat talep edebileceğini savunurlar.⁴⁶

1.3. Türk Hukukunda Boşanma Tazminatı

Boşanmada tazminat konusu 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 174. maddesinde düzenlenmiştir. Madde, boşanma esnasında hem maddi hem de manevi zararların giderimi konusunda çeşitli hükümler vazedir. TMK m. 174/1 hükmüne göre: "*Mevcut veya beklenen menfaatleri boşanma yüzünden zedelenen kusursuz veya daha az kusurlu taraf, kusurlu taraftan uygun bir maddî tazminat isteyebilir.*" Kanunun birinci bölümü maddi tazminat ile ilişkilidir. Yasaya göre davacının kusursuz olma şartı kaldırılmış davalının az ya da çok kusurlu olması yeterli görülmüştür. Davacının kusurlu bulunduğu durumlarda ise Türk Borçlar Kanunu'nun 50. maddesi ve devamında bulunan hükümler eliyle tazminattan indirim ya da tazminatın hiç uygulanmaması mümkün olabilmektedir.⁴⁷

Tazminata hükmedilebilmesi için taraflardan en az birinin tazminatı talep etmesi gerekir, tazminat talebi yoksa hâkim, re'sen tazminat hükmü veremez. Ayrıca talep edilen miktardan daha fazla bir malî bedel tazminat olarak değerlendirilemez. Maddi tazminat konusunda fazla miktara ilişkin haklar saklı tutulamaz ve istenecek miktar açıkça belirtilmelidir. Hâkim istenilen miktardan daha fazla tazminata hükmedemeyeceği gibi fazlalığa ilişkin hakları da saklı tutamaz.⁴⁸ Tazminat talebi, kusursuz yahut daha az kusurlu tarafın hakkıdır ve bu haktan kısmen veya tamamen vazgeçebilir.⁴⁹

Türk boşanma hukukuna göre, boşanmada kusursuz yahut daha az kusurlu tarafın kusurlu tarafa ödeyeceği tazminat, yapısal olarak diğer sözleşmelerin ihlalden kaynaklanan tazminat türünden farklıdır. Zira boşanma tazminatı aile hukukuna özgü bir sözleşmedir. Boşanma durumunda meydana gelecek zarar, sözleşmenin yerine getirilememesinden kaynaklı olmayıp aile kurumunun taraflara yüklediği sorumlulukların ihmal ve ihlalden kaynaklanır.⁵⁰

Bir görüşe göre boşanmadaki tazminat, sözleşmeyle veya haksız fiille direkt ilişkili olmayıp kendine özgü bir nitelik taşır. Başka bir görüşte ise tazminatın

46 Acar, "Nişan".

47 Abdulmuttalip Zararsız, *Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat* (Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22.

48 Emine Serin Of, *Boşanmanın Mali Sonuçları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 35.

49 Aydın Zevkçiler vd., *Medeni Hukuk* (Ankara: Seçkin Kitabevi, 2000), 929.

50 Bilge Öztan, *Aile Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2015), 805.

hukuki niteliği zararlar ilişkilidir. Tazminata hükmedebilmek için mevcut bulunan zararın boşanma dolayısıyla gerçekleşmesi gerekir.⁵¹ Kanundan anlaşıldığına göre boşanmada maddi tazminatın amacı kusursuz ya da daha az kusurlu tarafın zararlarını gidermek ve zarara uğrayan eşin evlilik boyunca yakaladığı hayat standartlarını boşanmadan sonra da devam ettirebilmesini temin edebilmektir.⁵²

Tazminata hükmedebilmek için maddi bir zararın olması gerekir. Maddi zarar, şahısların rızası dışında mal varlıklarında meydana gelen eksilmedir.⁵³ Örneğin kusursuz tarafın mal varlığının mevcuttaki hali ile evlilik esnasındaki mal varlığı arasındaki irade dışında meydana gelen fark, zararın mevcudiyetini ispatlayan önemli bir göstergedir.⁵⁴ TMK m. 174/1’de “mevcut ya da beklenen menfaatleri zedelenen” şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Buradan zararın hem hali hazırda mevcut olabileceği hem de ileride meydana gelmesi muhtemel olabileceği hükmü çıkmaktadır. Mevcut zarar, taraflardan birinin mal varlığında boşanma sebebiyle meydana gelen eksilmedir.⁵⁵ Tazminata konu olan zararın boşanmanın “doğrudan sonucu” olması gerekir. Dolayısıyla tarafların kendine ait şahsi masrafları bu kapsamdaki zararlar dışında tutulur.⁵⁶

Taraflardan birinin evlilik esnasında yaptığı büyük miktarlardaki harcamalar mevcut çıkarın kaybı olarak değerlendirilip zarar kapsamında nitelendirilebilirken, evlilik öncesinde ya da evlilik sözleşmesi dolayısıyla yapılan nikâh ile ilgili harcamalar zarar anlamında bir eksilme olarak değerlendirilmez. Evlilik akdinden önce tarafların birbirlerine vermiş olduğu hediyeler, mevcut çıkarın kaybedilmesi anlamına gelir ve tazminata konu olabilir.⁵⁷

İlgili kanun maddesinde “mevcut çıkarların” yanı sıra bir de “beklenen menfaatlerden” bahsedilmektedir. Bu tür zararlar da boşanma sebebiyle mevcut mal varlığındaki bir eksilmeden değil mal varlığının artışındaki bir engellemeden söz edilebilir. Taraflardan birinin mal varlığındaki muhtemel artış, boşanma esnasında yeterince netleşmişse beklenen bir zararın mevcudiyetine hükmedilebilir. Boşanma esnasında malvarlığına ilişkin bir menfaatinin ortaya çıkma ihtimalinin kuvvetli bir ihtimal mi olduğu yoksa sadece ümide dayalı bir varsayım mı olduğunun takdir yetkisi ise hâkimin uhdesindedir.⁵⁸

51 Zararsız, *Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat*, 23.

52 Cemal Oğuz, “Medeni Kanun Madde 174/1 ile 175 Arasındaki Farklar”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1-2 (ts.), 26; Öztan, *Aile Hukuku*, 806; Zararsız, *Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat*, 24.

53 Zararsız, *Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat*, 25.

54 Ebru Ceylan, *Türk ve İsviçre Hukukunda Boşanmanın Hukuki Sonuçları* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2006), 78.

55 Zevkliler vd., *Medeni Hukuk*, 963.

56 Zararsız, *Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat*, 26.

57 Serin Of, *Boşanmanın Mali Sonuçları*, 69.

58 Zevkliler vd., *Medeni Hukuk*, 964, 965.

Pozitif hukukta maddi tazminatın yanı sıra bir de manevi tazminattan bahsedilmektedir. TMK m. 174/2'de "Boşanmaya sebep olan olaylar yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan taraf, kusurlu olan diğer taraftan manevî tazminat olarak uygun miktarda bir para ödenmesini isteyebilir" hükmü bulunmaktadır. Manevi tazminat en genel anlamıyla: "Doğrudan doğruya malî ve maddi varlığa tesiri olmayan karşılığı para ile temin edilemeyen ve ticari bir kıymeti bulunmayan manevi zararı teskin ve tahfif etmek için para ve paradan başka herhangi bir şekilde tazmin etmektir"⁵⁹ şeklinde tanımlanabilir.

Manevi zararların tespiti son derece güçtür ve hakkıyla tazmini mümkün değildir. Kahveci, bu tür tazminatın amacına yönelik şu çıkarımları yapar:

"Manevi tazminatın amacı, herhangi bir haksız fiil neticesinde şahıs varlığında zarar meydana gelen kişinin bu zararını gidermek ve onu mümkünse hiç zarara uğramamış bir hale getirmeye çalışmaktır..."

Genel anlamda manevi tazminatın amacı, manevi zarar doğuracak nitelikteki haksız fiilleri mümkün mertebe azaltmak, zarara uğrayan şeref ve haysiyeti düzeltmek, haksız fiiller neticesinde ortaya çıkan psikolojik acıları gidermek ve toplumun güzel ahlak üzere yaşamasını temine çalışmaktır. Manevi tazminatın amaçlarından biri de kişilik haklarının saldırıya uğraması nedeniyle duyulan elem ve acıyı ortadan kaldırarak mağdurun bozulan ruhsal dengesini yeniden kurmak olarak kabul edilmektedir.⁶⁰

Manevi tazminatın hukuki niteliğini açıklamak için farklı görüşler öne sürülmüştür. Birtakım hukukçular bu tür tazminatın hukuki niteliğinin *tatmin* olduğu görüşünü benimserler. Kişilerde meydana gelen eksilme malî bir bedelle ölçülüp karşılanamaz. Kusursuz ya da daha az kusurlu tarafa verilecek malî bedel, belli oranda da olsa kişilerin acı ve ıstıraplarının tatminini sağlayabilir.⁶¹ Manevi tazminatın hukuki niteliğini açıklamak için öne sürülen üç farklı görüş daha bulunmaktadır. Bunlar bu tür tazminatın hukuki niteliğinin: *Telafi*, *cezalandırma* ve *sembol* olduğu yönündedir.⁶²

Türk hukukuna göre boşanmada tazminat, maddi ve manevi olarak iki başlık altında incelenmiştir. Kusursuzluk veya daha az kusurluluk tazminat talep edildiği durumlarda boşanmada taraflardan diğerinin aleyhine tazminat sebebi olarak görülmüştür. Her iki tazminat türünde de kişilerin malında yahut şan, şeref gibi manevi hatıralarında meydana gelen yahut gelmesi muhtemel eksilmeler

59 Ata, *Boşanma Sonrası Nafaka ve Manevi Tazminat*, 34.

60 Kahveci, *İslâm Borçlar Hukukunda Tazminat*, 202, 203.

61 Zararsız, *Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat*, 59.

62 Abdullah Benli, *İslâm Hukukunda Manevi Tazminat* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 76-80; O. Gökhan Antalya, "Manevî Zararın Belirlenmesi ve Manevî Tazminatın Hesaplanması", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/3 (Aralık 2016), 234-237; Zararsız, *Boşanma Davalarında Maddi ve Manevi Tazminat*, 59-61.

önlenmeye çalışılmıştır. Buraya kadar olan kısımda değerlendirildiği üzere, her iki hukuk sisteminde de zarar karşısında durulmuş ve zarar sebebiyle meydana gelen eksikliğin telafisi tazmin yoluyla giderilmeye çalışılmıştır.

2. Muhâleada Tazminat Unsurları

İslâm hukukuna göre boşanmaların: Kocanın uhdesinde olan talâk yetkisi, tefvîz uygulaması, mahkemeye müracaat yoluyla boşanma ve muhâlea başlıklarından oluştuğunu söylemiştik. Bu bölümde, bir tür boşanma çeşidi olan muhâlea uygulamasının yapısal olarak bazı noktalarda Türk hukukundaki boşanma tazminatına benzerliği üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bununla beraber tazminat konusunun klasik fıkıh kaynaklarında “İslâm sorumluluk hukuku bağlamında genel prensip ve amaçlara uygun düşmekle beraber ayrı bir başlık altında incelenmediği”⁶³ unutulmamalıdır.

H-l-a‘ harflerinin birlikteliğinden meydana gelen hul‘ kelimesi, sözlükte men‘, soymak ve çıkarmak anlamlarına gelir.⁶⁴ Muhâlea literatürde terim olarak: “Kadının, kocasından ayrılmasına karşılık fidye verip kocasının da bu fidye karşılığında kadının nikah bağını kaldırması”⁶⁵, “Hul‘ lafzıyla, nikâh milkiyetinin izâle edilmesi karşılığında kadından malî bir bedel almak”⁶⁶ veya “Hul‘ ya da o manaya gelen ifadelerle kadının kabulüne bağlı olarak nikâh milkiyetini izâle etmek”⁶⁷ şeklinde tanımlanır.

Muhâlea ve hul‘ kavramları klasik kaynaklarımızda aynı anlamda kullanılırlar. Karının belirli sözlerle ve malî bir bedel karşılığında kocasından boşanmayı talebi durumunda “hla” fiili Arap dilinde işteşlik bildiren formda “muhâlea” şeklinde kullanılır. Bu kullanım, “eşlerin birbirinin örtüsü” olduğunu ifade eden ayete sözlü bir göndermedir ve muhâlea sözleşmesi esnasında karı ve kocanın nikâh elbisesini üzerinden çıkarmaları tasavvuruna dayanır.⁶⁸

Muhâleanın hukuki niteliği İslâm hukukçularınca tartışmalıdır. “Klasik dönem hukukçulardan İbn Abbas (öl. 68/687-88), Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725), İkri-

63 Dirik, “Nişanı Bozma Tazminatı”, 122.

64 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü’l-luğa/Şihâhu’l-‘Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beirut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 1987), “hla”, 3/1205; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmi el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-‘Kâmûs* (Kuveyt: Vizâratu’l-Enbâ, 2001), “hla”, 20/518.

65 Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtaşar*, thk. Kâmil Muhammed (Dâru’l-Kütübîl-‘İlmiyye, 1997), 163.

66 Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî el-Bâbertî, *el-‘Înâye şerhu’l-Hidâye* (Mısır: Şeriketu Mektebe, 1970), 4/211.

67 Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik şerhu Kenzi’d-dekâ’ik* (Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.), 4/77.

68 Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-‘adîr şerhu’l-Hidâye* (Mısır: Şeriketu Mektebe, 1970), 4/210; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, 4/77.

me (öl. 105/723), İshak b. Râhveyh (öl. 238/853), Ebû Sevr (öl. 240/854), bir rivayette Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884) ve kavli-kadîminde Şâfiî (öl. 204/820), bir rivayete göre de ashtaptan Hz. Osman ve İbn Ömer, muhâleanın “fesih” olduğunu söylemişlerdir. İbn Kayyim (öl. 751/1350), Şevkânî (öl. 1250/1834) ve Ali el-Hafif gibi isimler de muhâleanın hukuki niteliğinin “fesih” olduğu görüşündedirler.⁶⁹ “Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Zâhirî mezhepleri; Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mesud (öl. 32/652-53), Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), Nehaî (öl. 96/714), Âmir b. Şurahbîl (öl. 104/722), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Atâ (öl. 114/732), Evzâî (öl. 157/774) ve Sevrî (öl. 161/778) gibi hukukçulardan oluşan cumhur, muhâleanın hukuki niteliğinin talâk olduğu görüşündedir.”⁷⁰

Muhâleanın hukuki niteliği ister talâk ister fesih olsun bu onun bir tür boşanma olduğu gerçeğini değiştirmeyecek ve diğer boşanma türleri gibi haddi zatında mekruh olmaya devam edecektir.⁷¹ Şâri’in (hüküm koyucu): Allah’ın sınırlarına riayet⁷² ve zararı def‘ gibi umumi kaidelere matuf olarak muhâlea sözleşmesini⁷³ meşru gördüğü söylenebilir.⁷⁴ Muhâlea yoluyla kocasından ayrılmak isteyen karı malî bir bedel karşılığında kocasından boşanabilecektir. Bu durum, bir anlamda karının kendisini malî bir bedel karşılığında nikâhtan doğan doğal zorunluluk ve sorumluluktan kurtarma yolunu seçtiği şeklinde yorumlanabilir. Aile kurumunda sorumluluklar taraflar arasında ortaktır ve bu durumda karı, sorumluktan kaçınır bir görünüm arz eder. Bu durum, muhâleada verilen bedeli boşanma tazminatı olmaya yaklaştıran etkenlerdendir.

İbn Rüşd (öl. 595/1198): “Hul’ erkeğin sahip olduğu talâk hakkı karşısında kadın için meşru kılınmıştır. Yüce Allah, kadınla anlaşamama durumunda kocaya talâk yoluyla, kocayla anlaşamama durumunda kadına muhâlea yoluyla bir çıkış kapısı göstermiştir”⁷⁵ şeklindeki yorumlarla muhâleanın yasallığını felsefi olarak temellendirmeye çalışır.

Burada muhâlea sözleşmesi erkeğin talâk hakkı karşısında konumlandırılmış, muhâleadaki malî bedel talâka karşılık olarak düşünülmüştür. Bu karşılık, -İslâm hukukuna göre prensip olarak⁷⁶- kocanın elinde bulunan talâkın, malî

69 Göktaş, *Muhâlea*, 66.

70 Göktaş, *Muhâlea*, 73.

71 “Allah’a en sevimsiz gelen helal boşanmadır.” Ebû Dâvûd, “Talâk”, 3.

72 el-Bakara 2/229.

73 “Akid kavramı *Mecelle’* de terim olarak: “Tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icab ve kabul irtibatından ibarettir” (m. 103) şeklinde tanımlanır. Hul’ da karının malî bir bedeli kocaya vermeyi taahhüt ettiği ve icâb kabul ilişkisinin mevcudiyeti düşünüldüğünde muhâleayı akid/sözleşme olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.” Göktaş, *Muhâlea*, 12.

74 Ali Ahmed el-Cercâvî, *Hikmetü’l-teşri’ ve felsefetüh* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2007), 53.

75 Ebû’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-mukteşid* (Kâhire: Dâru’l-Hadis, 2004), 3/90.

76 Abdulkâdir Abdusselâm, “el-Hul’ fi’l-fıkhî’l-İslâmî ve Kânûnî’l-ü’sre”, *Mecelletu İhyâ* 12 (2008), 569.

bedel ile el değiştirmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Burada koca talâk hakkını kaybeder ve bunun bir sonucu olarak da *kocanın hakkının tazmin edilmesi* bakımından zararın giderimi konusu ortaya çıkar. Kocada meydana gelen eksikliğin (talâk) giderilmesi bağlamında muhâlea bedeli, bir tür tazminat olarak düşünülebilir. Bu durum, hul' bedeli marifetiyle Şâri' tarafından kocaya verilen *boşama yetkisinin istekli ya da isteksiz olarak elinden alındığı* düşünüldüğünde daha da netlik kazanacaktır.

Literatürde, kişilik haklarına tecavüz, akde muhalefet ve ruh-beden bütünlüğünün bozulması gibi başlıklar manevi tazminatın temel dayanakları/sebepleri olarak kabul edilmektedir ve “İslâm hukuku açısından kişilik hakları ruh ve beden bütünlüğü, fikir hürriyeti, onuru, sırları, atalarına karşı taşıdığı saygı duygusu ve ismi gibi manevî değerlerden oluşmaktadır.”⁷⁷ Tarihsel süreçte gerçekleşen bazı muhâlea olaylarını ve hul'da verilen bedeli çeşitli yönlerden bu başlıklarla irtibatlandırmak mümkündür. Muhâlea esnasında kocanın karısını itaatsizle suçlayarak bu durumu ispat etmesi, karının din ve örfе mugayir söz veya eylemler içerisinde bulunması gibi örnekler erkeğin kişilik haklarına tecavüz olarak değerlendirilebilir. Zira toplum nazarında kocanın haysiyetine halel getirecek söz ve tutumlar koca tarafında bir eksiklik meydana getirir ve bu zararın giderilmesi gerekir.

Aile hukukuna dair birçok düzenlemenin bulunduğu Nisâ suresinde “*Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.*”⁷⁸ buyrulmaktadır.

Ayette “*verdiğinizin bir kısmı*” ifadesinden kastın mehir olduğu açıktır. *Apaçık bir edepsizlikten* maksadın ne olduğunu bazı hukukçular şöyle açıklamışlardır: “Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, kaydı iki şekilde anlaşılmıştır: Zina etmedikçe veya evlilik hukukuna riayetsizlik etmedikçe. Birinci yoruma göre evli kadın zina ederse kocası, ona verdiği mehir ve yaptığı masrafın bir kısmını geri alabilmek için kendisini sıkıştırarak, rahatsız edecek, fakat boşamayacaktır. Kadın bu rahatsızlık sebebiyle kocasına bir meblağ ödedikten sonra boşanma imkânını elde edecektir. Yaptığı masrafın tamamını değil de bir kısmını geri almasına izin verilmesinin sebebi, zina etmeden önce geçirilen evlilik hayatına bir bedelin ayrılmasıdır.”⁷⁹ Görüldüğü üzere kişilik haklarına saygısızlığın en

77 Mehmet Dirik, “İslâm Hukuku Açısından Boşanma Tazminatı”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 16 (Aralık 2022), 129.

78 en-Nisâ 4/19.

79 Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 2/36 vd.

büyüklerinden olan zina, kadının mehrinin bir kısmını yahut tamamını kaybetmesine sebebiyet vermektedir. Bu da genellikle muhâlea yoluyla gerçekleşir. Kadın kocasından aldığı mehrin tamamını yahut bir kısmını kocasına verir ve boşanma gerçekleşmiş olur.⁸⁰ Ayrıca kocanın bilinçli olarak zarar vermek için haksız yere karısını nikâhı altında tutması da helal olmaz.

Burada zina sebebiyle öncelikle şahsın kişilik haklarına (onuruna) tecavüz gerçekleşmiştir. Mağdurun ruh ve beden bütünlüğünün bozulması ise bu duruma eşlik etmesi kuvvetle muhtemel diğer bir önemli tazminat olgusudur. Burada tazminatın akde muhalefet boyutu da öne çıkan bir zarardır ve bu manevi zararın, verilen ayette, hul' bedeliyle giderilmeye çalışılması muhâlea ve tazminat ilişkisi açısından manidardır. Ayrıca Nisa Suresi'nin bu ayeti, TMK m. 174 ile karşılaştırıldığında kusurlu tarafın zina eden karı, kusursuz ya da daha az kusurlu tarafın ise koca olduğu açığa çıkar. Bu durumda, her iki hukuk sisteminde de kusur ilkesinin tazminat bağlamında değerlendirildiği görülmüş olur.

Hz. Peygamber döneminde vuku bulan bir örnek muhâlea uygulaması kanaatimizce kişilik haklarına tecavüz bağlamında değerlendirilebilir. Rivayete göre: "İslam'daki ilk muhâlea, Abdullah b. Übeyy'in kız kardeşi⁸¹ hakkında olmuştur. Kadın, Nebî'ye (s.a.v.) gelmiş: "Ey Allah'ın resulü, kocamın ve benim başımı hiçbir şey asla birleştirmiyor (birbirimize yakışmıyoruz)! Çardağın oraya doğru baktım, kocam da bir topluluk içinde yüzü bana doğru dönüktü. İçlerinde en esmer olanı, boyu en kısa olanı ve yüzü en çirkin olanı oydu" diyerek boşanmayı talep etmiştir. Kocasının: "Ey Allah'ın resulü, ben ona en değerli malım olan bahçemi verdim! Eğer bana bahçemi geri verirse (onu boşarım)" demesi üzerine Hz. Peygamber, kadına: "Ne dersin?" diye sormuş, kadının "evet, isterse daha fazlasını veririm" demesi üzerine tarafların muhâlea yoluyla boşanmalarına hükmetmiştir."⁸²

Bu rivayette kadın "İçlerinde en esmer olanı, boyu en kısa olanı ve yüzü en çirkin olanı oydu" şeklindeki ifadeleriyle kocasının kişilik haklarına saldırmış, Peygamberimiz mehir olarak verilen bahçenin kocaya iadesine hükmetmiştir. Bu rivayete göre hem mehir hem de muhâlea bedeli tazminatla ilişkilendirilebilir. "Buna göre muhâleada alınacak bedeli, kadının tek taraflı boşama isteği sebebiyle erkeğin evlilik güvencesi olarak verdiği mehirden dolayı uğrayacağı zararın giderimi şeklinde görmek mümkündür."⁸³

80 Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyeri eş-Şinkitî, *Edvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019), 1/255.

81 Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen muhâlea olayı veya olaylarında kadınların ismi konusunda farklı anlatımlar mevcuttur. Bu rivayetler hakkında geniş değerlendirme ve yorumlar için bk. Ayşe Gültekin, "Hadis Kitaplarında Nakledilen Rivayetlere Göre Sâbit b. Kays ve Muhâlea ile Sonuçlanan Evlilikleri", *Bahkesir İlahiyat Dergisi* 16 (Aralık 2022), 273-309; Göktaş, *Muhâlea*, 23, 24.

82 Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kâri fi şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 20/263.

83 Dirik, "Boşanma Tazminatı", 135.

Benzer bir rivayette de kadın sebepsiz olarak kocasından boşanmak istemiş, Hz. Peygamber bahçenin kocaya verilmesine hükmetmiştir.⁸⁴ Bu rivayette akde muhalefet bağlamında tazminat unsurunun olduğu söylenebilir. Ayrıca, Muhâlea sözleşmesinde verilen bedelin, *-özünde mehir ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde-* tazminat olmaya elverişli olduğu da söylenebilecektir. Bir diğer ifadeyle, evlenirken kocanın aleyhine olan tazminat, boşanma esnasında lehine dönmüş görünmektedir.

Günümüzde, bazı fetva organları⁸⁵ ve bazı İslâm Ülkeleri Kanunları⁸⁶ boşanma sonucu zarar gören tarafların maddi ve manevi zararlarının tazmin edilmesini öngörmektedir. Bu yaklaşımların İslâm sorumluluk hukukunun genel ilkeleri ve TMK m. 174 ile yapısal olarak uyum içerisinde olduğu söylenebilir.

Yukarıda geçen uygulama ve değerlendirmeler, muhâleada kadının kusurlu taraf olması durumunda kocaya verilecek bedelin “boşanma tazminatı” olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Allah’ın sınırlarına riayet etmeme⁸⁷ ve nüşûz⁸⁸ durumları kadın açısından kusur oluşturan ve tazminata sebebiyet veren önemli etkenler arasındadır.

Muhâlea yoluyla boşanmada koca kusurlu taraf ise hul’ bedelinin boşanma tazminatı olma refleksi minimize olur. Örneğin Hanbeli hukukçu İbn Kudâme (öl. 620/1223), bu durumda muhâleayı kocasıyla yaşamak istemeyen kadın açısından zararın giderilmesi bağlamında yorumlar.⁸⁹ Zarara uğramış kişiden bir de mâli bedel vermesini talep etmek ilk bakışta tazminat mantığına aykırı gibi görünse de neticede Şârî‘ Teâlâ’nın boşama yetkisini kocaya verdiği unutulmalıdır. Bu yaklaşım gereği kocanın karısına zulmederek nikâh altında tutmasını savunma gayesi içerisinde olmadığımızı beyan etmek isteriz. Kocanın kusurlu olduğu durumlarda boşanmak için öncelikli yol muhâlea değil, mahkeme olmalıdır. Kanaatimizce yapılması gereken, zarar altında olan kadının mahkemeye müracaat yollarının olabildiğince açık tutulması ve hâkimin boşamadaki yetkisinin zarar kapsamında genişletilmesidir.

84 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Talâk”, 12.

85 Örneğin bk. el-Meclisü’l-Avrubbi li’l-İftâ ve’l-Buhûs, “et-Ta’vîz ‘ani’d-ğararı’l-ma’nevi bi-sebebi’t-talâk” (Erişim 5 Ekim 2023).

86 Örneğin Tunus Medeni Kanunu’nun 31. maddesi hükümleri için bk. Kevser/Merkezu’l-Mer’e el-Arabiyye li’t-Tedrib ve’l-Buhûs, “Keyfe tekau’l-mutâlebetu bi’t-ta’vîz fi kadıyyeti’t-talâk” (Erişim 5 Ekim 2023).

87 el-Bakara 2/229.

88 Nüşûz: “Eşlerin ve özellikle kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, geçimsiz davranması anlamında fıkıh terimi” Hacı Mehmet Günay, “Nüşûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

89 İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/324.

Değerlendirme

Araştırmamızda muhâlea sözleşmesinde kocaya verilen malî bedelin bazı yönlerden pozitif hukuktaki boşanma tazminatına benzediği gözlemlenmiştir. TMK m. 174'teki kusurlu tarafın tazmin ilkesi ve İslâm hukukundaki bazı muhâlea uygulamalarının yapısal olarak birbirine benzediği kabul edilebilir. Ayrıca zararın giderimi noktasında her iki hukuk sisteminin de paralel bakış açılara sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte muhâleanın tam anlamıyla yetkin ve mutlak bir boşanma tazminatı olduğu söylenemez.

Ayetler, rivayetler ve hukukçuların yaklaşımlarına göre, her ne kadar klasik kaynaklarda tarafların evlilik birlikteliğini bitirmeleri esnasında tazminat talep edebileceklerine dair değerlendirmelere rastlanılmasa da *zararın giderilmesi* ilkesine atıfla, taraflardan kusurlu olanın kusursuz tarafa ister muhâlea isterse de başka bir yöntemle tazminat verebileceğini düşünmekteyiz. Hz. Peygamber'in bahsi geçen uygulama ve sözleri İslâm hukukunda tazminatın varlığının bariz delilleri iken, lafızcı/parçacı bir yaklaşımla klasik eserlerimizin aile hukuku konularında tazminatın olmadığını, kusurlu tarafın tazmin yükümlüsü olarak değerlendirilemeyeceğini öne sürmek, gelişen ve değişen şartlara kayıtsız kalmak anlamına gelecektir. Ayrıca tazminat, kaynaklarımızın aile hukuku konularında yasaklanan yahut aleyhinde delil bulunan bir kavram değildir. İslâm'ın tüm çağlara söyleyecek bir sözü bulunur ve burada söz: Zararın giderilmesi yönünde tecelli etmelidir.

Kaynakça

- Abdusselâm, Abdulkâdir. "el-Hul' fi'l-fıkhî'l-İslâmî ve Kânûnî'l-ü'sre". *Mecelletu İhyâ* 12 (2008), 562-604.
- Acar, H. İbrahim. "Nişan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-'Arnavut. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aktan, Hamza. "Damân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Antalya, O. Gökhan. "Manevî Zararın Belirlenmesi ve Manevî Tazminatın Hesaplanması". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/3 (Aralık 2016), 221-250.
- Ata, Ayşegül. *İslam Hukukuna Göre Boşanma Sonrası Nafaka ve Manevi Tazminat*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Atar, Fahrettin. "Kazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/113-117. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bâbertî, Ekmeleüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî. *el-'Înâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebe, 1. Basım, 1970.
- Benli, Abdullah. *İslâm Hukukunda Manevi Tazminat*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cercâvî, Ali Ahmed. *Hikmetü't-teşri' ve felsefetüh*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2007.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa/Şihâhu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulfafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Ceylan, Ebru. *Türk ve İsviçre Hukukunda Boşanmanın Hukuki Sonuçları*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Dalgın, Nihat. "İslâm Hukuku Açısından Boşanmanın Sonuçlarından Maddî Tazminat Üzerine Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (ts.), 35-69.
- Dirik, Mehmet. "İslâm Hukuku Açısından Boşanma Tazminatı". *Bahkesir İlahiyat Dergisi* 16 (Aralık 2022), 91-140.
- Dirik, Mehmet. "İslâm Hukuku Açısından Nişanı Bozma Tazminatı". *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 13 (Aralık 2021), 107-137.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhtâ ve'l-ğabesü'l-vasî' el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâ'îti*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1426.
- Göktaş, Mücahit. *Muhâleanın Hukuki Niteliği*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Gültekin, Ayşe. "Hadis Kitaplarında Nakledilen Rivayetlere Göre Sâbit b. Kays ve Muhâle ile Sonuçlanan Evlilikleri". *Bahkesir İlahiyat Dergisi* 16 (Aralık 2022), 273-309.
- Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Güneş, Ahmet. "İslam Hukuku Açısından Nişanlanma". *Dini Araştırmalar* 10/29 (2007), 161-188.
- Hafîf, Ali. *ed-Damân fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2000.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Taha Muhammed ez-Zeynî vd. 10 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Kâhire, 1. Basım, 1968.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabîyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâleüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.

- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râ'îk şerhu Kenzi'd-dekâ'îk*. 8 Cilt. Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr şerhu'l-Hidâye*. 7 Cilt. Mısır: Şeriketu Mektebe, 1. Basım, 1970.
- Kahveci, Nuri. *İslâm Borçlar Hukukunda Tazminat*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 8. Baskı., 2020.
- Köse, Saffet. "Nikâh-Hak ve Değerler Bağlamında Fikhî Bir Analiz-". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 9-44.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Muhtasar*. thk. Kâmil Muhammed. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Mâlik, İmam. *Muvatta'*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. Kâhire: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-arabî, ts.
- Nesâî, Ebü 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horâsânî . *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan 'Abdülmeam Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, ts.
- Oğuz, Cemal. "Medeni Kanun Madde 174/1 ile 175 Arasındaki Farklar". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1-2 (ts.).
- Öztaş, Bilge. *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 6. Basım, 2015.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûf*. 30 Cilt. Mısır: Matba'atu's-Sa'âde, ts.
- Serin Of, Emine. *Boşanmanın Mali Sonuçları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şinkîti, Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî. *Eğvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Ķur'ân bi'l-Ķur'ân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2019.
- Tehânevî, A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmîd b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî. *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mekrebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ. *es-Sünen*. IV Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Vatansever, Müge. *Eski Türk Hukukunda Boşanma ve Günümüz Hukukuyla Karşılaştırılması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Zararsız, Abdulmuttalip. *Boşanma Davalarında Maddî ve Manevî Tazminat*. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ķâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Enbâ, 2001.

Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zerkâ, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed. *el-Fi'lü'd-dâr ve'd-damân fih*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1409.

Zevkliler, Aydın vd. *Medeni Hukuk*. Ankara: Seçkin Kitabevi, 2000.

Mecelle-i aḥkâm-ı 'adliyye. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1308.

“Ta'vîz”. *el-Mevsû'atü'l-fıkhîyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1427.

İnternet Kaynakları

Kur'an Yolu. Erişim 5 Ekim 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Kevser/Merkezu'l-Mer'e el-Arabiyye li't-Tedrib ve'l-Buhûs, “Keyfe tekau'l-mutâlebetu bi't-ta'vîz fi kadîyyeti't-talâk”. Erişim 5 Ekim 2023. <https://shorturl.at/rvwEP>

el-Meclisu'l-Avrubbî li'l-İftâ ve'l-Buhûs, “et-Ta'vîz 'ani'd-ḍarari'l-ma'nevî bi-sebebi't-talâk”. Erişim 5 Ekim 2023. <https://shorturl.at/ovx29>

AİLEDE MAHREMİYET EĞİTİMİ

Nagehan İPEK¹

Giriş

Günümüzde pek çok sebeple yıpranan ve yozlaşan mahremiyet algılarının onarılması zaman alacak gibi durmaktadır. İlk olarak bireyin sonra ailenin ve doğal olarak da toplumun mahremiyet sınırlarını aşır farklı mecralara savrulması üzüntüyle karşılanacak bir durum olarak görülmektedir. Mahremiyet nedir ve kapsamı içinde neler vardır? Sınırlar neye göre nasıl belirlenmelidir? gibi soruların cevapları hali hazırda verilmeye devam etmektedir.

Yukarıda sıralanan, cevaplanması elzem sorulara bir yanıt da Kur'an ve Sünnet'ten vermek gerekir. Bu çalışmada verilecek cevapların içeriği Ahzab ve Nur Surelerinin bazı ayetlerinde aranmıştır. Ailenin ve mekanın mahremiyetine dair kurallar belirleyen, insanlara ufuk açıp yol gösteren pek çok kaide mevzu bahis ayet ve hadislerde bulunmuştur.

Öncelikle kendi mahremiyet sınırlarını bilen ve koruyan birey, bu bilinç ve eğitimin devamı ile başka insanların da mahremiyet sınırlarına saygılı olacaktır. Mahremiyet bilinci ve eğitimini verecek ilk merci şüphe yok ki ailedir. Pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da aileye büyük görevler düşmektedir.

Birey aile ve toplum üçgeninde şekillenen değişen ve dönüşen mahremiyet algılarının oluşumunda, sınırlarının çizilmesinde İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'e kulak vermeliyiz. İslam dünyası olarak belki de bugün en çok da buna ihtiyacımız bulunmaktadır. Bireye değer veren, onu biricik gören, insanı "yaratılmışların en şerefli" olarak gören İslam dini, mahremiyet sınırlarını belirleyerek ve koruyarak insanın bu "özel" olma konumunu korumak istemiştir. Bu bağlamda çizilen sınırları bilmek, anlamak ve yaşamak önem arz etmektedir.

1 MEB, Öğretmen, nagihan_karagoz@hotmail.com,

1. Ailede Mahremiyet Eğitimi

Mahremiyet terimi, Arapça kökenli olup, "ha-ra-me" kökünden türeyen 'mahrem' kelimesinden gelmektedir. "ha-ra-me" menetmek, yasaklamak manalarını taşımaktadır. Mahrem, helal olmayan, yasaklanan şeydir anlamına gelir.² Bu kelime fıkhıta 'birbiriyle evlenmesi dinen yasaklanmış akraba' anlamında da kullanılabilir.³

Mahremin zıddı bir kavram olan 'namahrem' ise Farsça-Arapça karışımı bir kelime olup 'nikâh düşen, yabancı, güvenilmez' manalarına gelmektedir.⁴ Mahremiyet, mahrem kelimesinin çoğul halidir ve gizlilik manasına gelir.⁵ İslam literatüründe mahremiyet, mahrem terimiyle bağlantılı bir şekilde anlamlandırılarak kullanılmaktadır.⁶ Terim olarak ise mahremiyet, "Kişilerin yalnız başına kalabildikleri, başkalarıyla hangi koşullarda ilişki içine girebileceklerini kendilerinin belirlediği bir alandır"⁷

Kur'an'da aile kurmanın öneminden bahsedilmekte ve bununla ilgili pek çok hususa dikkatler çekilmektedir. Aile müessesesi, İslam dininde önemsenmekte ve tavsiye edilmektedir.⁸ "İyi olan eş"⁹ lerin seçilmesi tavsiye edilmekte ve aile kurduktan sonra helal daire içinde çocuk sahibi olunması istenmektedir.¹⁰

Toplum içinde aile, ailenin içinde de insan modeli büyük önem arz etmektedir. Kurulacak güçlü bir aile toplumu güçlü kılacak en güçlü unsur olacaktır. İslam dininde dünya ve ahiret saadeti önemsenir ve bu iki mutluluğu sağlayacak argümanlar desteklenir. İyi bir aile yapısı İslam'ın önemseydiği iki cihan mutluluğuna vesile olacak en belirleyici unsurlardan biridir.¹¹ Zira birey bir aileye doğar ve o ailenin havasını soluyarak büyür. Soluduğu bu havaya göre şekillenir ve yetişkin bir birey haline gelir. Dolayısıyla kişinin mahremiyet algılarının toplumlarının ekildiği ilk kaynak yine ailedir.

2 İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrremi, *Lisânü'l-Arab* (Kahire, Trsz.), 6/844-850; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât Fi Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylanî (Beyrut: Dârü'lmarife Neşriyat, Trsz), 114-115.; Zemahşerî, Ebi'l-Kasım Cârullâhi Muhammed b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-Belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâr'ül-kütübi'l-ilmîyye, 1998), I/184-185.

3 Salim Ögüt, "Mahrem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 388-389

4 Mehmet Kanar, *Farsça Dilbilgisi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 862.

5 Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 10. Baskı (Ankara: TDK Yayınları, 2005), 1328.

6 Ülfe Görgülü, "Din İşleri Yüksek Kuruluna Gelen Sorular Bağlamında Mahremiyet Algıları", *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu* (Samsun 2016), 2

7 Nalan Çelikoğlu, *Türkiye' de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 8.

8 Müslim, Nikâh, 1

9 "İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin..." (*el-Nur*, 24/32)

10 Ahmet Çoşkun, *Kur'an ve Hayat* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2013), 120-125

11 İbrahim Canan, *Kur'an'da Çocuk* (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 26

Aile denince akla ilk gelen aktör şüphesiz ki “kadın” dır. Bir yerde aileden bahsediliyorsa orada bir kadın figürünün varlığı kaçınılmazdır.¹² Bu bağlamda İslam dininde de aileden bahsedilirken kadın vurgusunu görmek mümkündür. Mahremiyet eğitimi bağlamında ele alacağımız ayetlerde de kadın vurgusunun varlığı açıkça hissedilecektir. Bu bağlamda ailede bireylere verilecek mahremiyet eğitiminde en önemli rolün kadına, yani anneye düştüğü söylenebilir.

Bu sunumda ele alınacak, ailede mahremiyet eğitiminin önemini vurgulayan ayet, “Hicap Ayeti” olarak da bilinen ayettir. (el-Ahzab, 33/53) Hicap ayetinin mahremiyet eğitimi açısından özelde Hz. Peygamber (sav)’e genelde ise tüm Müslümanlara hitap ettiği düşünülebilir. Bu ayette ailede mahremiyet eğitimine dair hususlar şunlardır;

- a. Hz. Peygamber (sav)’in evine vakitsizce, izin alınmadan girilmemesi,
- b. Yemek yedikten sonra hemen dağılıp, sohbete dalınmaması,
- c. Hz. Peygamber (sav)’in eşlerinden bir şey talep edileceği zaman perde arkasından istenmesi,
- d. Bu duyarlı davranışın her iki tarafın kalbi için de daha doğru bir davranış olması,

Bu ayetin iniş sebebi olarak Hz. Peygamber (sav)’in evine pek çok insanın gelmesi ve yemek yedikten sonra vakitlice kalkmayıp sohbeti uzatması gösterilir. Gelen bu kişilerin zamanında Peygamber evini terk etmemesi Hz. Peygamber (sav) ve halkını rahatsız etmekte fakat bu rahatsızlığı kimse dile getirememektedir. İşte bu ayetin iniş sebeplerinin bu durumlar olduğu söylenmektedir.¹³

Hicap ayetin Hz. Peygamber (sav)’in hanımları için çizilen sınırlar, tüm Müslüman ailelerin mahremiyet sınırlarının korunması bağlamında da ele alınmalıdır. Perde arkasından konuşma hususu üzerinde durulurken ev halkı dışında bulunan “namahrem” olarak adlandırılan kişilerle iletişim sınırı ve mesafesinin belirlenmesinde önemli uyarılar içermektedir. Bu bağlamda ailede çocuğa veya diğer bireylere mahremiyet eğitimi verilirken “yabancı” olarak adlandırılacak kişilere karşı mahremiyet sınırını koruması söylenmeli ve tavsiye edilmelidir. Bu ilkeler sadece kendi evinin ve şahsının mahremiyetini korumak değil aynı zamanda başka bir eve girerken de başka insanların sınır ve mahremiyetini korumayı da öngörmektedir.

Hicap ayetini takip eden bir başka ayette de Allah (cc) perde arkasından konuşmanın gerekli olmadığı bireyleri saymaktadır. Bahsi geçen ayet “(Peygamberin eşlerine) babalarının, oğullarının, kardeşlerinin, kardeşlerinin oğullarının, kız kardeşlerinin oğullarının, kadınlarının ve elleri altında bulunan cariyelerinin

12 Hilal Alkan Zeybek, “Bir Aile Mekânında Cinsiyet Cinsellik ve Güvenlik”, Neoliberalizm ve Mahremiyet, Hazırlayanlar: Cenk Özbay v. dğr., 2. Baskı (İstanbul: Metis Yayınlar, 2018), 240/

13 Celal Yıldırım, *Asrın Kur’an Tefsiri*, (14 Cilt. İstanbul: Anadolu Yayınları,1987), 9/4886

yanında başlarını açmalarında günah yoktur.” (el-Ahzâb, 33/55) şeklindedir. Bu ayette de yine aile içi mahremiyetin sağlanması hususunda “kadın” üzerinde vurgular yapılmış, sınırlar belirlenmiştir. Aile mahremiyetinin korunması açısından kadının bedenini korumasının gerekli olduğu üzerinde durulurken bu konuda serbestlik gösterebileceği kişiler üzerinden mahremiyet mesajları verilmiştir.

Aile ve mahremiyet mevzu bahis olduğunda mekandan bahsetmemek mümkün olmayacaktır. Çünkü aile denilen müessese bir “mekan” da kurulur ve varlığını yine bir “mekan” da devam ettirir. Bu sebeptendir ki mekanın mahremiyeti ailenin korunması ve devamı açısından büyük önem arz etmektedir.

Mekanın mahremiyetine dair Kur’an-ı Kerim’de Nur Suresi 27-29. ayetler önemli mesajlar içermektedir. Mevzu bahis ayetler şu şekildedir;

“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtip izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız. Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size “(Kabul edemiyoruz,) dönün” denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir. İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığımızı da bilir, gizlediğinizi de!”

Yukarıda zikredilen ayetlerle ilgili olarak mekân mahremiyetine dair çıkarılacak bazı maddeler;

- a. Bir eve girmek için izin alınması,
- b. Evde bulunan kişilere selam verilmesi,
- c. İçeri girmek için izin verilene dek içeri girilmemesi,
- d. İzin verilmemesi halinde oradan hemen uzaklaşılması,
- e. Bir kimsenin alakası olan ama içinde kimsenin oturmadığı evlere girebileceği şeklindedir.

Mekan mahremiyeti hususunda Hz. Peygamber (sav)’in uygulamalarında yabancı bir eve girileceği vakit dikkat edilmesi gereken konuların farklı şekillerde aktarıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki “es-selamu aleyküm, içeri girebilir miyim?” diyerek izin aldıktan sonra şayet izin verilirse oraya girilmesidir.¹⁴ İzin istemenin adabı ile ilgili hadislerde görülen ikinci mesele bir başka kişinin evine girmek isteyen bireyin (kapıdaki varlığını belli etmek için sesli olarak) Suphanallah-Allah u Ekber Elhamdülillah diyerek, öksürerek boğazını temizlemesi ve içerideki insanlardan izin istemesidir.¹⁵ Üçüncü bir nokta ise kişinin bir eve gireceği vakit üç defa izin istemesi, izin alamadığı takdirde hemen geri dönmesidir.¹⁶ İzin verilmediği takdirde ise geri dönüşün, karşıdaki kişiye kızarak ya

14 Ebû Dâvud, “Edeb”, 127

15 İbn-i Mâce, “Edeb”, 17

16 Buhâri, “İsti’zan”, 13

da küserek olmaması önem arz etmektedir.¹⁷ Mevzu ile ilgili dördüncü önemli nokta ise izin isteneceği zaman yüzün kapıya dönük olmasıdır. Hz. Peygamber (sav) yabancı bir kapıyı çaldığında kapının sağ veya sol tarafında durup kapının açılmasını bekler arkadaşlarına da böyle yapmalarını tavsiye ederdi. Hz. Peygamber (sav)'in uygulamalarında dikkat çeken bir başka mesele kapıyı çalan bireyin içeriden 'kim o?' sorusu sorulduğunda, yalnızca 'ben' cevabını vermeden aynı zamanda adını da söyleyerek izin istemesidir.¹⁸

Kur'an'ın yüce ayetleri Hz. Peygamber (sav)'in mübarek sözleri beraber değerlendirildiğinde aile içinde mahremiyet eğitiminin başlaması ve devamı adına mekan mahremiyeti bağlamında da önemli kaidelerin belirlendiği görülmektedir. Kurulan ailenin dış etkilere karşı korunması, devamını sağlanması, kutsallığının vurgulanması açılarından Kur'an ve Sünnet ışığında ortaya koyulan ilkelerin uygulanması, sınırların korunması büyük önem arz etmektedir.

Değerlendirme

Hem Ahzab hem de Nur Surelerinde geçen, aile içi mahremiyet eğitimi konusunda önemli mihenk taşları hükmünde olan hususlar dikkate alındığında İslam'ın mahremiyet alanlarının korunması konusuna verdiği önem çok açık bir şekilde görülmektedir.

Aile mahremiyetini koruması bağlamında Kur'an ve Sünnetle bağlantılı olarak metinde aktarılan;

- a. Bir eve girileceği vakit selam verilmesi,
- b. izin istenmesi,
- c. izin verilmezse geri dönülmesi,
- d. geri dönerken bile bunun gönül rızası ile yapılması,
- e. gidilen mekanda çok uzun süre vakit geçirilmemesi,
- f. gerekiyorsa perde arkasından konuşulması gibi hususlar mahremiyet algılarının oluşması, gelişmesi ve korunması adına atılacak mühim adımları içermektedir.

Çocuk eğitimi konusunda mesuliyet sahibi olan ilk merci şüphesiz ki ailedir. Ailesi içinde mahremiyet sınırlarının belirlendiğini korunduğu ve korunmasını teşvik edildiğini gören bireyler, hem kendi sınırlarını koruyacak hem de başka insanların mahremiyet sınırlarını ihlal etmeyecektir. Sağlıklı bir birey sağlıklı bir aile ve sağlıklı bir toplum ideali olan insanların Kur'an ve Sünnetin insanın "özel"ine duyduğu saygı ve gösterdiği ihtimamı asla göz ardı etmeyerek değerlendirmeye alması hakikaten faydalı ve elzem bir duruş olacaktır.

17 Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/4193.

18 Ebû Dâvud, "Edeb", 138

Kaynakça

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi' u's- sahih, Dâru İbni Kesîr*. Beyrut: 2002.
- Canan, İbrahim. *Kur'an'da Çocuk*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Çelikoğlu, Nalan. *Türkiye' de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Coşkun, Ahmet. *Kur'an ve Hayat*, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi. *es-Sünen*. Riyâd: Mektebetü'l-meârif, 1998.
- Görgülü, Ülfet. "Din İşleri Yüksek Kuruluna Gelen Sorular Bağlamında Mahremiyet Algıları". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu* (Samsun 2016): 113-127.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen*. Tahk: Muhammed Fuvâd Abdulbâkî. Dâru ihyai'l-kütübi'l-arabiyye.
- İbn-İ Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerreremi. *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Trsz
- İsfahânî, Rağıp. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Seyyid Keylanî. Beyrut: Dârü'l-marife Neşriyat, Trsz.
- Öğüt, Salim, "Mahrem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 388-389. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kanar, Mehmet, *Farsça Dilbilgisi*, İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi' u's-Sahîh*. Riyâd: Beytü'l-efkârî'd-düveliyye, 1998.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. 10. Baskı. Ankara: TDK Yayınları, 2005.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. 14 Cilt. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1987.
- Zemahşerî, Ebi'l-Kasım Cârullâhi Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l- Belâğa*. Tahk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâr'ül-Kütübi'l- İlmiyye, 1998.
- Zeybek, Hilal Alkan. "Bir Aile Mekânında Cinsiyet Cinsellik ve Güvenlik". *Neoliberalizm ve Mahremiyet*. Hazırlayanlar: Cenk Özbay- Ayşecan Terzioğlu- Yeşim Yasin. 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınlar, 2018.

DEĞERLERE BAĞLI BİR YAŞAM SÜRMENİN AİLE İÇİ HUZURUN SAĞLANMASINA KATKISI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Havva KÖSE¹

Giriş

Mutluluk, bireylerin pozitif duygu durumlarını yansıtan bir kavramdır (Keser,2018). Aristo'ya göre mutluluk insan yaşamının ereğidir, mükemmele en uygun biçimde davranma etkinliğidir (Büyükdüvenci, 1993). İnsanoğlunda var olan mutlu olma arzusu, hayatın en temel amacıdır (Selim,2008). İnsanın mutluluğunda belirleyici olan pek çok faktör vardır. Sağlık, aile, ahlaki değerler bunlardan bazılarıdır.

Mutluluk kavramını inceleyen pek çok filozof, onu ahlak, erdem gibi kavramlarla ilintili olarak ele almış yorumlamışlardır. Kant, mutluluğun ahlaki olmakla birlikte ele alınması gerektiğini ve “en yüksek iyinin” gerçekleştirilmesi çabası olduğunu savunmuştur. Sokrates ve Aristo ise insanların ancak, erdemli yaşayarak mutlu olabileceklerini öne sürmüşlerdir (Öktem, 2007). Mutluluğu iyi eylem ve iyilik bilgisi ile ilişkilendiren İbni Sina da ahlakın kişiyi mutluluğa kavuşturduğunu söylemiştir (Ülken, 1967; akt. Alus ve Selçukkaya, 2016).

Değerler ve mutluluk arasındaki ilişki bireyin anlam arayışının neticesidir (Koruklu,2011). Birçok değer, mutluluğa kaynaklık etmektedir (Selim,2008). Değer, insanın sosyal çevresinden öğrenip, davranışlarına yansıttığı ve neyin iyi neyin kötü olduğu konusundaki yargılardır (Balcı ve Yelken, 2010). Değerler, yaşamımız boyunca bize rehberlik edip, bizi güdülerler ve ulaşmak istediğimiz amaçların neler olduğuna işaret ederler (Tevrüz, Turgut,2020). Onlar hayatın sütunlarıdır ve hayatın güzel anlarını çoğaltıp, uyumlu yaşama yol açarlar (Kulak-

1 Öğretmen, Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi, havvamtsk@gmail.com, 0009-0004-4020-9842

sızoğlu, Dilmaç,2000). İnsanlara doğruyu ve yanlış ayırt edebilme konusunda rehberlik ederler (Alus & Selçukkaya,2016). Bu değerleri; Sevgi, saygı, hoşgörü, özgürlük (Bağımsız ve özgür düşünebilme yetisi), sorumluluk, adalet ve eşitlik, kardeşlik, yardımlaşma, dayanışma, doğruluk, çalışkanlık, misafirperverlik, iyilik yapmak, iyimser olmak, fedakârlık, paylaşımcı olmak, şefkat ve merhamet sahibi olmak, alçakgönüllülük, selamlaşma, kültürel mirasa sahip çıkma olarak sıralayabilmemiz mümkündür (Göz,2014).

Maddi ve manevi değerler arasındaki denge ve insanın kendisiyle ve sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler mutluluğun belirleyicisi olmuşlardır (Alus & Selçukkaya, 2016). Tabiatı gereği, gelişmek, açılmak, dış dünyayla ve başka insanlarla bütünleşmek ve özdeşleşmek isteyen insan, toplumla ilişkili bir bütündür. Toplumdan bağımsız düşünemeyeceğimiz bireylerin evrensel değerleri benimsemeleri ve yaşantılarında bu değerler yer vermeleri, bireysel huzuru sağlamanın yanı sıra toplumsal huzurun sağlanmasına da katkı sağlayacaktır. Çünkü değerler, toplumları ayakta tutan ve devamlılığını sağlayan unsurlardır ve toplum içinde yaşanabilecek karmaşa ve çatışmaları çözebilecek niteliktedir. Değerlerine sahip çıkmayan ve onları yeni nesillere ulaştıramayan toplumlar büyük sosyal çalkantılar yaşarlar. Toplumsal açıdan bakıldığında değerler toplumu birliktelik içerisinde tutan çimento gibidirler (Göz,2014). Değerlerin hiçe sayılmaları toplumu ortadan kaldırır ve toplum olmayınca hiçbir değer sistemi var olamaz((Akbaş,2008). Bu bakımdan Toplumsal huzurun ve birlik beraberliğin sürdürülebilmesi ancak değerlerin yeni nesillere aktarılması ile mümkün olabilir (Dam,2020)

İnsanın evrensel değerleri benimsemesi ve yaşaması neticesinde elde edeceği bireysel mutluluğun, toplumun bütününe yansıyabilmesi ve bu sayede toplumsal huzurun sağlanabilmesinin mümkün olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla yürütülen çalışmamızda, öğrencilerimize değer ve mutluluk ilişkisinin yanı sıra toplum-birey ve toplum-değer ilişkisini de kavratılabilmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda, öğrencilerimizin kendi yaşantılarından örnekleri, arkadaşlarının hayatlarından örneklerle kıyaslayabilmeleri ve mutluluk ve mutsuzluk kavramlarına farklı bir bakış geliştirmeleri hedeflenmiştir.

1.Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma ve nicel araştırma yöntemlerinin beraber kullanıldığı karma yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın nitel boyutunda görüşme tekniği nicel boyutunda ise anket tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda ve ankette yer alan sorular bir Türkçe öğretmeni, bir rehber öğretmen ve bir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenin görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Görüşme formlarından elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler öncelikle temalara, ardından kategorilere ayrılmıştır. Öğrenciler Ö1...Ö2...Ö3...şeklinde adlandırılmıştır.

Anket google form aracılığı ile uygulanmış ve sonuçlar yüzde olarak verilmiştir.

2. Bulgular

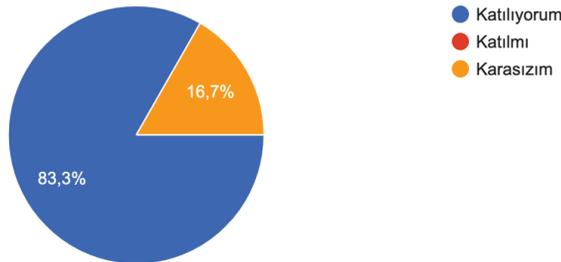
Öğrenci anketi sonuçları:

Bu proje mutluluk ile değerler arasındaki bağı daha iyi anlamamı sağladı
18 yanıt

“Bu proje mutluluk ile değerler arasındaki bağı daha iyi anlamamı sağladı” anket maddesine öğrencilerin tamamı katılıyorum cevabını vermiştir.

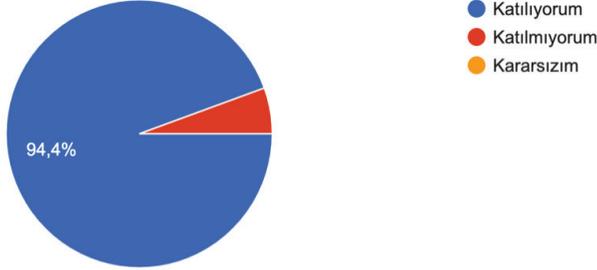
Mutluluk ve mutsuzluk kavanozlarını hazırlamak ve yazdıklarımın değerlerle olan ilişkilerini puanlamak oldukça eğlenceliydi.
18 yanıt

“Mutluluk ve mutsuzluk kavanozlarını hazırlamak ve yazdıklarımın değerlerle olan ilişkilerini puanlamak oldukça eğlenceliydi.” anket maddesine öğrencilerin %83,3’ü katılıyorum, %16,7’si ise kararsızım yanıtını vermiştir.

Bu proje değerleri daha iyi tanımamı ve benimsememi sağladı

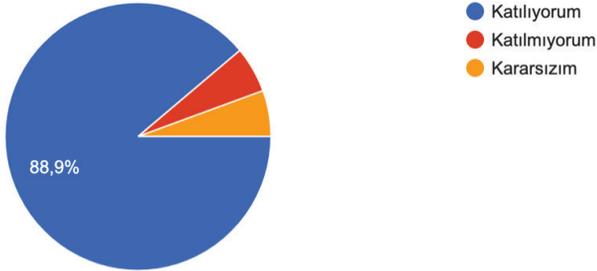
18 yanıt

“Bu proje değerleri daha iyi tanımamı ve benimsememi sağladı” anket maddesine öğrencilerin %94,4’ünün katılıyorum yanıtını vermiştir.

Bu proje ile değerlerin yaşamımızdaki rolünü daha iyi anladım

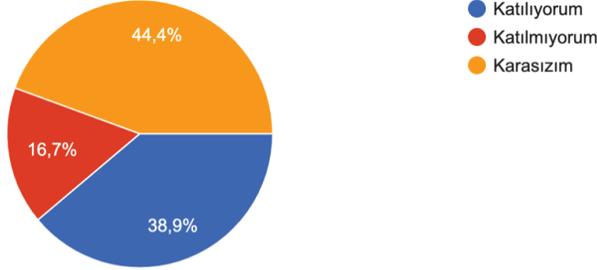
18 yanıt

“Bu proje ile değerlerin yaşamımızdaki rolünü daha iyi anladım” anket maddesine öğrencilerin %88,9’u katılıyorum yanıtını vermişlerdir.

Proje boyunca arkadaşlarımla olan etkileşimim arttı

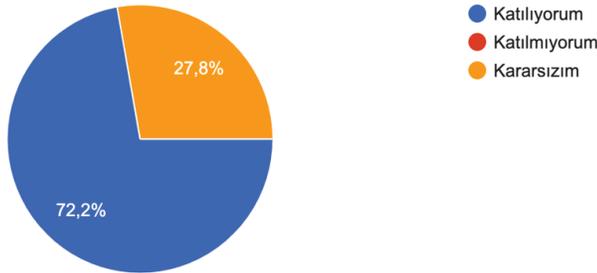
18 yanıt

“Proje boyunca arkadaşlarımla olan etkileşimim arttı” anket maddesine, öğrencilerin %44,4’ü kararsızım, %38,9’u katılıyorum, %16,7’si katılmıyorum yanıtını vermiştir.

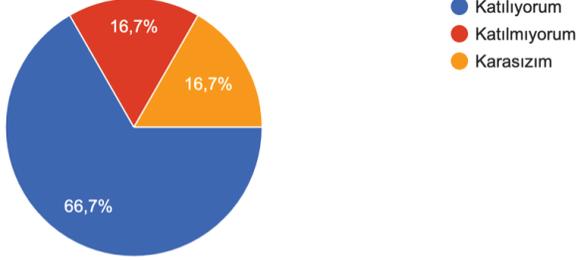
Bu proje ile değerlerin benimsenmesinin bireysel mutlulukların yanında, toplumsal huzuru da sağladıklarını öğrendim

18 yanıt

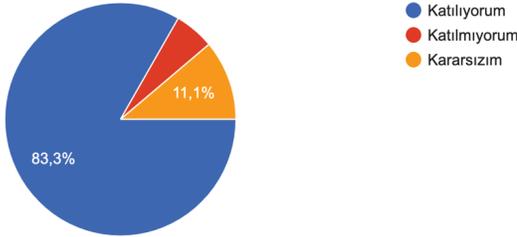
“Bu proje ile değerlerin benimsenmesinin bireysel mutlulukların yanında, toplumsal huzuru da sağladıklarını öğrendim” anket maddesine öğrencilerin, %72,2’si katılıyorum, %27,8’i kararsızım yanıtını vermiştir.

Bu proje ile arkadaşlarımla aynı durumlara üzülüp, aynı durumlara sevindiğimizi keşfettim
18 yanıt

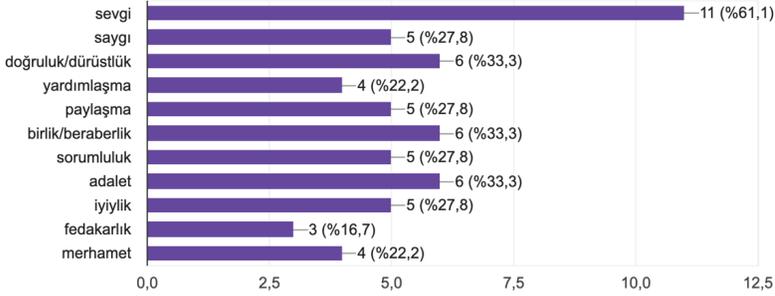
“Bu proje ile arkadaşlarımla aynı durumlara üzülüp, aynı durumlara sevindiğimizi keşfettim” anket maddesine öğrencilerin %66,7’si katılıyorum, %16,7’si kararsızım ve %16,7’si katılmıyorum yanıtını vermiştir.

Bu projede kendi yaşantımızdan örnekleri inceleyerek daha etkili bir öğrenme gerçekleştirdiğimize inanıyorum
18 yanıt

“Bu projede kendi yaşantımızdan örnekleri inceleyerek daha etkili bir öğrenme gerçekleştirdiğimize inanıyorum” anket maddesine öğrencilerin %83,3’ü katılıyorum ve %11,1’i kararsızım yanıtını vermiştir.

Proje sürecinde seni en çok hangi değerlerin mutlu ettiğini keşfettin? (en fazla 3 değer seçilebilir)
18 yanıt

“Proje sürecinde seni en çok hangi değerlerin mutlu ettiğini keşfettin? (en fazla 3 değer seçilebilir)” anket maddesinde en çok işaretlenen maddeler sırasıyla şöyledir:

Sevgi	%61,1
Doğruluk, dürüstlük, birlik beraberlik ve adalet	%33,3
Saygı, paylaşma, sorumluluk, iyilik	%27,8
Yardımlaşma ve merhamet	%22,2
Fedakârlık	%16,7

*Yarı yapılandırılmış görüşme formu sonuç analizleri:

1-Değer kavramı sana neyi ifade ediyor?

TEMA	KATEGORİ
Sevgi	Mutluluk Duygu şefkat, merhamet Değer verme Sevme ve sevilme ihtiyacı İnsanlara değer verme
Erdem	Zaman yönetimi Ahlaklı olma Saygı Dürüstlük güvenilirlik

2-Huzur kavramı senin için ne ifade ediyor?

<p>TEMA</p> <p>Ahlaklı yaşam</p> <p>Anlık durumlar</p>	<p>KATEGORİ</p> <p>Değerlere bağlı yaşamak</p> <p>Aile ile zaman geçirmek</p> <p>Dürüst bir insan olarak yaşamak</p> <p>İyilik yapmak</p> <p>Aile ile birlikte olmak</p> <p>Aile ile zaman geçirmek</p> <p>Yapılan işlerden olumlu netice almak</p> <p>Gülümsemek</p> <p>Sevinç</p> <p>İstekleri gerçekleştirmek</p> <p>Yapmaktan keyif almaktan hoşlandığın işi yapmak</p> <p>İsteklerine sahip olmak</p>
---	---

4-Huzur ile değerler arasında ilişki kurabilir misin?

<p>TEMA</p> <p>Değerleri yaşamanın mutluluğa yol açması</p>	<p>KATEGORİ</p> <p>Aile ile beraber olmak mutlu olmaya sebep olur</p> <p>Dürüstlük insanı mutlu eder</p> <p>Başkasına yardım etmek insanı mutlu eder</p> <p>Paylaşmak insanı mutlu eder</p> <p>İnsanlara değer vermek beni mutlu eder</p> <p>Mutluluk değerler yaşandıkça elde edilir</p>
--	--

5-Ailede mutlu olduğun anların kaynağı sence nedir?

<p>TEMA</p> <p>Değerler</p> <p>Sevgi</p>	<p>KATEGORİ</p> <p>-Aile içinde herkesin saygılı olması</p> <p>-İyilik yapmak</p> <p>-Olaylara iyi tarafından bakmak, güzel düşünmek</p> <p>-Birlik ve beraberlik içinde zaman geçirmek</p> <p>-Bir şeyleri paylaşmak</p> <p>-Ailemi seviyor olmak</p> <p>-Ne olursa onlardan vazgeçmemek</p> <p>-Onların yanında olmaktan mutluluk duymak</p>
---	---

Değerlendirme

Yapılan araştırma ve toplanan veriler neticesinde uygulamanın, öğrencilerin değerler ve huzur arasında ilişki kurmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Altı haftalık uygulamanın ardından yapılan görüşmelerde öğrencilerin mutluluk ve mutsuzluk kavranı etkinliğini severek uyguladıkları, proje bitmesine rağmen uygulamaya devam etmek istedikleri ve değerlerin yaşamlarına olan etkisini anlayabildikleri görülmüştür. Uygulama neticesinde öğrencilerin, aile içi huzur ve toplumsal huzurun kaynağının değerlere bağlı bir yaşam sürmekten geçtiğini kavradıklarını söyleyebiliriz. Uygulama öğrencilerin sosyalleşebilmelerine ve işbirliği içerisinde çalışma becerilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Yapılan etkinliği öğrencinin ev ortamında devam ettirmesi ve kendi yaşamından örneklerle etkinliği gerçekleştirmesi, öğrenmenin okul dışında da devam etmesini, okul ile aile arasında işbirliğinin artmasını sağlamıştır. Öğrencilere evrensel değerlerin tanıtılması, benimsetilmesi ve yaşantıya dönüştürülmesine olanak tanınması amacıyla gerçekleştirdiğimiz araştırmanın, elde edilen sonuçlar itibarıyla uygulanabilir ve yaygınlaştırılabilir nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

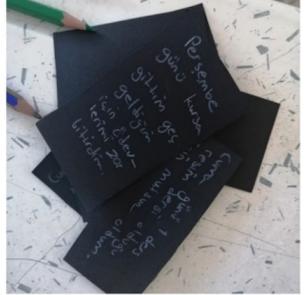
- Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/302506>
- Aluş, Y. & Selçukkaya, S. (2016). Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri . *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*. 1(2). 151-175. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/skad/issue/21059/226748>
- Balci, F.A. & Yanpar Yelken, T. (2010). İlköğretim Öğretmenlerinin “Değer” Kavramına Yükledikleri Anlamlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 39. 81-90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/87458>
- Büyükdüvenci, S. (1993). Aristoteles'te Mutluluk Kavramı. *Felsefe Kongresinde sunulan bildiri Ankara Üniversitesi. Ankara*. Erişim adresi: https://d1wqtxtslxze7.cloudfront.net/32923014/Aristoteleste_Mutluluk_Kavrami-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1639688623&Signature=fRlIO5JLbrm7IPVhKOE8KZkJBFcxP8DhMP3fST-IEGtwU6f5ZquUrvkQswj0321APPIjY465rpdmdrvpRMCqKFfLc7SnSQ1Km1nnnHAURaFmfDauqTZiRt3apCeS0OfOAOAGIjNAgvewDaRQ Qea6ecJ1yh3WMtxLssNfn~OpBG2x1P4kTN6hLXeJorjXJw85PDICNNMrhUQ07AuCgXJ-Yw4Pdnq-DtQr7nAVCoOFa~Y3GBVTovTIC5pDprS-DS7qpaCF-VurkyXomdXYSoSGmVCWVOOZm8yH~XZ-p8tzbSbPzgie3FnY6XxEDui8ID4VSFIJ DuHUrF4PuJpwrfiog__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
- Dam, H. (2020). Değerler Eğitiminde İzçiliğin Önemi ve Eğitsel Değeri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 20/2. 727-754. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1176897>

- Göz, K. (2014). Toplumsal Değerler Bağlamında Yaşama Hürriyeti. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (1). 85-101. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/160579>
- Keser, A. (2018). İşte Mutluluk Araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*. 14 (1). 43-57. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/paradoks/issue/36230/355854>
- Koruklu, Y. D. Y. Ö. D. (2011). Üniversite Öğrencilerinde Değerler Ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi . *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 8(1). 190-210. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yyuefd/issue/13707/165957>
- Kulaksızoğlu, A. % Dilmaç B. (2000). İnsani Değerler Eğitimi Programı. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. (12). 199-208.
- Öktem, Ü. (2007). Kant Ahlakı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 18. s.11-22. Erişim adresi: <https://dSPACE.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/60393/11498.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Selim, S. (2008). Türkiye’de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model . *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17 (3) , 345-358 . Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4380/60091>
- Tevrüz, S. & Turgut, T. (2020). Değerler ve Özerk İrade. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (1). 71-98 . DOI: 10.18037/ausbd.700336

Ekler

EK-1-

KAVANOZ ETKİNLİĞİ ÖRNEK FOTOLAR

AİLE İÇİ İLETİŞİMDE YAPILAN HATALAR: TEORİ VE PRATİK ARASINDAKİ UÇURUM

Hatice Aksu ERGÜL¹

Giriş

Aile bir toplumun omurgasıdır. Bu geçmişte böyle olmuş gelecekte de böyle olmaya devam edecektir. Bu omurganın sağlam ve güçlü olması için ailedeki her bir ferdin sağlıklı ve güçlü bir şahsiyet ve sağlam karakter sahibi olması elzemdir. Bu özellikleri taşıyan fertlerin topluma kazandırılması, büyük ölçüde, aile eğitimi sürecinde, anne babayla yaşanan etkileşimlerin niteliğine bağlıdır. Şahsiyetin insanî değerler çerçevesinde şekillenmesi, bu değerlerin nesilden nesle aktarımı ailede söz konusu değerlerin yaşanması, anne babanın örnekliliği ve sunduğu güzel bir temsille mümkündür.

Bu değerlerin aktarımında aile içi sağlıklı iletişim zorunludur. Anne ve babanın birbirlerine karşı iletişim dili önemlidir. Eşler arasındaki iletişim ne kadar yapıcı ve geliştirici ise çocuk ve ergen üzerindeki etkisi de o ölçüde olumlu olacaktır. Çocuk ve ergenle sağlıklı bir iletişimde, sadece fiziksel ve biyolojik gelişim özelliklerini bilmek yeterli değildir. Onların ruh dünyasını bilmek, anlamaya çalışmak da gereklidir. Yanlış ya da eksik anne-baba tutumları, geleneksel çocuk yetiştirme modelleri, “bizim zamanımızda böyle değildi” gibi söylemlerle çocuk ve gençlere verilmek istenen ahlaki değerler verilememekte tam tersi aile içi sorun ve çatışmalara neden olmaktadır.

Bu çalışmada ailenin; özellikle annenin çocuk eğitimindeki rolü ve bu duygusal bağın çocukta güven duygusu ve karakter inşasında etkisi ile aile içi sağlıklı iletişimin değer aktarımındaki önemine değinilecektir. Ayrıca etkin dinleme ve anlama tekniklerinin sağlıklı iletişimi yanında. Eşlerin sorun çözme becerileri üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

1 OMÜ Lisansüstü Enstitüsü Evlilik ve Aile Danışmanlığı Anabilim Dalı Öğrencisi

1. Aile

Aile, bebeğin ilk ağlamasıyla beraber hayata merhaba dediği yerdir. Çocuğun koşup oynadığı, ağlayıp güldüğü mutlu olduğu, hüznü olduğu yerdir. Aile gök gürültüsünden korktuğumuzda kaçtığımız sığınak, engin dalgalardan korunduğumuz limandır. Aile sevginin, merhametin, adaletin yuvasıdır. Bu duyguların beslediği topraktır. Bu toprağı besleyen sulayan kadındır, annedir. Aile bu ben-cil ve acımasız dünyada tek sığınağımız, insan olmamızı sağlayan değerlerin ilk mektebi, aynı zamanda toplumun inşası ve neslin devamı için en sağlıklı yapıdır.

Literatür tarandığında aileye dair birçok tanıma rastlanacaktır. “Aile, akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk. (Aydın, 1989, 2/196). “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar ve kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik.” (Eren, 1988)

Tanımlar incelendiğinde ailenin ortak olan özelliğinin kan bağı ve akrabalık olduğu gözlenecektir. Fakat aile çatısını bir arada tutan sadece kan bağı değil, kan bağıyla beraber güçlü bir sevgi, güven bağı ve sağlıklı bir iletişimidir.

Toplumun sosyal ve kültürel yapısı değişirken ailenin de sosyal ve kültürel yapısı değişmektedir. Aile kavramı da bu değişimden nasibini almıştır. Şehirleşmenin artması, iletişimin çeşitlenmesi, ekonomik gelişmeler ve bireyselleşmenin yaygınlaşması yeni aile yapıları doğurmuştur. Bu yenilik ailenin geleneksel işlevinde bazı değişimler bazen de olumsuzluklar meydana getirmiştir. Sağlıksız bir aile ortamında yetişen çocuklar bir kimlik ve kişilik oluşturamamaktadırlar. Bu nedenle ailede erkek ve kadının rol ve sorumlulukları önemlidir.

Çocuğun ilkokulu evi, ilk öğretmeni annedir. Doğruluk, merhamet, adalet, sevgi, nezaket, hoşgörü, paylaşma gibi insani değerleri anneden öğrenir. Ahlaki değerlerin ilk uygulandığı yerdir ev. Nevzat Tarhan'ın dediği gibi “İnsan doğar bu evden.” Çocuk anne babasını bu evde modeller. Büyüklerine, aile yakınlarına nasıl davranması gerektiğini bu evde öğrenir, saygıyı, birlikte yaşamayı, belki de daha önemlisi başkaları için yaşayabilmeyi yine bu evde öğrenir. (Tarhan, 2016, 53)

1.1. Ailede Sevgi

Aile sevgi üretmelidir. Çocuk sevgi ile beslenir çünkü. Sevgi ile şekillenir, gelişir. Sevgi ile güçlenir. Çocuğun ilk yaşadığı duygu olan elem ve ardından öfke, ancak sevgi ile yatıştırılır. Dünyaya gözlerini açtığında bir çift sevgi dolu bakış görür ve hayatı boyunca bu bakışlar sarar sarmalar çocuğu. Bu sebeple sevgi bir bağlanma enerjisidir. İnsan sevdiği şeye bağlanır, bağlandığı şeyi sever. (Tarhan, 2016, 53) Anne bu sevgiyle kalkar sabah yatağından. Sevginin sesi dolaşır odalarda. Çayını bu sevgiyle demler. Eşini bu sevgiyle yol eder. Kendi de bu sevgiyle çıkar yola. İşini bu sevgiyle yapar. Paylaşım bu sevgiyle yapılır. Sorunlar bu sevgiyle çözülür. Sevginin dili nezakettir. Çocuk bu dili ilk ailede öğrenir. Anne ve

baba naziktir birbirlerine, saygılıdır. Söylemleri imalı, kırıcı, alaycı değildir. Çocuk da aynada gördüğünü yansıtır dışarıya, arkadaşlarına, topluma. Böylelikle sevgi ve nezaket yayılır topluma, dünyaya. Rabbimizin buyurduğu gibi “*Herkes güzel sözler söyleyeceksiniz.*” (Kur’ân-ı Kerim Meâli, 2006, el-Bakara 2/83) Din, dil, ırk gözetilmez bu ilke, bu ilkeye göre yaşanır hayatlar. İşte o zaman aile, işte o zaman toplum, işte o zaman dünya güzelleşir.

1.2. Anne Etkisi

Anne çocuğun ilk doğum anından itibaren fiziksel, duygusal, sosyal tüm gelişim süreçlerinde yanındadır. Bebek için anne dünyanın tamamıdır. Annenin gösterdiği sevgi ve şefkat dolu bakım sayesinde bebek ihtiyaçlarının karşılanacağından emindir. İhtiyaçları karşılanan bebek kendini güvende hisseder. Altı temizlenir, karnı doyar, sevilir, okşanır, etrafa gülücük dağıtmaya başlar. İşte o anlar hayata güvendiği anlardır. Bu anlar sürekli ve istikrarlı olursa *temel güven duygusu* oluşmaya başlar. Fakat tam aksi, gereksinimleri zamanındaveyeterince

Karşılanmazsa *temel güvensizlik duygusu* oluşmaya başlar.Çocuğun hayata ve dünyaya bakışı daha yaşamının ilk yıllarında belli olur. (Tezel, 2004, 1)

Sıcak ve samimi bir aile yuvası çocuk için son derece önemlidir. Böyle bir ortamdaanne baba çocuğuyla yakındanilgilidir, onunlakonuşur, duygularınaduyarlı ve empatik tepkiler verir, anlamaya çalışır, sorunlarını dinler. Fakat aksi bir tutumda değersizlik duygusu gelişebilir. “Psikologlar sıcak ve sevgi dolu ailelerin çocuklarında yaşamın ilk iki yılında daha güvenli bağlanma, daha yüksek bir özsaygı olduğunu, bu çocukların daha diğerkâm ve başkalarının acı ya da sıkıntılarına karşı daha duyarlı davrandığını bulmuştur.” (Bee, Boyd, 2009, 701) Fakat tam aksi, anne ile güvenli bağlanmanın olmadığı bebeklerde duygusal bozukluklar ve davranış bozuklukları, öğrenme güçlüğü ve sağlık sorunları görülür. İlk çocukluk döneminde atılan sorunların sonradan iyileşmesi güç ya da imkânsız olmaktadır. “Yoksul ve tehlikeli çevrelerde yetişen çocuklarla yürütülen çalışmalarda, suça bulaşmayan çocukların hayatları incelendiğinde yüksek oranda anne sevgisi olduğögözlenmiştir.” (Bee, Boyd, 2009, 701)

Ayrıca insanın hayatının ilk üç yılındaki şefkatli bire bir bakım, sağlıklı insan ilişkileri kurmasına ve yetişkinlik hayatında stresle baş etme becerisi kazanmasına yardımcı olur. İnsanın hayatında Seyhan Büyükcoşkun’un ifadesiyle sihirlî yıllar olarak adlandırılan 0-6 yaş dönemi bedensel, zihinsel duygusal ve toplumsal gelişimle birlikte kişilik ve karakterin oluşumunda en önemli basamaklardır. (Büyükcoşkun, 2014, 29) Çocuk eğitiminde yaptığımız anne vurgusu babanın etkisiz olduğu anlamına gelmez. Baba, annenin en büyük destekçisi ve yardımcısıdır. Babanın çocukla ilgilenmesi, ona yeterince vakit ayırması, onunla birlikte bir şeyler yapması çocuk gelişimine doğrudan katkısıdır. Babanın çocuk

eğitimine etkisidolaylı yoldan da gerçekleşir. Bu da anneye yönelik, onun huzur ve mutluluğunu destekleyici tutumları ile gerçekleşir.

1.3. Kamusal Alan Ve Kadın

Çocuğun gelişiminde annenin uzun süreli ve etkin varlığı anneyi ailede vazgeçilemez kılmıştır. Bu vazgeçilemezlik aynı zamanda aile birliğinin de teminatı olmuştur. Fakat günümüzde modernitenin sonucu gelişen bireyselleşmeyle beraber aile ve toplum bağları da çözülmüş, sosyal birlik ve bütünlük dağılmıştır. Kadının toplumdaki rol ve sorumlulukları da şekil değiştirmiştir. Kadının iş hayatında yerini alması çocuğun gelişiminde sihirli yıllar diliminin kaçırılmasına, çocuğun annesiyle beraber olması gereken en verimli zaman dilimini yakın akrabada, kreşte veya bakıcıda geçirmesine sebep olmaktadır. “Kapitalizmin meta üretimini ve değişim değerini öne çıkarması, yaşam ve işin iç içe geçtiği evemeğini görünmez kılmıştır ve evdeki kadın “çalışmayan kadın” olarak kategorize edilmiştir.” (Büyükcoşkun, 2014, 15) Oysa evdeki kadın sabahın erken saatlerinde mesaiye başlayan gecenin geç saatlerine kadar hiç durmadan -kahvaltı, çocukların giyinmesi, ödevleri, toplantıları, okula götürülüp getirilmesi, çamaşırların yıkanması, ütülerini, banyosu gibi birçok işe imzasını atan toplumda en çok çalışan, emeği ödenmez bir varlıktır. “Annem yok, kimsem yok” diyen Doğan Cüceloğlu’nu “Sokaklar niçin güzel? Sana dönüşü var diye” dizelerinin sahibi Cahit Zarifoğlu’nu ve “Kaçar herkesten, durmaz bir yerde, anne ölünce çocuk” diyen Sezai Karakoç’u anmak yerinde olacaktır.

1. İletişim

İletişim insanın diğer insanlarla, diğer düşüncelerle ve diğer durumlarla bağlar kurmasıdır. İletişimin temelinde kişiler arası iletişim gelir. İletişim bireylerin birbirlerini anlamak için kurdukları etkileşimdir. Bireylerin karşısındakini anlama ya da daha çok insan arasında anlam yaratma çabasıdır.(Aral, Şahin, 2012, 59)

Kişi iletişimde bilişsel ve davranışsal yeterliliklere sahip olursa kişilerarası ilişkilerde daha başarılı olur. “Kişilerarası ilişki nasıl geliştirilir? Diğer kişinin gönderdiği mesajları nasıl okumalıyım? Çatışma çözme becerileri nelerdir? İlişkiyi başlatma, konuşma, sürdürme aşamalarından ne yapmalıyım?” gibikonuların bilgisine sahip olursa kendisiyle, ailesiyle ve toplumla daha sağlıklı ilişkiler kurar.

Aile içi iletişim, eşlerarası, ebeveyn-çocukarası, kardeşler arası ve kuşaklar arası (yetişkin-yaşlı) iletişimin tümünü kapsamaktadır.

1.1. Ebeveyn-Çocuk İletişimi Nasıl Olmalı?

Sağlıklı bir iletişim tarzında öncelikle anne baba ve çocuklar birbirleriyle mümkün olduğu kadar açık ve yüz yüze iletişim kurar. Anne baba çocuğu bu konuda yüreklendirir. Okuldan üzgün gelen ve annesine derdini anlatmak üzere yönelen bir çocuğa annenin hiddetle “Git elini yüzünü yıka, okulda kim bilir yine neler karıştırdın?” diyerek önyargılı bir tavırla çıkışma hadisesi çocuğun duygu dünyasını bir daha annesine açmamak üzere kapatmasına sebep olabilir. Çocuklar duygu ve düşüncelerini çok rahat ifade edebilmeli, duygu ve düşünceleri konusunda eleştirilmemelidir. Çocuklar duygularını gereği gibi ifade edemez ise engellenmişlik hissi yaşarlar. Duygu ve düşüncelerini açıkladığı için eleştirilen çocuklar içtenlikten uzaklaşırlar. (Tezel, 2004, 6)

Çocukla iletişim çift yönlü olmalıdır. Evde sadece babanın konuştuğu anne ve çocukların dinlediği ya da tam tersi annenin konuştuğu baba ve çocukların iletişime dahil olmadığı tek yönlü bir iletişim ortamı olmamalıdır. Anne ve baba çocuğun duygularını tanımlarına yardımcı olmalıdırlar. “Şu anda neler hissediyorsun? Sana vurduğunda ne hissettin? Ağlamana sebep olan nedir? Arkadaşına yardımcı olamadığında yaşadığın duygu tam olarak nedir? Çaresizlik suçluluk, sorumluluk hissettin sanırım? Kardeşinle boyalarını paylaştığında ne hissettin?” gibi sorularla duygularını tanımasına ve duyguları hakkında konuşmasına yardımcı olunabilir. Böylelikle duygu farkındalığını öğrenen çocuk duygu düzenlemesinde öğrenecektir. Çocukla iletişimde sıcak ve samimi ifadeler kullanılmalıdır. Bu şekilde çocuk da söyleyeceklerini rahatça söyleyebilmelidir. Anne baba çocuğu ilgili ve duyarlı bir şekilde dinlemelidir. Çocuk soru sormak veya bir konuda fikrini almak üzere meşgul olan ebeveyninin yanına geldiğinde çocuğa “Sen anlat, ben seni dinliyorum” gibi baştan savma, özsaygı zedeleyici ifadeler yerine etkin ve etkili bir iletişim dili kullanılmalıdır. Ailede kurallar beraber konulmalı, kurallar açık ve net olmalı, herkes ev kurallarını bilmeli ona göre hareket etmelidir. Herhangi bir sorun ile karşılaşıldığında çözüm noktasına odaklanılmalıdır. Anne baba yanlış bir davranışından dolayı çocuğa öfkelenildiğinde fevri davranmamalı sorunu anlamaya çalışmalı, çözüme odaklanılmalıdır. Bir çocuğu olumlu davranışlara sevk etmenin en kolay yolu, doğru örnekler göstermek ve çocukla daha yakından ilgilenmektir. Çünkü davranış bozukluğu gösteren bir çocuk bir şeylerin eksikliğini yaşıyordur. Mesela hırsızlık yapan bir çocuğun çaldığı aslında eşya değil ihtiyacı olan sevgidir. Yine İsmail Karaca'nın da belirttiği gibi dünyada ve Türkiye’de artan madde kullanımı ve bağımlılığının temel sebeplerinden birisi aile içinde yaşanan sorun ve iletişim bozukluklarıdır. (Karaca, 2010, 32) Böyle yaptığı zaman onunla ilgilenilmeli, kötü üzerinde ısrarla durulmamalı, doğru davranış örnek olarak gösterilmelidir. Çünkü yapılan araştırmalarda düzenli madde kullananların ebeveynlerinin ilgisiz, sevgisiz, bencil ve baskıcı olduğu; bu

ailelerde ebeveyn mahrumiyeti yaşandığı ve aile tatmininin düşük olduğu tespit edilmiştir. Yani “Suçlu çocuk yoktur, suça itilmiş çocuk vardır”

Çocuğa asla sevgi mahrum edici cümleler kullanılmamalıdır. “Artık senin annen değilim, kime gidersen git” yerine sevgi, ilgi ve takdir cümlelerikurulmalıdır.” Yemeğini bitirirsen seni seveceğim” gibi şartlı sevgi cümleleri kullanılmamalıdır.

Anne babanın çocuklara hitap şeklide önemli hususlardan birisidir. Kur’ân-ı Kerim’de, Hz. Lokmanın evladına hitaben “*yavrucuğum*” şeklinde şefkat dili kullandığı görülmektedir. Bu dil Rabbimizin bizim evlatlarımızla nasıl hitap etmemiz gerektiğini anlatan güzel bir örnektir. Ayrıca bu öğütler sadece çocukla iletişim kurarken değil iletişimin bütün tarafları için önemli öğütler içermektedir. (Sevinç, Gülsünler, 2021, 1061)

Anne ve baba çocukla konuşmalı, sohbet etmeli, şakalaşmalı, duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışmalıdır. Doğum öncesinde bile olsa çocuğun kafasına kazınmış olan bir girdinin bebeğin davranışlarını çok büyük bir oranda etkilediği kanıtlarla kesinleşmiş bir şeydir. Olumlu, mutlu, iyi yönlendirilmiş bir çocuk yetiştirmenin ilk şartı, olumlu ebeveynler olmaktır. (Zig Ziglar, 1998, 23) Bununda temelinde doğru iletişim yatar. Çocukla iletişim esnasında göz teması kurulmalı başı okşanmalı yani beden dili de onu anladığını ve dinlediğini göstermelidir. Çocukla iletişimin özel bir zamanı ya da yeri yoktur. Her yer ve her zaman çocukla sağlıklıbir iletişim için fırsattır. Beraber yapılan bir kahvaltıda başını telefondankaldırmadan çocuklarına “Günaydın” diyen bir babanın iletişim dili beden diline yansındır. Oysa ailede sabah kahvaltıları ve akşam yemekleri sağlıklı bir iletişimin oluşabilmesi ve değer aktarımı için çok önemli fırsatlardır. Besmele ile başlanılan, gülererek, konuşarak, hal ve hatır sorularak, sohbet edilerek devam eden ve hamt ile bitirilen yemekler çocukların gönlünde ve zihinlerinde leziz bir tat bırakacaktır.

Çocukla iletişimde açık iletişim çok önemlidir. Açık iletişim, duygu ve düşüncelerin eleştirilme ve yargılanma endişesi yaşamaksızın özgürce ifade edilmesidir. Açık iletişim olan ailelerde büyüyen çocukların duygusal ve toplumsal açıdan daha olgun oldukları gözlenmiştir. (Tezel, 2004, 701)

Aşırı baskı altında büyüyen çocuklarda korku kültürü oluşur. Bu çocuklar duygu ve düşüncelerini gizlerler. Anne ve baba hiçbir zaman çocuğun ne hissettiğini ve ne düşündüğünü tam olarak anlayamaz. Anlayamadığı için de yardımcı olamaz. Kritik evre dediğimiz ergenlik döneminde paylaşımları sadece dışarıdaki arkadaşları ile yaparlar. Bu da tehlikeli sonuçlar doğurabilir.

Anne ve baba çocuğa kararlı ve tutarlı davranmalıdır. Tutarlı davranış sergileyen anne babaların çocuklarında karşı gelme ve söz dinlememe gibi olumsuz davranışlar daha az görülür. Hatta yapılan araştırmalarda okul öncesi çocuklara biraz daha gevşek ve tutarsız davranıldığında söz dinlemedikleri ve taşkınlık

yaptıkları görülür. (Bee, Boyd, 2020, 703) Çocukla iletişimde dikkat etmemiz gereken başka bir husus çocukların yaş dönemleridir. Dört yaşındaki çocukla olan iletişim dilimizle dokuz yaşındaki çocukla olan iletişim dilimiz aynı olamaz. Çocuklarla yaş dönemlerine göre onların anlayabilecekleri söz ve ifadelerle konuşulmalı, çocukların kavrayamayacakları soyut kavramlar kullanılmamalıdır. Küçük bir çocuğun bizi yetişkin gibi anlamasını bekleyemeyiz. Yine iletişimde alay ya da eleştiri dili kullanılmamalıdır. Kendine güvensizlik, alınganlık ve değersizlik duyguları sık eleştirilen çocuklarda görülmektedir. (Köylü, 2019, 75) Konuşma dil ve üslubumuzun çocuk için rol model olduğu unutulmamalıdır. Çocuk hiçbir zaman etiketlenmemelidir. “Seni beceriksiz, akli kıt, yapsan şaşardım” gibi onur kırıcı, özsaygı zedeleyici ifadeler çocukta güven eksikliğine neden olur.

Çocukla kurulan sağlıklı bir iletişimle başkasının yerine kendini koyabilme, karşısındakini dinleme ve anlama gibi bazı beceriler çocuğa aktarılabilir. İletişim kurmada sorun yaşayan çocuklarda kendilerini yeterince ifade edemedikleri için kaygı, stres, içe kapanıklık, değersiz hissetme, şiddet gibi sorunlar görülmektedir. (Öztürk, 2023, 20) Şayet iletişim eksikliği, sevgi, anlayış temelinde, sıcak bir iletişim kurmak suretiyle telafi edilemezse, çocuğun ilerleyen yıllarında ergenlik dönemine girmesiyle beraber, bu sorunlar artarak devam edecektir. Ergenlik döneminde olması gereken etkili iletişim tarzının temelleri, çocukluk döneminde atılmaktadır.

Aile içerisinde sağlam bir iletişim ağının olması, aile üyelerinin, aileyeaidiyet duygularının güçlenmesini sağlar. Bu ailelerde yetişen çocukların kuracakları yeni aileler de üyelerine aynı aidiyet duygusunu yaşatacaktır. (Myradov, 2021, 24)

1.2. Ebeveyn-Ergen İletişimi

Ergenlik, çocuğun bedensel, fiziksel, bilişsel, cinsel, ruhsal olarak büyük bir değişim yaşadığı ve bu değişim içinde kişiliğini kurmaya çalıştığı bir dönemdir.

Bu süreçte ergenin gelişim görevi bu değişimi kabullenmek, uyum sağlamak vebununeniyesiolduğunusaymaktır. (J. Gander,W. Gander, 2007, 440) Bu dönemde ergen kendini beğenmez, giydiklerini yakıştırmaz, saçlarını bir şekilde sokamaz, aileyi istemez, odasında kendini yalnızlaştırır. Oysa iletişime en çok ihtiyacı olduğu ve ailenin destek verebileceği önemli bir dönüm noktasıdır.

Bu dönemde çocuk ailesine karşı yabancılaşır. Bazıannebabalar çocuklarının bu davranışını saygısızlık olarak değerlendirirler ve soğuk davranmaya başlarlar. Bu da çocuğun saldırgan bir tavır sergilemesine ve kendisini dışlanmış hissetmesine neden olur. Aslında ergen içten içe anne babasını üzdüğü için suçluluk duymaktadır. Anne baba çocuğun yalnızlık gereksinimini anlamalı şefkatini esirgememeli, iletişimini kesmemelidir. (Büyükcoşkun, 2005, 237, 238)

“Her dönem ve her ahvalde çocuğun kabul edilmeye, sevgi, ilgi ve takdir görmeye güvenmeye ve güvenilmeye olan ihtiyacının karşılanması, her türlü beklentinin gerçekleşmesinde yeter şart değil belki, ama temel ve gerek şarttır. Çünkü her şeyden önce çocuğun kendi varlığında hoşnut olması, neşe duyması varlığının önemli vedeğerli olduğuna inanması gerekir ki onu sürdürme, geliştirme ve yüceltmeye güç yetirebilsin. Bu ihtiyaçların yeterli düzeyde karşılanması çocuğun varlığının önemine ve değerine güven ve saygı duymayı öğretir ki bu duygu sağlıklı ve dengeli bir benlik yapısının ve yüksek şahsiyet özelliğinin temelini oluşturur.” (Koytak, Büyükcoşkun, 2005, 24, 25)

Sayın Koytak ve Sayın Büyükcoşkun’un yerinde tespitleri ile çocuklar için sevgi, ilgi ve takdir görme ihtiyacı temeldir. Bunlar sağlanmadığı sürece ebeveynin gösterdiğini iddia ettiği tüm fedakârlıklar temelsiz kalacaktır.

Ebeveynlerin çocuk ve ergen üzerinde baskı kurma eğilimi, hükmetme isteği, otoriter yaklaşım tarzı aile içi iletişimde olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Evde adeta bir güç savaşı yaşanmakta, dengeler bozulmaktadır.

Ailedeki iletişimi olumsuz etkileyen unsurlardan bazıları, çocuğun birey olarak görülmemesi, kuşak çatışması vb. sebeplerden kaynaklı olarak ifadelerin yanlış anlaşılması, duygu ve düşüncelerin açıkça söylenmemesi, rahat konuşulamamasıdır. (Şahin, Aral, 2012, 55) Bu olumsuzlukları düzeltmek için önce ebeveynin bu sağlıksız koşulları kabul etmesi ve sağlıklı iletişim için sağlanamayan ortamın sorumluluğunu başkasına yüklememesi gerekmektedir.

1.3. Eşler Arası İletişim

Eş seçimi insan hayatındaki en önemli kararlardan biridir. Kadın ve erkek aile olmaya karar verdiklerinde sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmezler. Bu kararda sevgi, güven, bağlılık, cinsellik, aşk gibi birçok duygu etkilidir. Huzur (sükûn) da bunların en mühim olanlarından biridir. Rabbimiz eşler arasında huzur bulsunlar diye sevgi ve merhameti yaratmıştır. “*Kendileriyle huzur (sukun) bulasınız diye sizin kendi türünüzden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet var etmesi de O’nun varlığının delillerindendir.*” (Kur’ân-ı Kerim Meâli, 2006, Rum, 30/21)

Eşler arası sorunların başında eşlerin birbirini yeterince tanıyamaması gelmektedir. Evliliğin ilk yıllarında güzel başlayan bir ilişki, çocuğun doğması ile beraber başka bir hüviyete bürünmektedir. Her türlü önemli değişim-yeni bir iş, yeni bir ev, anne babayla beraber yaşam, hastalık, emeklilik evlilik düzeninin bozulmasına neden olabilir. Eşler birbirlerinin “sevgi haritalarını” bilirlerse yani eşlerinin en sevdiği şarkıdan, en iyi çocukluk arkadaşına, en kötü çocukluk hatırasından, en çok sevdiği akrabasına; en sıkıntılı dönemlerinden en keyif aldığı zamanlara kadar eşlerini çok iyi tanır, iç dünyalarını bilirlerse herhangi

bir sorunla karşılaştıklarında, stres durumu yaşadıklarında bu durumu yönetebilmektedirler. Aslında bu tanıma yolculuğunda kişi de kendi iç dünyasına bir yolculuk yapacak ve kendini de daha iyi fark etmesine katkıda bulunacaktır. (Gottmann, Silver, 2022, 54, 58) Eşler birbirleri için okunmaya hazır kitap gibidirler. Okudukça ve anlamaya çalıştıkça eşler arasında her zaman sorun olan farklılıkları kabullenmeye başlayacaklardır.

Eşler arası sorunların nedenlerinden biri de eşlerin yeterince kendini ifade edememeleri, birbirleri ile konuşamamalarıdır. Eşler birbirlerine, sıkıntılarını, korkularını, kaygılarını açıklıkla dile getirebilmelidir. Bunun için öncelikle birbirlerine saygılı olmaları gerekir. Saygının olmadığı yerde benmerkezci ve hoşgörüsüz davranışlar olur. Konuşamayan çiftlerin anlaşması ve birbirlerini anlaması çok zordur. Anlamaya çalışmak ve anlamak emek ister, gayret ister, sabır ister. Duygularını zamanında ve yerinde ifade etmeli, sorunlar biriktirilmemeli, taşma derecesine gelmemelidir. Aylar önce söylenen bir cümle gereksiz yer ve zamanda gündem olmamalıdır. Hepsinden önemlisi özsaygıyı korumaya özen göstermelidir.

Evlilikte konuşmak kadar dinlemek de önemlidir. Eşinin duygu ve düşüncelerine değer vermek, etkili dinlemeyi bilmek de eşler arası iletişimde önemlidir. İlgisizlik, evlilikte sorunlara neden olabilmektedir. Eşler gittikçe yalnızlaşmakta ve sorunlar içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Geçen zaman eşleri de değiştirecektir. Evliliğin başındaki kişiyle yirmi yıl sonrasındaki kişi aynı kişi değildir. Her şey gibi duygular da değişmektedir. Duygularının farkında olan kişi sevgi sözcükleri, nazik davranış, değer verme, ilgi, anlayış, empati, hoşgörü gibi tutumlar ve beklenmedik anda alınan hediyelerle ziyadesiyle ilişkiyi canlandırabilir.

Yuvalar birbirini tamamlamak esası üzere kurulmalıdır. Birbirini tamamlayan çiftler arasındaki ilişkinin daha sağlıklı ve evliliklerinin uzun süreli olduğu belirlenmiştir. Kişiler kendi eksikliklerini gidermek için evlilik yoluna girdiklerinde sorunlar başlayabilmektedir. (Myradov, 2021, 15) Oysa farklı aileden, farklı kültür ve yetişme tarzlarından gelen evliliğe karar veren iki insanın tüm bu farklılıkları kabul ederek bu adımı atması gerekir.

Gottmann, evliliğe zarar veren çatışmanın göstergesi olan dört davranışı - eleştiri, hor görme, kendini savunma ve araya duvar örme- “mahşerin dört atlısı” olarak isimlendirmektedir. (Gottman, 2022, 33) Kişi elbette onu rahatsız eden söz, davranış veya olayı eşine söyleyecektir. Fakat bunu söylerken kullandığı dil ve üslup çok önemlidir. Nazik bir başlangıçla ve davranış odaklı olarak rahatsız olduğu durumu konuşabilir. Alay etmeden, incitmeden, küçümsemeden, sözlü bir tacizde bulunmadan da bunu yapabilir. Bu tür davranışlar muhatapı savunmaya geçirir. Ve daha sonraki aşamada eşler artık anlaşılmadığını düşünüp yavaş yavaş iletişimi kesmeye; göz teması, gülme, tatlı bir bakış, dokunma, sarılma, buzları dağıtacak espri yapma, kısa da olsa konuşma gibi çözüme götürecek kapı

aralayıcıları kullanmamaya ve duvar örmeye başladılar. Gottmana göre evliliklerin sona erme nedeni çiftlerin daha çok dostluk duygularını yitirip eşlerin birbirlerinden uzaklaşmasıdır. (Gottman, 2022, 41)

“Eğer çiftler, evlilik sürecinde birbirini değiştirmek yerine birbirinin kişiliğini geliştirirse ‘kendini gerçekleştirme’ düzeyini yakalamış olur. Bu da ‘kendini bilmekten’ geçmektedir. Özü ile iletişim içinde olan birey, yakaladığı farkındalıklar sayesinde nefsin basamaklarını birer birer aşabilir. Evliliğin manevi psikolojik boyutu bu anlamda şöyle ortaya konulabilir: aynı özden yaratılan farklı cinsteki iki insanın manevi değerler yoldaşlığında, fitratında bulunan potansiyeli keşfetmek, birbirini geliştirmek, nesiller yetiştirmek için ahiretin tarlası olan dünya yaşamında yaratılış amacının rotasında kendini gerçekleştirmesidir. Evliliğin manevi ikliminde yağın rahmet yağmurları çiftler arasındaki sevgi ve merhamet duygularını ortaya çıkarır” (Belen, 2010, 218)

Aile bir sistemdir ve bu yapıda bir alandaki rahatsızlık diğer alanlara da yansımaktadır. Eşler arasında yaşanan sorunlar sadece eşlerle sınırlı kalmamaktadır. Bu durumdan en fazla çocuklar yararlanır. Çocuklar anne babasını sürekli olarak izler ve dinler. Bir nevi kayıt cihazı gibidirler. Kendi başlarına oynayacakları oyunlarla oynarken bile anne babanın nezaket, hürmet, sevgi ya da çatışma, bağırma, ilgisizlik gibi tutum ve davranışlarını takip ederler. Evde sürekli sorun ve çatışma ortamı varsa, kavga, bağırma sesleri yükseliyorsa çocuk korkar ve girdiği her çevrenin de bu şekilde güvensiz olduğunu düşünür. Hatta zihninde evlilik kavramıyla ilgili önyargı oluşur.

Değerlendirme

“Görmedin mi Allâh nasıl bir misal verdi: *Güzel söz, kökünü yerdesabit, dalları semada olan güzel meyve veren bir ağaç gibidir.*” (Kur’an-ı Kerim Meâli, İbrahim, 14/24, 25)

Sözlerimiz ağızdan çıkar, odalarda dolaşır, yavrularımızın kulaklarından, yüreklerine dolar ve arşa, Rabbe yükselir. Bu bilinçle hareket edildiğinde Rab-bimizin bize bahsettiği emanetleri koruma sorumluluğu yerine getirilmiş olur. Çocuğun doğuştan getirdiği potansiyeli açığa çıkarması ve gerçekleştirmesi için ihtiyacı olan temel etken anne babanın ona vereceği sevgi ve bilgiye dayalı gelişim desteğidir.

Çocuğun aile ve çevresi çocuğun gelişimine paralel nitelikte destek sunacak bilgiyle ve bilinçle davranırsa, onun sağlıklı ve mutlu, insan ilişkileri iyi bir insan olarak yetişmesine katkıda bulunur. Öğrenme ve eğitim doğumla başlayan bir süreçtir. Bu nedenle çocuğun gelişim ve eğitimini, doğumla başlayan ve kesintisiz devamlılık arz eden, güçlü ve bütüncül bir destek vermek üzere anneler için bir eğitim düzenlemesi gerekir. Anne çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal ve sos-

yal ihtiyaçları hakkında daha bilgili, bilinçli ve duyarlı hale geldiğinde kendine güveni, iletişim, sorun çözme, duyguları yönetme gibi yaşam becerileri kazanmış olur. Böylece toplumun geleceğini inşa edecek nesillerin sağlıklı, güçlü, etkili şahsiyet ve sağlam karakter sahibi olmaları sağlanmış olur.

Nitekim bu konuda Peygamber Efendimizin (s.a.v.) “Hiçbir baba çocuğuna güzel ahlaktan daha kıymetli bir miras bırakmamıştır.” (Tirmizi, Birr, 33) hadisi şerifi bu gerçeğe işaret etmektedir.

Kaynakça

- Bee Helen-Boyd Denise, *Çocuk Gelişim Psikolojisi*, İstanbul: 2020.
- Belen, Fatima Zeynep, *Aile İçi İletişime Manevi Psiko-sosyal Yaklaşım*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Büyükcoşkun Seyhan, *Anne Baba Olmak Kolay Değil*, İstanbul, Uçurtma Yayınları, 2005.
- Büyükcoşkun, Seyhan, *Kadın İstihdamının Doğurduğu Sosyal Politika Sorunları: Anne-dışı Bakım Sorunu ve Türkiye'nin Kadın İstihdamı Politikası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Eren, Hasanvd.*Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil KurumuYayınları, 1988.
- Gander, Mary J, Gander, Harry W, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Ankara: İmgeKitabevi, 6. Baskı, 2007.
- Gottmann, John, NanSilver, *Evliliği Sürdürmenin Yedi İlkesi*, İstanbul, Varlık Yayınları, 2022.
- Gülsünler, Makbule, *Kuran mesajları bağlamında “Aile İçi İletişim”*: Sistematik ve Niceliksel Bir İnceleme, Çorum, (y.y.), 2021.
- Karaca, İsmail, *Aile İçi İletişimin Ortaöğretim Öğrencilerinin Madde Bağımlılığına Etkisi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2010.
- Koytak, Necla, Büyükcoşkun, Seyhan, *Ben Bana Verilenim*, İstanbul: Uçurtma Yayınları, 2005.
- Köylü, Mustafa, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, Ankara, NobelYayınevi, 2019.
- Myradov, Diyar, *Türk Aile Yapısında Aile İçi İletişim Doyumu ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi (Malatya Örneği)*, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstisüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Öztürk, Esra, *Aile İçi İletişimin Çocuk Üzerindeki Etkileri*, Konya, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Şahin, Sultan-Neriman Aral, “Aileİçİletişim”, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2012, 1(3).
- Tarhan, Nevzat, *Bilinçli Aile Olmak*, İstanbul, TimaşYayınları,2016.
- Tezel, Ayfer, “Aileİçİletişim”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 22/11/2004, s.1-6.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Zig Ziglar, *Olumsuz Bir Dünyada Olumlu Çocuklar Yetiştirmek*, İstanbul, Beyaz Yayınları, 1998.

